

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM TÖRTÉNELEM-
TUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK KIADVÁNYAI

Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon

PARLAMENTARIZMUSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

EGER, 2020

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK KIADVÁNYAI

**Képviselők és főrendek
a dualizmus kori Magyarországon**

1.

**Parlamentarizmustörténeti
tanulmányok**

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK KIADVÁNYAI

Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon

1. Parlamentarizmustörténeti tanulmányok

Szerkesztették:

Ballabás Dániel, Pap József

Sorozatszerkesztő:

Pap József

Parlamentarizmustörténeti tanulmányok

Szerkesztették:

Ballabás Dániel, Pap József

Eger, 2020

Készült
az Eszterházy Károly Egyetem által elnyert K 112429 kutatási projekt
(„A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása
és társadalomtörténeti elemzése”)
támogatásával

Lektorálták:

Dr. Püski Levente
egyetemi tanár
(Debreceni Egyetem)

Dr. Valuch Tibor
egyetemi tanár
(Eszterházy Károly Egyetem)

ISBN 978-963-496-142-0

A borítón látható fotó forrása: FORTEPAN/Széman György adományozó.
Képszám: 115852
1906. Magyarország, Budapest V., Parlament.

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektori jogkörben eljáró rektorhelyettese
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Molnár Gergely
Megjelent: 2020-ban
Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

ELŐSZÓ	7
PAP JÓZSEF	
A dualizmus kori parlamentarizmus térbelisége	9
PAP JÓZSEF	
Vallás és politikum a dualizmus korában. A felekezeti kérdés és a népképviselet az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon	33
PAP JÓZSEF	
A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában	61
GERHARD PÉTER	
Jogászokat a parlamentbe? A főváros országgyűlési képviselői 1861 és 1918 között	89
SZENDREI ÁKOS	
Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői a 19. század második felében. A politikai társadalomtörténet kutatásának lehetőségei és módszerei*	107
PÁL JUDIT – VLAD POPOVICI	
Az 1848–1849-es erdélyi képviselők prozopográfiai elemzése és politikai utóélete.....	123
BALLABÁS DÁNIEL	
A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei	147
BALLABÁS DÁNIEL	
A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma	201
BALLABÁS DÁNIEL	
A főrendiház örökös jogú tagsága az 1885. évi reform után	219
TÓTH-BARBALICS VERONIKA	
Indigenák a főrendiházban.....	243
TÓTH-BARBALICS VERONIKA	
Az élethossziglan kinevezett tagok	261
TÓTH-BARBALICS VERONIKA	
Az élethossziglan választott tagok	295
BALLABÁS DÁNIEL	
A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában. Szakirodalmi áttekintés és az 1911. évi gazdacímtár adatai	329
FORRÁSOK.....	347
A KORÁBBAN MEGJELENT TANULMÁNYOK EREDETI MEGJELENÉSI HELYE.....	380

Előszó

Tanulmánykötetünk a 2015 és 2020 között zajlott kutatás eredményeként lát napvilágot. Az NKFIH K 112429-es azonosítószámot viselő, „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című projekt keretében arra vállalkoztunk, hogy a magyar parlament történeti archontológiáját összeállítjuk, társadalomtörténeti elemzéseket végzünk a parlamenti képviselőről és az aktív főrendi házi tagokról. Az elmúlt években összeállítottuk az országgyűlés tagjainak archontológiáját – melyet jelen tanulmánykötethez kapcsolódóan, de külön kötetben jelentetünk meg – valamint számos, a témához publikációt készítettünk. Három önálló monográfia született a pályázat eredményeit felhasználva. Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje* (Budapest, 2015) című kötetében a társadalom- és a politikatörténeti előzményeknek, valamint a parlamentarizmus általános kereteinek bemutatása során szervesen támaszkodott a kutatócsoportban folyó munkára. Pap József: *Parliamentary representatives and parliamentary representation in Hungary (1848-1918)* (Frankfurt am Main, 2017) és Gerhard Péter: *Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban* (Budapest, 2019) című kötetei szintén az elmúlt évek kutatómunkáját foglalták össze. Fontos kiemelni, hogy a csoport tagjai közül hárman tudományos fokozatot szereztek. A megvédett disszertációk szintén közvetlenül kötődnek a kutatócsoportunk által feldolgozott témakörökhöz. Gerhard Péter 2015-ben, Tóth-Barbalics Veronika 2016-ban, Ballabás Dániel 2019-ben szerzett PhD fokozatot, Püski Levente pedig 2018-ban az MTA doktora lett. Kutatásaink eredményeképp, a három említett monográfián és az archontológián túl, 49 könyvfejezet, folyóiratcikk jelent meg.

Tanulmánykötetünkben szereplő írásokat részben a korábban közltekéből válogattuk. Olyan szövegeket választottunk ki, melyeket az egyes szerzők saját tudományos tevékenységük szempontjából fontosnak ítélték. A tanulmányok válogatása során törekedtünk azok koherenciájára, így több írás középpontjában a politikusok propozográfiái elemzése, és a városok képviselete áll, valamint szerves egységet alkot a főrendekkel foglalkozó munkák csoportja is. Ballabás Dániel, Gerhard Péter és Tóth-Barbalics Veronika írásai nagyrészt a disszertációikra támaszkodnak. Fontos külön megemlíteni a kötet első írását, melyben Pap József a kutatás további lehetőségeit és irányait vázolja fel.

A szerkesztők

A dualizmus kori parlamentarizmus térbelisége¹

Jelen tanulmány a dualizmus kori magyar parlamentarizmus választási eredményeinek regionális elemzésével foglalkozik, mellyel alapvetően az a célom, hogy a lezárult kutatás eredményeinek segítségével megpróbáljak kijelölni egy olyan irányt, mely a további évek munkáját megalapozhatja. Ez pedig az országgyűlési választások és a politikai elit képződésének a regionalitás szemüvegén keresztül való vizsgálata lehet. Ez az írás az Egerben rendezett régiótörténeti konferenciához kapcsolódva készült. A tanulmányban alapvetően négy kérdésre fókuszálok: 1. választások regionális megközelítése – *Hol?*; 2. a választók etnikai viszonyai – *Kik?*; 3. a választási aktivitás – *Hogyan?*; 4. a regionalitás, az etnikai szerkezet és a politikai aktivitás lehetséges összefüggései.

Regionális megközelítés problematikája – Hol?

Az első kérdés gyakorlatilag annak tisztázása, hogy releváns lehet-e a dualizmus kori parlamentarizmus esetében a regionális megközelítés, és tudományos értelemben megalapozott-e az északkelet-magyarországi terület parlamentarizmusának önálló vizsgálata. Nemcsak arról van-e szó, hogy egy önkényesen kijelölt területnek szeretnénk elemezni? Úgy gondolom ugyanis, hogy a dualizmus korának Magyarországn egyetlen területnek sikerült önmagát belpolitikai tényezőként megjeleníteni, ez pedig Erdély volt. Észak-Magyarország esetében ugyan történt kísérlet erre, mely talán legjobban a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FMKE) mozgalmában érhető tetten, de az országgyűlési politizálásban az úgynevezett Felvidék képviselőinek nem sikerült tartósan napirenden tartaniuk a „felvidéki kérdést”. Egry Gábor ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: „Amennyiben tehát arra vagyunk kíváncsiak, létezett-e erdélyi és csehszlovákiai magyarság mint csoport, és velük erdélyi és felvidéki szellem mint valamiféle identitás vagy azt megalapozó csoportjellemző,

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

akkor a csehszlovák közeg esetében inkább arról beszélhetünk, hogy a csoport, minden lehetséges előzmény ellenére, végül az első világháború után jött létre, az erdélyi magyarok csoportja viszont – noha ennek határa megváltozott 1918-at követően – ténylegesen meglehetősen régóta létezett.”² Az idézet ugyan a magyar közösség önképével kapcsolatos, de arra is utal, hogy a regionális közösségtudat – mely nem csupán a magyarsággal kapcsolatban értelmezhető – Erdély esetében fogalmazódott meg a dualizmus időszakában, Észak-Magyarországon azonban nem tapasztalhatjuk ugyanezt. Ezzel a gondolattal egyetértve nem tartom tudományosan elfogadhatónak azt az eljárást, ha valamilyen ismérvek alapján előzetesen kiválogatunk bizonyos vármegyéket – teremtünk ezáltal egy, a korban nem létező régiót –, majd erre nézve elvégzünk bizonyos számításokat. Ehelyett inkább az országos viszonyokból kell kiindulni, és azt követően kell feltenni azt a kérdést, hogy mutatkoznak-e olyan sajátosságok, melyek Északkelet-Magyarországot vagy az ország egyéb területeit a parlamentarizmus terén sajátos adottságokkal rendelkező területté teszik.

Két hagyományosnak mondható regionális megközelítésmód lehetne segítségünkre munkánk során. Az első a korabeli statisztikákban alkalmazott, Keleti Károly által kialakított beosztás (1. térkép). Ebben a rendszerben a Tisza jobb partjának vármegyei és városai nagyjából megfelelnek a dualizmus kori északkelet-magyarországi régiónak. Ez a beosztás azonban nem lehet a vizsgálat alapja, hiszen csupán a statisztikai adatközlés rendszerét jelentette az adott időszakban.³ Katus László azonban készített egy nemzetiségi alapú régióbeosztást (2. térkép), melynek során az ország területét az 1910-es népszámlálás nemzetiségi statisztikája alapján 7 régióra bontotta. Ez a regionális megközelítés a megyei adatokra alapozódott úgy, hogy benne az azonos többségi nemzetiséggel rendelkező vármegyék alkottak egy-egy csoportot. Maradt azonban három terület, ahol egyik etnikum sem érte el az abszolút többséget, ezeket Katus László vegyesen lakott térségeknek nevezte el.⁴ Ebben a beosztásban azonban nem jelenik meg Északkelet-Magyarország – területe három etnikai régió között oszlik meg –, így igazából ezen az alapon sem lehet megközelíteni területünket. Valójában éppen a vizsgálat végpontján tudjuk csak megmondani, hogy létezik-e olyan sajátosság, amely alapján régióba/régiókban szerveződik az adott terület, melynek különálló vizsgálata így a parlamentarizmus története szempontjából is releváns lehet.

² Egry 2015: 211.

³ Nagy 2008: 96.

⁴ Katus 1966: 149–216. Katus László által alkotott területek a következők: felső-magyarországi szlovák többségű régió; északkelet-magyarországi ruszin régió, Kelet-Magyarország és Erdély román többségű régió, dél-erdélyi román–szász régió, dél-magyarországi német–szerb–román többségű régió, nyugat-magyarországi német–horvát többségű régió, magyar többségű régió.

Van azonban egy tényező, amelyre fel kell hívni a figyelmet, ez pedig a Katus-féle beosztás léptéke. A térképen jól látható, hogy Észak-Magyarországon a magyar többségű terület beékelődik a szlovák és a ruszin vidék közé. Ez azonban csak amiatt következik be, mert Katus László megyei összesítéseket vett figyelembe. Ha az alacsonyabb közigazgatási egységeket nézzük, akkor Zemplén vármegye északi járásai összekötik a két nemzetiségi többségű régiót. Hiszen a Gálszécsi, a Homonnai, a Nagymihályi, a Sztopkói és a Varannói járás szlovák többségű volt, míg a Mezőlaborci és a Szinnai ruszin. Csak a dél-zempléni járások – Bodroghközi, Sárospataki, Sátoraljaújhelyi, Szerencsi és Tokaji járás –, valamint a rendezett tanácsú városok – Sátoraljaújhely és Sárospatak – tartoztak igazából a magyar nyelvterülethez. Ha a vármegyei alapú regionális szerkezet helyett a megyei szint alatt húzzuk meg a határokat, akkor az északkeleti terület két egységre esik szét: egy nemzetiségi sávra – szlovák és ruszin többségűre – és a magyar nyelvterület peremvidékére.

Korábbi munkaimban már többször hivatkoztam arra, hogy a választókerület etnikai szerkezete befolyásolta a választási eredményeket.⁵ Ráműtöttem arra, hogy a nemzetiségi lakossággal bíró vidékek a kormánypárt stabil bázisai voltak. Azt is bizonyítottam, hogy bár nem állnak rendelkezésre választókerületi adataink a választók etnikai szerkezetéről, a megyei összesítések alapján azonban az valószínűsíthető, hogy – az erdélyi vármegyéket leszámítva – a lakosság etnikai megoszlásának adatai korreláltak a választók etnikai adataival. Tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzetiségi területek alapvetően nemzetiségi választói dominánsan a kormánypártot vagy az ún. jobboldali ellenzéki pártokat támogatták, míg a magyar lakosságú kerületekben a közjogi ellenzék komoly kihívóként jelenhetett meg. Tehát ha Északkelet-Magyarországot úgy közelítjük meg, mint három eltérő karakterekkel rendelkező nemzetiség érintkező területe, akkor kaphatunk egy olyan értelmezési keretet, melynek vizsgálata már releváns lehet számunkra, hiszen ezen a vidéken a nemzetiségi szempont tesztelhető.

A vármegyei szint azonban erre nem alkalmas, mindenképpen a választókerületekre kell tekintettel lennünk. Ahhoz pedig, hogy adatainknak jelentést tudjunk kölcsönözni, azt is meg kell vizsgálnunk, amihez képest az esetleges eltérést ki tudjuk mutatni, tehát az országos adatokat. Egy ilyen – régióra koncentrálni – elemzést mindenképpen egy tágabb kontextusba kell tehát ágyazni.⁶

⁵ Pap 2010a: 38–39.

⁶ Regionális megközelítésre példa Cieger András munkája, () melyben egyébként a szerző éppen azt állapította meg, hogy a lokális elit regionális kapcsolatrendszerét elemezve a „kárpátaljai régió” esetében a dualizmus végén sem lehet beszélni az eliten belüli regionális összefonódásról. Cieger 2003: 104.

A választókerületek etnikai szerkezete – Kik?

A kérdés vizsgálatához azonban az etnikai adatainkat egy új horizonton, a választókerületek szintjén kell megjeleníteni, melyet leglátványosabban térkép segítségével tudunk bemutatni. Ennek kapcsán azonban célszerű néhány szóban szólni a térkép-készítés munkájáról, hiszen ez a terület a történészek számára általában ismeretlen.

A választókerületi térképek létrehozásához először el kellett készítenem Magyarország választókerületi alaptérképét. Ezt két forrás segítségével állítottam elő, az egyik a Fodor Ferenc-féle térképek, a másik pedig Kreith Béla térképei. Fodor Ferenc 1920-ban készült választási térképsorozata jól ismert a történészek körében, gyakran használják azt illusztráció gyanánt.⁷ Fodor választási térképei a magyar választási földrajz első nagy alkotásai voltak, melyeket a Teleki Pál által vezetett béke-előkészítő munka során Teleki felkérésére készített Fodor. A térképek 1861-től 1918-ig választásonként ábrázolják a választások eredményeit. A térképekkel kapcsolatban tematikai szempontból az a legnagyobb probléma, hogy valójában nem a választások eredményeit mutatják be, hanem egy-egy kiválasztott, de a címben meg nem nevezett évben tapasztalható állapotot. Példaként említhető, hogy az 1896–1901-ig címet viselő térkép⁸ az 1901 eleji helyzetet ábrázolja, mely az 1896-os választási eredménytől 40 esetben tér el. Az 1905-ös adatai⁹ pedig 33 esetben térnek el a valóságos választási eredményektől. Ez utóbbi térkép például inkább szól a Szabadelvű Párt bomlási folyamatáról, mint az 1905 eleji választási eredményekről. Fodor térképeit térképkészítéshez is nehéz felhasználni. Ennek igazából az az oka, hogy gyakorlatilag nem felelnek meg a térkép definíciójának, hiszen nem adják meg a kicsinyítés méretarányát, és azt a vetületi rendszert, amiben elkészültek. Ennek hiányában pedig nagyon nehéz általuk modern alaptérképet készíteni. Ha meg is oldjuk a digitalizálást, és elkészítjük az alaptérképet, akkor is adódik még egy probléma: a 413 kerületből álló területi rendszer, melyet ábrázol, csak az 1876 utáni rendes választásokon volt érvényben, tehát az 1861 és 1876 közötti időszak választásai nem ábrázolhatók rajta. Fodor ennek ellenére elkészítette az 1876-os megyereform előtti választások térképeit is, melyeket az 1876 utáni kerületi hálózatra vetített. Jelenleg sajnos nem tudok arról, hogy létezne olyan térkép, melynek segítségével az 1878 előtti kerületi határok megrajzolhatók. Ennek hiányában csak 1878-tól tudom az alaptérképemet használni. Az ehhez hasonló problémák azonban nem minden történetst foglalkoztatnak, hiszen a földrajzi szemléletre kevésbé ügyelő kollégák gyakran használnak olyan

⁷ Hajdú 2006: 144–145.

⁸ <http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/eredeti/1896-1901.gif>, letöltés 2019. ápr. 1.

⁹ <http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/eredeti/1905-06.gif>, letöltés 2019. ápr. 1.

alaptérképeket előadásaik, publikációik szemléltetéséhez, melyek nem felelnek meg az elemzett korszak közigazgatási rendszerének. Gyakran találkozni például olyan munkákkal, melyekben az 1876 utáni megyebeosztás köszön vissza egy 19. század eleji vagy akár 18. századdal foglalkozó tematikus térképen.

Kreith Béla választókerületi térképei már kevésbé ismertek és használtak. Az első ilyen munkáról egy 1883-as hirdetésben olvashatunk.¹⁰ Nagyobb visszhangot váltott ki a Freytag Gusztávval közösen előállított 1886-os alkotás. Ezen a térképen az 1884-ben megválasztott magyar és az 1885-ben megválasztott osztrák parlamentet ábrázolták. A térkép maga 53*69 cm méretű volt, és a Monarchia egész területét bemutatta. Már ezen a térképen megjelent a Fodor által is használt színkód, a kormányoldalt zölddel, az ellenzéket pedig pirossal jelölték. A térképen nemcsak a képviselő pártállását tüntették fel, hanem a politikusok neveit is megjelenítették a szerzők.¹¹ Kreith készített ilyen térképet az 1892-es, az 1896-os, az 1905-ös és az 1906-os választásokról is. Az alaptérkép elkészítéséhez az 1892–1897. évi jelzéssel ellátottat használtam fel.¹² A georeferálást, tehát a digitális átrajzolást a QGIS szabad licenű térképszoftver segítségével végeztem, Rózsa Sándor segítségével. Mivel a georeferálás során a térképet igazítani kell egy ma is használt vetületrendszerhez és Magyarország térképéhez, a WGS 84/Pseudo-Mercator rendszert választottuk. Az elkészült alaptérkép így kompatibilissé vált a Google térképszolgáltatásával, és ezáltal az ARCANUM által digitalizált térképekkel.¹³ Az így elkészült alaptérkép már megfelel a mai modern elvárásoknak. Ennek alapján lehetett azt összekapcsolni Demeter Gábor kutatócsoportjának munkájával.¹⁴

Az így elkészült alaptérképet fel lehet használni a nemzetiségi viszonyok ábrázolására is. Korábban is készítettem ilyen etnikai térképet,¹⁵ akkor azonban a járási adatokból kiindulva becslést alkalmaztam. Az akkori munka során az 1910-es népszámlálási statisztika járássoros adatai alapján kapcsoltam össze a választókerületi és a járási térképet, és választókerületi szinten összesítettem a járásrészek adatait. Az alkalmazott eljárás azt feltételezte, hogy a járás minden pontjára ugyanazok az adatok voltak jellemzők. Ez természetesen nem felelt meg a valóságnak, hiszen nem volt tekintettel például a lakott és lakatlan területekre, a járások egymástól eltérő karakterű részeire, ekkor azonban még nem ált rendelkezésre pontosabb lehetőség. Az elmúlt években

¹⁰ Budapesti Hírlap, 1883. január 15. 6.

¹¹ Hanusz 1886: 537–538.

¹² MNL OL S75-No.100. Az 1896–1901-i orsz. képviselő-választókerületek térképe

¹³ Georeferálással kapcsolatban lásd: Magyarai–Sáska 2017: 1–17.

¹⁴ Demeter – Németh et al. 2017

¹⁵ Pap 2010a: 41.

azonban, a képviselőházi kutatással párhuzamosan, adatbázisomban létrehoztam egy olyan táblastruktúrát, melynek segítségével a választókerületekhez tartozó települések adatait kerületenként lehet összesíteni. A kiinduló forrásként felhasznált 1913-as településnévtárban 12.542 helységnév szerepel,¹⁶ az a lista természetesen vármegyei-járási rendben maradt fent, ezeket kellett választókerületekhez rendelni. Az 1878 után működésben lévő választási rendszerben 413 választókerület szerepelt, ezzel szemben az ország közigazgatása 1876-ban 530 járásra, rendezett tanácsú vagy törvényhatósági jogokkal felruházott városra oszlott, 1910-ben pedig 580 hasonló egységgel számolhattunk. A két rendszer – közigazgatási és választókerületi beosztás – között tehát jelentős különbség volt. A községek pontos kerületi besorolása az 1899. évi XV. törvénycikk 8. paragrafusának következtében keletkezett listák segítségével volt elvégezhető.¹⁷ Ez a törvény ugyanis a vármegyéket többek között arra is kötelezte, hogy településenként határozzák meg a választók útiköltségére fizethető költségtérítés maximumát, és ezt a kerületenkénti bontásban összeállított határozatot terjesszék a belügyminisztérium elé.¹⁸ A problémát már csak az jelentette, hogy a két metszet között – 1898. évi IV. törvénycikk hatására¹⁹ – jelentősen megváltozott a magyarországi települések elnevezése, így a két adattáblában szereplő községek csak manuálisan voltak beazonosíthatók.²⁰ Ezt a munkát elvégeztem, így ma már olyan adatsorokkal tudok szolgálni, melyek korábban ebben a bontásban még sohasem léteztek. Mivel Demeter Gábor kutatócsoportja az 1910-es népszámlálási statisztika alapján rögzítette a települések községsoros adatait,²¹ erre támaszkodva én választókerületi statisztikát tudok készíteni. Ez a rendszer azonban nem működik azon városok esetében, melyek több választókerületre oszlanak (9 település 28 választókerülete tartozik ide), hiszen a települések belső adatai ismeretlenek, mivel egy-egy város – Budapest kivételével – egy-egy sorban szerepel. A kutatás ezen szakasza után állíthattam össze egy olyan térképet, mely a kerületek etnikai sajátosságait mutatja be (3. térkép).

¹⁶ Helységnévtár 1913.

¹⁷ 1899: XV. tc. 8. §

¹⁸ A listát közli Szivák 1901: 605–1001.

¹⁹ 1898. IV. tc.

²⁰ A helységnévvel kapcsolatban általában: Mező 1982; a névváltoztatás kérdését folyamatában tekinti át: Bartos–Elekes 2016: 124–134.; A munkát Gyalay (2006) alapján végeztem el. A problémát alapvetően az jelentette, hogy a Szivák Imre által közölt listákon egyszerre szerepelnek az 1898 előtti és utáni helynevek. Ugyanis a lista elkészültekor bizonyos megyékben már túl voltak a települések átnevezésén, máshol pedig még el sem kezdték azt.

²¹ Demeter–Szulovszky at. al 2017 (<http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka>, Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához).

Az adataimat azonban táblázatos formában is áttekinthetővé tudom tenni, és meg tudom vizsgálni a Katus László által képzett régió választókerületeinek domináns nemzetiségeit. Az alábbi táblázat az 1910-es népszámlálási statisztika alapján összesített adatokon alapul, az első adat az 50%-os arány figyelembevételével került kiszámításra, a zárójelben közölt pedig a 60%-os többséget mutatja. A táblázatba nem soroltam be a több kerületre oszló városokat.

	Magyar	Német	Román	Szlovák	Ruszin	Szerb	Horvát	Szlovén	Vegyes	Összes
Északkelet-magyarországi ruszin régió	3, (2)	0, (0)	2, (1)	1, (1)	8, (5)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	2, (7)	16, (16)
Felső-magyarországi szlovák többségű régió	6, (4)	1, (0)	0, (0)	42, (34)	1, (1)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	3, (14)	53, (53)
Kelet-Magyarország és Erdély román többségű régió	3, (3)	0, (0)	48, (41)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	5, (12)	56, (56)
Magyar többségű régió	166, (159)	6, (5)	10, (5)	10, (8)	0, (0)	0, (0)	1, (1)	1, (1)	8, (23)	202, (202)
Kelet-Magyarország és Erdély román többségű régió	3, (3)	0, (0)	48, (41)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	5, (12)	56, (56)
Dél-erdélyi román-szász régió	1, (0)	1, (0)	2, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	5, (9)	9, (9)
Dél-magyarországi német-szerb-román többségű régió	6, (5)	4, (2)	3, (0)	0, (0)	0, (0)	4, (2)	0, (0)	0, (0)	22, (30)	39, (39)
Nyugat-magyarországi német-horvát többségű régió	3, (3)	5, (4)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	1, (2)	9, (9)
Összes	188, (176)	17, (11)	65, (47)	53, (43)	9, (6)	4, (2)	1, (1)	1, (1)	47, (98)	385, (385)

Választókerületek többségi nemzetiségei Katus László regionális beosztása alapján 1910

A táblázat alapján jól látható, hogy a Katus-féle beosztás ehhez a vizsgálathoz túl elnagyolt, hiszen az eleve vegyesnek tekintett területek kivételével minden régióban nagy számban találunk olyan kerületet, mely nem felel meg a régió karakterének. A későbbiekben tehát elsősorban a kerület nemzetiségi jellegét fogom használni, nem pedig regionális elhelyezkedését. Ezt követően helyezem el térben a hasonló adottságokkal rendelkező kerületeket, segítve ezáltal a regionalitás sajátosságok felismerését.

Választói aktivitás – Hogyan?

A parlamentarizmus természetesen nem nélkülözi az állampolgárok aktív közreműködését, a választásokon való részvételt. A modern politikatudományt is igen aktívan foglalkoztatja az a kérdés, hogy tulajdonképpen miért is vesznek részt a választópolgárok a választásokon. Bernard Grofman három választói aktivitás szintjét befolyásoló tényezőt emel ki áttekintő jellegű tanulmányában. Ezek közül az első annak a hivatalnak a presztízse, melyről a választás szól. Ezt követik a választást akadályozó tényezők (választói névjegyzék, a választás időpontja, a választás helyének megközelíthetősége, a részvétel materiális költségei), melyek természetesen negatívan befolyásolják a részvételi adatokat. Hatással bír továbbá a választási rendszer jellege, tehát az az alapvető kérdés, hogy van-e egyáltalán reális lehetősége az ellenzéknek a jelöltjük pozícióba juttatására. Ezen tényezőknek a változása a választási hajlandóság emelkedésével vagy csökkenésével jár együtt. A választási részvételt emelheti továbbá Grofman szerint a választási verseny élessége is, melyből következően az egyéni szavazatoknak jóval nagyobb jelentőségük lehet.²² A választói magatartást befolyásolhatják szociológiai szempontok is. A 20. század korábbi időszakaira vonatkozó nyugat-európai és észak-amerikai kutatások megállapításai szerint a férfiak nagyobb választási hajlandósággal bírtak, ami szintén igaz a fiatalabb korosztályokra és a kevésbé helyhez kötött csoportokhoz tartozókra. Ezeknél a tényezőknél azonban jóval jelentősebb pozitív összefüggést találtak a kutatók a jövedelmi viszonyok, a végzettség és a választási hajlandóság között. Ezen tényezők hatását azonban az intézmények és a társadalmi sajátosságok gyengíthetik.²³ A választási részvétel aránya tehát egy olyan adat, mely sokat elárul magának a rendszernek a társadalmi beágyazottságáról, annak támogatottságáról. Feltéve természetesen azt, hogy a hatalom önmagának a legitimációját nem éppen a választópolgárok választásra kényszerítésével teremti meg mesterségesen.

A választáson való részvétel kérdésével természetesen a hazai politológia is foglalkozik. Kifejezetten érdekes most a mi szempontunkból a közélettől elfordult emberek csoportja, mellyel a hazai munkák is részletesen foglalkoznak. Őket a „politikai névtelenek” megnevezéssel illetik a politológiai szakirodalomban. Az ezredforduló magyar társadalmának a tizedét sorolják ebbe a kategóriába. Egy dualizmus kori parlamentarizmussal foglalkozó kutatás szempontjából természetesen elsősorban nem a konkrét értéknek van jelentősége, hanem a hozzá kapcsolódó magyarázatoknak lehet relevanciája. Mivel látják tehát általában indokolhatónak a politológusok az ezredfor-

²² Grofman 2003: 662–663.

²³ Bogdanor 2001: 706.

duló tájékán kimutatható apolitikus magatartást? Az első ilyen tényező a társadalmi rétegződés: minél alacsonyabb státusban találunk tehát egy csoportot, annál alacsonyabb körökben a választási hajlandóság. Nem beszélhetünk azonban arról, hogy a társadalmi státusz automatikusan politikai magatartásformává, politikai orientációvá konvertálódna. A magyar kutatások azt bizonyítják, hogy a hatalom negatív megítélése is csökkenti a választói aktivitást. Az állampolgár ugyan elégedetlenül szemléli a hatalom működését, mivel azonban korlátozottan ítéli egyéni befolyásolóképességét, távollétével jelzi a rendszer elutasítását. Negatív befolyást gyakorol a részvételre az is, ha a társadalomban „fejletlen a kollektív cselekvés készsége és az állampolgári önszerveződések kezdetlegesek, ha a mindennapi érdekkifejtés és érdekérvényesítés intézményei nem működnek”. Növelheti még a részvételi hajlandóságot a pártokhoz való kötődés, valamint ennek hiánya ellentétes folyamatokat indukálhat.²⁴ A hazai politológusok a rendszerváltás időszakának nemzetközi szinten is alacsony választói aktivitását részben a „demobilizáció örökségével” magyarázták, melyet az 1867 és 1939 közötti időszak szűk választójogával és az akkori versenykorlátozással láttak összefüggőnek.²⁵ A domináns pártrendszer érdemben ugyanis nem biztosította a politikai váltógazdálkodás lehetőségét. Az 1848-as választójogi reformmal megnyílt ugyan az út a lakosság egy jelentős része számára a választásokon való részvételre, a társadalom politikai mobilizációja azonban nagyon alacsony volt, ami a pártrendszer központi kérdéseként megjelenő közjogi probléma abszolutizálásából vezethető le.²⁶

A fent ismertetett elméletek természetesen mechanikusan nem használhatók fel a dualizmus kori viszonyok jellemzésére, de felhívják a figyelmet a választási aktivitás kérdésére, melyet akár a regionális sajátosságok oldaláról is meg lehet közelíteni.

A dualizmus időszakának választási rendszerével több oldalról foglalkozott már a hazai történetírás. A szakirodalom előszeretettel tárgyalja a nyílt választási rendszert, melynek megítélése eléggé ellentétes. A kutatók egy része úgy tekint rá, mint ami alapvetően akadályozta a politizálást, és a kormányoldal számára teremtett kedvező terepet, míg mások úgy látják, hogy ennek a tényezőnek volt ugyan ilyen szerepe, de mivel a korszak embere alapvetően hozzá volt szokva ehhez, döntő mértékben nem ez okozta a kormánypárt választásról választásra bekövetkező győzelmét. Kevesebb figyelem jut azonban egy másik kérdésnek, mely már szorosan összefügg a választói aktivitással, hogy mit is értünk tulajdonképpen győzelem és választás alatt? Ugyanis a kor talán legérdekesebb szabálya az volt, hogy ellenjelölt hiányában magára a konkrét választásra nem is került sor, nem volt ugyanis minimális részvételi küszöb.

²⁴ Gázó–Stumpf 1999: 308–311.

²⁵ Körösenyi–Tóth–Török 2003: 45.

²⁶ Körösenyi–Tóth–Török 2003: 17–18.

Valamint mivel a rendszer csupán az egyéni mandátumokat ismerte, nem volt jelentősége a vesztesre leadott szavazatoknak sem, a győztes „mindent vitt”. Abban az esetben tehát, ha egy pártnak nem volt esélye a kerület meghódítására, nem is volt sok értelme jelöltet indítania, mivel ez csak felesleges kortes költséget jelentett a kandidált számára. A korabeli statisztikák az egyjelöltes választás esetében például a választókerület összes lehetséges szavazatát – a kerület választóinak összlétszámát – megszorozták az adott párt tényleges szavazatainak országos arányával, és az így kapott számot az egyedül indult jelölt pártjának országos összesítéséhez számolták, és a pártra leadott szavazatként jelenítették meg.²⁷ Az köztudomású, hogy igen magas volt az ilyen választás nélküli mandátumszerzések aránya, a kérdés már csak az, hogy pontosan mekkora, és ennek milyen regionális, etnikai jellemzői voltak.

Parlamentarizmustörténeti kutatócsoportunk összegyűjtötte a dualizmus kori választási eredményeket. A kérdés megválaszolásához azonban csak 1892-től állnak rendelkezésre olyan viszonylag teljeskörű és elemezhető adatok, melyek szólnak a konkrét választási eredményről és az ellenjelöltekről.²⁸ Ezért az 1892-es évtől az 1910-es évig lezajlott 5 választás 2065 megmértetésének adatát vetem össze a Katus László által kijelölt régiókkal, majd a választókerületi sajátosságaival. Öt választást elemzek, mivel a vizsgálatból kizárom az 1906-os adatsort, ekkor ugyanis a Szabadelvű Párt összeomlásának következtében olyan sajátságos viszony alakult ki, mely a végeredményt túlságosan eltorzítja.²⁹

Néhány mondatban szólni kell még az választási adatoknak az elemzés lehetőségeit korlátozó sajátosságairól. A választási eredményeket és az ellenjelölteket elsősorban a sajtóból lehet összegyűjteni.³⁰ Külön problémát jelent azonban, hogy a választások előtt közzétett jelöltlisták nem azonosak a konkrétan megmértetett személyek névsorával, ugyanis a jelöltlisták a kandidáltakat tartalmazzák, köztük azokat is, akik végül nem fogadták el a jelölést, vagy időközben visszaléptek. Jelöltet állítani pedig a választás kezdetéig lehetett. A másik gond, hogy a tudósítások gyakran nem közölnek számokat, csak azt írják, hogy nagy többséggel győzött valaki, vagy csupán a konkrét szavazattöbbséget jelölik meg, a résztvevők száma azonban ismeretlen marad. Ezekben az esetekben tudunk a választásról, de arányokat nem tudunk

²⁷ A magyar királyi kormány 1904. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1905. 435.

²⁸ Kivételként említhető a mai Romániához tartozó területre vonatkozó, a teljesség igényével összeállított adattár, mely tartalmazza az ellenjelöltek ismert adatait is. Vlad–Pál at al. 2018.

²⁹ Az eljárással kapcsolatban lásd: Pap 2014c: 89–90.

³⁰ Az adatok legfontosabb forrásai a Budapesti Hírlap, a Pesti Hírlap és a Pester Lloyd vonatkozó évfolyamai voltak. Mivel egyik sajtótermék sem tartalmazott mindenre kiterjedő listát, azokat egymással is össze kellett vetni.

számolni. Így sajnos nem lehet egy olyan, minden választásra és kerületre kiterjedő adatsorral szolgálni, melyhez napjaink választásainak esetében hozzá vagyunk szokva.³¹ A kerületek 10%-ában nincs részletes információnk a választásról, további 10%-ban ismeretlen a győztesre leadott pontos szavazatszám vagy a résztvevők aránya. Az elemzendő 5 választás esetében tehát a kerületi eredmények 80%-ánál van a választások részteleire vonatkozó pontosabb tudásunk. Ezen belül azonban külön kategóriát jelentenek az egyjelöltes választások, valamint azok az esetek, amikor a választás közben lépett vissza az egyik jelölt, melyet pedig a választás félbeszakadása követett. Összességében 568 egyjelöltes választásról tudunk, amely mellett még 70 választás szakadt félbe az esélytelen ellenjelölt visszalépése miatt. Ez a két kategória képezte az egyhangú választásokat, melyek az összes ismert mandátum 31%-át tették ki. Igazából tehát körülbelül a mandátumok felénél tudunk valós részvételi adatokkal és győzelmi arányokkal számolni.

A vizsgálatunk nem lehet teljeskörű, de ezen korlátok ismeretében elvégezhető. Célszerű is elvégezni, hiszen a részvétel sajátosságai nemcsak az adott korszak keretein belül értelmezhetők, hanem feltehető az a kérdés is, hogy napjainkból visszatekintve, egy jóval korlátozottabb rendszerben – nyílt szavazás, szűk választójog, domináns pártrendszer – milyen részvételi adatokat tapasztalunk, hiszen gyakran az akkori, alacsonynak tekintett értékekből vezetik le a mostani sajátosságokat.

Fontos kérdés tehát, hogy egy területen mennyire tekinthető aktívnek a politikai élet. Ennek bemutatásához a rendes választások eredményeit fogom felhasználni. Az elemzés elvégzéséhez a győztesre leadott szavazatok nyers adataiból öt kategóriát képeztem. Versenyhelyzetről beszélek akkor, ha a győztes 60% alatti eredményt ért el, domináns győzelemről, ha 61 és 90% közötti eredményt, és esélytelen jelöltről, ha a győztes szavazati aránya 90% feletti volt. Külön kategóriát jelent az egy jelöltes választás, mely a helyi politikai apátia mutatója lehet, hiszen a képviselőnek ebben az esetben még kihívója sem volt. Létre kellett azonban hozni egy ötödik, ismeretlen csoportot is, mely azt mutatja meg számunkra, hogy több jelölt volt, csak a választás számszerű eredményéről nincs információnk. A kategóriák statisztikai elemzése mellett a nyers eredmények, a rendelkezésre álló részvételi és győzelmi arányok más számszerű adatokkal is összevethetők. Ezt a korrelációs elemzést az 1910-es népszámlálás eredetileg községsoros, de választókerületi szinten összesített értékeivel fogom elvégezni. Reflektálva Bernard Grofman idézett téziseire, felteszem azt a kérdést, hogy volt-e összefüggés ezen értékek és a választási részvétel (nem pedig eredmény!) között?

³¹ Az adatok elérhetők a Nemzeti Választási Iroda honlapján (<http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/tmd1.jsp?TIP=2>)

Most nézzük tehát elsőként a választási eredmények országos adatait. Az alábbi táblázatban az 5 választási év eredményeit foglaltam össze.

		Nincs választás	Esélytelen ellenjelölt	Domináns győztes	Versenyhelyzet	Választás ismeretlen eredménnyel	Összesen
1892	érték	160	24	85	78	66	413
	%	38,7%	5,8%	20,6%	18,9%	16,0%	100%
1896	érték	121	42	134	113	3	413
	%	29,3%	10,2%	32,4%	27,4%	0,7%	100%
1901	érték	116	30	108	147	12	413
	%	28,1%	7,3%	26,2%	35,6%	2,9%	100%
1905	érték	82	28	133	119	51	413
	%	19,9%	6,8%	32,2%	28,8%	12,3%	100%
1910	érték	88	22	119	95	89	413
	%	21,3%	5,3%	28,8%	23,0%	21,5%	100%
Összesen	érték	567	146	579	552	221	2065
	%	27,5%	7,1%	28,0%	26,7%	10,7%	100%

Az 1892 és 1910 közötti választások eredményeinek megoszlása a győztes jelölt győzelmi arányából képzett kategóriák alapján

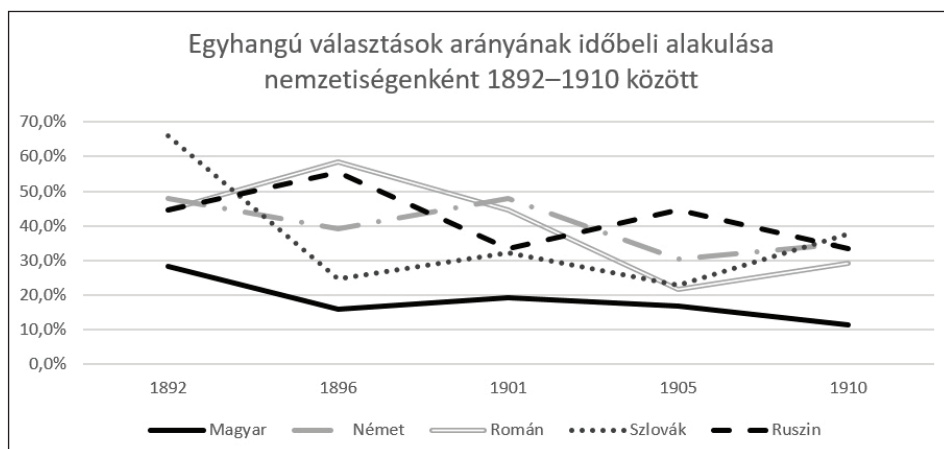
Az országos választási eredményekből az látszik, hogy 1892 és 1910 között fokozódott a választási küzdelem hevessége, pontosabban csökkent azoknak a választásoknak az aránya, melyben vagy nem került sor gyakorlati megmértetésre, vagy a kihívó nem rendelkezett érdemleges támogatottsággal. Ha azonban a lebonyolított és ismert adatokkal rendelkező választási eredmények átlagát vizsgáljuk meg, akkor elég statikus képet kapunk. Hiszen a győztesek szavazati arányának átlaga ezen az öt választáson 61 és 65%-os érték között szóródott (1892: 62,8%, 1896: 64,4%, 1901: 62,5%, 1905: 66,2%, 1910: 61,3%). Az egyhangú választások csökkentek ugyan, de az ismert adataikból úgy tűnik, hogy a két politikatörténetileg jelentős választás (1896 és 1901) esetében sincs nagymértékű eltérés a 62% körüli győzelmi aránytól.

1910-ben ez a folyamat megfordulni – vagy legalábbis megtorpanni – látszott, aminek oka a koalícióból való kiábrándulás lehetett. Számomra a legfontosabb kérdés azonban csak ezután következik, volt-e ennek a jelenségnek nemzetiségi vonatkozása? Érdemes tehát az adatok nemzetiségi megoszlását is megvizsgálni az egyszerű számtani átlagon túl. Ezt mutatja be nekünk a következő táblázat.

	Nincs választás	Esélytelen ellenjelölt	Domináns győztes	Verseny- helyzet	Választás ismeretlen eredmény	100% = választás (db)	Kerületek száma
Magyar	18,20%	7,00%	31,30%	31,90%	11,50%	1050	210
Német	40,00%	6,10%	24,30%	19,10%	10,40%	115	23
Román	39,70%	9,80%	25,80%	15,70%	8,90%	325	65
Szlovák	36,60%	4,20%	21,10%	27,90%	10,20%	265	53
Rutén	42,20%	6,70%	26,70%	11,10%	13,30%	45	9
Szerb	20,00%	10,00%	35,00%	25,00%	10,00%	20	4
Horvát	20,00%	20,00%	20,00%	40,00%	0,00%	5	1
Szlovén	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	5	1
Vegyes	33,60%	6,40%	26,00%	24,30%	9,80%	235	47
Összes	27,50%	7,10%	28,00%	26,70%	10,70%	2065	413

A lakosság nemzetiségi összetételének alapján kategorizált választókerületek választási eredményeinek a megoszlása 1892 és 1910 között

A táblázat jól mutatja, hogy a választási küzdelem esetében a kerület nemzetiségi adottságának meghatározó jelentősége volt, hiszen különbség mutatható ki a magyar és a nemzetiségi területek adatai között. Az egyhangú választások összaránya a magyar területeken volt a legalacsonyabb, és itt találjuk a legtöbb kétesélyes választást is. A nemzetiségeket két csoportba lehet osztani. A németek, a románok, a szlovákok és a ruszinok esetében egyöntetűen magas az egyjelöltes választások száma, ezzel szemben a szerbek, a horvátok és a szlovénok esetében nagyjából a magyarsággal azonos értékek figyelhetők meg. A két csoport azonban igen eltérő súllyal szerepel a mintában, az első 150 kerületet foglal magában, a második azonban csak hatot. Csupán az első csoportnak van akkora elemszáma, mely további vizsgálatra ad lehetőséget, és a régióknak szempontjából is ennek van jelentősége. Nézzük meg most külön az egyhangú választások időbeli alakulását a magyarság és az első csoport kerületeinek esetében.

Az egyhangú választások számának csökkenése egyértelmű tendenciának tűnik, a nemzetiségi kerületek esetében azonban nagyobb kilengéseket tapasztalunk. A kiinduló értékek minden esetben magasabbak a magyarságénál, a szlovákok passzivitása pedig különösen kiugró 1892-ben. Ugyanez a nemzetiség azonban jelentősen aktivizálta magát 1896-ban, ami nyilvánvalóan a Néppárt megjelenésének tudható be.³² A századfordulót követően egy-egy kilengéstől eltekintve minden nemzetiség esetében csökkenő tendenciát mutat a verseny nélküli mandátumszerzés, olyannyira, hogy 1905-ben, amikor a Román Nemzeti Párt is felhagy a passzív választási politikával,³³ a szlovákok és a románok értékei megközelítették a magyarokét. 1910-ben azonban ismét csökkent azon nemzetiségi kerületek száma, ahol kihívó is megjelent a választáson. Az 1910-es megtorpanás tehát a nemzetiségi kerületek esetében érvényes, míg a magyarok esetében nem.³⁴

A diagram tehát alátámasztani látszik azt a fent említett tételt, hogy ha a választás során egy kisebbségnek lehetősége kínálkozik a választási sikerre, az aktivizálhatja a választókat, amint megjelenik a reális alternatívát jelentő kihívó, növekszik a választási részvétel. Különösen jól látható ez a szlovákok esetében, ahol a Néppárt és a Szlovák Nemzeti Párt választási szereplése jelentősen megnövelte a tulajdonképpeni választások számát.

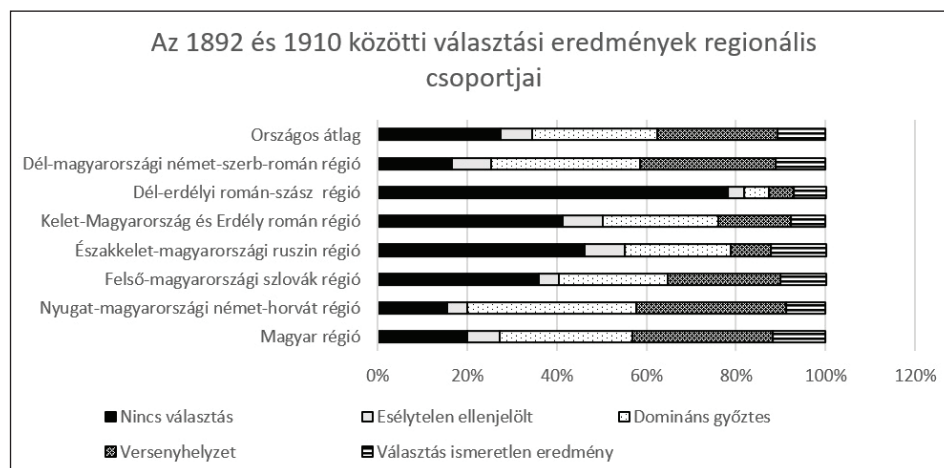
³² A Néppárt által követett választási stratégiáról és annak eredményességéről lásd: Szabó 1978: 743–754.

³³ A Román Nemzeti Pártválasztási aktivitásával és az 1905-ös eredményekkel kapcsolatban lásd: Szendrei 2006: 60–63.

³⁴ Az RNP 1910-es visszaesésével kapcsolatban: Szendrei 2006: 70–75.

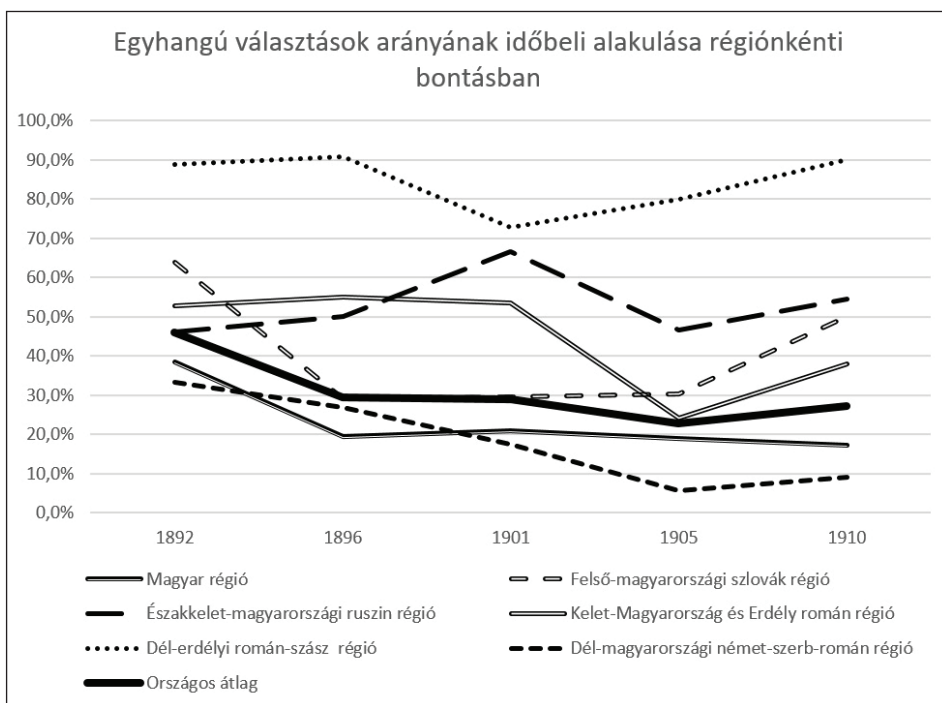
A választói magatartás regionális nézőpontból – Kik, hogyan, hol?

Ugyanezen kategóriákat regionális szempontból is át lehet tekinteni, melyhez először Katus László nemzetiségi-kerületi beosztását hívom segítségül. Az áttekinthetőség érdekében csak az 1892 és 1910 közötti összesített számokkal dolgozom, hiszen a választásonként külön kategóriák nehezen értelmezhetővé tennék a diagramot.

A választás nélküli kerületek összaránya a teljes időszakot figyelembe véve – mint azt az előbb is láttuk – 28% volt, a magyar régió azonban ennél alacsonyabb értékkel rendelkezett (20%), a jelentős német és horvát lakossággal bíró nyugat-magyarországi, valamint dél-magyarországi területeken volt a legaktívabb a választási küzdelem, itt csupán a választások 16-17%-ában nem volt kihívója a győztesnek. A szlovák, a román és különösen a ruszin lakosság magasabb arányával pedig a választási harc gyakoribb elmaradása függött össze. Kiemelkedően magas volt azonban az egyjelöltes választások aránya a dél-erdélyi területen, a szászok kerületeiben.

Ebben az esetben is fontos szempont azonban a választás időpontja, a következő diagram ezért az egyhangú választások régiónkénti adatainak időbeli alakulását mutatja be.

Az adatok regionális megoszlása hasonul a nemzetiségi alapú megközelítéshez. A magyar régióban 1896-tól kialakult egy konstans 20% körüli érték. A szlovák többségű régióban 1896 hatása, a Néppárt indulása fokozta a választások tétjét. A románok esetében 1905, a Román Nemzeti Párt aktivitása járt együtt ugyanezzel. A dél-erdélyi szász-román terület kisebb kilengésekkel ugyan, de végig kiugró adatokat produkált. A ruszin többségű régió teljesen külön mozgott a többitől, ott érdemi élénkülés nem figyelhető meg.

Ezek a kapcsolatok azonban nem voltak olyan erősek, hogy dominánsan meghatározzák a régiók vagy akár az egyes kerületek sajátosságait. Tehát a kerület vagy a régió nemzetiségi adataiból még nem következett annak politikai magatartása. Ez egyértelmű, hiszen az idősoros adatok jól mutatják, hogy milyen nagy jelentősége volt a nemzetiségi választók számára reális választási alternatívát jelentő saját párt elindulásának. Ez megtörte az apátiát, fokozta a választási részvételt, növelte a választási küzdelem hevesességét. Elsősorban pedig a kormánypárt pozícióját veszélyeztette, hiszen olyan területen jelentett választási alternatívát, ahol a közjogi alapon politizáló, a nemzetiségi kérdést gyakran radikálisan kezelni szándékozó függetlenségi politikusoknak esélyük sem volt a nemzetiségi választók megszólítására.

Mielőtt továbblépnénk, még egy kérdést szükségesnek látok megvizsgálni: volt-e statisztikai összefüggés a választók népszámlálásokon összeírt adatai és az ismert választásokon szereplő választók részvételi aránya között? Ehhez a vizsgálathoz csak azokat a kerületeket tudom felhasználni, ahol nemcsak azt ismerjük pontosan, hogy voltak választások, hanem a résztvevők számáról is van információnk. Az is korlátozza a lehetőségeinket, hogy jelenleg csupán az 1910-es népszámlálás adatsorát tudjuk felhasználni. A választókerületek választóinak létszámát azonban minden kerületben, minden választás időszakában ismerjük.

Az elemzés előtt először át kell tekintenünk az ismert részvételi adatokat. Ezt mutatja be az alábbi táblázat.

	Országos	Kerületi	minimum	Q1	Q3	maximum	Ismert adattal bíró választás (db). (=100%)
	arány számtani átlaga (%)		átlagérték (%)				
1892	66	63	17	60	80	99	121
1896	71	72	9	66	83	94	260
1901	65	69	21	61	79	99	265
1905	66	68	13	60	79	96	276
1910	62	67	10	57	79	98	125

Az ismert részvételi adatokkal bíró kerületi választási eredmények statisztikai mutatói

A táblázatból leolvasható, hogy azokban az esetekben, amikor sor került választásra, és az adatok is ismertek, igen magas volt a részvétel, országos szinten minden évben meghaladta a 60%-ot. Az adatok azonban jelentősen szóródtak, hiszen a kerületi minimumérték 10% körül volt, míg a maximumot a szinte minden választót felvonultatni képes kerületek jelentették. A táblázatban feltüntettem a Q1 és a Q3 értéket, melyek azt mutatják meg számunkra, hogy az adatok középső 50%-a mely két érték között szóródott. Ezek szinte minden esetben 60 és 80% körül találhatók, tehát ezen tartományban vettek részt leggyakrabban a választók a választásokon. Most nézzük tehát, hogy ezeknek az értékeknek milyen nemzetiségi és regionális aspektusai voltak.

Az elemzésbe ismét csak a vidéki kerületeket és az egy képviselőt választó városokat tudjuk bevonni, hiszen ezeknél ismertek a pontos kerületi népszámlálási adatok. A 360 ilyen kerületből 58 esetében egy választás részvételi adatai ismertek csupán, 104 kerületben kettő, 119-ben 3, 65-ben 4 és csak 14 kerületben van meg mind az 5 választás részvételi adatsora. Sajnos eleve kimaradnak az egyhangú választások, ott ugyan 100%-os részvételt regisztráltak a korban, ez azonban nem felelt meg a valóságnak.

A választási részvétel aránya csak a magyarok, a ruszinok és a szerbek arányával korrelál, azonban ott is nagyon alacsony a kapcsolat szintje (0,01-es szignifikancia-

szint mellett 0,094 magyar és -0,246 ruszin, -0,190 szerb érték).³⁵ Megvizsgáltam a felekezeti összetétel és a foglalkozási szerkezet, valamint az írni-olvasni tudás adatait is, de ezeknek sem volt jelentős hatása a részvételre. Ahol adódott kapcsolat, annak szintje is nagyon alacsony volt (római katolikusok aránya: 0,079, unitáriusok aránya: 0,066, írni-olvasni tudók aránya: 0,087, görögkatolikusok aránya: -0,080, ortodoxok aránya: -0,086, izraeliták aránya: -0,066). Pusztán tehát a lakosság összetételéből, legyen az nemzetiségi, felekezeti vagy foglalkozásszerkezeti adat, nem következik az alacsonyabb vagy magasabb választási részvétel. A rendszer ennél bonyolultabban működött, hiszen mint azt fent láttuk, a pártstruktúra sajátosságai is jelentős hatást gyakoroltak a választási küzdelemre. Azokon a választásokon tehát, ahol sor került konkrét megmérettetésre, ott egyéb tényezők is befolyásolták a részvételt. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy ott ez a kijelentés csak a megtartott választásokra igaz, hiszen maguknak a választásoknak a megtörténte már eleve függött a kerület nemzetiségi jellegétől és attól az időponttól, amikor a választás maga megtörtént. A pártstruktúra adottságaiból következően a nemzetiségi területeken nagyobb eséllyel került sor tétnélküli, egyjelöltes választásokra.

A következőkben a 413 kerület oldaláról közelítem meg a kérdést, és az egész kérdéskört próbálom regionális keretben bemutatni. Két lehetséges megközelítésmódot alkalmazok. Az első esetében térképen ábrázolom azokat a kerületeket, ahol 4 vagy 5 alkalommal került sor egyhangú vagy 90%-os győzelemmel járó választásra. Ha az így elkészített térképet tekintjük (4. térkép), akkor látható, hogy az ilyen kerületek elsősorban a nemzetiségi vidéken voltak megtalálhatóak. A 210 magyar kerületből 5 (2%), a 23 németből 7 (30%), a 65 románból 15 (23%), a 9 ruszinból 2 (22%), az 53 szlovákból 7 (13%), a vegyes, nemzetiségi többségű kerületek közül 10 (21%) tartozott ebbe a csoportba. A jelenség tehát érintette a nemzetiségeket, de korántsem lehet azt mondani, hogy kerületeik többségére ez lett volna jellemző. Ha azonban az időfaktort is figyelembe vesszük, akkor újra alá lehet azt húzni, hogy 1896 után folyamatosan változott meg a helyzet, hiszen a Néppárt megszerveződése és a nemzetiségi pártok választási aktivizálódása csökkentette igazából le az egyhangú választások számát a nemzetiségi kerületeken belül. Arra is fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy két területet halmozottan érintett a jelenség. Az egyik Erdély volt, ahol 26 ilyen kerületet találunk. Szeben, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő és Brassó vármegyék, Nagyszeben és Brassó városok összes kerülete ide tartozott. A másik terület pedig éppen Északkelet-Magyarország, ahol 18 ilyen kerület volt. Itt Zemplén, Ung és Máramaros vármegye volt

³⁵ A Pearson-féle korrelációs együttható értéke 1 és -1 között változik, az előjel a kapcsolat jellegét, értéke pedig a szorosságát jelzi. A 0,2 alatti értékek gyenge kapcsolatot jeleznek csupán.

elsősorban érintett. A jelenség koncentráltságát jelzi az is, hogy az ország egyéb területein csak 8 ilyen sajátosságú kerület volt.

Ez a nézőpont azonban még mindig túl elnagyolt, függ az időtényezőtől, és kevésbé van tekintettel arra, hogy a lezajlott választás jelentett-e egyáltalán valós esélyt a kihívó számára. Ennek megvizsgálásához azt a módszert alkalmaztam, hogy a győztesek ismert győzelmi arányainak átlagát, tehát az átlagos győzelmi arányt számoltam ki választókerületenként. Ezt követően 5 egyenlő osztályközzel bíró kategóriára bontottam az 50 és a 100% közötti átlagokat, és a kategóriákat térképen jelenítettem meg (5. térkép).

A térkép szemléletesen mutatja be a politika egyik fontos realitását. A 203 nemzetiségi kerületből 112-ben (55%) volt a győzelmi arány magasabb 81%-nál, míg a 210 magyar kerület esetében jóval alacsonyabb számot tapasztalhatunk (53 kerület 25%). A magyar kerületekben folyt tehát igazából reális alternatívát jelentő küzdelem. Az egyes nemzetiségek azonban eltérő módon szerepeltek. A németeknek 13 (56%), a románoknak 45 (70%), a ruszinoknak 7 (77%), a szlovákoknak 25 (47%), a szerbeknek pedig 1 (25%) kerülete tartozott ebbe a csoportba, valamint a nemzetiségi többségű 47-ből 21 (44%), közülük 7 Északkelet-Magyarországon, 8 Erdélyben, 7 pedig a Bánátban terült el. A magas győzelmi arány által leginkább érintett nemzetiség tehát a román és a ruszin volt, de a németek is ide sorolhatók, hiszen az erdélyi vegyes kerületek nagyrészt a szászok és románok által vegyesen lakott szászföldiek voltak. A legjelentősebb regionális különbség a szlovákok esetében figyelhető meg. Az 51 észak-magyarországi szlovák, és az általuk is lakott 7 vegyes etnikumú kerület négy nagyobb területre bomlik. Pozsony, Nyitra, Turóc, Liptó és Szepes vármegyékben szinte sávszerűen jelenik meg egy vidék, ahol hevesebb választási küzdelem volt jellemző. Trencsén és Árva egy részén, Zólyom, Gömör és Kishont valamint, Nógrád összes szlovák kerületében, valamint Sáros és Zemplén északi kerületeiben azonban tendenciózusan magasabb volt a győzelmi arány, tétnélkülibb a küzdelem.

A szlovákok esetében érdemes kissé alaposabban megvizsgálni a választást elsősorban befolyásoló tényezőt, az ellenjelöltet és annak pártállását. Sajnos ezzel kapcsolatban sem rendelkezünk teljeskörű adatokkal, de az adathiány nem oly jelentős, hogy ne lehetne tájékoztató jelleggel felhasználni az információkat. Az 5 választás során 265 megmérettetésre került sor a szlovák kerületekben. Jelentős választási küzdelmet valószínűsítő 50-80%-os átlagos ismert győzelmi aránnyal bírt 28 kerület, ezekben összesen 140 választást tartottak. Nem kormánypárti ellenjelöltjeinek (30 fő) száma 79 volt. 6 alkalommal a Nemzeti Párt, 37 alkalommal a Néppárt és 15 alkalommal a Szlovák Nemzeti Párt adta a kihívót. A másik csoportot a jelentős győzelmi aránnyal bíró 25 kerület adta, melynek 125 választásán 18 kormánypárti mellett

43 nem kormánypárti kihívót regisztráltam. Közülük 4 nemzeti párti, 22 néppárti és 2 szlovák nemzeti párti színekben indult. A különbség tehát alapvetően abban állt, hogy a saját nemzetiségi párt el tudott-e indulni a kerületben. Ha igen, akkor az jobban mobilizálta a választókat, ha nem, akkor átlagosan alacsonyabb hevedességgű választási harc alakult ki. 1028 választás esetében ismert mind a részvételi, mind pedig a győzelmi arány, így ezek között korrelációt is számolhatunk. Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy a részvételi arány növekedése közepes mértékben csökkentette a győztes győzelmi arányát, tehát fokozta a választási küzdelmet (0.01-es szignifikanciaszint mellett a Person-féle korreláció -504). Ha azonban a választási eredményeket a nemzetiségi összetételre való tekintettel külön elemezzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy ez az összefüggés csak a nemzetiségek esetében működik, tehát a választók mozgósítása itt tudta érdemben növelni a választás tétjét. Mivel ezek a területek dominánsan a kormánypárt báziskerületei voltak, így gyakorlatilag annak a győzelmi esélyei csökkentek a fokozódó választási mozgósítás révén, ami pedig a nemzetiségi pártok aktivizálódásával volt összhangban. A két tényező között azonban nem volt olyan szoros a kapcsolat, melynek alapján a győzelmi arány automatikus csökkenése lenne várható. Fontos azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy azokban a kerületekben, ahol volt nemzetiségi színezetű képviselőjelölt (nemzetiségi párti, független nemzetiségi vagy akár néppárti), a választási küzdelem igen heves lehetett, és a győztes győzelmi aránya gyakran mélyen az országos átlag alá (68%) esett.

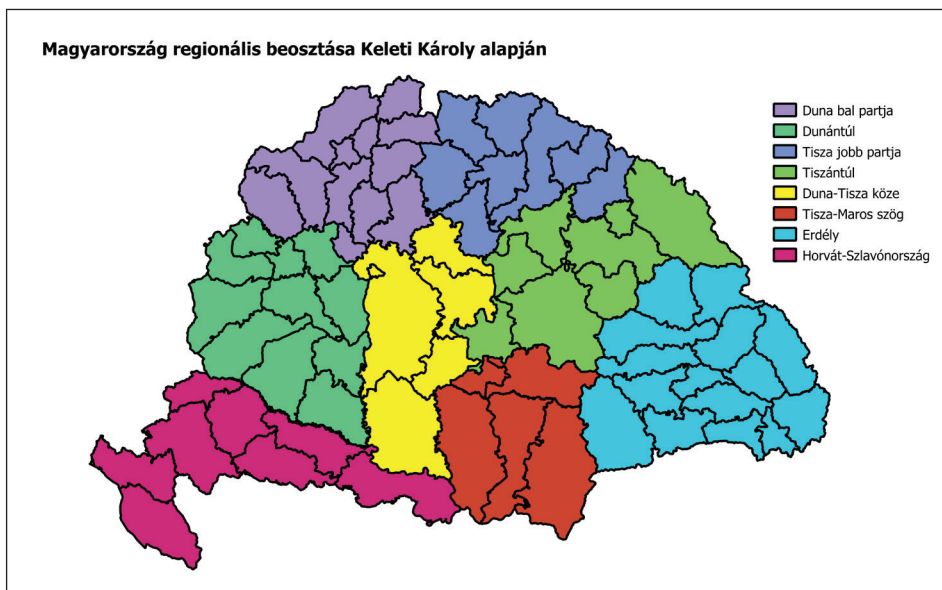
A korábban elemzett térképünkön látható, hogy az Alföldet körbekerítő, nagyfokú győzelmi aránnyal bíró kerületekből összeálló sáv nagymértékben hasonult a kormánypárt által uralt vidékhez, és ezen túl azokhoz a területekhez, melyeket a legújabb kutatások a különböző mutatók alapján az ország elmaradottabb régióiként azonosítottak.³⁶ Ennek alapján pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kormányoldal stabil hatalmának egyik fontos alapját azok az elmaradottabb peremterületek alkották, ahol a választások gyakorisága elmaradt az országos átlagtól, a választási küzdelem során pedig ritkábban találkozunk reális esélyekkel induló ellenjelölttel. Visszakanyarodva tehát Grofman tételéhez, igazolhatónak látszik az a felvetés, hogy a szociológiailag hátrányos helyzetű csoportok választási hajlandósága alacsonyabb volt a korban. Ez a jelenség kombinálódhatott a felekezeti szempontokkal, az egyes

³⁶ A győzelmi arányt szemléltető térképen megjelenő sáv számos modernizációs mutató regionális szerkezetével párhuzamba állítható. Hasonló képet ad az analfabétizmus, a községi adó, a faházak, az orvos által látott halottak térszerkezete, melyeket a regionális egyenlőtlenséget feltáró kutatók tanulmányaikban részletesen elemeznek. Lásd ezzel kapcsolatban: Demeter–Szulovszky (2018) térképeit.

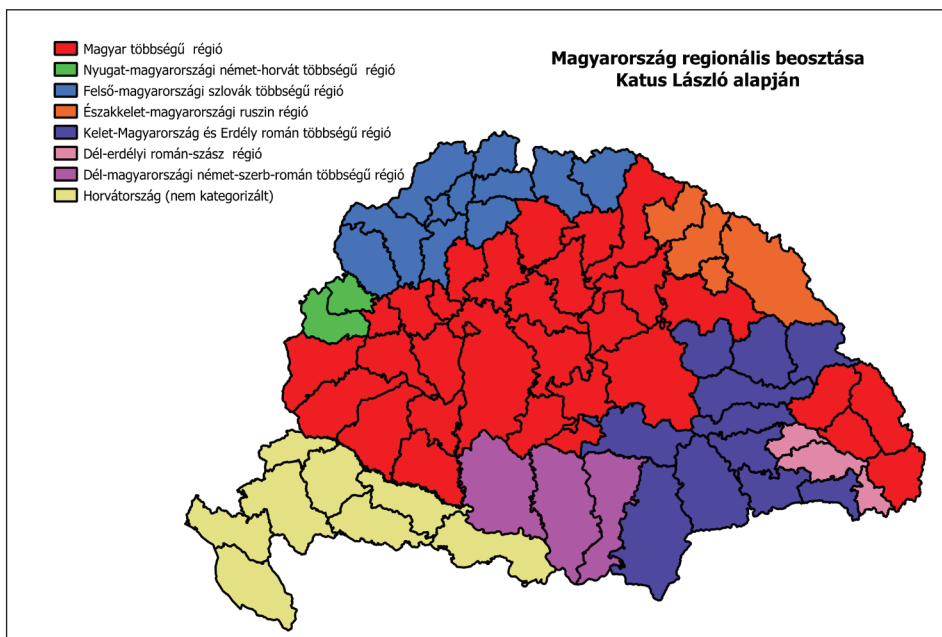
pártok kellő mértékben fel nem tárt jelöltállítási stratégiájával,³⁷ a nagybirtokok szerepével és természetesen a lokális erőviszonyokkal, amelyek összessége azt eredményezte, hogy a versengő választások igen korlátozottan voltak jelen az ország bizonyos területein. Ha azonban sikerült a közjogi kérdést meghaladó ellenjelöltet indítani, akkor az mobilizációs hatású volt, mely együtt járt a választási küzdelem élesedésével. Ezen pedig elsősorban a kormánypárt veszíthetett, hiszen a közjogi alapon átpolitizált magyar területeken eleve gyakrabban találkozunk szorosabb eredményekkel. Sajnos azt nem tudjuk megállapítani, hogy konkrétan milyen mértékben fokozta a választási részvételt a választópolgárok számára értelmezhető politikai alternatívának a megjelenése, hiszen az egyhangú választások nagyon torzítják az adatsorokat. Az azonban kijelenthető, hogy ahol választást tartottak, ott általában igen magas volt a részvételi arány, gyakran bőven meghaladta a rendszerváltás utáni részvételi adatokat. Természetesen egy szűkebb társadalmi csoporton belül lehet ezt a magas arányt kimutatni, de mégsem célszerű a résztvevők arányait a teljes lakossághoz viszonyítani, hiszen a többségnek ekkor nem volt részvételi lehetősége. Azonban ma sem a teljes társadalomra számolunk részvételi adatokat, hanem csak a választójoggal rendelkezőkre. Ennek alapján nem tartom elfogadhatónak azt a kiindulópontot, mely a dualizmus kori alacsony részvételtől messzemenő következtetéseket von le a modern magyar parlamentarizmus egészére, hiszen a kép sokkal árnyaltabb volt annál, minthogy a kort egyöntetűen az alacsony választási részvétellel jellemezzük. Bizonyos területeken, bizonyos körülmények között igaz ez a megállapítás, de más területen vagy más időpontban pont az ellenkezőjét tapasztaljuk.

Ebből a szempontból Északkelet-Magyarország különösen érdekes terepet jelent a vizsgálat számára, hiszen Erdély mellett itt figyelhetők meg ezek a tényezők a leghangsúlyosabban. A területen ugyan nem jön létre egy önálló sajátosságokkal rendelkező régió, hanem éppen azok kereszteződésében találjuk azt. A terület vizsgálata alkalmat ad arra, hogy akár egy-egy vármegyén belül is alapvető különbségeket detektáljunk, melyek kialakulásának okait lokális kutatásokkal próbálhatjuk feltárni. Ezen lokális sajátosságok megismerése tehát hozzásegít minket a dualizmus kori választások jobb megismeréséhez, és releváns válaszokat tudunk majd adni a feltett kérdésekre. Az eltérő adottságokkal rendelkező kerületek összehasonlító elemzése tehát alkalmas lesz a különbségek okainak mélyebb feltárására. Ezt a munkát azonban már összehasonlító mikroelemzés során szándékozunk elvégezni, mely a következő évek kutatási programjának a fő elemét képezi majd.

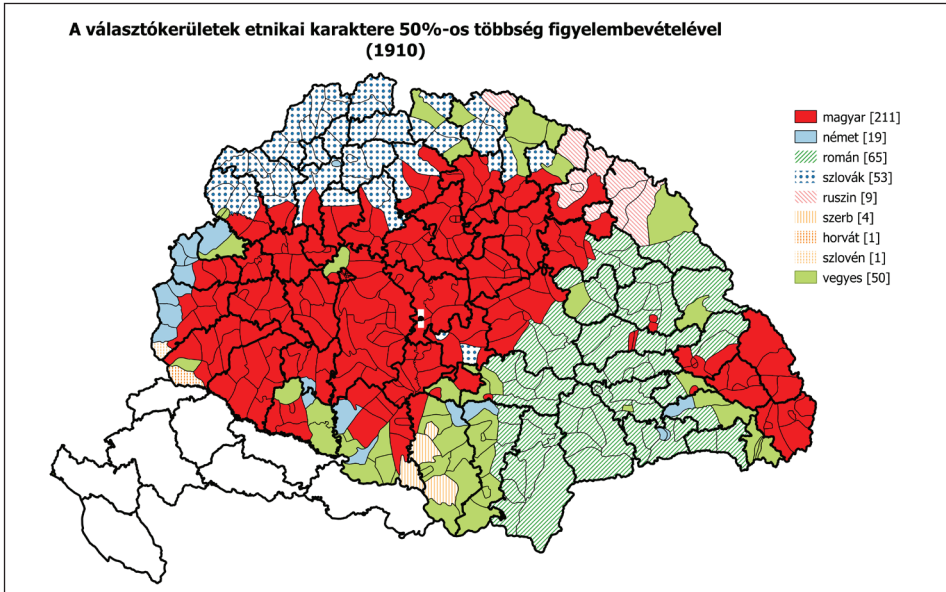
³⁷ Különösen fontos lehet a nemzetiségi származású kormánypárti jelöltek szerepeltetése nemzetiségi területeken. Szendrei 2006: 71–72.

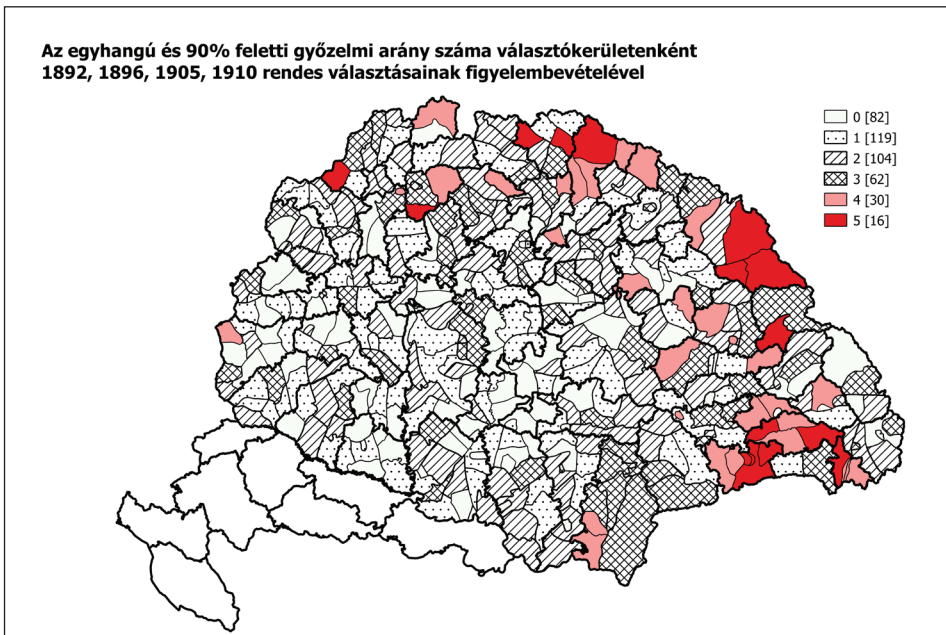
Keleti Károly régiói

Katus László régiói

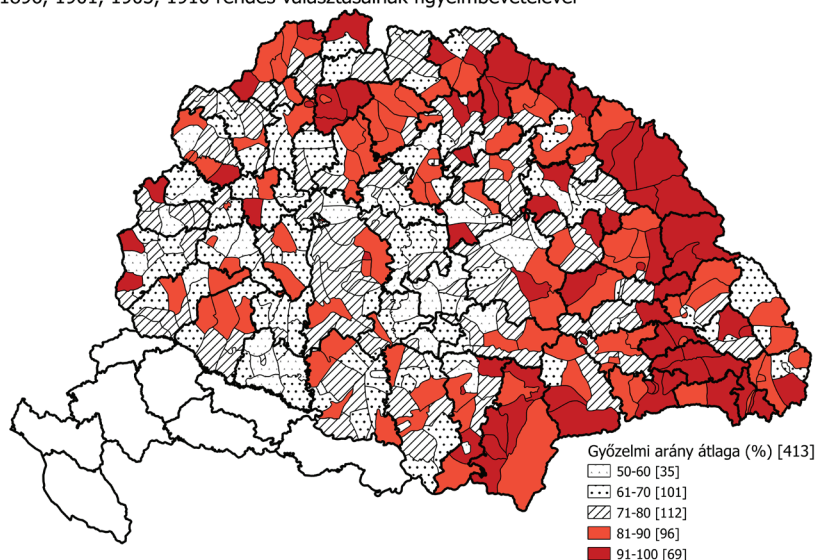

Nemzetiségi megoszlás 1910

Egyhangú 1892-1910

A győzelmi arány átlagának alakulása választókerületenként
1892, 1896, 1901, 1905, 1910 rendes választásainak figyelembevételével

Győzelmi arány 1892 1910

Vallás és politikum a dualizmus korában. A felekezeti kérdés és a népképviselő az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországon¹

A katolikus–protestáns felekezeti szembenállás és vetélkedés alapvetően a kora újkori magyar politikai életre jellemző jelenséggént szerepel a magyar történeti diskurzusban. A felekezeti ellentétek, a rendi konfesszionalizmus visszaszorulása már a 18. század országgyűlésein is megfigyelhető jelenség volt. Ugyan a rendi ellenzékiesség és a protestantizmus jelentősen kapcsolódott egymáshoz, de emellett a katolikus politikai elit egy része is konfliktusba került az udvar elképzeléseivel. Az ellenzéki és udvarpárti rendi politika tehát már ekkor sem volt megfeleltethető a katolikus–protestáns viszonyrendszernek.² A 19. században bevett gyakorlattá vált, hogy a polgári nemzet ideológiájának megfelelően a protestánsok jogaiért, a vegyes házasságok toleráns szabályozásáért katolikus politikusok szólaltak fel. A reformkorban a politika fő törésvonala már véglegesen nem a felekezetek mentén húzódott. Liberális–konzervatív viszonyrendszerben a katolikus–protestáns szembenállás még az 1840-es évek egyházpolitikai vitái során sem volt meghatározó tényező. A reformok elutasítói és ellenzői magatartásukat elsősorban politikai beállítottságuk és nem felekezeti hovatartozásuk alapján alakították ki.³ A dualizmus időszakában felekezeti színezetű politikai szembenállásról tehát már nem beszélhetünk, hiszen a nemzetépítés korában a „felekezeti nemzet” helyett a multikonfesszionalizmus gondolata érvényesült.⁴ Ezen keretek között úgy látom, mégis érdemes körüljárni azt a kérdést, hogy a dualizmus kori politikai elit személyi összetételének alakulásában, a választói magatartásban megfigyelhetőek-e még felekezeti jellemvonások? Tehát a hivatalosan képviselt felekezet-semleges nemzeti egység mögött fennmaradt-e valami speciális felekezeti alapú szerveződés a vallási küzdelmek időszakából?

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² Szijártó 2005: 268., 277–280.; Szijártó 2016: 103–105.

³ Sarnyai 2002: 18–19.

⁴ Kövér 2004: 149.

Korábbi munkáimban a dualizmus kori képviselők vallási, felekezeti megoszlásáról nem közöltem adatokat, ugyanis az akkoriban fő forrásként használt országgyűlés almanachok alapján csupán a képviselők töredékének sikerült a vallását meghatározni.⁵ A korszak almanachjai – valószínűleg a szabadelvű állam- és politika felfogásból kiindulva – csak elvétve közöltek adatokat az adott személy vallási hovatartozásáról. Erre csupán közvetett információkból, a társadalmi, foglalkozási adatokból vagy egy ismertebb család vallási hovatartozásából lehet következtetni. A szakirodalomban több ilyen becslés is ismert, ezek azonban átlagban 60-70%-os adathiánnyal dolgoznak, és általánosan jellemző rájuk, hogy a római katolikusok alul, valamint a protestánsok felülreprezentáltságát állapítják meg.⁶

2007-ben tehát úgy gondoltam, hogy az eddig feltárt források nem megfelelőek a kérdés alapos vizsgálatához. Ugyanis a protestáns egyházak speciális szervezete a protestáns képviselők automatikus felülreprezentáltságát eredményezi, hiszen a vallási, felekezeti adat egyik biztos jelzője az egyén egyházi szerepvállalása. E tekintetben pedig a protestánsok számára több lehetőség volt presbiterként, gondnokként és egyéb világi szereplőként bekapcsolódni egyházuk életébe, amiről nagy valószínűséggel értesülünk az almanachokból. Egy képviselő olyan jelentős társadalmi presztízzsel bírt, hogy ezzel szinte automatikusan tagja lett egyháza világi tisztségviselőinek. A római katolikusok körében csupán az erdélyi katolikus státusgyűlés esetében figyelhetjük meg, hogy a világi tagság rendszeresen megjelenik az almanachokban. Ezt a protestáns „előnyt” némileg kompenzálják a főnemes országgyűlési képviselők, akiknek közismertek a vallási, felekezeti viszonyai, és ez a kör dominánsan a római katolikus közösséghez tartozott. A főnemesek szerepvállalása azonban nem volt oly mértékű a népképviselői alapon működő képviselőházban, hogy az lényegesen módosította volna a ciklikus felekezeti adatokat.⁷ Az itt bemutatott adathiány ellenére azonban megfogalmazódik az a vélemény, mely szerint a magyar politikai életben létezett egy vallási törésvonal, a társadalom és a politikai elit felekezeti összetétele különbözött egymástól. „[A]z I. világháború előtt a katolikus közösség inkább

⁵ Pap 2007: 9., hasonló módon járt el Kurtán Sándor is: Kurtán 2005: 56.

⁶ Ilonszki 2009: 57–59.; Schönbaum–Schwarcz 2005: 117.

⁷ A főnemesek pontos részvételi adatai – túl a puszta arányszámokon – nem ismertek, kutatócsoportunk későbbi publikációiban szándékozik erre a kérdésre kitérni. Kutatócsoportunk tagjai az eddigiekben elsősorban a főrendiház reformja kapcsán vizsgálták a főnemeseket (Tóth-Barbalics 2011: 735–737., Ballabás 2011: 1232–1235). 1901-ben az a főnemesek képviselőházon belüli aránya 13%-ot tett ki (Pap 2014a: 27). 1861 és 1918 között a maximális részvétel 15,7% (1910), a minimális pedig 8,6% (1872) volt. (Gerő 20017: 2018.) Ezeket az értékeket azonban össze kell vetni a főnemesség belső csoportjaival (származási, vallási, vagyoni) és nem utolsósorban önmagával.

függetlenségi párti szavazó volt, a protestáns közösség inkább szabadelvű volt (Pölöskei, 2001; Romsics, 2001). Ezt a törésvonalat a választási elemzések földrajzi törésvonalaként is értelmezik: „... A domináns kormányzó párt(ok)ban (ideértve ebben az időszakban a Szabadelvű Pártot és a Nemzeti Munkapártot) protestáns fölény érvényesült”.⁸ Célunk ennek a tézisnek a vizsgálata.

Országgyűlési képviselők vallási viszonyai 1848 és 1918 között

Az elmúlt években vált lehetővé egy tömeges forrásnak, a gyászjelentéseknek a kutatásba való bevonása, ennek a forráscsoportnak a segítségével sikerült az adathiányt – kapcsolódva az kutatócsoportban végzett adatgyűjtéshez – jelentősen csökkenteni (ennek mértékéről a későbbiekben szólok). Napjainkban már két helyen is elérhető az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentés-gyűjteménye. A korábbi verzió még korlátozott keresési lehetőségekkel szolgált a kutató számára,⁹ az elmúlt időszakban azonban online kereshető formában tették hozzáférhetővé az anyagot az OSZK weboldalán.¹⁰ Ebben a gyűjteményben próbáltuk megkeresni minden egyes képviselő gyászjelentését. A vallás meghatározásához a temetés szertartását vettük alapul. Abban az esetben, ha az egyént nem találtuk meg, az azonos nemű szülőre vonatkozó információt még relevánsnak fogadtuk el.

A gyászjelentések feldolgozása során azt feltételezhetjük, hogy a gyászszertartásban az egyén vallási nézetei tükröződnek, amely természetesen az életpálya során bekövetkezett vallásváltást is takarhat. Véleményem szerint ez az adat – legalábbis a 20. század második fele előtti időszakban – inkább utal az egyéni identitásra, mint a vallási, felekezeti származásra. Különösen fontos ez a különbségtétel a zsidóság esetében, hiszen jelentős különbség van az izraelita vallású felmenőkkel rendelkezők és az izraelita vallású képviselők száma között. Mi a kor hivatalos álláspontjának megfelelően azt minősítettük izraelitának, akinek keresztény hitre téréséről nem rendelkezünk egyértelmű adatokkal.¹¹

Jelenlegi elemzésem 3.282 személyre terjed ki. A vizsgálatba azokat a képviselőket vontam be, akiknek 1848 és 1918 közötti szerepvállalásáról információval rendelkezem. A figyelembe vett személyek között egyaránt szerepelnek a rendes és az

⁸ Ilonszki 2009. 55., megjegyzendő, hogy az oldalszám nélküli hivatkozásoknak megfelelő megállapítást a két munkában nem találtunk.

⁹ http://www.rakovszky.net/E1_LSG_ObitsIndex/GYJ-NevIndex.shtml

¹⁰ <https://dspace.oszk.hu/handle/123456789/663648>

¹¹ A munkában nagy segítségemre volt Fazakas László, a kutatócsoport segédmunkatársa, akivel közösen végeztük az anyag áttekintését.

időközi választásokon megválasztottak.¹² Nem szerepelnek azonban az alapsokaságban azok, akiknek a mandátumát nem igazolták (66 eset). A vizsgálatba bevont képviselők vallási/felekezeti adatait mutatja a következő táblázat.

	Létszám (fő)	Részarány (%)	Ismertek megoszlása	1901-es adatok (Ilonszki 2009: 57.)
Római katolikus	1304	40,5	58,7%	43,0%
Görögkatolikus	36	1,1	1,6%	2,6%
Örmény katolikus	8	0,2	0,4%	n.a.
Ortodox	80	2,5	3,6%	5,3%
Evangélikus	252	7,8	11,3%	18,4%
Református	484	15,0	21,8%	28,1%
Unitárius	20	0,6	0,9%	n.a.
Ismeretlen protestáns	3	0,1	0,1%	n.a.
Zsidó	35	1,1	1,6%	2,6%
Ismeretlen	959	31,9		
Összesen	3216	100		

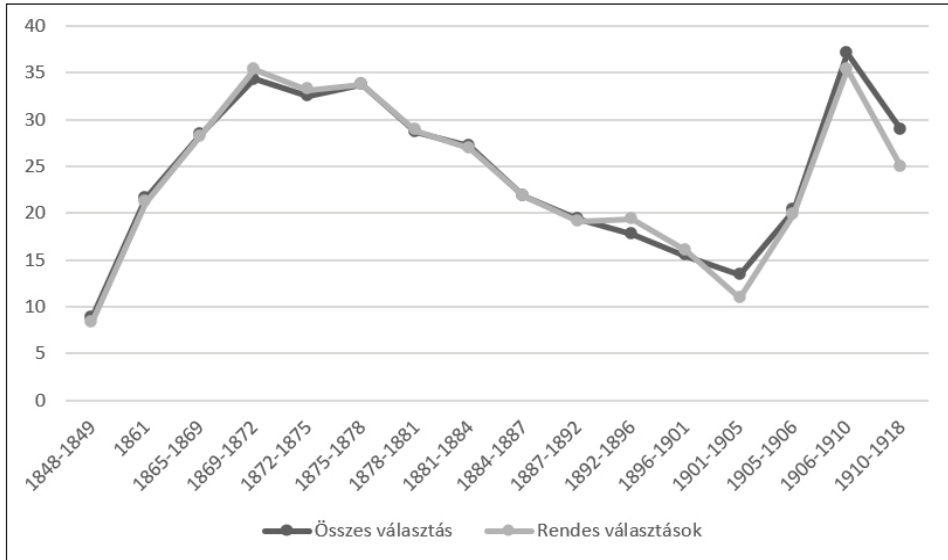
Az országgyűlési képviselők felekezeti adatai 1848–1918 között

Az adatokból jól látható, hogy a gyászjelentések figyelembevételével az adathiányt sikerült jelentősen csökkenteni. A korábbi kutatási eredményekkel összevetve igazolható az almanachokkal kapcsolatos forráskritikai megjegyzés. A római katolikus csoport reprezentációja jelentős mértékben torzul a forrás sajátossága miatt, a két protestáns felekezet pedig ugyanezen adottság miatt túlerepresentálódik. A táblázat alapján látható, hogy eddigi tudásunkkal kapcsolatban igen komoly kételyt kell megfogalmaznunk.

Az adathiány dinamikája is fontos információkat nyújthat számunkra. Ennek bemutatására készítettem egy olyan grafikont, mely az ismeretlen vallásúak megoszlását mutatja az egyes országgyűlési ciklusokon belül. Ebben az esetben minden személy annyiszor szerepel a vizsgálatban, ahányszor mandátumot vállalt. A 3.262 igazolt egyénhez 7.520 mandátumviselést tudok társítani. Ebben az esetben sem vettem figyelembe a nem igazolt mandátumokat. Azt a választást is figyelmen kívül hagytam, amikor a képviselő több kerületben szerepelt sikerrel, és emiatt az adott mandátumot nem fogadta el (111 eset). Azt is egy mandátumnak vettem, ha ciklus közben a képviselőnek összeférhetetlenség miatt – elsősorban kormányzati kineve-

¹² 1848 és 1918 között csupán 29 esetben (0,2%) nem ismert a képviselő személye, ennek oka legtöbbször az, hogy a mandátumot (feltételezhetően) nem töltötték be.

zés – le kellett mondania, és az új választás után ismét ő került a kerületből az országgyűlésbe (118 eset). A tapasztalatok azt mutatják, hogy az időközi választásokon bekerült személyek egy részéről viszonylag kevés információval rendelkezünk. Ezért külön elvégzem a vizsgálatot arra a 6.503 rendes választásra, melyről biztos adatok állnak rendelkezésemre.¹³ A két adatsort egy grafikonon ábrázolom, hogy az esetleges különbség jól érzékelhető legyen.

Az ismeretlen vallású képviselők arányának alakulása 1848–1918

A grafikon alapján megállapítható, hogy a két érték között nincs lényeges különbség, 4 ciklus kivételével az eltérés $\pm 1\%$ között maradt. A legnagyobb differencia az utolsó ciklusban tapasztalható, amikor 3,9% a két érték különbsége. Ez a nagyfokú azonosság az egyes felekezetek esetében is megfigyelhető, az eltérés egyszer sem haladja meg a $\pm 0,5\%$ -ot. Ennek alapján úgy vélem, nincs értelme a későbbiekben külön számításokat végezni, ezért – ha másként nem jelzem – a rendes választások értékeire fogok koncentrálni.

A grafikon 30%-os értéke mutatja számunkra az ismeretlen vallási adatokkal rendelkezők átlagát. A görbék jól szemléltetik, hogy az első parlament képviselőiről – a modern almanach alapján – kiemelkedően jó adatokkal rendelkezünk, az 1870-es évek elejére azonban majd 2,5-szeresére nő az adathiány. Ezt követően a görbe me-

¹³ Jelenlegi adatgyűjtésem teljesnek mondható, hiszen 1865 és 1875 között hat kerület képviselője ismeretlen, 1878 és 1918 között pedig kettő ilyen mandátumról van tudomásom.

redéken esni kezd, és 1901-ben éri el a 10,9%-os mélypontját, ezt követően ismét emelkednek az értékek. A maximumot 1906-ra éri el (35,4%), majd az utolsó parlament időszakában újra 30% alá csökken az ismeretlenek aránya.

Ennek a jelenségnek az okai elsősorban a feldolgozott források sajátosságiban keresendők. 1886 előtt – leszámítva az 1848-sa ciklust – nem rendelkezünk almanachokkal, az ekkori képviselők adatai csak a gyászjelentésekből táplálkoznak. Az OSZK gyűjteményében szereplő gyászjelentések száma a dualizmus kezdeti időszakára vonatkozóan azonban jóval szerényebb. Emiatt jelentősebb az ismeretlenek aránya a kezdeti ciklusokban. Az 1905-ös és 1906-os megugrás is jól indokolható, hiszen a Szabadelvű Párt összeomlása miatt ekkor olyan új emberek kerültek az országgyűlésbe, akik korábban nem voltak tagjai a parlamenti elitnek. Ezen személyek szereplése gyakran epizódjellegű volt, többségüknek a peremterületek hajdani szabadelvű kerületeiben sikerült mandátumot szerezni. Ezek az emberek elsősorban az ottani – viszonylag ismeretlen – lokális elitekből kerültek ki, haláluk pedig nagyon gyakran Trianon utánra esett. Emiatt gyászjelentéseiket hiába keressük a magyarországi gyűjteményben. Ez a jelenség igaz volt az 1910-es parlamentre is, és kifejezetten érvényes a háború alatt bekerült új emberekre, hiszen a hosszú ciklus alatt a képviselői helyek harmada kicserélődött.

Az almanachokra támaszkodó kutatások – mint említettem – az 1886 utáni időszakban is rendszerint 70%-os adathiánnyal dolgoztak, ezen az állapoton a gyászjelentések feltárása által sikerült igen jelentősen javítani. Ezzel az értékkel már megalapozott megállapításokat tehetünk az egész időszak képviseletére nézve.

Az adatok megbízhatóságát vizsgálva még egy kérdést szükséges feltenni: milyen kapcsolat van az ismeretlenek aránya és az egyes felekezetek adatai között? Vagyis kimutatható-e jelentős eltérés az ismeretlenek arányának változásával párhuzamosan az egyes felekezetek között. Ha ez létezik, akkor a hiányzó értékek lényegesen befolyásolhatják megállapításaink erejét, hiszen akár az az extrém helyzet is előállhat, hogy a hiányzó 30% egy felekezetet erősít. A kérdés tehát arra irányul, hogy feltételezhető-e az, hogy az ismeretlenek megoszlása jelentősen eltér az ismertek megoszlástól. Ehhez a vizsgálathoz a Pearson-féle korrelációs együtthatót használtam. A figyelembe vett csoportok számát azonban csökkentettem, abból indultam ki ugyanis, hogy a protestánsokra általában azonos adottságok jellemzők (almanachokban jobban adatolt szerepek), és hasonló mondható el a katolikusokról is (főnemeselek elsősorban az ő körükben jelennek meg). A református–evangélikus–unitárius–egyéb protestáns és a római- és görögkatolikus arányok erős és ellentétes előjelű

szignifikáns kapcsolatban voltak az ismeretlen képviselők arányával,¹⁴ az ortodoxok és az izraeliták azonban nem. Az ismeretlenek arányának csökkenésével párhuzamosan tehát nagyjából azonos mértékben nő a protestánsok és a katolikusok szerepe. Az ismeretlen felekezeti viszonyok további feltárásától tehát a katolikusok és a protestánsok szerepének a fokozódása várható, de a két csoport közül a katolikusok körében prognosztizálható a jelentősebb növekedés. Ez az eltérés azonban olyan kicsi, hogy nem várható a jelenleg is feltárt arányok alapvető megváltozása. Az almanachokra alapozott vizsgálatok torzító hatásait a gyászejentések jelentősen mérséklék. Ennek alapján úgy gondolom, hogy az ismeretlenek figyelmen kívül hagyása már nem befolyásolja a vizsgálatot, hiszen azok lehetséges eloszlása már nem különbözik oly mértékben az ismert képviselőktől, hogy ez jelentős problémát okozna kijelentéseink esetében. Erre a következtetésre tehát a szignifikáns összefüggések előjeléből és mértékéből következtethetünk. Fontos azt is látni, hogy ez az összefüggés az ismert felekezeti adatokkal rendelkező sokaság 94%-ára igaz.

Az ismeretlenek figyelmen kívül hagyásával megbecsülhetjük az egyes felekezetek, vallások eliten belüli szerepét, és ezt összehasonlíthatjuk az adott közösség népszámlálási adataival. Az áttekinthetőség érdekében az országgyűlési adatokat most cikluscsoportokba vontam össze, és így végeztem el a megfelelő számításokat. Az első csoportot a kezdeti évek adják, majd a Tisza Kálmán-i kor és a dualizmus utolsó időszaka következik. Az 1881-es és az 1910-es népszámlálási adatokat vettem referenciaképpen alapul.

14

		Ismeretlen	Protestáns	Katolikus
Ismeretlen	Pearson Correlation	1	-0,85**	-0,93**
	Sig. (2-tailed)		1,99E-05	1,11E-07
	N	16	16	16
Protestáns	Pearson Correlation	-0,85**	1	0,64**
	Sig. (2-tailed)	1,99E-05		0,00
	N	16	16	16
Katolikus	Pearson Correlation	-0,93**	0,64**	1
	Sig. (2-tailed)	1,11E-07	0,00	
	N	16	16	16
**	Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).			

A Pearson-féle korrelációs együttható értéke 0 és 1 között változik, az előjele a kapcsolat irányát jelzi.

	Σ	Országgyűlési időszakok			Népszámlálások		Reprezentáltság mértéke (%)	
		1848–1875	1875–1892	1892–1910	1880	1910	(1880–(1875–1892))/1880	(1910–(1892–1910))/1910
Római katolikus	57,6	56,1	57,6	58,6	47,2	49,3	21,9	18,9
Görögkatolikus	1,4	2,3	0,7	1,2	10,8	11,6	-93,3	-89,4
Római- és görögkatolikus	59,0	58,5	58,3	59,8	58,1	60,9	0,4	-1,7
Örmény katolikus	0,7	0,6	0,9	0,6				
Görögkeleti	3,2	4,4	2,6	2,8	14,1	12,8	-81,4	-78,0
Evangelikus	12,5	12,5	13,5	11,8	8,1	7,1	67,3	66,4
Református	21,5	23,0	21,3	20,5	14,7	14,3	44,5	43,1
Unitárius	0,9	0,6	0,7	1,3	0,4	0,4	61,3	219,7
Protestáns	0,2	0,1	0,3	0,1				
Izraelita	2,0	0,3	2,4	3,1	4,6	5,0	-48,2	-38,6

Országgyűlési képviselők cikluscsoportokban mért felekezeti viszonyai

Az adatok trendszerű változása, pontosabban annak hiánya jól megfigyelhető. A táblázat alapján megállapítható, hogy az országgyűlés felekezeti összetétele meglehetősen stabilnak bizonyult a dualizmus időszakában. Történtek ugyan kis jelentőségű elmozdulások, de ezek alapvetően nem befolyásolták a felekezeti szerkezetet. Önmagához képest az ortodox egyház szerepe változott legjelentősebben, hiszen az amúgy sem magas értékük csaknem felére csökkent. Az izraeliták esetében is jelentős volt az elmozdulás, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy 1867 előtt nem lehetett országgyűlési képviselő ehhez a valláshoz tartozó politikus, ez a törvényi megkötés pedig torzítja az első időszak adatát.

Az egyes csoportok reprezentáltsági adatait népszámlálási részarányuk százalékában számoltam ki, így ez az érték azt mutatja, hogy a vallási közösséget tagjai önmagukhoz képest mennyivel voltak többen vagy kevesebben annál, mint ami a népszámlálásból következett volna. A görög- és római katolikusok összevont adata szinte teljesen megegyezett a népszámlálásával, de ezen belül a római katolikusok kedvezőbb, a görögök pedig kedvezőtlenebb helyzetben voltak. Minden protestáns felekezet felülreprezentálódott, de ez az eltolódás nem a katolikusok, hanem az izraeliták és különösen pedig az ortodoxok rovására történt. Mindezeknek okai természetesen kapcsolatba hozhatók a képviselők nemzetiségi viszonyaival, tehát azzal, hogy a képviselők elsősorban a magyar nemzetiség köréből kerültek ki. Emiatt a felekezeti megoszlást inkább a magyarság felekezeti tagolódásával célszerű összevetni, hiszen alapvetően ez a nemzetiség adta a képviselők domináns részét. Ezt a kérdést

egy esettanulmány, az 1901-es választás képviselőinek segítségével vizsgálom meg. Ezt mutatja számunkra a következő táblázat.

Vallás	Képviselők (1901)	Lakosság (1900)	Magyarság (1910)	A1-A2	A1-A3
	A1	A2	A3		
Római katolikus	57,80%	48,70%	58,70%	9,10%	-0,90%
Görögkatolikus	0,80%	14,40%	3,10%	-13,60%	-2,30%
Evangélikus	12,80%	7,50%	4,20%	5,30%	8,60%
Református	20,40%	14,40%	25,80%	6,00%	-5,40%
Görögkeleti	3,30%	13,10%	0,40%	-9,80%	2,90%
Zsidó	4,30%	4,90%	7%	-0,60%	-2,70%
Unitárius	1,10%	0,40%	0,70%	0,70%	0,40%

Az 1901-es parlament tagjainak felekezeti viszonyai

1901-ben a képviselők 90%-ának ismert a vallása, a vizsgálat most rájuk fókuszál. Az ország lakosságához viszonyítva a korábbiakhoz hasonlatos eredményt kapunk, a római katolikusok, az evangélikusok, a reformátusok és az unitáriusok jelentős felülreprezentációval bírtak. Ezzel szemben a görögkatolikusok és a görögkeletiek szerepe messze elmaradt az országos értékektől. Ez a képviselők vélelmezhető etnikai viszonyaival párhuzamos jelenség volt, hiszen a két felekezet tömegesen a románokra, a ruszinokra és a szerbekre volt jellemző, az ilyen nemzetiségű/származású képviselők aránya pedig alacsony volt.¹⁵ Ha az önmagukat magyarnak vallók vallási megoszlásából indulunk ki – feltételezve, hogy a képviselők zöme ebbe a kategóriába tartozott – akkor a római- és görögkatolikusok parlamenten belüli aránya közelebb kerül a népszámlálási adatokhoz, de a reformátusok és a zsidók jelentősen alul, az evangélikusok, a görögkeletiek és az unitáriusok pedig felülreprezentálódnak. Ezeket az adatokat a 273 főt számláló Szabadelvű Párt képviselőcsoportja torzíthatja el, ezért célszerű a kérdést a függetlenségiek és a szabadelvűiek esetében külön is megvizsgálni. Ennek értékeit mutatja a következő táblázat.

¹⁵ A szakirodalomban nemzetiségi képviselőként általában csak a nemzetiségi programmal megválasztott képviselőket szokták számon tartani. (Erről bővebben: Schönbaum 2005: 82–85.) Ezzel a megállapítással jómagam nem értek egyet, hiszen (elsősorban) a kormánypárton belül is ültek nemzetiségi identitással rendelkező képviselők, erre nézve azonban még nem rendelkezünk pontos adatokkal.

Vallás	Szabadelvű Párt (1901)	Függetlenségi pártok (1901)	Magyar (1910)	A1-A3	A2-A3
	A1	A2	A3		
Római katolikus	59,10%	51,90%	58,70%	0,40%	-6,80%
Görög katolikus	0,80%	0%	3,10%	-2,30%	-3,10%
Evangélikus	11,30%	8,60%	4,20%	7,10%	4,40%
Református	19,40%	32,10%	25,80%	-6,40%	6,30%
Görögkeleti	4,50%	0%	0,40%	4,10%	-0,40%
Zsidó	3,20%	4,90%	7%	-3,80%	-2,10%
Unitárius	0,80%	2,50%	0,70%	0,10%	1,80%

Az 1901-es parlament pártcsoportjainak felekezeti viszonyai

Ha összehasonlítjuk a két csoportot, akkor jól láthatók a különbségek. A római katolikusok a szabadelvűeken belül a magyarság arányainak megfelelően szerepeltek, a függetlenségek soraiban azonban 6%-kal alacsonyabb értéket tapasztalhatunk. Az evangélikusok mindkét képviselői csoport esetében meghaladták a népszámlálási értéket, a szabadelvűek soraiban azonban 3%-kal magasabb volt az arányuk. A reformátusok szerepe azonban pont ellentétes volt, míg az ellenzékieknél fölül, addig a kormánypártnál alulreprezentálódtak. A görögkeletiek csak a szabadelvűek soraiban voltak megtalálhatók. A zsidók aránya mindkét csoportban elmaradt a magyarságon belül mért értéktől, de a különbség az ellenzéki oldalon volt kisebb. Az unitáriusok szerepe az ellenzék soraiban volt mérhető. A függetlenségi ellenzékre tehát a protészta, elsősorban református–unitárius felülreprezentáltság volt jellemző, a katolikusok, görögkatolikusok szerepe elmaradt a magyar társadalmi adatoktól. A szabadelvűeken belül pedig fordított előjelű állapotokat tapasztalunk.¹⁶

Az ellenzékiiség tehát a századfordulón kimutatható református karakterrel rendelkezett. A bevezető részben felvetett tézist tehát ennek alapján nem tartom elfogadhatónak, de ennél a megállapításnál még nem célszerű megállnunk, hiszen még további vizsgálati lehetőségeket is magában rejt a téma. Az ellenzékiiség és a reformáció kapcsolata mindenképpen egy olyan kora újkori adottság, mely a konfesszionális rendiség visszaszorulása után is érzékelhető. Ennek a jelenségnek természetesen lokális vetülete is lehetett, ennek alapján fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy volt-e kapcsolat a választókerületek vallási karaktere és az ott megfigyelhető pártpreferencia között? A kérdés megválaszolása több lépésben végezhető el, elsőként be kell mutatni a kerületek vallási adottságait, majd meg kell határozni a kerületekhez kapcsolódó választási

¹⁶ Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy ezek az adatok teljesen különböznek a korábbi kutatások eredményeitől. (Ilonszki 2009: 58.)

eredmények trendszerű jellemzőit, ezt követően pedig kapcsolatot kell keresni ezen tényezők között.

Választókerületek vallási és etnikai megoszlása

Az első kérdés megválaszolása – választókerületek vallási szerkezetének elemzése – szintén több lépésben végezhető el, és igen jelentős előmunkákat igényelt. Az elmúlt években létrehoztam egy olyan adatbázist, melyben a választókerületekhez tartozó települések adatait lehet kerületenként összesíteni. A kiinduló forrásként felhasznált 1913-as településnévtárban 12.542 helységnév szerepel.¹⁷ Ezt a listát rögzítettük először abba az alapadatbázisba, melyet az Eszterházy Károly Egyetemen dolgoztunk ki.¹⁸ Az itt felsorolt települések mellé rendelttem az 1910-es népszámlálás községsoros adatait. Következő lépésben integráltam az adatbázisba az 1880-as népszámlálás elektronikusán elérhető községsoros adattábláját. Így két független metszetet kaptam, melyek között meg kellett teremteni a kapcsolatot. A problémát alapvetően az jelentette, hogy a két metszet között – 1898. évi IV. törvénycikk hatására – jelentősen megváltozott a magyarországi települések elnevezése, így a két adattáblában szereplő községek csak manuálisan voltak beazonosíthatók. Ezt a hosszú hónapokat igénylő munkát Gyalay Mihály helységnévlexikonjának segítségével végeztem el.¹⁹ A következő lépés a vármegyei/járási rendben lévő települések választókerületi beazonosítása volt. Az 1878 után működésben lévő választási rendszerben 413 választókerület szerepelt, ezzel szemben az ország közigazgatása 1876-ban 530 járásra, rendezett tanácsú vagy törvényhatósági jogokkal felruházott városra oszlott, 1910-ben pedig 580 hasonló egységgel számolhattunk. A két rendszer – közigazgatási és választókerületi beosztás – között tehát jelentős különbség volt. Ezt a problémát korábban úgy próbáltam áthidalni, hogy a járások és a választókerületek rendszerét a közigazgatási és választókerületi térképek segítségével elkészített becslés alapján vettem össze.²⁰ Ez az eljárás azonban nagyon pontatlan volt, ezért kezdtem bele a most leírt adatbázis-építésbe. A századforduló időszakából ugyanis rendelkezésünkre áll egy olyan, az egész országra kiterjedő lista, melynek segítségével a 12.000 település csoportosítása elvégezhető. Ugyanis az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról szóló 1899. évi XV. törvénycikk 8. paragrafusa a vármegyéket arra kötelezte, hogy településenként határozzák meg a választók

¹⁷ Helységnévtár 1913.

¹⁸ Ezt a forrást használta Ballabás Dániel is a munkája során. Vonatkozó tanulmányaiban módszertani tekintetben is lényeges részletek találhatók. (Ballabás 2011: 1218.; Ballabás 2012. 15.; Ballabás 2013a: 241., 243.; Ballabás 2013b: 278.)

¹⁹ Gyalay 2006.

²⁰ Ilyen vizsgálat: Pap 2014b: 147–161.

útiköltségére fizethető költségtérítés maximumát, és ezt a kerületenkénti bontásban összeállított határozatot terjesszék a belügyminisztérium elé. Az anyag nyomtatásban is megjelent,²¹ melynek segítségével a besorolás elvégezhető, csak elegendő időre volt szükség... 2017 nyarára összeálltak az adattáblák, és ezáltal két időmetszetben – 1880 és 1910 – tudok olyan adatsorokkal szolgálni, melyek korábban ebben a bontásban még nem léteztek. Az így elkészített táblákat összekapcsoltam a választókerületek digitalizált térképével, és a QGIS program segítségével készítettem el a térképeimet.²² Sajnos 1878 előttről sem választókerületi térképpel, sem az egész országra kiterjedő választókerületi helységnévtárral nem rendelkezünk, így a területalapú összehasonlító vizsgálatok kiindulópontja az 1878-as választás lehet. Az olyan vármegyékben, melyeket nem érintett az 1870-es évek közepének közigazgatási és választókerületi átalakulása, az összehasonlítás természetesen akár 1848-tól is elvégezhető.

Az elemzés első lépéseként a választókerületek vallási/felekezeti karakterét határoztam meg azzal a módszerrel, hogy megnéztem, melyik volt a kerület domináns vallási csoportja, tehát melyik ért el 50%-nál nagyobb értéket. Így 8 kategória keletkezett (római katolikus, görögkatolikus, római- és görögkatolikus, ortodox, evangélikus, református, protestáns, vegyes). Természetesen lehetne cizelláltabb beosztást is alkalmazni, figyelembe véve a kerületek kisebbségi felekezeteit is, de az a kereszt táblák elkészítését és a térképen való ábrázolást ez nagyon megbonyolítaná.

A két időmetszet adatait egy kereszt táblába lehet rendezni, melynek segítségével nemcsak az látható, hogy 1880-ban és 1910-ben mely kategóriába hány kerület tartozott, hanem a változás is megfigyelhető. Ezt mutatja meg nekünk a következő táblázat.

Oszlopok:1910 Sorok: 1880	Római katolikus	Görög- katolikus	Római- és görög- katolikus	Ortodox	Evangélikus	Református	Protestáns	Vegyes	Összesen
Római katolikus	204		3					1	208
Görögkatolikus		27	3					1	31
Római- és görögkatolikus	5	3	19					4	31
Ortodox			1	37				2	40
Evangélikus	1				7		5	1	14
Református	3	1				30	3	4	41
Protestáns					1	1	4	3	9
Vegyes	7		2	5		3		22	39
Összesen	220	31	28	42	8	34	12	38	413

A választókerületek felekezeti viszonyai (1880–1910)

²¹ Szivák 1901: 605–1001.

²² A digitális térképészet területén nagy segítségemre volt Rózsa Sándor, akinek ezirányú munkásságával kapcsolatban lásd: Rózsa 2017: 107–121.

A táblázat tehát nem csupán két időmetszet adatait mutatja meg számunkra, hanem azt is szemlélteti, hogy mennyire tekinthető stabilnak a karakterstruktúra. Az oszlopokban szerepelnek az 1910-es értékek, és a sorok mutatják, hogy az adott karaktercsoportoknak milyen volt az 1880-as előképe. A táblázat átlójában 350 kerület szerepel (84,5%), ezeknek nem változott meg a karaktere. A vallási megoszlás tehát viszonylag stabilnak tekinthető, de az egyes csoportok esetében a változás mértéke eltérő. 1880-ban 270 katolikus, 40 ortodox, 64 protestáns és 39 vegyes kerület volt, ezzel szemben 1910-ben a katolikusok száma kilenccel, az ortodoxoké kettővel nőtt, a protestánsoké tízzel, a vegyeseké pedig eggyel csökkent. A protestánsok tehát kerületeik 16%-ában veszítették el többségüket. 1880-ban a reformátusok még 41 kerületben alkottak többséget, ez 1910-re 34-re csökkent (-17%), az evangélikus kerületek száma pedig 14-ről nyolcra csökkent (-43%). A változás hatására tehát a választókerületek katolikus jellege dominánsabbá vált. A változás irányai is jól láthatók: a protestáns kerületekben a felekezeti többség előbb protestáns közösségi többséggé alakult át, majd ezt követte a vegyes kerületté válás. A vegyes kerületek ritkán maradtak vegyesek, nagy részük 30 év alatt katolikussá és ortodoxszá alakult.²³

Ugyanezt a vizsgálatot elvégeztem a nemzetiségi összetétel esetében is. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a kerületek melyik identitási eleme tekinthető stabilabbnak. A kérdés megválaszolásában nyújt segítséget a következő táblázat.

Oszlopok:1910 Sorok: 1880	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Délszláv	Olasz	Vegyes	Összesen
Magyar	194								194
Német		19						8	27
Szlovák	2		53					3	58
Román				63				1	64
Ruszin					9				9
Délszláv						6		1	7
Olasz							1		1
Vegyes	15			2				36	53
Összesen	211	19	53	65	9	6	1	49	413

A választókerületek etnikai viszonyai (1880–1910)

Ismét a táblázat azonos értékmezőinek metszetében találjuk azokat a kerületeket, ahol a két feldolgozott időszak között nem történt változás. Ezekben a cellákban jelen esetben 381 kerület található (92%). A kerületek felekezeti jellege 30 év alatt tehát jelentősebben átalakult, mint az etnikai karakter. Ez mindenesetre elég érdekes

²³ A kerületek vallási karakterét két metszetben térkép segítségével ábrázoltam (2. és 3. térkép), és szintén a mellékletben közlöm a felekezetet váltó kerületek meggyenkénti listáját.

tapasztalat, hiszen az asszimilációs folyamatok miatt épp az ellenkezőjére gondolhatunk.²⁴

A jelenség oka az asszimiláció mellett a kerületek eltérő migrációs adottságában keresendő. Feltűnő ugyanis, hogy a kerületek közül 282-ben a lakosság gyarapodása elmaradt az országos átlagtól, tizennégyben pedig egyenesen csökkent a népesség. A legjelentősebb növekedés Marosvásárhely, Kecskemét, Szabadka és Budapest városi kerületeiben, valamint a gödöllői vidéki kerületben következett be. A jelenségek – migráció, asszimiláció, etnikai-, felekezeti karakterváltás – pontos kapcsolatát a kutatás jelenlegi fázisában sajnos még nem tudom feltárni.

A táblázat alapján látható, hogy a magyar kerületek száma jelentősen nőtt, a németeké és a szlovákoké ezzel párhuzamosan csökkent. A román, a ruszin és a délszláv karakterű kerületek száma stabilnak mondható. Ez a tapasztalat teljesen megegyezik a különböző nemzetiségek ismert makroszintű asszimilációs trendjével. A változás iránya hasonló a vallások terén tapasztalttal, a kerületek első körben vegyessé alakultak át, a magyarok és a románok körében megfigyelhető növekedés pedig elsősorban az 1880-ban vegyesnek minősülő kerületek rovására történt meg.²⁵

A felekezetváltás egyébként jól meghatározható nemzetiségi körhöz kapcsolódott, a protestánsok visszaszorulása és a katolikus (elsősorban római) jelleg fokozódása szinte kizárólag a magyar és a szlovák kerületekben volt jellemző. A szlovákoknál nem növekedett jelentősen a katolikus kerületek száma, hanem az evangélikusok (1880-ban 53-ból 8 kerület) közül került át két kerület a vegyesek, egy pedig a katolikusok közé. Az igazán jelentős változás a magyarok körében volt megfigyelhető, mivel itt 17 vegyes kerületből 8 katolikus, kettő pedig református lett. A reformátusok 1880-ban többséggel bírt 41 kerület közül elveszítettek tízet (3 katolikus, 3 protestáns vegyes és 4 vegyes lett), mivel közben 3 kerületet elhódítottak a vegyesek és a protestáns vegyesek közül, így a csökkenésük végül 20%-os lett. A német, ruszin, délszláv és román kerületek felekezeti jellemzői igen jelentős stabilitást mutattak.

Az etnikai és felekezeti változás tehát elsősorban a kerületek magyarosodása felé mutatott, melyet egy kimutatható katolikus térnyerés kísért a magyar többségű kerületekben.

Végezetül még vessünk egy pillantást a választókerületek etnikai és vallási jellemzőinek kereszttáblájára. Ezt az 1910-es adatsort fogom ugyanis felhasználni a választási eredmények értelmezéséhez. A fentiekből kitűnik, hogy a statikus állapot

²⁴ Kövér 2004: 149.

²⁵ A kerületek etnikai karakterét a két metszetben – a vallási hovatartozáshoz hasonló módon, térképen közlöm – a megváltozó etnikai karakterű kerületeket pedig a mellékletben helyezem el. (4. és 5. térkép)

figyelembevétele alapvetően nem befolyásolja az eredményeinket, hiszen a vizsgált jelenségek változtak ugyan a korban, de a változás mértéke nem volt olyan mértékű, hogy az lehetetlenné tenné ezt a vizsgálatot.

	Római katolikus	Görög-katolikus	Római és görög-katolikus	Ortodox	Evangelikus	Református	Protestáns	Vegyes	Összesen
Magyar	125	2	15		1	33	9	14	211
Német	14						1	2	19
Szlovák	33	1	5		5		1	1	53
Román		18	5	33		1		8	65
Délszláv	2			4					6
Ruszin		8						1	9
Olasz	1								1
Vegyes	19	2	3	5	2		1	12	49
Összesen	194	31	28	42	8	34	12	38	413

A választókerületek felekezeti és etnikai viszonyai (1910)

A kereszttábla a nemzetiségek felekezeti megoszlásának megfelelő rendben tartalmazza a választókerületeket. Ezt követően térjünk rá a másik jelentős kérdésre: a kerületek választási eredményeinek vizsgálatára.²⁶

Választókerületek pártpreferenciái (1878–1918) és a felekezeti viszonyok

Egy korábbi munkámban külön elemzésnek vettem alá a kerületeket, illetve az 1887 és 1901 között lezajlott választásokat, melyek alapján egy pártpreferenciái térképet készítettem.²⁷ Az elmúlt évek adatgyűjtése azonban lehetővé teszi, hogy ezt a vizsgálatot az 1878-tól kezdődő időszakra is kiterjesszem. A kezdőévet ott kell meghatározni, ahol előállt a 413-as választókerületi szisztéma, a végpontot pedig az 1910-es általános választás jelenti. Ebben az időszakban 10 általános választást tartottak a 413 kerületben, a vizsgálat mátrixába tehát 10*413 érték került. Az így keletkező táblázatban kellett kijelölni az azonos tulajdonsággal bíró kerületeket. Ezt a következő módszerrel végeztem el. A pártokat 4 csoportba soroltam: 67-es kormánypártok, 67-es ellenzéki pártok, függetlenségi pártok és nemzetiségi pártok. A vizsgálatból kihagytam az antiszemita mandátumokat (26). (Erre az egyszerűsítésre az elemezhetőség miatt volt szükség.) Ezeknek a kategóriáknak számoltam ki a részarányát az adott kerületben maximálisan elérhető mandátumok (10) százalékában, és ezen egyedi százalékos értékeket – tehát a pártcsoportoknak a kerületen belüli súlyát – vettem figyelembe a kerületek csoportba sorolásánál. Megfigyelésem szerint ezzel a módszerrel a választókerületek 6 csoportba sorolhatók: *Kormánypárti kerületek,*

²⁶ Hasonló térkép és elemzés: Gerő 2017: 388.; Toth 1973: 91–131, 173–195.

²⁷ Pap 2014c: 73–96.

ahol a kormánypártok 60-90%-os értéket értek el (181), esetükben a maximális érték 90% volt, hiszen az 1906-os választásokon nem indult 67-es kormánypárt. *67-es ellenzéki kerületek*, ahol a 67-es ellenzéki pártok érték el a mandátumok 60-80%-át (10). *Kormánypárti és 67-es ellenzéki kerületek*, melyekben a két 67-es csoport tette ugyanezt (117). *Függetlenségi kerületek*-ben a függetlenségi pártok bírták a mandátumok 60-100%-át (75). A *nemzetiségi pártok* szereplése szintén egyedi volt, itt azok a kerületek alkottak külön kategóriát, ahol a reprezentációs szint elérte az 50-60%-s értéket (2). Voltak *ingadozó kerületek* is, ahol egyik pártcsoport sem került többségbe (28). Az eredményeket külön térképen mutatom be (1. térkép).

A következő lépés a keletkezett pártpreferencia-csoportok és a kerületek 1910-es felekezeti jellege közötti kapcsolat vizsgálata, melyet az alábbi kereszttábla szemléltet.

	Kormánypárti (60-90%)		Kormánypárti és 67-es el- lenzék		67-es ellenzéki (60-80%)		Ingadozó		Nemzetiségi (50-60%)		Függetlenségi (60-100%)		Σ
Római-katolikus	74	41%	82	70%	6	60%	19	68%		0%	39	52%	220
Görög-katolikus	23	13%	3	3%	1	10%	1	4%		0%	3	4%	31
Római- és görög-katolikus	13	7%	9	8%		0%	2	7%		0%	4	5%	28
Ortodox	34	19%	6	5%	1	10%		0%	1	50%		0%	42
Evangelikus	4	2%	3	3%		0%		0%		0%	1	1%	8
Református	4	2%	4	3%	1	10%	5	18%		0%	20	27%	34
Evangelikus-református	5	3%	3	3%	1	10%		0%		0%	3	4%	12
Vegyes	24	13%	7	6%		0%	1	4%	1	50%	5	7%	38
Σ	181	100%	117	100%	10	100%	28	100%	2	100%	75	100%	413

A pártcsoportok és a választókerületek felekezeti viszonyainak (1910) kapcsolata

Talán a kissé bonyolult táblázatból is látható, hogy a protestáns, elsősorban a református többségű kerületek ellenzéken belüli magas szerepe tűnik ki az adatokból, ennek a jelenségnek az ellentételezéseként pedig egyetlen ortodox kerület sem tartozott az ellenzékhez. Hasonló ez a helyzet tehát ahhoz, mint amit az 1901-es képviselők felekezeti összetételének bemutatásakor tapasztaltunk.

Ezeket a vizsgálati csoportokat azonban még tovább lehet egyszerűsíteni, hiszen az alapvető kérdés gyakorlatilag az, hogy az adott politikai párt, pártcsoport elfogadta-e a kiegyezést vagy nem. Mint az köztudomású, a magyar belpolitikai életet gyakorlatilag ez a kérdés osztotta ketté, ami alól kivételt csak a koalíció időszaka

jelentett. A kérdés gyakorlatilag egyet jelentett a dualizmus rendszerének az elfogadásával vagy megkérdőjelezésével. A közjogi alapú összevonást követően egy sokkal átláthatóbb táblázatot kapunk.

	Kiegyezést támogató (60%-)		Ingadozó		Kiegyezést elvető (60%-)		Σ
Rómaikatólikus	162	52%	19	68%	39	52%	220
Görögkatólikus	27	9%	1	4%	3	4%	31
Római- és görögkatólikus	22	7%	2	7%	4	5%	28
Ortodox	42	14%		0%		0%	42
Evangélikus	7	2%		0%	1	1%	8
Református	9	3%	5	18%	20	27%	34
Evangélikus-református	9	3%		0%	3	4%	12
Vegyes	32	10%	1	4%	5	7%	38
Σ	310		28		75		413

A közjogi kérdés alapján létrehozott pártcsoportok és a választókerületek felekezeti viszonyainak (1910) kapcsolata

Ebből a táblázatból már egyértelműbben látszódnak a különbségek: a kiegyezést támogató oldal sokkal jobban szerepelt a görögkatólikusok és az ortodoxok által lakott kerületekben, míg a közjogi ellenzéken belül a reformátusok szerepe volt jelentősebb. Az 1910-ben is reformátusnak minősülő kerületek 60%-a az ellenzékot támogatta. Az ellenzék mellett álló 5 vegyes kerület 1880-ban még református dominanciával rendelkezett, sőt a katólikusok között is találunk két hasonló kerületet. A reformátusság ellenzéki karaktere, a kiegyezést elvető magatartása tehát jól érzékelhető. Kerületeik egyértelműen az ellenzékhez húztak. Az ellenzék a katólikusok között is tudott sikert elérni, azonban ez a kategória már az országos tendenciának megfelelően oszlott meg a két politikai csoportosulás között, hiszen az ellenzékiek országos szinten a kerületek 18%-át bírták, a római- és görögkatólikusok közül pedig 16,5%-ot hódítottak el. A református túlsúly és az ortodox–görögkatólikus alulreprezentáció is arra utal, hogy a választói magatartáson belül a felekezeti faktor mellett fontos szerepe volt a nemzetiségi hovatartozásnak. Ha a magyar kerületek esetében vizsgáljuk ugyanezt a kérdést, akkor a következő táblázat áll elő.

	Kiegyezést támogató (60-%)		Ingadozó		Kiegyezést elvető (60%)-		Σ
Római katolikus	82	71%	16	67%	39	54%	137
Görögkatolikus	2	2%		0%		0%	2
Római- és görögkatolikus	9	8%	2	8%	4	6%	15
Evangélikus		0%		0%	1	1%	1
Református	8	7%	5	21%	20	28%	33
Evangélikus-református	6	5%		0%	3	4%	9
Vegyes	8	7%	1	4%	5	7%	14
Σ	115		24		72		211

Közjogi kérdés alapján létrehozott pártcsoportok és a magyar lakosságú választókerületek felekezeti viszonyainak (1910) kapcsolata

A kiegyezést elvetők közül csak három kerület nem szerepel ebben a felosztásban (Diósd, Torda és Zilah román többségű kerületei). A kiegyezést támogatóknak azonban csupán kevesebb mint fele (37%) van jelen táblázatunkban. A táblázat jól mutatja, hogy – szemben a többször kritizált korábbi elképzeléssel – a magyarságon belül a katolicizmus jelenléte a kiegyezés támogatását, a reformáció pedig a függetlenségi ideológia elfogadását valószínűsítette.

Az a kapcsolat – további egyszerűsítést követően – statisztikai alapú keresztábráelemzés segítségével is vizsgálható, így határozhatjuk meg azt, hogy a felekezeti változó és a politikai megatartásforma között a magyarság körében volt-e statisztikai alapon leírható kapcsolat. Ezt a vizsgálatot azonban csak abban az esetben végezhetjük el, ha az esetek számát csökkentjük, mivel egy-egy cellában minimum 5 elemnek kell szerepelni. Ezt úgy érhetjük el, hogy a protestánsokat és a katolikusokat külön-külön összevonjuk, és a vegyes felekezetet és az ingadozó kerületeket kivonjuk a vizsgálatból (37 kerület).

			Pártpreferencia		Összesen
			67-es	Függetlenségi	
Felekezet	Katolikus	Db. % (felekezet)	93 68,4%	43 31,6%	136 100,0%
	Protestáns	Db. % (felekezet)	14 36,8%	24 63,2%	38 100,0%
Összesen		Db. % (felekezet)	107 61,5%	67 38,5%	174 100,0%

Kerületi pártpreferencia és a kerület felekezeti összetétele közötti kapcsolat

A statisztikai vizsgálat elvégzése után megállapítható, hogy a két tényező között szignifikáns kapcsolat van (Pearson-féle χ^2 próba alapján, $\chi^2 = 12,478$, $df=2$, $p=0,000$), azonban ez a közepesnél gyengébb (Phi: 0,268, Cramer's V: 0,268, kontingencia együttható: 0,259, szignifikanciaszint mindhárom esetben 0,000). Tehát a magyar kerületek vallási összetétele egyértelműen befolyásolta a politikai pártok szereplését, de azt nem határozta meg teljes mértékben. Ugyanis a kormánypártiak között is szerepeltek protestánsok, és az ellenzékiekre is voksoltak katolikusok, azonban az ellenzék reformátusabb, a kormánypárt pedig katolikusabb karakterű volt, legalábbis ami a magyar kerületeket illeti. Mivel az ellenzék a nemzetiségi területeken igazából nem tudott sikert elérni, ott ennek a vizsgálatnak nincs relevanciája.²⁸

Az elemzés utolsó lépéseként a nyers adatok közötti kapcsolatot is meg kell vizsgálni, tehát most arra vagyok kíváncsi, hogy a fent kimutatott kapcsolat a kategorizálás nélküli adatsorok között is létezett-e. Ebben a vizsgálatban minden kerület minden felekezeti adatát figyelembe vettem, és ezt vetettem össze az egyes pártok szereplésének pontos értékeivel.

	R. katolikus	G. katolikus	R-G. katolikus	Ortodox	Református	Evangelikus	Unitárius	Protestáns	Izraelita	Magyarok aránya
67-es kormány- pártok	-0,22	0,25		0,36	-0,40			-0,31	0,13	-0,62
67-es ellenzék	0,16		0,17	-0,11	-0,14					
Kiegyezést támogató pártok összesen		0,19	0,13	0,24	-0,54			-0,43		-0,62
Püggetlen- ségi pártok		-0,16		-0,34	0,58	-0,19		0,41		0,68
Nemzeti- ségi pártok	-0,25		-0,35	0,44	-0,18	0,26			-0,15	-0,32

A felekezetek lakosságon belüli aránya és a pártcsoportok kerületen belüli sikeressége között fennálló kapcsolat

A táblázatban csak a szignifikáns (Pearson-féle) korrelációt szerepeltettem. Az egyes értékeken alapuló vizsgálat megerősíti a kategóriák segítségével bemutatott tendenciákat. A magyarok arányának csökkenése, melyből következett a felekezeti átalakulás is, a kormányoldal szereplését pozitívan befolyásolta. Míg ennek ellentéte-

²⁸ A protestáns és katolikus magyar kerületek választási eredményeiről két külön térképet készítettem. (6. és 7. térkép)

ként a magyarok arányának növekedésével, és ezen belül is a reformátusok jelentőségének fokozódásával nagyobb sikerre számíthattak a kiegyezést elutasító pártok. Az ellenzéki politikának tehát a dualizmus időszakában is volt egy nemzetiségi-felekezeti jellege, mely a statisztika eszközeivel is kimutatható.

Ezt követően már csak egy kérdés maradt megválaszolatlanul, volt-e kapcsolat a kerület felekezeti jellege és a megválasztott képviselő vallása között?

A következő táblázat tartalmazza a kerületek lakosságán belüli felekezeti arány és az képviselő vallása közötti korrelációs kapcsolat adatait.

	Képviselő vallása				
	Római katolikus	Görögkatolikus	Ortodox	Református	Evangélikus
Római katolikus	,580(**)	-,231(**)	-,129(**)	-,421(**)	
Görögkatolikus	-,178(**)	,386(**)		,299(**)	-,149(**)
Ortodox	-,273(**)	,115(*)	,508(**)	-,124(*)	
Református	-,313(**)	-,118(*)	-,184(**)	,609(**)	-,126(*)
Evangélikus	-,156(**)			-,199(**)	,594(**)

A megválasztott képviselő felekezete és a kerület felekezeti jellege között fennálló kapcsolat

A kiemelt értékek is mutatják, hogy a kerület felekezeti összetétele, egy-egy felekezet lakosságon belüli aránya, valamint a kerületben megválasztott képviselő felekezete között közepesen erős kapcsolat volt, tehát ez a faktor korántsem veszítette el jelentőségét a modern magyar parlamentarizmus első korszakára. Kimutatható kapcsolat létezett a kerület, a képviselő és a politikai színezet felekezeti jellege között, mely legeggyértelműbben a reformátusság és az ellenzékiesség között volt megtapasztható. A kora újkorban kialakult politikai tradíciók nyomai tehát még a dualizmus időszakában is megfigyelhetők voltak, igaz ez akkor is, ha ennek determinatív jellege már ekkor sem bizonyítható.

A vizsgálati eredmények jelentősen módosítják tehát azt a képet, amit a kérdésről eddig tudtunk. Úgy vélem, hogy a tanulmány elején felvetett tézist el kell vetnünk, az sem a parlament felekezeti összetételének meghatározásában, sem pedig az ellenzéki politika katolikus jellegének állításában nem állja meg a helyét. Sőt vele teljesen ellentmondva megállapítható, hogy az ellenzékiesség és a református felekezet kapcsolata a dualizmus időszakában is kimutatható. A kora újkori Habsburg-ellenesség a kiegyezés visszautasításában élhetett tovább. Az ugyan nem vitatható, hogy pusztán a felekezeti jellemzők segítségével már a 18. században sem lehetett leírni az ellenzékiiséget, de az évszázados gyökerekkel rendelkező politikai tradíciók hatásai még a dualizmus időszakában is érzékelhetők. A felekezeti viszonyrendszer lényeges, de nem döntő eleme a dualizmus kori magyar politikai életnek, figyelmen kívül hagyni azonban semmi esetre sem lehet.

Melléklet

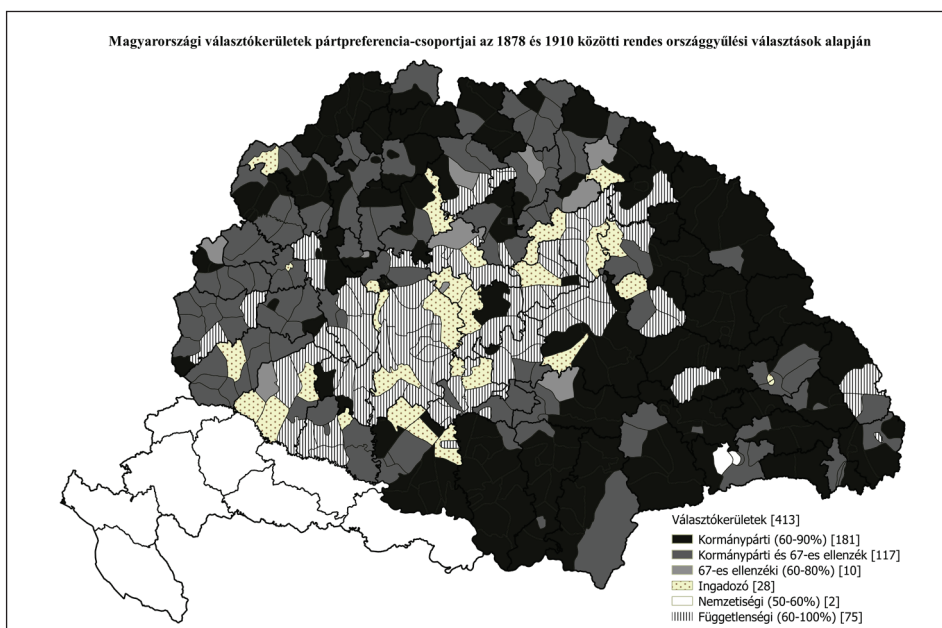
I. Domináns felekezetet váltó kerületek listája

Vármegye	Kerület	1880	1910
Abaúj-Torna	Garbócz	római k.	római- és görögk.
Abaúj-Torna	Gönc	római és görögk.	római k.
Abaúj-Torna	Görgő	római k.	római- és görögk.
Abaúj-Torna	Kassa	vegyes	római k.
Alsó-Fehér	Alvinc	vegyes	ortodox
Alsó-Fehér	Gyulafehérvár	római- és görögk.	vegyes
Alsó-Fehér	Magyarígen	ortodox	római- és görögk.
Alsó-Fehér	Marosújvár	görögk.	római- és görögk.
Arad	Pécska	vegyes	ortodox
Bács-Bodrog	Kernyája	vegyes	római k.
Bács-Bodrog	Kulpin	protestáns	vegyes
Baranya	Siklós	református	vegyes
Békés	Gyula	római- és görögk.	római k.
Békés	Orosháza	protestáns	evangélikus
Bereg	Munkács	görögk.	vegyes
Bereg	Tiszhát	református	vegyes
Beszterce-Naszód	Beszterce	protestáns	vegyes
Bihar	Bihar	református	vegyes
Borsod	Mezőkeresztes	vegyes	római k.
Borsod	Szirmabesenyő	vegyes	római k.
Csanád	Makó	református	protestáns
Fejér	Sárkeresztúr	vegyes	római k.
Fiume város és ke- rülete	Fiume	római- és görögk.	római k.
Gömör és Kis-Hont	Kövi	evangélikus	protestáns
Gömör és Kis-Hont	Putnok	protestáns	református
Gömör és Kis-Hont	Rimaszombat	evangélikus	protestáns
Háromszék	Illyefalva	református	protestáns
Háromszék	Kézdivásárhely	református	római k.
Háromszék	Nagyajta	református	protestáns
Hunyad	Hátszeg	görögk.	római- és görögk.
Kolozs	Bánffyhunrad	római- és görögk.	vegyes
Kolozs	Gyalu	vegyes	református
Kolozs	Kolozs	görögk.	római- és görögk.
Kolozs	Kolozsvár I.	római és görögk.	vegyes
Kolozs	Kolozsvár II.	római és görögk.	vegyes
Komárom	Nagyigmánd	vegyes	római k.
Krassó-Szörény	Lugos	ortodox	vegyes
Nagy-Küküllő	Medgyes	evangélikus	protestáns
Nagy-Küküllő	Segesvár	evangélikus	protestáns

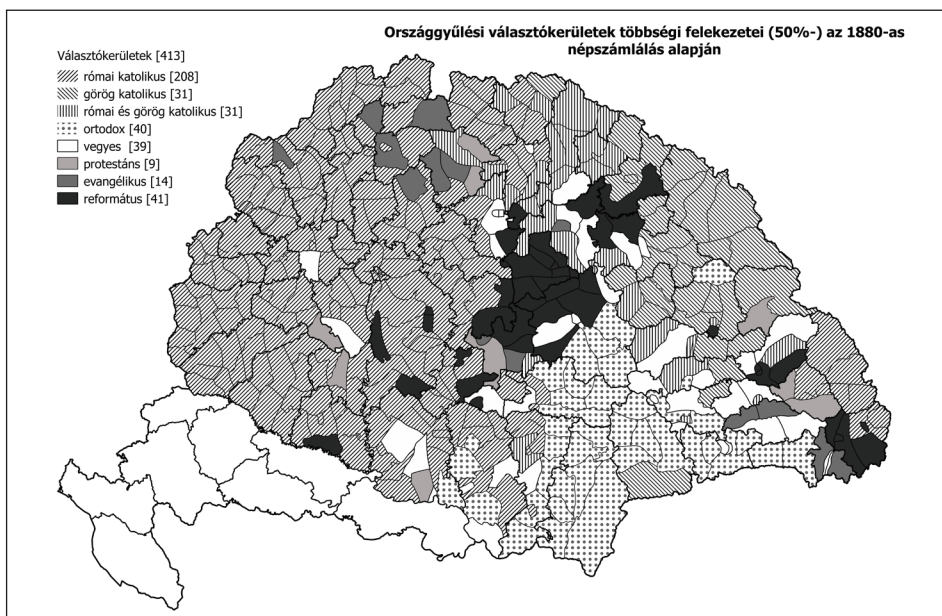
Nógrád	Losonc	evangélikus	vegyes
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Cegléd	református	vegyes
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Kiskunhalas	református	római k.
Sáros	Bártfa	római k.	római és görögk.
Sáros	Héthárs	római- és görögk.	római k.
Szabolcs	Nyírbogdány	vegyes	római- és görögk.
Szabolcs	Nyíregyháza	evangélikus	protestáns
Szatmár	Csenger	vegyes	református
Szatmár	Szatmárnémeti	vegyes	római- és görögk.
Szolnok-Doboka	Magyarláros	ortodox	vegyes
Szolnok-Doboka	Szék	református	görögk.
Temes	Csákova	vegyes	ortodox
Temes	Kisbecskerek	római- és görögk.	római k.
Torda-Aranyos	Felvinc	vegyes	ortodox
Torda-Aranyos	Torda	római- és görögk.	görögk.
Torontál	Nagybecskerek	vegyes	római k.
Torontál	Pancsova	vegyes	ortodox
Torontál	Szentgyörgy	római k.	vegyes
Ung	Szobrác	római- és görögk.	görögk.
Veszprém	Enying	protestáns	vegyes
Zemplén	Királyhelmec	vegyes	református
Zemplén	Megyaszó	református	római k.
Zemplén	Nagymihály	római- és görögk.	görögk.
Zólyom	Szliács	evangélikus	római k.

II. Domináns nemzetiséget váltó kerületek listája

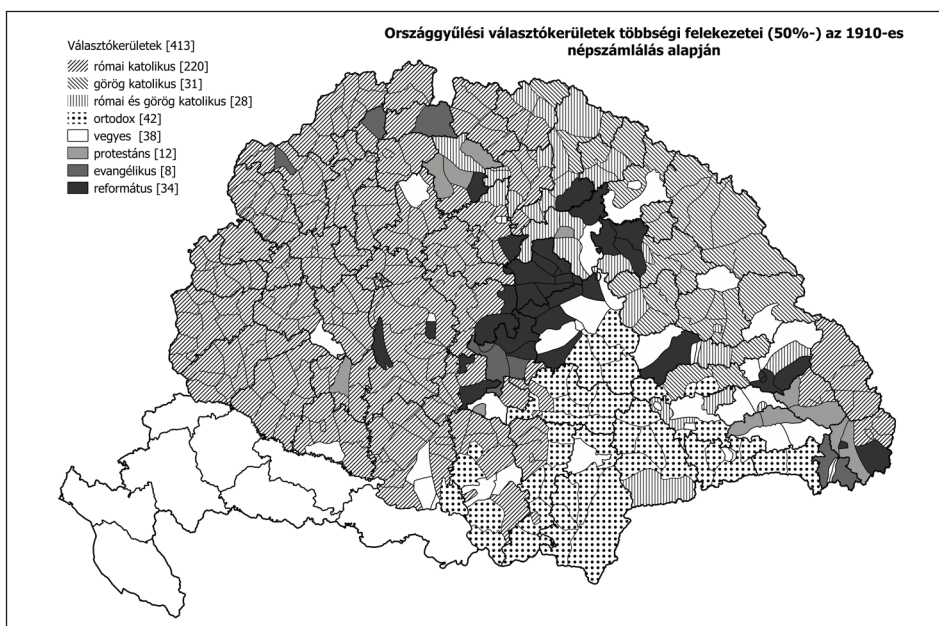
Vármegye	Kerület	1880	1910
Abaúj-Torna	Kassa	szlovák	magyar
Abaúj-Torna	Nagyida	szlovák	magyar
Bács-Bodrog	Kernyája	vegyes	magyar
Bács-Bodrog	Szabadka I.	vegyes	magyar
Bács-Bodrog	Szabadka II.	vegyes	magyar
Bács-Bodrog	Zombor	délszláv	vegyes
Baranya	Sásd	német	vegyes
Bihar	Ugra	vegyes	magyar
Gömör és Kis-Hont	Kövi	vegyes	magyar
Gömör és Kis-Hont	Rozsnyó	vegyes	magyar
Kis-Küküllő	Erzsébetváros	vegyes	magyar
Maros-Torda	Marosvásárhely város, Mezőség	vegyes	magyar
Moson	Magyaróvár	német	vegyes
Nagy-Küküllő	Segesvár	német	vegyes
Nagy-Küküllő	Szentágota / Nagysink	vegyes	román
Nyitra	Érsekújvár	vegyes	magyar
Nyitra	Vágvecse	vegyes	magyar
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	Ráckeve	vegyes	magyar
Pozsony	Pozsony I.	német	vegyes
Pozsony	Pozsony II.	német	vegyes
Sáros	Héthárs	szlovák	vegyes
Szolnok-Doboka	Szamosújvár	vegyes	magyar
Temes	Moravica	román	vegyes
Temes	Temesvár	német	vegyes
Temes	Versec	német	vegyes
Torda-Aranyos	Felvinc	vegyes	román
Torontál	Törökkanizsa	vegyes	magyar
Torontál	Zsombolya	német	vegyes
Ugocsa	Halmi	vegyes	magyar
Zala	Letenye	vegyes	magyar
Zemplén	Homonna	szlovák	vegyes
Zemplén	Nagymihály	szlovák	vegyes

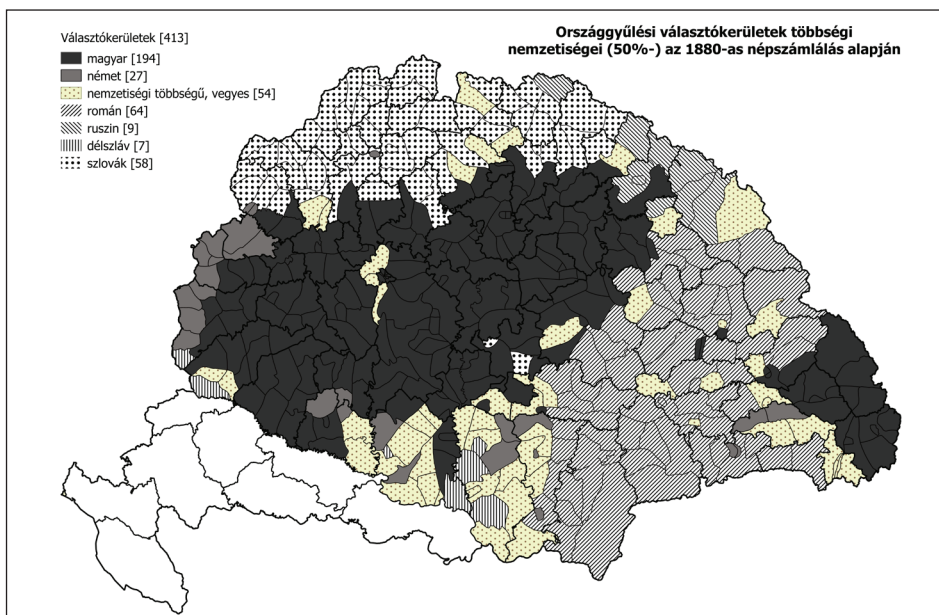
1.

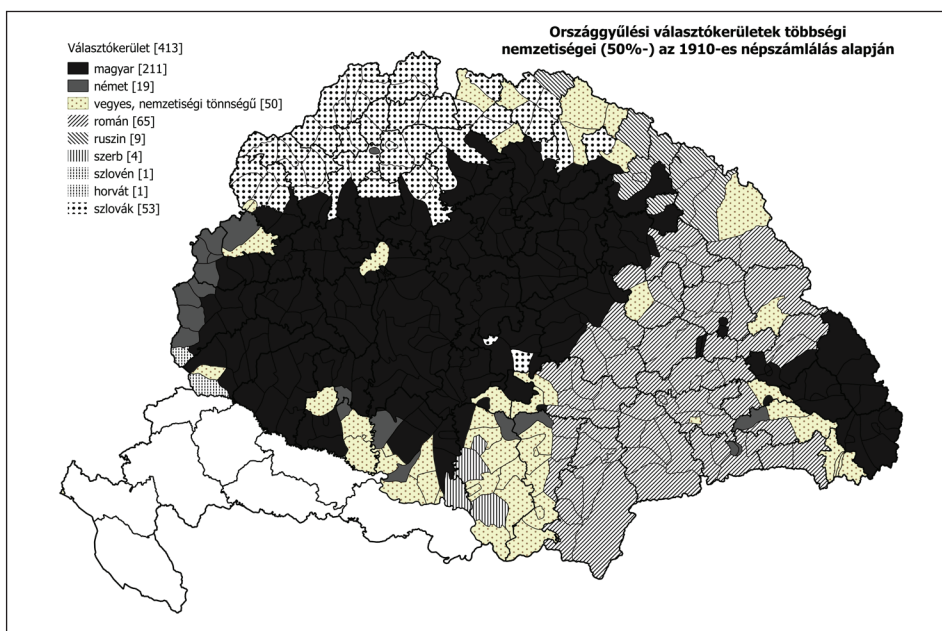
2.

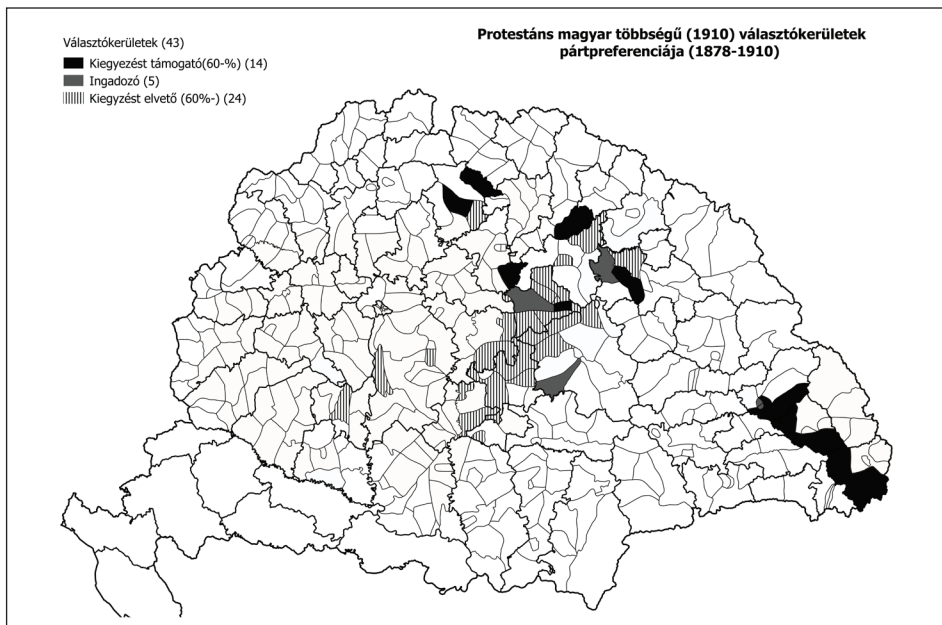
3.

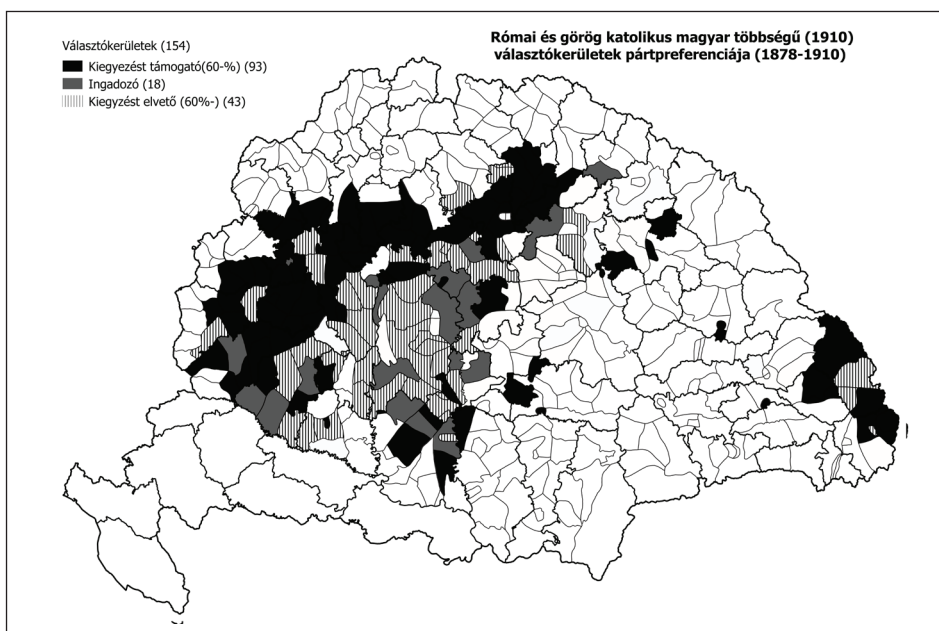
4.

5.

6.

7.

A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában¹

A szabad királyi városok országgyűlési képviselete a Mohács utáni korszak egyik evidenciáját jelentette, sőt éppen ez számított a városi rang egyik legbiztosabb mutatójának.² A civitas-ok országos politikai reprezentációja azonban a reformkorra jelentősen átalakult, és a városi képviselet kérdése a törvényhozást érintő reformjavaslatoknak az egyik központi eleme lett. A népképviselési átalakulás ugyanis egyszerre jelentette a városok képviseletének, a képviselőválasztók csoportjának és a képviselettel felhatalmazott települések körének az újraszabályozását. Jelen írásban elsőként ezt a folyamatot tekintem át, majd ezt követően a városok dualizmus kori népképviselőiről nyújtok általános áttekintést.

A városi képviselet jogi szabályozása

Városi képviselet a reformkorban

Az 1825–27-es országgyűléstől kezdve a városok szavazati joga kuriálissá alakult, azaz az összes képviselettel rendelkező település csupán egy megyei szavazattal bírt a diéta alsó tábláján.³ Ez a helyzet – Szijártó M. István véleménye szerint – *a bene possessionatus* 18. századi vármegyei hatalomátvételének következtében alakult ki. A 18. század folyamán ugyanis a törvényhozásban a vármegyék követei kerültek meghatározó pozícióba.⁴ Ennek eredményeképpen a főrendek szerepe 1825-re szinte a vétójogra zsugorodott, a káptalanok és a városok szavazata pedig egy voksra csökkent. Az átalakulással párhuzamosan megjelent a szavazatszámlálás intézménye is, ezáltal jelentősen megváltozott a diéta döntési mechanizmusa, hiszen korábban csak

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² H. Németh 2006: 113.; 114–117.

³ Antal 2011: 15.

⁴ Szijártó 2010: 402–403.

kivételes esetben került sor a fejenkénti szavazásra.⁵ A szavazatok számolása és a városi (egyházi) szavazatok számának radikális csökkenése tehát egymással párhuzamos folyamat volt, és irreverzibilisen kapcsolódott egymáshoz. A városi szavazatok növelésének előfeltételeként fogalmazódott meg a korban a *civitas*-ok belső szerkezeti reformjának a szükségessége.⁶ Ennek hiányában ugyanis a városi követválasztók oligarchikusnak, és „nemzeti” szempontból gyakran megbízhatatlannak tartott rendkívül szűk csoportját nem gondolták alkalmasnak arra, hogy követei révén a vármegei nemességgel azonos diétai reprezentációval bírjon.⁷

Közismert, hogy az 1843–44-es országgyűlés egyik központi kérdése a városi reform ügye volt. A centralisták érvrendszerében ekkorra már – a pusztá hatalomtechnikai érveken túl – új indokok kerültek a középpontba. A városi követként megjelenő centralista politikusok, Trefort Ágoston és Szalay László, a törvényhozás teljes átalakítását szorgalmazták, melynek során kulcspozíciót kaptak volna a népképviselletei alapra helyezett városok.⁸ Az ellenzék többségi véleményét azonban nem ez, hanem a Szentkirályi Móricz által kidolgozott törvényjavaslat tartalmazta.⁹ Szentkirályi indítványa azonban szintén nem felelt meg a szabad királyi városok elképzeléseinek, akik önálló törvényjavaslatot készítettek. A két utóbbi elképzelés több ponton eltér egymástól, ezek közül most azokra hívom fel a figyelmet, melyek a polgárjog megadásának feltételeit szabályozták, hiszen az itt megkövetelt változás a köznevesek szerint enyhítette vagy éppen megszüntethette volna a városok oligarchikus

⁵ Szíjártó 2010: . 296.

⁶ Antal 2011: 16.; Czoch 2009: 26. A tanulmányban most itt nem érintett problémáról, a városokkal kapcsolatos nemzeti elvárásokról, és ennek a politikai súllyal való kapcsolatáról lásd részletesen: uo. 28–39.; A városi szavazatok száma és a belső szerkezeti reform kapcsolatának kérdésében lásd: Sz. kir. városok rendezése. Jelenkor 10. (1841. április 24.) 33. 130–131. Itt az ismeretlen szerző határozottan kiállt a városok népképviselletei alapra helyezése mellett, melyet a diétai szavazati jog növelésével is összekapcsolt. A titkos választást vagyoni és értelmi cenzushoz kötné, hiszen „Csak a választási jog illy kiterjesztésével, kerülhetni el azon roszat, melly a városi viszszaélések egyik legbővebb forrása, értem a vérkegyelést (nepotismust)”.

⁷ A városokról alkotott közhelyszerű megállapítással kapcsolatban (ti. a követek csupán egy nagyon szűk helyi elit véleményét reprezentálták az országgyűlésen) Czoch Gábor azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy a városi követek által kifejtett álláspont lokális támogatottságának a mértékére nem szabad konstans módon tekinteni. Hiszen többek között Kassa is olyan kéreccsel fordult V. Ferdinándhoz, melyben az kérte, hogy a követválasztásban az összes városi polgár részt vehessen. Erre pedig 1843-ban engedélyt is kapott. Kassa követei tehát nemcsak a városi vezetőség véleményét, hanem az egész polgárságét reprezentálták már ezt követően. Czoch 1998: 69.

⁸ Bérenger–Kecskeméti 2008: 264–265.

⁹ A javaslat szövegével kapcsolatban lásd: Kajtár 1992: 36–41.

hatalomgyakorlási rendszerét. Abban alapvetően mindkét fél egyetértett, hogy csak a polgárjogban (és ezzel párhuzamosan valódi szavazati jogban) részesítettek arányának növelésével párhuzamosan lett volna reálisan elképzelhető a diétai szavazati arány emelkedése. A városi követek azonban sokkal szigorúbban fogalmazták meg jogkiterjesztő javaslatukat. A polgárjogból eleve kizárták volna a zsidókat, akikkel szemben Szentkirályi a jogkiterjesztés álláspontjára helyezkedett. A tulajdon alapján járó polgárjogot szintén szűkítve, az ingatlan minimális értékének meghatározásával párhuzamosan tartották bevezethetőnek (nagyvárosokban 1.500, középvárosokban 1.000, kisvárosokban 500 forint). A városba betelepült és ott adózó kereskedők, iparosok esetében a három év helyett azonban csak egy évben szabták meg a polgárjog – náluk – kötelező felvételének minimális időkorlátját. A jövedelem alapján járó polgárjog összeghatáraiban megegyezett a két javaslat (nagyvárosokban 400, középvárosokban 300, kisvárosokban 200 forint), a városok azonban pontosan felsorolták azokat a foglalkozásokat, melyekre ez a lehetőség érvényes lett volna. A városok tervezete alapján a kritériumoknak megfelelő hajadonok és özvegyek is polgárjogot kaphattak volna. Czoch Gábor szerint a városi követek elképzelésében egy kettős elvárás figyelhető meg, hiszen egyrészt az ellenzéki elképzeléshez képest jóval szűkebben határozták meg a polgárjogban részesítendő körét, másrészt pedig az új polgárokat sokkal szorosabban akarták a városhoz kapcsolni. E szándékok mögött a hagyományos városi közösséghez való ragaszkodás húzódik meg.¹⁰ A javaslat alkotói ellentétes véleményt alakítottak ki a városok szerepének megítélésével kapcsolatban is. A nemesi követek a lakosságszámot, a gazdasági súlyt, a kereskedelmi és kulturális központ jellegét kérték számon a településeken. Fogalmazhatnánk akár úgy is, hogy a funkcionális városszemlélet szemüvegén keresztül vizsgálták a kor magyar településhálózatát. A városok azonban ezzel szemben a polgárjoguk számát tekintették irányadónak, és erre a társadalmi csoportra mint egy fedhetetlen erkölcsi értékeket képviselő, szabad közösségre tekintettek.¹¹

Az 1840-es évek közepére tehát egy olyan belpolitikai szituáció alakult ki, melynek egyik lehetséges megoldása a városi lakosság szélesebb csoportjainak a politikai életbe való beemelése, a városok országgyűlési pozíciójának differenciálása és a képviselettel rendelkező települések körének az átformálása lehetett.

¹⁰ Czoch 1998: . 69–70.; A polgároknak a városok lakosságán belüli arányairól nincsenek pontos adataink, hiszen a lakosságszámot sem ismerjük pontosan. Pest esetében 2-3%-ot, Pozsony, Kassa és Győr esetében 5-6%-ot, Debrecenben azonban 11%-ot tettek ki a 19. század első felében. Tóth 2006: 245.

¹¹ A vitával kapcsolatban lásd részletesen: Czoch 1998: 71–72.

Városi képviselet szabályozása a népképviseleti átalakulás időszakában

Az előzmények ismeretében értelmezhető igazán az utolsó rendi országgyűlésen megszületett szabályozás. Az 1847–48-as diétai események belső cezúrája természetesen 1848 márciusa, ez a kettősség a városi törvénycikkkel kapcsolatban is megfigyelhető. Az országgyűlés megnyitásakor a kormányzat részéről egy 170 paragrafusból álló javaslat került a rendek asztalára,¹² ők azonban egy önálló tervezet elkészítését határozták el, melyet először az 1848. január 18-i kerületi ülésen tárgyaltak.¹³ Nem célom részletesen ismertetni a vitát, hiszen azt már többen megtették,¹⁴ hanem azt emelném ki, hogy ekkor még általában továbbra is egy olyan egységes törvénytervezetben gondolkodtak a politika szereplői, mely nemcsak a városok belszerkezeti reformját foglalta volna magába, hanem egyben azok országgyűlési szerepét is szabályozta volna. A törvényjavaslat tehát nemcsak települési, hanem diétai kérdésekkel is foglalkozott.¹⁵

A forradalommal azonban a törvénycikk lekerült a napirendről, az április törvények pedig már két külön helyen szabályozták a korábban egységesen kezelt problémát. A diétai szerep megreformálása és a választójog problematikája a népképviseleti alapra helyezett országgyűlés kérdéskörébe sorolódott, a belszerkezeti reformot pedig a városi törvénycikk szabályozta.

Az unióra lépő két országrészben különböző módon határozták meg az önálló jogon képviselőválasztó települések körét. Magyarországon a lakosságszámot vették figyelembe, Erdély esetében azonban az uniót kimondó 7. tc. 3. §-a sorolta fel, kik vehettek részt a magyar országgyűlésen (az 1791. évi 11. tc. értelmében „szabad királyi és a taksás helyeknek nevezett városok”). Marosvásárhely, Kolozsvár és Gyulafehérvár szabad királyi városok 2-2, 13 egyéb kiváltságos település 1-1¹⁶ képviselői helyet kapott, így az Erdélynek jutott 69 mandátumból tizenkilencet adtak a rendi

¹² Antal 2011: 18.

¹³ A vita a városi követek felszólalásaival vette kezdetét, de ők sem tudtak megállapodni abban a kérdésben, hogy a belszerkezeti reform és az országgyűlési szavazati jog egy törvénycikk által, vagy külön kerüljön szabályozásra. (A vita részletesen: Magyarország és Erdély. Országgyűlés. Jelenkor 17. (1848. január 27.) 12. 45–47.)

¹⁴ Részletesen lásd: Antal 2011: 21–40.

¹⁵ A szöveget közli: Antal 2011: 90–94.

¹⁶ A 13 település a következő volt: a megyék területéről Abrudbánya, Vízakna, Vajdahunyad, Hátszeg, Szék és Kolozs, a Székelyföldről Oláhfalva, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Sepsi-szentgyörgy, Illyefalva, Csíkszereda és Bereck.

jog alapján korábban kiváltságolt települések.¹⁷ Az erdélyi diéta tárgyalásain derült ki, hogy Pozsonyban két szabad királyi várost – Erzsébetvárost és Szamosújvárt – úgymond kifelejtettek a törvényekből. Ennek orvoslása után még négy városi hely jutott Erdélynek.¹⁸

Az 5. törvénycikk március–áprilisi vitái során kristályosodott ki Pozsonyban, hogy mit is jelent a városok számára a megyei ellenzéki követek által levezenyelt átalakulás. A leendő népképviseleti országgyűlés mandátumait már a lakosságszámhoz kapcsolták. A Kossuth által kidolgozott elv szerint a nagyobb „községekben” 15-20.000, „síkföldön” pedig 30.000 fő után állapítottak meg egy képviselői helyet.¹⁹ Nem véletlen azonban, hogy csupán a megyék esetében ragaszkodtak ahhoz az alapelvhez, hogy a rendi képviseletének mértékét egyik törvényhatóság sem veszthette el. Míg a megyék minimum 2 képviselői helyet kaptak, a „nemzeti” szempontból bizonytalan szabad királyi városokkal szemben következetesen figyeltek a lakosságszámra. Különösen feltűnő ez a különbségtétel, ha összehasonlítjuk a köznemesek által magyarnak tekintett erdélyi városok sorsát a magyarországiakéval. Míg ott mindenki megőrizte szerepét, Magyarországon jelentősen megrostálták az országgyűlésre önálló képviselőt küldhető szabad királyi- és bányavárosok körét.

A népképviseleti reform hatásának bemutatásához először meg kell határoznunk a reformkori rendi országgyűléseken megjelent szabad királyi városok körét, ezt az 1830-as, az 1843–44-es és az 1847–48-as országgyűlés segítségével állapítottam meg.²⁰ A településeket térképen ábrázoltam, melyen elhelyeztem a 17 erdélyi kiváltságolt várost, valamint a Partium visszacsatolása miatt speciális helyzetbe került, és így 1848-tól az országgyűlésből kimaradt Zilahot (1. térkép). A korábbi kiváltsággal rendelkező 48 település közül 21 kapott önálló képviseletre jogot. Az 1848-ban kimaradt 27 város közül 6 horvátországi volt (Zágráb, Körös, Varasd, Kapronca, Zengg, Károlyváros), tehát a szűkebb értelemben vett Magyarország szabad királyi városainak csupán a fele élhetett továbbra is kiváltságaival. Mellettük azonban 29 új város kapott önálló képviseleti jogot, így az új listán – Horvátországot nem számítva – a korábbi 42-vel szemben már 49 település szerepelt (2. térkép).

A törvénycikk készítői már támaszkodhattak Fényes Elek *Magyarország leírása* című munkájára. Az újonnan kialakított városi kerületek esetében a magyar országgyűlés alapvetően tartotta magát a lefektetett alapelvekhez, hiszen a települések ke-

¹⁷ A kérdésről részletesen lásd: Dósa 1861: 74–76., 94–95.

¹⁸ Egyed 2001: 62.

¹⁹ KLÖM XI. 688., 703.

²⁰ Vaszary 1885: 16–17., Kovács 1894: I. 94–97.; Pálmány 2011: 2314–2315., 2444–2446., 2476–2478.

rületeinek lakosságszám átlaga 17.243 fő volt. 5 kivétellel a 13 és 23.000 fő közötti sávba került minden községi kerület. Körmöcbánya 5.052, Besztercebánya 5.630 és Esztergom 8.236 lakossal elmaradt attól, Békéscsabának 24.033, Hódmezővásárhelynek pedig 32.393 fő után kellett egy képviselőt választania. A kiesett települések mindegyikében kevesebben laktak 10.000 főnél, közülük 18 még az ötezres lélekszámot sem érte el. Hét olyan település volt azonban, amely vagy meghaladta a legkisebb lélekszámú mandátumát megtartható hármat, vagy közel azonos értéket képviselt azokkal (Brezsnóbánya 5.262, Nagybánya 5.415, Lőcse 5.611, Kőszeg 6.823, Szokolca 6.852, Nagyszombat 7.717, Eperjes 9.947)²¹ (3. térkép). A képvisellettal rendelkező városok köre tehát radikálisan átalakult, a korábban elsősorban a német polgárság által meghatározható kategória legfontosabb jellemzője a magyar dominancia lett.²² A változás azonban itt még nem ált meg, hiszen a választójog esetében is külön szabályozták a városi jogállásúnak tekintett településeket.

Az 5. törvénycikk első három paragrafusa foglalta össze a választhatóság feltételeit.²³ Az első paragrafus a megyékben és a kerületekben továbbra is biztosította a választójogot mindazoknak, ki „az országgyűlési követek választásában eddig szavazattal birtak”. A városi lakosok („szabad királyi városokban, vagy rendezett tanácsossal ellátott községekben”) közül – a 2. paragrafus értelmében – választójogot kapott az a törvényesen bevett vallásfelekezetű, 20 évnél idősebb „benszült, vagy honosított” önálló férfi, aki teljesítette a következő feltételek egyikét: 1. 300 forint értékű házat vagy földet birtokolt, 2. kézművesként, kereskedőként vagy gyárosként telephellyel rendelkezett, és legalább egy segéddel dolgoztatott, 3. birtokaiból vagy tőkéjéből 100 forint éves jövedelmet tudott felmutatni vagy 4. „jövedelmükre való tekintet nélkül” a tételesen felsorolt értelmiségi foglalkozások egyikét űzte. A paragrafus „e” pontja pedig azoknak is biztosította a választójogot, „Kik eddig városi polgárok voltak, ha a fentebbi pontokban leírt képességgel nem bírnak is”. Ez a pont azonban csak a szabad királyi városokban polgárjoggal rendelkező személyekre vonatkozott. Értelmezése még sok bonyodalmat okozott, hiszen kezdetben egyes mezővárosokban is alkalmazták a településen „polgárként” nyilvántartott személyek esetében.²⁴

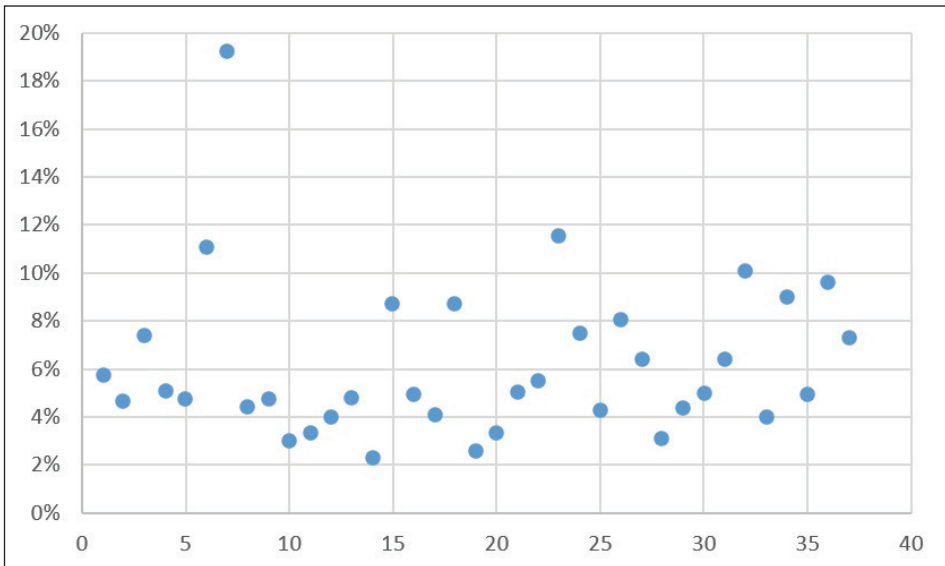
²¹ A települések lakosságszámának meghatározásához Fényes (1847) munkáját használtam fel.

²² Pest 5, Debrecen 3, Pozsony, Szabadka, Szeged és Miskolc 2-2, további 42 település pedig 1-1 mandátummal rendelkezett, így az erdélyi 19 városi kerület mellett Magyarországon 58 helyet kaptak a települések, így 17%-os lett a súlyuk az új parlamentben. Ez az arány nagyjából 6%-kal marad el attól, ami az 1843–44-es ellenzéki javaslat alapján jutott volna a szabad királyi városoknak a diéta alsótábláján.

²³ 1848: V. tc. 1–3.§

²⁴ Erre nézve lásd: Pap 2016a: 156–158.

Csizmadia Andor az 1848-as belügyminisztériumi iratanyag alapján közölte a választókerületek egy részének lakossági és választói létszámát.²⁵ Ennek alapján ismerjük 37 magyarországi település adatait. A választói arány átlaga 6,2% volt, az egyes értékek azonban jelentős szóródást mutattak. A maximális értékkel, 19,24%-al Esztergom rendelkezett, a legkisebb választói arányt pedig Kecskeméten mutatták ki.

A városi kerületek választói aránya 1848-ban

Az ábrán jól látható, hogy az ismert adatokkal rendelkező kerületek zömében (21) a lakosság 3 és 6%-a volt választóként összeírva. Ez az érték megfelel a szabad királyi városokban korábban polgárjogot bírt személyek átlagos arányának. A jogki-terjesztés mértéke tehát nem haladta meg jelentősen a városi lakosság polgárjogban való részesülési arányát.²⁶ A magyarországi városi kerületek választói arányainak átlaga, annak szóródása nagyjából megfelelt a megyei kerületek esetében tapasztalt adatoknak.

²⁵ Csizmadia 1963: 326–328. Megjegyzendő, hogy Csizmadia Andor olyan településeket is felsorolt a városi kerületek között, melyeket a törvénycikk a megyékkel együtt tüntetett fel, és pusztán megyei kerületi székhelyként vett figyelembe. Ezeket a településeket nem vontam be a vizsgálatba.

²⁶ A polgárjoggal 1848 előtt természetesen nem járt együtt automatikusan a választójogban való részesülést, a városok vezetőit, köveit egy szűk körű elit választotta. Ez az adat igazából azért érdekes, mert az újonnan az országgyűlésbe bekerült települések értékeivel hasonlítjuk össze a szabad királyi városokat, ahol a régi jog meghatározó kategória lehetett.

A választójog kérdése a 18. törvénycikkben is megjelent,²⁷ ugyanis 1848-ban még eltérő módon határozták meg a városok (szabad királyi-, bánya- és első folyamodású törvényszékekkel rendelkező úgynevezett rendezett tanácsú városok) községi és országgyűlési választási szabályait, az ott figyelembe vehető census mértékét. Ebben az esetben lakosság számuk alapján négy kategóriába soroltatták a városokat – 12.000 fő alatt kisváros, 12–30.000 fő között középváros, 30.000 fő fölött nagyváros, és külön kezelték Pestet –, és a kialakított kategóriáknak megfelelően jelentősen differenciálták a választójogi szabályokat. Nagy volt tehát az eltérés az országgyűlési és a helyhatósági választójogi rendszer között.²⁸ Ezt a különbséget mutatja be a következő táblázat.

	Kisváros	Középváros	Nagyváros	Pest	Országgyűlési census
Régi jog	Azonos szabályozás				
Ingatlan (egy éves tulajdonlás, kivéve öröklés)	300 Ft	700 Ft	1.000 Ft	2.000 Ft	300 Ft
Ipar, kereskedelem	egy éves kötelező helyben lakás, egy segéd alkalmazása				egy segéd alkalmazása
Tőkejövedelem	200 Ft	400 Ft	600 Ft	1.000 Ft	100 Ft
Értelmiség (fizetett lakbér alapján, egy éves helyben lakás)	40 Ft	60 Ft	80 Ft	100 Ft	nincs megkötés

A városok helyhatósági és országgyűlési censusalapja a vonatkozó törvénycikkely alapján (1848–1871)

A választhatóságot nem kötötték ilyen szigorú feltételekhez, csupán a helyben lakást követelték meg. Arra is fel kell hívni azonban a figyelmet, hogy a városok, ha szűkebb értelemben is, mint az országgyűlés, azért mégis népképviseleti alapra helyeztek. A megyékkel ellentétben itt tisztújítást írt elő az utolsó rendi országgyűlés. Természetesen nem volt véletlen ez a különbségtétel sem, hiszen míg a megyékben a reformkorra pozícióba jutott köznemesek befolyásának csökkentését a kormányra került ellenzékiek többsége nem érezte időszerűnek és kívánatosnak, addig a korábban rendkívül szűk polgári csoport által választott testületeket mindenképpen lecserélendőnek tartották. Hiszen a liberális köznemesi politika, mely a formálódó Batthyány-kormány bázisát jelentette, minimális támogatottsággal bírt a konzervatív városi elit köreiben. Ezen óhajtottak változtatni az országgyűlési választások során alkalmazott választójog kiterjesztésének a segítségével.²⁹ A városi képviselőtestület

²⁷ 1848: XVIII. tc.

²⁸ Erről részletesen: Pap 2016a: 151–154.

²⁹ A megyék népképviseleti alapra helyezését követelő Kossuth 1848 áprilisának elejére egyedül maradt minisztertársaival szemben, a kérdésben született kompromisszum értelmében a me-

alapját megteremtő választójog ugyanakkor jelentősen szűkebb volt, ennek hatására a város vezetése a régi elit kezében maradhatott. Ezt a szabályozást akár egy speciális kompromisszumnak is tekinthetjük, hiszen az átalakulás egyszerre szélesítette a kormányra került liberálisok országgyűlési bázisát – beemelve új, magyar településeket, és eltávolítva a bizonytalan megítélésű, döntően német lakosságú szabad királyi városokat –, és biztosította a rendi értelemben polgárjoggal rendelkezők lokális hatalmát.³⁰ Az ilyen irányú különbségtétel az 1871. évi 18. törvénycikk elfogadásáig állt fent, amikor a községi választójog az országgyűlésinél enyhébb szabályozás alá esett.

A városi képviselet szabályozása a dualizmus időszakában

Az 1848. évi 5. törvénycikk a népképviselet kereteit csupán ideiglenes jelleggel határozta meg, a kiegészítést követően több törvény érintette az országgyűlés összetételét, a választójogot, és ennek következtében a városok képviseletét. A horvát–magyar kiegészítés után Horvátországhoz került Pozsega és Eszék, de a rendszer Erdélyben esetében módosult a legjelentősebben.

A községi választójog szabályozása az 1871. évi 18. törvénycikkben történt meg. Rajner Pál belügyminiszter által 1870. április 27-én beterjesztett törvényjavaslat pedig úgy fogalmazott, hogy a rendezett tanácsú városokban az a nagykorú polgár kap-

gyékről szóló törvénycikk ideiglenes jelleggel készült el, azt a következő országgyűlésnek kellett volna módosítania. A megyei törvénycikk vitájával kapcsolatban lásd: Urbán 1986: 206–212., Stipta 1995: 29–33. Újabban Gergely András hívta fel rá a figyelmet, hogy Kossuth ekkor az általános választójog bevezetését indítványozta (Gergely 2005: 588–589), tanulmánya egyben a vita kiváló historiográfiai összefoglalását is adja. Gergely 2005: 585–594. A városokkal kapcsolatos ellenzéki álláspontról: Kossuth Lajos beszéde a kerületi ülésen a városi reform tárgyában. Pozsony, 1847. 11. 17. KLÖM XI. 304–305.; a városi törvénycikkkel kapcsolatos 1848. februári vitáról, különösen Szemere Bertalan 1848. február 18-i javaslatáról, melyben a városi és országgyűlési cenzus szétválasztását indítványozta: KLÖM XI. 539–552.; a városi törvényjavaslatról, mely a későbbi törvény választójogi szabályainak jelentős részét tartalmazta: Kossuth Lajos követjelentése, Pozsony, 1848. február 28. KLÖM XI. 566–567.

³⁰ Sajnos nagyon kevés információval rendelkezünk a városok népképviseleti alapra helyezésével kapcsolatban, a választói névjegyzékek feldolgozása pedig még ritkában történik meg. Kassa esetében azonban komoly kutatások állnak a rendelkezésünkre, melyek alapján az látszik valószínűnek, hogy ezen a településen nem változott meg a községi választásokon szereplő választók köre, a cenzusnak gyakorlatilag annyian feleltek meg, ahányan polgárjoggal bírtak korábban. A város vezetésében radikális változás nem történt ugyan, de jelentős pozícióátrendeződés figyelhető meg (Czoch 2015: 1031–1032.). Kajtár István becslése szerint a szabad királyi városokban az országgyűlési választójoggal rendelkezőknek 70–75%-a bírt csak helyi választójoggal (Kajtár 1992: 50.).

hatná meg a választójogot, aki „saját vagyonától vagy jövedelmétől a föld-, ház- vagy jövedelemadót a községben már 2 év óta fizeti.”³¹ Egy hónappal később azonban egy újabb dokumentum került a parlament elé, melyben a belügyminiszter indoklást fűzött a törvényjavaslathoz. Ebben pedig a következő olvasható: „A javaslat azon intézkedése, hogy választó és választható csak az lehessen, a ki országgyűlési képviselő-választásra jogosítva van, abban találja magyarázatát, hogy a törvényhatóság képvisellete nem fektethetik szélesebb alapra, mint maga az ország képvisellete, a képviselőház. El kell vetni még a lehetőségét is egy olyan kérdés fölvetésének, hogy az ország körülményét a képviselőház többsége fejezi-e ki inkább, vagy a törvényhatósági bizottságok többsége.”³² Az osztályok előadói közül alakult bizottság 1870. december 14-ére keltezett többségi véleménye azonban ismét az eredeti javaslathoz közelített, annak szövegét pontosította. A választójogot ismét szélesebben értelmezték, és csak a választhatóság esetében tartották szükségszerűnek az országgyűlési cenzusnak való megfelelést, valamint az írni-olvasni tudást.³³ A törvénycikk vitáját 1871 tavaszán folytatták le, melyben azonban nem ezek a megkötések kerültek a figyelem középpontjába, hanem a virilizmus intézménye. Az uralkodó által 1871. június 7-én szentesített szöveg szerint választó lett „minden 20 éves községi lakos ha saját vagyonától vagy jövedelmétől a föld-, házjövdelmi, vagy személyes kereseti adót a községben már két év óta fizeti; a ki azonban személyes kereseti adón kívül egyéb adót nem fizet, csak azon esetben, ha gazdái hatalom alatt nem áll”, valamint az olyan „idegenek”, akik legalább két éve helyben laktak és folyamatosan adót fizettek. Közvetett szavazattal rendelkeztek a vagyonos kiskorúak és a nők, valamint a jogi személyek. Kizárták a választójogból a sorkatonai szolgálatot teljesítőket, a bűntényt elkövetőket büntetésük időtartamára, a csődeljárás alatt állókat, és azokat a tisztviselőket, akik jövedelmük után nem az adott községben fizettek adót. A választhatóságot az országgyűlési cenzushoz és írni-olvasni tudáshoz kötötték.³⁴ Ez a szabályozás a községekről szóló 1886. évi 22. törvénycikkben sem változott meg. Az 1848-as átmeneti helyzetet tehát úgy oldották meg, hogy a jogkiterjesztés eszközével elvileg növelték a városok helyhatósági választásán megjelenők számát. Az izraelita vallású lakosok már az 1867. évi 17. törvénycikk alapján megkapták a választás elvi lehetőségét. Fontos elem lehetett az is, hogy a régi jog mint önálló kategória már nem szerepelt a választási jogalap lehetőségei között. Elméletileg elképzelhető volt emiatt, hogy valaki elveszítette ugyan a választójogát, de a régi jog alapján megőrizte

³¹ Képviselőházi irományok 1869–1872. 5. kötet 24. 455. szám

³² Képviselőházi irományok 1869–1872. 5. kötet 190. 485. szám

³³ Képviselőházi irományok 1869–1872. 7. kötet 198. 715. szám

³⁴ Képviselőházi irományok 1869–1872. 10. kötet 185–186. 1052. szám

választhatóságát. Sajnos nem rendelkezünk olyan országos kutatással, melynek segítségével bemutatható lenne a választók számának alakulása – a kérdés, úgy néz ki, általában elkerüli a kutatók figyelmét –, de arra ismerünk példát, hogy a választható polgárok száma 1872 után jelentősen lecsökkent.³⁵

Az 1848-as törvénycikkek az országgyűlési választójogot is átmeneti jelleggel szabályozták. Az új választójogi törvény általános vitáját végül 1874. július 1-jén kezdte meg az országgyűlés. Az általános vitát július 7-én zárták le, és ezt követően július 8-án vette kezdetét a részletes vita.³⁶ A törvénycikk tárgyalását, annak elsősorban Erdélyt illető vonatkozásait már részletesen bemutattam egy korábbi írásomban, ebben a tanulmányban a városokat érintő részeket foglalom össze.³⁷ A vita egyik fontos pontját alkotta a régi jog alapján való választójog kérdése, ez érintette a városokat, hiszen a volt szabad királyi városok 1848-ban választójoggal rendelkező polgárai a régi jog alapján választhattak. Ennek ellenére szinte meg sem említették a polgárokat, a polémia a nemesek, a székelyek választójoga és Erdély speciális helyzete körül folyt.³⁸ A városokkal kapcsolatban elsősorban az ingatlanalapú választójog változása jelentette a problémát. A kormány által beterjesztett törvényjavaslat a városi ház tulajdonlása alapján álló választójogot ugyanis úgy módosította volna, hogy azt a tulajdonos által fizetett házbéradóhoz vagy a házosztályadóhoz kötötte. Ezt a korlátozást azzal indokolták, hogy nem volt egyértelműen szabályozva, miként kell igazolni a választójog alapját képező ház értékét.³⁹ A képviselőház központi bizottsága azonban többek között ebben a pontban is változtatást javasolt. A minimális adóösszeg előírása helyett a házankénti három lakrész megkövetelését tartotta célszerűnek.⁴⁰ A bizottsági véleményhez Péchy Tamás, a szikszói kerület balközép párti képviselője

³⁵ 1872-ben Egerben 2.222 fő szerepelt a választható polgárok listáján, ez a szám azonban 1875-re 1.213 főre csökkent. A csökkenés oka lehetett az a revízió is, melyre az időközi elhalálozások miatt volt szükség. Berecz 2016: 30.

³⁶ Képviselőházi napló 1872–1875. 11. kötet 152. 1874. július 2.; A törvénycikk előzményeit illetően lásd: Gerő 1988: 30–55.

³⁷ Pap 2014d: 239–269.

³⁸ Pap 2014d: 244–256.

³⁹ „Az 1848: V. törvénycikk 2. §. a) és erdélyi II. törvénycikk 3. §. a) pontjában a szabad királyi és rendezett tanácsú városokban előírt házak akkor tekintetnek 315 o. é. frtnyi értékűeknek, ha az 1868: XXII. törvénycikk szerint házbéradó alapján 16 frt tiszta jövedelem után, vagy házosztály-adó alapján ugyanezen törvénycikk 10. §. értelmében legalább a III. osztály szerint rovatnak meg.” Képviselőházi irományok 1872–1875. 16. 257. 692. szám

⁴⁰ Képviselőházi irományok 1872–1875. 17. kötet 326. 745. szám; „Szabad királyi és rendezett tanácsú városokban választói joggal bírnak azok, kik kizáró tulajdonul vagy hitveseikkel, illetőleg kiskorú gyermekeikkel közösen oly házat bírnak, mely házadó alá eső legalább 3 lakrész foglalt magában, habár az ideiglenesen adómentes is;” uo. 333.

különvéleményt csatolt, melyben elutasította a három lakrészre vonatkozó megszorítást, hiszen véleménye szerint a városi házak mindegyikének piaci értéke elérte azt az összeget, melyet az eredeti 1848-as törvények megköveteltek.⁴¹ A részletes vita során, a július 9-i vitanapon, tértek rá az ingatlan alapján való választójog kérdésére. A bizottsági vélemények szellemében módosított törvényjavaslat szerint csak abban az esetben kapott választójogot a városban lakó polgár, ha a házadó alá eső háza legalább három lakrészből állt. A választójogi vita egyik legaktívabb résztvevője, Orbán Balázs, ekkor a marosvásárhelyi polgárok választójogát védelmezve tiltakozott a szabályozás ellen, hiszen – szavai szerint – a korábbi szabályozás értelmében 315 forint érték elegendő volt a választójog megszerzéséhez, az új szabály által megkövetelt három lakrészes ház azonban „több ezer forintot” ér. Orbán a polgárság üldözőjének nevezte a kormányt, melynek tevékenységét igen szűklátókörűnek tartotta, mivel a „legműveltebb, leghazafiasabb, és legmagyarabb osztályának ily kitagadása” „előrehaladásunk, sőt lételünk legerősebb oszlopát” dönti meg.⁴² A probléma azonban nem csupán Erdélyt érintette. Gyula kapcsán Beliczey Rezső, a város balközép párti képviselője tiltakozott.⁴³ Szapáry Gyula válaszában csak Beliczey felvetésére reagált. Kétségsbe vonta, hogy a 315 forint értékben összeírt lakóházak valóban azzal az értékkel bírnak-e. Arra utalt, hogy a három lakrész megkövetelése sokkal jobban ellenőrizhető, mint az ingatlan piaci értéke.⁴⁴ A törvénycikkbe végül a bizottsági vélemény által javasolt szöveg került, és a városi választójogot már három lakrészes házhoz kötötték.

A választókerületek lakossági és választói létszámában azonban rendkívüli anomáliák voltak megfigyelhetők, a változás szükségszerűségéről a választójogi törvény 1874-es, valamint az új közigazgatási rendszert szabályozó törvény 1876-os vitája során is szó esett. Az új kerületi beosztást szabályozó törvénycikk vitáját már a Tisza-kabinet időszakában, 1877 áprilisának végén folytatta le az országgyűlés. Az április 28-án beterjesztett kormányjavaslat kiemelten foglalkozott az erdélyi településekkel. Az előterjesztés megszüntette volna Abrudbánya, Csíkszereda, Illyefalva, Hátszeg és Vajdahunyad városok önálló képviselőihez való jogát, Szamosújvár, Gyulafehérvár és Erzsébetváros a korábbi két-két képviselő helyett csak egy-egy választásra kapott volna jogot, Brassó és Nagyszeben két-két képviselővel szerepelhetett volna az új parlamentben, az egységes Budapest mandátumainak számát pedig ket-

⁴¹ Képviselőházi irományok 1872–1875. 17. kötet 355. 745. szám

⁴² Képviselőházi napló 1872–1875. 11. kötet 364–365. 1874. július 9.

⁴³ Képviselőházi napló 1872–1875. 11. kötet 365–367. 1874. július 9.

⁴⁴ Képviselőházi napló 1872–1875. 11. kötet 367. 1874. július 9.

tővel emelni szándékoztak.⁴⁵ A vita során Tisza Kálmán szólt arról, hogy Erzsébetváros kivételével minden olyan települést megyei kerülethez akartak kapcsolni, ahol a választók létszáma nem érte el a 300 főt. A két legjelentősebb szász település, Nagyszeben és Brassó kivételével a kormány elzárkózott attól, hogy növelje a városi mandátumok számát.⁴⁶ A kormány-előterjesztést a vita hatására két helyen megváltoztatták, ezek közül az egyik érintette a városokat. Zsedényi Ede, a szepesszombati kerület szabadelvű képviselője, Abrudbánya és Verespatak önálló képviselőhöz való jogának megtartásáért emelt szót. Kolozs mandátumát javasolta átadni ezeknek a gazdasági és nemzeti szempontból fontosabbnak tartott településeknek. A következő szavakkal indokolta módosítását: „Annak lakosai (ti. Abrudbánya és Verespatak) által az e vidéken vékonyan elszórt magyar elemekkel szorosabb kapcsolatban állván, képviselőjük megválasztásában mindig hazafias szellem által vezéreltettek”. Tisza Kálmán a képviselőházra bízta az ügyet, mivel a nagyobb lélekszámú, de kevesebb választóval bíró bányásztelepülés, és a kisebb lakosságszámú, de több választóval rendelkező Kolozs közötti csere érdemben nem befolyásolta a megalkotott rendszert. Ezt követően a képviselőház a változtatást elfogadta.⁴⁷ Az 1877. évi 10. törvénycikk értelmében Csíkszereda, Illyefalva, Kolozs, Hátszeg és Vajdahunyad megyei kerületi központ lett, az 1848. évi 2. erdélyi törvénycikkben nem szereplő Brassó és Nagyszeben pedig két-két mandátummal bekerült a sorba. Természetesen Budapest létrejötte eggyel csökkentette a települések számát, ezáltal 1877 után 62 település 81 kerületre osztva bírt az önálló képviselőválasztás jogával.

Az 1876-ra kialakult rendszer 1910-ig, az utolsó dualizmus kori általános választásig érdemben nem változott. A választójog és a választási rendszer esetében generális változások, vagy legalábbis olyanok, melyeket konkrétan be is vezettek volna, nem történtek. A választókerületek lakosságszámának, és ezen belül a választók arányának közismert anomáliái fennmaradtak, ezek pedig kiemelten érintették a városokat.

A városi képviselők statisztikai elemzése

A városi képviseletet szabályozó törvények áttekintése után a tanulmány következő részében kutatásunknak a városi képviselőkkel kapcsolatos választási eredményeit mutatom be. A vizsgált csoportot alapvetően makroszintről közelíttem meg, próbálok olyan tendenciákat felrajzolni, melyekhez viszonyítani lehet a lokális vizsgálatok

⁴⁵ Képviselőházi napló 1875–1878. 10. kötet. 287. 1877. április 28.; A törvénycikk indoklását lásd: Képviselőházi irományok 1875–1878. 14. kötet 182–183. 539 szám

⁴⁶ Képviselőházi napló 1875–1878. 10. kötet. 300–302. 1877. április 28.

⁴⁷ Képviselőházi napló 1875–1878. 10. kötet. 319–321. 1877. április 30.

eredményeit. Két fontos kérdést tekintek át: 1. milyen volt a kapcsolat a kerület és a képviselő között, idegen volt-e ott, vagy a helyi elitből került ki; 2. kirajzolódnak-e olyan csoportok, melyeknek választói hasonló pártpreferenciákat követtek a dualizmus kori választások során. Az elemzéshez statisztikai módszereket használok, a tanulmányban ezek korlátaira is fel szeretném hívni a figyelmet.

A képviselők mandátumszáma

Elsőként fel kell tennünk azt a kérdést, mekkora is az a csoport, mely a városokból jutott a parlamentbe? A kérdés megválaszolása során azokat a mandátumokat vettem figyelembe, amikor az adott település önálló jogon küldött képviselőt az országgyűlésbe 1848 és 1918 között. A 102 kerületvariációhoz⁴⁸ 1.393 teljes ciklus tartozott, de az időközi választások miatt – a több kerületben való megválasztást figyelmen kívül hagyva – 1.542 mandátumbetöltésről van információnk. A választások során 759 személy került innen a parlamentbe, tehát átlagosan 2 ciklus jut egy-egy megválasztottra. A mandátumszámok megoszlását a következő táblázat mutatja meg számunkra, melynek elkészítése során felhasználtam az országos adatokat is (7.696 választás, 3.282 megválasztott képviselő, 29 esetben jelenleg ismeretlen adat⁴⁹). Fontos figyelembe venni ugyanis azt is, hogy a képviselők nem csak a jelenleg vizsgált kerületekben szerepelhettek politikusi pályájuk során.

Mandátumszám	Csak a városi kerületekben		Teljes életpálya figyelembevételével		Országos adatok
	Fő	Részarány	Fő	Részarány	
1	426	56,1%	304	40,0%	47,8%
2	148	19,5%	145	19,1%	22,2%
3	68	9,0%	86	11,3%	11,3%
4	59	7,8%	71	9,3%	7,3%
5	22	2,9%	42	5,5%	3,9%
6	16	2,1%	31	4,0%	2,6%
7	6	0,8%	19	2,4%	1,6%
8	8	1,1%	16	2,0%	0,9%
9	4	0,5%	21	2,7%	0,7%
10	2	0,3%	9	1,1%	0,6%
11	-	-	7	0,9%	0,4%
12	1	0,1%	4	0,5%	0,2%

⁴⁸ Minden előfordulást külön veszek most figyelembe, pl.: Erzsébetváros I és II. 1878-ig, majd Erzsébetváros egy kerület, összesen tehát 3 erzsébetvárosi kerületvariáció.

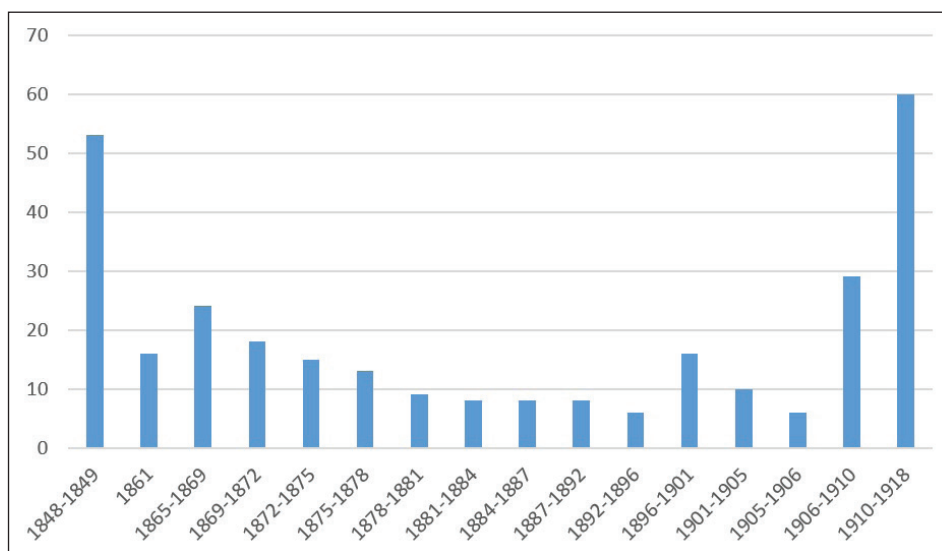
⁴⁹ A tanulmány első megjelenéséhez képest az adatokat a végleges kutatási eredményeknek megfelelően javítottam. Eredetileg 7.557 választás, 3.184 megválasztott képviselő, 82 ismeretlen adattal dolgoztam.

13	-	-	2	0,3%	0,1%
14	-	-	1	0,1%	0,3%
15	-	-	1	0,1%	0,09%
16	-	-	-	-	0,06
17	-	-	-	-	0,06
Összesen	759	100%	759	100%	100%

Képviselők mandátumszáma a különböző kerülettípusokban 1848–1918

A táblázatot áttekintve látható, hogy ha figyelembe vesszük az országos választási eredményeket, az 1.542 mellé még 710 egyéb választási sikert tudunk kapcsolni. Így az is látható, hogy a városokban is szereplők – teljes karrierjüket tekintve – stabilabb résztvevői voltak a magyar politikai életnek, mint a csupán a megyei kerületekben szereplő politikusok. A négy vagy több mandátummal rendelkezők esetében jelentős felülreprezentáció figyelhető meg. A politikai élet állandó szereplői tehát életük egy szakaszában igen gyakran a városi kerületekben szerezték meg mandátumukat. Erről a például Erdélyben oly gyakori jelenségről a későbbiekben még szólok.

Érdekes külön megvizsgálni az egy mandátumot betöltő képviselők eloszlási diagramját is.

Az egy mandátumot betöltő képviselők megoszlása ciklusonként (fő)

A kiugró kezdőértékek után 1875-től a stabilizáció jelei láthatók. Belpolitikai okokkal jól magyarázható markáns kiugrás figyelhető meg 1896-ban és 1906-ban – tehát az ekkor bekerültek jelentős részben nem tudtak ismételni a következő válasz-

táson – és 1910 után. Ez utóbbi adat természetesen magas, hiszen az újonnan parlamentbe kerülteknek nem volt már lehetőségük újabb választási megmérettetésre. A városi kerületekben, az országos adatokhoz képest markánsabban kimutatható az 1875-öt követő stabilizációs folyamat, de ezzel ellentétben az 1896-os és különösen az 1906-os választás a városokban jobban átformálta a személyi viszonyokat.⁵⁰

A képviselők helyi kötődése

A lokális vagy országos sikeresség kapcsolatban lehetett azzal is, hogy a képviselő a helyi elitből lépett-e be az országos politikai színpadára, vagy fordítva, úgymond a képviselőimport eredményeképpen érkezett onnan vidékre. Fontos látnunk azt is, hogy léteztek olyan települések, ahol a politikusok inkább a lokális, vagy ezzel ellentétben az országos elitből érkeztek. Valamint feltehetjük azt a kérdést is, hogy volt-e különbség a helyi emberek és az idegenek választási sikeressége között?

A képviselők egyértelműen városhoz való kapcsolása alapos és mély lokális kutatásokat igényel. Ilyen vizsgálatokat eddig csak részben végeztek. Az erdélyi⁵¹ és a partiumi városokra⁵² vonatkozó kutatások a kutatócsoportunkhoz kapcsolódnak. Pál Judit egy olyan vizsgálati szempontrendszert dolgozott ki, mely árnyaltabbá teheti a helyi kötődés elemzését. Pál Judit a városok esetében nemcsak arra volt tekintettel, hogy az adott képviselő a tágabb környezetből származott-e, hanem különválasztotta a vármegyei dzsenti vagy arisztokrata képviselőket a polgárság tagjaitól. Külön kategóriába sorolta a városkörnyéki, a városhoz kötődő, de nem polgár nemeseket is. Valamint arra is hozott példát, hogy bizonyos esetekben még megfelelő információk alapján is igen nehéz a kategorizálás. Lukács Béla szamosújvári, majd erzsébetvárosi képviselő például Erdélyben született ugyan, de Budapesten élt, rokonsága révén pedig helyi kötődéssel bírt. Hasonló a helyzet az elszármazott hivatalnokokkal is. „Én erdélyiként soroltam be őket, bár kétségtelen, hogy megválasztásukban hivataluk fontos szerepet játszott, azonban nem lehet minden képviselő számára külön rovatot létrehozni.” – fogalmazott.⁵³ Egy másik tanulmányában a születési hely, a család származása, a lakhely, a tevékenység helye, a birtok és a családi kapcsolatok feltérképezését kísérelte meg. Ha minden egyes elem a kerülethez kapcsolódott, akkor teljes kötődésről beszélt, három megléte esetén szoros kapcsolatot állapított meg. Itt is külön szerepeltette az elszármazottakat, a gyengén kötődőket (pl. a

⁵⁰ Vö. Pap 2016b: 36. diagramjával

⁵¹ Pál 2013: 4. 46–67.

⁵² Szendrei 2016: 1. 76–101.

⁵³ Pál 2013: 82–83.

szomszéd területek birtokosai), valamint az idegeneket.⁵⁴ Az erdélyi viszonyok között tradicionálisan kiemelt figyelmet kaptak a magyarországi képviselők. Pál Judit az idegenek estében több markáns csoportot tudott kimutatni: miniszterek, államtitkárok, magas rangú minisztériumi hivatalnokok; írók, újságírók lapszerkesztők; bankárok, vállalkozók, nagybirtokosok, befolyásos ügyvédek.⁵⁵

Ilyen összetett elemzésre magam nem vállalkozhatok, hiszen a kérdéshez kapcsolódó adatok jelenleg csak tájékoztató jellegűek. Ha a Pál Judit-féle kategóriákhoz igazodok, akkor a szoros és a részleges kötődésű, valamint az idegen státuszba tudom besorolni a képviselőket. A cizelláltabb megközelítés csak az életpályák részletes feldolgozása után válik lehetővé. A jelenleg rendelkezésre álló eredmények azonban alkalmasak arra, hogy segítségükkel egy makroszintű elemzés által a fő tendenciák kimutathatók legyenek.

1.512 választás során (a cikluson belüli ismétlést most csak egyszer vettem figyelembe) 951 esetben (64%) a képviselő szorosan, 102 esetben (7%) gyengén kötődött a kerülethez, 435 esetben (29%) pedig idegen volt. Ismeretlen adatokat 35 esetben regisztráltam, ezek ebben a megoszlási arányban nem szerepelnek. Az ország nem városi kerületeiben 3.220 esetben szorosan (54%), 654 esetben gyengén kötődött a képviselő a kerülethez, 819 esetben pedig idegen volt (14%). Az ismeretlen kötődés aránya (1540 eset, 26%) azonban még igen magas. Ezek az adatok a későbbiekben jelentősen pontosabbak lesznek. Az azonban feltűnő, hogy ha az ismeretleneket elhagyjuk (szoros kötődés: 73%, gyenge kapcsolat: 8%, idegen 18%), a székelyföldi megyei értékekhez nagyon hasonló értékeket kapunk.⁵⁶ Pál Judit azon Székelyföldet illető tapasztalatát is igazolni tudjuk országos viszonylatban, mely szerint a városokban magasabb volt az idegenek aránya annál, mint ami a megyei kerületekben megfigyelhető.

Egy több elemből álló sokaság csoportosítását a klaszterelemzés módszerével végezhetjük el. Ez az eljárás úgy rendezi csoportokba az egyes elemeket, hogy azok tulajdonságait (változóit) vizsgálja meg, és ezek hasonlósága alapján alakítja ki a csoportokat, a klasztereket. A létrejövő csoportokat azonban a kutatónak kell elneveznie és leírnia. A klaszterelemzés során a k-means cluster eljárást használtam fel.⁵⁷ Ebben az esetben a képviselők minden megválasztását figyelembe vettem, hiszen arra voltam kíváncsi, hogy a választások során hányszor került be a parlamentbe az adott kerületből idegen vagy helyi politikus. Az összehasonlításhoz az adatok standardizálására volt szükség, melyet a százalékos megoszlás kiszámolásával oldottam meg.

⁵⁴ Pál 2016a: 1. 64–65.

⁵⁵ Pál 2016b: 101.

⁵⁶ Pál J.: Választók, választási részvétel i. m. 65.

⁵⁷ Az alkalmazott statisztikai módszerről lásd: Falus–Ollé 2008: 246–261., Sajtos–Mitev 2007: 283–327.

A számítás során a lehetséges mandátumokat vettem figyelembe, tehát az 1878-ban önállóságát veszített kerületek esetében Erdélyben 4, Magyarországon 5 volt a 100%. Az eljárás által megkövetelt előzetes vizsgálat alapján kitűnt, hogy a városi kerületek 4 csoportba sorolhatók. Az eredményeket mutatja a következő táblázat.

	Jelentős mértékben idegen elitre támaszkodó kerület	Szorosan kötődő helyi elitre és idegenekre támaszkodó kerület	Szorosan és gyengén kötődő helyi elitre támaszkodó kerület	Szorosan kötődő helyi elitre támaszkodó kerület
Szoros kapcsolat (középérték %)	,29	,61	,55	,90
Gyenge kapcsolat (középérték %)	,05	,03	,29	,01
Idegen (középérték %)	,65	,36	,16	,09
Kerületszám	13	36	12	41

Képviselők helyi kötődése, klasztertulajdonások

A kerületek domináns része tehát különböző mértékben ugyan, de a szorosan vagy gyengén kötődő képviselőkre támaszkodott. Meghatározó volt ugyanakkor az idegenek aránya 12 kerület esetében, és további 36 kerületben is jelentős szerepet vittek. A kerületek pontos megoszlását mutatja a következő táblázat.

Jelentős mértékben idegen elitre támaszkodó kerület	Szorosan kötődő helyi elitre és idegenekre támaszkodó kerület	Szorosan és gyengén kötődő helyi elitre támaszkodó kerület	Szorosan kötődő helyi elitre támaszkodó kerület
Abrudbánya, Békés, Cegléd, Csongrád, Jászberény, Kolozs, Oláhfalú, Pápa, Szászváros, Szék, Szentes, Versec, Vízakna	Arad, Bereck, Besztercebánya, Brassó I., Buda I., Erzsébetváros, Esztergom, Fiume, Hajdúböszörmény, Hódmezővásárhely, Kecskemét I., Kiskunhalas, Kolozsvár I., Komárom, Körmöcbánya, Miskolc I., Nagyvárad, Nagykikinda, Nagykőrös, Pest IV., V., Pozsony II., Sopron, Szamosújvár, Szarvas, Székelyudvarhely, Temesvár, Újvidék, Zenta Csoportátlagnál jelentősen magasabb idegen arány: Debrecen I., Gyulafehérvár II., Kassa, Kézdivásárhely, Pozsony I., Sepsiszentgyörgy, Szeged I	Baja, Békéscsaba, Brassó II., Eger, Erzsébetváros II., Gyöngyös, Győr, Gyulafehérvár, Kiskunfélegyháza, Nagyszeben II., Selmec- és Bélabánya, Székesfehérvár	Bakabánya, Buda II., Budapest I–IX., Csíkszereda, Debrecen II–III., Erzsébetváros I., Gyula, Gyulafehérvár I., Hátszeg, Ilyefalva, Kecskemét II., Kolozsvár II., Korpona, Makó, Marosvásárhely I–II. Miskolc II., Nagybecskerek, Nagyszeben I., Nyíregyháza, Pécs, Pest I–III., Szabadka I–II., Szamosújvár I–II., Szatmárnémeti, Szeged II., Vajdahunyad, Zombor

Képviselők helyi kötődése, az egyes klaszterekbe tartozó kerületek

A fenti besorolás bizonyos megkötésekkel, de megfelel a korábbi tudásunknak, tehát azok a kerületek, melyekről korábban is voltak ismereteink, a megfelelő csoportba kerültek.⁵⁸ Az esetlegesen tapasztalható eltérés abból adódik, hogy egyes települések esetében a különböző periódusokban más volt a választások eredménye, és így azok eltérő csoportokba kerülhetnek a dualizmus egészét vizsgáló és az egyes periódusokra koncentráló megközelítés során. Én magam jelen esetben egységesen kezeltem a teljes dualizmust, nem választottam szét azt alkorszakokra.

A szakirodalom az idegenek szereplését általában két magyarázattal szokta illetni. Erdély esetében szokás úgymond képviselőimportként beszélni a jelenségről. Más kontextusban azonban a politikus megválasztását annak jelentős kapcsolati tőkéjével és a lehetséges érdekkijáró szerepével lehet indokolni. Míg az első esetben a kerület az országos politika alárendeltjeként, ún. „rotten borough”-ként, a kormánypárti politikusok és szerencselovagok könnyű zsákmányaként jelenik meg.⁵⁹ A második esetben annak választói tudatos érdekérvényesítő politikát alkalmazva hagyják el a helyi elit reprezentánsait és választanak, az országosan ismert politikus kegyeiért akár másokkal is versenyre kelnek.⁶⁰ A két megközelítés ugyanazt a jelenséget szögesen ellentétes megítélés alá helyezi, hiszen az egyszerre lehet anakronisztikusan tradicionális és a kifejezetten modern érdekközpontú választási magatartás eredménye.

A fenti adatok arra utalnak, hogy a városi kerületekben gyakoribb volt ez a jelenség, mint a megyeiekben. Ennek okait azonban csak lokális kutatásokkal lehet feltárni. Az erdélyi kerületek esetében az előző magyarázat tűnik valószínűbbnek, Debrecenben és Nagyváradon az utóbbi. A későbbi kutatás fontos szempontja lehet az egymást váltó időszakok eltérő sajátosságainak, valamint az azonos településen belüli kerületek között mutatkozó különbségek indoklása. A lokális eredményeket pedig a csoportképzés eszközével létrehozott kategóriákhoz lehet viszonyítani.

Következő kérdésünk ehhez kapcsolódóan arra vonatkozik, hogy összefüggött-e az idegen képviselők aránya a választók összetételével és számával. Hiszen ezeket az adatokat úgymond egyfajta modernizációs mutatónak is felfoghatjuk. A kérdést korrelációs vizsgálattal válaszolhatjuk meg, az idegen képviselők arányát ennek a elemzésnek (bivariate correlation) vettem alá, melyhez az 1900-as választói adatokat használtam fel.⁶¹

⁵⁸ Pál 2014a: 61.; Pál 2014b:

⁵⁹ Pál 2013: 85. Pál Judit ebben a tanulmányában kis elemszám mellett ugyan, de szoros kapcsolatot mutatott ki az idegenek részaránya és a kerület választói létszáma között. uo. 89.; Bertényi 2008: 202–213.

⁶⁰ Cieger 2010: 42. 96–98.; Szendrei 2016: 89.

⁶¹ A vizsgálat elvégzéséhez a számszerű értékeket azonos skálára kell átszámolni. A cenzusszer-

	Választói létszám átlagtól való eltérése	Régi jog	Ház és birtok	Jövedelem	Értelmiség	Füstök
Pearson-féle korrelációs együttható	-,329	,313	,347	-,342	,163	,340
Szignifikancia szint	,003	,004	,001	,002	,146	,002

Az idegen képviselők aránya és az 1900-as választói adatok közötti kapcsolat

A vizsgálat alapján elmondható, hogy az alacsony választói létszám, a tradicionálisabb gazdaságra utaló választói csoportok domináns jelenléte (magasabb a régi jogú, az ingatlan alapú vagy a füstök alapú arány) valószínűbbé tette az idegenek szereplését, míg a fejlettebb gazdasági viszonyokra utaló jövedelem alapú választók jelentősége a helyi képviselők szereplésével mutatott kapcsolatot. Az értelmiségi arány, mely ezektől a tényezőktől független volt (hiszen azok egyszerre lehettek modern és tradicionális értelmiségi szereplők), nem befolyásolta a választások ilyen eredményét. Mindamellet az is látható, hogy a két Erdélyre jellemző érték – a régi jog és a füstök – összefüggött az idegenek arányával, bár önmagában nem indokolta azt. Erdélyben tehát gyakoribb volt a jelenség, de nem csak Erdélyre volt az jellemző. Az ország egészére vonatkozó vizsgálat tehát igazolja, és általánosan érvényessé teszi Pál Juditnak az erdélyi városokra tett kijelentését, miszerint azokon a településeken, melyek „csak nevükben voltak városok, a lakosság nagy része mezőgazdasággal foglalkozott és analfabéta volt”, magasabb arányban jelentek meg az idegenek.⁶²

Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a lehetséges magyarázatok közül csupán az egyik, hiszen létezett ugyan kapcsolat a különböző tényezők között, de annak magyarázó ereje nem kizárólagos, hiszen a korrelációs együtthatók közepesenél valamivel gyengébb összefüggésekre utalnak, tehát más tényezők is szerepet játszottak a választási eredmények alakulásában. A városok egy jelentős részében pedig nem ez volt a legfontosabb magyarázó tényező.

Még egy aspektusból kell megvizsgálni a helyi és az idegen képviselőket: kimutathatóe különbség az általuk betöltött átlagos időintervallum között. Ehhez a vizs-

kezet esetében az 1900-as választói létszám százalékában határoztam meg az egyes értéket. A választók számát pedig az 1900. évi átlagos városi kerületi létszámtól való eltérés százalékában adtam meg. Tehát 1901-ben a 81 városi kerület átlagos választói létszáma 2048 fő volt. A két szélsőértéket Bereck és Budapest VII. kerületei adták. Bereck esetében a 166 választó 1882 fővel volt az átlagnál alacsonyabb, ami -92%-os, a Budapest VII. kerület 10.515 fővel pedig 8467 fővel volt magasabb, ami +413%-os eltérést jelentett. A vizsgálattal kapcsolatban lásd: Falus I. – Ollé J.: Az empirikus kutatások i. m. 178–186.; Sajtó-Mitev 2007: 205–243.

⁶² Pál 2013: 89.

gálathoz nem a ciklusok számát, hanem a betöltött időintervallum napokban mért hosszát vettem figyelembe; valamint ki kellett zárni a vizsgálatból azokat a személyeket, akik több városi kerületben is szerepeltek. Az ilyen típusú összefüggés az egyszempontos varianciaelemzés módszerével vizsgálható.⁶³ Ez a statisztikai eljárás azt elemzi, hogy a különböző csoportok – jelen esetben a kerülethez való kapcsolat – jellemzői szignifikánsan eltérnek-e egymástól. Terjedelmi korlátok miatt részletesen nem tudom bemutatni az eljárást, de annak elvégzése után kijelenthető, hogy a helyi képviselők és az idegenek adatai szignifikánsan különböztek egymástól. A különböző kategóriák értékeit mutatja a következő táblázat.

	Elemsszám	Átlag (%)	Minimum (%)	Maximum (%)
Helyi, szoros kapcsolat	472	-,050591	-,9868	4,9453
Helyi, gyenge kapcsolat	27	,122073	-,9608	1,6740
Idegen	164	,189149	-,9944	6,6994
Összesen	663	,015743	-,9944	6,6994

Képviselők kerülethez való kötődése és a mandátumhossz közötti kapcsolat

A helyi képviselők tehát átlagosan rövidebb ideig voltak képviselők, míg az idegenek hosszabb ideig birtokolták a mandátumot. Ennek alapján feltételezhető, hogy a helyi politikusok számára csak átmenetinek számított az országgyűlési képviselet, míg a befolyásos idegenek életpályájának jelentősen hosszabb szakasza kapcsolódott a parlamenthez. A statisztikai vizsgálat első lépéseként kimutatott különbség – a városi és a vidéki kerületek képviselőik mandátumhosszbeli eltérése – tehát az idegenek városi szereplésének magasabb arányából következett. Ők ugyanis hosszabb ideig voltak a parlament tagjai, hiszen gyakorlatilag hivatásos politikusnak számítottak, akikre választóik gyakran érdekkijáróként tekintettek. Velük szemben a lokális kötődésű személyek viszonylag gyorsan visszatértek szűkebb pátriájukba, és ott folytatták életpályájukat.

A valódi különbség tehát nem a város és a vidék, hanem a helyiek és az idegenek között húzódott. A helyi városi és megyei képviselők egymáshoz nagyon hasonlóan szerepeltek a parlamentben. Az országos szerepvállalás vagy az ugródeszka szerepet töltötte be karrierjükben, vagy azt koronázta meg a visszavonulás előtt. Úgy tűnik, hogy a városokban ez utóbbi lehetett a gyakoribb. Igazi összehasonlítást tehát majd az idegenek és a helyiek között kell elvégezni, de erre jelenleg még nem áll rendelkezésünkre elegendő adat.

⁶³ A módszerrel kapcsolatban lásd: Sajtos–Mitev 2007: 163–177.

A kerületi választási eredmények

Következő lépésben a városi kerületek választási eredményeit vizsgálom meg abból a szempontból, hogy kimutathatók-e közöttük azonos választási eredményeket produkáló csoportok. Jelen esetben szintén a problémafelvetést, az esetleges tendenciák megrajzolását tartom csupán feladatomnak, hiszen az eredmények magyarázatához részletes helytörténeti kutatásokra van szükség. Az elmúlt évek adatgyűjtése lehetővé teszi, hogy a teljes korszakra vonatkozóan elemezzük a választási adatokat. Ehhez újra a klaszterelemzés módszerét használom.

A vizsgálatba csak azokat a településeket tudom bevonni, melyeknek minden dualizmus kori választási eredménye ismert. Mivel ez minden esetben rendelkezésre áll, így minden település vizsgálható. Problémát jelent azonban a képviselőt választó települések körének átalakulása. Emiatt kétirányú kiegészítést kellett tennem az 1878 előtti választási eredmények esetében. Ha a település 1878-tól kapta meg a választás lehetőségét (Brassó, Nagyszeben), azokat a kerületeket vettem figyelembe, melyekből őket úgymond „kikebelezték”. Erzsébetváros, Gyulafehérvár és Szamosújvár két-két kerületét 1877-ben összevonták, de mivel mindhárom esetben az összeolvadt kerületek eredményei azonosak voltak, azokat könnyen figyelembe tudtam venni 1878 előtt is. Budapest esetében pedig szintén viszonylag pontosan lehet kapcsolatot létesíteni az 1878 előtti és utáni kerületek között, hiszen a választási eredmények elég egysíkúak voltak 1878 előtt. Kihagytam viszont azokat a településeket, melyek 1878 után elvesztették korábbi jogukat, hiszen 4 ciklust további 10 követett, így ez utóbbi állapot volt inkább jellemző a településre a dualizmus teljes időszakát tekintve. Mivel az 1861-es országgyűlésen az erdélyi képviselők nem vehettek részt, 1865-től kezdhettem el a vizsgálatot. A figyelembe vett 81 kerülethez 1.134 eredmény tartozik. A csoportosítás elvégzése azonban további lépéseket is megkíván. Minden ciklus esetében csak egy eredmény vehető figyelembe, tehát ki kell hagynunk az időközi választásokat. Ennek eredményei azonban leggyakrabban a következő rendes választáson megismétlődtek. Emellett a ciklusközi pártváltásra sem lehettem tekintettel, ezekkel kapcsolatban azt kell megjegyezni, hogy az ilyen lépés a képviselő saját akaratából következett be, tehát nem volt kapcsolatban a kerület választóinak pártpreferenciájával. Ha ez utóbbinak az mégis megfelelt, a következő választáson elfogadták a személyt, és annak új pártját, ha nem, akkor más kaphatta a mandátumot. Ez az egyszerűsítés sem gyengíti tehát a kerület pártpreferencia-eredményének relevanciáját.

A vizsgálat elvégezhetőségének érdekében a pártokat rangszámmal kell ellátni, és ennek segítségével standardizálni kell azokat. A pártokat a 67-es rendszerhez való viszonyuk alapján, a dualizmus kori politikai életet meghatározó közjogi kérdésben kialakított véleményük szerint csoportosítottam. Az így létrehozott pártcsaládok már

elemezhető. ⁶⁴ A képviselői mandátumhoz jutott pártokat egy ötváltozós skálán (1, 2, 3, 4, 5) helyeztem el. Az 1-es számot a kiegyezést elfogadó csoporthoz (Deák-párt, Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt), az 5-öst pedig a függetlenségi ellenzékhez kapcsoltam. A pártonkívüliek 3-as számot kapták, ami a két véglet közötti átmeneti helyzetet jelzi. A kormánypártból levált ún. 67-es vagy jobboldali ellenzék pártformációit és a Néppártot a kormánypárt és a centrum között helyeztem el (2-es érték), az úgynevezett demokratikus ellenzék mandátumait pedig a centrum és a függetlenségek között (4-es érték). A nemzetiségi és az antiszemita képviselők szintén a centrumba kerültek, hiszen ők sem a pártstruktúrát meghatározó közjogi kérdés alapján politizáltak. ⁶⁵

Mivel a nagy adatszám miatt a hierarchikus klaszterelemzés módszere nem alkalmazható, ezért ismét a k-means cluster eljárást használtam fel. Az előzetes vizsgálatok alapján 3 klaszteres elemzést végeztem el. ⁶⁶ Az vizsgálat során derült ki, hogy az 1905-ös és az 1906-os választásokat ki kell hagyni az elemzésből, hiszen ezek nagymértékben torzítják a hosszú távú tendenciákat. Az elemzés eredményét a következő táblázat mutatja be.

	Kormánypárti dominanciájú kerületek	Kezdetben ellenzéki, majd inkább kormánypárti dominanciájú kerületek	Ellenzéki dominanciájú kerületek
Kerületszám	44	20	17
Csoportátlagnak megfelelő kerületek	Abrudbánya, Arad, Bereck, Besztercebánya, Brassó I–II., Budapest I–IX. Erzsébetváros, Fiume, Gyulafehérvár, Kolozsvár I–II. Körömbánya, Miskolc I., Nagybacska, Nagyszeben I–II., Oláhfalva, Pápa, Pozsony I–II., Selmec- és Belsőbánya, Sepsiszentgyörgy, Sopron, Szamosújvár, Szeged I., Szék, Temesvár, Újvidék, Versec, Vízakna, Zombor	Békéscsaba, Esztergom, Gyula, Komárom, Pécs, Szarvas, Csongrád, Debrecen III., Kassa, Nagykikinda, Nagyvárad, Szabadka I., Szabadka II.,	Békés, Cegléd, Debrecen I., Gyöngyös, Hajdúböszörmény, Hódmezővásárhely, Kecskemét I., Kecskemét II., Kiskunfélegyháza, Makó, Nagykőrös, Nyíregyháza, Szeged II., Szentes
Csoportátlagtól eltérő kerületek	Baja, Győr, Marosvásárhely I., Miskolc II. Eltérés oka: ellenzéki győzelem 1901-ben	Jászberény, Kézdivásárhely, Marosvásárhely II., Szatmárnémeti, Székesfehérvár, Debrecen II., Székelyudvarhely Eltérés oka: ellenzéki győzelem 1910-ben	Eger, Kiskunhalas, Zenta Eltérés oka: kormánypárti győzelem 1901-ben és 1910-ben

Városi választókerületek pártpreferencia alapján képzett csoportjai

⁶⁴ Az egyszerűsítés nélkül az öt választás alatt elméletileg majd 7.000 variáció van, amely a pártcsaládok alkalmazása esetén lecsökken 120 lehetőségre.

⁶⁵ Ezt a módszert alkalmaztam: Pap 2014c: 73–96.

⁶⁶ A tanulmány tartalmi korlátai miatt csak a legfontosabb statisztikai lépéseket mutatjuk be.

A csoportképzés eredményeképpen két olyan kört lehet felrajzolni, melynek tagjaira azonos tendenciák jellemzők. A városok egy része stabilan a kormánypárt felé orientálódott, míg velük szemben létezett egy jóval kisebb kör, mely inkább az ellenzék fellegvárának számított. Egy közbülső csoportra pedig az instabilabb pártpreferencia volt jellemző. Érdekes arra is felhívni a figyelmet, hogy vannak olyan települések, melyeknek kerületei kisebb vagy nagyobb mértékben, de eltérő magatartást mutattak. Ilyen volt Debrecen, Marosvásárhely, Miskolc és Szeged. Ennek magyarázata mikroszemponútú elemzést igényel, hiszen komoly kapcsolat lehet az eltérő lakossággal rendelkező kerületek választói magatartása között.

Az is feltűnő lehet számunkra, hogy a városok pártpreferenciái nem tértek el lényegesen az őket körülvevő területek jellemzőitől. Az erdélyi, az észak- és nyugat-magyarországi települések a kormánypárt felé mozdultak el, a magyarlakta alföldi terület városai pedig inkább az ellenzéket támogatták, vagy legalábbis nem minősültek stabil kormánypárti bázisnak.

A következő táblázatban az egyes ciklusokban megfigyelhető arányok adatait találjuk meg.

Országgyűlési ciklus	„67-es” pártcsalád		„Jobboldali ellenzék”		Közjogiilag semleges pártok		„Demokrata” ellenzék		„Függetlenségi” pártcsalád	
1865–1868	59	73%	-	-	2	2%	-	-	20	25%
1868–1872	42	52%	-	-	3	4%	-	-	36	44%
1872–1875	43	53%	3	4%	2	2%	-	-	33	41%
1875–1878	64	79%	1	1%	4	5%	-	-	12	15%
1878–1881	43	53%	9	11%	7	9%	-	-	22	27%
1882–1884	41	51%	9	11%	7	9%	-	-	24	30%
1884–1887	50	62%	7	9%	8	10%	-	-	16	20%
1887–1892	50	62%	6	7%	5	6%	-	-	20	25%
1892–1896	49	60%	12	15%	1	1%	-	-	19	23%
1897–1901	63	78%	6	7%	-	-	-	-	12	15%
1901–1905	51	63%	3	4%	4	5%	1	1%	22	27%
1905–1906	28	35%	15	19%	1	1%	2	2%	35	43%
1906–1910	-	-	18	22%	2	2%	2	2%	59	73%
1910–1918	52	64%	3	4%	1	1%	2	2%	23	28%
Összesen	636	56%	92	8%	47	4%	7	1%	353	31%

A pártcsaládok szereplése a dualizmus városi választásain

A táblázatból jól látható, hogy az ún. 67-es pártcsalád rendszeresen több mandátummal rendelkezett, mint amely a kerületcsoportokból következne, hiszen a bizonytalan mandátumok orientációs iránya maga a kormánypárt volt. Ezzel ellentétben azonban a függetlenségeknek nem minden választáson sikerült meghódítaniuk bázistelepüléseiket.

Utolsó kérdésként még azt kell megvizsgálnunk, hogy létezett-e kapcsolat a kerület pártpreferenciája és a megválasztott képviselő kerülethez való kapcsolata között. Erre a kérdésre egy kereszttábla segítségével válaszolhatunk.⁶⁷

	Kormánypárti dominanciájú	Kezdetben ellenzéki, majd inkább kormánypárti dominanciájú	Ellenzéki dominanciájú	
Jelentős mértékben idegen elitre támaszkodó	54,5%	18,2%	27,3%	100%
Szorosan kötődő helyi elitre és idegenekre támaszkodó	53,1%	25%	21,9%	100%
Szorosan és gyengén kötődő helyi elitre támaszkodó	54,5%	18,2%	27,3%	100%
Szorosan kötődő helyi elitre támaszkodó	55,6%	29,6%	14,8%	100%
Összesen	54,3%	24,7%	21%	100%

Képviselők származása és a kerület pártpreferenciája közötti kapcsolat

A kis elemszám miatt (81 vizsgálható kerület) kereszttábla elemzés ugyan nem végezhető el,⁶⁸ de az a táblázat segítségével is jól látható, hogy az egyes kerülettípusok pártpreferenciája nem tért el lényegesen az összes kerület megoszlásától. A két dolog tehát nem függött össze, ellenzéki és kormánypárti kerületekben hasonló mértékben jelentek meg az idegen és a helyi képviselők. Kapcsolatot egyedül a kerület modernizációs foka és az idegenek megjelenése között lehet kimutatni, azonban ennek mértéke sem túlságosan jelentős.

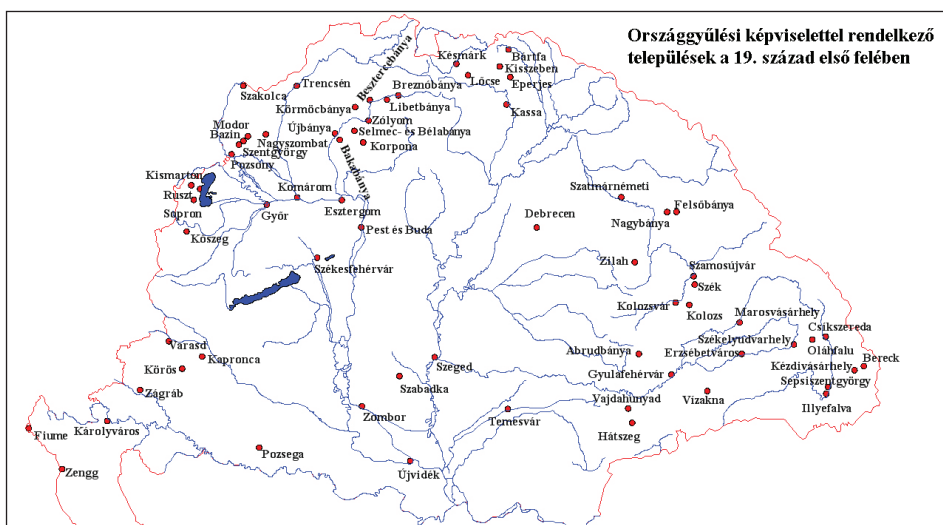
A fenti vizsgálatok tapasztalatát röviden összefoglalva megállapíthatom, hogy az idegenek szereplése tehát nem a település politikai beállítottságától függött. A jelenség indokaként egyetlen domináns faktort sem lehet megjelölni, igazi unikum, hogy az egyszerre lehet a tradicionális és a modern választói magatartás jele. Ez a helyzet tökéletesen illusztrálja a statisztikai alapú, makroszintű megközelítés korlátait. Makroszintű elemzés segítségével tehát nem lehet megállapítani a jelenségek pontos oka-

⁶⁷ Az eljárással kapcsolatban lásd: Sajtos–Mitev 2007: 137–163.

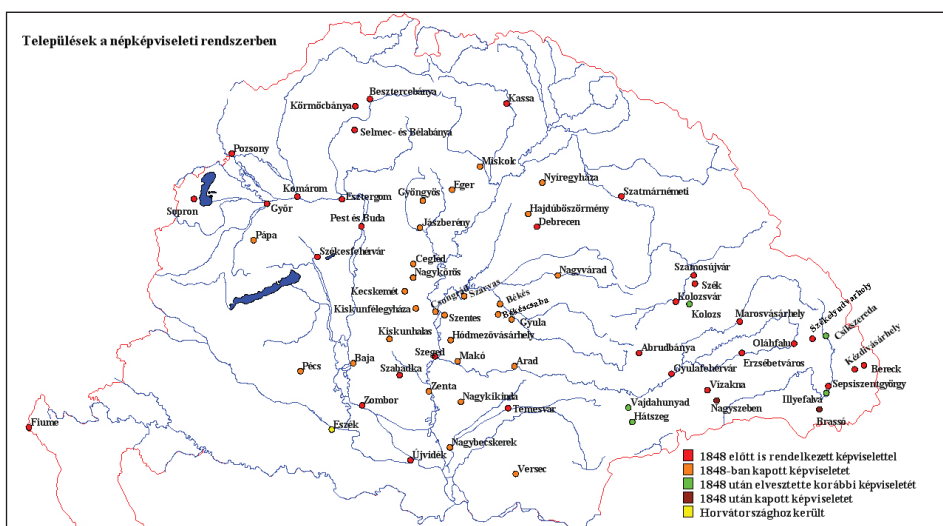
⁶⁸ Az eljárás megköveteli, hogy a cellák minimum 20%-ának ötnél több elemet kell tartalmaznia, ennek a feltételnek ez a kereszttábla nem felel meg.

it, ehhez mikrokutatásokra van szükség. Különösen érdekesek lehetnek számunkra azok a vizsgálatok, melyek olyan településeket céloznak meg, ahol a különböző ke-
rületek eltérő magatartásmintát követtek. Az okok azonban csak az erre a tényezőre
is érzékeny vizsgálat segítségével tárhatók fel. A makroszintű elemzés elsősorban
abban segíti a lokális kutatásokat, hogy kategóriákat állít fel, és ezeken belül teszi
értelmezhetővé a helyi jelenségeket. A statisztikai módszerekkel elkészült táblázatok
által a lokális kutatások eredményei országosan összehasonlíthatóvá válnak, és az
esetlegesen szükséges kontrolvizsgálatok célterületei is könnyebben kiválaszthatók.
A módszer funkciója tehát ez, s nem több kutatócsoportunk számára, hiszen az élet-
rajzok feltárásával kezünkbe került egy olyan adattár, melynek segítségével – alulról
felfelé tekintve – a két nézőpont korlátai a későbbi feldolgozásokban mérsékelhetők.

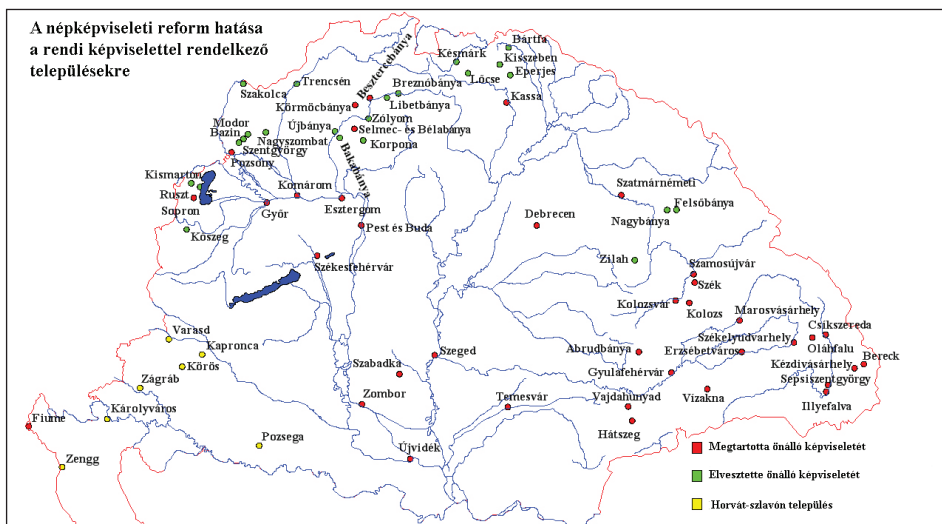
A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában

1.

2.

3.

Jogászokat a parlamentbe? A főváros országgyűlési képviselői 1861 és 1918 között¹

A dualizmus kori parlamentarizmus,² illetve az egyes országgyűlések társadalmi összetételét vizsgáló művek már szép számmal születtek,³ a korszak megválasztott fővárosi képviselőit külön azonban még nem vizsgálták. Jelen írásban ez utóbbira teszek kísérletet. Pest, Buda, illetve a városeejesítés után Budapest választóit az 1861 és 1918 közötti időszakban összesen hetvenhat személy képviselte az Országgyűlés alsóházában, azaz a Képviselőházban. Ugyan a dualizmus magyar országgyűléseinek sorát az 1865-ben összeült parlament nyitotta meg, de az 1861-es országgyűlés is a kiegyezéssel megsziárdult parlamentáris keretek előzményének tekinthető. Ebben az írásban tehát az 1861 és 1918 között a főváros(ok)ban megválasztott képviselőházi tagokkal foglalkozom, a Főrendiház tagjaival kapcsolatban ugyanis – mivel ők nem területi alapon nyerték el mandátumukat – nem értelmezhető az a kérdés, hogy fővárosi képviselők voltak-e vagy sem. Nem elemzem továbbá az 1848-as képviselők (Budán Házmán Ferenc és Perczel Mór, Pesten pedig Kossuth Lajos, Irányi Dániel, Trefort Ágoston, Kendelényi Károly és Kacsovics Lajos)⁴ közül azokat, akik a későbbi választásokon nem szereztek a fővárosban mandátumot. Közülük ugyanis csak Házmán Ferenc, Trefort Ágoston és Kacsovics Lajos lett az alkotmányos keretek visszaállítása után újra fővárosi országgyűlési képviselő, Perczelt, Kossuthot és Irányit más választókerületekben választották meg (Kossuth esetében ez nyilván nem jelentette a mandátum átvételét is), míg Kendelényi Károly már 1850-ben elhunyt.

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta. A tanulmány alapjául szolgáló adatokat a Pap József vezette kutatócsoport gyűjtötte össze és rendezte adatbázisba. A tanulmány emellett részben a 2015-ben megvédett, 2019-ben kötet formájában is megjelent doktori disszertációm kutatásain alapul: Gerhard 2019.

² A dualizmus korának parlamenti választásait áttekintő munkák: Toth 1973, Gerő 1988, Szabó 1999, Bérenger – Kecskeméti 2008, Varga 2010. Az 1861 és 1868 közötti választásokat választókerületi részletességgel tárta fel: Ruszoly 1999.

³ A képviselők társadalmi összetételére lásd: Rudai 1936a, Rudai 1936b, Lakatos 1942, Toth 1973, illetve újabban Ilonszki 2009 és különösen Pap 2014a.

⁴ Spira 1978: 53.

Mely választókerületekből jutottak be a képviselőházba ezek a személyek? Az 1848-as választásokon még az öt városrész (Belváros, Lipótváros, Terézváros, Józsefváros, Ferencváros) felelt meg az öt pesti választókerületnek, Buda két választókerületét pedig a Vár, a Tabán és a Krisztinaváros, illetve a Víziváros és az Országút városrészek alkották. A választókerületek pontos határai azonban ekkor még nem voltak egyértelműek: csak az 1865-ös választások alkalmával határozták meg, hogy a Kerepesi úttól északra fekvő külterületek választói szabad tetszésük szerint a Lipót- vagy a Terézvárosban, a Kerepesi úttól délre fekvő külterületek választói pedig a József- vagy a Ferencvárosban szavazhatnak.⁵ A korábban Pest vármegye szentendrei választókerületéhez tartozó Óbudát pedig Budapest egyesítésekor csatolták ideiglenesen⁶ a budai II. (vízivárosi) választókerülethez.

Budapesten a városegyesítéskor tehát egyelőre hét választókerület volt, ezzel mind népességét, mind választóinak számát, mind gazdasági erejét tekintve a képviselőházban alulreprezentált maradt. E hátrány miatt, amikor a képviselők létszáma az 1876-os meggyerendezés következtében két fővel csökkent volna, az a döntés született, hogy inkább Budapestnek adják ezt a két pluszmandátumot.

A két további mandátum elosztása után, 1877-től a választókerületek szintén a főváros közigazgatási kerületek szerinti felosztásához igazodtak, így a két kerületre osztott Terézváros, illetve a budai oldalon a korábban egy választókerületet alkotó II. és III. kerület immár saját képviselőt küldhetett a parlamentbe. A kerülethatároktól csak annyiban tértek el a választókerületek határai, hogy a X. kerület – azaz Kőbánya és a Józsefvárosnak a Köztemető (ma Fiumei) úton és az Orczy úton kívül fekvő külterületei – a Ferencvárossal alkotott egy választókerületet, mivel a Ferencváros volt Kőbánya után a legkisebb népességű pesti kerület.

1877-ig tehát hét, 1877-től pedig kilenc választókerületből állt a főváros. Az 1887-ig három-, ettől fogva pedig ötévente megrendezett választásokon, illetve a pótválasztásokon 1861 és 1918 között hetvenhat képviselőt választottak meg ezekben a fővárosi választókerületekben. Az 1872-ig az óbudaiakat is képviselő Pest vármegye szentendrei választókerületének képviselőit viszont nem tekintem fővárosi képviselőknek, ezért őket nem vettem figyelembe az elemzés során. A hetvenhat képviselőből ketten valójában sosem képviselték a fővárost a magyar országgyűlésben: Vörös László, a Közlekedés- és közmunkaügyi Minisztérium államtitkára, később a Fejérváry-kormányban kereskedelemügyi miniszter 1896-ban Kaposváron is nyert, és inkább azt a mandátumát választotta. Barabás Bélát pedig 1906-ban szavazták be

⁵ Ruszoly 1999: 220. Külterületek vagy kültelkek névvel a város közigazgatási területéhez tartozó, de a (néha változó) vámvonalon kívül található területeket illették.

⁶ MNL OL K 150. 591. cs. 1877-II-10 22 599/1877.

több választókerületből is a képviselőházba, és végül a budapesti VII. kerületben elnyert mandátumát sem tartotta meg.

A hetvenhat képviselő közül ötvenegy fő (67,11%) minden megválasztásakor az éppen aktuális „kormánypártot” (Felirati Párt, Deák-párt, Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt) képviselte. Csernátony Lajos és Jókai Mór 1869-ben az ellenzéki Balközép színeiben szereztek mandátumot, de a fúzió után, 1875-ben már az új kormánypárt, azaz a Szabadelvű Párt jelöltjei voltak. Huszonegyen szereztek mandátumot akár a mérsékeltabb, akár a rendszerkritikus („függetlenségi”) ellenzék színeiben (és közülük tizenöten a rendszerkritikusabb, függetlenségi vagy demokrata pártok képviselőjében), míg ketten – Hoffmann Pál és Zichy Jenő – formailag nem támogatták a kormányt, de a gyakorlatban kormánypártinak mutatkoztak.⁷ A korszakban az összes választáson az éppen aktuális kormánypárt győzött, egy kivételtől eltekintve. Az 1906-os választások tértek el jóval az egész korszakot meghatározó trendtől: a kilenc megválasztott fővárosi képviselőből ekkor heten függetlenségiak lettek (Szebeny Antal, Németh Imre, Keszits Antal, Polónyi Géza, Barabás Béla, Nagy Dezső és Ballagi Aladár), míg Vázsonyi Vilmos demokrata pártiként, a korábban szabadelvű Sándor Pál pedig mérsékelt pártonkívüliként szerzett mandátumot – igaz, ezen a választáson a korábbi kormánypárt már nem is indult.

A képviselők pártállását azért nem egyszerű meghatározni, mert ez a korszakban még elég képlékeny volt, nem volt ritka, hogy – akár ciklus közben is – másik frakciót választottak. Így például Wahrmann Mór, noha minden választáson kormánypártiként (Deák-pártiként vagy szabadelvűként) szerzett mandátumot, az 1878-as boszniai okkupáció nyomán kilépett a Szabadelvű Pártból, és csak az 1881-es választások előtt tért vissza oda.⁸ Előfordult, hogy a váltás végül is nem volt sikeres – a budai II. kerületet 1881 óta kormánypártiként folyamatosan képviselő Darányi Ignác 1905-ben már disszidensként indult, és itt vereséget is szenvedett a szabadelvű jelölttől, Nyiri Sándortól – igaz, Darányi ekkor a tapolcai mandátummal kárpótolhatta magát.

⁷ Adalbert Toth a dualizmus kori parlamentarizmust 1892-ig áttekintő művében három ún. tendenciába sorolta a korszak pártjait: először is A tendenciának a kormánypártokat és azok előzményeit nevezte. A közjogi kereteket nem radikálisan elutasító, azaz potenciálisan kormányképes, mérsékeltabb ellenzéki pártok kerültek a B tendenciába. Mindazok a pártok, amelyek alapvetően elutasították a fennálló társadalmi rendet vagy közjogi kereteket, kerültek a C tendenciába (Toth 1973). E megközelítés alapján osztom fel az ellenzéket mérsékeltabb és rendszerkritikus ellenzéki pártokra.

⁸ *Egyetértés* 1881. április 23. Melléklet 2; uo. 1881. április 25. 1. Wahrmann az 1878 nyarán megrendezett választásokon még szabadelvű párti jelöltként indult, de a boszniai okkupáció után hetedmagával elhagyta a kormánypártot, igaz, nem is csatlakozott az ellenzékhez, hanem független szabadelvűként határozta meg magát. *Vasárnapi Ujság* 1878. december 22. 813.

Busbach Péter is úgy lett 1881-ben a VI. kerület szabadelvű képviselője, hogy a fővárosi közgyűlés ülésein a megválasztását megelőző években határozottan ellenzékiént viselkedett, sőt az *Egyetértés* szerint még 1881 márciusában is azért nem vett részt a társas ellenzék programjának szerkesztésében, mert közelebb állt a Függetlenségi Párthoz.⁹ Hoffmann Pál, korábbi nagymartoni Deák-párti képviselő 1878-ban pártonkívüliként lett a VII. kerület képviselője, de amúgy mérsékelt ellenzékinek számított, e színekben is indult újra 1881-ben. Ennek ellenére a kerületi szabadelvű párti végrehajtó bizottság, „tekintettel Hoffmann Pál programbeszédére, melyben esetleg a jelenlegi kormánynak támogatása is kilátásba helyeztetik, a külön képviselőjelölt felállítását ez idő szerint [...] mellőzendőnek véli”.¹⁰ A kormánypárti *A Hon* ettől fogva megértőnek is bizonyult Hoffmann Pállal szemben, beszámoló beszédét pedig szinte már kormánypártinak ítélték.¹¹

1884-ben a Belvárosban a Szabadelvű Párt nem indított saját jelöltet, ehelyett informálisan gróf Zichy Jenő hivatalosan pártonkívüli jelöltet támogatta.¹² A kormánypárti *Nemzet* Zichy felé mutatott szimpátiája is ezt jelzi. A *Pesti Napló* meg is vélte találni azt a mozzanatot, amikor kiderült, hogy melyik a jelölt mögött álló párt. Ez az 1884. március 30-i jelölőgyűléshez köthető, amikor Preyer (Preuer) Hugó ügyvéd érvelt Zichy megválasztása mellett, aki „kijelentette, hogy képviselőjük nem lehet politikai pártnak uszályhordozója. De – folytatá – különben is csak egy párt van, a kormányé, a többi csak frakció”. A *Pesti Napló* következtetése: „Itt van felállítva az az arany híd, melyen a pártonkivüliségből kényelmesen át lehet sétálni a kormány kebelébe.”¹³

A képviselők pártállását az országos pártstruktúra is meghatározta. Nagyobb átrendeződések a budapesti képviselők összetételében ugyanis az országos pártstruktúra átalakulásakor történtek. Az 1875-ös választásokon a korábbi Deák-párti, Balközép és szélbali tömbök jelöltjei helyett a Szabadelvű Párt és a Függetlenségi Párt jelöltjei mérkőztek meg. Jelentős változásokat eredményezett a Szabadelvű Párt

⁹ *Egyetértés* 1881. május 16. 1.

¹⁰ *A Hon* 1881. június 11. Reggeli kiadás 2.

¹¹ *A Hon* 1881. június 12. Reggeli kiadás 1. A kormánypárt jól számított: a ciklus vége felé Hoffmann képviselőtársa, Steinacker Ödön már úgy jellemezte, hogy „ellenzéki Saulusból valódi kormánypárti” lett. (Képviselőházi napló 1881–1884. 11. kötet 196. 1883. március 16.).

¹² Zichy addig Székesfehérvár pártonkívüli képviselője volt, korábban, 1870-ig Deák-párti volt, élete későbbi szakaszában pedig megjárta a kormánypártot, élete alkonyán pedig még a függetlenségi ellenzék országgyűlési képviselőcsoportját is. A *Nemzet* számításai szerint ekkor egyébként az egész országban mindössze tíz jelölt lépett fel pártonkívüliként (*Nemzet* 1884. június 12. Reggeli kiadás 1).

¹³ *Pesti Napló* 1884. március 31. Reggeli kiadás 1.

bukását elhozó 1905-ös év, a koalíció kormányalakítását eredményező 1906-os voksolás, majd 1910-ben a Nemzeti Munkapárt győzelme. Voltak azonban képviselők, akik eme átalakulások közepette is meg tudták őrizni mandátumukat. A szabadelvű párti Sándor Pál például nemcsak 1905-ben, a Szabadelvű Párt bukásának idején nyerte meg újra a lipótvárosi választókerületet, hanem még 1906-ban is, amikor korábbi pártja már nem is indult a választásokon, mérsékelt pártonkívüliként sikerült győzelmet aratnia. 1910-ben pedig a Nemzeti Munkapárt színeiben nyerte el újra választókerületét.

A főváros kormánypártiságát az is mutatja, hogy a legtöbbször megválasztott képviselők mind kormánypártiak voltak. Hétszer választották meg a korszakban Berzeviczy Albertet Budapesten: az 1890. január 17-ei pótválasztástól megszakítás nélkül képviselte a VIII. kerületet az 1906-os választásokig a Szabadelvű Párt padso-raiban (közben 1903-ban vallás- és közoktatásügyi miniszterre való kinevezése miatt újra meg kellett választatnia magát, ahogy ez akkor előírás volt), majd 1910-től 1917. február 26-ig – amikor is a Főrendiház tagja lett – a II. kerület nemzeti munkapárti képviselője volt. Darányi Ignác, Deák Ferenc, Morzsányi Károly, Pauler Tivadar és Wahrmann Mór – mind kormánypárti – egyaránt hatszor nyert választást a fővárosban. A legsikeresebb ellenzéki politikus Vázsonyi Vilmos volt, aki 1901-től a korszak végéig (sőt még azután is) megszakítás nélkül képviselte a VI. kerületet – és a Demokrata Pártot – a képviselőházban, őt a korszakban így ötször választották meg. Ötödik megválasztására azonban épp igazságügyminiszterre való kinevezése miatt volt szükség 1917-ben, így ekkorra nyilvánvalóan már ellenzéki politikusnak sem tekinthetjük őt. Vázsonyin kívül ellenzéki politikusnak alig sikerült többször is mandátumot szereznie: Szilágyi Dezső 1878-ban, 1881-ben és 1884-ben is egyesült, illetve mérsékelt ellenzékiként jutott mandátumhoz a Józsefvárosban. Kétszer szerzett mandátumot egyesült, illetve mérsékelt ellenzékiként Királyi Pál a Belvárosban (1878, 1881), Ballagi Aladár 1905-ben és 1906-ban a IX. választókerületben, illetve Szebeny Antal az I. kerületben 1906-ban és 1910-ben, utóbbiak mindketten a Függetlenségi és 48-as Párt jelöltjeként. Csernátony Lajosnak ugyan 1869-ben balközép pártiként sikerült megőriznie az 1867-es pótválasztáson megnyert Józsefvárost, de 1875-ben a Ferencvárosban már kormánypártiként győzött. Rajtuk kívül kétszer szerzett mandátumot a kétes ellenzékiiségű, már említett Hoffmann Pál, továbbá Jókai Mór – de ő csak 1869-ben a Terézvárosban nyert ellenzékiként: követve Tisza Kálmánt a balközépből az új kormánypártba, a Szabadelvű Pártba, 1875-ben már kormánypártiként „vette be” a Józsefvárost.

A választók

Az első magyar választójogi szabályozás, az 1848. évi V. törvény helyezte népképviselési alapra a korábbi rendi választójogot. Ez a jogszabály a választójogot azok számára biztosította, akikről tulajdonuk, jövedelmük vagy „tanultságuk” révén feltételezhető volt, hogy képesek megfontolt, anyagi befolyásolástól mentes döntést hozni a választóhelyiségben.¹⁴ Rajtuk kívül, mivel a korabeli liberális felfogás már megszerzett jogok elvételét nem tartotta lehetségesnek, mindazok, akik a korábbi rendi országgyűlésben követválasztási joggal bírtak (úgynevezett régi jog), akárcsak a városi polgárjoggal rendelkezők, életük végéig megőrizhették választójogukat, de azt leszármazottaikra már nem örökíthették át.

A sebtében megalkotott, bevallottan csak átmeneti 1848-as jogszabályt azonban csupán 1874-ben váltotta fel a véglegesnek szánt szabályozás, így négy választást is (1861, 1865, 1869, 1872) az ideiglenes törvény rendelkezései alapján bonyolítottak le. A változtatás szükségessége az eredeti törvény ideiglenességével, a modernebb, az adózásra épülő census bevezetésével, valamint a magyarországi és az erdélyi választójogi rendszer egységesítésével volt indokolható. Az új törvény hangsúlyosan nem felváltani, hanem pontosítani kívánta az 1848-as szabályozást. A deklarált cél helyett azonban az új törvény eredményeképpen a választásra jogosultak köre szűkebb lett, mint korábban volt.

Az 1874. évi XXXIII. törvény a szabad királyi és a rendezett tanácsú városokban azokat tekintette választójogosultnak, akiknek házadó alá eső, legalább három lakrészből álló házuk volt, még ha ideiglenesen adómentesen is; vagy akkora földet birtokoltak, amelyre legalább 16 forint tiszta jövedelem utáni földadót kellett fizetni.¹⁵ A három lakrész kikötése a városi lakosság esetében szűkítette a korábbi szabályozást, mivel a megelőző küszöböt jelentő legalább 300 forint értékű házak

¹⁴ Választójoggal rendelkezők az 1848-as törvény szerint az ország „mindazon bennszületett, vagy honosított, legalább 20 éves, és sem atyai, sem gyámi, sem gazdai hatalom, sem pedig elkövetett hűségtelenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás és gyújtogatás miatt fenyték alatt nem levő lakosai, a nőket kivéve”, akik szabad királyi városokban vagy rendezett tanácsú községekben 300 ezüst forint értékű házat vagy földet, más községekben pedig legalább negyed úrbéri telket kizárólagosan, illetve házastársukkal vagy kiskorú gyermekeikkel birtokolnak, vagy saját műhellyel, kereskedési teleppel, gyárral vagy legalább egy segéddel rendelkező kézművesek, gyárosok vagy kereskedők, ezeken túlmenően azok, akiknek földbirtokukból vagy tőkéjükből évi 100 ezüst forint értékű jövedelmük van és „jövedelmükre való tekintet nélkül a tudorok, sebészek, ügyvédek, mérnökök, akadémiai művészek, tanárok, a magyar tudós társaság tagjai, gyógyszerészek, segédlelkészek, községi jegyzők és iskolatanítók”. 1848: V. tc. 2. §.

¹⁵ 1874: XXXIII. tc. 3. §.

jelentős része kevesebb lakrésszel rendelkezett. A háztulajdon vagy jövedelem után legalább 105 forintnyi adót fizetők tették ki a jövedelmi alapon választójogosultak csoportját.¹⁶ Az egy segéddel rendelkező kézművesek csak a községekben lehettek választójogosultak.¹⁷

Az értelmiségi alapon választásra jogosultak köre az 1848-ban meghatározott foglalkozásokat úzőkön kívül kiterjedt az okleveles erdészekre, bányászokra és a kisdédóvókra, viszont a lelkészek, segédlelkészek, tanárok, tanítók, községi jegyzők és nem okleveles kisdédóvók esetében a választójogosultság feltétele lett a hivatalos alkalmaztatás.¹⁸ Nem választhattak ettől fogva a fegyveres és közrendészeti erők legénységéhez tartozók, a jogerős börtönbüntetésüket töltők, a vizsgálati fogságban lévő, továbbá a csődeljárás alatt állók és az adóhátralékosok. Ez utóbbiak kizárása a választójogból további tízezrekkel csökkentette a választójogosultak számát, és ez lett végül az egyetlen kritérium, amelyben az 1913-as új (a gyakorlatban ki nem „próbált”) választójogi törvény létrejöttéig engedett a kormánytöbbség – de ebben is csak 1899-ben.

1909-ből, a választójog megújításával kapcsolatban a Képviselőházi irományokban az alábbiakban foglalták össze – a többi törvényhatósághoz hasonlóan – a választójogosultak budapesti arányának alakulását:

	1880	1890	1900	1908
Budapest	5,3	5,4	6,9	7,5
Magyarország	6,0	5,6	5,9	6,2

1. táblázat. A választók aránya az össznépességben belül, százaléké¹⁹

Az 1. táblázatból az derül ki, hogy míg a 19. században Budapesten választójoggal rendelkezők aránya nem érte el az országos adatot, a századfordulóra már meghaladta azt, sőt, 1908-ra tovább nőtt az arányuk az országos átlaghoz képest. Azonban nem biztos, hogy ezek az értékek pontosak. Vörös Károly az 1881-es budapesti adatot – Kőrösi Józseffel egybehangzóan – 5,64%-ra tette, és Vörös 1899-re is csupán 5,48%-nyi választót számolt.²⁰ Így lehet, hogy a 20. század elejei megugrás csupán téves számítás eredménye. Vörös Károly viszont maga is úgy vélte, a választ-

¹⁶ Kivéve a II. osztályú jövedelmi adó alá esőket, akiknek legalább 700 forintnyi jövedelmet kellett kimutatniuk, valamint az állami, törvényhatósági és községi tisztviselőket, esetükben megelégedtek az 500 forintos évi jövedelemmel: 1874: XXXIII. tc. 7. §.

¹⁷ 1874: XXXIII. tc. 6. §.

¹⁸ 1874: XXXIII. tc. 9. §.

¹⁹ *Képviselőházi Irományok* 1906–1911. 28. kötet 208–211. 926. szám

²⁰ Kőrösi 1882: 3; Vörös 1978a: 430.

tók aránya a századfordulón növekedni kezdett: „Mert a választójog feltételeinek a világháborúig gyakorlatilag változatlan volta ellenére is e merev kereteket részint a társadalmi emelkedés, részint a pénz inflálódása folytán az 1874-ben megszabott választói cenzuson egyre könnyebben átlépni tudó és így erőteljesen növekvő tömegek belépése kétségtelenül s főleg 1896 után jelentősen kitágította.”²¹ Emellett, ha elfogadjuk a fővárosi választójogú népesség arányának megugrását, még az adóhatalékosok választójogának 1899. évi megadása is magyarázhatja a fővárosi választók arányának megugrását a századelőn.²²

A képviselők: vallás, társadalmi státus, helyi kötődés

A vizsgált képviselők túlnyomó többsége – negyvenhárom fő, a hetven ismert vallású képviselő 1,43%-a – római katolikusnak született, további két fő pedig élete során katolizált. A tizenhárom református (18,6%) és az öt (7,14%) evangélikus vallású képviselő révén a protestáns képviselők aránya meghaladta a 25%-ot. Hét fő (10%) pedig izraelita vallású volt.

A Lipótváros volt az a választókerület, ahol – az országban egyedülálló módon – az izraeliták emancipációját megadó, és számukra a választójogot is elérhetővé tevő 1867. évi XVII. törvénycikk után, tehát az 1869-es választásoktól mindvégig izraelita vallású képviselőt választottak meg. Elsőként Wahrmann Mórt, aki ezzel az első izraelita vallású országgyűlési képviselő is lett egyúttal, és aki egészen 1892-es haláláig a Lipótváros képviselője maradt.²³ Ezután az 1893. január 10-ei pótválasztáson a szintén szabadelvű párti Mezei Mór ügyvédé, az Izraelita Magyar Egylet elnökéé lett a kerület mandátuma, majd az 1901-es választásoktól a szintén izraelita vallású Sándor Pál lett a Lipótváros „örökös” képviselője, egészen 1936-ban bekövetkezett haláláig. A Terézváros és a belőle kiszakadt Erzsébetváros viszont – a másik két kerület, ahol a budapesti zsidóság jelentős része összpontosult – az első évtizedekben nem adott

²¹ Vörös 1978b: 652.

²² 1899: XV. tc. 141. §. Erdélyben, különösen a Székelyföldön folyamatosan csökkent a korszakban a választójogúak aránya. Ezt még magyarázhatja az itt nagy arányban megtalálható régi jogú választójogosultak számának fokozatos elapadása, de – mint láhattuk – az országos értékek sem mutattak folyamatos emelkedést. *Képviselőházi Irományok* 1906–1911. 28. kötet 208–211. 926. szám; Pál 2016b: 84.

²³ Nem Wahrmann Mór volt viszont az első, aki izraelitának született: a katolizált Wodianer Albert 1865 óta tagja volt a képviselőháznak, a család másik ágát képviselő, a református vallásra áttért Wodianer Béla pedig szintén 1869-ben lett képviselő a tornagörgői választókerületben (Welker 2006). Horn Ede izraelita vallásúként nem sokkal később, már 1870-ben szintén képviselő lett – ekkor még Pozsonyban. *Képviselőházi napló* 1869–1872. 9. kötet 218. 1870. július 7.

izraelita képviselőket, leszámítva Horn Ede 1875-ös halálát kevéssel megelőző győzelmét, amit a még ketté nem osztott terézvárosi választókerületben ért el. 1901-től viszont Vázsonyi Vilmos és az ő, az elsősorban a zsidó kis- és középpolgárságot képviselő Demokrata Pártja lett a VI. kerület meghatározó ereje, és a dualista időszak minden további választásán Vázsonyi diadalmaskodott itt. Rajtuk kívül egyébként csak az 1901-ben és 1905-ben Óbudán megválasztott szabadelvű párti Vészi József és az 1910-ben ugyanitt megválasztott, demokrata párti Pető Sándor volt izraelita vallású a korszak budapesti képviselői közül. Valószínűleg izraelitának született, és az 1850-es években katolizált Falk Miksa is, de ő mindenesetre már első, 1869-es kőszegi mandátumszerzésekor is római katolikus vallású volt (Budapesten pedig csak 1892-ben szerzett mandátumot). A másik katolikus vallásra tért képviselő pedig az eredetileg protestáns Szilágyi Virgil volt.

	római katolikus	görög- katolikus	református	evangélikus	ortodox	unitárius	baptista	izraelita
Magyarok (1910)	58,7	3,1	25,8	4,2	0,4	0,7	0,1	7
Budapesti lakosok (1910)	59,78	1,07	9,88	4,95	0,79	0,24	0,05	23,14
Képviselők (átterések után)	64,29	0	18,6	7,14	0	0	0	10

2. táblázat. A magyar anyanyelvű, a budapesti jelenlévő népesség, illetve a budapesti képviselők vallási megoszlása, százalék²⁴

A képviselők etnikai megoszlása – mérhető adatok híján – nem vizsgálható. Deklaráltan nemzetiségi képviselő nem volt köztük, ha eltérő etnikai hátterűek voltak is, gyakorlatilag mind a magyar nemzeteszme elfogadói voltak. Az eltérő etnikai háttér elmondható például a homonnai születésű, és eredetileg lényegében szlovák anya-

²⁴ A magyar anyanyelvű népesség vallási adatait az 1910-es népszámlás alapján közli: Kósa 1990: 450. A budapesti jelenlévő népesség vallási megoszlása: Népszámlálás 1912–1920: V. kötet 162–163.

nyelvű, de a felvidéki magyarosítást buzgón támogató Trefort Ágostonról éppúgy, mint a többnyire budai polgárcsaládokból származó, és nyilván eredetileg német anyanyelvű képviselőkről. Ez utóbbiak közé tartozott Ráth Károly és Péter, Kerntler Ferenc, Házmán Ferenc vagy Pauler Tivadar, de a német anyanyelvűekhez sorolható a nagymartoni származású Hoffmann Pál is. Mindennek ellenére a képviselők vallási megoszlását leginkább a magyar anyanyelvűek vallási megoszlásával érdemes összehasonlítani (nyilván majdnem mind magyar anyanyelvűnek is vallották magukat a népszámlálásokon): a képviselők körében jócskán felülreprezentált nemesi és polgári elemek miatt célszerűbb lehet ez az összehasonlítás, mint a teljes népességgel való összevetés. Nyilván nem véletlen a keleti rítusú egyházak híveinek hiánya körükben: a földrajzi távolság, a nyelvi és társadalmi státusbeli hátrányok magyarázhatják a görögkatolikusok és az ortodoxok hiányát a pesti képviselők körében.

A képviselők és a magyar anyanyelvű össznépeség vallási megoszlása között tehát nincs jelentős különbség: a római katolikusok és a reformátusok enyhén alul-, az evangélikusok és az izraeliták enyhén felülreprezentáltak. Hasonló eredményeket kapunk, ha a budapesti népesség vallási megoszlásával vetjük össze a képviselők adatait, kivéve azt, hogy az izraeliták ebben az összehasonlításban nemhogy felül-, hanem rendkívüli módon alulreprezentáltak lettek. (2. táblázat.)

A hetvenhat képviselőből kilenc fő (11,84%) volt született arisztokrata (öt báró és négy gróf). Rajtuk kívül huszonöt (32,89%) biztosan született nemesek voltak. Huszonnégyen (31,58%) voltak a biztosan nem nemesi születésűek, tizennégy fő származása homályban maradt, további négy fő nemessége pedig bizonytalan: elképzelhető Hock János, Horváth Mihály, Trefort Ágoston vagy Szilágyi Dezső nemesi származása is, de erről nincs egyértelmű adat.²⁵ A budai születésű, de pozsonyi polgárcsaládból származó Pauler Tivadar viszont született nemes volt. A csak svájci nemességgel rendelkező Steiger Gyulát is nemesnek tekintettem. Anyja (kisirákói és királylehotai Lehóczky Ida) révén félig nemesi származású volt Ballagi Aladár, akinek apja az izraelitából evangélikussá, majd reformátussá lett Ballagi Mór volt – Ballagi Aladárt viszont a nem nemesek közé soroltam. A képviselők közül hárman kaptak életük során magyar nemességet: Országh Sándor 1895. augusztus 21-én „budavári” előnévvel,²⁶ Radocza János 1896. január 1-jén „sárszentmiklósi” előnévvel,²⁷ Nyíri Sándor pedig – valójában apja, Nyíri János érdemei elismerése

²⁵ Maga Trefort sem említi a kérdést önéletrészében (Trefort 1991). Szilágyi Dezső édesanyja, erzsébetvárosi Lukács Anna örmény eredetű nemesi családból származott, de apja nemessége bizonytalan.

²⁶ MNL OL K 19. Királyi könyvek, 69. kötet 668.

²⁷ MNL OL K 19. Királyi könyvek, 69. kötet 4.

miatt – 1901. november 30-án „székelyi” előnévvel.²⁸ Fejérváry Géza esetében pedig rangemelés történt: 1862. április 25-én osztrák, 1875. augusztus 17-én pedig magyar bárói címet kapott.²⁹ Tisza István sem született grófnak: rá és fivéreire, ifjabb Tisza Kálmánra és Lajosra, valamint utódaikra 1897. február 16-án nagybátyjuk, Tisza Lajos grófi címét és a „szegedi” előnevet terjesztette ki az uralkodó.³⁰ Huszonkilenc képviselő esetében van adat arra, hogy kitüntetést vagy díszpolgári címet is kapott, erre a legnagyobb esélye a katonai pályát is befutott képviselőknek volt esélye.

A képviselők közül tizenketten külföldön (is) folytattak tanulmányokat, harmincnyolcan a fővárosban, tizenegyen a történelmi Magyarország területén, tizenöt fő esetében nem sikerült iskoláik helyszínét megtudni. Azok közül a képviselők közül, akiknek ki lehetett deríteni a végzettségét, csupán Horváth Gyula publicistának volt mindössze középiskolai képesítése. Ő egyébként alapvetően székelyföldi választókerületeket hódított el, de 1892 és 1896 között Óbuda nemzeti párti képviselője is volt. Hat fő iskolázottságát nem sikerült kideríteni. Mindenki más felsőfokú végzettséggel rendelkezett, ötvenhárman (az ismert felsőfokú képesítésűek 80,3%-a) jogi (közülük egy egyúttal orvosi), hárman katonatiszti iskolát, hárman műegyetemet, ketten bölcsészkart, ketten teológiát végeztek. Egy-egy fő rendelkezett kizárólag orvosi, illetve bányászati és erdészeti akadémiai végzettséggel, egy fő pedig (egyébként az újságíróvá vált Falk Miksa) műszaki iskolák elvégzése után bölcsészdoktor is lett. Közélebről nem meghatározható felsőfokú végzettséggel pedig hárman rendelkeztek.

A jogász végzettségűek dominanciája mind a reformkori politikai részvétel, mind a hagyományos nemesi iskolázási szokások, mind a törvények megalkotásához szükséges készségek szempontjából sem meglepő. Az is igaz, hogy nem minden jogvégzett majdani képviselőből lett jogász. Jókai Mór éppúgy jogvégzett volt, mint a gépgyáros Vidats János. Az viszont már különösebb, hogy az adatok szerint a budapesti választók ilyen mértékben jogászokra bízta érdekeik képviseletét a gazdasági vagy a kulturális elit tagjai helyett. Ami a végzettség szerinti megoszlásból összegezhető az az, hogy a jogász dominancia mellett a természettudományos–műszaki végzettségűeknek volt még minimális szerepe, a bölcsészek aránya mindvégig elhanyagolható maradt.

Foglalkozását tekintve a képviselők kétharmada, ötvenkét fő (68,42%) kideríthetően jogász volt. A maradék tizennyolc ismert foglalkozású képviselőből ketten birtokosok voltak (a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémiát elvégzett Steiger Gyula, valamint Festetics Andor). Rajtuk kívül három katonatiszt (Fejérváry Géza,

²⁸ MNL OL K 19. Királyi könyvek, 71. kötet 108–110.

²⁹ MNL OL K 19. Királyi könyvek, 68. kötet 207–210.

³⁰ MNL OL K 19. Királyi könyvek, 70. kötet 8–9.

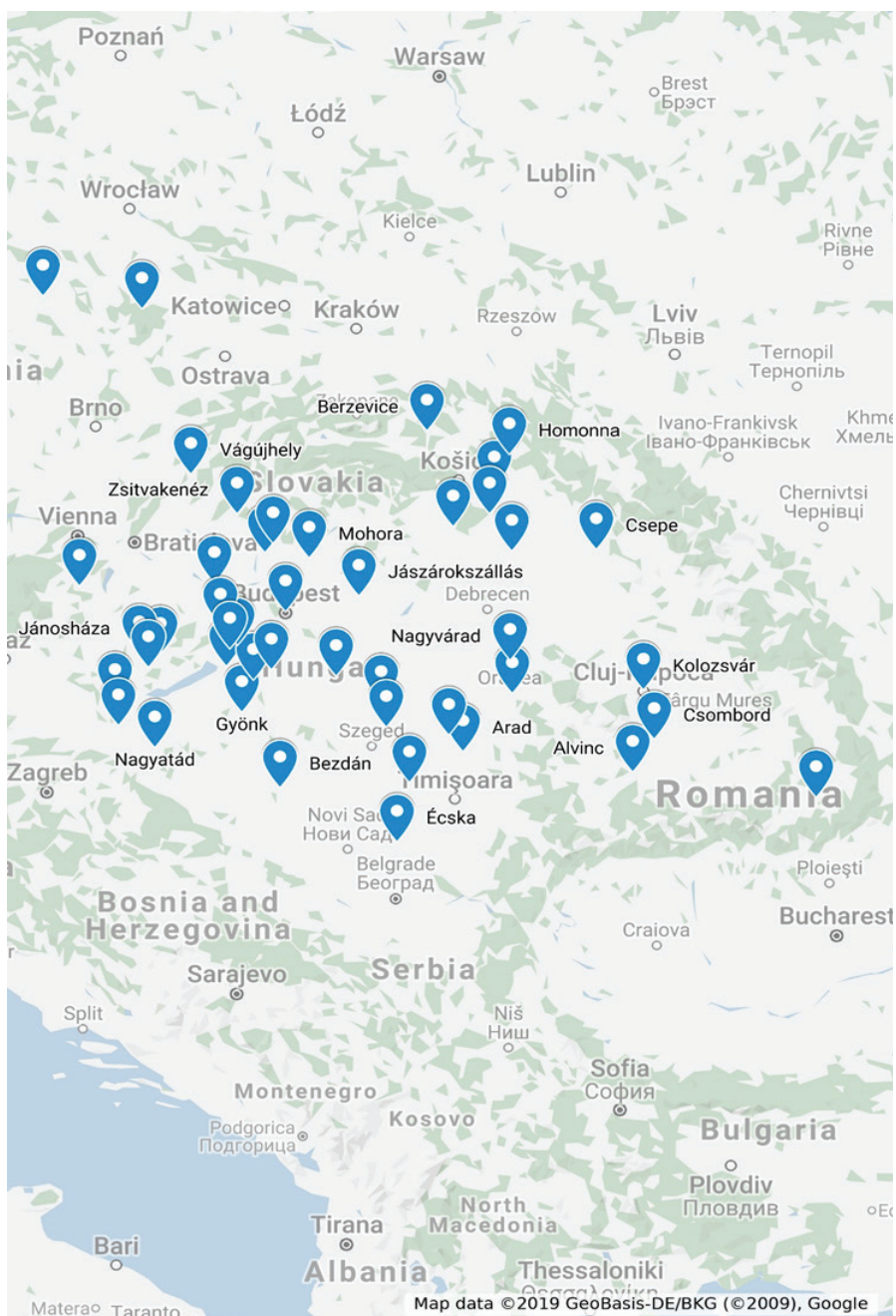
Ivánka Imre és Nyiri Sándor), két katolikus pap (Hock János és Horváth Mihály), két bölcseész (Ballagi Aladár és Wahrmann Mór), két újságíró (Falk Miksa és Horváth Gyula), három mérnök, illetve vasútigazgató (Jakabffy Ferenc, Szigeti János és Tolnay Lajos), két tisztviselő (Horn Ede, Tavaszy Endre), egy orvos (Hegedüs János) és egy gyógyszerész (Ráth Péter) volt a képviselők között.

Ami a legkülönösebb: a gazdasági elit, az ipar és a kereskedelem képviselői szinte teljesen hiányoztak a főváros által küldött képviselők közül, és mint láthattuk, mérnöki–természettudományos vagy gazdasági képesítéssel rendelkezőket is alig találhattunk közöttük. Lényegében az – amúgy bölcseész végzettségű, de nagykereskedővé és bankárrá vált – Wahrmann Mórt lehet a kereskedelem, míg – a szintén jogász, de legalább gyártulajdonos – Vidats Jánost a modern gyáripár képviselőjének tekinteni. Ráadásul mindketten a dualizmus korai periódusában szereztek meg mandátumaikat, a korszak utolsó évtizedeiben a fővárosi ipar és kereskedelem személyes képviselete teljesen eltűnt a parlamenti padsorokból.

Életkor szerint áttekintve a fővárosban a korszakban mandátumot szerzett képviselők átlagosan 41,22 évesen lettek először az Országgyűlés tagjai, első fővárosi mandátumukat pedig átlagosan 48,42 évesen szereztek meg.³¹ Közülük a legifjabban Tisza István lett képviselő (ekkor még Vízaknán), már huszonhárom éves korában, de ez az akkor éppen hivatalban lévő miniszterelnök, Tisza Kálmán fiától nem annyira meglepő. Az viszont igaz, hogy ő csak jóval később, negyvennégy éves korában lett Budapesten, a Belvárosban képviselő – ráadásul éppen 1905-ben. A fővárosban megválasztott legfiatalabb képviselő – az először 1848-ban, harmincegy éves korában mandátumot nyert Trefort Ágostont nem számítva – a Budapesten először harminckét éves korában, 1892-ben megválasztott ifjabb Andrassy Gyula volt. A legidősebb új képviselő pedig az 1915. áprilisi pótválasztáson, életének 86. évében – de már sok évtizedes fővárosi közgyűlési múlttal a háta mögött – mandátumot nyert Hegedüs János volt, aki hamarosan, 1917 novemberében el is hunyt. Rajta kívül voltak olyan veteránok, mint Wekerle Sándor, aki hetvenévesen, vagy Horváth Mihály és Paksy Béla, akik 66. életévükben nyerték el első budapesti mandátumukat.

³¹ A már 1848-ban mandátumot szerzett képviselők esetében debütálásuk évének természetesen 1848-at tekintettem.

Jogászokat a parlamentbe? A főváros országgyűlési képviselői 1861 és 1918 között

1. ábra. A korszak fővárosi képviselőinek születési helyei

Az 1. ábrán látható térképre a képviselők születési helyeit helyeztem el. Kilenc képviselő születési helyét nem sikerült kideríteni, huszonketten Pesten, Budán vagy Budapesten születtek. A maradék negyvenöt fő közül mindenki más-más településen született, és csak ketten a korabeli Magyarország területén kívül, Khuen-Héderváry Károly a csehországi Gräfenbergben (ma Jeseník), Fejérváry Géza pedig a szintén Csehországban álló erődvárosban, Josefstadtban (ma Josefov). Mint a térképen is látható, a képviselők nem csupán Budapest közelében fekvő településeken születtek, eléggé egyenletesen származtak az ország különböző területeiről, talán csak Erdély kissé alulreprezentált. Miután más választókerületekben sem volt nyilvánvaló, hogy a helyi illetőségű jelölteket választották meg, nem kell meglepődni azon, hogy a fővárosban születettek még az egyharmadát sem tették ki az ismert születési helyű képviselőknek: itt gyakran választottak meg országosan ismert politikusokat, akik pedig már korábban is voltak képviselők, azoknak már volt fővárosi lakóhelye, és persze helyismerete is. Egyébként a képviselők között egyenlő arányban voltak olyanok, akik első mandátumukat a fővárosban szerezték, és olyanok, akik korábban már másutt is voltak képviselők (38-38 fő). Meglepőnek tűnhet, de nyolcan, noha a fővárosban születtek, nem ott szerezték meg első mandátumukat, de ők vagy országos jelentőségű politikusok, vagy országosan ismert közéleti szereplők voltak (Eötvös József, Falk Miksa, Festetics Andor, Gorove István, Matlekovits Sándor, Podmaniczky Frigyes, Szentkirályi Mór, Tisza István).

Adataim szerint a hetvenhat főből ötvenheten (75%) a pesti képviselőtestület vagy a budapesti törvényhatósági bizottság tagjai voltak – akár közvetlenül, akár virilisként választva – köztük olyan országos jelentőségű személyiségek is, mint Deák Ferenc, Jókai Mór vagy Wekerle Sándor.³² Akik nem voltak tagok, azok nagyrészt valóban országos jelentőségű politikusok voltak, tehát nem helyi beágyazottságuk miatt nyertek, köztük volt például három miniszterelnök és több miniszter is. Erre utal az is, hogy azon negyvenhat képviselő közül, akik életük során a fővároson kívül is képviselőházi mandátumhoz jutottak, mindössze tizenöten nem voltak tagjai a képviselőtestületnek vagy a közgyűlésnek, de a kizárólag a fővárosból mandátumot szerzett harminc képviselőből már csupán négyen nem voltak e testületek tagjai.

Ha azt a kérdést kívánjuk föltenni, hogy mennyire kötődtek választókerületükhöz a képviselők, az eddigiekből kiderülhetett, hogy nem feltétlenül a születési hely

³² Az adatgyűjtésben segítségemre volt a Hungaricana közgyűjteményi portálon elérhető Közgyűlési jegyzőkönyvek adatbázisa (BFL IV.1403.a), az 1873-as közgyűlési jegyzőkönyvek publikálásához készült, szintén a Hungaricanán elérhető Megválasztott törvényhatósági bizottsági tagok adattára é. n, továbbá a pesti képviselő-testületi tagokról: BFL IV.1303.j. 1. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek (1848–1869).

az alkalmas változó: az összefüggés leginkább nem abban ragadható meg, hogy valaki a fővárosban látta meg a napvilágot, hanem abban, hogy korábban már betagozódott a főváros politikai életébe, ezt pedig elsősorban a fővárosi törvényhatóság működtetésében való részvétel mutatja meg. Nyilván a korszakban megfigyelhető a fővárosba áramlás jelensége: sokan tanulmányaik elvégzése céljából, mások politikai vagy szakmai karrierjük előmozdítása érdekében kerültek a fővárosba. Ha meg már itt éltek, könnyebben be is tagolódhattak a helyi társadalomba.

A képviselők megválasztásában jelentős volt a szerepe az egyes kerületekben, városrészekben működő klikkeknek. A II. kerületben a Budai Polgári Társas Kör vált királycsinálóvá, amikor 1878-ban megbuktatta Házmán Ferencet. Ő Buda utolsó polgármestere volt, 1869 és 1875 között a kerületet minden alkalommal elhozta, így nem panaszkodhatott a helyi beágyazottságára. A Budai Polgári Társas Kör viszont ekkorra a budai, legalábbis a vízivárosi közélet első számú fórumává vált, és nemcsak a városeyesítés nyomán érzett pesti dominanciával, hanem Házmán tevékenységével szemben is kritikussá vált, majd sikeresen fel is léptette Házmán ellen egyik tagját, a nem is ide, hanem Buda egy másik városrészéhez, a Tabánhoz kötődő Kerntler Ferencet.

A IV. kerületben, azaz a Belvárosban ez az informális csoportosulás az abszolutizmus idején létrejött Saskör volt, melynek elnöke eleinte Ráth Károly későbbi főpolgármester volt, majd a kerület kétszer megválasztott képviselője, Királyi Pál elnökölte, később pedig Kléh István ügyvéd, újságíró vezette. Formálisan csak 1892-ben szerveződött meg, akkor már függetlenségi színezettel, de részben a régi tagsággal. Elnöke ekkor Polónyi Géza lett, de ekkoriban a Saskör kevés ráhatással bírt a kerületi képviselőválasztásokra. 1906-ban viszont éppen Polónyi lett első – és egyben utolsó – függetlenségiként a IV. kerület képviselője.³³

A Terézvárosban két ilyen, egymással is rivalizáló klikk működött az 1870-es évektől fogva. A Bobula János vezette Terézvárosi Klub és a kerület 1872 és 1875, majd 1896 és 1901 közötti képviselője, Radocza János vezetése alatt álló VI–VII. Kerületi Kör (későbbi nevén Terézvárosi Casinó) vetélkedése nyomán lett képviselő a kerületben Podmaniczky Frigyes és Busbach Péter, de a Terézvárosi Casinó egyik meghatározó személyisége, Morzsányi Károly több mandátumot is elnyert később az időközben a Terézvárosról levált Erzsébetvárosban. A Terézváros pedig később évtizedekre Vázsonyi Vilmos terepévé vált, annak ellenére, hogy Vázsonyi pártja, a Demokrata Párt alig tudott kitörni Budapestről, így ez a párt is szinte csak a helyi érdekek megjelenítésére szorítkozott.

³³ A régi Saskörrel lásd Draveczky 1998. A függetlenségi irányultságú Saskörrel lásd Szócs 1977: 21.

E példák mutatják, hogy a helyi érdekcsoportok komolyan bele tudtak szólni a képviselők kiválasztásába és megválasztásába. Ha pedig úgy vélték jónak, egy a szűkebb közeghez nem, vagy kevésbé kötődő jelöltet is fel tudtak léptetni. Megkockáztatható tehát a kijelentés, hogy sok esetben a képviselőnek nem is a kerülete választóihoz, hanem a választókat kézben tartó klikkek vezetéséhez fűződő viszonyai az igazán lényegesek.

A dualizmus időszakának kezdeti választásain jelentősebb volt a budai és a pesti választókerületekben a szimbolikus jelöltállítás, azaz amikor nem csupán a jelölt esetleges személyes kvalitásai, hanem a személyével jelképezett eszmék tettek valakit a megválasztásra esélyessé. Így a pesti belvárosi választókerület, a korabeli sajtóban visszatérő toposz szerint az „ország első választókerülete”,³⁴ mindig a kiegyezési rendszer atyját, Deák Ferencet küldte 1876-os haláláig a parlamentbe. Ezután a Belváros a helyi klikkek befolyásának megerősödésével ugyan veszített országos tekintélyéből, de az sem lehet véletlen, hogy Tisza István 1905-ben épp itt szerzett mandátumot. Ugyanílyan szimbolikus lépésnek tekinthető – az egyébként valóban budai születésű – Eötvös József indítása Buda I. választókerületében. Ő már 1861-ben megszerezte ezt a kerületet, és az 1865-ös és az 1869-es választásokon is megtudta őrizni. Eötvös „örökös” mandátumát – ideiglenesen miniszteri pozíciójával együtt – 1871-es halála után Pauler Tivadar vette át, és egészen 1886-ban bekövetkezett haláláig ő maradt a kerület képviselője.

Az is a szimbolikus politizálás keretei között értelmezhető, hogy az életkor szerint szóba jöhető képviselők túlnyomó többségének életútjában kiemelkedő volt az 1848-as szerepvállalás. A legkésőbb 1830-ban született huszonkilenc képviselő közül csak hatuknál nem találtam kiemelkedő 1848-as tevékenységet, ezzel szemben huszonhárman (79,31%) a forradalom és a szabadságharc idején állami vagy városi tisztséget töltöttek be, illetve részt vettek a harcokban.³⁵ Tizenkét fő közülük szerepet vállalt a forradalom valamelyik – akár városi, akár országos – fegyveres testületében. 1848-as tevékenysége miatt a képviselők közül Csernátony Lajost, Gorove Istvánt, Horváth Mihályt és Vidats Jánost a világosi fegyverletétel után halálra is ítélték, Jókai Mór szintén csak kis híján kerülte el a halálos ítéletet. Lehetséges ugyan, hogy az 1848-as veteránok magas aránya azzal magyarázható, hogy a politikai elit tagjai ilyen nagy számban vettek részt a forradalmi cselekményekben, de valószínűbbnek tartom azt, hogy a dualizmus idején uralkodó 1848-kultusz miatt indultak ilyen nagy számban 1848-as múltú személyek a parlamenti mandátumokért.

³⁴ Például: Ellenőr 1878. július 30. Reggeli kiadás 1.

³⁵ Igaz, közülük Pauler Tivadar tevékenysége abban állt, hogy 1848-ban magyar nemzeti érzelmeire hivatkozva elhagyta a zágrábi jogakadémiát, majd 1848 augusztusában tanári kinevezést kapott a pesti egyetemre, a fegyveres ellenállást viszont ellenezte.

Összegzés

A fővárosban az 1861 és 1918 között megválasztott képviselők kapcsán az eddigieket összegezve megállapítható, hogy Budapest – az 1906-os választások, amúgy az országos tendenciával megegyező kivételével – mindig inkább a mindenkori kormánypárt bázisát erősítette. A fővárosban jellemzően vagy erős helyi, vagy erős országos beágyazottsággal rendelkező politikusok indultak, a sikeres mandátumszerzéshez nem volt szükséges a budapesti származás, de a fővárosi helyi közéletben való részvétel szinte előfeltételnek mondható. Talán meglepő lehet, de a fővárosi ipar és kereskedelem lényegében nem képviseltette magát közvetlenül a képviselőházban, sőt ez Budapest modernizációjával egyre kevésbé is volt várható. A megválasztott képviselők körében a jogász végzettségűek, illetve a jogász foglalkozásúak elsöprő fölényben voltak, ez sokkal inkább meghatározó jellemzőjük volt, mint akár a nemesi származás: a budapesti választók a jogászok parlamentje mellett tették le voksukat.

	Buda I.	Buda II.	Óbuda	Belváros	Lipótváros	Terézváros	Erzsébetváros	Józsefváros	Ferencváros (és Kőbánya)
1861	Eötvös József	Balásy Antal		Deák Ferenc	Szalay László	Gorove István		Szilágyi Virgil	Kacs Kovács Lajos
1865–1869	Eötvös József	Ráth Péter		Deák Ferenc	Kemény Zsigmond	Gorove István		Szentkirályi Mór, majd 1867. június 4-től Ráth Károly, majd 1867. szeptember 30-tól Csernátony Lajos	Horváth Károly
1869–1872	Eötvös József, majd 1871. április 17-től Pauler Tivadar	Házmán Ferenc		Deák Ferenc	Wahrmann Mór	Jókai Mór		Csernátony Lajos	Vida János
1872–1875	Pauler Tivadar	Házmán Ferenc		Deák Ferenc	Wahrmann Mór	Radocza János		Steiger Gyula	Tavaszy Endre
1875–1878	Pauler Tivadar	Házmán Ferenc		Deák Ferenc, majd 1876. február 24-től Horváth Mihály	Wahrmann Mór	Horn Ede, majd 1875. december 4-től Schwarcz Gyula		Jókai Mór	Csernátony Lajos
1878–1881	Pauler Tivadar	Kerntler Ferenc	Ivanka Imre	Királyi Pál	Wahrmann Mór	Podmaniczky Frigyes	Hoffmann Pál	Szilágyi Dezső	Thaly Kálmán
1881–1884	Pauler Tivadar	Darányi Ignác	Ország Sándor	Királyi Pál	Wahrmann Mór	Busbach Péter	Hoffmann Pál	Szilágyi Dezső	Kemény Gábor

	Buda I.	Buda II.	Óbuda	Belváros	Lípót-város	Teréz-város	Erzsébet-város	József-város	Ferencváros (és Kőbánya)
1884–1887	Pauler Tivadar, majd 1886. május 22-től Fejérváry Géza	Darányi Ignác	Országh Sándor	Zichy Jenő	Wahrmann Mór	Busbach Péter	Matlekovits Sándor	Szilágyi Dezső	Kemény Gábor
1887–1892	Fejérváry Géza	Darányi Ignác	Országh Sándor	Trefort Ágoston, majd 1888. október 17-től Kaas Ivor	Wahrmann Mór	Busbach Péter	Matlekovits Sándor	Visi Imre, 1890. január 17-től Berzeviczy Albert	Tolnay Lajos
1892–1896	Fejérváry Géza, majd 1892. március 26-tól Falk Miksa	Darányi Ignác	Horváth Gyula	Podmaniczky Frigyes	Wahrmann Mór, majd 1893. január 10-től Mezei Mór	Andrássy Gyula	Morzsányi Károly	Berzeviczy Albert	Tolnay Lajos
1896–1901	Falk Miksa	Darányi Ignác	Vörös László (nem vette át), 1897. január 11-től Festetics Andor, majd 1898. május 18-tól Országh Sándor	Podmaniczky Frigyes	Mezei Mór	Radocza János	Morzsányi Károly, majd 1897. április 24-től Csernátony Lajos, majd 1901. március 26-tól újra Morzsányi Károly	Berzeviczy Albert	Tolnay Lajos
1901–1905	Falk Miksa	Darányi Ignác	Vészi József	Podmaniczky Frigyes	Sándor Pál	Vázsonyi Vilmos	Morzsányi Károly	Berzeviczy Albert	Hock János
1905–1906	Falk Miksa	Nyíri Sándor	Vészi József	Tisza István	Sándor Pál	Vázsonyi Vilmos	Morzsányi Károly	Berzeviczy Albert	Ballagi Aladár
1906–1910	Szebeny Antal	Németh Imre	Keszi Antal, majd 1908. január 25-től Botenhardt János	Polónyi Géza	Sándor Pál	Vázsonyi Vilmos	Barabás Béla (nem vette át), majd 1906. július 30-tól Eötvös Károly	Nagy Dezső	Ballagi Aladár
1910–1918	Szebeny Antal, majd 1915. április 19-től Hegedüs János, majd 1917. december 10-től Szigeti János	Berzeviczy Albert, majd 1917. március 21-től Kollár Lajos	Pető Sándor	Khuen-Héderváry Károly, majd 1918. április 23-tól Wekerle Sándor	Sándor Pál	Vázsonyi Vilmos	Márkus József, majd 1915. április 19-től Paksy Béla	Jakabffy Imre	Jakabffy Ferenc, majd 1913. március 3-tól Springer Ferenc

1. függelék. A fővárosban megválasztott képviselők ciklusonként 1865 és 1918 között

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői a 19. század második felében. A politikai társadalomtörténet kutatásának lehetőségei és módszerei*

Bevezetés

A politika- és a társadalomtörténet – más oldalról közelítve a történelem és a szociológia – metszéspontjában új kutatási irányzat további erősödésének lehetünk tanúi Magyarországon is. A politikai társadalomtörténetként meghatározható terület természetesen hazai téren sem előzmény nélküli. Az első időszakban a parlamenti képviselők társadalmi hátterét elemző kutatások álltak a kérdések fókuszában, amelyek főként Rudai Dezső és Lakatos Ernő 1930-as és 1940-es években megjelent munkáiban érhetők tetten.¹ Néhány évtizedes kényszerpihenőt követve az 1970-es években kapott újra lendületet az irányzat fejlődése, amely ekkor már a szélesebb politikai elit és a választók társadalomtörténeti módszerek alkalmazásával történő vizsgálatára irányult. A dualizmus korára vonatkozó elemzések főként Vörös Károly² és Adalbert Toth,³ majd Szabó Dániel⁴ és Gerő András⁵ nevéhez köthetők. Az utóbbi évtizedben megsokszorozódott a 19. század politikai társadalomtörténetére vonatkozó vizsgálatok száma, amelynek az egyik fókuszterületévé ismét a parlament vált.

A politikusok statisztikai alapon feldolgozható, pártkötődési és társadalmi jellemzőiből adatbázist létrehozó és azokat elemző kutatások új lehetőséget teremtenek az összefüggések megvilágítására, az új kutatási lehetőségek és módszerek

* A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta.

¹ Rudai 1936a; Rudai 1936b; Lakatos 1942;

² Vörös 1979., Vörös 1987.

³ Toth 1973.

⁴ Boros–Szabó 1975; Boros–Szabó 1999; Szabó 2003.

⁵ Gerő 1988.

kidolgozására. Az e területen folytatott kutatások egyik kézenfekvő, és más téren is előszeretettel alkalmazott formája a helyi vagy regionális jelenségek elemzése, az összefüggések feltárása és összehasonlítása. Ebbe a körbe tartoznak az általam vizsgált kérdések is.

Kutatásom elsődleges célja az Aradon, Debrecenben, Nagyváradon és Szatmárnémetiben 1848 és 1877 között megválasztott országgyűlési képviselők politikai és lokális kötődésének, regionális beágyazottságának és társadalmi háttérének a vizsgálata. Az elemzésbe vont adatok segítségével részletes áttekintést kaphatunk arról, hogy a négy várost és az ország többi városi választókerületét képviselő politikusok jellemzői mennyiben mutatnak hasonlóságot, és mennyiben térnek el egymástól.⁶ Jelen tanulmányomban néhány érdekesség felvillantásán túl nem az adatok közlésére és azok elemzésére vállalkozok, hanem módszertani kérdésekre koncentrálni, elsősorban az elemzési lehetőségeket igyekszem számba venni.

A vizsgált városok kiválasztása

A négy vizsgált város 19. századi parlamenti képviselőinek és választástörténetének együttes feldolgozása nem kizárólag a parlamentarizmus kutatása szempontjából lehet érdekes, hanem az indokok között közigazgatási, demográfiai és régiókutatói érvek egyaránt felsorolhatók. Ezek közül talán a leginkább meggyőző a közigazgatási szempont lehet, ugyanis az 1876. 20. *törvénycikk* értelmében a Tisza és a Királyhágó közötti országrészben ez a négy város rendelkezett törvényhatósági joggal. Országos szinten pedig 21 törvényhatósági jogú város volt ekkor. A vizsgált városok környező települések közül kiemelkedő népessége is indokolja az önálló csoportalkotást, valamint az is, hogy az 1910. évi népszámlálás alapján a négy település összesen kb. negyedmillió lakossal rendelkezett. Tehát jelentős piacszervező és gazdasági tényezőként is értelmezhető. Ha pedig a földrajzilag lehatárolható Tiszántúl, vagy a történelmi szempontok alapján megrajzolható Partium régiókat tekintjük, ez a négy

⁶ Országos viszonylatban csak azokat a városi kerületeket (1848 és 1877 között 66 város 83 kerülete; 1877 és 1918 között 62 város 81 kerülete) vesszük számításba, *amelyek az 1848. évi V. törvénycikk, az erdélyi 1848. évi II. törvénycikk, valamint az ezeket módosító 1877. évi 10. törvénycikk által önálló képviselő-választási joggal rendelkeznek, tehát nem használjuk fel az összes városi jogú településeket is magába foglaló megyei választókerületek adatait. A tárgyalt kérdéshez módszertanilag és tematikailag kapcsolódó irodalom a teljesség igénye nélkül: Rudai 1936a; Rudai 1936b; Lakatos 1942; Gerő 1988; Varga 1994; Fleisz 1996; Irinyi 2002; Pál 2003; Hajdú 2006; Varga 2007; Pap 2007; Schwarcz 2008; Ilonszki 2009; Pál 2011a; Pap 2011b; Pap 2012; Kerepeszki 2014; Szendrei 2014; Szendrei 2015; Zsoldos 2015.*

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői...

város gazdasági, társadalmi és kulturális értelemben kezelhető egymással versengő, vagy egymást kiegészítő központokként is.⁷

A dualizmus kori választási rendszer helyi visszasságai

A számos szempont alapján egy csoportba rendezhető négy város választójogi helyzetét tekintve jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Elsőként tekintsük meg a választásban résztvevő városi népesség arányában jelentkező különbségeket. Egy 1872-re vonatkozó kortárs hivatalos kimutatás adatai szerint, míg Nagyvárádon csupán 4,5%, addig Debrecenben és Szatmárnémetiben 8,5-9%, Aradon pedig 13% volt a szavazati joggal rendelkezők aránya.⁸ A korabeli 6,9%-os országos választójogi átlaghoz képest Arad kiugróan magas, Debrecen és Szatmárnémeti kedvezőbb, Nagyvárád pedig lényegesen negatívabb képet mutatott. Ez a jelenség minden bizonnyal összefüggésben állt a helyi választók társadalmi összetételével. Míg Debrecenben és Szatmárnémetiben a szavazásra jogosultak 70-75%-a föld- és házbirtok, valamint „régí jog” alapján voksolhatott, addig Aradon a választók kb. fele, Nagyvárádon pedig csak 1/3 része szerzett így jogosultságot.⁹ A társadalmi összetételt tekintve pedig Debrecen és Szatmárnémeti választóinak túlnyomó többsége parasztpolgár, kiskereskedő és kisiparos volt, akik kiegészültek a városba települt nemességgel, s mellettük csak az állami alkalmazottak száma volt jelentős. Ezzel szemben Arad és főleg Nagyvárád választói között többségben voltak az ipari és kereskedelmi polgárság tagjai, és megjelent soraikban az iparos kispolgárság és a kisiparos munkásság is. A négy város esetében a választópolgárok számára és a választók társadalmi összetételére vonatkozó adatok összefüggéseiből arra következtethetünk, hogy a magasabb arányú polgári népességgel rendelkező városok alacsonyabb számú választói népességgel rendelkeztek. Ez egyértelműen a dualizmus kori választói rendszer egyik jelentős problémájaként mutatható ki.¹⁰

⁷ A 19. században a (Maros feletti) Tisza és a Királyhágó közötti területet Tiszántúlként (vagy Tisza bal partjaként) említették. A 21. században azonban a Tiszántúl elnevezés a Tisza és az országhatár közötti területet fedi le. Ezért használok a vizsgált terület körülhatárolásakor a történeti régiót jelölő Partium elnevezést.

⁸ Főrendiházi irományok 1872–1875, 5. kötet, 374–375; 378. 274. szám

⁹ Főrendiházi irományok 1872–1875. 5. kötet 445–446. 274. szám. Ezzel összhangban: Pap 2011a: 398–399.

¹⁰ Részletesen lásd Szendrei 2014.

A jogosultsági arányok mellett szintén lényeges eltéréseket tapasztalhatunk a négy város választókerületeinek számát tekintve is. A korszakban Debrecen három,¹¹ míg Arad, Nagyvárad¹² és Szatmárnémeti csak egy-egy országgyűlési képviselői mandátummal rendelkezett. Bár fél évszázad alatt a városok népességének egymáshoz viszonyított aránya nagyjából azonos maradt (lásd 1. táblázat), Nagyvárad és Arad, illetve kisebb mértékben Szatmárnémeti egyetlen országgyűlési képviselői helye ugyancsak a dualizmus kori választási rendszer komoly ellentmondásaira mutat rá.

	Arad	Debrecen	Nagyvárad	Szatmárnémeti	Brassó	Kolozsvár	Marosvásárhely	Miskolc	Nagy-szeben
1869	32725	46111	28698	18353	27766	26628	13018	21535	18988
1880	35556	51122	31324	19708	29584	30363	13192	24319	19446
1890	42052	56940	38557	20736	30739	35855	14575	30408	21465
1900	53903	72351	47018	26178	34511	46670	17515	40833	26077
1910	60969	90153	61034	34892	38999	58481	23728	49182	29599

1. táblázat

Arad, Debrecen, Nagyvárad, Szatmárnémeti és néhány két országgyűlési képviselői mandátummal rendelkező város népességének változása 1869 és 1910 között (Forrás: Népszámlálás 1912–1920. V. kötet)

Arad, Debrecen, Nagyvárad, Szatmárnémeti és néhány két országgyűlési képviselői mandátummal rendelkező város népességének változása 1869 és 1910 között (Forrás: Népszámlálás 1912–1920. V. kötet)

A négy városban választójoggal rendelkező népesség arányának és a választókerületek számának összefüggései is ellentmondásos adatokat eredményeznek. A fentebb ismertetett adatok szerint Aradon 13%, Debrecenben és Szatmárnémetiben 8,5-9%, Nagyváradon pedig 4,5% a választásra jogosultak aránya. Ez a kerületekre

¹¹ 1. választókerület: Péterfia és Csapó utcák, a 2. választókerület: Hatvan és Piac utcák, a 3. választókerület: a Cegléd és Varga utcák által határolt területet alkották.

¹² Közigazgatási értelemben egységes Nagyvárad 1850 januárjában jött létre Olaszí és Újváros egyesülésével, majd 1860. január 14-én csatlakozott Váralja és Velence is. Lásd: Fleisz 2011. 133. Választójogi tekintetben pedig az 1875. évi II. törvénycikk alapján ment végbe az egyesülés: „2. § Várad-Váralja és a Várad-Velence városrészek, melyek jelenleg a biharmegyei bihari választókerülethez tartoznak, ezen kerülettől elszakíttatván, a nagy-váradí választókerülethez csatoltatnak, e szerint Nagy-Várad-Ujváros, Várad-Olaszí, Várad-Váralja és Várad-Velence városrészekből egyesített és törvényhatósági joggal felruházott Nagy-Várad város választ egy képviselőt.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (Letöltve: 2019.09.22.)

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői...

nézve azt jelenti, hogy Aradon (2411 fő) kétszer akkora számú választó jogosult egy képviselő megválasztására, mint Nagyvárádon (1079 fő). Az országos adatok szerint a városi választókerületekben átlagosan 1000-1500 között volt a választójoggal rendelkezők száma. Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti választónépességének a száma átlagosnak mondható, míg Arad adatai ettől jelentősen eltérnek. Ha azonban figyelembe vesszük az országos szintű alsó (Körmöcbánya, 431 fő) és felső értékeket (Budapest, Terézváros 4178 fő), a négy városban tapasztalt arányok távol állnak a szélsőségektől.

választókerület	választók száma (fő)
Arad	2411
Debrecen 1.	1452
Debrecen 2.	1218
Debrecen 3.	1448
Nagyvárád	1079
Szatmárnémeti	1482

2. táblázat
Választók száma kerületenként

Kutatási előzmények

Legutóbbi publikációimban¹³ Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti esetében már részben választ adtam az országgyűlési képviselők társadalmi hátterére vonatkozó kérdésekre. Az akkori kutatásban az országos viszonyok elemzéséhez Ilonszki Gabriella és munkatársai által publikált adatbázist használtam fel.¹⁴ Ez a gyűjtemény az Országgyűlési almanachokra¹⁵ támaszkodva az 1884 és 1910 közötti általános választásokon mandátumot szerzett képviselők adatait tartalmazza. A jelentős és hiánypótló munka összesen 3673 mandátumszerzés adatait tárja a kutató felé, 43 féle (a teljesség igénye nélkül: név, születés ideje, helye, a megválasztás életkora, nemzetisége, vallása, származása, családi állapota, iskolái, végzettsége, foglalkozása, karrierútja, katonai szerepe, korábbi mandátumok, a választókerülethez való viszonya, pártja,

¹³ Szendrei 2015; Szendrei 2016.

¹⁴ Ilonszki 2009.

¹⁵ *Országgyűlési Almanach* 1884–1887.; *Országgyűlési almanach* 1887–1892.; *Országgyűlési almanach* 1892–1897.; *Országgyűlési almanach* 1897–1901.; *Országgyűlési almanach* 1901–1906. ; *Országgyűlési almanach* 1905–1910; *Országgyűlési almanach* 1906–1910.; *Országgyűlési almanach* 1910–1915; *Magyar Országgyűlés* 1910–1915.

képviselőházi szerepe, kormányzati szerepe, civil szervezeti tevékenysége) szempont alapján. A korábbi vizsgálatban tehát erre az adatbázisra támaszkodva jutottam az országos és az országos városi adatokhoz, és ezekhez a szempontokhoz igazítottam a saját mélyebb fúrású és az Országgyűlési almanach mellett a kortárs publicisztikát, levéltári adatokat és szakirodalmat is felhasználó Debrecenre, Nagyváradra és Szatmárnémetire vonatkozó adataimat. A három város sajátosságai már a munkának ebben a fázisában is érzékelhetők voltak. A különbségek bemutatásához most csak annyit jegyzek meg, hogy a debreceni 2., 3. választókerület és Szatmárnémeti, valamint a debreceni 1. választókerület és Nagyvárad jellemzői nagyon hasonlóak voltak.

A mandátumszerzési adatok összegyűjtésére 2014/15-től újabb lehetőség nyílt, amikor a Pap József (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) vezetésével működő kutatócsoportunk OTKA (NKFIH K 112429) pályázati támogatást nyert. A kutatásunk célja *A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*. Az elmúlt években tesztüzemi szinten létrejött adatbázisunk a népképviselési korszak kezdetétől, 1848-tól tartalmazza a képviselők adatait, valamint figyelembe veszi az időközi választások eredményeit is. A korábbiakban csak 1884-től rendelkezünk adatokkal, és csak az országos választások eredményét ismertük. Ahhoz, hogy érzékeltetni tudjam az adatok megsokszorozódását, csak az ezen kutatásban vizsgált négy városban 52 helyett 116 mandátum adatait tudom felhasználni, tehát az adatmennyiség bőven kétszer akkora lett. Az adatgyűjtés pedig annyiban változott, hogy az Országgyűlési almanachok mellett feldolgoztuk a fellelhető iskolai értesítők, katonai adatbázisok, lakhelynyilvántartások, földkataszteri összeírások, gyászjelentések, minisztertanácsi jegyzőkönyvek, különböző lexikonok anyagát és felhasználtuk a legismertebb országos és helyi publicisztikát is. A gyűjtött témakörök hasonlóak a korábbi adatbázis tematikájához, már csak azért is, hogy az összehasonlításhoz fel lehessen használni azokat.

Az adatgyűjtés módszertana, az adatok csoportosítása

Visszatérve a szóban forgó négy város képviselőinek az adataira, minden választókerület esetében rendelkezünk az 1848 és 1918 közötti 16 általános választás és a kerületekben megtartott pótválasztások adatsoraival (96 általános választás, 20 pótválasztás, összesen 116 mandátum), és az országos városi mandátumok adataihoz is hasonló mértékben férünk hozzá, tehát az összehasonlításhoz is megfelelő háttér áll a rendelkezésünkre. Ennek megfelelően a négy vizsgált város adatait egymáshoz is és az országos átlaghoz is tudjuk viszonyítani a teljes vizsgált időszakban.

Írásom további részében arra kívánok vázlatosan rámutatni, hogy a kutatócsoportunk által létrehozott adatbázis Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti dualizmus kori képviselőire vonatkozóan milyen elemzési lehetőségeket tesz lehetővé, és az adatokból milyen összefüggések ismerhetők fel. Az összefüggéseket három egyszerű adattárba rendezve mutatom be a lehetséges elemzési irányok felvázolásával, az adatok teljessége nélkül.

Adattárak

1.) Az 1. adattár (208 sor) a vizsgált városok képviselőit azonosítja be, illetve a mandátumuk időszakát és pártállásukat tartalmazza. Az adatok elemzésével elsősorban a helyi szavazók képviselőkre és pártokra vonatkozó kötődését tudjuk áttekinteni.

A négy vizsgált város 6 választókerületében összesen 116 alkalommal zajlott le választás, ami azt jelenti, hogy átlagosan több mint 19 (19,3) választás történt kerületenként (a valóságban 18 és 21 közötti a választások száma) és – a többszöri mandátumszerzések miatt – átlagosan több mint 9 (9,5) személyt választottak meg. A leghűségesebb kerület Debrecen 1. választókerülete volt, amelyben csak 6 képviselő szerzett mandátumot, és Aradon változott legtöbb alkalommal a képviselő személye, ahol 13 politikus szerepel a képviselői listán. Az adatokat a politikusok szemszögéből tekintve azt láthatjuk, hogy egy képviselőt átlagosan 2 (2,02) alkalommal választottak meg, a gyakorlatban azonban számos képviselő csak egyszer szerzett mandátumot, és akad olyan is (Thaly Kálmán, Debrecen 1.), aki 8 alkalommal szerzett többséget ugyanabban a kerületben. A vizsgált négy város összes mandátumát tekintve azonban Tisza Kálmán szerzett a legtöbb alkalommal képviselői helyet, ugyanis 6 esetben Debrecen 1. kerületében, 5 esetben pedig Nagyvárádon nyert választást. A teljes politikusi pálya időszakában ezen kívül még egy alkalommal Sepsiszentgyörgyön is szerzett mandátumot.

A négy vizsgált városban 1848 és 1918 között összesen 116 mandátumszerzés történt, de a teljes karrierutakat tekintve a képviselők által megszerzett összes mandátumot is bevonhatjuk az adatok közé, így összesen 208 választás eredményét tudjuk elemezni. A politikusok összes mandátumszerzését együtt vizsgálva láthatjuk, hogy az egyes városok milyen szerepet töltek be a képviselők pályájában, azok hosszú távon határozták-e meg azt, vagy csak epizódszerepet jelentettek. Ebben az összefüggésben lényeges adat a születés és halálozás dátuma is, hiszen nem mindegy az sem, hogy hány évet élt a politikus, és az életének mekkora hányadát töltötte a politikai pályán, és abból mekkora részt az adott választókerület mandátumának birtokosaként.

Az adatokat szemlélve érdemes lehet elgondolkozni a 19. és 20. század fordulóján működő politikai rendszerrel szemben támasztott elvárásainkon is. A viszonylag kisszámú és áttekinthető folyamatokat érzékeltető adathalmaz alkalmas arra is, hogy egyszerűbben érzékeltethesse a képviselők esetében végbemenő professzionalizáció folyamatát. A képviselők mandátumszámának növekedése a szakosodott és a törvényhozási rendszerben rutinos politikusok emelkedő létszámát eredményezi, ugyanakkor magával hozza a politikai elit zártságának a fokozódását is. A két szélsőség – Debrecen 1. választókerület és Arad – mandátumainak a száma ebben a tekintetben is tanulságos folyamatokra enged következtetni.¹⁶ Az egyes választókerületekben változásként értelmezhető folyamatok pedig nem egyértelműen a társadalmi vagy politikai fejlődés eredményeként értelmezhetők, hanem a helyi elitben végbemenő alkuk és harcok következményei is lehetnek.¹⁷

A hosszú politikai pályát befutott (legalább öt alkalommal mandátumot nyerő) képviselők két fontos csoportját emelem ki. Az első csoportot azok a politikusok alkotják, akik pályájuk alatt nagy számú (legalább négy) helyszíneken nyertek képviselői megbízatást. Ebbe a csoportba tartozik Barabás Béla (Arad, Gyoma, Nagykőrös, Nagyvárad, Szilágysomlyó), Chorin Ferenc (Arad, Aranyosmedgyes, Baksa, Szatmárnémeti), Dégenfeld-Schomburg Lajos (Dárda, Debrecen 2., Losonc, Szirák), Falk Miksa (Arad, Budapest 1., Keszthely, Kőszeg) és Helfi Ignác (Debrecen 2., Szegvár, Székelykeresztúr, Szentgonhárd, Szentlőrinc), Hieronymi Károly (Arad, Igló, Kolozs, Pozsony 1., Szászsebes, Szatmárnémeti, Zsombolya), Láng Lajos (Csaca, Debrecen 3., Nagybánya, Pápa, Szakcs), Simonyi Ernő (Debrecen 1., Privigye, Szalánta, Szentés), Tisza István (Arad, Budapest 4., Ugra, Újbánya, Vízakna), Ugron Gábor (Kecskemét 1., Kolozsvár 2., Marosvásárhely 1., Szatmárnémeti, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó, Udvarhelyszék 1.). A képviselők másik fontos csoportját azok alkotják, akik pályájuk alatt többnyire vagy hosszú távon egy városban voltak országgyűlési képviselők. Ezt a csoportot Borsos Bálint (Szatmárnémeti), Kiss Lajos (Debrecen 2.) és Thaly Kálmán (Debrecen 1.) alkotja.

Az adatok alapján láthatjuk, hogy akadnak olyan képviselők is, akik pályájuk alatt a vizsgált városok közül többen is szereztek mandátumot. Ezek között a politikusok között említhetjük meg Barabás Bélát (Nagyvárad, Arad), Chorin Ferencet (Arad, Szatmárnémeti), Hieronimy Károlyt (Arad, Szatmárnémeti) és Tisza Kálmánt (Debrecen, Nagyvárad) is.

¹⁶ Schwarcz 2008. 13.

¹⁷ Schwarcz 2008. 15.

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői...

Ogy. ciklus	Név	Születési idő	Halálozási idő	Párt	Választókerület	Mandátum kezdete	Mandátum vége
1869–1872	Atzél Péter	1836.02.22	1901.09.11.	DP	Arad	1869.04.22	1871.03.29
1901–1905	Bakonyi Samu	1862.07.29.	1922.04.22.	F48P	Debrecen II.	1901.10.26	1905.01.03
1905–1906	Bakonyi Samu			F48P	Debrecen II.	1905.02.17	1906.02.19
1906–1910	Bakonyi Samu			F48P	Debrecen II.	1906.05.21	1910.03.21
1910–1918	Bakonyi Samu			F48JP	Debrecen II.	1910.06.23	1918.11.16
1878–1881	Baldacci Antal			FP	Debrecen III.	1878.10.19	1878.10.19
1875–1878	Baldacci Antal	1803.05.25.	1878.08.08.	FP	Karcag	1875.08.30	1878.06.29
1872–1875	Baldacci Antal			48P	Poroszló	1872.09.03	1875.05.24
1905–1906	Barabás Béla	1855.12.22.	1834.05.28.	F48P	Arad	1905.02.17	1906.02.19
1892–1896	Barabás Béla			48FP	Gyoma	1892.02.20	1896.10.03
1896–1901	Barabás Béla			F48P	Gyoma	1896.11.25	1901.09.05
1906–1910	Barabás Béla			F48P	Nagykőrös	1906.10.10	1910.03.21
1901–1905	Barabás Béla			F48P	Nagyvárád	1901.10.26	1905.01.03
1910–1918	Barabás Béla			48P	Szilágysomlyó	1911.02.16	1917.09.12
1865–1869	Boros Bálint	1819.12.05.	1896.11.25.	DP	Szatmárnémeti	1867.09.30	1868.12.09
1875–1878	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1875.08.30	1878.06.29
1878–1881	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1878.10.19	1881.06.01
1881–1884	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1881.09.26	1884.05.19
1884–1887	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1884.09.27	1887.05.25
1887–1892	Boros Bálint			SzP	Szatmárnémeti	1887.09.28	1892.01.04
1869–1872	Chorin Ferenc	1842.05.11.	1825.01.20.	Bk	Arad	1871.05.10	1872.04.15
1875–1878	Chorin Ferenc			SzP	Arad	1875.08.30	1878.06.29
1878–1881	Chorin Ferenc			EE	Arad	1878.10.19	1881.06.01
1884–1887	Chorin Ferenc			SzP	Aranyosmedgyes	1884.09.27	1887.05.25
1887–1892	Chorin Ferenc			SzP	Aranyosmedgyes	1887.09.28	1892.01.04
1892–1896	Chorin Ferenc			SzP	Aranyosmedgyes	1892.02.20	1896.10.03
1881–1884	Chorin Ferenc			ME	Baksa	1881.11.21	1884.05.19
1896–1901	Chorin Ferenc			SzP	Szatmárnémeti	1896.11.25	1901.09.05

1. adattár (részlet)

Képviselői mandátumok és választókerületek

Rövidítések: Bk = Balközép, DP = Deák-párt, F48P = Függetlenségi és 48-as Párt, F48JP = Függetlenségi és 48-as Justh-párt, FP = Függetlenségi Párt, 48FP = 48-as Függetlenségi Párt, 48P = 48-as Párt, SzP = Szabadelvű Párt, EE = Egyesült Ellenzék, ME = Mérsékelt Ellenzék

Az 1. adattárban a képviselők személyére vonatkozó adatok mellett szerepel a politikusok pártállása is. Ezekkel kapcsolatban a vizsgált városok esetében összességében kijelenthetjük, hogy az országgyűlési képviselőválasztásokkor tapasztalható mandátumeloszlások az ország többi városi választókerületéhez képest jelentős eltérést mutatnak. Míg az országos városi adatok többségben a 67-es kormánypárthoz és kb. harmadukban a közjogi ellenzékhez¹⁸ tartozó parlamenti mandátumokat jeleznek, addig Debrecenben 40%-ban a kormánypártok, 60%-ban a közjogi ellenzék szerezte meg a választók bizalmát, Aradon, Nagyváradon és Szatmárnémetiben pedig nagyjából 50-50% volt a szembenálló felek mandátumának az aránya. A pártcsoportok mandátumszerzéseinek száma, a közjogi ellenzéki irányba határozottan elkötelezett debreceni 1. választókerulettől eltekintve, minden kerületben hozzávetőlegesen kiegyenlített volt. A korszakolások tekintetében is nagy a hasonlóság az egyes választókerületek között. Általában elmondhatjuk, hogy a hat választókerületből ötben 1861 és 1875 között inkább a közjogi ellenzék, 1875 és 1905 között szinte kivétel nélkül a 67-es kormánypárt, majd 1905 és 1918 között pedig ismételten többségben a közjogi ellenzék jelöltjei szereztek mandátumokat.

A kutatócsoportunk által elkészített adattár az országos adatok elemzését követően alkalmas lesz arra is, hogy a mandátumeloszlások tekintetében az egész vizsgált korszakra vonatkozóan város csoportokat alkosson, és a csoportokba az általunk vizsgált városokat és választókerületeket is elhelyezzük. Ezek alapján kirajzolódhat majd a kép, hogy melyek a kormányzat és melyek a közjogi ellenzék számára nagyobb eséllyel megszerezhető kerületek. A négy város választókerületeit tekintve nem tudjuk egyértelműen kijelenteni, hogy egyes kerületek kimondottan kormánypártiak lettek volna, az azonban tény, hogy a legnagyobb eséllyel a Debrecen 3-as, a nagyváradi és az aradi kerületben indulhattak a jelöltjeik. Sokkal biztosabb volt azonban az ellenzék helyzete. A függetlenségi és 48-as politikusok nagyobb megválasztási eséllyel rendelkeztek, és legnagyobb eséllyel pedig a debreceni 1-es kerületben és Szatmárnémetiben szállhattak harcba a mandátumokért.

A négy város választókerületeiben a pártok támogatottságából az is kitűnik, hogy a nagy közjogi irányultságú politikai tömbökön kívül más politikai csoportok szinte

¹⁸ Jelen tanulmányban az egyszerűbb csoportosítás lehetőségét szem előtt tartva a pártcsaládok tekintetében a 67-es kormánypárt (Deák-párt, Szabadelvű Párt, Nemzeti Munkapárt), a 67-es ellenzék (Mérsékelt Párt, Egységes Ellenzék, Nemzeti Párt stb.) és a közjogi ellenzék pártjai (Balközép és a több névváltozattal futó függetlenségi és 48-as pártok stb.) elkülönítéseket alkalmazom. E mellett az 1906 és 1910 közötti koalíciós időszak parlamenti és kormányzati többségét adó Függetlenségi és 48-as Pártját is a közjogi ellenzék pártjai közé sorolom. Az adattárban szereplő adatok azonban ettől eltérő csoportosításokat is lehetővé tesznek.

nem tudtak mandátumhoz jutni. Noha országos szinten az Egyesült Ellenzék/Mérsékelt Ellenzék/Nemzeti Párt neveket viselő csoport az 1870-es, 1880-as és 1890-es években választásonként több tucat mandátumot tudhatott magáénak, a négy város közül csak Aradon szereztek képviselői (Chorin Ferenc: 1881; Atzél Péter: 1878, 1892) helyet. Az Országos Alkotmánypárt és az eszmei irányultságú pártok (Országos Antiszemita Párt, Magyarországi Független Szocialista Párt, Polgári Demokrata Párt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt stb.) pedig egyáltalán nem szereztek képviselői helyeket ezeken a kerületeken. A kis pártok tendenciáját, Debrecen 3. kerületében 1905-ben elért sikerével, csak az Új Párt törte meg, de ez a siker sem bizonyult hosszú távúnak. Az ekkor választást nyert Szabó Kálmán 1906-ban ugyan ismét mandátumhoz jutott, de már a Függetlenségi 48-as Párt jelöltjeként.

2.) A 2. adattár a képviselők társadalmi származását (arisztokrata, nemes, közrendű), a születési és halálozási helyét, idejét, temetkezési helyét, az iskolázási helyeit, a földbirtokának helyét és a munkahelyének, karrierjének településeit gyűjti össze. A négy városban megválasztott összesen 55 politikus felsorolt adataiból a személy és a választókerület kötődésének az intenzitására lehet következtetni. A 2. adattár összeítő adatait a 3. táblázatban találhatjuk.

Az adott képviselő és választókerülete kötődésének intenzitását a felsorolt adatok segítségével úgy határozom meg, hogy erősnek akkor tekintem, ha a hat (születés-, halálozás-, temetkezés-, iskolázás-, földbirtok helye,¹⁹ karrier települése) megszerezhető pontból a képviselő legalább hármat szerez, köztük a földbirtokból vagy a karrierből származó pontokat; közepes, ha a karrierből és a földbirtokból eredő pontok nélkül két vagy három pontot kap, vagy a karrierből és földbirtokból eredő pontok valamelyikét megszerezve legalább egy pontot szerez; gyenge, ha a karrierből és a földbirtokból adódó pontokat nem szerezve egy vagy nulla pontot szerez.

Az adatok között a legtöbbször előforduló települések esetünkben a választókerület települései, ezen felül pedig általában Budapest jelenik meg. Debrecen ugyancsak számos alkalommal kerül az adatbázisba más választókerületekben megválasztott képviselők esetében is, jellemzően iskolázási városként. Az ország más választókerületeitől eltérően a négy várost szemlélve azért is érzékelhetünk akár a szokásosnál is szorosabb kapcsolatot a képviselő és a kerület között, mert az itt vizsgált városok széleskörű iskolai intézményrendszerrel rendelkeznek (különösen Debrecen és Nagyvárad), az itt született személyek iskolázása a legtöbb alkalommal részben vagy egészben helyben történhetett, sőt kifejezetten az oktatási intézmények révén is kialakulhatott a későbbiekre szóló kapcsolat.

¹⁹ A földbirtokot abban az esetben veszem helyi kötődésnek, ha az a választókerülettel azonos vármegyében vagy annak közvetlen szomszédságában található.

Mindenestre azt láthatjuk, hogy mind a négy városra vonatkoztatva – noha különböző intenzitású kötődéseket tapasztalhatunk – jellemzően viszonylag erős a kapcsolat a képviselővel. A legerősebb kapcsolódást Nagyváradon figyelhetünk meg és erős kapcsolódást érzékelhetünk Debrecen 1. kerületében is. A négy város középértékéhez leginkább Debrecen 2. és 3. választókerülete igazodott, gyengébb kötődés érzékelhető Arad esetében, a leggyengébb kapcsolódás pedig Szatmárnémetiben jelentkezett, de még itt is 40% (erős), 30% (közepes), 30% (gyenge) volt az arány.

A képviselő választókerületi kötődésének erőssége azonban nem feltétlenül cseng össze a kerületben mandátumot szerzett képviselők számával. Azt feltételezhetnénk, hogy minél erősebb a kötődés, annál kevesebb a képviselők száma az adott választókerületben. Jó ellenpélda erre Nagyvárad és Szatmárnémeti esete, ahol mindkét városban az átlagosnál több politikust, 10-10 személyt választottak képviselőnek a korszakban, azonban míg Nagyváradon főként a városhoz erősen kapcsolódó jelöltek érvényesültek, addig Szatmárnémetiben jóval kisebb volt a kapcsolódás a politikusok és a város között.

Ha azonban a választókerület és a képviselő erős kötődésével együtt megvizsgáljuk a választókerület és a képviselő összeegyeztethető politikai érdekazonosságát és helyi elköteleződését, akkor azt láthatjuk, hogy ott, ahol mind a három tényező egyszerre figyelhető meg, várható leginkább a hosszú távú együttműködés a kerület és a képviselő között. Ebbe a képletbe illik bele egyik oldalról Nagyvárad és Debrecen 1. választókerületének a példája, ahol a városokhoz nagyban kötődő, és annak érdekeivel azonosuló politikusok szereztek mandátumot. Mindkét városban elsősorban Tisza Kálmánra, ill. Nagyváradon még mellette Teleszky Istvánra, Debrecen 1. választókerületében pedig Thaly Kálmánra kell gondolnunk. A másik oldalról pedig Szatmárnémeti és Arad példája igazolja az elméletet, ahol több, a városokhoz nem kötődő, és annak érdekeivel csak részben azonosulni képes politikus követte egymást (Szatmárnémetiben: Chorin Ferenc, Hieronymi Károly, Ugron Gábor; Aradon: Chorin Ferenc, Falk Miksa, Hieronymi Károly) a képviselői székben.

A választókerület–képviseelő kapcsolat esetében ugyancsak fontos tényező lehet még a képviselő mandátumainak száma és az azokhoz kapcsolódó kerületek száma is, amely tulajdonképpen a politikus lokális hűségéről tanúskodik. Ezt is igazolják a fentebbi szélső értékek. Nagyvárad és Debrecen 1. választókerületének a képviselői az adott vagy szinte csak az adott választókerületben szereztek mandátumot, míg Szatmárnémeti és Arad képviselői politikai pályájuk egésze alatt többségükben máshol is nyert mandátumot, és azt is elmondhatjuk róluk, hogy ezek a városok csak rövidebb-hosszabb kikötőként szerepeltek a karrierjeikben.

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői...

A választókerület és a képviselő kötődésének, a képviselő és a kerület érdekezésségének, valamint a képviselő lokális politikai hűségének az országos léptékű összesítése újabb lehetőséget teremthet majd az adatok összehasonlításra, és nagy valószínűséggel újabb összefüggések felismeréséhez is el fog vezetni. Egyelőre csupán az idevágó adatok vázlatos felvetésére vállalkozok a 3. táblázatban.

Név	Származás	Születés helye	Halálozás helye	Temetés helye	Középf. isk.	Felsőfokú isk.	foldbirtok	karrier városa
Jánosy Zoltán	Ismeretlen	Nagyléta	Ismeretlen	Ismeretlen	Debrecen	Debrecen	-	Debrecen
Kelemen Samu	Bizonytalan nemességű	Nagyvárád	Budapest	Ismeretlen	Nagyvárád	Budapest	-	Szatmárnémeti
Király Ferenc	Bizonytalan nemességű	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Bécs, Berlin	-	Debrecen
Kiss János	Ismeretlen	Ismeretlen	Szatmárnémeti	Szatmárnémeti	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Szatmárnémeti
Kiss Lajos	Köznyemes	Debrecen	Budapest	Budapest	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Debrecen
Kola János	Ismeretlen	Ismeretlen	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Nagyvárád, Pest	-	Debrecen
Komlóssy Imre	Köznyemes	Debrecen	Debrecen	Debrecen	Debrecen, Eperjes	Pest	-	Debrecen
Kőrösi Sándor	Ismeretlen	Kecskemét	Budapest	Budapest	Kecskemét	Pápa, Pest	-	Debrecen
Láng Lajos	Báró	Pest	Budapest	Budapest	Pest	Berlin	-	Budapest
Lukács György	Bizonytalan nemességű	Nagyvárád	Nagyvárád	Nagyváradi	Nagyvárád, Pest	Nagyvárád	-	Nagyvárád
Molnár György	Köznyemes	Hajdúnánás	Debrecen	Debrecen	Hajdúnánás	Debrecen	Hajdúnánás	Debrecen
Mudrony Soma	Ismeretlen	Késmárk	Ismeretlen	Ismeretlen	Pest, Miskolc	Pest	-	Budapest, Nagyszeben
Müller Károly	Ismeretlen	Ismeretlen	Arad	Arad	Arad	Nagyvárád	-	Arad
Nagy Vince	Ismeretlen	Szatmárnémeti	New York	Ismeretlen	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Szatmárnémeti
Náray Imre	Köznyemes	Pécs	Arad	Arad	Ismeretlen	Ismeretlen	-	Arad,
Pap Endre	Köznyemes	Zsarolyán	Pest	Ismeretlen	Debrecen	Sárospatak, Pest	Ismeretlen	Ismeretlen
Patay István	Köznyemes	Tiszadada	Dadafalva	Debrecen	Ismeretlen	Bécs	Nyírmada	Debrecen

2. adattár (részlet)
*Képviselők és választókerületek kötődése*²⁰

²⁰ A 2. adattár teljes változata tartalmazza a kapcsolódó időponti adatokat is.

választókerület	képviselők száma	születési hely a választókerület	halálozási hely a választókerület	temetkezési hely a választókerület	iskolák	birtok (a választókerület vonzásában)	karrier	kapcsolat erőssége			
								szoros	közepes	gyenge	
Arad	13	5	6	5	4	3	8	54%	8%	38%	↓
Debrecen 1	6	4	2	3	2	2	4	67%	0	33%	↑
Debrecen 2	8	4	3	3	3	0	6	50%	25%	25%	=
Debrecen 3	12	3	5	5	4	2	8	50%	16%	34%	=
Nagyvárad	10	4	6	5	4	1	9	70%	20%	10%	↑
Szatmárnémeti	10	3	4	4	0	1	7	40%	30%	30%	↓
						kapcsolat erőssége középérték:		55%	17%	28%	

3. táblázat

Képviselők és választókerületek kötődését összesítő táblázat

3.) A 3. adattár a négy város képviselőinek iskolai (közép és felsőfokú) végzettségére és foglalkozására vonatkozó adatokat tartalmazza. Az adattár 182 sor oktatási intézményekkel és végzettséggel, valamint 237 sor foglalkozással kapcsolatos adatot tár elénk, amelynek egy részletét a könnyebb áttekinthetőség miatt most egy közös táblázatba szerkesztve mutatom be. Ha az adattárba került oktatási intézményi adatok számát elosztjuk a képviselők számával, akkor azt kell látnunk, hogy mindenkire kb. 3 intézmény vagy oklevél jut, ami általános esetben középiskolai és egyetemi végzettséget jelent, ezen belül túlnyomórészt gimnáziumot és jogi egyetemet, ill. ügyvédi szakvizsgát. A munkavégzés, hivatás tekintetében pedig a teljes életpályára értve kb. öt foglalkozás (ebben az esetben ide sorolva a földbirtoklásra vonatkozó adatokat is) jut egy-egy képviselőre.

Ezek az adatok és elemzési lehetőségek – legalábbis Debrecen, Nagyvárad és Szatmárnémeti esetében – a korábbi munkáimból ismertek, ezért ebben a tanulmányban a kérdés részletes tárgyalásától eltekintek. E tanulmány keretei között csak néhány kutatási ötletet vagy kérdésfeltevést kívánok felvázolni ezekkel az adatokkal kapcsolatban.

Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képviselői...

Név	Iskola típusa, szak	Helyszíne	Megnevezése	Foglalkozás	Helyszín	Intézmény, hivatal
Atzél Péter	Felsőfokú iskola	Párizs	Sorbonne	Főispán	Arad vm.	Vármegye, főispáni hivatal
Atzél Péter	-	-	-	Főjegyző	Arad vm.	Vármegyei hivatal
Atzél Péter	-	-	-	Újságíró	Arad	Alföld – folyóirat
Atzél Péter,	-	-	-	Polgármester	Arad	Városi hivatal
Atzél Péter	-	-	-	Polgármester	Arad	Városi hivatal
Bakonyi Samu	Középfokú gimnázium iskola	Debrecen	-	-	-	-
Bakonyi Samu	Felsőfokú jogi iskola	Budapest	Budapesti Tudományegyetem	-	-	-
Bakonyi Samu	Ügyvédi vizsga	Ismeretlen	-	Ügyvéd	Debrecen	Ügyvédi praxis
Baldacci Antal	Középfokú gimnázium iskola	Kolozsvár	-	Földbirtokos	Esztergom Vm.	Saját birtok
Baldacci Antal	Középfokú katonai iskola	Bécs	Theresianum	Ezredes	Ismeretlen	Katonai szolgálat 1848–49-es honvédelakulatban
Baldacci Antal	-	-	-	Tulajdonos	Szatmárnémeti	Szővő- és kötélgyár
Barabás Béla	Középfokú gimnázium iskola	Arad	Ismeretlen	Aljegyző	Arad Vm.	Vármegyei hivatal;
Barabás Béla	Középfokú gimnázium iskola	Nagyszeben	Ismeretlen	Szerkesztő	Arad	Arad és Vidéke – folyóirat
Barabás Béla	Középfokú gimnázium iskola	Kolozsvár	Ismeretlen	Ügyvéd	Arad	Ügyvédi praxis
Barabás Béla	Felsőfokú jogi iskola	Budapest	Budapesti Tudományegyetem	Főispán	Arad	Vármegyei hivatal
Barabás Béla	-	-	-	Miniszter	Budapest	Minisztérium, Vallás- és közoktatásügyi Minisztérium

3. adattár (részlet)

A képviselők képzettségével és foglalkozásával kapcsolatos adatok²¹

²¹ A 3. adattár teljes változata tartalmazza a kapcsolódó időponti adatokat is.

A képviselők társadalmi státusza több választókerületben eltért az átlagostól, sőt néhány meglepő jelenséget is tapasztalhatunk. A vizsgált városokban arisztokrata politikus csak ritkán, összesen hat esetben szerzett mandátumot, kétszer Debrecen 2. (gróf Dégenfeld-Schonburg Lajos 1885, 1887) és egyszer a város 3. kerületében (báró Láng Lajos 1910),²² valamint 3 alkalommal Aradon (báró Ráday Gedeon 1872 és gróf Tisza István 1910, 1913), Nagyváradon és Szatmárnémetiben pedig főrendű személy nem lett képviselő. A nemesi származásúak azonban mind a négy városban nagy többségben voltak. Érdekes, hogy a leginkább polgárosultabb város, Nagyvárad büszkélkedhet a legmagasabb arányban (kb. 90%) nemesi származású képviselővel.

A képviselők foglalkozását vizsgálva megállapítható, hogy a jogászok, ügyvédek mind a négy városban, az állami hivatalnokok pedig Debrecenben, Nagyváradon és Aradon az országos városi átlaghoz viszonyítva lényegesen magasabb arányban szerepeltek. Míg a földbirtokosok mandátumszerzési aránya nagyjából egyharmadról tehető a vizsgált városokban – ami alól csak Szatmárnémeti és Debrecen 3. választókerülete képez kivételt, ahol elenyésző a számuk –, a vállalkozók és tőkések tekintetében Arad 20%-os aránnyal, az országos szint duplájával rendelkezik. Az országos tendenciák közül a vizsgálatba vont választókerületekben is megfigyelhető az az összefüggés, hogy a parlamenti képviselők származásának vizsgálatakor nem célravezető az állami hivatalnoki elit és a földbirtokosság mint társadalmi elit szétválasztása, hiszen a rendszerint nemesi eredetű földbirtokosok fő modernizációs útja éppen az állami hivatalvállalás volt.

Zárszó

A tanulmányban a különböző adattár részletekben nyilvánosságot látott adatai, és vázlatosan, a teljesség igénye nélkül kiemelt elemzési tendenciái szubjektív módon, többnyire a részletek aprólékos vizsgálata nélkül lettek bemutatva. Így biztosan állíthatjuk, hogy a későbbi „mélyfúrások” és az országos adatok feldolgozásának ismeretében az itt felsoroltaknál jóval széleskörűbb összehasonlítási lehetőségek nyílnak majd a kutatók számára.

²² Láng Lajos bárósítása 1910-es mandátumszerzésekor már folyamatban volt, de a címet csak egy évvel később kapta meg.

Az 1848–1849-es erdélyi képviselők prozopográfiai elemzése és politikai utóélete¹

A Habsburg Monarchia egyik legkeletibb tartományában, Erdélyben az 1848–1849. évi forradalom fontos társadalmi és politikai változásokat hozott, a rendi társadalom felszámolása mellett ez többek között a képviseleti rendszer átalakulását, a választójog demokratizálását is jelentette. A képviseleti intézmények szempontjából a forradalom egy két évtizedig tartó átmeneti időszak kezdetét jelentette a tartományi rendi gyűléstől (diéta) a modern parlamentig.

Tanulmányunkban összefoglaljuk az 1848–1849-es évekre vonatkozóan az Erdélyi Nagyfejedelemség választókerületeiben az erdélyi diétára, majd a magyar országgyűlésbe megválasztott képviselők prozopográfiai vizsgálatának eredményeit, valamint kitérünk a képviselők politikai karrierjének elemzésére a forradalmat követően. Ezáltal reményeink szerint árnyaltabb képet kaphatunk a rendi képviselőtől a modern parlamentig elvezető folyamatról, valamint e folyamatnak a képviselőtestület összetételére való hatásáról. Ennek érdekében vizsgáltuk az életkorra, felekezetre, nemesi státuszra, földrajzi származásra, foglalkozásra és a korábbi politikai részvételre vonatkozó adatokat. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy van-e különbség a két csoport – a diéta és a parlament erdélyi tagjai – között. Ugyancsak vizsgáltuk a forradalom alatti rövid, de intenzív politikai tapasztalatok hatását közép- és hosszú távon, jelesül azt, hogy a tartományi diéta és az 1848–1849-es országgyűlés tagsága milyen mértékben járult hozzá később az országgyűlési karrierhez.

A kolozsvári diétáról Egyed Ákos írt monográfiát, de a diéta összetételével csak érintőlegesen foglalkozott.² Az első népképviseleti országgyűlésnek jóval bővebb a szakirodalma, és a képviselők elemzésével is többen foglalkoztak. Tóth Béla/Adal-

¹ A tanulmány egy, a Sorbonne-Université Centre d'histoire du XIXe s. et LabEx EHNE (Écrire une histoire nouvelle de l'Europe) által 2018. május 31. és június 2. között szervezett „Les acteurs européens du «Printemps des peuples» 1848” című konferencián bemutatott előadás írott változata. Elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² Egyed 2001.

bert Toth klasszikussá vált monográfiája az 1848-as választásokat és képviselőket is feldolgozta.³ Ruszoly József ugyancsak kitért az 1848-as választások eredményeire is.⁴ A Pálmány Béla által szerkesztett életrajzi almanach az 1848–49-ben megválasztott 457 képviselő részletes életrajzi adatait tartalmazza.⁵ Újabban Pap József elemezte a 48-as képviselők politikai kontinuitását.⁶ Tanulmánya képezte írásunk egyik kiindulópontját.

Az 1848-as kolozsvári diéta és a pesti országgyűlés

A bécsi és pesti események hírére az erdélyi magyar liberális ellenzék is követelte, hogy azonnal hívják össze a diétát, Erdély ugyanis nem volt olyan szerencsés helyzetben, mint Magyarország, ahol az éppen üléselő országgyűlés az ún. áprilisi törvények révén lefektethette a polgári átalakulás alapjait. Az erdélyi magyar liberális elit célja a reformok mielőbbi megvalósítása mellett a Magyarországgal való egyesülés volt. A diéta gyors összehívása kulcskérdés volt, mert attól tartottak, hogy ha túlságosan elhúzódik a jobbagyfelszabadítás ügye, ez társadalmi és nemzetiségi feszültségekhez vezet, illetve ezt Bécsből a feszültségek gerjesztésére fogják felhasználni. A bécsi kormányzat és Jósika Samu erdélyi kancellár ellenezték a diéta összehívását, így azt végül a liberálisok nyomására és az eseményekre való tekintettel Teleki József főkormányzó hívta össze 1848. május 29-ére Kolozsvárra.⁷ Ekkora azonban a társadalmi és nemzetiségi ellentétek már annyira kiéleződtek, hogy kérdésessé vált, sikerülhet-e a diétának a békés átalakulás kereteit megteremtenie. Annál is inkább, mert az átalakulást illetően is más-más elképzelése volt a magyaroknak, a románoknak és a szászoknak. A románok nehezményezték, hogy a diétát még hagyományos összetételében hívták össze. Ők azt szerették volna, az egyéni jogok garantálása mellett, hogy a románokat elismerjék Erdély negyedik nemzeteként.⁸ A rendi nemzetek kora fölött egyrészt eljárt az idő, másrészt a magyar liberális tábor egyéni jogokban gondolkozott, ez végül a nemzetiségi közti viszony elmérgesedéséhez vezetett.

Az erdélyi országgyűlés egykamarás volt, a választott tagok mellett hivatalból tagjai voltak a Főkormányzók tanácsosai, a Királyi Tábla elnöke és bírái, az ítélőmesterek és a kincstárnok, a vármegyék és székek főtitkárai, ezt egészítették ki a királyi

³ Toth 1973.

⁴ Ruszoly 1999.

⁵ Pálmány 2002.

⁶ Pap 2016b: 21–44; Pap 2017: 24–28.

⁷ A kérdésre lásd: Egyed 2001.

⁸ Erdélyben 1848-ig volt érvényben az ún. három rendi nemzet és négy bevett vallás rendszere.

meghívottak (regalisták). Utóbbiakra a törvény annyit írt elő, hogy a „tekintélyesb nemességből való teljes koru honfiak” legyenek, akik kellő birtokkal és tapasztalattal rendelkeznek, és erkölcsileg feddhetetlenek.⁹ A 19. század első felében a diétákon a regalisták képezték a többséget, számuk általában 120-160 között mozgott, 1848 tavaszán meg éppenséggel 218 meghívott szerepelt a listán, szemben a 86 választott követtel.¹⁰ Ha egy pillantást vetünk a regalisták listájára, rögtön szembeötlik, hogy az arisztokraták mellett szép számmal találunk köznemes hivatalnokokat is, illetve nem hivatalviselő birtokos nemeseket.¹¹ Minden vármegye, székely és szász szék és vidék, valamint kiváltságos város, ún. taxás hely¹² 2-2 követet választott. A vármegyéknek (beleértve a Partiumot¹³) 26, a szász székeknek és vidékeknek összesen 22, a székely székeknek 10, a kiváltságos helyeknek pedig 36 képviselői hely jutott.

A választások történetére nem térünk ki, egy eseten keresztül szemléltetjük ezek lefolyását. Alsó-Fehér vármegyében a forradalmi események hírére 1848. március 19-én népgyűlést hívtak össze, amelynek két fő szervezője a reformkori liberális ellenzék Erdély-szerte ismert vezéregyénisége, Szász Károly, a nagyenyedi református kollégium tanára és báró Kemény István voltak. Március végén hazatért a pozsonyi országgyűlésről egy másik ismert liberális véleményvezér, báró Kemény Dénes is. Nyomásukra március 30-án összeült a megyegyűlés, de előző nap a liberális tábor szűkebb körű tanácskozást tartott, amelyen többek között a Zeyk fivérek is részt vettek. A megyegyűlésen bár külön csoportot képezett a balázsfalvi görögkatolikus klérus és a tanári kar, de közös kívánságként hangzott el a diéta mielőbbi összehívása. Ennek érdekében a Zeyk testvéreket Kolozsvárra küldték. Április 1-jén Alsó-Fehér vármegye már meg is választotta jövőendő követeit a diétára – a Kemény család két tagja, Dénes és István személyében –, arra a diétára, amelynek összehívása még nem volt napirenden. Úgy döntöttek, ha nem hívják össze az erdélyi diétát, akkor a követeket a magyar országgyűlésre küldik. A követutasításba belefoglalták többek között Erdély és Magyarország unióját, a törvény előtti egyenlőséget és a közteherviselést is. A konzervatív tábor passzivitásba vonult, a gyűlést a liberálisok dominál-

⁹ A diéta összetételét 1848-ig az erdélyi 1791. évi XI. törvénycikk szabályozta. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79100011.TVT&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%-3Derd%25C3%25A9lyi%25201791> (2019. 10. 2.)

¹⁰ Egyed 2001: 65. Egyed Ákosnál 88 szerepel, valószínűleg a pótkövetekkel együtt.

¹¹ Egyed 2001: 196–202.

¹² Ezeknek a vármegyék és a székely székek területén fekvő kiváltságos helyeknek csak kis része volt szabad királyi város. A szász városok – beleértve a szabad királyi városokat is – képviselői a székek és vidékek köveivel együtt képviselték a szász natiót.

¹³ Az időközben Magyarországhoz visszacsatolt Partium képviselői nem jelentek meg az erdélyi diétán.

ták, gyakorlatilag minden javaslatukat megszavazták. Miután Alsó-Fehér vármegye volt a liberális mozgalom egyik fő fészke Erdélyben, ezért jóval több számba jöhető képviselőjelölt volt a vármegyében, mint ahány mandátum. A többieket így máshol választották meg: Szász Károlyt szülővárosa, Vizakna küldte az országgyűlésbe. A Zeyk családnak több vármegyében is volt birtoka, így Józsefet Doboka, Károlyt pedig Kolozs vármegyében választották meg. A vármegye kiváltságos helyein – Gyulafehérvár, Abrudbánya és Vizakna – szintén a liberális tábor hívei diadalmaskodtak. Nagyenyeden erős volt a konzervatív tábor, de a városnak nem volt országgyűlési képviseleti joga.¹⁴

Miután a május végén összeült erdélyi diétán néhány alapvető törvényt – köztük a jobbágyszabadítást, a törvény előtti egyenlőséget, valamint a románok és szászok által vitatott uniót Magyarországgal – megszavazták, a kolozsvári országgyűlés feloszlott, és újabb választást rendeltek el. Az unió nyomán ugyanis az erdélyi képviselőknek azontúl a magyar országgyűlésen volt a helyük. Az is felmerült, hogy a diéta képviselői választás nélkül menjenek Pestre, de végül a legitimitás biztosítása érdekében az új választások mellett döntöttek.¹⁵ A pozsonyi országgyűlés ugyancsak feloszlott, hogy az ott elfogadott új választási törvény alapján 1848 júliusára Pestre új országgyűlést hívjanak össze, amelynek szervezetét és működését az 1848. évi IV. és V. törvény szabályozta.¹⁶ Az erdélyi 1848. évi II. törvénycikk magasabb cenzust írt elő, azaz a szegényebb tartományban a magyarországinál magasabb vagyoni követelményt támasztott a potenciális választókkal szemben.¹⁷

A magyar országgyűlés, szemben az erdélyivel, kétkamarás volt, és ezt az 1848-as törvények sem érintették. A felsőház megléte Erdély viszonylatában problémát okozott, hiszen az erdélyi arisztokrácia tagjai korábban is rendszeresen részt vettek a diétán képviselőként, regalistaként vagy a központi hatóságok képviseletében, de nem hivatalból voltak tagjai a diétának. Az 1848. évi VII. törvénycikk értelmében azonban az 1846–1847. évi erdélyi diéta regalistái megjelenhettek a felsőházban,

¹⁴ Szilágyi 1898: 18–21.

¹⁵ Egyed 2001: 99–102.

¹⁶ Ruszoly 1996: 277–299. Az 1848-as magyar országgyűlésre lásd még: Szabad 1998; Bérenger–Kecskeméti 2008: 285–341.

¹⁷ A censusba (Erdélyben 8 forint) a fej- és pótlékadó kivételével minden egyenes adó beleszámitott. Magyarországon 1874 előtt a vagyonhoz kötötték a választójogot: városban 300 ezüst forint értékű ingatlanhoz, vidéken legalább ¼ úrbéri telekhez. Az erdélyi választójogra lásd: Boros–Szabó 1999: 126–128; Szász 1987: 1630–1633; Ruszoly 2002: 67–83. A választójogi törvény hatásait az erdélyi választók összetételére legalaposabban Pap József vizsgálta: Pap 2014d. 248–255; Pap 2014e.

kivéve a központi hatóságok tagjait és a katonai személyeket.¹⁸ Másrészt a magyar parlament felsőházának tagjai voltak a római és a görögkatolikus, valamint a görögkeleti püspökök is, a protestánsok viszont nem, pedig Erdélyben a református és az unitárius, illetve a szász evangélikus egyház feje nagy tekintélynek örvendett, és a politikai elit jelentős része is ezekhez a felekezetekhez tartozott. 1848 nyarán a magyar felsőháznak 792 tagja volt (47 püspök és apát, 76 országos méltóság és főispán, 566 magyarországi és 111 erdélyi arisztokrata). Közülük azonban csak 267 személy – köztük 46 erdélyi – látogatta ténylegesen az üléseket.¹⁹

Amíg az első népképviselői országgyűlésen a felsőház összetétele változatlan maradt, addig az alsóház, amelynek súlya már a reformkorban megnövekedett, jelentős változásokon ment keresztül, és egyértelműen fölénybe került a felsőházzal szemben. A változás egyaránt érintette a választókat és a választottakat. 1848 előtt csak a nemesek és a szabad királyi városok polgárai választhattak, és bár ők személyükre nézve továbbra is megmaradtak a választójog élvezetében – ez volt az ún. régi jog –, a censzos (vagyon- és értelmiségi census) választójog értelmében újabb rétegekkel bővült a választók köre. Magyarországon 1848 nyarán a lakosság kb. 6-6,3%-a rendelkezett választójoggal (ez nagyjából a felnőtt férfiak negyedét jelentette), a volt jobbágyság mintegy harmada szintén a választók közé került.²⁰ Erdélyben a magasabb census, az úrbérrendezés hiánya – ami miatt például nem lehetett a szavazati jogot a telekarányhoz viszonyítani – és a lakosság szegénysége miatt a választók összetétele jóval kisebb mértékben alakult át, itt továbbra is a régi jogon választók maradtak többségben, és ez így maradt jó ideig a kiegyezés után is. A választók aránya itt 4,8% körül mozgott.²¹ Nem változtak a választókerületek sem, a vármegyék, székek, vidékek továbbra is 2-2, a kiváltságos városok némelyike továbbra is két, mások csak egy képviselőt választhattak. Magyarországon 377 képviselőt választottak. Erdélynek az 1848. évi VII. törvénycikk 69. helyet biztosított, de a törvényből kifejejtették a két örmény várost, Szamosújvárt és Erzsébetvárost. Ennek tisztázása után 73 mandátum jutott Erdélynek.²²

¹⁸ Egyed 2001: 98.

¹⁹ Pálmány 1999: 45–46.

²⁰ Pálmány 1999: 40–41; Bérenger–Kecskeméti 2008: 286–288.

²¹ Pap 2014: 241–242, 248–255; Pál 2016a: 50–51.

²² Egyed 2001: 98.

Az 1848–1849-es képviselőtestület összetétele

1848 május–júniusában a kolozsvári diétán 86 választott képviselő és 218 kinevezett regalista vett részt, utóbbiakra nem térünk ki jelen tanulmány keretei között.²³ A nyári országgyűlési választások előtt a választókerületek számát 86-ról 73-ra csökkentették, mert a legtöbb kiváltságos város elvesztett egy-egy képviselői helyet. Ennek ellenére az országgyűlésen mégis összesen 81 képviselő vett részt, mivel gyakoriak voltak a pótválasztások, különösen miután az országgyűlést Debrecenbe helyezték át. A népképviselői országgyűlésre 37 képviselő (43%)²⁴ ment tovább a rendi országgyűlésből, ezáltal a kontinuitás jelentősebb volt, mint a kolozsvári és a korábbi országgyűlések között (33,7%). Mivel a két választás között csak néhány hónap telt el, inkább az a szembeűnő, hogy ez a kontinuitás miért nem hangsúlyosabb a képviselőtestületben. Ha a földrajzi eloszlást is nézzük (1. táblázat), magasabb értékek figyelhetők meg a székely székekben (a 10 képviselő közül 8 a kolozsvári diétán is ott űlt) és a városokban, míg a vármegyékben és a szász székekben a folytonosság kisebb mértékű. Az utóbbiak esetében részben Magyarország és Erdély uniójának megszavazása vezetett a képviselők kicserélődéséhez, ezt ugyanis később felrótták az illetőknek. Egy része a diétai képviselőknek hivatalhoz jutott, de a vármegyék további magyarázatot igényelnek. Erdély esetében jóval kisebb mértékben következett be a szavazóbázis átalakulása, mint Magyarországon. A szavazók száma 11 ezerrel nőtt (ennek háromnegyede adócenzus alapján), ebből négyezer a vármegyékre, több mint hatezer pedig a szász székekre esett. Az új választójog talán mégis a vármegyékre volt nagyobb hatással, mert míg a királyföldi választók 87,9%-a szász, addig a vármegyeiek 62,9%-a román volt.²⁵ Ennek ellenére a személyi változások a vártnál kisebb strukturális változásokat eredményeztek, mert az új képviselők is ugyanabból

²³ A tanulmányban szereplő számítások, ábrák és táblázatok két adathalmazon alapulnak. A rendi országgyűlés képviselőire vonatkozó adatok (amelyről nem készült prozopográfiai tanulmány) többnyire Egyed Ákos (Egyed 2001) könyvéből származnak. A népképviselői országgyűlés tagjaira vonatkozó adatokat Toth 1973 és Pálmány 2002 munkáiból állítottuk össze. Mindkét adathalmazt kiegészítettük egyéb életrajzi, genealógiai és más forrásokkal, amelyet egy nagyobb prozopográfiai projekt keretén belül gyűjtöttünk össze 2011 és 2016 között: „Az erdélyi politikai elit (1867–1918)”, projektvezető: Pál Judit. A projekt adatai, az eredmények és a várható publikációk a következő honlapon tekinthetők meg: http://elite-research.eu/transylvanian_political_elite.html (utolsó hozzáférés 2018. 10. 5.)

²⁴ Pap József adatai szerint a kontinuitás mértéke 55%. A két érték közötti különbség abból adódik, hogy az ő adata az 1848 előtti összes rendi országgyűlésre vonatkoznak. Pap 2016b: 30.

²⁵ Egyed 2001: 106–107. A választók összlétszámára nézve nem rendelkezünk forrással, így az új szavazók arányát nem tudjuk kiszámítani, de a volt úrbéresek kb. 3,7%-át képezték.

a társadalmi rétegből, néha pedig ugyanabból a családból kerültek ki, mint a korábbiak. A kérdéssel Pap József is foglalkozott, és rámutatott többek között annak jelentőségére, hogy Magyarországon a vármegyéket több választókerületre osztották, és ezzel együtt új emberek kaptak lehetőséget a politikai szereplésre, míg Erdélyben megmaradt a hagyományos beosztás.²⁶

Vármegyék	20%
Királyföld	21,4%
Székelyföld	80%
Városok	65,5%

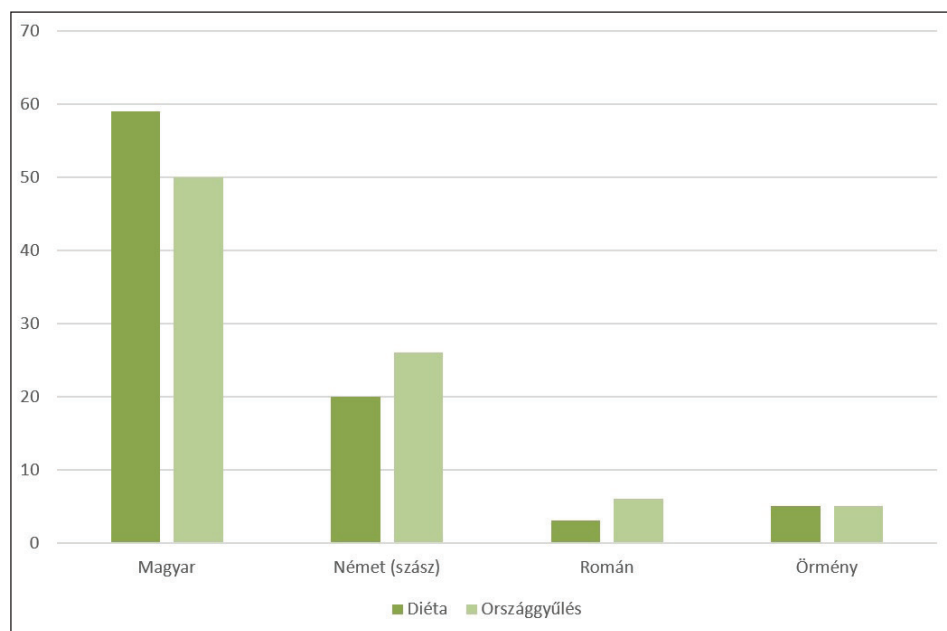
1. táblázat. Kontinuitás a rendi és a népképviselői országgyűlés között a választókerületek függvényében

Az átlagéletkor, a nemzetiségi, a felekezeti és a társadalmi összetétel tekintetében a két csoport között nem voltak jelentős különbségek. Ismerve a képviselők 82%-ának a születési dátumát, megállapíthatjuk, hogy az átlagéletkor mindkét csoportban 40 év körül mozgott, amely tízéves korcsoportokra lebontva sem mutat szignifikáns különbségeket. A csoport tagjai szinte egyenlően oszlottak meg két generáció között. Ugyanazokban az iskolákban – az egyetemi szintű oktatást pótló neves erdélyi felekezeti kollégiumokban, illetve gimnáziumokban – nevelkedtek, és képzettségük is hasonló volt.

Ami a képviselők etnikai összetételét illeti: a rendi országgyűlésen 58 magyart (71,6%) – ezek egy része még a székely *natio* képviselőjében ült a diétán –, 20 szászt (24,6%), 3 románt (3,7%) és 5 örményt (6,1%) találunk, míg a népképviselői országgyűlésen 47 magyar (58,7%), 23 szász (28,7%), 6 román (7,5%) és 5 örmény (6,2%) vett részt Erdélyből. Az egykori erdélyi három rendi nemzet képviselői és az örmények tehát továbbra is felülreprezentáltak voltak a románokkal szemben. Az utóbbiaknak a jogegyenlőséget biztosító új törvények ellenére is csak hat képviselőjük volt. A fő okok között az új választójogban megszabott magas cenzust említhetjük, amely főleg a magyarokat és szászokat részesítette előnyben, míg a többségében most felszabadult jobbágyságból és zsellérekéből álló románok számára kétségtelenül hátrányt jelentett. A politikai hagyományok és a mentalitás, illetve a három etnikai csoport elitjének a létszáma és a képzettsége közötti eltérések szintén jelentősen befolyásolták a választások eredményeit. Egy másik fontos tényező a románok rész-

²⁶ Pap 2016b: 30–31.

leges politikai passzivitása volt, amely a mélyülő etnikai ellentétek és a balázsfalvi román nemzetgyűlés (1848 május 15–17.) határozatainak hatására alakult ki.²⁷ A szászok arányának relatív növekedését a képviselők magasabb fluktuációja magyarázza, amely tükrözi a forradalom eseményeihez való viszonyulásukat.

1. ábra. A képviselők etnikuma (1848–1849)

Magyarázatra szorul az örmény képviselők nagy száma. Az örmények a 17. században telepedtek meg nagyobb számban Erdélyben, de viszonylag gyorsan és sikeresen integrálódtak az erdélyi rendi társadalomba, számos privilégiummal rendelkeztek. Kezdetben főként marhakereskedéssel és a bőrfeldolgozással kapcsolatos mesterségekkel (tímár, szűcs) foglalkoztak, viszont az elit tagjai már a 18. században nemesi címeket szereztek, és a 19. században egyre nagyobb számban találjuk meg őket az értelmiségiek között is. A két örmények által alapított várost, Szamosújvárt és Erzsébetvárost II. József szabad királyi városi rangra emelte, az erdélyi rendek ugyan ezt későn ismerték el, 1841-től azonban már az erdélyi országgyűlésekre is küldtek követeket. A 19. század közepén is azonban csupán pár ezerre rúgott lélekszámuk, és 1848 után a két szabad királyi városban is felgyorsult elmagyarosodási

²⁷ Hitchins 1988: 176–201.

folyamatuk.²⁸ Két városuk külön képviseletének köszönhetően azonban a dualizmus idején is ott találjuk a magyar-örmény képviselőket az országgyűléseken.²⁹

Az erdélyi és a magyarországi képviselők etnikai összetételének összehasonlítását megnehezíti az, hogy a magyarországi képviselők többsége (88% körül) magyarnak vallotta magát annak ellenére, hogy különböző etnikumú családokból származtak. Néhányan elmagyarosították a nevüket, mint például Irányi Dániel (Daniel Halbschuh). Így a pesti országgyűlés kapcsán csakis a szászokról, a románokról (6 Erdélyből és 18 Magyarországról), néhány szlovák és a fumei képviselőről állíthatjuk, hogy valamilyen formában a nemzetiségüket képviselték (összesen 62–65 képviselő, azaz 14%, vagy Jean Bérenger és Kecskeméti Károly szerint összesen 82 képviselő, azaz 18,2%).³⁰ Mellettük volt néhány német, szerb, rutén és szlovák, akiknek a származása nem egyezett a saját bevallása szerinti nemzetiségével.

A képviselők felekezeti összetétele csak részben tükrözte a régió vallási sokszínűségét. Mivel Erdélyben az etnikum és a vallás szorosan kapcsolódik egymáshoz,³¹ a románok jelentős alulreprezentációja értelemszerűen a görögkeletiek és a görögkatolikusok csekély arányát eredményezte, míg a protestánsok és a római katolikusok felülreprezentáltak voltak. A két csoport – a rendi és a népképviseleti országgyűlés tagjai – között csak apró különbségeket találunk, utóbbi esetében az evangélikusok nagyobb száma a fent említett királyföldi pótválasztásoknak az eredménye.

Pálmány Béla röviden elemezte az 1848. évi népképviseleti országgyűlés képviselőinek szocioprofessionális összetételét. Ha össze szeretnénk foglalni az átlagos 48-as képviselők profilját, nemesi származású, jogvégzett megyei vagy városi hivatalnokot találunk. A protestánsok túlreprezentáltak voltak, de korántsem képezték a többséget, ahogy korábban vélték.³²

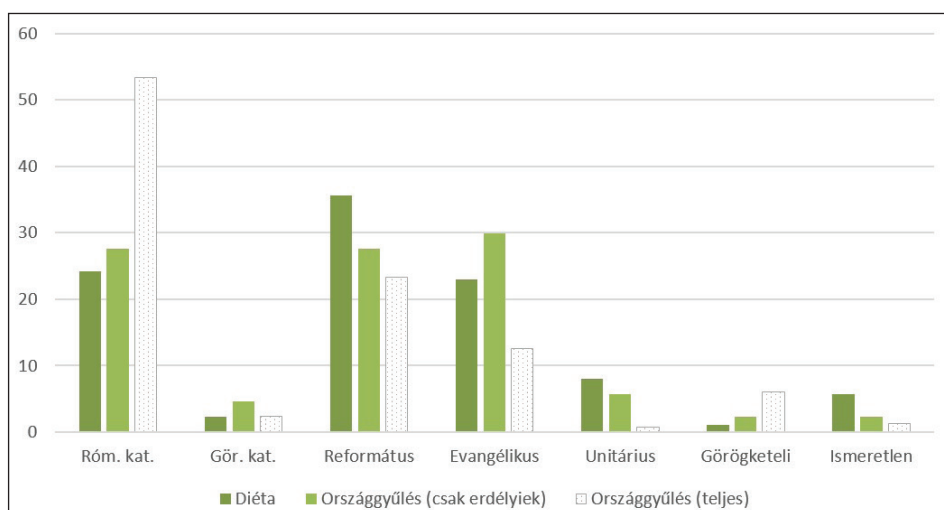
²⁸ Lásd Pál 2011b.

²⁹ Bertényi 2013.

³⁰ Bérenger–Kecskeméti 2008: 295.

³¹ A románok görögkeletiek (ortodox) vagy görögkatolikusok, a szászok evangélikusok, az örmények katolikusok, a magyarok reformátusok és római katolikusok voltak, kisebb unitárius és evangélikus csoportokkal.

³² Pálmány 1999.

2. ábra. Az erdélyi képviselők felekezeti összetétele (1848–1849)

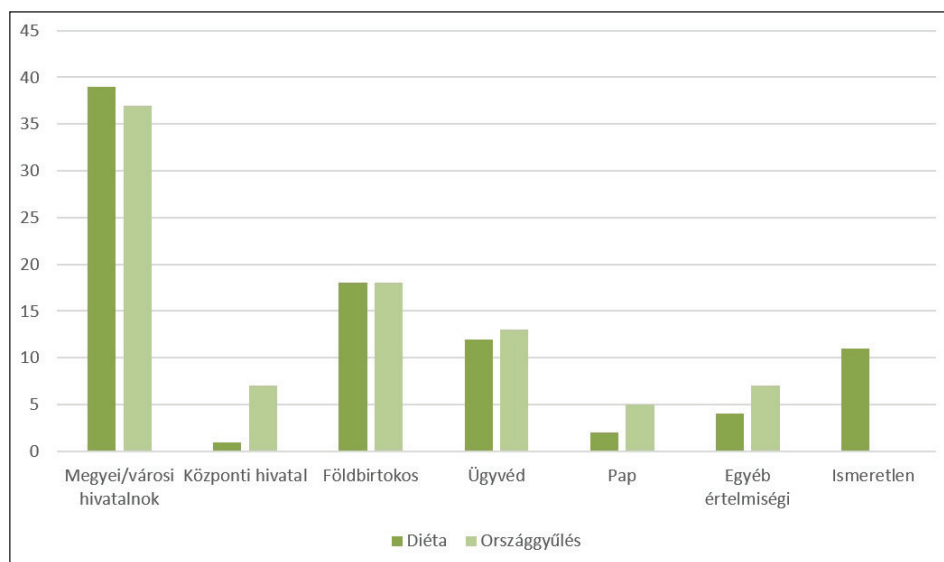
Pálmány kutatása igazolta, hogy az 1848-as képviselők többsége Magyarországon nemesi származású volt (76,6% a székelyeket is beleértve).³³ Erdélyben nem ismerjük a pontos értékeket, de az arányuk valamivel alacsonyabb volt, mert a szászok és a városi képviselők közül többen is közrendűek voltak. Magyarországon a lakosság körülbelül 5%-a és a magyar anyanyelvűek 8-10%-a nemesi címmel rendelkezett, nagyrészüknél azonban nagyon kevés vagy semmi birtoka nem volt. A felülreprezentáltságuk főleg a társadalmi presztízsiüknek és a politikai tapasztalatuknak köszönhető, az összes politikai-adminisztratív tisztség betöltése, különösen a vármegyei hivatalok esetében felbecsülhetetlen előnyt jelentett számukra a választások alatt. Az 1848 nyarán megválasztott 24 arisztokrata közül tízen erdélyiek voltak; az arisztokraták fele a liberális ellenzék vezetői közül került ki. A népképviselői országgyűlésen az arisztokraták aránya kissé csökkent a diétához képest, de a dualizmus időszakában is 9-16% közöttre tehető arányuk.³⁴

A városoknak 85 helye volt a népképviselői országgyűlésen (18,6%), ebből 23 illette az erdélyi kiváltságos helyeket, a rendi országgyűlésen pedig 36 városi képviselő volt. Ha a szászokat is beleszámoljuk, akkor a rendi országgyűlés választott képviselőinek fele és a népképviselői országgyűlés erdélyi tagjainak 60,4%-a volt városi, többségük hivatalnok vagy értelmiségi volt, és csak egyetlen egy kereskedőt találunk közöttük.

³³ Pálmány 1999: 47.

³⁴ Boros–Szabó 1999: 92.

A népképviselői országgyűlés képviselőinek foglalkozását illetően Pálmány két nagy csoportot különböztetett meg: háromnegyedük hivatalnok és értelmiségi volt, míg negyedük a birtokából élt.³⁵ Többségük jogot tanult, közülük több mint 40% tette le sikeresen az ügyvédi vizsgát. Erdélyben is hasonló volt a helyzet, bár kisse változatosabbnak mondható a szocioprofesszionális összetétel, azonban sokszor problémás a besorolás, mert a képviselőknek több megélhetési forrásuk is volt egyszerre; a professzionálizáció még a kezdeti fázisában tartott. A földbirtokosok egy része egyben hivatalt is viselt, ezért csak azokat jegyezték fel birtokosnak, akik semmilyen hivatali funkciót nem töltöttek be; a földbirtokos kategóriában közismert politikusokat is találunk, mint például Teleki Lászlót, a liberális ellenzék vezérét. A rendi országgyűlés esetében a képviselők negyedének ismeretlen a foglalkozása. A többiek közül egyharmada hivatalnok volt (de ha biztosan meg lehetne állapítani az ismeretlenek foglalkozását, vélhetően a számuk emelkedne), negyede földbirtokos és körülbelül 20%-a értelmiségi. Az utóbbiak közül az ügyvédek csoportja volt a legnépesebb, akik Európa-szerte jelentős szerepet töltöttek be a politikai életben.³⁶

3. ábra. A képviselők szocioprofesszionális összetétele (1848–1849)

A képviselők helyi kötődését illetően sem figyelhetők meg szignifikáns különbségek. Az 1848-as forradalomig a vármegyék, a székek és a legtöbb város választói

³⁵ Pálmány 1999: 47–49.

³⁶ Cotta–Best 2000: 510–511.

maguk közül választották a képviselőiket, akiket aztán követutasításokkal láttak el az országgyűlésen tárgyalandó fontosabb kérdéseket illetően. Csak ritkán fordult elő a reformkorban, hogy valamely kisebb város egy ismert politikust válasszon az arisztokrácia vagy a politikában szereplő értelmiségiek közül. Ez a gyakorlat állandósult a rendi országgyűlési választásokon, és ezt találjuk 1848 tavaszán–nyarán is, így a képviselők közé csak kivételesen kerültek „idegenek”, mint a jól ismert liberális ellenzéki politikus, Wesselényi Miklós, akit a kis mezővároska, Szék választott meg. Az „idegenek” száma kissé megnövekedett a nyári parlamenti választások nyomán, de a képviselők döntő többsége továbbra is helyi ember volt. Marosszéken ezt a kérdést tematizálták is a választások alatt, a radikálisoknak így sikerült két képviselőt küldeniük Pestre a neves publicistával, báró Kemény Zsigmonddal – ő is a környékről származott, de előbb Kolozsvárra, majd onnan Pestre költözött – és a közismert jogásszal, Horváth Istvánnal szemben, aki a marosvásárhelyi Királyi Tábla ítélőbírója volt. (Horváthot végül az egyik vármegyei kerületben választották meg.)³⁷

Az erdélyi választókerületekben – és ezen belül főleg a városokban – csak a kiegyezés után alakult ki az a tendencia, hogy „idegen” jelöltet válasszanak az országgyűlésbe.

A képviselők politikai szerepvállalása 1860 után

Az 1848. évi magyar országgyűlésnek hányatott sors jutott osztályrészül. 1849 elején a parlament Debrecenbe menekült, a nyár folyamán visszatért Pestre, majd Szegedre költözött. A forradalom leverése után Erdélyt ismét leválasztották Magyarországról, amúgy pedig az alkotmányosságot az egész Monarchia területén felfüggesztették. Az Októberi Diploma (1860) újabb fordulatot hozott, az uralkodó visszaállította a birodalmat alkotó országok és tartományok önállóságát, de emellett létrehozta egyfajta központi parlamentet – az átalakult Birodalmi Tanácsot (Reichsrat) – is, amelynek összetételét és hatáskörét a Februári Pátens (1861) szabályozta. A Birodalmi Tanács alsóházának 343 képviselője közül 120-at a magyar korona országainak kellett (volna) delegálniuk, Erdélyre ebből 26 képviselő jutott. A Birodalmi Tanács tagjait a diétának kellett volna megválasztania, ezért Bécsből sürgették az erdélyi országgyűlés összehívását. Ám a nemzetiségek közötti heves viták politikai patthelyzethez vezettek, amely az udvar határozott beavatkozásával ért véget. Miután a magyar elittel nem sikerült ekkor még kompromisszumos megoldást találni, és a magyar országgyűlést

³⁷ Dósa Elek jogász, az országgyűlés későbbi tagja, „terrorral” vádolta a radikálisokat, különösen Berzenczey László képviselőt. Somogyi 2012: 244.

az uralkodó feloszlatta, Erdély helyzete felértékelődött; Magyarország elszigetelése miatt még fontosabbá vált az erdélyi diéta újbóli összehívása. Erdélyben 1862-ben ugyancsak lemondott a gubernátor és a kancellár, valamint a legtöbb főispán.

A provizórium idején új választójogi szabályt vezettek be, amely az 1848-as törvényhez képest kitágította a szavazati jogot. Ennek eredményeként 1863-ban a Nagyszebenben összehívott diétára nagyszámú román képviselőt választottak meg. A magyarokat sokként érte, hogy a Székelyföld és a városok kivételével elvesztették pozícióikat. Az unió nyomán amúgy is törvénytelennek tartották a külön országgyűlés összehívását, ezért a magyar képviselők megtagadták az 1863–64. évi nagyszebeni tartománygyűlésen való részvételt.³⁸ Magyarokat egy-két kivételtől eltekintve csak a regalisták soraiban találunk. Bécsből többször próbálkoztak ellenállásuk megtörésével, a székely székekben és a (nem szász) városokban több ízben kiírtak időközi választásokat, azonban az ellenállást nem sikerült megtörni.

Miután Nagyszebenben megválasztották Erdély képviselőit a Birodalmi Tanácsba, és ezzel az udvar elérte célját, az uralkodó elnapolta a diétát. A Monarchiában bekövetezett általános politikai változások nyomán, valamint a magyar elittel folyó kiegyezési tárgyalások folyamánként Ferenc József 1865. november végére újabb diétát hívott össze Kolozsvárra. Erdély utolsó diétájára – amelynek törvényességét tulajdonképpen mindhárom nemzetiségi elit megkérdőjelezte – az osztrák–magyar kiegyezés előkészítése keretében került sor, és egyetlen napirendi pontja a Magyarországgal való unió újbóli életbe léptetése volt. A választásokra az 1848-as törvényben lefektetett cenzus alapján került sor, ennek eredményeként a magyarok ismét többséget alkottak. Miután megerősítették Magyarország és Erdély unióját, az uralkodó a kolozsvári diétát is feloszlatta. 1866-ban új választásokat írtak ki az erdélyi választókerületekben, de a képviselőket ezúttal a magyar országgyűlésbe küldték. Ettől kezdve az erdélyi választókerületek is betagozódtak a magyarországi keretekbe, bár az erdélyi és a magyarországi választójogban mutatkozó különbségek egészen a korszak, azaz az első világháború végéig megmaradtak.³⁹

Az 1863–1864. és az 1865. évi diétára megválasztott, majd az 1866 utáni magyar országgyűlésbe küldött képviselők között megtalálható az 1848-as politikai szereplők nem elhanyagolható része. Kutatásunk során megkíséreltük azt is megvizsgálni, hogy a diéta és az 1848-as parlamenti csoport között létező apró különbségek elelenére 1863 után megmaradt-e a nagyfokú hasonlóság, vagy esetleg a két csoport politikai magatartása között a későbbiekben nagyobb fokú eltérés is kimutatható. Az elemzésbe nem pusztán a megszerzett mandátumokat, hanem a választásokon

³⁸ Retegan 2004: 37–61, 99–113, 179–199.

³⁹ Pál 2018: 25–40.

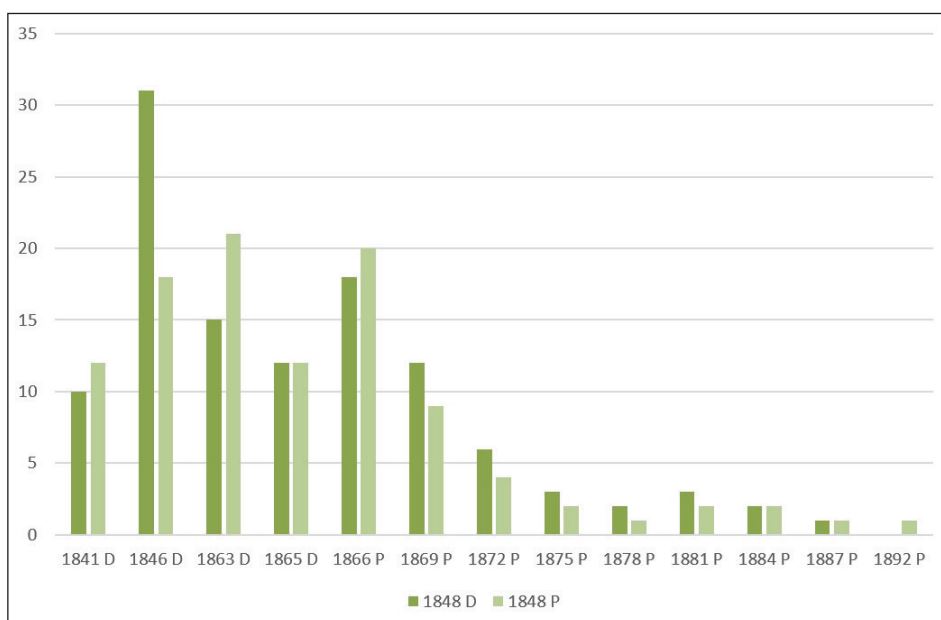
való fellépés szándékát és politikai érdeklődésüket is figyelembe vettük, még akkor is, ha passzivitásba vonulással zárultak (mint a magyaroké 1863-ban) vagy választási kudarcok voltak (1866 és 1892 között).

Ami az országgyűlési választásokon való folyamatos részvételt illeti (beleértve a vereségeket), az 1848. évi diéta és az országgyűlés 137 képviselőjéből 54-en (39,4%) további mandátumot szereztek az 1863 és 1865 közötti erdélyi diétákon is, majd 1866 és 1892 között a magyar országgyűlésekben. A mandátumok megoszlása a két csoport között kiegyensúlyozott: 35-en a diéta, 37-en pedig az országgyűlésnek voltak egykor a tagjai (18-an pedig mindkét testületben rendelkeztek mandátummal). Az alábbi táblázat a választási részvételt – azaz a szerzett mandátumokat és választási vereségeket együttesen – mutatja, míg a 4. ábra a kontinuitást ábrázolja választási ciklusonként. A későbbi választási részvételt illetően jelentéktelenek a különbségek, tehát a két csoport nem mutatott lényeges különbséget a parlamenti karrier iránti érdeklődés mértékében 1861 után. Az egykori fogarasi képviselő, Boér Antal volt a csoport igazi „túlélője”. Őt a szabadságharc leverése után halálra, majd várfogságra ítélték. Ellenzékiként a kiegyezés után nehezen indult újra karrierje, de 1872-ben már megválasztották a Balközép Párt színeiben, a fúzió után pedig folyamatosan tagja volt az országgyűlésnek, amelynek hosszú ideig korelnöke is volt.⁴⁰ Halála évében, 1892-ben 90 évesen vonult vissza az aktív politizálástól.

	1848-as diéta	1848-as parlament
Mandátumok	74	75
Vereségek	15	12

2. táblázat. Választási részvétel (mandátumok és vereségek együttes száma) 1863–1892 között

⁴⁰ Almanach 1887: 181.

4. ábra. Előzmények és folytonosság választási ciklusonként (1841–1892)

Az elemzésnek természetesen figyelembe kell vennie az elhalálozás jelenségét is annak érdekében, hogy pontosabb képet kaphassunk a kontinuitásról. Ezért minden választási ciklusra ki kell számítani az 1848–1849-es túlélők arányát, és ahhoz viszonyítva kiszámolni a parlamenti tevékenységet folytatók arányát. 137 személy közül 109 (79,5%) egykori képviselő halálának idejét azonosítottuk. Az adatgyűjtés során a legnagyobb problémát a diéta tagjainak egy része jelentette, akiket később nem találunk meg az aktív politikai szereplők között. Mivel azonban a diéta és az országgyűlés tagjai között az életkori és tízévenkénti megoszlási különbség elhanyagolható volt, feltételeztük, hogy a halálozási statisztikát tekintve sem mutathatók ki lényeges különbségek. A 3. táblázat a politikai részvétel alakulását mutatja az ismert túlélési arányhoz viszonyítva. Megfigyelhető, hogy 1875-ig (ezt követően a számadatok túl alacsonyak ahhoz, hogy bármiféle statisztikai relevanciával bírjanak) a volt országgyűlési képviselők jelentős része (31-69% között) továbbra is részt vett az országgyűlési választásokon. A legmagasabb részvételi arányt 1866-ban találjuk, de a kiegyezési körüli időszakot amúgy is kiemelkedően magas politikai aktivitás jellemezte, és valószínűleg az 1866. évi választások erősen szimbolikus jellege is hozzájárult a 48-asok sikeréhez.

	Élő 48-asok (Erdély)	Képviselők (Erdély)	% (Erdély)	Élő 48-asok (Magyarország)	Képviselők (Magyarország)	% (Magyarország)
1848–1863	61	28	46%			
1863–1865	53	18	34%			
1866–1869	48	33	69%	322	113	35,1%
1869–1872	40	18	45%	285	73	25,6%
1872–1875	36	11	31%	253	49	19,4%
1875–1878	27	6	22%	229	30	13,1%
1878–1881	26	5	19%	205	25	12,2%
1881–1884	23	6	26%	178	19	10,7%
1884–1887	15	5	33%	153	14	9,2%
1887–1892	12	2	17%	118	9	7,6%
1892–1896	15	1	7%	74	6	8,1%
1896–1901	7			36	2	5,6%
1901–1905	4			16	1	6,3%
1905–1906	1			8	1	12,5%
1906–1910	1			8	1	12,5%
1910–1918	0			4	1	25%
Ismeretlen	28					

3. táblázat. Parlamenti folytonosság a 48-asok körében választási ciklusonként
(a túlélési arány szerint)⁴¹

A ciklusok közötti általános kontinuitás ingadozó tendenciát mutat (5. ábra). Az 1863–64. és 1865. évi diétákkal való alacsony értékek okát az általános politikai körülményekben kereshetjük: a két diétát eltérő választójog alapján és ellentétes politikai célokkal hívták össze. Az 1866. évi választást követően azonban a dualista rendszer stabilitása tükröződik a parlamenti folytonosság hirtelen és folyamatos növekedésében egyik ciklusról a másikra, ezt azonban Erdély esetében az egykori 48-as képviselők részvételének folyamatosan lefelé ívelő tendenciája kíséri. A görbe csúcsa az 1866-os országgyűlés volt, amint azt fent említettük.

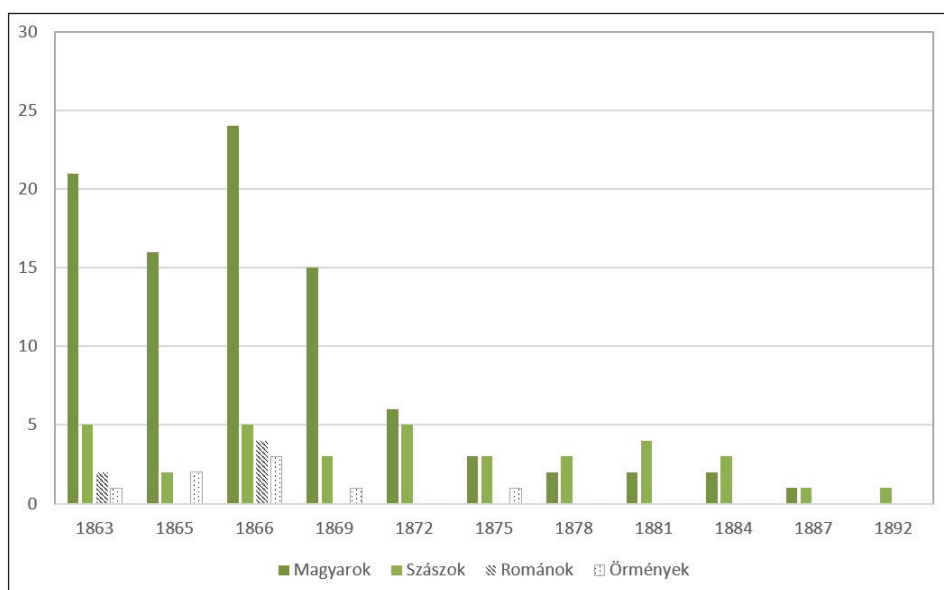
⁴¹ Lásd viszonyítási alapként: Pap 2016b: 35. A 2–4 oszlopok eltérők Pap adataihoz képest, mivel mi az 1848-as erdélyi diéta képviselőivel is számoltunk. Az 5–7. oszlopokban szereplő adatok megegyeznek Pap számításaival.

5. ábra. Összehasonlító parlamenti folytonosság választási ciklusonként

A továbbszolgáló képviselők etnikai összetétele kevésbé változatos, mint 1848-ban, ám érdekes tendenciát követ. 1869–1872-ig – beleértve ezt a ciklust is – a volt 48-as képviselők túlnyomó többsége magyar, bár az örmény és a szász képviselők stabil kisebbséget alkottak. Az 1872. évet követő erőteljes visszaesés nyomán a magyarok és a szászok aránya kiegyensúlyozottabbá vált, és a későbbi országgyűlések során a még mindig jelen lévő kevesek között arányaiban egyre több szász képviselőt találunk. Úgy tűnik, utóbbi csoport legfontosabb jellemzője a stabilitás: bár az egyes parlamenti ciklusokban számuk soha nem haladta meg az ötöt, az egykori 1848-as szász képviselők folytatták politikai pályafutásukat az 1890-es évek elejéig. A románok nagyobb számban mindössze az 1863–64. évi nagyszebeni tartománygyűlésben jelentek meg, ahol számos köztisztviselő képviselte őket, illetve 1866-ban a pesti országgyűlésen. Az 1860-as években a román politikai elit átalakulása zajlott, egy jó ideig a szervezettség hiánya éreztette hatását, és miután az erdélyi románok körében a politikai passzivitás hívei kerültek többségben, 1869 után román entikumú erdélyi képviselőt csak szórványosan találunk és azokat is a kormánypárt színeiben.⁴²

⁴² Hitchens 1999: 77–86, 92–99, 106–107, 111–122.

6. ábra. Az újraválasztott 1848-as képviselők etnikai megoszlása

A csoport felekezeti megoszlása hűen leképezi az etnikai összetételt, lévén, hogy Erdélyben szoros volt az etnikumok és felekezetek kapcsolata. Mivel az összes szász képviselő evangélikus, és a néhány román képviselő kizárólag görögkatolikus volt, az egyetlen valódi kérdés a magyar tagok felekezeti hovatartozása kapcsán merül fel. Az 1863–1869 közötti időszakban a római katolikusok dinamikája ingadozó volt, csúcspontokkal 1863-ban (amikor a választásoknak mindössze szimbolikus jelentősége volt a magyarok számára) és 1866-ban. A két 1848–1849-es csoport (diéta és országgyűlés) felekezeti megoszlását illetően elmondható, hogy a következő évtizedekben az utóbbi csoportot nagyobb számban képviselték a római katolikusok, míg a diétából többségében reformátusok a továbbszolgálók, de az eredménynek, a kis számok következtében, statisztikai relevanciája nincs. Amúgy a két csoport között eleve volt egy kisfokú eltérés a felekezetet illetően.

	Katolikus	Református	Unitárius	Evangelikus	Görögkatolikus	Ismeretlen
1863	10	7	4	5	2	1
1865	6	8	2	2		
1866	12	9	3	5	4	
1869	3	10	2	3		
1872	3	3		5		
1875	2	1		3		
1878	2			3		
1881	1	1		4		
1884	1	1		3		
1887	1			1		
1892				1		

4. táblázat. Az 1848–1849-es képviselők felekezeti megoszlása

Az arisztokrácia jelenléte és politikai szereplésük folytonossága – jóllehet számuk túl alacsony a statisztikai elemzéshez – tükrözi a korra jellemző állapotokat, amint azt más adatok is alátámasztják. Az 1848–1849. évi képviselőtestületekben részt vevő 21 arisztokrata közül összesen tíz folytatta parlamenti karrierjét, tehát e társadalmi kategóriában nagyobb a folytonosság (48%), mint a nem arisztokrácia között (a nemesek és polgárok 38%-át találjuk meg később is az országgyűléseken). Tízük közül hatan a diéta tagjai voltak, ketten az országgyűlés és ketten mindkét képviselőtestület tagjai. Politikai érdeklődésüket és kivételes helyzetüket egyaránt tükrözi az aktív jelenlét (mandátumok és jelölések) magas aránya 1863 és 1872 között: jóllehet ők a politikai pályájukat folytató negyvennyolcasoknak mindössze 18,5%-át teszik ki, bizonyos törvényhozási ciklusokban (pl. 1869–1872) mandátumaik száma kétszeresen meghaladta arányszámukat.

Amint várható volt, a politikai szándék folytonossága igen szorosan kapcsolódik a földrajzi kontinuitáshoz. Az országgyűlési karriert továbbfolytató 48-as képviselők körülbelül 80%-a (43-an) 1848 után ugyanazon választókerületekben szerezte meg az új mandátumok körülbelül 80%-át (103-at), ami igazolja, hogy általában a politikus szorosan függött hagyományos választói bázisától. Ha a vizsgálatba nem csak az azonos, hanem a szomszédos választókerületeket is bevonjuk, akkor a folytonosság még ennél is magasabb. 1863–1864-ben – a választójog kiterjesztése miatt – a vármegyei választókerületekben a románok voltak többségben, ami a magyar képviselőjelöltek egy részét arra kényszerítette, hogy székhelyüket áthelyezzék a vármegyékbe beékelődő vagy szomszédos városokba, amelyekben megmaradt a magyar

többség. A szász képviselők gyakran szereztek mandátumot azokkal a választókerületekkel szomszéd körzetekben, amelyekben 1848-ban megválasztották őket. Sok esetben tehát nem volt lényeges változás a választókerületekben. Ha ezeket a helyi szintű taktikai lépéseket is figyelembe vesszük, mintegy 90%-ra növeli a kontinuitás arányát egy-egy közigazgatási egység területén. Az 1848-as politikai elit tehát a következő évtizedekben is kötődött hagyományos választói bázisához. Ennek alapján a diéta, az országgyűlés vagy a közös csoport tagjai között gyakorlatilag nem létezik különbség, mindegyik csoport a mandátumok mintegy harmadát birtokolta. Ennek ellenére érdemes alaposabban megnézni a statisztikai különbségeket, bármennyire kis mértékűek is legyenek. A vármegyék, a székely és szász székek képviselői meglehetősen egységes csoportot alkottak, köztük az aránykülönbségek csekélyek (70-80%-os folytonosság ugyanazon választókerületben, 90%-ig ugyanazon közigazgatási egységben). A városokban indulók viszont láthatóan erősebb függést mutatnak hagyományos választókerületüktől (96%). Ez logikusan következik abból a tényből, hogy 1848-ig a városok általában saját tisztségviselőiket küldték a diétákra. Ezek a „hagyományos” képviselők azonban elenyésző kisebbséget alkotnak. A dualizmus korában az erdélyi városi választókerületek lettek a „legnyitottabbak” az új emberek számára, ahol vagy országosan ismert „karrierpolitikuskok” vagy fővárosi szerencsevadászok próbáltak „olcsóbb” mandátumot szerezni.⁴³

Előfordultak olyan esetek is, különösen az 1866-os országgyűlési választások során, amikor egykori 1848-as képviselőtársak indultak egyazon mandátumért: Csík felső kerületében Mikó Mihály legyőzte Mihály Gergelyt; Simeon Balomiri Leonhard Karl Szászsebesen, Fejér János pedig Gábor Imrét Bereckben. Bár utóbbi a háromszéki 48-as események kulcsfigurájának, Gábor Áronnak volt a testvére, aki a háromszékiek önvédelmi harcában életét is vesztette, de öccsének kétes politikai hírneve volt a magyar liberális tábor szemében, mivel egyike volt azoknak a magyar képviselőknek, akik a bojkott ellenére részt vettek az 1863–1864. évi nagyszebeni diétán. Más esetekben a volt képviselők ugyanabban a városban, de különböző választókerületekben indultak: Teleki Domokos és Dobolyi Sándor Marosvásárhely város két választókerületét képviselte az országgyűlésben, Karácsonyi János és Más-világi István pedig Erzsébetvárosban indultak, de mindössze az első választották meg. Összességében azonban a korábbi képviselők között hasonló versenyhelyzetek ritkán fordultak elő, amely helyzet ismét kiemeli az 1866-os választás sajátos jellegét.

⁴³ Lásd erre Pál 2010.

Következtetések

A személyi kontinuitás 1848-ban a diéta és az országgyűlés között 40% volt. A két csoport – a diéta és az országgyűlés képviselői – között nincs jelentős különbség sem etnikai, felekezeti vagy szocioprofesszionális összetételük, sem a helyi kötődés szempontjából. Ami a foglalkozást illeti: a hivatalnokok és az értelmiségiek aránya nőtt az országgyűlésbe megválasztottak körében. Mivel azonban a diéta tagjai között több esetben nem sikerült azonosítani a foglalkozást, és ezek egy része vélhetően szintén hivatalnok vagy értelmiségi volt, a különbség valószínűleg még kisebb volt. A szocioprofesszionális szerkezet összhangban áll a korszak általános tendenciáival, és kevés változatosságot mutat. Az a tény, hogy a két csoport között nem találtunk jelentős különbségeket, azt is mutatja, hogy az eredményeket inkább a választási rendszer sajátosságai és a helyi viszonyok befolyásolták, nem pedig a szereplők szocioprofesszionális jellemzői, illetve utóbbiak az előbbiek függvényében alakultak.

Mivel Erdélyben a választókerületek teljes mértékben egybeestek a közigazgatási egységekkel, ez egyúttal a rendszer a helyi elittől való nagyobb mértékű függőségét jelentette. A „régí jogon” választók nagyon magas aránya, akik 1848 előtt nemesek és a kiváltságos városok polgárai voltak, hozzájárult a hagyományos elit hatalomban maradásához. 1848-ban a két választás között rövid idő telt el. Bár csak 40%-ot tett ki az újráválasztottak aránya, a képviselők valójában ugyanazon hagyományos elit részét képezték, amely az erdélyi politikai rendszer sajátos jellege miatt minden – etnikai, felekezeti és társadalmi – szempontból meglehetősen változatos volt, mindenestre sokkal változatosabb, mint a Királyhágón túl. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni az apró változásokat, amelyek a politikai elit részleges megújulását jelzik. Az 1848. évi nyári választásokon úgy tűnik, hogy a változások hívei, elsősorban a forradalom előtti liberális ellenzék tagjai nyerték meg a szavazókat. Ők is a konzervatív elithez hasonló szocioprofesszionális háttérrel rendelkeztek, gyakran ugyanahhoz a (nagy)családhoz tartoztak, a fő különbség ideológiai irányultságukban rejlett. Ez a hipotézis megmagyarázza azt is, hogy miért van erőteljesebb folytonosság az 1848-as diéta tagjai és a korábbi rendi gyűlések tagjai között, mint az 1848-as diéta és az országgyűlés között.

Az 1848-as képviselők további politikai karrierjét erősen befolyásolták a kor politikai eseményei, valamint az a tény, hogy az 1850–1863 közötti időszakban egyáltalán nem működött semmilyen tartományi képviseleti intézmény. Ráadásul az 1863–1864. és 1865. évi diéták legitimitását is kétségbe vonta a három nemzetiségi elit egy része. A 48-as képviselők számára mindenképpen csak másfél évtized múlva nyílt ismét lehetőség a politikai részvételre. A volt országgyűlési képviselők 20-30%-a 1863-ig azonban elhunyt. Nem véletlen, és a politikain kívül demográfiai okai is

vannak, hogy a volt képviselők legaktívabb időszak a azt követő évtizedre esik. A túlélők egyharmada és fele közé esik – 1866-ban kivételesen kétharmada – a parlamenti tevékenység iránt érdeklődők aránya, legalábbis az 1869–1872-es választási ciklusig. Az 1870-es évek elején aztán erőteljes visszaesés következett be, részben életkoruk miatt (sokan ekkor már 65 évnél idősebbek voltak), részben pedig a politikai változások miatt. A magyar parlamenti rendszerbe történő integráció több változást is generált, az erdélyi románok politikai passzivitásba vonulásáról már volt szó, de számolnunk kell a képviseleti rendszer átalakulásával, a magyarországi képviselők nagyobb számú megjelenésével és ezzel párhuzamosan a helyi városi elit visszaszorulásával, a 48-as és függetlenségi politizálás sikertelenségével is. Erdélyben az unió után jó ideig nagyon erősek voltak a Deák-párt, majd a Szabadelvű Párt pozíciói. 1872 után az egykori 1848-as erdélyi képviselők száma erősen csökkent, és jelenlétük a következő két évtizedben mindössze az egyedi kezdeményezések szintjén maradt, melyet egyre inkább kudarc jellemzett.

A teljes – 1863–1892 közötti – időszakban (1892-ig találunk a parlamentben 48-as képviselőt) a két csoport (diéta és parlament) tagjai között, illetve a harmadik kontrollcsoportban, amelyet az 1848-as közös képviselők alkotnak, nem találtam lényeges különbséget, sem ami a csoportok szocioprofesszionális szerkezetét, sem ami a választási magatartást illeti. A nemzetiségek közti arányok módosultak: az 1863–1864 közti epizód kivételével a magyarság számszerűen végig uralta a választottak csoportját, a szászok azonban hosszú távon a legstabilabbak maradtak, némelyikük több évtizedig folytatta politikai tevékenységét. A románok sokkal gyorsabban eltűntek a politikai színtérről; ők eleve kevesebben voltak a negyvennyolcasok között, a választási rendszer is hátrányosan érintette őket, ráadásul képviseletük szempontjából kedvezőtlen politikai döntéseket hoztak.

Az arisztokraták 1848-ban, és azt követően is erősen túlreprezentált társadalmi csoportot képeztek. Ez jelzi, milyen fontos szerepet töltöttek be a regionális politikában annak ellenére, hogy 1848-ban a szászok és a városok képviseletének köszönhetően a polgárság és az értelmiség az erdélyi diétában erőteljesebben volt jelen, mint Magyarországon. Főként a vármegyékben azonban Erdélyben a dualizmus idején is jelentős szerepet játszottak az arisztokraták a politikában. Ugyanilyen hagyományosan alakult az egykori 48-as képviselők kapcsolata a szavazói bázissal: a mandátumok 80%-át ugyanabban a választókerületben szerezték, ahol 1848-ban, további 10%-ot pedig egykori választókerületük közvetlen földrajzi szomszédságában. Ez a szoros kapcsolat azonban a dualizmus idején egyre inkább megváltozott.

Az erdélyi képviselők csoportja és a magyar országgyűlés egésze közötti különbségek elsősorban az erdélyi sajátosságokat tükrözik, nevezetesen a mandátumok

megoszlását az egykori három rendi nemzet között. Bár a rendszert 1848-ban eltörlték, maradványai a dualizmus korszakában részben, de különösen annak kezdetén még fennmaradtak. Ehhez jött még a kiváltságos helyek, az erdélyi „rotten borough-k” nagy száma. 1848-ban a románok hivatalosan is beléptek a politikába, a továbbiakban már a három nemzetiség (magyar, román, szász) között folyt a küzdelem, de a románok politikai passzivitásba vonulása miatt a kiegyezés utáni első évtizedekben képviselőiket csak szórványosan találjuk meg a parlamentben. Pap József az 1848-as magyar képviselők kontinuitásának vizsgálatában úgy vélte, hogy 1875 fordulópont volt, amely után drasztikusan csökkent a parlamentbe jutott negyvennyolcasok aránya, és feltételezte, hogy ennek oka az addig uralkodó párt (Deák-párt) fúziója volt a legnagyobb ellenzéki párttal (Balközép).⁴⁴ Ez ténylegesen hozzájárult az országgyűlési helyek újraelosztásához és a politikai elit megújulásához, közvetlenül pedig a negyvennyolcasok folytonosságának megszakadásához mind Magyarországon, mind Erdélyben, de figyelembe kell vennünk az életkorukat és a növekvő halandóságot is. Ha megnézzük a megválasztott képviselők arányát a fennmaradt negyvennyolcasok között egész Magyarországon, láthatjuk, hogy arányuk folyamatosan csökken: az 1865–1869 közötti időszakban 35,1% volt, 1869–1872-ben 25,6%-ra csökkent 1872–1875-ben 19,4%, 1875-ben pedig 13,1%. Így 1875 nem volt igazán fordulópont, egy drasztikusabb visszaesés ugyanis már 1869-től végbement, pontosan úgy, mint Erdélyben. Egy átfogóbb magyarázat érdekében kutatásainkat ki kell terjesztenünk a közigazgatási és igazságügyi rendszerre is, mivel a kiegyezés idején az országgyűlés sok képviselőjét különböző hivatalokra nevezték ki, közöttük valószínűleg találunk további negyvennyolcasokat. A kiegyezést követően nemcsak egyszerű változás történt a politikai-közigazgatási elitben, hanem ki kellett építeni Magyarország modern központi igazgatását – például újból megszervezni a minisztériumokat –, és megújítani az igazságszolgáltatás intézményrendszerét is. Vármegyei és városi szinten úgyszintén választásokat tartottak, és az előző rendszerrel együttműködött, kompromittáltak tartott emberek helyett sok esetben a 48-as tisztikar tagjait választották vissza. A vizsgált csoport néhány tagját is központi vagy helyi szinten hivatalba nevezték ki, illetve választották meg. A legmagasabb pozíciókat betöltő személyek közül Zeyk Károly államtitkár lett a Belügyminisztériumban, Nagy Elek miniszteri tanácsos a visszaállított Gubernium, majd az erdélyi királyi biztosi hivatal keretében, Berde Mózeszt minisztériumi osztályvezetővé nevezték ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, Bánffy Dánielt, Alexandru Bohățiel, Kemény Györgyöt, Mikó Mihályt és Weér Farkast pedig főispánnak nevezték ki.

⁴⁴ Pap 2016b: 34.

Az 1876-os közigazgatási reformnak szintén jelentős hatása volt az újraválasztásra, ugyanis a reform újrarajzolta Erdély közigazgatási térképét, nagyrészt felszámolva a három rendi nemzet térbeli megoszlásának maradványait, egyúttal a választókerületek térképét is átalakította (bár a kiváltságos városok esetében nem teljesen). Ez csak felgyorsította a mandátumvadászok megjelenését, különösen Budapestről, akik az ország elmaradottabb és szegényebb régiójában könnyen megszerezhető mandátumokért szálltak versenybe,⁴⁵ hosszú távon hozzájárulva az erdélyi képviselőcsoport összetételének megváltoztatásához. Azonban az 1870-es évek végére, amikor ez a folyamat felgyorsult, a negyvennyolcasok – néhány kivétellel – már eltűntek a politikai színtérről.

⁴⁵ Erről lásd: Pál 2014c.; Bertényi 2018.

A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei¹

A magyar főnemesség 1848 utáni története nem tartozik a részletesen feltárt és feldolgozott témák közé. A második világháborúval záruló időszakban elsősorban az egyes nemzetségek genealógiájának összeállítása, valamint tagjaik közéleti aktivitásának bemutatása állt a történészek érdeklődésének középpontjában, s ha történt is kísérlet a főnemesség társadalomtörténeti szempontú bemutatására, a téma komplex elemzésére senki sem vállalkozott. Ehhez akkoriban még hiányzott a megfelelő időtávlat. A világháború után a főnemesség megítélése egyértelműen negatív színezetet kapott, történetének kutatása pedig évtizedekre teljesen háttérbe szorult. A napvilágot látott munkák sokáig politikai és ideológiai szempontok által befolyásolva, a marxista történetírás sematikus társadalomképének és osztályharcos szemléletének megfelelő keretek között jelölték ki a főnemesség helyét a magyar történelemben. Ez a fajta megközelítés az 1980-as évekre már egyértelműen meghaladottá vált, a magyar főnemesség azonban ezt követően sem nagyon keltette fel a korszak kutatóinak érdeklődését. Mindebből következően a téma historiográfiai előzményei szerénynek mondhatók.

Historiográfiai áttekintés

Szekfű Gyula az 1920-ban megjelent Három nemzedékének Társadalmi osztályok és mulasztások című fejezetében úgy vélekedett, hogy a „48-as törvényhozás papirosz-szabványai nem voltak elég erősek a régi társadalmi tagozat lerombolására és újnak a kialakítására: a jogegyenlőség főúri, köznemesi, jobbágyi osztályok közt társadalmi téren inkább csak névleg valósult meg”. Noha egyesek már – anyagi okokból, vagy

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

szellemi szükségletből – polgári pályákon tevékenykedtek, a főnemesség jellegadó részét továbbra is a nagybirtokosokban látta. Felfogásában „Az igazi főúr fogalmát a nagybirtok és a vezető politikai szerep határozza meg”, ahol az utóbbi egyenes következménye az előbbinek. A politikai életben azonban, úgy vélte, nem az osztályérdek vezette a főnemességet, hiszen tagjai lényegében bármilyen irányzat mögé képesek voltak beállni, ha ott lehetőség kínálkozott számukra a vezérkedésre. Szekfű különösen elítélően szolt a parasztság tömegeit ellehetetlenítő, megyényi területekre, sőt az egész nemzetre ránehezedő latifundiumok tulajdonosairól. Őket „nem csekély felelősség” terheli a történelmi Magyarországot ért katasztrófáért.² Az 1928-ban kiadott Magyar történet korszakunkra vonatkozó kötetében, ugyancsak Szekfű tollából, hasonló kép bontakozik ki: „Bár a rendi előjogokat már az 1848-i törvényhozás eltörölte, természetesnek kell találnunk, hogy műveltség, vagyon és ennél fogva politikai befolyás is az eddigi előjogosoknak régi politikai multtal bíró rétegében voltak, az arisztokráciát tevő főnemések és a »bene possessionati« középnemések kezében”.³ 1936-ban a Magyar Szemle hasábjain a magyar politikai érzék társadalmi alapjairól értekezve tovább árnyalta a dualizmus kori főnemességről korábban kialakított képet. Meglátása szerint az egykor egységes főnemesi osztály, társadalmi zárt-sága mellett, politikai szempontból a 19. század végére atomjaira hullott szét. Tagjai a politikába egyéni ízlés és hajlam szerint folytak be. A múltból örökölt társadalmi tekintélyük azonban fennmaradt, ezért „bárhová mentek, mindenütt vezéri szerepet kaptak és így egyébként kilátástalan és rossz ügyeket is képesek voltak fellendíteni”.⁴

Lakatos Ernő, aki Szekfű Gyulánál doktorált 1942-ben,⁵ ugyanezen évben A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány címmel nyomtatásban is megjelentette az értekezését. Ebben professzorához hasonló húrokat pengetett: „jogilag 1848 óta egyenlőség uralkodott politikai tekintetben is, mégis [a főnemességnek] szinte kizárólagos befolyása volt a törvényhozásra, de még a végrehajtásra is”. Ezt a tézist konkrét számadatokkal, számos példával igyekezett igazolni. Mindemellett sok szempontból árnyalta a dualizmus kori főnemességről addig ismert képet. Annak belső tagozódását illetően a politikai állásfoglalás különbözősége mellett származási és házasodási szempontokat is figyelembe vett (utóbbit a korra jellemző fajbiológiai frazeológiába csomagolva). Lakatos szerint a főnemesség továbbra is stabilan őrizte nagybirtokosi pozícióit, emellett érdekeltségekhez jutott a gazdaság tőkés szféráiban is. S bár az egyéb társadalmi csoportokkal való érintkezés-

² Szekfű 1920: 308–311.

³ Szekfű 1928: 304.

⁴ Szekfű 1936: 303–304.

⁵ Egey 2001: 97.

től általában erősen elzárkózott, ezt az elkülönülést felülírhatták az üzleti érdekek. A 20. század elején már házassági kapcsolatok is erősítették a nagybirtok és a (zsidó) nagytőke szövetségét. A tanulmányának végkicsengése az, hogy a főnemesség „nem lehet a magyarság tökéletes faji ideálja (...) sem vérségi alapjai, sem műveltsége, sem politikai tehetsége nem predesztinálta vezetésre”.⁶

Szekfűn és Lakatoson kívül Erdei Ferenc nevét kell még itt megemlítenem. Ő 1943-ban írta meg *A magyar társadalom a két háború között* címet viselő munkáját, amely ugyan a saját koráról szól, de az általa felvázolt „többszörösen összetett” társadalomszerkezetet 19. századi előzményekkel magyarázta. Erdei a társadalmi piramist függőlegesen kettéosztva éles határvonalat húzott a nemesi gyökerekből táplálkozó „történelmi nemzeti” és a jelentős részben zsidó háttérű „modern polgári” társadalom között. Ebben a struktúrában a főnemesség helyét a horizontális tagoló vonalak teremtette hierarchia csúcsán a „történelmi arisztokrácia”, illetve a másik oldalon ennek megfelelő „polgári arisztokrácia” soraiban jelölte ki. Előbbit illetően a mondanivalójának lényege az volt, hogy „A történelmi tőkének, a földnek a birtokában s a társadalomvezetés történeti szerepeiben, tehát az állam és az egyház vezető pozícióiban együttvéve, szám szerint már kisebbség ebben a korszakban a születési arisztokrácia, ideértve a főnemesi címek viselőit és a cím nélkül is főrangú, de genere családok tagjait. Befolyásuk és presztízszük azonban ekkor is majdnem töretlenül érvényesül a társadalomvezetésben és a politikai életben, a nagybirtok tulajdonosai között pedig szám szerint is többségben vannak”. A piramis ellenkező oldalán egy „urizáló hajlamú polgárság” áll, amely a kapitalista fejlődés során felhalmozott vagyona mellé az előbbiekkal való házassági kapcsolatokkal, földbirtok vásárlásával, valamint nemesi és bárói címekkel biztosította magának a viszonylagos társadalmi tekintélyt. Ez azonban csak külsőség volt, amely nem vezetett el a két csoport egybeolvadásához vagy egyenlővé válásához. A polgári oldalnak „Nincs tradicionálisan kiépített vezető szerepe az egész társadalom felett: csak uralkodótársi szerepe van, amelyben tőkés befolyásánál fogva ő az erősebb, azonban mégsem a döntőbb. Mindig csak tényleges erőtenyezőkkel befolyásolja a társadalomvezetést, nem pedig állandósult politikai vezető szereppel”.⁷ (A mű végül csak 1976-ban vált szélesebb körben ismertté.)

A két világháborúval keretezett korszak idézett szerzőiben közös tehát, hogy valamennyien vezető szerepet tulajdonítottak a dualizmus kori magyar főnemességnek, illetve annak történelmi alapokon álló részének. Munkáikban azonban nem igazán törekedtek a kérdés árnyalt bemutatására. Mindez beleillik abba a korabeli közéleti

⁶ Lakatos 1942: 18–42.

⁷ Erdei 1976a: 23–30., 44–46.; Erdei 1976b: 49–50.

diskurzusba, amely hasonló, a magyar nemzetre nézve hangsúlyozottan káros pozícióban láttatta a Horthy-korszak főnemességét.⁸ Vagyis a bemutatott művek, ha úgy tetszik, a dualizmus kori előzményeket szállították ehhez. Szekfű és Lakatos sokszor nem is rejtette véka alá az erősen elítélő véleményét. Itt többnyire nem tudományos igényrel, vagy nem a mai tudományosság igényeinek megfelelő módon megírt munkákról van szó. Szekfű Három nemzedéke eleve érzelmi felindulásból születve kereste a Trianonhoz vezető okokat. Célja „a potenciális olvasók politikai orientálása volt a múltat erkölcsi és ideológiai példatárként felhasználva”.⁹ Erdei munkája szintén nélkülözi a szakmai publikációktól manapság elvárt argumentációt, s éppen ezért az általa felvázolt társadalomszerkezet legalábbis erősen vitathatónak látszik.¹⁰ Lakatos ugyan számos érdekes szempontot felvetett a dualizmus kori főnemességgel kapcsolatban, retorikai bravúrokkal operáló érvelési technikája és következtetései azonban többnyire tudománytalannak hatnak. Munkája értékét leginkább az adja meg, hogy van. Sok kérdésben, jobb híján, mindmáig ez az egyetlen hivatkozási alap.

A vesztes második világháborút 1948–1949-ben követő kommunista hatalomátvétellel párhuzamosan megtörtént a hazai történetírás szovjetizálása is. Ennek egyik elemeként kötelező érvényű ideológiai alapvetéssé vált a társadalom kibékíthetetlenül ellentétes érdekű és egymással szakadatlan harcban álló osztályokra való tagolása. A kor történészei e sémában igyekeztek elhelyezni minden vélt vagy valós társadalmi csoportot. A Magyar Történelmi Társulat élére 1949-ben kinevezett Andics Erzsébet elnöki székfoglaló beszédében a korábban elhanyagolt „antifeudális és népi mozgalmak” történetének feltárását emelte ki prioritásként, míg a főnemesség ebben a kontextusban az „elnyomó és kizsákmányoló osztályok” képviselőjeként jelent meg. Hosszú bűnlajstromukon szerepel, hogy „ők voltak a Bécsből kiinduló gyarmatosító politikának évszázadokon keresztül a hűséges támaszai az országon belül. ... az ország sorsát intéző, hatalmas birtokokkal és méltóságokkal rendelkező neves arisztokrata családjaink túlnyomó része nyílt hazáárulással, a magyar nemzet érdekeinek árubaocsátásával alapozták meg anyagi és politikai hatalmukat. ... az 1867 után érvényesülő dualista politikának az volt

⁸ Püski Levente megfogalmazásában: „A főnemesi réteg ... a közéleti diskurzusban egyfajta szimbólummá vált, mindannak a szimbólumává — úriság, merev társadalmi korlátok, a szociális kérdések iránti érzékenység és nemzeti elkötelezettség hiánya —, amit a különböző reformerők meg akartak szüntetni, meg kívántak változtatni”. (Püski 2008b: 101.) A nagybirtok, mint bűnbak kérdéskörben lásd: Kaposi 2013a: 276–284. A korabeli diskurzus fontosabb állomásai: Csekonic 1929: 161–164.; Weis 1929: 1–10.; Weis 1930: 126–145.; Wesseléni és társai 1942.

⁹ Romsics 2007: 27.

¹⁰ Bővebben lásd: Gyáni 2001: 221–231.

az értelme elsősorban, hogy a nagybirtokos arisztokráciát minél sértetlenebbül átmentse a polgári társadalomba”.¹¹

Maga Andics is ebben a szellemben látott neki A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben címet viselő háromkötetes forráskiadványának összeállításához, melynek első (a közölt iratok kronológiáját tekintve azonban a II.) kötete 1952-ben látott napvilágot. Egyik recenziása szerint a munka érdeme „a reakciós osztályok, a feudalizmus felszámolásával, az Ausztriától való elszakadással anyagi érdekei miatt szembenálló főnemesség és főpapság hazaáruló szerepének bemutatása, amelyet az uralkodó osztályok érdekeit kiszolgáló polgári történetírás természetesen elhallgatott, homályba burkolt. Rendkívül helyes tehát, hogy ez a kérdés nemcsak feldolgozásokban, hanem ennek a forráskiadványnak a segítségével is megvilágításra kerül.”¹² (A sorozat III. kötete 1965-ben, míg a bevezető tanulmányt és a pótlásokat tartalmazó, nyíltan deklarált célkitűzéseit tekintve továbbra is a fentebb idézett recenzió szellemének megfelelni óhajtó I. kötet 1981-ben jelent meg.)¹³ A fordulat utáni években kiadott munkák hangvétele szintén hasonló volt. Első kiadásban még a világháború alatt, 1943-ban látott napvilágot Mód Aladár 400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért című könyve, amelynek 1945 után, egyre bővülő terjedelemben megjelenő újabb kiadásai jó ideig a magyar történelem egyetlen átfogó marxista szemléletű értelmezését jelentették.¹⁴ E felfogásban a „megalkuvást kereső” Batthyány-kormány (leszámítva Kossuthot) lényegében „a bécsi reakciónak és a császárhű arisztokráciának” a székértolója és a forradalmi haladás kerékkötője volt. Később a szabadságharc leverése utáni önkényuralom egyik belső támaszaként jelenik meg a könyv lapjain a magyar nagybirtokos arisztokrácia, más megfogalmazásban „hazaáruló aulikus főnemesség”. A dualista rendszerben pedig „a bécsi reakció és a magyar birtokos osztályok” hatalmi osztozkodását, az ország „feudális birtokstruktúrájának” megőrzésére irányuló szövettségét látta a szerző.¹⁵

Bár a történész szakmán belüli ellentétek már Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után a felszínre törtek, lényegi és hosszabb távon is érvényesülő változásokra csak 1956 után került sor. Ekkor a rákosista időkben leginkább kompromittálódott történészeket (köztük Andicsot) a háttérbe szorították, majd a Kádár-rendszer konszolidációjával párhuzamosan, az 1960-as évek közepétől az ideológiai szigor és a szakmára nehezedő

¹¹ Andics 1948: 3–4, 14. Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén.

¹² Felhő 1954: 279.

¹³ Andics 1952–1981.

¹⁴ Romsics 2011: 352–355., 381–382.

¹⁵ Mód 1954: 198–200., 259–260., 298–299., 356.

közvetlen politikai nyomás is valamelyest enyhült, a szakszerűség követelménnyé vált, a történészek nyitottabbak lettek a világra.¹⁶ Ebben az időszakban a magyar történelem több, szintézis jellegű összefoglalása is megjelent. Az általam vizsgált időszakot tekintve elsőként a „kétkötetes” Magyarország története látott napvilágot 1964-ben. Ezt követően 1972-ben jelent meg a már két évtizede készülő egyetemi tankönyvsorozat negyedik kötete, Magyarország története 1849–1918. címmel. Végül a „tíz kötetes” Magyarország története sorozat minket érintő két kötete 1978-ban (1890–1918) és 1979-ben (1848–1890) hagyta el a nyomdát. Mindhárom munka közös vonása, hogy a neoabszolutista időszak főnemesi társadalmáról szóló részt Szabad György írta meg, míg a századforduló körüli főnemességet Hanák Péter mutatta be.

Szabad mondanivalójának középpontjában – hol hosszabb, hol rövidebb terjedelemben kifejtve – „a pozícióőrző nagybirtokos arisztokrácia” áll, vagyis annak hangsúlyozása, hogy „A vezető réteget továbbra is a nagybirtokos arisztokrácia alkotta. Arisztokrata és nagybirtokos volta egyaránt latba esett pozícióőrzésében. Alig halványuló jelentőséggel az előbbi, megújult formában és tartós érvénnyel az utóbbi”. Szerinte nagyrészt a „feudális rendszer összeomlásából átmentett” birtokaikból származó óriási jövedelemnek volt köszönhető, hogy sikeresen restaurálták vezető helyzetüket a politikai, kulturális és társadalmi életben, s mindeközben még újabb pozíciókat is szereztek a szerveződő hitelintézetek, biztosítótársaságok, vasúttársaságok, ipari üzemek vezető testületeiben. Ehhez képest magáról a főnemesi társadalomról sajnos csak kevés konkrétumot tudhatunk meg: házassági kapcsolataikban, életvitelükben, szórakozásukban „szinte zárt kasztként” álltak a hazai társadalom élén, szigorúan elkülönülve nemcsak az egyszerű emberektől, de többnyire még a birtokos köznemesség tagjaitól is. Ugyanakkor tovább erősödtek rokoni összeköttetések a Lajtán túli főnemességgel.¹⁷ Szabad tehát alapvetően a két világháború között megjelent munkák által kijelölt úton haladt a főnemesség helyzetének felvázolása során. Mindez 1964-ben még egy jól érzékelhető marxista mázba volt csomagolva (a „porosz utas” agrárfejlődés hangsúlyozása, a nagybirtokon élő népek sanyarú helyzetének ecsetelése, a szabadságharc leverésében játszott állítólagos szerep felemlgetése). A későbbiekben azonban ez a körítés már elmaradt.

Hanák társadalomképe, amelyet először az 1962-ben megjelent Vázlatok a századelő magyar társadalmáról című tanulmányában fejtett ki, nagyban hasonlított Erdei elképzeléseihez. Eszerint Magyarországon „A feudális társadalomszerkezet lassan bomlott fel, és hagyományos formáiba zárkózva sokáig inkább szimbiózisban, mint szerves egységben élt együtt a tőkés rendnek mellette, de jórészt nem belőle kifejlődő

¹⁶ Romsics 2011: 395–412.

¹⁷ Szabad 1964: 21–24.; Szabad 1972: 65–66.; Szabad 1979: 581–584.

új osztályaival. (...) Sajátos kettősség jellemezte tehát társadalmunk különböző emele-
teinek lakóit: a feudális eredetű régi és az újonnan feltört osztályok – alapérdekeikben
közös, mégis diszharmonikus – együttélése. Így a felső emeleten a századfordulóra két
osztály osztozott a hatalomban: a nagybirtokos osztály és a fináncburzsoázia, bár a
nagyobb rész és tekintély, az államapparátus kulcspozíciói, a hatalom látványos posztjai
és jelvényei még mindig az előbbinek jutottak”.¹⁸ Ezen az alapon állva Hanák a szóban
forgó három szintézisben egyre terjedelmesebb és differenciáltabb módon mutatta be
a századforduló Magyarországnak főnemességét, melynek „hatalma a századelőn is
változatlanul és csorbitatlanul látszott” ugyan, de e „csorbitatlanul látszó tekintély
reálértéke azonban az idők rendjén lassacskán – szinte alig észrevehetően – devalváló-
dott”. A főnemességen belül „egyre inkább a modernizálás és a vagyon, a tényleges tár-
sadmű-politikai funkció húzta meg a ... csoporthatárokat”. A részben idegen eredetű
„latifundiális arisztokrácia” és a „szegényebb sorsú, kopottabb címerű – főként erdélyi
és felvidéki – »fertyalmánások«” között számos fokozat figyelhető meg a főnemessé-
gen belül. Mellettük a rangemelések révén kiformalódott a korszakban egy katonai-hi-
vatalnoki és egy polgári eredetű, de parvenünek tekintett arisztokrácia is. A közéletben
betöltött funkcióját tekintve a főnemesség egyértelműen visszaszorulóban volt, „ha
vezérkedett is, inkább követte, mint irányította a közvéleményformáló áramlatokat”.
Nagy többségük pedig – úgy tűnik, ezt nemcsak 1964-ben, de még 1978-ban sem
lehetett indulatoktól mentesen megfogalmazni – „üres, parazita életet élt”. Végezetül
némi képet kapunk, igaz, kifejezetten sematikus tálalásban, „a társas érintkezésében és
életmódjában továbbra is erősen elzárkózó kasztot” alkotó arisztokrácia lakóhelyéről,
neveltetéséről, házassági és szórakozási szokásairól.¹⁹

Az 1970-es évek közepétől kezdve Magyarországon is megélénkült a társadalom-
történet iránti érdeklődés, melynek egyik első hozadéka Erdei Ferenc – fentebb már
többször említett – kéziratának publikálása volt 1976-ban, a Valóság folyóirat hasáb-
jain.²⁰ Ugyanebben az évben az MTA Történettudományi Intézete munkatervet tett
közzé az új- és legújabbkori (az 1848 és 1945 közötti időszakot átfogó) társadalom-
történeti kutatások témakörében. Az ebben felvázolt számos feladatból itt a földbirtok-
os társadalmon belüli mozgások vizsgálatának szükségessége érdemel figyelmet. Az
elképzelés szerint az erre irányuló kutatások a gazdacíműtáron, vagy ahhoz hasonló
forrásokon alapulnának, és annak kiderítését céloznák, hogy „a kapitalizmusban meny-
nyire beszélhetünk stabil földbirtokos osztályról és hogy e földbirtokosságban milyen
arányban, milyen stabilitással és milyen birtokkategóriákban szerepelnek az egykori

¹⁸ Hanák 1962: 215–216.

¹⁹ Hanák 1964: 183–184.; Hanák 1972: 367–369.; Hanák 1978: 435–441.

²⁰ Csíki–Halmos–Tóth 2003: 226–227.

nemesi birtokosok, tőkés polgárok és parasztpolgárok, ill. bérlők”.²¹ Mindez magában hordozta a dualizmus kori főnemesség földbirtokosi pozíciói és ezáltal az „osztályhelyzete” ártértékelésének lehetőségét is. Itt elsősorban Puskás Julianna, Kolossa Tibor, valamint Eddie M. Scott nevét és munkáit kell megemlíteni.²² Az nem állítható, hogy minden szempontból kiaknázták volna a gazdacímtárakban, mezőgazdasági statisztikákban rejlő lehetőségeket. De mindenesetre valamelyest tényleg sikerült árnyaltabbá tenniük az összképet. Eddie M. Scott két gazdacímtár adatainak feldolgozásával mutatta be a főnemesség – és más társadalmi csoportok – birtokviszonyainak változását 1893 és 1935 között, a trianoni országhatárok területén belül. Összegző megállapítása szerint „Mindkét vizsgált esztendőben a nem-arisztokrata személyek tulajdonában több föld volt a 100 hold feletti kategóriában, mint az arisztokraták kezében. A címzetes arisztokrácia tehát 1893-ban sem »birtokolta az országot«. Nagybirtokosi pozícióik, amelyek főleg a Dunántúlra összpontosultak, romlottak a vizsgált időszakban”.²³

Szintén a társadalomtörténeti igénytel fellepő munkák közé sorolható Vörös Károly 1987-ben megjelent írása a főrendiház 1885. évi reformjáról.²⁴ Vörös tanulmánya azonban nem pusztán, sőt talán nem is elsősorban az országgyűlés második kamarájának átalakításáról szól. Ez csak a kiindulópontot szolgáltatta számára ahhoz, hogy megalapozzon egy nagyobb ívű, a magyar főnemesség dualizmus kori társadalomtörténetét komplex módon feltárni készülő kutatási programot. Elképzelése szerint ennek fontosabb kérdéskörei a következők lettek volna: „első feladatként a főnemesség mindenkor teljes létszámának megállapítása áll előttünk. A vizsgálódás a főnemesi tulajdonban lévő földbirtokok, illetve a főnemesség által fizetett adók ... összeállításával lehetne folytatandó. Ezután a főnemességnek a nem agrár tőkés gazdaság apparátusának konkrétan meghatározott szintjein, valamint a közigazgatásban, a politikai életben és az egyházban betöltött pozícióit lehetne felmérni, utóbbiak viszonylatában kitérve kitüntetéseire, hivatali címekre, rangjaira. Ezeket a kutatásokat 1885 és 1914 között a főnemesség lehetőség szerint minden 24 évnél idősebb férfitagjára vonatkozóan el kellene végezni. Tevékenységének e három főágában (földbirtoklás, tőkés nem agrár gazdaság, politika és közigazgatás) játszott szerepét így megismerve lenne megvizsgálendő apjának és saját magának házassága ... A főnemesi személyek így összeálló jegyzékét azután – most már családi szinten – ki kellene egészíteni az e családok egyes tagjai által legalább 1711-től kezdődően meghatározott állásokban betöltött szerepére mutató

²¹ Vörös–Orbán–Sándor 1976: 735–737.

²² Puskás 1959.; Puskás 1960.; Puskás–Eddie–Lánc 1977.; Kolossa–Puskás 1978.; Eddie–Hutterer–Székely 1990.; Puskás 1992.,

²³ Eddie–Hutterer–Székely 1990: 346.

²⁴ Vörös 1987: 397–405.

adatokkal, valamint az 1884. évi családi birtokok tulajdonviszonyait az úrbérrendezésig visszamenően követő vizsgálatokkal”.²⁵ Betegsége, majd halála miatt azonban az utókorra maradt Vörös Károly kutatási tervének megvalósítása.²⁶ (Emellett tegyük hozzá azt is, hogy az akkori technikai színvonalon aligha lett volna zökkenőmentes egy ekkora adatmennyiséget megmozgató kutatás lebonyolítása. Ez világosan megmutatkozott a fentebb említett, gazdacíműtárakkal kapcsolatos kutatások félbemaradásában is.)

Az ígéretes kezdet után a hazai társadalomtörténet-írás sajnos nem fordított különösebb figyelmet a dualizmus kori magyar főnemesség egészére. Az első kiadásban 1998-ban megjelent, Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig című munka vonatkozó részét Kövér György készítette el. A szerző nem a hagyományosnak mondható – egyébként sok szempontból problémás – hierarchikus modellt követte a társadalom szerkezetének ábrázolásakor, hanem egy többdimenziós struktúraelemzés mellett döntött. Így a főnemességnek is szükség-szerűen jóval kevésbé hangsúlyos hely jutott a munkában. (Szemben a könyv második, Gyáni Gábor által írt részével, ahol egy teljes fejezetet kapott a Horthy-korszak főnemessége.) Kövér a vagyon- és jövedelemmegoszlás, valamint a rang és presztízs mint strukturáló tényezők kapcsán érinti a főnemességet. A vagyoni és jövedelmi különbségek bemutatásán túl kísérletet tett a főnemesség rendi helyzetének a megszokottól eltérő, a jogi értelmezésnél árnyaltabb, Max Weberre visszavezethető viselkedésszociológiai megközelítésére is.²⁷

A fentiekben megemlített, jobbára összefoglaló jellegű műveken kívül természetesen számos további, részint tudományos, részint népszerűsítő jellegű munka is érintette a dualizmus kori magyar főnemesei társadalmat, illetve annak egyes tagjait. Így életrajzi monográfiák,²⁸ memoárok, naplók, levelezések,²⁹ genealógiák³⁰ és csa-

²⁵ Vörös 1987: 404–405.

²⁶ Vörös Károly (1926–1996) életművének bibliográfiáját lásd: Vörös 1996: 421–450.

²⁷ Kövér 2004: 88–91., 99–101.

²⁸ Például: Hajdu 1978., Buda 1997., Romsics 1999., Czeininger 2001., Vermes 2001., Ablonczy 2005., Egyed 2005., Holec–Pál 2006., Cieger 2008., Püski 2016., Kozári 2018.

²⁹ A hajdan igen gazdag magyar memoáriróadalom folytatásaként még a rendszerváltás előtt látott napvilágot például Károlyi Mihály, valamint felesége, Andrássy Katinka visszaemlékezése (Károlyi 1982. és Károlyi 1978.). A sokat idézett kötetek különös érdeme, hogy bevezető fejezeteikben meglevenedik a századelő magyar főnemességének (pontosabban a szerzők szűkebb főnemesei környezetének) a világa. Idősebb Andrássy Gyula családjának 1860-as évekbeli mindennapjaiba enged betekintést a gyermekei mellett alkalmazott angol nevelőnő, Mary Elizabeth Stevens közelmúltban publikált levelezése (Cieger 2007.). Újabban az Európa Könyvkiadó és a Szépművészeti Könyvek Kiadó gondozásában sorozatban jelennek meg (újra) a főnemességek által írt visszaemlékezések.

³⁰ A széles mezőnyből messze kiemelkedik Gudenus János Józsefnek A magyarországi főnemessé-

ládátörténetek,³¹ uradalom- és gazdaságtörténeti munkák,³² művelődéstörténeti megközelítések³³ egész sora hagyta el a nyomdát az utóbbi évtizedekben. Ezeket pusztán egymás mellé pakolgatva azonban nem áll össze a kép. Önmagukban nem pótolhatják a hiányzó alapkutatásokat. A magam részéről ma is helytállónak vélem azt a gondolatot, amit Benda Gyula még 1996-ban fogalmazott meg a magyar társadalomtörténet-írás problémáin való töprengés közben: „Az összkép bizonytalan, a nemesi társadalom és a modern, polgári Magyarország közötti átmenetek pedig szinte teljesen ismeretlenek. Nagy hiány az arisztokrácia 18–19. századi társadalomtörténete.”³⁴ Szekfü Gyula, Lakatos Ernő, Erdei Ferenc, Szabad György és Hanák Péter inkább benyomásokon és kiragadott példákon, mintsem rendszeres kutatásokon nyugvó, időközben klisévé merevedett megállapításai továbbra is a gerincét adják az újabb összefoglalásoknak.³⁵ Ugyanakkor az ezeket némileg árnyalni képes társadalomtörténeti munkák is már évtizedekkel ezelőtt láttak napvilágot. Öröndetes fejlemény viszont, hogy Tóth-Barbalics Veronika az utóbbi években tanulmányok egész sorát publikálta a dualizmus kori főrendiházzal kapcsolatban, melyekben számos vonatkozásban érinti a korabeli főnemességet is.³⁶

ség XX. századi genealógiája (I–V. kötet, 1990–1999) című műve.

³¹ Az 1945 előtt virágzó családtörténeti szakirodalom folytatásaként néhány főnemesi nemzetség történetének feldolgozása is elkészült (például: Pozsonyi 2002., Bessenyei 2005., Szirmay 2005., Donatello 2007.) Hozzá kell viszont tenni, hogy sajnálatos módon az újabb szakirodalom sem mutat nagyobb társadalomtörténeti érzékenységet a régebben megjelent munkáknál. Kempelen Béla *A nemesség* című, 1907-ben napvilágot látott kézikönyvkében úgy vélekedett, hogy egy nemesi „család története tagjainak közéletben játszott szerepében jut kifejezésre” (Kempelen 1907. 17.). Ez a felfogás az elmúlt bő száz esztendőben nem sokat változott. Az újabb munkák jellemzően még mindig egyoldalúan a vitézkedésre és a közéleti tevékenységre fókuszálva, tagjait a társadalmi kontextusukból teljesen kiragadva mutatják az adott nemzetség történetét. Pozitív példaként Szilágyi Adrienn-nek a Harruckern-örökösök birtoklástörténetéről a közelmúltban megjelent monográfiája említhető meg (Szilágyi 2018.).

³² Szabad 1957., Für 1969., Hógye 2001., Kaposi 2001., Kaposi 2003., Hegedűs 2012., Kaposi 2012a., Kaposi 2012b., Kaposi 2013b., Kaposi 2014., Kaposi 2015.

³³ Baji–Csorba 2006.; Sisa 2007. Itt említhetők meg a Magyar Kastélylexikon sorozat kötetei is.

³⁴ Benda 2003. 32–33.

³⁵ Dobszay–Fónagy 2003. 435–438., Romsics 2005. 54–56., Baji–Csorba 2006. 7–11., Püski 2008a. 82–92., Katus 2012. 502–503.

³⁶ Tóth-Barbalics 2010a., Tóth-Barbalics 2010b., Tóth-Barbalics 2011., Tóth-Barbalics 2017a., Tóth-Barbalics 2017b., Tóth-Barbalics 2017c., Tóth-Barbalics 2018. Természetesen nem fedelkezhetünk el monumentális terjedelmű doktori disszertációjáról sem, amelyben elsősorban intézmény- és politikaitörténeti szempontból, de a társadalomtörténeti kérdéseket sem megke-
rülve mutatja be a dualizmus kori magyar főrendiházat (Tóth-Barbalics 2015.).

Bár a rendszerváltás óta már semmiféle politikai béklyó nem akadályozza a dualizmus magyar főnemesi társadalmának tudományos megismerését, eddig senki sem szánta rá magát a téma komplex és rendszeres vizsgálatára. Ezt azért is érzem furcsának, mert az imént számba vett szakirodalomból egyébként egy befolyásos, sok tekintetben vezető szerepet játszó, jelentősnek tűnő társadalmi csoport képe bontakozik ki. (Függetlenül attól, hogy mindez milyen viszonyban van a valósággal.) A vizsgálatok ilyen mértékű hiányának bizonyos szempontból persze örülök, hiszen nagy perspektívát jelent a saját kutatásom számára. De egyúttal nagy nehézséget is okoz, mivel a szakirodalmi előzmények szegényessége miatt alig van mire építkezni. Nemcsak a részletkutatások hiányoznak, hanem az alapok sincsenek még lerakva.

A magyar főnemesség a polgári korszak hajnalán

A továbbiakban elsőként azt tekintem át, hogy kiket és milyen kritériumok alapján sorolhatunk a magyar főnemesség fogalma alá. Ez ugyanis egyáltalán nem magától értetődő dolog. Egyes vélemények szerint a magyar főnemességet az országban élő, magát magyarnak valló főnemesek összessége alkotja, s mindenféle formaság mellőzésével, pusztán a letelepedéssel, a nyelv elsajátításával, a nemzettel való azonosulással történik a kiválasztódás.³⁷ Ezzel szemben a korabeli felfogás inkább egy jogi kategóriát látott a magyar főnemességben: „külföldi főnemesi vagy nemesi címek, előnevek és címerek Magyarországon jogi tartalommal nem bírnak, közjogunk kere-tén kívül esnek, ezért ezek a magyarországi használathoz való jogosultság elismerése és a magyar állampolgárság megszerzése esetében sem biztosítanak nálunk nemesi rendi állást, főnemesi vagy nemesi rangot, kiváltságot és előjogot”.³⁸ Vagyis pusztán a főnemesi cím és az országgal való kapcsolata alapján nem feltétlenül sorolható valaki a magyar főnemességhez. Aki a hivatalos közegek előtt is érvényt kívánt szerezni a főnemesi címének, annak a magyar állam által elismert rangok egyikét kellett birtokolnia. Bár ránézésre az egyes bárói, grófi vagy hercegi címek nem különböznek egymástól, a valóságban ezek közjogi megítélése jelentősen eltérő lehetett. Ennek a

³⁷ Gudenus János és Szentirmay László az 1989-ben megjelent Összetört címerek című könyvükben kérdésként fogalmazták meg ezt: „ki érdemesebb a magyar arisztokráciába való tartozásra: az, aki csupán királyi kegyből, kitüntetésből kapta az indigenátust, itt le sem telepedett, a nemzet nyelvét sem tanulta meg, vagy pedig az, aki honfűsítés nélkül e nemzettel – itt letelepedvén – sorsközösséget vállalt, nyelvét megtanulta, és új nemzetét építette?” (Gudenus – Szentirmay 1989: 23.)

³⁸ Gerő 1938: 28–29.

polgári korszakban leginkább a születés jogán élvezett főrendiházi tagság megszerzésénél mutatkozhatott meg a jelentősége.

Az én kutatásom tárgya a közjogi értelemben vett magyar főnemesség. A Magyarországon esetlegesen előforduló egyéb főnemesek csak annyiban érdekelnek, amennyiben valamilyen, számomra releváns kapcsolatban állnak az előbbiekkal. Ugyanakkor nemcsak történelmi érveket, hanem módszertani megfontolásokat is fel lehet hozni az eljárásom mellett. A kutatásom egy komplex adatbázisrendszerre épül, amelyben személyi szinten igyekszem feltérképezni a vizsgált csoport tagjait, azok különböző tulajdonságait és egymás közötti kapcsolatait.³⁹ Ebből az erősen adatalapú megközelítésből fakad az, hogy kikerülhetetlen a vizsgált közeg minél pontosabb definiálása. Az adatbázisban mostanáig rögzített mintegy 29 500 személy közül ugyanis ki kell tudni választani az aktuálisan érdekes egyéneket, mégpedig úgy, hogy bármilyen szituációban vagy időmetszetben, bármilyen forrásból dolgozva ugyanarra a személyi körre legyen vonatkoztatható az elvégzett vizsgálatok végeredménye. A közjogilag definiált magyar főnemesség esetében ez minden további nélkül megtehető, a forrásokban imitt-amott felbukkanó idegen főnemesek alkalmoszerű és rendszertelen figyelembevétele viszont eltorzíthatja a végeredményt.

Mindezek előre bocsájtása mellett szeretném leszögezni, hogy e rendies ízű, alapvetően a főnemesi rangokra fókuszáló megközelítés a polgári korszakban csak egy laza vizsgálati keretet eredményezhet. A pillanatnyilag szubjektív benyomásnak tekintendő véleményem szerint társadalmi csoportként ekkor már nemigen létezett a főnemesség Magyarországon. Vagyis olyan személyek laza halmazáról lehet itt szó, akiket a főnemesi címen és az ezzel járó kiváltságokon túl alig-alig kötött össze valami. A főnemesség mint vizsgálati keret alkalmazását elsősorban a szakirodalmi hagyományokhoz való kapcsolódás indokolja. Innen kiindulva, a kutatás előrehaladtával jóval árnyaltabb vizsgálati szempontok érvényesítését tartanám kívánatosnak, amelyek adott esetben akár teljesen más csoportthatárok előtérbe kerülését is eredményezhetik. (Erre a problémára tanulmányomban még visszatérek majd.)⁴⁰ Egyelőre tehát, jobb meggyőződéselem ellenére, a főnemesi címet viselők összességét értem a főnemesség fogalma alatt.⁴¹ S ennek egy részalmazát képezi a magyar főnemesség.

³⁹ A kutatás módszertanáról és az adatbázisról részletesen lásd: Ballabás 2018: 17–27.

⁴⁰ Lásd az „Egy lehetőség a főnemesség hagyományos csoportthatárainak felülvizsgálatára: az ősnemesi származás kérdése” című fejezetet ebben a tanulmányban.

⁴¹ A modern szakirodalom a főnemességgel szinonim fogalomként használja az arisztokrácia kifejezést. A korabeli munkákban és publicisztikában viszont az arisztokráciának volt egy más-fajta, az elitnek megfelelő jelentéstartalma is. Az etimológiáját tekintve („legjobb”, „legelőkelőbbek” uralma) eredendően valóban erre utal ez a szó. Vagyis az arisztokrácia fogalmába akkoriban beleérthettek olyanokat is, akik egyébként nem voltak főnemesek, de valamilyen

Az általános megfontolások rögzítése után nézzük meg most már konkrétan is, hogy kik tartoztak a magyar főnemességhez. A rendi korszakból örökölt főnemesi címek bemutatását a honosítással megszerezhető jogcímmel fogom kezdeni. E kicsit talán formabontó sorrendet az indokolja, hogy egyszerűbb a honosítottakhoz képest meghatározni a „többiekét”, mint önmagukban állva definiálni azokat.

1848 előtt a külföldiek számára elsősorban az indigenátus intézménye kínálta a magyar főnemesi státus, valamint az ezzel együtt járó politikai, birtokbírhatási, hivatalviselési és egyéb nemesi jogok megszerzésének lehetőségét. Az eljárással tehát, amely a nemesítés egy speciális formájaként is felfogható, az idegen származású személy befogadást nyert a magyar nemesi nemzetbe. A honfiúsítási eljárást alapvetően és hosszú időre szólóan az 1550. évi LXXVII. törvénycikk szabályozta. Eszerint a külföldiek honosítása az uralkodó felségjogai közé tartozott, ha azonban „az országgyűlés ideje alatt akar valamely külföldit honfiúsítani, ezt az ország hű rendeinek és karainak tudtával és közreműködésével” kellett megtennie. A törvény eskü letételét is előírta a frissen honosítottak számára. Emellett 1687 után már honfiúsítási díjat kellett fizetni a jelölteknek. A taksa mértékét 1741-től kezdve differenciáltan állapították meg annak alapján, hogy egyházi vagy világi személyről volt-e szó.⁴² Végül az 1791. évi LXIX. törvénycikk a magyar országgyűlés általi becikkelyezést is a honosítás feltételévé tette, egyúttal visszamenőleg is utasítva erre azokat, akik a múltban esetleg elmulasztották volna ennek kieszközölését. Bár a törvények végrehajtása ekkoriban még „távolról sem volt automatikus”,⁴³ a dualizmus idején azonban, ahogy látni fogjuk majd, ez a rendelkezés szolgált zsinórmértékül egy-egy indigenátus érvényességének megítélésekor. Ebből következően tehát a kiegyezés utáni korszakból visszatekintve a Corpus Juris Hungarici jelenti az egyetlen adekvát forrást az idők során honosított személyek hiánytalan listájának összeállításakor.⁴⁴ A honosítási törvénycikkeket átvizsgálva megállapítható, hogy 1542 és 1840 között 594 külföldi személy szerzett indigenátust Magyarországon.⁴⁵ Erdély különállásából

szempontból kiemelkedő helyzetük miatt egy lapra tartoztak azok egy részével. Ennek megfelelően én valami olyasmit vélek belelátni az arisztokráciába, ami a főszövegben leírtaknak megfelelően a főnemesség csoporthatárainak elmosása irányába mutat. Éppen ezért nem tartom szerencsésnek a két fogalom szinonimaként való használatát.

⁴² 1687: XXVI. tc., 1741: XLI. tc., 1741: XVII. tc.

⁴³ Szijártó 2005: 31.

⁴⁴ A régebbi korszakokra nézve persze ez nem feltétlenül igaz. Szemethy Tamás véleménye szerint a 18. században honosított egyének a hosszas és bonyolult eljárást próbálták a legegyszerűbb módon letudni, amibe akkor még minden további nélkül belefért a becikkelyeztetés elmaradása is (Szemethy 2017: 49–70.).

⁴⁵ A Magyar Törvénytár mellett a Királyi Könyvek bejegyzései alapján is összeállítható egy lajst-

következően az ottani honosításnak helyi szabályai voltak, amelyek egyébként nem sokban különböztek a szűkebb értelemben vett Magyarországon érvényes feltételektől.⁴⁶ Ugyanakkor a Királyhágón túl becikkelyezett személyeket a dualista érában nem tekintették a magyar főnemesség részének,⁴⁷ így a továbbiakban én sem kívánok részletesebben foglalkozni velük.

Az indigenátus intézménye mellett a Magyarországon megtelepedni szándékozó idegenek „hallgatólag módon” is honosságot szerezhettek.⁴⁸ Az indigenaként becikkelyezett személyek csekély számát, illetve ehhez viszonyítva az országba betelepültek tömegeit tekintve egyértelműen ez a második eljárás tekinthető az általánosan követett gyakorlatnak. Az előbbihez képest igen jelentős különbség azonban, hogy az országgal való valamilyen – homályos és képlékeny elvek alapján megítélt – kapcsolat pusztán tényével elnyert honossággal nem jártak nemesi előjogok. Perspektivikusan viszont a hallgatólag módon magyar honossá lett személyek és azok leszármazottai is ugyanúgy érdemesíthették magukat a nemesi vagy főnemesi rangra, mint egyébként bárki más. Példaként a balkáni görög kereskedőből magyar főnemessé lett Nákó és Sina nemzetséget említem meg. Előbbiek a torontáli kincstári jószágok elárverezése alkalmával, 1781-ben szerezték meg a nagyszentmiklósi uradalmat,⁴⁹ melyre három évvel később királyi adományt, egyúttal magyar nemességet és előnevet nyertek,⁵⁰ végül 1813-ban magyar grófi rangra emelkedtek.⁵¹ A reformkor nagy nemzeti vállalkozásaiban is tevékenyen közreműködő Sináknak még a napóleoni háborúk idején szerzett érdemeik jutalmaként, 1818-ban adományozott magyar nemességet az uralkodó a Temes vármegyei Hodos és Kizida birtokokkal együtt (predikátum gyanánt is).⁵² Majd 1832-ben osztrák⁵³ és magyar⁵⁴ bárói címet kaptak. A Nákó és Sina nemzetség egyértelműen külföldi származású volt. Az indigenák sorai között viszont hiába keressük a nevüket, mert más úton váltak a magyar főnemesség ré-

rom a honosítottakról, amely az 1535 és 1845 közötti időszakot átfogva 491 nevet tartalmaz. A két listát egybevetve 216 olyan személyt találtam, akinek az indigenátusa mind a Corpus Jurisban, mind a Királyi Könyvekben szerepel. Ez egyben azt is jelenti, hogy 378 fő csak az előbbi, 275 fő pedig csak az utóbbi forrásban került regisztrálásra (Ballabás 2012: 8–12.).

⁴⁶ Kisteleki 2009: 209.

⁴⁷ Lásd a 70. lábjegyzetet!

⁴⁸ Kisteleki 2009: 210.

⁴⁹ Borovszky (szerk.) 1912: 90.

⁵⁰ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 62. kötet: 77–82.

⁵¹ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 63. kötet: 498–501.

⁵² MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 64. kötet: 20–23.

⁵³ Frank–Döfering 1989. 509.

⁵⁴ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 65. kötet. 896–899.

szévé. Rajtuk kívül még mintegy tucatnyi hasonló, egykor hallgatag módon honosítást, majd több-kevesebb idő múltán magyar főnemesi rangot szerző nemzetséget lehetne felsorolni a 19. század közepének Magyarországról. Ezek közös jellemzője azonban, hogy közjogilag nem tartották számon az idegen eredetüket. Míg az indigenák általában igen jól elkülönülnek az egyes névtárakban (mert vagy eleve külön kategóriába sorolják őket, vagy a nevük mellett ott szerepel a honosítási törvénycikk, esetleg a honosítás tényére utaló egyéb információ), addig a hallgatag módon honfűsítettak ezekben a forrásokban beolvadnak az előbbiektől megkülönböztetett, hazai eredetűek, nemzetiek, vagy bármely más néven – gyakran összefoglaló megnevezés nélkül – szereplő főnemesek csoportjába. Közvetlenül tehát csak az indigenák és a „többiek” között látszódik a választóvonal.⁵⁵

Tovább bonyolítja a nemesi rangok magyarországi használatának gyakorlatát, hogy nemcsak az egyes személyek, illetve nemzetségek lehettek hazaiak vagy idegen eredetűek, hanem az általuk viselt főnemesi címek is. Örökletes főnemességről a 16. század első felétől kezdve beszélhetünk Magyarországon: elvéve már a század elején, nagyobb számban és lényegében folyamatosan pedig az 1530-as évektől kezdve adományoztak örökölhető bárói rangokat az uralkodók. Néhány évtizeddel később, 1606-ban a magyar királyok által német mintára adományozott örökletes grófi rang is megjelent a főnemesi címek hazai palettáján. Az 1608. évi koronázás után I. törvénycikk pedig az országbárokkal együtt, a második rend (barones seu magnates) tagjaként vette tekintetbe az örökletes főnemesi címek tulajdonosait, biztosítva egyúttal a személyes megjelenésüket a kétkamarás országgyűlés felsőtábláján.⁵⁶ Erdélyben – az ottani rendiség sajátos viszonyai között – a fejedelmek korában nem alakult ki a magyarországihoz hasonló, örökletes főnemesi címmel rendelkező társadalmi

⁵⁵ Egykoron természetesen mindenki bevándorló volt. Deák Ferenc megfogalmazása szerint „Azok, kik törzsökös magyarságukban büszkélkednek, felejtik, hogy kezdetben az ő elődeik is indigenák lehettek; mert bizony kevés már azon tősgyökeres nemesség, mely Árpáddal együtt jött volna ki Ázsiából” (Kónyi 1882. 403.). Példaként a nürnbergi eredetű Hallereket említhetnénk meg, akik már a 15. század második felében Magyarországon éltek, és a 19. század sematizmusai a nemzeti főnemességgel egy kategóriába sorolják őket (például Naptár 1847: 416. vagy Fejérpataky 1888: 122.). Nagy Iván úgy fogalmazott, hogy a Haller nemzetség „magát honfi tetteivel egészen honfűsítá” (Nagy 1857–1868: V. kötet 26.). Ebben a kérdésben az 1542-ben született első honosítási törvénycikket tekinthetjük a választóvonalnak. Az idegenek becikkelyezésére ezt megelőzően nem volt lehetőség, és később közjogilag sem tartották számon a jelzett időpont előtt érkezettek külföldi eredetét.

⁵⁶ Pálffy 2009: 9–18.; Pálffy 2012: 187–191. A 18. századi bárói és grófi rangemelésekre vonatkozóan lásd: Szemethy 2013: 299–317.

réteg. Ebből az időszakból mindössze négy erdélyi bárói rangemelés ismert,⁵⁷ bár magyar vagy külföldi főnemes személyek természetesen előfordulhattak az Erdélyi Fejedelemség területén is. Saját (teljességre törekvő, de azt bizonyára el nem érő) adatgyűjtésem szerint 1848-ig összesen 845 bárói és grófi címet adományoztak a magyar és az erdélyi uralkodók.⁵⁸ A nemesi rangfokozatok hierarchiájában soron

⁵⁷ Wesselényi Ferenc (1582), Berzeviczy Márton (1583), Bocskay Miklós (1598), Segnyey Miklós (1606). (Péter et al. 2006–2008)

⁵⁸ A források tekintetében mindenekelőtt a Királyi Könyveket, illetve azok mutatóit tekintettem át. Ezeket a másolókönyveket Mohács után a Magyar Udvari Kancellárián, valamint 1690-től kezdve az Erdélyi Udvari Kancellárián vezették. Előbbi helyen 1867-ig összesen 67, utóbbi hivatalban pedig 15 kötet keletkezett. A magyar és erdélyi udvari kancelláriák végleges megszűntetése (1867) után a Királyi Könyvek említett köteteit egy ideig a Királyi Személye Körüli Minisztériumban őrizték Bécsben, majd 1894-ben az Országos Levéltár őrizetébe kerültek. Ezt követően készítette el Illéssy János és Pettkó Béla „A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867.” című mutatókönyvet, amelyben teljességre törekvően közreadták a Királyi Könyvek kötetekben szereplő – munkájuk tárgyának megfelelő – kedvezményezettek alfabetikus rendbe szedett listáját, a kapcsolódó adományok dátumával kiegészítve. (Illéssy–Pettkó 1895: 5–9.) Újabban az Arcanum és a köteteket őrző (akkori nevén) Magyar Országos Levéltár együttműködésében digitális másolat formájában is kiadásra kerültek a Királyi Könyvek szűkebb Magyarországra vonatkozó kötetei. Ezáltal nemcsak az egyes oldalak váltak „eredetiben” tanulmányozhatóvá, hanem egy kereshető adatbázis is készült a bejegyzések fontosabb – az Illéssy–Pettkó-féle munka tartalmánál jóval részletesebben feltárt – adataiból. A magyarországi és erdélyi főnemesi rangemelések esetében az elsődleges forrásom tehát a Királyi Könyvek kötetei voltak. Közismert azonban, hogy ebben korántsem minden diploma tartalmát regisztrálták, vagyis bizonyos rangemelésekről nem maradt fenn adat a Királyi Könyvekben. Ezt a hiányosságot nemiképp enyhíti, hogy a Péter Katalin által vezetett, a magyar arisztokrácia 16–17. századi családi kapcsolatrendszerét bemutatni hivatott OTKA-kutatócsoport a szakirodalom és a levéltári források segítségével feltárta és közzétette a látókörükbe került, 1690 előtti időszakra datálható főnemesi diplomákat (Péter et al. 2006–2008). Emellett kibővítettem adatbázisomat a genealógiai szakirodalomból tudomásomra jutott egyéb, releváns főnemesi rangemelésekkel is. A Királyi Könyvek releváns bejegyzéseiben egyszerre több személy neve is előfordulhat, ami felveti azt a kérdést, hogy ezek közül kik tekinthetők a rangemelés önálló alanyának? Kutatásom során én abból indultam ki, hogy a magyar nemesség, annak jogi természetéből fakadóan és ellenkező kikötés hiányában, a rangemelésben részesült személy minden törvényes fiági utódjára automatikusan átszáll, akár fel van tüntetve az illető utód a kérdéses bejegyzésben, akár nincs. Az esetlegesen név szerint is bejegyzett fiúk, unokák stb. számba vétele tehát egyrészt indokolatlan, másrészt pedig az e tekintetben igencsak következetlen gyakorlat miatt torzító hatással lenne a rangemelésben részesültek számának megállapításánál. Mindebből az is következik, hogy az azonos bejegyzésben szereplő, de egymással felmenő–leszármazotti kapcsolatban nem álló személyeket (pl. testvéreket, unokatestvéreket) viszont önálló rangemelés alanyának tekintettem. Esetükben tehát – amennyiben férfiak a kérdéses kedvezmé-

következő szintet jelentő hercegi cím magyarországi bevezetése a kora újkorban nem történt meg, így sokáig a grófi rang volt a magyar főnemesség elérhető maximuma. Magyar hercegi rangemelésre először majd csak 1911-ben kerül sor.⁵⁹ Noha ezt megelőzően is éltek hercegek Magyarországon, ők kivétel nélkül valamilyen külföldi eredetű rang birtokában voltak, amelynek hatályát az uralkodó a magyar Szent Korona országainak területére is kiterjesztette. A nemzeti főnemességből a 19. század közepén hárman rendelkeztek hercegi ággal. 1687-ben az Esterházyak,⁶⁰ 1764-ben a Batthyányak,⁶¹ illetve ezek egyes ágai a német-római birodalmi hercegi rangemelésben részesültek. Szijártó István megjegyzése szerint „Legjobban a második esetből látható, hogy nem a magyar uralkodó által adományozott magyar főnemesi címről van szó, mert Batthyány Károly a hercegi címet nem Mária Teréziától, hanem I. Ferenc német-római császártól kapta”.⁶² Később, a Német-római Birodalom felbomlása után pedig már osztrák hercegi rangot kaptak 1807-ben a Pálffyok.⁶³ (A Grassalkovichok [1784] és a Koháryak [1815] hercegi ága 1848-ra kihalt.)⁶⁴ Rajtuk kívül meg kell még említenem a cseh grófi címmel rendelkező Serényieket (1656),⁶⁵ valamint a Hellenbachok (1702),⁶⁶ a Reviczkyek (1773)⁶⁷ és a Gerambok (1808)⁶⁸ birodalmi, illetve osztrák bárói ágait. Az idegen eredetű főnemesi címet viselő magyar mágnások döntő többségét azonban a honosítottak alkották. Kempelen Béla megállapítása szerint „Az indigenátus útján rendszerint ugyanabban a nemesi rangfokozat[ban] részesült az indigena, amelyet külföldön viselt. Csak az egyszerű nemességre nézve

nyezettek – az adott nemzetség egy-egy főnemesi ágának alapító őseiről van szó. Az említett 845 rangemelésben 813 személy részesült. 32 fő tehát az élete során előbb báróvá vált, majd hosszabb-rövidebb idő múlva a grófi rangfokozatot is megszerezte. A 845 rangemelés között 477 magyar bárói, 245 magyar grófi, 68 erdélyi bárói és 55 erdélyi grófi címet regisztráltam – természetesen a mögöttük álló konkrét személyekkel együtt. Mindebből 729 rangemelés volt bevezetve a Királyi Könyvekbe, míg 116 főnemesi címet (13,72%) a genealógiai és egyéb szakirodalomban szétszórtan fellelhető adatok alapján gyűjtöttem össze. A Királyi Könyvekből hiányzó rangemelések döntő többsége a 16-17. századra esik. Ellenben a Mária Terézia uralkodásának kezdete utáni időszakban már csak elvétve fordul elő ilyen eset.

⁵⁹ Lásd a „Főnemesi rangemelések 1848 után” című fejezetet e tanulmányban.

⁶⁰ Kempelen 1911–1932: III. kötet 469.

⁶¹ Kempelen 1911–1932: I. kötet 486.

⁶² Szijártó 2005: 49.

⁶³ Kempelen 1911–1932: VIII. kötet 134.

⁶⁴ Nagy 1857–1868: IV. kötet 446., VI. kötet 288.

⁶⁵ Gudenus 1990–1999: III. kötet 303.

⁶⁶ Szluha 2005: Rekord: 16116.

⁶⁷ Szluha 2007: Rekord: 4353.

⁶⁸ Gudenus 1990–1999: I. kötet 436.

áll fenn e tekintetben kivétel, mert számos olyan külföldi nyert magyar indigenátust és általa magyar nemességet, kinek külföldön nemességük nem volt; azok ellenben, kik már előzőleg is bárók vagy grófok voltak, indigenátusukban szokás szerint Magyarországon is ezt a nemesi rangfokozatot kapták”.⁶⁹

Mindemellett olyan főnemesek is előfordultak az országban, akik közjogi értelemben kívül álltak a fentiek. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmi érintkezésben is feltétlenül elkülönültek volna a magyar főnemességtől. E különbségtevés jelentősége inkább abban áll, hogy a kívülállók elvileg nem élhettek volna a magyar nemesség részére kizárólagosan fenntartott jogokkal. Gyakorlatilag azonban nem létezett pontosnak mondható hivatalos nyilvántartás a magyar főnemesség aktuálisan élő tagjairól, ezért a magam részéről egyáltalán nem tartom elképzelhetetlennek azt, hogy a késő rendi korszakban egyes Magyarországon élő, de közjogi szempontból nézve idegen mágnások is a magyar nemesi jogok élvezetében voltak. Itt jegyzem meg, hogy a későbbiekben éppen a magukat honosítottként meghívadni szándékozók lesznek különösen kitéve a főrendiház igazoló bizottsága általi alapos vizsgálatnak.⁷⁰

⁶⁹ Kempelen 1907: 54.

⁷⁰ A főrendiház igazoló bizottságához forduló, magukat indigenának tekintő személyek esetében általában az indigenátus törvénybe iktatásának elmaradása volt a kifogás fő tárgya. Bombelles Márk Henrik és Károly ügyében például úgy érvelt a bizottság, hogy – bár „azon körülményből miszerint [apjuk] az 1847-ik évi erdélyi országgyűlésen becikkelyezettetés végett jelentkezett, látható, hogy a ... rendeletnek eleget tenni törekedett” –, a Magyarországon való becikkelyezés hiánya miatt azonban utódai nem jogosultak a magyar főrendi állásra és az országgyűlési meghívóra (Főrendiházi Irományok 1878–1881. 5. kötet 309. 313. szám). Hasonlóan nyilatkozott az ügyben a minisztertanács is, és új magyar főnemesi cím adományozásával látta megoldhatónak a helyzetet, amelyre valóban sor is került (MNL OL K 27 1880.08.07./21., MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek – 68. kötet 490.). Ugyanezen okból kifolyólag lett elutasítva báró Natorp Alajos kérvénye is, akinek a „diplomája az akkor fennállott erdélyi királyi udvari cancellaria által lett kiadva, s honfűsítése csak Erdélyországra s kapcsolat részeire szorítottatott, a magyar törvénykönyvbe becikkelyezettése pedig a legszorgosb kutatások daczára sem volt kipuhatható” (Főrendiházi Irományok 1881–1884. 7. kötet 332. 553. szám). Braunecker Edgar és Lamoral kérvényét – „tekintettel azon körülményre, miszerint a báró Braunecker család egyik tagja sem fordul elő a törvénykönyvben a honfűsítettök között” – a bizottság szintén elutasította (Főrendiházi Irományok 1875–1878. 4. kötet 23. 170. szám). Hasonlóan járt az 1848-ban még a meghívottak között szereplő Wolkenstein Antal (Pálmány 2002: 1139.) fia, Oswald is, miután az igazoló bizottság „a legszorgosb kutatások után a Wolkenstein grófi családot a honfűsített főrendi családok között a törvénykönyvbe becikkelyezve nem találta” (Főrendiházi Irományok 1881–1884. 7. kötet 271. 530. szám). Kreith Béla és Gyula esetében „a bizottság arról meggyőződött, hogy folyamodók elődje, gróf Kreith Keresztély III. Ferdinánd király által kiadott diploma szerint Magyarországi nemesei közé felvétetett a nélkül, hogy törvényszerű honfűsítettása és

Bizonyos jelek azonban már a reformkor végén arra mutatnak, hogy az indigenátus közjogi síkon történő érvényesítéséhez nem nélkülözhető a törvényi szabályozás betartása. Erre látszik utalni, hogy Huyn János Károly és Hugó 1840-ben szükségét érezte annak, hogy János József nevű ősük indigenátusát, aki azzal a „néhai I. Leopold Római Császár és magyar Király által még az 1697-dik évben megajándékozottatott, s akkoriban a hűségi esküt és taksát is letette”, közel 150 évvel a donáció után becikkelyeztesse. Ugyanekkor iktatták törvénybe Rolsberg Miksa honosságát is, akinek Mátyás nevű őse 1734-ben nyerte el az indigenátust, „s a taksát is hasonlóul lefizette, de a közbenjött meghalálózások és mulasztások miatt” a honosítás 106 éven keresztül becikkelyezetlen maradt.⁷¹

A magyar országgyűlés utoljára a fenti alkalommal, vagyis 1840-ben hozott honosítási törvényeket.⁷² Ez volt tehát az utolsó olyan eset, amikor a honosságot megszerző személyek egyúttal a magyar nemességbe is befogadást nyertek.⁷³ A rendi

törvénybe cikkelyezése eszközöltetett volna ... [ezért] azon tiszteletteljes javaslatot terjeszti a nagyméltóságú főrendi ház elé, miszerint folyamodókat kérelmükkel elutasítani méltóztassék” (Főrendiházi Irományok 1884–1887. 2. kötet, 30. 115. szám). A rendre a magyar törvénytárba való becikkelyezés hiányát felhozó, már-már egyhangú érveléshez képest kreatívabban járt el az igazoló bizottság báró Stwrttnik Ágoston kérvényének visszaautásításánál: mint megállapítást nyert, az ő nagyapja annak idején felvetetett az 1836. évi XLVII. törvénycikkbe, valamint a honfűsítési esküt is szabályszerűen letette, de sajnálatos módon „a törvény azon világos rendeletének, mely szerint a honfűsítési diplomát a magyar királyi udvari kancelláriától kivenni tartozik, – eleget nem tett” (Főrendiházi Irományok 1884–1887. 2. kötet, 96. 129. szám). Más esetekben viszont, amikor nem merült fel kifogás az indigenátus érvényességét illetően, az igazoló bizottság jelentése a kérvényező egyenes leszármazását hangsúlyozta annak becikkelyezett őseitől.

⁷¹ 1840: XLIX. tc.

⁷² A reformkori országgyűléseken honosítottak adattára: Pálmány 2017: 157–188.

⁷³ Az állampolgársági jog tekintetében 1853-ban Magyarországon is bevezetésre került az Osztrák Polgári Törvénykönyv, majd a kiegészést követően – ideiglenes megoldásként – a belügy-miniszter állított ki honosítási levelet az arra érdemesnek ítélt kérelmezőknek. Végül hosszú időre szólóan az 1879. évi L. törvénycikk rendezte a magyar állampolgárság kérdését. Utóbbi jogszabály explicit módon is szakított az indigenátus adományozásának több évszázados gyakorlatával, amikor deklarálta, hogy „a honosított külföldi a honosítás által magyar nemességet nem nyer”. Tisza Kálmán miniszterelnök szerint „Ezen szakasz célzata ... kimondani, hogy azért, hogy valaki, ha oly czimmet bír is, minő a magyar bennszülöttnek a főrendiházban ülési jogosultságot ad, még azért, ha az itt megállapított honosítás bármely módja szerint honosított is, azon joggal, hogy a főrendiház tagja legyen, nem bír” (Képviselőházi napló 1878–1881. 7. kötet, 351.). Különbséget kell tehát tenni a közjogi értelemben is magyar, illetve a csak magyar állampolgár, de rangjára nézve idegen főnemesség között. Továbbra is nyitva állt azonban annak a lehetősége, hogy a magyar állampolgárságot megszerző külföldi személyek és azok

Magyarországot és annak intézményeit hamarosan elsodorták a történelem viharai, s ezzel párhuzamosan megváltozott az állampolgárságról vallott felfogás, annak jogi szabályozása, valamint a magyar nemesség adományozásának törvényes módja is.

Főnemesi rangemelések 1848 után

A nemesi előjogok 1848-ban jórészt megszűntek ugyan, a nemesség eltörlésére azonban ekkor még nem került sor. A nemesi ranggal bíró személyek továbbra is jogosultak voltak nemesi címüket, előnevüket és címerüket viselni, sőt ezek használata 1879-től büntetőjogi védelemben is részesült: „A ki őt jogosan meg nem illető olyan czimet vagy rangfokozatot használ, a mely által a közönség tévútra vezettetik ... száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”⁷⁴ Bizonyos méltóságokra való kinevezésre (például a császári és királyi kamarási, az asztalnoki és lényegében a zászlósúri méltóságokra is), egyes alapítványok élvezetére, valamint néhány érdemrendre csak ők tarthattak igényt.⁷⁵ Az 1848. évi V. és az erdélyi II. törvénycikk alapján választójoggal rendelkeztek akkor is, ha a törvényben előírt cenzusnak egyébként nem tudtak megfelelni. Az 1874. évi XXXIII. törvénycikk (kihalásos alapon) továbbra is fenntartotta ezt a jogot számukra, ha igazolni tudták, hogy 1872-ig bezárólag valamely választói névjegyzékben szerepeltek.⁷⁶ A törvényhozás terén 1885-ig a főnemesség külön kiváltságát képezte, hogy felnőtt férfi tagjai személyre szóló királyi meghívólevelet kaphattak az országgyűlés második kamarájába. Ezen kívül megemlítendő még, hogy hitbizományt is csak nemesek alapíthattak.⁷⁷ Bizonyos jogmaradványok tehát 1848 után is megillették a magyar nemességet.

Míg a korábbi évszázadokban a magyar nemesség különböző fokozatainak adományozása az uralkodó kizárólagos felségjogai közé tartozott, addig az áprilisi tör-

utódai az uralkodói kegy által magyar nemességre vagy éppen főnemesi rangra emelkedjenek. Ebben a tekintetben tehát a honosság hallgatólagos módon történő megszerzéséhez hasonló gyakorlat érvényesült a polgári korszakban is, miközben az állampolgárság elnyerésének feltételei konkretizálódtak és törvényi szabályozást nyertek.

⁷⁴ 1879: XL. tc. 45. §

⁷⁵ Kempelen 1907: 37.; A dualizmus kori magyar zászlósúrak archontológiáját lásd: Ballabás 2016: 143–168.

⁷⁶ A régi jogon választóknak elsősorban Erdélyben volt jelentősége, ahol a községkelyek nemesi státusának elismerésével és ilyen alapon választójoghoz juttatásával csökkenthető volt az egyébként számbeli többségben lévő románság aránya a választók között. Bővebben (különös tekintettel a székelyek nemességének kérdésre) lásd Pap 2010b: 129–134. és Pap 2011a: 232–233.

⁷⁷ Kempelen 1907: 37.

vények immáron a magyar kormány számára is beleszólást engedtek a kérdésbe: az 1848. évi III. törvénycikk 8. §-a alapján „a nemességnek ... osztása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen Ő Felségét illeti”. Vagyis az uralkodó akarata és a felelős magyar miniszter ellenjegyzése kölcsönösen és egymást feltételezve eredményezte a nemesi vagy főnemesi cím szabályszerű adományozását.⁷⁸

Nincs tudomásom arról, hogy 1848-ban bárki is főnemesi rangemelésben részesült volna Magyarországon. A magyar kormány, illetve a december elején trónra lépő Ferenc József legitimitásának kölcsönös megkérdőjelezése pedig hosszú időre elzárta a magyar főnemesi rangemelések törvényes útját. Ilyenre hosszú ideig nem is került sor, mert a szabadságharc leverését követően érvényesülő összbirodalmi szemlélet jegyében az arra érdemesnek talált személyek egységesen osztrák főnemesi címeket kaptak. Az 1849 és 1867 közötti időszakból jelenleg 52 olyan magyarországi

⁷⁸ A dualizmus időszakában a főnemesi rangemelés történhetett a király saját kezdeményezésére, de akár a reménybeli adományos is kérelmezhetette azt (Marcziányi 1886: 23., Kempelen 1907: 46.). A magyar kormány részéről egyes esetekben informális körülmények között született meg a döntés, vagyis a minisztertanácsi üléseken nem feltétlenül tárgyalták meg az ügyet. (A minisztertanácsi jegyzőkönyvek az MNL OL K 27 jelzet alatt találhatók meg. A dualizmus kori 275 főnemesi rangemelésből 51-nek (18,5%) nem találtam a nyomát ezekben.) Az uralkodó elé a király személye körüli miniszter terjesztette fel a kormány által jóváhagyott rangemeléseket (Somogyi 2001: 148.). A végső szót mindig maga a király mondta ki, majd a legfelsőbb akarat kinyilvánítását beiktatták a Királyi Könyvekbe, és rendszerint közzétették a Budapesti Közlöny címet viselő hivatalos lapban. A diploma kiállítására ezt követően kerülhetett sor (A rangemelések menetéről bővebben lásd: Ballabás 2011: 1225–1230.).

A források oldaláról megközelítve a főnemesi rangemelések kérdését, azok mindenekelőtt a Királyi Könyvekben követhetők nyomon. (A dualizmus kori Királyi Könyvek kötetei az MNL OL K 19 – Királyi Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek jelzet alatt érhetők el.) Ezekben kétféle bejegyzés tanúskodhat egy rangemelésről: egyrészt az úgynevezett egyszerű bejegyzés, amely lakonikus rövidséggel tudatja az adományozás tényét (ez került közzétételre a hivatalos lapban is), másrészt pedig az ünnepélyes formában megfogalmazott, legtöbbször megfestett címerképpel kiegészített diploma másolata. A dualizmus kori főnemesi rangemelések közül hét esetben csak a diploma szerepel a Királyi Könyvekben, 128 alkalommal csak az egyszerű bejegyzés, míg 138 rangemelésnél mindkettő beiktatásra került — időrendben utóljára Prileszky Guidó bárói diplomája 1916. február 18-i dátummal. Amennyiben az egyszerű bejegyzés és a diploma dátuma eltér egymástól, amelyre 45 esetben találtam példát, akkor egységesen az előbbi időpontját tekintetem a rangemelés keltének. Megemlítem továbbá, hogy két főnemesi rangemelés semmilyen formában sem szerepel a Királyi Könyvekben. Ezekről a hivatalos lapból szereztem tudomást (Budapesti Közlöny, 1875. aug. 26.: 1., 1918. máj. 12.: 1. Inkey Nándort 1875. augusztus 17-én bárói, báró Burián Istvánt pedig 1918. május 9-én grófi rangra emelte az uralkodó.).

kötődésű személyt ismerek, aki osztrák bárói vagy grófi címet szerzett.⁷⁹ További 7 személy pedig a helyreállított Magyar Királyi Udvari Kancellária által kiadott főnemesi diplomában részesült 1863 és 1867 tavasza között.⁸⁰

A magyar alkotmányosság helyreállítása és Ferenc József 1867. június 8-án történt megkoronázása után a neoabszolutista időszakban – a felelős miniszter hiányában, annak ellenjegyzését nélkülözve – adományozott főnemesi címeket magyar részről érvénytelennek tekintették. Ez a tulajdonosaik szempontjából azt jelentette, hogy közjogi síkon nem szerezhettek érvényt a főnemesi rangjuknak, ami praktikusán a főrendiházi meghívó kieszközlésekor okozott problémát.⁸¹ A szabadságharc leverése és a kiegyezés közötti időszakban adományozott osztrák és magyar főnemesi címek tehát miniszteri ellenjegyzéssel egybekötött megerősítésre szorultak.

A kiegyezést követő első néhány évben mindössze egyetlen új főnemesi címet adományozott az uralkodó: 1871. augusztus 3-án grófi rangra emelkedhetett az akkor éppen közös pénzügyminiszterként tevékenykedő Lónyay Menyhért.⁸² Egyébként a magyar kormány, „miként ezt gróf Festetics György volt felségkörűli miniszter az 1869. június 8-án és 1870. május 8-án kelt legfelsőbb határozványokkal jóváhagyólag tudomásul vett két ízbeni felterjesztéseiben Ő Felségének is bejelentette – nem tartotta célszerűnek és kívánatosnak a magyar főrendi háznak akkoriban közel kilátásba helyezve volt rendezéséig azoknak tagjait szaporítani; minélfogva a beérkezett, részben ő Felségének legmagasabb kézjegyre is méltatott folyamodások a ministerium részéről egyszerűen jegyzékbe vétettek”. Vagyis a minisztertanács tudatosan halogatta a vitatott főnemesi rangok helyzetének rendezését. A fenti álláspont azonban, úgy tűnik, nem volt sokáig fenntartható. Az 1870-es évek közepére már olyan hangozsan dörömböltek a főrendiház kapuján a korábbi főnemesi címüket törvényesít-

⁷⁹ Fejérpataky 1888: 481–537.

⁸⁰ MNL OL A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 67. kötet: 838., 880., 885., 893., 921., 958., 965.

⁸¹ Az apja által 1857-ben grófi címet és Horváth-Tholdy kettős nevet szerzett báró Horváth Lajos például visszautasította a főrendiház igazoló bizottsága, amikor gróf Horváth-Tholdy Lajos néven próbálta magát meghívatni, indokul hozván fel, hogy „hazai törvényeink értelmében ez csak úgy lenne eszközölhető, ha folyamodó azoknak eleget téve, atyjának 1857-ben gróf Tholdy Sámuel által történt adoptiójához ő császári és apostoli királyi Felsége újbóli legkegyelmesebb megerősítését kieszközölné” (Főrendiházi Irományok 1872–1875. 3. kötet, 280.). Hasonlóan járt az őrgrof Pallavicini Roger által 1861-ben örökbefogadott gróf Csáky Zsigmond és Hippolit is. Az igazoló bizottság konstatálta, hogy Zsigmond a múltban helytelenül lett őrgrof Pallaviciniként meghívva („helyesebben Csáky Zsigmond gróf néven volna meghívandó”), Hippolitnak pedig, aki még csak a kérvény benyújtásánál tartott, nincs joga ezen a néven királyi meghívót igényelni (Főrendiházi Irományok 1875–1878. 1. kötet 62–63. 18. szám).

⁸² MOL K 19 – Királyi Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek LXVIII. kötet 105.

tetni óhajtó egyének, hogy végül a kormány is kénytelen volt meghátrálni: az 1874. február 5-én tartott ülésén azt a határozatot hozta, hogy „a magyar főnemesi méltóság adományozása tekintetében azon körülményt, miszerint a magyar főrendiház még rendezve nincsen, jövőre nézve akadályul tekinteni nem kívánja, egyszersmind elhatározván, hogy azon magyar honpolgári joggal bíró grófok és bárókra nézve, kik ezen méltóságukat a magyar alkotmány szünetelés korszakában Ő Felségének 1867. évi június hó 8-án történt megkoronáztatása előtt nyerték, amennyiben ezen méltóságuknak a magyar közjog értelmében törvényesítését, illetőleg a magyar főrendi házba leendő meghívatásukat Ő Felségénél kérelmeznék, vagy pedig az evégből már korábban benyújtott s Ő Felsége legmagasabb kézjegyére méltatott folyamodásaiknak elintézését újabban sürgetnék: az illető felterjesztések – mindenkoron azonban a magyar ministertanácsnak előlegesen kikért jóváhagyásával – Ő Felségéhez esetről esetre megtétessenek.”⁸³

Bár a minisztertanács arra számított, hogy „összesen nem sok oly egyén van, a ki Ő Felsége megkoronáztatása előtt nyert főnemesi rangja folytán a főrendi házba leendő meghívatását igényelhetné, tényleg pedig csak is igen kevesen nyújtottak be ez iránt folyamodást”⁸⁴ – a döntéssel valóságos lavinát indítottak útnak: 1874–1875 folyamán 25 személy kért és kapott megerősítést a korábbi főnemesi rangjára.⁸⁵ Megjegyzendő, hogy ezek között mindössze tizenegyen voltak olyanok, akik annak idején saját maguk szerezték meg a kérdéses főnemesi címet, míg az időközben elhunytak helyett már a megszáporodott létszámú második generáció tagjai jelentkeztek. A nem várt nagyszámú folyamodót látván a minisztertanács 1875. július 13-án felülírta korábbi álláspontját és úgy döntött, hogy „a még ezentúl netán érkezendő ilyen folyamodások elintézése a felsőház rendezéséig függőben tartandó”.⁸⁶ Elhatározásukban azonban nem voltak teljesen állhatatosak, s végül a főrendiház 1885 tavaszán bekövetkezett reformjáig az uralkodó összesen (a már említett 25 személlyel együtt) 33 idegen főnemesi címet erősített meg, illetve terjesztett ki Magyarországra. Ezzel szemben ugyanebben az időszakban 10 személy részesült a magyar főnemesség eredeti adományozásában.

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk elfogadását követő főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga.⁸⁷ Ezt követően még további 232 személy kapott magyar

⁸³ MNL OL K 27 1874.02.05./7.

⁸⁴ MNL OL K 27 1874.02.05./7.

⁸⁵ Ballabás 2011: 1232.

⁸⁶ MNL OL K 27 1875.07.13./6.

⁸⁷ 1885: VII. tc. 2. § c) A főrendiházi tagság adományozásáról bővebben lásd „A főrendiház örö-

főnemesi címet, így az 1918-ig tartó korszak egészét tekintve összesen 275 magyar főnemesi rangemeléssel számolhatunk. Az adományozott főnemesi címeket tekintve 3 kedvezményezett kapott magyar hercegi rangot: Festetics Taszilo (1911), Batthyány-Strattmann László (1915) és Lónyay Elemér (1917). Pálffy-Daun Ferdinándnak a „teanoi” (1879), Thurn-Taxis Egonnak pedig a birodalmi hercegi címét terjesztette ki Magyarországra az uralkodó (1885).⁸⁸ Ez tehát összesen 5 fő (1,8%). Rajtuk kívül – nem részletezve most már a jogcímeket – 55 grófi (20%), 2 örgrófi (0,7%) és 213 (77,4%) bárói rangemelés történt a dualizmus idején. E 275 főnemesi címet 273 személy szerezte meg. Ketten ugyanis két-két alkalommal részesültek ebben a kegyben: Lónyay Elemér előbb grófi (1896), majd hercegi rangot kapott (1917), Burián István pedig bárói (1900) és grófi rangemelésben (1918) is részesült. S bár az adományosok jellemzően férfiak voltak, mellettük 6 nő (2,2%) szintén főnemesi címhez jutott.⁸⁹

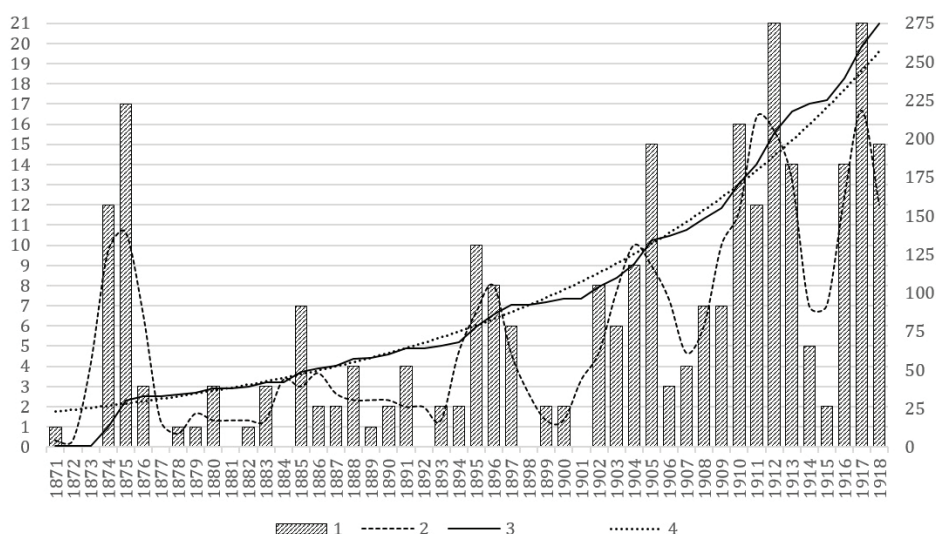
kös jogú tagsága az 1885. évi reform után” című tanulmányt ebben a kötetben.

⁸⁸ A minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint Thurn-Taxis Egonnak eredetileg a magyar hercegi címet szánták (MNL OL K 27 1885.01.21./14.), a Királyi Könyvek alapján azonban végül idegen hercegi méltóságának Magyarországra való kiterjesztésében részesült 1885. április 3-án (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi Könyvek 68. kötet 631.). A két forma közötti árnyalatnyi különbségtétel mibenlétére pillanatnyilag nem tudok választ adni. Közjogi értelemben azonban kétségtől egyenrangúak voltak: Thurn-Taxis Egon nevét ott olvashatjuk a főrendiházi tagságra jogosult nemzetségek lajstromában (1886: VIII. tc. 1.§ I.): „Thurn-Taxis Egon (kinek hercegi méltósága Magyarországra 1885. terjesztett ki) és egyenes leszármazói”.

⁸⁹ A minisztertanács nem túl következetes módon viszonyult a főnemesi cím nők részére történő adományozásához. Amikor Atzél Lajos szerette volna bárói címet örökbefogadott leányára kiterjesztetni, akkor úgy nyilatkoztak, hogy „teljesen szokatlan s a magyar közjog azon elvétel, miszerint a leányok nem származtathatják tovább a családot, ellenkezik az, hogy nőknek nemességi fokok adományoztassanak” (MNL OL K 27 1888.12.22./14.). Alig egy évvel később, Mailáth Sarolta grófi címével kapcsolatban viszont már akként foglaltak állást, hogy „e kérelemnek teljesítése, bár csak nagyon kivételes esetekben lehet ilyen kérelemnek helyt adni, a magyar közjog szerint törvényes akadályokba nem ütközik” (MNL OL K 27 1890.02.08./1.). Végül a dualizmus időszakában a következő 6 nő szerzett – természetesen nem továbbörökíthető – főnemesi címet: Glaser (Forgách) Ilona (1878), Mailáth Sarolta (1890), Magyary-Kossa (Jósika) Beatrix és Valéria (1893), Tihanyi (Nyáry) Anna (1896), Hauer Antónia (1903). Mailáth Sarolta kivételével valamennyien örökbefogadottak voltak.

Főnemesi rangra emelt nők egyébként régebben is előfordultak a magyar történelemben. Péter Katalin kutatásai szerint például 1655-ben Forgách Éva, Judit, Mária, Zsófia és Eszter grófi rangot kapott. Az indoklás szerint azért, mert fitestvérük, a korábban grófi rangra emelt Ferenc, utódok nélkül elhunyt. Még feltáratlan ugyanakkor, hogy „a nőknek adott örökletes rang hogyan működött” ebben az időben, vagyis az utódok esetében milyen gyakorlat érvényesült (Péter 2010: 155).

A rangemelések döntő többsége természetesen Ferenc József nevéhez fűződik, akinek az 1916. november 21-én bekövetkezett haláláig 229 személy köszönhetette a főnemesi rangját. Az 1916. december 30-án megkoronázott IV. Károly még aznap 10 új taggal szaporította a magyar főnemességet, szűk két évre szabott uralkodása pedig 46 főnemesi cím adományozására volt elegendő. Magyar főnemesi rangot utoljára Bogát István gyalogsági tábornok és Ungár Károly főhadnagy kapott 1918. október 17-én. Amennyiben az 1871 és 1918 közötti esztendőket mindegyikében azonos számú rangemelésre került volna sor, akkor ez éves átlagban 5,8 új főnemest eredményezett volna. Az adományozások tényleges gyakorisága és hosszabb távú tendenciája azonban korántsem mondható egyenletesnek.

1. ábra
Főnemesi rangemelések Magyarországon (1871–1918)

- (1) Gyakoriság
- (2) 3 éves mozgóátlag
- (3) Kumulált gyakoriság
- (4) Trendvonal

Az 1. ábrán látható oszlopdiagramok a dualizmus kori magyar főnemesi rangemelések gyakoriságát mutatják, amelyek évenkénti száma 0 és 21 között ingadozott (bal oldali tengely). A fluktuáció hatását csökkentendő, a gyakoriságokból egy 3 éves mozgóátlagot is számoltam, azaz hozzárendeltem minden egyes évhez az aktuális, valamint az egyvel korábbi és az egyvel későbbi évek rangemeléseinek számtani

átlagát.⁹⁰ E mozgóátlag alapján öt nagyobb adományozási hullám látszik kiemelkedni a dualizmus időszakában. Ezek közül az első a neoabszolutizmus időszakában szerzett, a felelős magyar miniszter ellenjegyzését nélkülöző főnemesi címek 1874–1875-ös tömeges megerősítéséhez kapcsolódik. A következő nagyobb hullám az 1890-es évek második felére tehető. Ennek első szakaszát az egyházpolitikai törvények elfogadásának utórengései határozták meg 1895-ben,⁹¹ ezt követően pedig a millenniumi ünnepségek kínáltak alkalmat az uralkodói kegy szokásosnál bőkezűbb gyakorlására. A főnemesi rangemelések 1902 és 1905 között, illetve a koalíciós kormány bukása után tapasztalható felívelése egy-egy belpolitikai szempontból válságos időszakkal esett egybe. Végül 1916–1918-ban az új uralkodó trónra lépése és a világháborús erőfeszítések jutalma tükröződött a főnemesi címek adományozásában. Mindez azonban egyelőre csak egy felületes megközelítés, bizonyos súlypontok körvonalazása, amelyek mentén a későbbiekben közelebbről is megvizsgálandók lehetnének a dualista éra magyar főnemesi rangemelései.

A főnemesi címek adományozásában megmutatkozó hosszabb távú tendencia érzékeltetéséhez érdemes ezekből kumulált gyakoriságot képezni.⁹² Az egyetlen görbére felfűzött adatpontok itt a vizsgált időszak kezdetétől az adott év végéig megtörtént rangemelések számát mutatják. Vagyis jelen esetben a kumulált gyakoriság értéke 1871-ben 1, 1918-ban pedig 275 (jobb oldali tengely). A rangemelések tendenciáját az e két szélső pont között futó görbe, helyesebben az erre illeszthető trendvonal alakja határozza meg. Mivel a kumulált gyakorisági görbénk vonalvezetése igen nagy pontossággal ($R^2=0,9937^{93}$) lekövethető egy exponenciális trendvonalal, ebből adódóan a dualizmus kori főnemesi rangemelések úgy jellemezhetők, hogy az idő előrehaladtával egyre rohamosabban növekedett a számuk.⁹⁴

⁹⁰ $M_t = (R_t + R_{t-1} + R_{t+1})/3$, ahol M a mozgóátlagot, t az évet, R pedig a rangemelések számát jelenti.

⁹¹ Bővebben lásd „A főrendiház örökös jogú tagsága az 1885. évi reform után” című tanulmányt ebben a kötetben.

⁹² Halmos 1995: 457.

⁹³ Az R^2 a trendvonal megbízhatóságát jellemzi. Értéke 0 és 1 között mozoghat. Minél közelebb esik az 1-hez, annál tökéletesebb a trendvonal illeszkedése (Sajtos–Mitev 2007: 216.).

⁹⁴ A vizsgálatból itt kizárásra kerültek az 1874/1875 folyamán tapasztalt tömeges rangemelések. Ezek, rendkívüli események lévén, torzító hatással lettek volna a végeredményre.

Egy lehetőség a főnemesség hagyományos csoporthatárainak felülvizsgálatára: az ősnemesi származás kérdése

Kövér György megállapítása szerint a dualizmus korában „már nem önmagában a nemesi cím adományozása jelentette a csoportformáló tényezőt”,⁹⁵ vagyis esetünkben a főnemességbe való bekerülés, a főnemesi rangok hierarchiájának azonos szintjén való elhelyezkedés nem feltétlenül eredményez társadalmi közösséget is. Célravezetőbbnek látszik tehát, ha a hagyományosnak mondható, rendies jellegű kategorizálásnál árnyaltabban próbáljuk megközelíteni a korszak főnemességét. A magyar társadalomtörténeti szakirodalomba Körvér emelte be Max Weber viselkedésszociológiai ihletettséggű értelmezését a rendekről. Weber szerint a rendi helyzet alapja a jellegzetes életvitel, a formális nevelés, valamint a származásnak vagy a foglalkozásnak kijáró presztízs. A gyakorlatban pedig ez „elsősorban az egymás közötti házasságban ..., esetleg: a közös asztalnál való étkezésben ..., gyakran: bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában, vagy másfajta rendi konvenciókban (»tradíciókban«) jut kifejezésre.”⁹⁶ Weberhez hasonlóan Lakatos Ernő szintén a házasságkötések szerepének fontosságát hangsúlyozta. Ő úgy fogalmazott, hogy „Az osztály kritériuma az, hogy egy osztályon belül lehetséges a házasság a társadalmi hierarchia megsértése nélkül. A »rangon aluli« házasság, mésalliance kifejezések már tudatosan kiemelik az íratlan szabályok létezését. Egy osztály tagjává akkor válik az egyén, ha az osztály közfelfogása a vele való házasságot társadalmilag elismeri (osztályképes = házasságképes)”.⁹⁷ A rangszerű házasságkötésekben megmutatkozó szabályrendszer részletekbe menő feltárása természetesen nem várható a jelen, alapvetően makroszinten mozgó tanulmánytól. Egy *lehetséges* orientációs pontot jelenthet azonban az ősnemesi származás fogalma, amelyre alapozva már differenciálni tudunk a dualizmus kori főnemések között.

A korabeli gyakorlat alapján akkor beszélhetünk ősnemesi származásról, ha az illető képes volt megfelelni az úgynevezett őspróba által támasztott követelményeknek, vagyis az erre rendszerezített eljárás során igazolni tudta bizonyos számú nemes őstől való egyenes és törvényes leszármazását.⁹⁸ A kiegyezés idején még eltérő

⁹⁵ Kövér 2004: 102.

⁹⁶ Kövér 2004: 99., Weber 1987: 307.

⁹⁷ Lakatos 1942: 24.

⁹⁸ Az ősnemesi származás bizonyításának mikéntjéről bőséges tájékoztatást nyújtanak a korabeli nemességi kézikönyvek, így Langer 1862., Marcziányi 1886., Kempelen 1907., Ölyvedi 1910. Az őspróbák dokumentumai számos főnemesi hagyatékban fennmaradtak. A gróf Károlyi Gyula (1871–1947) kamarási kinevezéséhez (1902) szükséges dokumentáció például a követ-

volt a Habsburg Birodalom egyes országainak és tartományainak helyi nemességétől megkívtat ősi próbák jellege (német és magyar/erdélyi próbák, továbbá a nem sokkal korábban elvesztett olasz tartományok nemeseire is külön szabályrendszer vonatkozott),⁹⁹ mígnem 1869-ben Ferenc József egységesítette az eljárást és ettől kezdve a korábbi „német próba” vált irányadóvá az Osztrák–Magyar Monarchia teljes nemességére nézve. Ennek során azt kellett bizonyítani az ősnemesi státusra igényt formáló jelöltnek, hogy a 8 apai ükszüelője és a 4 anyai dédszüelője nemesként látta meg a napvilágot, ezek utódai pedig – azaz a vizsgált személy egyenes felmenői, akik értelemszerűen maguk is valamennyien nemesek – nem lehettek sem törvényesítettek, sem örökbefogadottak.¹⁰⁰ 1898-tól kezdve pedig már anyai részről is 8 nemes születésű ős kívántatott meg a próba sikeres letételéhez.¹⁰¹ Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy akinek nem nyúlt vissza a nemessége négy generációnál régebbi időre, az egészen biztosan nem tudott az őspróbának megfelelni. Ennél azonban jóval többről volt szó: „az ősnemesi minősítés alatt nem annyira a régi nemesi származás, mint inkább a tiszta nemesvérűség, vagyis az értendő, hogy az illető nemcsak maga, hanem közelebbi és távolabbi rokonai is, negyedízigen már mint nemesek származtak a világra”.¹⁰² Látható, hogy ebben a tekintetben érvényesült az egy és ugyanazon nemesség elve, vagyis a főnemesi cím itt önmagában nem jelentett semmit – hiszen mögötte állhatott egészen régi, de akár első generációs nemes is.

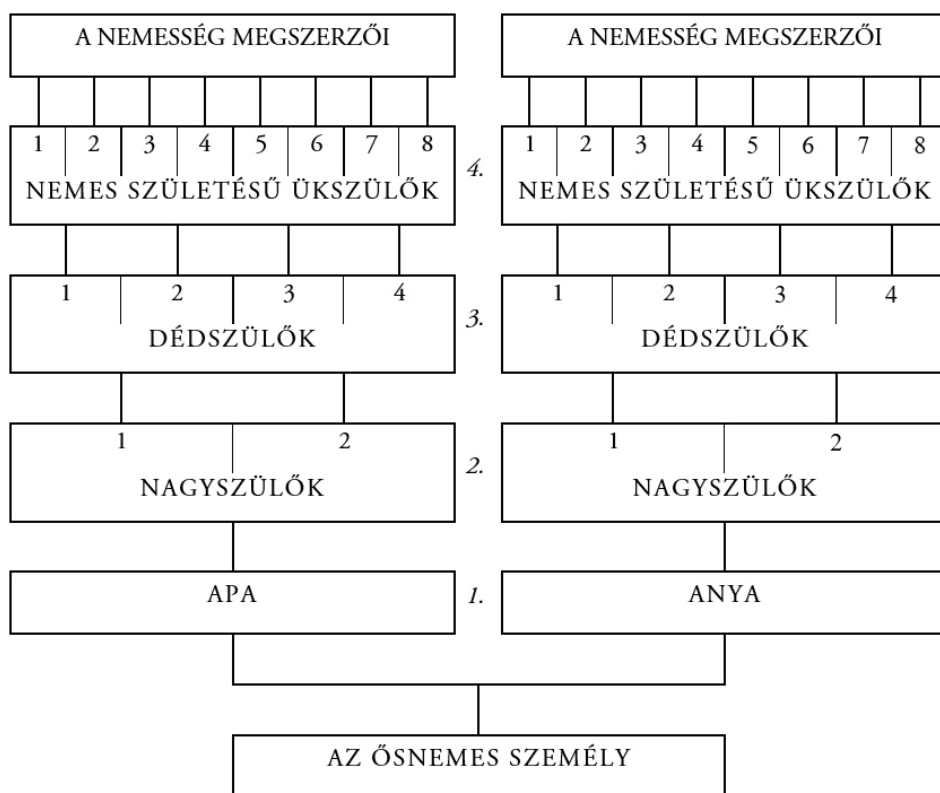
kezőket tartalmazza: 1) Az ún. ősfát, vagyis a jelölt apai és anyai felmenőit öt generációra visszamenőleg feltüntető táblázatot. 2) A dedukció elnevezésű kéziratos füzetet, amelyben szövegesen is megmagyarázásra kerültek az egyes leszármazási kapcsolatok. 3) Anyakönyvi kivonatokat, melyekkel az előzőekben foglaltakat ténylegesen is alátámasztották. Bár az ősnemesi származással járó előnyök a Monarchia felbomlásával elvesztették eredeti jelentőségüket, a beszerezett dokumentumoknak, úgy tűnik, volt egy későbbi, másodlagos felhasználási területe is: a zsidótörvények miatti kötelező származásigazolás (MNL OL P 416 /Károlyi Gyula iratai/ 8. fiók 36. csomó).

⁹⁹ Langer 1862: 183–193. A magyar/erdélyi próbáknál – szemben a későbbi említendő gyakorlattal – még elsősorban a nemesség régiségére helyeződött a hangsúlyt.

¹⁰⁰ Marcziányi 1886: 99–100., 75–76.

¹⁰¹ Kempelen 1907: 67–68., 100., Ölyvedi 1910: 437–441. A 16 nemes születésű őssel kapcsolatban néhol téves, vagy legalábbis a lényegét nem tükröző definíciókkal is találkozhatunk. Madaras Évánál például „őseiket 16 generációra visszamenőleg” kimutatni tudó nemesekről olvashatunk (Madaras 1993: 107.). Körvér György megfogalmazása szerint pedig „16 nemes őst kellett a családfán felmutatni” (Kövér 2004: 101.).

¹⁰² Ölyvedi 1910: 436–437.

2. ábra

Az ősnemesi származás igazolásához használt ún. ősfá sematikus rajza

Az ősnemesi származáshoz kapcsolt társadalmi előnyök között elsőként az udvarképességet említtem meg, ami azt jelentette, hogy az ezzel bíró személyek bizonyos ünnepélyes alkalmakkor (udvari bálók, díszebédek, körmenetek stb.) megjelenhettek az uralkodó környezetében, illetve igényt formálhattak arra, hogy meghívást kapjanak oda.¹⁰³ Ugyancsak az udvarhoz kapcsolódott, s ép-

¹⁰³ A nem ősnemesi származású egyének csak bizonyos magasabb tisztségek és méltóságok betöltése esetén rendelkeztek udvarképességgel, az egyéb földi halandók pedig kivételesen kaphattak meghívót (Marcziányi 1886: 90–96.). Az uralkodó 1868-ban rendszeresítette a „bál az udvarnál” (Ball bei Hof) elnevezésű rendezvényt, amely – szemben az udvarképes társaság jelenlétében zajló „udvari bálokkal” (Hofball) – alkalmat nyújtott „a polgári világ kitűnőségeinek is, hogy az udvarral társadalmi téren is közvetlen érintkezésbe jussanak, a miből régente egészen ki voltak zárva. A »bál az udvarnál« nevezetű ünnepélyre minden polgári osztály egy vagy több kiválóbb képviselője hivatik meg” (Marcziányi 1886: 93.). Az udvarnál tartott bá-

pen ezért elválaszthatatlan volt az udvarképesség kritériumrendszerétől a császári és királyi kamarási (aranykulcsosi) méltóság.¹⁰⁴ 16 nemes születésű úkszülőt kellett kimutatnia annak is, aki a Szuverén Máltai Lovagrend tagjai közé kívánt tartozni, akár jogi, akár tiszteletbeli lovagként, hasonlóan a Német Lovagrend fogadalmi és tiszteleti tagjainak.¹⁰⁵ Az elszegényedett nemes hölgyek számára fenntartott bécsi, prágai, innsbrucki, grazi és brünni alapítványi intézetek szintén őspróba letételét követelték meg a jelentkezőktől. Az első három ugyanazt, ami a Szuverén Máltai Lovagrendnél is elő volt írva, míg a két utóbbi valamivel enyhébb feltételeket támasztott. Az őspróba jellegétől függetlenül azonban az alapítványi hölgyek valamennyien udvarképesnek számítottak.¹⁰⁶ A fentebb elmondottak alapján tehát az újabb keletű nemesek ki voltak zárva a társadalmi érintkezés és presztízs bizonyos formáiból, továbbá házasságkötés esetén sem

lokról bővebben lásd: A budapesti társaság 1886: 17–18., Herzig 1899: 90–96., Reden 1989: 91–96., Cieger 2004a: Vér 2009: 92–114.

¹⁰⁴ Kamarások az ősi nemesség 24 éven felüli férfi tagjai lehettek, amennyiben kérelmezték, és az uralkodó sem zárkózott el az adott illető kinevezése előtt. A méltóság viselője tényleges udvari szolgálatra is beosztható volt, ezen kívül kötelességét képezte az udvar nagyheti szertartásain és az úrnapi körmeneten való részvétel. Rendkívüli udvari események, például keresztelők, esküvők, temetések és a koronázás alkalmával szintén számítottak a berendelt kamarások jelenlétére (Marcziányi 1886: 97–120., Kempelen 1907: 99–108.). A nagyhét udvari szertartásairól és az úrnapi körmenetről bővebben lásd: Herzig 1899: 82–88., Reden 1989: 90–91.

A kamarások név szerinti listáját kezdetől fogva közölte a Magyarországi tiszti cím- és névtára. Az első két megjelent évfolyamban (1873, 1875) még csak a magyar honosságú kamarások szerepelnek, majd 1879-től kezdve már – avatási évek szerint rendezve – az összes élő kamarás feltüntetésre került. 1900 végén például 1566 császári és királyi kamarást tartottak számon, melyek közül 343 személy (21,9%) nem rendelkezett főnemesi címmel. A kamarások lajstromján szereplő köznemesek (a Berzeviczy, Kubinyi, Dőry, Kállay, Máriássy, Ürményi, Bezerédj, Görgey, Beniczky, Fáy, Okolicsányi, Szmrecsányi, Szemere, Rakovszky és még számos egyéb nemzetség tagjai) tehát ugyanúgy képesek voltak megfelelni a születés jogán bírt udvarképesség kritériumrendszerének, mint a velük egy lapon említett főnemesi rangú társaik (MTCN 1901. 74–85.).

A kamarássághoz szükséges életkornál fiatalabb, kitűnő tanulmányi előmenetellel bíró és ősnemesi származású ifjak mint császári és királyi nemes apródok teljesíthettek kisegítő udvari szolgálatot (Kempelen 1907. 98., Ölyvedi 1910. 439–440., Reden 1989. 85.). Létszámukat tekintve ők jóval kevesebben voltak a kamarásoknál: 1900-ban mindössze 22 nemes apródok tartott nyilván a tiszti címtár (MTCN 1874–1918: 1901. 24.).

¹⁰⁵ Langer 1862: 25–37., Marcziányi 1886: 121–129., 148–158., Kempelen 1907: 77–91., Ölyvedi 1910: 441–444.

¹⁰⁶ Langer 1862: 37–42., Marcziányi 1886: 175–194., Kempelen 1907: 112–123., Ölyvedi 1910: 444–445.

számítottak egyenrangú partnernek. Az ősnemesi státus átörökítésének ugyanis elengedhetetlen feltétele volt a rangszerű házasság, hiszen a rangon alul – egy újnemessel vagy *horribile dictu* egy polgári személlyel – házasodott egyén leszármazottai értelemszerűen nem tudtak többé az őspróba kritériumainak megfelelni. A nem elég körültekintően megválasztott házastársnak így több generációra kiható negatív következménye lehetett.¹⁰⁷ Egyenrangú házassághoz volt kötve továbbá a hölgyek esetében a Csillagkereszt-rend adományozása. Ennek tagjai csak az őspróbának megfelelni képes, római katolikus nők lehettek, akik egyúttal igazolni tartoztak férjeik udvarképességét is. Többnyire közülük kerültek ki az udvarhölgyek, valamint a császár- és királyné palotahölgyei. Utóbbiak lényegében a kamarások női megfelelői voltak, s ha történetesen nem viselték a Csillagkereszt-rend jelvényét, akkor ahhoz hasonlóan őspróba letételére voltak kötelezettek.¹⁰⁸

Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a dualizmus korának új főnemeseit. Valamennyiük ősfájának elkészítése természetesen több ezer ős felkutatását és vizsgálatát feltételezné, ami a genealógiai segédkönyvek hiányosságai és a töredékes forrásadottságok miatt észszerű határidőn belül aligha vihető végbe. Így a lehetőségekhez alkalmazkodva közvetett módon próbálom kiszűrni, hogy a kérdéses személyek közül kik lehettek ősnemesek, illetve kik nem voltak azok. A beavatottak számára vizuálisan is egyértelművé tehettem ezt a császári és királyi kamarási, valamint a palotahölgyi méltóság, továbbá a Csillagkereszt-rend vise-

¹⁰⁷ Marcziányi György meglátása szerint a rangon aluli házasság („*mésalliance*”) mibenlétét illetően „gyakran egészen téves fogalommal találkozunk. Ha p. egy oly bárói család, melynek nemessége egészen új keletű, egyik sarja egy köznemes, de tiszta leszármazását megőrzött családdal összeházasodik, a laikus inkább azt hajlandó hinni, hogy a *mésalliance* arról az oldalról köttetett, mely fényesebb arisztokrata címmel és talán nagyobb vagyonnal bír, míg nemesi szempontból ítélve éppen az ellenkező áll, mert e felfogás szerint az a fél házasodik meg nemesi rangján alól, a ki törzsfájának tisztaságát ... kimutatni tudó nemes létére, az ősi próba letételére képtelen család sarjával kel össze, miután ily egybekelés ... folytán a mindaddig alapítvány- és udvarképes volt család az új házasságból származandó első generációtól kezdve harmad- vagy ötödiziglenig elveszti abbéli és a nemesi leszármazástól függővé tett egyéb nemesi előnyeit” (Marcziányi 1886: 67).

¹⁰⁸ Marcziányi 1886: 173–174., Kempelen 1907: 108., Ölyvedi 1910: 440–441. A tiszti címtár 1900 végén – a Habsburg főhercegnőkön kívül – 203 csillagkeresztes hölgyet tartott számon, kevés kivétellel házas vagy özvegy asszonyokat. A kivételek közé tartoztak például a néhai Erzsébet királyné udvarhölgyei, Festetics Mária és Sztáray Irma grófnők, valamint a felolvasónőként feltüntetett Ferenczy Ida. Ugyanekkor a császári és királyi palotahölgyek listája 278 személyt számlált, akik valamennyien a férjezett nevükön voltak nyilvántartva (MTCN 1874–1918: 1901. 61–69.). Az udvar- és palotahölgyekről bővebben lásd: Faludi 2012.

lésének úton-útfélen való feltüntetése. Figyelembe kell vennünk viszont azt is, hogy ezen dekórumokért kifejezetten folyamodni kellett, amit különböző okok miatt nem mindenki tett meg.¹⁰⁹ Az ősnemes személyeken ezért a következőket értem:¹¹⁰

1. Akik császári és királyi kamarási vagy palotahölgyi méltóságot viseltek, továbbá akik a Csillagkereszt-rend tagjai voltak.
2. Akik bár nem voltak a felsorolt kitüntető címek birtokában, de édesapjuk kamarás volt, édesanyjuk pedig csillagkeresztes és/vagy palotahölgy. Az ilyen, rangszerű házasságból származó gyermekek értelemszerűen maguk is képesek lettek volna az őspróbán való helytállásra.
3. Ugyanezen logika alapján, ha valakinek az (egyik) édestestvéréről tudjuk, hogy ősnemesi származású volt, akkor saját maga is annak tekinthető, hiszen a felmenőik azonosak.

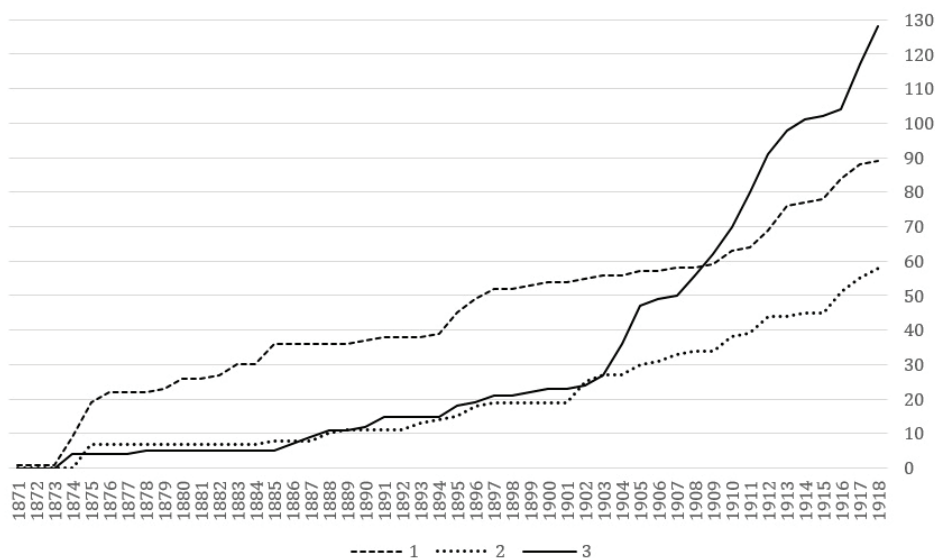
¹⁰⁹ Az akadályok lehettek például anyagi természetűek. Egyrészt illetéket kellett fizetni a kamarási méltóság elnyeréséért, amelyet még tetézett a szükséges dokumentáció beszerzésének és összeállításának költsége. Másrészt a feltételek között szerepelt, hogy a „magánosztályhoz tartozó jelöltek ... a rangnak megfelelő vagyont tartoznak kimutatni; ha cs. k. kamarásokká kinevezetnek, ő Felsége legmagasabb engedélye nélkül nem vállalhatnak semmiféle magán- vagy egyéb oly hivatal, mely pénzbeli járulékkal, osztalékkal vagy irodailletmények élvezetével össze van kötve” (Marcziányi 1886: 101–102.). Tehát a kamarási cím nemcsak eleve feltételezte egy vagyoni nívó meglétét, hanem egyúttal elzárta a kereseti lehetőségtől azokat, akik jóllehet kiváló ősfával bírtak, de egyébként rászorultak volna arra. Ugyanakkor a kamarási méltóságtól való elzárkózásnak politikai okai is lehettek, vagyis kifejeződhetett ebben a magatartásban az uralkodóval és a dualista berendezkedéssel szembeni ellenérzés is (noha ez a szempont a vizsgálat alá vont új főnemesek esetében kevésbé tűnik relevánsnak). Előfordult az is, hogy olyan fiatal emberek – gyerekek – kaptak főnemesi címet, akik még a Monarchia összeomlásának idején sem töltötték be a kamarási cím elnyeréséhez minimálisan szükséges 24 éves életkort, vagyis eleve nem folyamodhattak ennek adományozásáért. Összegezve: a főszövegben felsorolt méltóságok viselői kétségkívül udvarképesnek számítottak, de ezek hiányából még nem feltétlenül következik az, hogy a kérdéses illető nem felelt (volna) meg az őspróba kritériumainak.

¹¹⁰ Forrás gyanánt mindenekelőtt a Vásárhelyi Miklós és Szluha Márton által összeállított Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. című sorozatot használtam. (Vásárhelyi–Szluha 2005–2013.) Ez azonban eléggé következtelen módon közli, vagy éppenséggel nem közli a külföldi hangzású nevet viselő magyar főnemesek ősfáit. Továbbá önálló címszövekként természetesen nem tartalmazza a csillagkeresztes és palotahölgyeket. Bevontam tehát a vizsgálatba a Magyarország tiszti cím- és névtárának köteteit, valamint szükség esetén a genealógiai szakirodalmat is.

Az ősnemesek mellett kialakítottam még két másik csoportot is a dualizmus idején rangemelésben részesültekből. Az általam parvenünek nevezett kategóriába azokat soroltam be, akiknek a nemessége nem nyúlt vissza négy generációnál régebbi időre. Ők tehát azok, akik biztosan nem tudtak az ősnemesi kvalifikációnak megfelelni. Végül e két, szélső pólust képviselő csoport mellett a fennmaradó személyekből létrehoztam egy köztes kategóriát is. Ebbe azok kerültek, akiknek a nemessége ugyan négy generációnál régebbi keletű volt, de a fentiek alapján nem tekinthetők biztosan ősnemesi származásúnak. Ennek természetesen számos oka lehetett. Deklasszáldott nemesek éppúgy előfordulhatnak ebben a csoportban, mint olyanok, akiknek a díszes címek hiányában pillanatnyilag rejtve maradt az egyébként kifogástalan származása.

Az 1871 és 1918 közötti magyar főnemesi rangemlések kedvezményezettjeit a fenti szempontok alapján körvonalazott három kategóriába besorolva a következő értékeket kapjuk: 89 (32,4%) rangemelésben ősnemes személy részesült, 128 (46,5%) rangemlést a parvenü kategória tagjai kaptak, míg a maradék 58 (21,1%) rangemlést gazdája a köztes csoportba soroltatott. A parvenü kategória tagjai közül 101 fő (a dualizmus idején főnemesi rangra emelt személyek 36,9%-a) még nem nemesként látta meg a napvilágot. Ebből a körből a leghosszabb ideig Kövess Hermann viselte a köznemesi címet: az édesapja érdemei révén 19 évesen, 1873-ban megszerzett nemességet 44 év múltán, 1917-ben követte a bárói rang adományozása.¹¹¹ 38 személy (az összes új főnemes 13,9%-a) viszont a köznemesi rangfokozat kihagyásával egyenesen a főnemesség soraiba lépett. A parvenü kategóriába sorolt többi, már születésénél fogva a nemességhez tartozó 27 személy (az új főnemesek 9,8%-a) 57 és 171 év között szóródó nemesi múlttal dicsekedhetett.

¹¹¹ Gudenus 1990–1999: II. kötet 117.

3. ábra

A főnemesi rangemelések kumulált gyakorisága (1871–1918)¹¹²

(1) Ösnemes kategória

(2) Köztes kategória

(3) Parvenü kategória

A fentebb körvonalazott csoportokat figyelembe véve készítettem el a rangemelések kumulált gyakoriságának diagramját (3. ábra), amelyen megfigyelhetők az egyes kategóriákon belül mutatózó tendenciák, valamint ezek egymáshoz viszonyított helyzetének alakulása a korszak folyamán. Az 1874–1875-ös rangemelési hullám során megerősített, illetve Magyarországra kiterjesztett 25 főnemesi cím közül 14 kedvezményezett ősnemesi származású volt, 7-en a köztes, 4-en pedig a parvenü kategóriából kerültek ki. Ezzel párhuzamosan további 4 ősnemes személy a magyar főnemesiség eredeti adományozásában részesült. Ez tehát az a kiinduló bázis, ahonnan a dualizmus korának főnemesi rangemelései elrajtoltak az 1870-es évek közepén. A következő évtized feltűnő tendenciája a köztes és a parvenü kategória stagnálása volt. Utóbbi létszáma egy örökbefogadott hölgy révén mindössze 1 fővel emelkedett ebben az időszakban. Ekkor még a főrendiházi reform előtt vagyunk, vagyis minden közjogi rendezett helyzetű magyar főnemes férfi automatikusan jogosult a királyi meghívó igénylésére. Ahogy korábban utaltam rá, a minisztertanács több-kevesebb

¹¹² Az adatok a tárgyév végének állapotát tükrözik.

sikerrel igyekezett is visszafogni az új rangemelések számát, az uralkodó elé felterjesztett jelölteket pedig, úgy tűnik, alaposan megválogatták. Mindenesetre ebben az évtizedben – az említett hölgy kivételével, aki természetesen nem jöhetett számításba főrendiházi tagként – csak ősnemes személyek kaptak magyar főnemesi címet. Így az 1885 tavaszáig rangemelésben részesült 43 személy megoszlása a következőképpen alakult: 31 ősnemes, 7 köztes kategóriába tartozó, 5 parvenü. A reform után azonban megindult a parvenü és a köztes kategória tagjainak ekkor még nagyjából párhuzamos, viszonylag egyenletesnek mondható növekedése. Ezzel az ősnemes személyeknek adományozott főnemesi címek már nem nagyon tudtak lépést tartani: 1885-től 1918-ig mindössze öt olyan esztendő (1894–1897, 1916) volt, amikor az ősnemes kategória görbéje meredekebben emelkedett, mint a parvenü kategóriáé. 1902 után a parvenüknél adományozott főnemesi címek száma addig nem tapasztalt tempóban növekedésnek indult, elhagyva immáron a köztes kategória görbét, majd 1909 folyamán, az ősnemesek számát is felülmúlva, meghatározó tényezővé vált a dualizmus korának rangemelésén belül.

A kortársak és a szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint a dualizmus idején olyan új elemekkel is gyarapodott a hazai főnemesség, amelyek nem igazán illettek bele az addig tapasztalt képbe. A fentiekben ezt a kontrasztot kívántam érzékeltetni az ősnemes és a parvenü kategóriák segítségével. Noha e csoportosítás még finomításra szorul, azért nem teljesen légből kapott. Ismert ugyanis, hogy különbséget lehet tenni az úgynevezett „első” és „második” társadalom/társaság között. Eszerint „Az első társadalomba azokat sorolták, akik a »Hoffähigkeit« (udvarképeség) birtokában voltak”.¹¹³ Vagyis az ősnemes származásúak mindenképpen ide tartoztak. Mellettük a 19. század második felében már megfigyelhető egy „nagy lendülettel előretörő »második társaság«, a kapitalizmus térhódításával kialakuló, sőt éppen a modernizációs folyamatot hordozó új elit. (...) a fináncburzsoázia, a gazdag bankárok, az ipari mágánások ..., tehetős kereskedők, háztulajdonosok, de rajtuk kívül magas rangú hivatalnokok, szabadfoglalkozásúak, neves tudósok és művészek alkották a tőkés fejlődés új polgári elitjét”.¹¹⁴ Őket pedig, pontosabban egy részüket, a parvenü főnemesek között sejtem. A kutatás további feladatai közé sorolom a kialakított csoportok tartalommal való megtöltését, személyekkel történő benépesítését, nem csupán az újonnan érkezet-

¹¹³ Kövér 2004: 101.

¹¹⁴ Madaras 1993: 108. Gyáni Gábor megfogalmazásában ez így hangzik: „a bárói cím nem minden esetben jelentette a »legelső társaság« körébe történő automatikus bekerülést. Az újonnan nemesített bárók (katonatisztek, állami főhivatalnokok, tudósok és elsősorban vállalkozó nagypolgárok) valójában egy új, immáron »polgári« arisztokráciát képeztek, s nem tagozódtak be a történelmi arisztokráciába” (Gyáni 2004: 224.).

tekre gondolva, hanem kiterjeszkedve immáron a vizsgált időszakban élő valamennyi magyar főnemesre. Ezáltal olyan új csoporthatárok kerülhetnének előtérbe, amelyek túlmutatnak a főnemességen mint rendi kategórián és a szokásos elemzési kereten.

A főnemesi nemzetségek száma (1885–1918)

A magyar főnemesség mint értelmezési keret körvonalazása után arra igyekszem választ találni, hogy milyen létszámú volt ez a csoport. A főnemesi nemzetségek (családok) számának kérdése időről időre felbukkan a szakirodalom lapjain. Az alábbiakban először a már ismert adatközléseket tekintem át, kitérve e források hiányosságaira, illetve az ebből adódó problémákra is.

Szerző	Időpont	A főnemesség nemzetségek (családok) száma
Fényes Elek	1840	a szűkebb Magyarországon 4 hercegi, 79 grófi, 84 bárói nemzetség, valamint további 38 „honos és birtokos” indigena főnemesi nemzetség
Vörös Károly	1848 körül	a szűkebb Magyarországon 3 hercegi, 80 grófi, 95 bárói nemzetség, valamint Erdélyben további 11 grófi és 20 bárói család
Hanák Péter	1848 körül	3 hercegi, 91 grófi, 115 bárói nemzetség = körülbelül 600 család
Szabad György	1849–1867	körülbelül 220 főnemesi nemzetség = 600–700 család
Vörös Károly	1885	12 hercegi, 108 grófi, 86 bárói család, köztük 10 hercegi, 35 grófi és 5 bárói indigena család
Lakatos Ernő	1867–1918	körülbelül 250-300 főnemesi család (nemzetség)
Hanák Péter	1918 körül	1200-nál több főnemesi család

4. ábra

A magyar főnemesi családok és nemzetségek (családok) száma a szakirodalom alapján

1840-re vonatkozóan a kortárs Fényes Elek a Magyarország statistikája című munkájában 4 hercegi, 79 grófi és 84 bárói nemzetséget sorolt fel, valamint az indigenák közül megemlített még 38 „honos és birtokos” főnemesi nemzetséget.¹¹⁵ Fényes adatsora a korabeli kalendáriumokhoz csatolt sematizmusokból származik. Feltételezhetően ehhez a forráshoz folyamodott Vörös Károly is, amikor az ún. tíz-kötetes Magyarország története V. kötetében – az 1790 és 1848 közötti időszakot tárgyalva, de sejtésem szerint annak legvégére vonatkozó adatokat közölve – a szűkebb Magyarországon 3 hercegi, 80 grófi és 95 bárói nemzetségben, illetve csak Erdélyben birtokos további 11 grófi és 20 bárói családban határozta meg a főnemesi

¹¹⁵ Fényes 1842: 119–120.

nemzetségek számát. A magyar Szent Korona országainak főnemessége tehát Vörös adatai alapján – a honosítottak nélkül, akikről nem szólt – összesen 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetségből vagy családból állt 1848 körül.¹¹⁶ Szabad György szerint a neoabszolutizmus időszakának főnemességét „alig 220 arisztokrata nemzetség, mintegy 600-700 család” alkotta.¹¹⁷ A főrendiház 1885. évi reformját vizsgálva Vörös Károly megkísérelte „a főnemesség 1880-as évekre jellemző teljes létszámának, ezen belül a hazai eredetű és az indigenátust nyert családok ... arányának” meghatározását is. Kutatása alapján a reform előtti utolsó országgyűlés főrendiházába 12 hercegi, 108 grófi és 86 bárói, összesen 206 család tagjai kaptak személyre szóló királyi meghívót, vagyis elvileg belőlük állt a magyar főnemesség az 1880-as évek közepén. Közülük 10 hercegi, 35 grófi és 5 bárói – összesen tehát 50 – család „főrendisége ... nem magyar eredetű, hanem »honfiusított«. Alapjában külföldi famíliák ezek, kivétel nélkül a német-római, illetve a Habsburg-birodalmi arisztokráciából”.¹¹⁸ A főnemesség dualizmus kori gyarapodásáról Lakatos Ernő azt írta, hogy „I. Ferenc József és IV. Károly 204 főnemesi címet adományozott (nem számítva az örökbefogadás útján történt főnemesítéseket, továbbá az átruházásokat, valamint a külföldi rang jogos használatára szóló engedélyeket sem)”. Ugyanő a korszak főnemesi családjainak (nemzetségeinek) számát 250-300 közöttire tette.¹¹⁹ Hanák Péter adatai szerint az „1848 előtt 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetséget – mintegy 600 családot – számláló főnemesség a dualizmus korában szaporodás, birtokosztódás és a gyakori főnemesítés révén jócskán gyarapodott, száma meghaladta az 1200 családot. A magyarok közül ... csak Festetics Tasziló kapott hercegi rangot ... A grófi rangot bizonyos mértéktartással alig egy tucat kegyeltnek adományozták, a bárók köre viszont ... mintegy 140 új családdal frissült fel”.¹²⁰

Aki érzékeltetni szeretné a dualizmus kori magyar főnemesség létszámát, az általában a fentebb említett munkák valamelyikéhez szokott fordulni. Példa gyanánt A kastélyok és mágnások című kötet Csorba László által írt bevezető tanulmányát szeretném idézni. Bár Az arisztokrácia világa a Monarchia Magyarországon címet viselő fejezet – népszerűsítő munka lévén – egyáltalán nem tartalmaz szakirodalmi hivatkozásokat, ennek ellenére teljesen egyértelműen felismerhető benne a fenti munkák hatása, azoknak a kompilációját adja:

¹¹⁶ Vörös 1980: 491.

¹¹⁷ Szabad 1979: 582.

¹¹⁸ Vörös 1987: 399–400.

¹¹⁹ Lakatos 1942: 19–21. A főszövegben a család kifejezés szerepel, de ez a lábjegyzetben pontosításra kerül: „Nem jogi értelemben vett családot, hanem nemzetséget értek itt”.

¹²⁰ Hanák 1978: 435–436.

„De lássuk először, mekkora csoportról is van szó, ha a magyar arisztokráciáról beszélünk. Korszakunk végén ... ezerkétszáz főrangú család tekinthette megtestesítésnek, hogy vadonatúj egyenruhákba bújtatott fiai ott integethettek a ... fellobogózott pályaudvarokon. (...) E viszonylag magas szám egyébként éppen a dualizmus időszakájában lezajló megduplázódás eredménye. 1848 előtt csupán 3 hercegi, 91 grófi és 115 bárói nemzetség – mintegy 600 család – alkotta a hazai főnemességet. (...) korszakunk legvégén megjelent a magyar hercegi méltóság: 1911-ben Festetics Tasziló, 1917-ben pedig Lónyay Elemér gróf kapta meg ezt a kiváltságot. Összegezve: korszakunk uralkodói, I. Ferenc József és IV. Károly 204 új főnemesi címet adományoztak. (...) A grófságot viszonylag szűk marokkal mérte ugyan (alig tucatnyi az adományozottak köre), de annál bőkezűbben osztogatta a báróságot. ... mintegy száznegyven homo novus” tartozott az utóbbi csoportba.¹²¹

Lakatos Ernő, Hanák Péter, Vörös Károly és a többiek adatai évtizedek óta jelen vannak a szakirodalomban, s generációról generációra öröklődve – a dualizmus kori magyar főnemesi társadalomról vallott egyéb, sematikus nézetekkel együtt – szinte elengedhetetlen részét képezik a téma bemutatásának. Látható azonban, hogy igen töredékes, néhol csak egy-egy (és összesen sem sok) időmetszetre vonatkozóan, máshol hosszabb időintervallumokra, de hozzávetőlegesen megadott adatokról van szó. Legtöbbször sajnos nem derül ki, hogy a kérdéses szerzők milyen forrásokból és milyen módszerrel dolgoztak, a fogalomhasználatuk (család és/vagy nemzetség) következtlen, s nem mellékes körülmény az sem, hogy – Fényes Elek munkáját nem számítva – csupán számok kerültek közlésre, jobb esetben néhány példával kiegészítve. Összegezve tehát: a szakirodalomból kinyerhető adatok kétes pontosságúak és hiányosak, sem az egymással való összehasonlításra, sem a tendenciák érzékelésére, sem a továbblépésre nem alkalmasak. Komolyabb kutatás legalábbis aligha alapítható rájuk.

Szerencsére azonban rendelkezésünkre áll egy olyan forrás az 1885 körüli időkből, amely lehetőséget kínál a magyar főnemesi nemzetségek állományának az eddigieknél pontosabb rekonstrukciójára, majd erre alapozva egy személyi szintű adatbázis összeállítására. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk következtében ugyanis elengedhetlenné vált a tagságra elvileg jogosultak körének folyamatos nyilvántartása. A törvény intenciója szerint a főrendiháznak egy 21 tagú bizottságot kellett választania abból a célból, hogy a kormány által szolgáltatott adatokat alapul véve megállapítsa „azon családok névjegyzékét, a melyeknek tagjai a ... főrendiház örökös tagjai”. Ez a lista a nyilvánosságra hozatal után, az esetleges kifogásokat is figyelembe véve, a következő ülés alkalmával a törvény-

¹²¹ Baji–Csorba 2006: 7–8.

hozás elé volt terjesztendő.¹²² Az így megszületett 1886. évi VIII. törvénycikkben rögzítésre került „a főrendiházban örökös tagsági joggal bíró családok névsora”: a törvény felsorol 19 hercegi, 136 grófi és 118 bárói családot, amelyen belül 14 hercegi, 61 grófi és 25 bárói család honosított eredete az indigenátus becikkelyezésének tényével (a vonatkozó törvénycikkekre való hivatkozással) van jelezve. A továbbiakra nézve intézkedés történt a főrendek családkönyvének rendszeresítéséről és annak folyamatos vezetéséről, kiegészítéséről is.¹²³ Az alábbiakban ehhez a törvényhez szeretnék néhány értelmező megjegyzést fűzni.

Bár a korabeli forrásokban, a szakirodalomban és a hétköznapi szóhasználatban is meglehetősen elterjedt a „nemesi család”/„főnemesi család” kifejezés használata, ez azonban a mai olvasó számára sokszor megtévesztő lehet.¹²⁴ Nézzük meg például, hogy milyen személyi kör tartozott az 1886. évi VIII. törvénycikkben a grófok között feltüntetett Festetics család alá. Grófi címet 1766-ban Festetics Pál és testvére, Károly, 1772-ben egy másik Pál, 1874-ben pedig Ágoston és Dénes testvérek, valamint unokaöcsük, Imre kapott az uralkodótól.¹²⁵ Vagyis a főrendiházi reform idején ők, illetve az ő leszármazottaik alkották a tagságra feljogosított, s 1886-ban ilyenként becikkelyezett Festetics családot. Csakhogy a felsoroltak legközelebbi közös őse a 17. század közepén született,¹²⁶ azaz a 19. század végi utódok már igencsak távoli

¹²² 1885: VII. tc. 2., 22–23. §

¹²³ 1886: VIII. tc. 2–5. § A családkönyvet két, egymással azonos példányban kellett vezetni, amelyek közül az egyik a főrendiház archívumában, a másik pedig az Országos Levéltárban volt elhelyezendő. Az előbbi kötet lelőhelye jelenleg ismeretlen, az utóbbi viszont megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 1526 utáni gyűjteményében: MNL OL R 64 9. tétel C. Ebbe először is beiktatták a fentebb említett hercegi (1–19. oldal), grófi (20–155. oldal) és bárói (156–273. oldal) családokat, majd a törvény rendelkezéseinek megfelelő alakissággal minden év végén kiegészítették a főrendiházi tagságra újonnan feljogosított, illetve magvaszakadt családok felsorolásával, utoljára 1915. december 15-én (274–423. oldal). Az elmaradt bejegyzéseket az országgyűlés felsőházáról szóló 1926. évi XXII. törvénycikk 17. §-ának rendelkezése szerint 1926. november 30-án pótolták (424–432. oldal).

¹²⁴ A probléma illusztrálására Tóth-Barbalics Veronika egyik tanulmányát idézem, amelyben a szerző többször is szükségét érzi megmagyarázni, hogy éppen mit ért a család alatt: „A családot itt szűkebb értelemben használom, a külön főnemesi rangra emelt ág jelentésében”, máshol pedig „a családot tágabb értelemben (azonos őstől leszármazó azonos vezetéknevű személyek) használva” fejt ki mondanivalóját (Tóth-Barbalics 2010a: 68–69). Ugyanakkor lehetetlen minden egyes előfordulást kommentálni, így sok esetben rejtve marad, hogy éppen miként értelmezendő egy-egy adat. Én úgy vélem, jobban járunk, ha elkötelezzük magunkat az egyik vagy a másik lehetőség mellett.

¹²⁵ Gudenus 1990–1999: I. kötet 391.

¹²⁶ <http://genealogy.euweb.cz/hung/festet1.html> (A letöltés időpontja: 2019. augusztus 21.)

rokonságban álltak egymással. Márpedig manapság aligha sorolnánk a családtagjaink közé egy kétszáz évvel ezelőtti felmenőnk összes élő ivadékát. (Nagy valószínűséggel nem is tartjuk számon a létezésüket.) Fontos tehát hangsúlyozni, hogy esetünkben egészen másról van szó, mint amit *jelenleg* a család fogalma alatt általában értünk. Ezt a társadalmi intézményt a genealógiai szakirodalom nemzetségnek nevezi, amely alatt egy közös őstől fiágon leszármazó, azonos vezetéknévvel viselő személyek összessége értendő.¹²⁷ Fügedi Erik bővebb meghatározása szerint itt „több, egymással rokon családról, esetenként a családok egész halmazáról [beszélünk], amelyek tagjait apai ági (patrilineáris) rokonság kötötte össze. ... ezen túlmenően nemcsak horizontálisan ölelt fel több azonos fajta egységet, hanem vertikálisan is, ugyanennek a halmaznak a megelőző nemzedékben/nemzedékekben élt egységeit és jövőbeni leszármazóit is”.¹²⁸ Mindezek tükrében mit tartalmaz akkor az 1886. évi VIII. törvény-

¹²⁷ Pandula 2001: 18. A genealógia tehát, nem meglepő módon, a származás közössége felől közelíti meg a nemzetség fogalmát. Ősei azonban kétségkívül mindenkinek vannak. Kérdéses viszont, hogy vajon közös nevezőre hozható-e mondjuk egy magát honfoglaló őstől, de legalábbis adatokkal igazolhatóan a középkorból származtató nemzetség azzal, amelynek első ismert őse terménykereskedőként tűnt fel a napóleoni háborúk korában. Ha ugyanis pusztán a származás oldaláról nézzük, akkor mindkettő egyaránt leírható a nemzetség fentebb idézett fogalmával. Emellett minden bizonnyal mást jelentett egy nemzetség tagjának lenni a rendi korszak végén, mint hetven esztendővel később, a Monarchia összeomlásának idején. Vagyis érdemes lenne a későbbiekben elgondolkodni azon, hogy a közös származás – szorosabb vagy lazább – összekötő kapcsán kívül a korszakunkban vajon megtölthető-e még valamilyen egyéb, konkrét tartalommal is a nemzetség fogalma? Erre vonatkozóan lásd: Ballabás 2017b.

¹²⁸ Fügedi 1999: 7. Fügedinek a nemzetség kifejezéssel kapcsolatban okozott problémát, hogy ez a fogalom több kontextusban is előfordul Magyarország középkori történetében. Egyrészt nemzetségnek (genus vagy generatio) nevezi a szakirodalom a honfoglaló törzsek alegységeit, másrészt pedig 1208 és 1406 között oklevelek sokaságában szerepelnek olyan személyek, akik magukat hangsúlyozottan valamely nemzetségből („de genere”) származtatják. Maga Fügedi a késő középkorban megjelenő, az említettekhez képest új alapokon szerveződő nemzetségekkel foglalkozott. A fogalmi zűrzavart ő úgy vélte kiküszöbölni, hogy a honfoglalás korában „ősnemzetségekről”, a 13–14. században „úri nemzetségekről” szólt, az ezek felbomlásával, egyes ágaik önállósulásával létrejövő nemzetségekre vonatkozóan pedig (ezekről van szó fentebb, a főszövegben) a „klán” kifejezés használatát ajánlotta – amit a szakmai körök meglehetősen idegenkedve fogadtak.

Újabban néhány, a dualizmus korával foglalkozó publikációban is felbukkant a „klán” kifejezés használata. Kövér György „A Schosberger-klán” címmel írt tanulmányt (Kövé 2002a: 47–61.), míg Hlbocsányi Norbert a Kohnerekről állapította meg, hogy ők „és a hasonló, pesti nagykereskedő-családok klán-szerű csoportként működtek” — s ezen elvi deklaráció után (a néprajzi(!) szakirodalomra támaszkodva) részletesebben ki is fejtette, hogy szerinte mi értendő e terminus alatt (Hlbocsányi 2012: 43.). A kérdéses „klánok” — a Schosbergerek és a Kohnerek — sejtetően nem a tradicionális magyar nemesi társadalmat képviselték. Ha azonban a szerző-

cikkben szereplő névsor? Ahogy láttuk, semmiképpen sem a mai fogalmainknak megfelelő családokat. Részben nemzetségeket találunk a listán, részben viszont ezek különböző rangú, illetve különböző időpontokban főnemesi címet vagy indigenátust szerző ágait. („Oly családokra nézve, melyeknek csak egyes ágai birnak örökös joggal, ezen törvényben az ágak is pontosan megjelölendők.”)¹²⁹ Lehetőség kínálkozik azonban arra, hogy ezt a meglehetősen kusza névhalmazt az egymáshoz tartozó ágak összevonásával a nemzetség fenti fogalmának megfelelő módon átstrukturáljuk. Ha így teszünk, akkor összesen 235 főnemesi nemzetséget számlálhatunk össze a törvényben, amelyből 76 nemzetség honosított eredetű volt.

A fogalmi kérdések tisztázása után fontos rögzíteni azt is, hogy a törvényhozók célja nem a korabeli magyar főnemesség számbavétele volt, hanem a főrendiházi tagságra jogosultak listáját kívánták összeállítani. Noha e két csoport igen jelentős mértékben fedte egymást, teljes azonosságról azonban nem beszélhetünk. A problémát a Buttlerek igazolási ügyén keresztül szeretném megvilágítani. 1886-ban ők is beiktatásra kerültek az örökös jogú főrendek közé, amely által „Az 1715. évi CXXXIV. törvénycikkkel becikkelyezett Buttler János Lajos egyenes leszármazói” lehetőséget kaptak a személyes törvényhozói jog gyakorlására. Ezt azonban nem tudták kihasználni, mivel a megnevezett indigenának ekkor már egyetlen élő leszármazottja sem volt. Miután 1901-ben a főrendiház elnöksége konstataálta a szomorú tény, tudniillik hogy „gróf Buttler János Dobóruszkán 1845. évi május hó 3-án fiutódok hátrahagyása nélkül elhalálozván, elhunytával ... [a] gróf Buttler család fiágában a magvaszakadás esete állott be”, annak rendje és módja szerint (a hivatalos lapban való közzététel és hat hónapnyi türelmi idő letelte után) törölték őket a főrendek családkönyvéből.¹³⁰ Ehhez képest új fejlemény volt, amikor gróf Buttler Aladár 1915 őszén azzal a kéréssel fordult a főrendiházhoz, hogy pótlólag iktassák be az 1886. évi VIII. törvénycikkbe néhai édesapja, Buttler Sándor egyenes leszármazóit, azon az alapon, hogy mindketten tagjai voltak a reform előtti főrendiháznak. A kérvényt előzetesen véleményező belügyminiszter álláspontja szerint „úgy a folyamódó, mint édesatyja, csak »per abusus« [visszaélés folytán, jogtalanul] gyakorolhatták annak idején a főrendiházi tagsági jogot, mert annak, hogy ők vagy elődeik valamikor magyar indigenátust, illetőleg magyar grófi rangot kaptak volna, semmi nyoma nincs, az abususból pedig jog nem származhatván, nincs törvényes alap arra, hogy

ket ez a különbségtevés motiválta a megszokottól (nemzetség, család) eltérő fogalom használatában, akkor Kövér és Hlbocsányi „klánja” aligha feleltethető meg annak, amit Fügedi Erik értett e kifejezés alatt. Vagyis egy újabb jelentéssel gazdagították e fogalmat.

¹²⁹ 1885: VII. tc. 23. §

¹³⁰ MNL OL R 64 9. tétel C. 362–363.

gróf Buttler Aladár családja az örökös tagsági joggal bíró főrendi családok közé pótlólag becikkelyeztessék”. A belügyminiszter tehát a magyar főnemességhez való tartozástól tette függővé az örökös jogú főrendiházi tagságot. A főrendiház igazoló bizottsága azonban árnyaltabban közelítette meg a kérdést. Az ő véleményük az volt, hogy az 1885. évi VII. törvénycikk „semmi támpontot se nyújt arra a magyarázatra, hogy a törvényhozás a jogosultság tekintetében egyéb kritériumokat is kívánt volna felállítani, mint azt, hogy valamely család királyi meghívólevél, illetőleg a főrendiház részéről való igazoltatás alapján tényleg benne volt-e a reform előtti főrendiházban”. Noha gróf Buttler Aladár valóban nem leszármazottja az 1715-ben honosított Jánosnak (amit egyébként ő maga sem állított), de a reformot közvetlenül megelőzően a főrendiház tagja volt, s ebből következően kérelmét az igazoló bizottság indokoltan és jogosnak fogadta el.¹³¹ Összegezve: az 1886. évi VIII. törvénycikkben olyan nemzetségek is előfordulhatnak, amelyek bár örökös jogon tagjai a főrendiháznak, de nem tartoznak a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez. Erre rögtön egy példát is hozott a fenti ügyben nyilatkozó igazoló bizottság: „Be van pl. cikkelyezve az 1886 : VIII. t.-cikkbe a báró Apfaltrern-család is, melynek honfíúsításáról, illetőleg magyar báróságáról semmi adat sincs”.¹³² A Buttlerek becikkelyezése végül – ekkor már 1917 tavaszát írták – több, időközben újonnan jogosultságot nyert személyhez hasonlóan elmaradt. Az ő esetük egyúttal egy másik problémára is rávilágít. Nevezetesen arra, hogy több-kevesebb idő óta kihalt nemzetségek és főnemesi ágak szintén előfordulhatnak az 1886-ban törvénybe iktatottak névsorában. Ezek egy részét (báró Rosenfeld †1823., gróf Buttler †1845., báró Izdenczy †1868., báró Szepessy †1882., báró Prandau-Hilleprand †1885.05.23.) idővel felfedezték és törölték a főrendek családkönyvéből.¹³³ Mindenesetre figyelemmel kell lenni erre a szempontra is.

Szerencs János főtitkár 1900-ban úgy emlékezett vissza a főrendiházi reform elfogadásának időszakára, hogy „Az akkori sajátságos viszonyok és körülmények a törvényjavaslatok szerkesztésére befolyó, lázat sietséget és fokozott gyorsaságot idéztek elő és így könnyen megérthető, hogy mindkét törvényben bizonyos hiányok és hézagok igen élénken váltak érezhetőkké”.¹³⁴ Talán ennek a kapkodásnak tudható be az is, hogy a magvaszakadt főnemesi ágak becikkelyezése mellett másokat viszont kifelejtettek a főrendek lajstromából. Így 1896-ban pótlólagos felszólalás alapján került törvénybe iktatásra a báró muraniczi Horváth nemzetség és a Thoroczka

¹³¹ Főrendiházi Irományok 1910–1918. 23. kötet, 512–514. 1428. szám

¹³² Főrendiházi Irományok 1910–1918. 23. kötet 513. 1428. szám

¹³³ MNL OL R 64 9. tétel C. 352., 354., 362., 369., 382.

¹³⁴ Szerencs 1900–1907: I. évfolyam III.

bárai ága.¹³⁵ Ugyanakkor Szerencs az 1885-ben megjelent Magyarország és Társországainak főrendei című munkájában 63 olyan grófi és 60 bárói indigena nemzetséget tartott számon, „a melyeknek életben létéről biztos tudósítás beszerezhető nem volt”, azonban a „felsorolt családok férfi tagjai, ha a törvényes kort elérték vagy törvényesen nagykorúsítottak, kegyelmes királyi meghívó nyeréséhez jogosítvák” volnának.¹³⁶ Mindezek mellett – habár egyébként magyar főnemeseek voltak – magától értetődően nem szerepelnek a főrendiházi tagok között azok az indigenák sem, akiket annak idején kifejezetten ülés és szavazati jog nélkül honosítottak.¹³⁷ Végül figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a kérdéses törvény (elvieken legálabbis) az 1886. év elejének megfelelő állapotok szerint készült el,¹³⁸ nekünk viszont a főrendiházi reform mint természetes korszakhatár idejére vonatkozó adatokra van szükségünk.

A fentiekből következően a magyar főnemességhez tartozó nemzetségek 1885. tavaszi listájának prezentálásához az 1886. évi VIII. törvénycikket, más forrásokkal egybevetve és kiegészítve, az említett pontokon korrigálni szükséges.

¹³⁵ 1896: XXXI. tc.

¹³⁶ Szerencs 1885: 91–94.

¹³⁷ Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (1715: CXXX. tc., 1723: CXXIII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1729: XLVI. tc., 1840: XLVI. tc., 1840: XLVII. tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát. A gyakorlatban azonban azok is megjelenhettek, akiktől honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot. A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő 21 tagú bizottság szerint „A mi a honfűsítettakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfűsítése az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történt. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfűsítettak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejlett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet” (MNL OL K 587 1. csomó – A. 1–2.). Velük szemben 1840-ben 17 személytől (14 nemzetségtől) expressis verbis megtagadták a személyes törvényhozói jogokat (1840: XLIX. tc., 1840: LI. tc., 1840 : LIII. tc.).

¹³⁸ A névsort is érintő utolsó módosítást 1886. február 24-én hajtották végre a törvényjavaslat szövegén (Főrendiházi Irományok 1884–1887. 4. kötet, 43–46. 252. szám).

Probléma	Megoldás
A törvényben felsorolt nemzetségek vagy főnemesi ágak között olyanok is lehetnek, amelyek nem tartoznak a közjogi értelemben vett magyar főnemességhez.	A névsort összevettem az 1885 tavaszát megelőző főnemesi rangemelésekkel, amely által kiszűrhető volt, hogy kiknek nincsen magyar főnemesi múltjuk. (Az indigenák esetében feltüntetésre kerültek a honosítási törvénycikkek, ezért velük kapcsolatban nincs szükség ilyen vizsgálatra.)
A névsorban előfordulhatnak fiágon kihalt nemzetségek is.	A főrendek családkönyvének utólagos magvaszakadási bejegyzései mellett fontos forrást jelentettek Szerencs János főrendiházi évkönyvei, amelyek terjedelmes (bár nem mindig pontos) listát közölnek az 1885 előtt és után kihalt főnemesi nemzetségekről. ¹³⁹ Emellett természetesen a genealógiai szakirodalomra is támaszkodhattam.
A névsor hiányos, nem minden élő magyar főnemesi nemzetség szerepel rajta.	Az 1886. évi VIII. törvénycikk kiegészítésein ¹⁴⁰ kívül áttekintettem azokat a tematikus genealógiai kézikönyveket, amelyek kifejezetten a magyar(országi) főnemességre specializálódtak. ¹⁴¹ Figyelemmel kellett lenni azokra a nemzetségekre is, amelyek 1885 tavaszán még életben voltak, de 1886 elejére már kihaltak, és ennek köszönhetően hiányoznak a törvényből.
A korabeli viszonyok között számos indigena nemzetség esetleges életben létéről nem lehetett megbízható információhoz jutni. Ezek hiányoznak az 1886. évi VIII. törvénycikkből.	A Szerencs János által közölt névsorban felsorolt honosítottakat átvizsgáltam a (manapság gyakran már kereshető formában is rendelkezésre álló) genealógiai szakirodalom és a különböző internetes adatbázisok alapján. A biztosan életben lévőket felvettem a magyar főnemességről készülő listára.
A törvényben nem szerepelnek azok az indigenák, akiket annak idején törvényhozói jogok nélkül iktattak be a magyar főnemesség soraiba.	Amennyiben a főrendiházi reform idején rendelkeztek élő leszármazottakkal, akkor figyelembe vettem ezeket a honosított nemzetségeket is. Ehhez szintén a genealógiai szakirodalom volt a segítségemre.

5. ábra

Az 1886. évi VIII. törvénycikkekben közölt „családok” névsorán végrehajtott korrekciók az élő főnemesi nemzetségek megállapítása érdekében

¹³⁹ Szerencs 1900–1907: I. évfolyam 384–409., II. évfolyam 407–433, III. évfolyam 607–634.

¹⁴⁰ Minden országgyűlés utolsó ülészakájában a belügyminiszternek törvényjavaslatot kellett előterjesztenie az időközben örökös jogú főrendiházi tagsággal felruházott nemzetségek becikkelyezéséről (1886: VIII. tc. 4. §).

¹⁴¹ Fejérpataky 1888., Kempelen 1931., Gudenus 1990–1999.

A jelzett módosításokat végrehajtva immáron rendelkezésünkre áll a magyar főnemességhez tartozó nemzetségek száma és konkrét névsora: 1885. május 20-án (az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakájának berekesztésekor) 268 főnemesi nemzetséggel számolhatunk. Egy-egy nemzetség azonban több, sokszor más-más időpontban felemelkedett, eltérő főnemesi rangfokozatot viselő ággal is rendelkezhetett. A Kemény nemzetség tagjai például nem kevesebb mint 9 esetben részesültek ezen uralkodói kegyben: 1698-ban Kemény János, László és Simon testvérek bárói, 1744-ben László grófi, 1755-ben Boldizsár, Ferenc és György testvérek bárói, majd 1804-ben Sámuel, 1808-ban pedig Farkas grófi címet szerzett.¹⁴² De hasonló helyzetre az indigenák között is találhatunk példát: a cseh származású Kinskyek közül 1687-ben Ferenc Uldarik, 1723-ban Ferenc Ferdinánd és 1741-ben Fülöp József került Magyarországon honosítottként becikkelyezésre.¹⁴³ Mivel a magyar főnemességet nem általánosságban a nemzetség egésze, hanem mindig egy-egy konkrétan megnevezett személy, valamint (az esetek döntő többségében) annak egyenes és törvényes leszármazottai kapták, ezért a kérdés pillanatnyilag az, hogy az idők folyamán főnemesi címet vagy indigenátust szerzők közül kik azok, akiknek a leszármazottai megélték a főrendiházi reform idejét? Ennek feltérképezéséhez egyenként megvizsgáltam a kijelölt 268 nemzetséget, pontosabban szólva az ezekhez kapcsolódó főnemesi rangemeléseket, honosításokat, és a genealógiai szakirodalom segítségével¹⁴⁴ meghatároztam az aktuálisan élő főnemesi ágait.¹⁴⁵

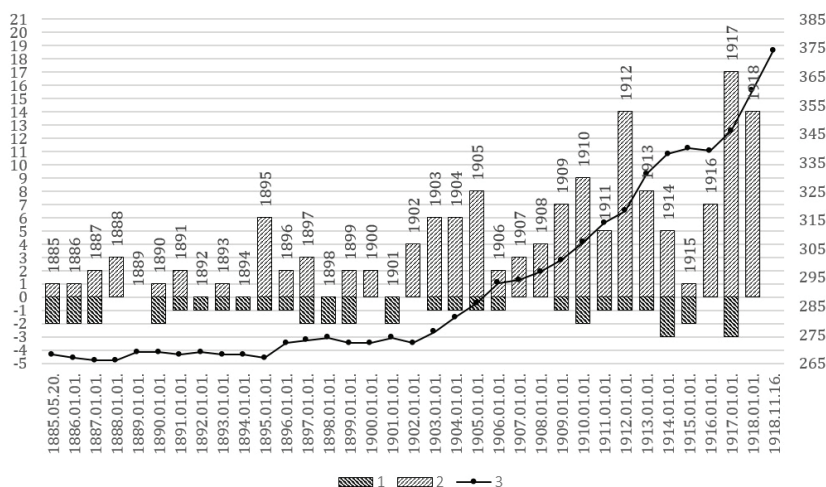
Ebből kiindulva tehát, a későbbi rangemeléseket és a nemzetségek esetleges kihalását nyomon követve, hosszabb távon is meghatározható az élő magyar főnemesi nemzetségek száma.

¹⁴² Gudenus 1990–1999: II. 50., Illéssy–Pettkó 1895: 264.

¹⁴³ 1687: XXVII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1741: LXVIII. tc.

¹⁴⁴ Lásd a 148. lábjegyzetet!

¹⁴⁵ A 268 nemzetségnek összesen 334 élő főnemesi ága volt, azaz ennyi rangelésben, illetve honosításban részesült személy leszármazottairól van szó. (Nem kizárva annak a lehetőségét sem, hogy a főnemesi ág alapítója adott esetben még maga is életben volt ekkor.) A legtöbb ággal a Festeticsek büszkélkedhettek 1885-ben: ők 6 főnemesi rangra emelt személytől származtak. A Bethlen nemzetség 5, a Bánffy, Esterházy és Haller 4-4, a Csáky, Jeszenszky, Kemény, Majthényi, Pálffy, Pongrácz, Radvánszky, Uray és Vay 3-3, míg további 29 nemzetség (köztük 8 indigena) 2-2 főnemesi ággal rendelkezett.

6. ábra

A magyar főnemesi nemzetségek száma (1885–1918)

- (1) Kihaló nemzetségek
 (2) Új (még jelen nem lévő) nemzetségek
 (3) Élő nemzetségek

A fenti vonaldiagram az élő főnemesi nemzetségek számának alakulását ábrázolja az 1885. május 20. és 1918. november 16. közötti időszakban, a kezdő és a záró időpont kivételével mindig az adott év január 1-i állapotot figyelembe véve (jobb oldali tengely). Emellett az oszlopdiagramok révén feltüntettem azt is, hogy a vizsgált évek folyamán hány nemzetség tűnt el kihalás miatt a főnemesség aktuális állományából, illetve mennyien léptek be újonnan ebbe a körbe (bal oldali tengely). Az élő nemzetségek diagramjának vonalvezetését az utóbbiak egyenlege határozza meg: 1885 tavaszán, ahogy láttuk, 268 nemzetség tagjaiból állt a magyar főnemesség. A 6. ábra alapján megállapítható, hogy a korszak első felében az újonnan belépők még alig tudták ellensúlyozni az időközben bekövetkezett kihalásokat. 1902-től kezdve viszont a nemzetségek görbéje meredeken emelkedésnek indult, s végül 1918 végére 374-re (139,6%) emelkedett az élő főnemesi nemzetségek száma. Ebből 25 nemzetség, amelynek ekkorra már fiágon magvaszakadt, az utolsó női tagjaival volt jelen a magyar főnemességben.¹⁴⁶

¹⁴⁶ A 374 nemzetség ekkor 498 élő főnemesi ágat számlált. A legtöbb ága még mindig a Feste-ticséknek volt, akik – a hercegi cím megszerzése (1911) után – 7 főnemesi rangra emelt személytől származtatták magukat. A Mailáth nemzetség 6, az Ambrózy és Bethlen 5-5, a Bánffy, Esterházy, Gutmann, Hatvany–Deutsch, Lónyay, Majthényi, Nyáry (nyáregyházi) és Pongrácz

A magyar főnemesség tagjainak száma (1885–1918)

A korábbi szakirodalomban közölt adatok kétes megbízhatósága mellett elmondható az is, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló munkák csak a nemzetségek (családok) szintjéig jutottak el a dualizmus kori magyar főnemesi társadalom számszerű jellemzésében. A továbblépést innen a személyi szinten végzendő kutatások jelentik, mégpedig nem pusztán néhány példa vagy mintavétel alapján, hanem bevonva lehetőleg a teljes sokaságot a vizsgálatokba.¹⁴⁷ E kutatás alapjának megteremtéséhez 1885. május 20-i eszmei időponttal egyfajta „népszámlálást” hajtottam végre a magyar főnemesség körében, vagyis összegyűjtöttem és adatbázisba rögzítettem a 268 nemzetség 334 főnemesi ágának valamennyi olyan tagját, akiket az említett napon életben találtam. Ezt követően a természetes szaporodás/fogyás, valamint az újabb rangemelések hatására kívülről beáramlók figyelembevételében kiegészítettem az adatbázist az 1918. november 16-ig tartó időszakra vonatkozó adatokkal.¹⁴⁸

4-4, további 25 nemzetség 3-3, 31 nemzetség pedig 2-2 főnemesi ággal bírt.

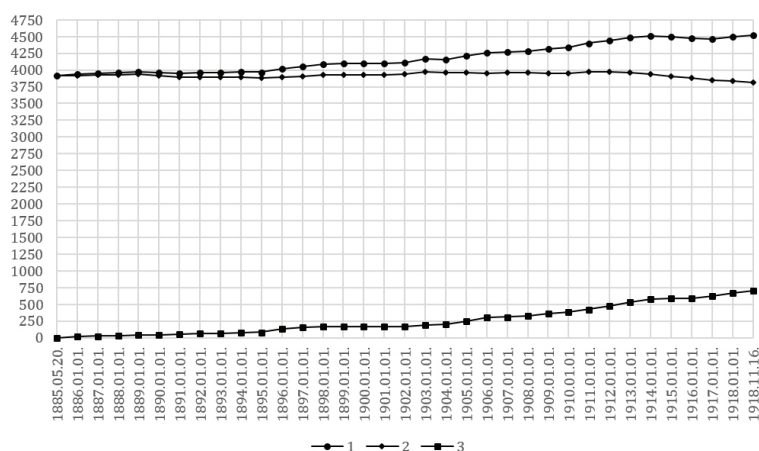
¹⁴⁷ Ennek szükségességét már Vörös Károly is felvetette a főrendiház reformjáról írt tanulmányában: „első feladatként a főnemesség mindenkori teljes létszámának megállapítása áll előttünk. (...) a kutatásokat 1885 és 1914 között a főnemesség lehetőség szerint minden 24 évnél idősebb férfitagjára vonatkozóan el kellene végezni” (Vörös 1987: 405.).

¹⁴⁸ Adatbázisomban rögzítésre kerülnek a begyűjtött adatok forrásai is, így szükség esetén ezek visszakereshetők. Az adatgyűjtés irányának érzékeltetése végett általánosságban az alábbi munkákat szeretném kiemelni:

- 1) Genealógiai kézikönyvek, sorozatok: Bőjthe 1891., Fejérpataky 1888., GA-F 1848–1942., GA-G 1825–1941, GHdA 1951–2015., GTdAHÖ 1905–1913., Gudenus 1990–1999., Gudenus 2010., Kadich–Blažek 1899., Kempelen 1911–1932., Kempelen 1937–1939., Kneschke 1859–1870.; Kővári 1854., Lendvai 1896–1905., Meraviglia–Crivelli 1886., Nagy 1857–1868., Pálmay 1900., Pálmay 1901., Pálmay 1904., Schönherr 1905., Szluha 2005., Szluha 2007., Vásárhelyi–Szluha 2005–2013.
- 2) Lexikonok, almanachok, névtárak: ADB 1875–1912., Bona 2005., Bölöni–Hubai 2004., Gerő 1938., Hellebronth 1939., Markó 2000., MÉL 1967–1994., MZSL 1929., MKL 1993–2010., MNL OL R 64 9. tétel C., NDB 1953–2010., Országgyűlési Almanach 1884–1910., ÖBL 1993–2015., Pálmány 2002., Pálmány 2011., Schmidt–Brentano 2007., Szerencs 1900–1907., Szinnyei 1891–1914., ÚMÉL 2001–2007., Wurzbach 1856–1891.
- 3) Egyéb genealógiai munkák: Merényi-Metzger 1997., Merényi-Metzger 1998a., Merényi-Metzger 1998b., Merényi-Metzger 2011a., Merényi-Metzger 2011b., Merényi-Metzger 2013., Merényi-Metzger 2016.
- 4) Gyászjelentések gyűjteménye: OSZK FM8 / 35797
- 5) Napilapok, folyóiratok halálozási rovatai
- 6) Internetes genealógiai adatbázisok: <http://familysearch.org/>, <http://geneall.net/>, <http://www.genealogieonline.nl/>, <http://genealogy.euweb.cz/>, <http://www.geni.com/>, <http://www.genealogieonline.nl/>

A kutatás kezdő és végpontja között összesen 6877 magyar főnemes személyt regisztráltam az adatbázisomban. Ebben a számban éppúgy benne foglaltatik az 1885. május 21-én elhunyt gróf Kaunitz Ferdinánd, mint az 1918. november 13-án született gróf Teleki Emanuela. Az adatgyűjtésem fő szempontja tehát az volt, hogy a kérdéses időszakon belül *valamikor* életben legyen az illető. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy a főnemesség létszámáról közölt adatok egy minimális értéknek tekintendők. A számok mögött minden esetben konkrétan beazonosított emberek állnak, viszont sejtetően nem teljesek a forrásként felhasznált genealógiák. A csecsemő- és kisgyermekkorban elhunytak esetében legalábbis egészen biztosan ez a helyzet. Az összegyűjtött személyi körhöz számos egyéb információ csatlakozik. A születésre és halálzásra vonatkozó alapadatokon (időpont, helyszín) kívül a házasságkötésre, a főrendiházi tagságra és a földbirtoklásra fókuszáltam az eddig elvégzett kutatás során.

Az alábbi diagramon az említett szempontok szerint összeállított adatbázis alapján került ábrázolásra a magyar főnemesség létszámának 1885–1918 közötti alakulása.

7. ábra

A magyar főnemesség tagjainak száma (1885–1918)

- (1) A magyar főnemesség létszáma
- (2) A főrendiházi reform előtti időből származó rangok tulajdonosai
- (3) A főrendiházi reform utáni időből származó rangok tulajdonosai

www.macse.org/society/gudenusadattar.php, <http://www.myheritage.com/>, <http://www.wikipedia.org/>, <http://www.worldvitalrecords.com/>

- 7) Egyéb, genealógiai adatokat is tartalmazó szakirodalmi munkák: Agstner 2003.; Bácskai 1989.; Gócsáné 2012.; Haraszi–Antall–Gedai 2004.; Hlbocsányi 2012.; Horánszky 2000.; Konrád 2014.; Kövér 2002a.; Kövér 2002b.; Kövér 2014.; Somogyi 2006.

A reform előtti főrendiház utolsó ülésének napján 3913 főből álló magyar főnemesség tagjainak száma, részint a természetes szaporodás, részint az újabb rangemelések következtében 1918 végére 4515 főre (a kezdeti létszámhoz képest 115,4%-ra) emelkedett. A 7. ábra tanúsága szerint azonban e két tényező közül az újonnan belépőknek és azok leszármazottainak köszönhető ez a szaporulat. (A rangemelésben részesült személyek, valamint azok aktuálisan élő egyenes és törvényes utódai a főnemesi cím adományozásának évét követő adatpontban jelennek meg először a diagramon.) Ha ugyanis kizárólag a reformot megelőző időszakban keletkezett főnemesi címmel rendelkezőket tekintjük, akkor egy sokáig stagnáló, majd a korszak vége felé már határozottan fogyásba forduló csoportot látunk. Esetükben a visszaesésekkel tarkított görbe 1911-ben vette fel a legmagasabb értéket (3977 fő). Ettől kezdve folyamatosan csökkenő tendenciát mutatva, 1918 novemberének közepén már csak 3812 személy (97,4%) tartozott hozzájuk. Amennyiben tehát a főrendiházi reform után egyáltalán nem adományoztak volna további főnemesi címeket, akkor a természetes fogyás dominált volna a magyar főnemesség létszámának alakulásában.¹⁴⁹ Ám a 232 új főnemes és ezek leszármazottai (összesen 703 személy) végül is pozitív irányba befolyásolták a tényleges demográfiai folyamatokat. Ugyanakkor mindez arra is rámutat, hogy a századforduló után egyre bőkezűbben osztogatott főnemesi címek (1. ábra) és rohamosan szaporodó főúri nemzetségek (6. ábra) ellenére az újonnan érkezettek még a korszakunk végén is csak elenyésző részét (15,6%-át) tették ki a magyar főnemesség személyi állományának. Ezen belül kell értelmeznünk a csekély, vagy éppenséggel semmiféle nemesi múlttal sem rendelkező parvenü főnemesek első ránézésre látványosnak tűnő előre törését (3. ábra).

¹⁴⁹ A magam részéről tehát árnyalandónak tartom Kaposi Zoltán megfogalmazását, aki szerint „A 18–19. században a hazai arisztokrácia gyorsan szaporodott. A magas születési szám, s az átlagost jóval meghaladó közegészségügyi és fogyasztási lehetőségek miatt a familiák létszáma gyorsan bővült” (Kaposi 2014: 168.). A szaporodás, ahogy a 7. ábrán is látható, sokkal inkább a kívülről beáramlóknak volt köszönhető.

A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér (1885–1918)

Az általam vizsgált időszak során három alkalommal tartottak népszámlálást Magyarországon: a polgári népesség létszáma 1890-ben 17 349 398, 1900-ban 19 122 340, 1910-ben pedig 20 744 744 fő volt a magyar Szent Korona országainak területén.¹⁵⁰ Ehhez viszonyítva a 7. diagram megfelelő adatpontjait,¹⁵¹ az ország lakosságának mindhárom évben nagyjából a 0,02%-át tették ki a magyar főnemességhez tartozó személyek. Vagyis, ha pusztán a tagjainak számát nézzük, akkor egy szinte észrevehetetlen társadalmi csoportról van szó. Ráadásul a vizsgált főnemeselek egy része a valóságban nem is Magyarországon, hanem az ország határain kívül élte a mindennapjait. A külföldön való tartózkodás és az idegen állampolgárság vélelmezése rendszerint az indigenákkal kapcsolatban merült fel a kortársakban.¹⁵² Az alábbiakban ezt a közheleszerű megállapítást szeretném valamelyest árnyalni.

¹⁵⁰ Népszámlálás 1893. 1. rész 30*; Népszámlálás 1902–1909. I. kötet 1*; Népszámlálás 1912–1920. 1*

¹⁵¹ A népszámlálásokat az adott tárgyév december 31-i eszmei időponttal hajtották végre, ezért a következő év január 1-i adatokkal számoltam. A kis különbségek miatt ennek egyébként nincs befolyása a végeredményre.

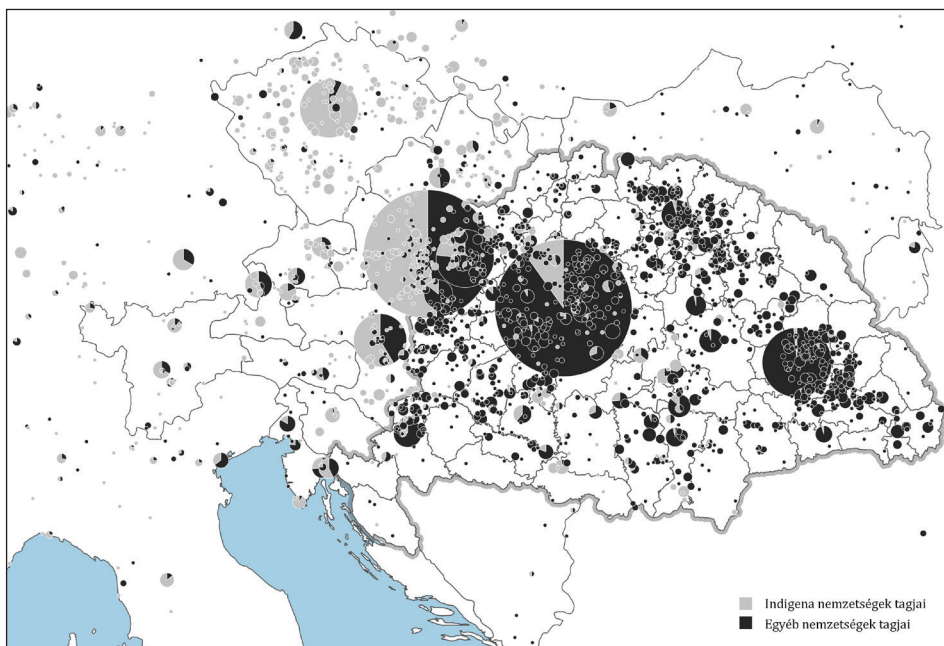
¹⁵² A főrendiház reformjára irányuló, Tisza Kálmán miniszterelnök által 1884. október 20-ra datált törvényjavaslat 2. §-a szerint „Azon magyar indigenátussal bíró főrendi családokra nézve, melyeknek tagjai a mellett, hogy a magyar főrendiházban jogosultak voltak, akár születésnél fogva, akár más módon egyszersmind a monarchia másik állama urakházában is birhattak üléssel és szavazattal, megállapítatik, hogy ha ... vagyoni képesítéssel a magyar korona országaiban fekvő földbirtokuk után birnak, a magyar felsőházban, jogukat azon esetben gyakorolhatják, ha az iránt, hogy ezen jogot kizárólag a magyar felsőházban akarják gyakorolni, a 24 évet meghaladotak az 1885-ik évi július 1-éig, a fiatalabbak pedig 24-ik évök betöltése után 6 hónap alatt a magyar kir. miniszterelnökhöz intézendő nyilatkozatot tesznek” (Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 134. 25. szám). A képviselőházi vita ide kapcsolódó részét a függetlenségi Irányi Dániel tematizálta: feltételezve, hogy az indigenák többsége osztrák kötődésű személy, félelmének adott hangot abban a tekintetben, hogy az illetők vajon hogyan szavaznának egy Ausztria és Magyarország közötti konfliktus esetében. A felszólalások jól rávilágítanak arra, hogy az ellenzéki képviselők hogyan képzelték el a „típus” indigenát – akitől megóvándó lenne a magyar törvényhozás. Eszerint az indigena „nem e hazában született, nem itt növekedett, ... a külföldön lakik, ... a magyar nyelvet, az állam nyelvét nem ismeri és nem ismeri az ország szükségét, nem ennek a nemzetnek óhajtásait, vágyait” (Irányi Dániel). „Betolakodó” (Orbán Balázs). A „legnagyobb részük olyan, hogy az egész család századok óta ezen országgal semmi összeköttetésben nincs; távol élnek, ... szívben, érzésben, szokásaikban és mind abban, a mi az állampolgárt alkotja,

A magyar főnemességhez tartozó személyek lakóhelyéről és állampolgárságáról, ezek központi nyilvántartásának korabeli hiánya miatt, nem lehet átfogó képet adni. Az emberi élet főbb állomásainak helyszíneit térképre vetítve azonban lehetőség kínálkozik arra, hogy közvetett módon tájékozódást nyerjünk a magyar főnemesség által belakott földrajzi térről. Ehhez az 1885 és 1918 közötti időszakban életben lévő 6877 személy születési, házasságkötési és halálozási adatait használtam fel.¹⁵³ A vizsgált sokaság 92,1%-át tudtam legalább egy településhez kapcsolni.¹⁵⁴ Ez összesen 1950 különböző helységet jelent. Az alábbi térképen szereplő kördiagramok az adott településhez kötődő főnemes személyek számával arányos területűek. A diagramokon belül szürke színnel jelöltem az indigena, feketével pedig a többi magyar főnemesi nemzetség tagjainak arányát.

tőlünk idegenek” (Szilágyi Dezső). Az ehhez hasonló idézetek sorát lehetne még folytatni, de talán ennyi is elegendő annak illusztrálására, hogy a felszólalók képzeletében az indigenák alapvetően a magyarság érdekeivel kevésbé azonosuló idegenek kategóriájába tartoztak (Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 82. 1882. február 11., 155. 1882. február 14., 365. 1882. február 25.). Abban azonban már nehezebben tudtak megegyezni a képviselők, hogy a nagyszámú indigenát Bécsből szabadították-e ránk, vagy a nemzet nagylelkűségének köszönhető a befogadásuk. Ugron Gábor szerint „A bécsi udvar politikája mindig az volt: Magyarországon nagy aristocratiát teremteni s ez aristocratiát által Magyarországon uralkodni; (...) Midőn azonban látta, hogy az aristocratiát, melyet a nemzet testéből vesz, nem akar feltétlen eszközévé lenni arra, hogy Magyarország leigáztassék, akkor behozta az indigenák intézményét, mely egy jól kiszámított csapás volt a magyar nemzet vérkeringésének legerősebb ütőerére”. Mocsáry Lajos viszont úgy érvelt, hogy az ország osztogatta „oly bőkezűen ... hajdanában az indigenátust, [és] nagyon csalódott azon feltevésben, a mi végett tette, hogy tudniillik a hála kötelékével fog sok embert a nemzethez csatolni” (Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 178. 1882. február 16., 364. 1882. február 25.).

¹⁵³ Utóbbi kettőnél csak az 1918. november 16-ig bekövetkezett eseményeket rögzítettem. A később születettek eleve nem képezik részét a vizsgált személyi körnek. Emellett magától értetődően nem mindenki kötött házasságot, számosan viszont többször is frigyre léptek.

¹⁵⁴ Az adatgyűjtés során a születési helyek 84,9%-a, a halálozási helyek 84,3%-a, míg a házasságkötések által érintett települések 86,4%-a került sikeresen feltárára. Egy-egy települést személyenként csak egy alkalommal vettem figyelembe.

8. ábra

A magyar főnemesség által belakott földrajzi tér egy részlete (1885–1918)

A 8. ábra a magyar főnemesség által belakott földrajzi tér egy részét mutatja meg csupán. Az érintett 1950 településből ugyanis 295 (15,1%) az Osztrák–Magyar Monarchia területén kívül feküdt. A korabeli Európa csaknem minden országa és az Amerikai Egyesült Államok másfél tucatnyi települése mellett olyan egzotikus helyszínek is előfordulnak a listán, mint Bejrút, Kairó, Asszuán, Luxor, Fekete-Afrika kisebb települései vagy Bombay, Sanghaj, Rio de Janeiro. A mellékelt térképre kimetszett területet nézve, az indigenátussal bíró főnemesek valóban a Magyarországon kívül fekvő településeken tűnnek fel túlnyomó részben, azonban korántsem csak ott. És amit talán még kevésbé szokás hangsúlyozni: az egyéb, nem honosított főnemesek sincsenek beszorítva a magyar állam határai mögé. Osztrák–Szilézia kivételével valamennyi örökös tartományban felfedezhetjük a jelenlétüket. Mindehhez hozzá kell még tenni, hogy a Monarchia területén élő főnemesség *egy részét* nem is lehet egyértelműen Magyarországhoz vagy Ausztriához kötni. A térképről ugyan nem olvasható le, de a szakirodalomból ismert, hogy már a 16. század második felében kialakulóban volt egy „nemzetek feletti arisztokrácia” a Habsburg Birodalomban.¹⁵⁵ Lakatos Ernő az 1848 és 1918 közötti időszakra

¹⁵⁵ Pálffy 2010: 129–133.

vonatkozóan így jellemezte ezt a csoportot: „nem volt teljesen lezárt és önálló, hanem egy része a monarchia egyik arisztokratikus rétegének, mert ezzel [a külföldről Magyarországra érkezett feleségekkel] párhuzamosan fordított folyamat is bekövetkezhet. A magyar comtessek elkerülnek az osztrák és cseh kastélyokba. Mindinkább már csak a monarchia arisztokráciájáról beszélhetünk, amely a teljes összeolvadás útján van, nincs nemzethez és néphez kötve. Lassanként népek feletti jellegre tesz szert, hogy a jelen [20.] század elején a széthúzó népi erőkkel szemben jelentse a monarchia egyetlen olyan társadalmi osztályát, amely a birodalmat összetartani igyekezett. (...) Hazájuk a monarchia és uralkodójuk az egyazon személyű Habsburg fejedelem”.¹⁵⁶ Az összkép tehát jóval árnyaltabb annál, mint amit a külföldön élő és a magyarság számára idegen, sőt ellenséges indigenákat fókuszba helyező országgyűlési vita¹⁵⁷ sugall. E kérdéskör vizsgálata olyan komplex és a makro szinttől már elszakadó megközelítést igényelne, amely érintené a magyar főnemesség társadalmi tagolódását, házassági és társas kapcsolatait, történelmi múltját, politikai szerepvállalását – számos olyan területet, amelynek részletes kibontására e tanulmány keretei között nem vállalkozhattam. Azt azonban már most is megállapíthatjuk, hogy az idegen állampolgárság vagy az életvitelszerű külföldi tartózkodás problémája egyáltalán nem tekinthető pusztán az indigenák sajátjának.

Záró gondolatok

Tanulmányomban az elmúlt évek kutatási eredményeit felhasználva igyekeztem a rendelkezésünkre álló szakirodalomnál pontosabb társadalomtörténeti képet adni a dualizmus kori magyar főnemességről, bizonyos esetekben az 1885 és 1918 közötti időszakra fókuszálva. Ezt az időválasztást A főrendiházi reform és a magyar nemesség földbirtokviszonyai címet viselő, 2019 tavaszán sikeresen megvédett doktori értekezésem indokolta.¹⁵⁸ Az ennek írása közben felépített adatbázis azonban kellő alapot biztosít a továbblépéshez, az újabb kutatáshoz is. Jelen tanulmányban több helyen megemlékeztem azokról a problémás kérdésekről, amelyekre pillanatnyilag nem tudok kielégítő választ adni, de érdemesnek tűnnek a további vizsgálatokra, gondolkodásra. És természetesen jó néhány olyan terület van még, amelyet egyáltalán nem is érintettem. Összességében nézve azonban elmondható, hogy a dualizmus kori magyar főnemesség társadalomtörténetének kutatása, akárki is szánja rá magát, immáron az eddigieknél jóval szilárdabb alapokon állva folytatódhat.

¹⁵⁶ Lakatos 1942: 21–22.

¹⁵⁷ Lásd a 152. lábjegyzetet!

¹⁵⁸ Ballabás 2018.

A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma¹

A főrendiházi reform talán legjelentősebb, de szakmai körökben Vörös Károly 1887-ben megjelent tanulmánya révén mindenképpen a legismertebb eleme az, amely meghatározott mértékű földadó fizetéséhez kötötte a tagság gyakorlásának jogát. Ennek alapján a továbbiakban már csak azok a főnemesek lehettek a főrendiház tényleges tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataszter alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben”.² Vizsgálata során Vörös számszerűen felmérte a ház reform előtti tagságát, majd megnézte, hogy a census alapján mekkora hányaduknak sikerült megtartania a tagsági jogát, illetve a korábbi tagok közül mennyien estek ki a szükségesnél kevesebb földbirtok (pontosabban: az utána fizetendő adó) miatt. „Végeredményben kiderült ..., hogy a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújtott 3 ezer forinton felüli adónak megfelelő jövedelmet.” „Olyan arány ez, mely mindenekelőtt a főnemesség valóban, immár vagyon szerint is erős differenciáltságát bizonyítja, rámutatva a földadóval mérhető vagyon igen nagy hányadának az aránylag csekély számú megmaradtak ... kezén szükségképpen erős koncentrációjára.”³ Vörös Károly e megállapítása az elmúlt harminc esztendőben beépült a szakirodalomba, és ma már kanonizált részét képezi a dualizmus kori főnemesi társadalomról szóló ismereteinknek.⁴ Jómagam az alábbi-

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² 1885: VII. tc. 2. § b)

³ Vörös 1987: 397–405.

⁴ Gyáni 2004: 224., Gyáni 2011: 65.

akban arról az oldalról kívánom megközelíteni a főrendiházi reform kérdését, hogy az említett módszer alapján eljárva, azaz a bent maradt és a kiesett tagok számát a reform előtti létszámhoz viszonyítva vajon valóban indokolható-e az idézett végkövetkeztetés? Levezethető-e ezekből az adatokból a magyar főnemesség vagyoni helyzete?

A főrendiház tagsága a reform idején

A vizsgálati probléma eldöntéséhez először is tekintsük át a főrendiház reform előtti tagságát. Az „1884. évi Szent-Mihály hava 25. napján megnyitandó” országgyűlésre meghívottakat a Főrendiházi Irományok köteteire támaszkodva rögzítettem az adatbázisomban.⁵ A belügyminiszter által a főrendiház korelnökének 1884. szeptember 24-én megküldött névjegyzék összesen 816 nevet tartalmaz: 2 Habsburg főherceget, 28 katolikus érseket és megyéspüspököt, 21 címzetes püspököt, a pannonhalmi főapátot és a jászói prépostot, 10 görögkeleti érseket és püspököt, 9 zászlósurat, a 2 koronaórt és a pozsonyi grófot, 66 főispánt, a fumei kormányzót, 28 herceget, 420 grófot, 224 bárót, valamint 2 erdélyi királyi hivatalos személyt. (A horvát országgyűlés csak október 16-án választotta meg a főrendi képviselőit.) Ha a felsorolt méltóság- és hivatalviselők között lévő főnemeseket is számításba vesszük, akkor 29 herceget, 442 grófot és 235 bárót, összesen tehát 706 főnemeset találunk a meghívottak között.⁶ Nekünk azonban az ülésszak végére vonatkozó adatokra van szükségünk, így a két időpont között bekövetkezett változásokra való tekintettel a fenti listát több ponton korrigálni kell:

- A meghívottak közül 12 személy már az országgyűlés megnyitásának idején sem élt.⁷ Ők eltávolítandók a listából.

⁵ A kutatás módszertanáról és az adatbázisról részletesen lásd: Ballabás 2018: 17–27. A kihívást ebben az esetben természetesen nem a közzétett listák és igazoló bizottsági jegyzőkönyvek egyszerű begépelése jelentette, hanem sokkal inkább az, hogy a pusztán a nevük megemlékezésével szereplő személyeket egyenként be kellett azonosítani. Ebben az országgyűlési almanachok csak nagyon korlátozottan lehettek a segítségemre, hiszen a főrendiházi tagok életrajzaít először tartalmazó kötet három évvel később, 1887-ben látott napvilágot, s ennek az időközben végbement reformból adódóan már egy jóval szűkebb személyi körre korlátozódott a tartalma.

⁶ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet, 4–17. 2. . szám

⁷ Br. Fischer Ferenc († 1873 előtt), br. Horeczky Antal (†1882), gr. Hunyady Ferenc (†1882), gr. Jellachich Márk (†1882), br. Gervay Adolf (†1883), br. Schloissnigg János (†1883), gr. Szirmay Vince (†1883), gr. Bethlen Sándor (†1884.02.27.), gr. Teleki Miklós (†1884.07.22.), gr.

- Az ülésszak alatt elhunyt további 16 főrend.⁸
- Perczel István (Tolna) és Beniczky Ferenc (Jász-Nagykun-Szolnok) főispánok, hivatalukról leköszönvén, időközben elhagyták a főrendiházat.⁹
- Másrészt viszont számolnunk kell 50 új, az országgyűlés megnyitása után igazolt, más jogcímen még jelen nem lévő taggal is. Ezek között találjuk például Kussevics Svetozárt és báró Zsifkovics Jánost, Horvátország képviselőit (Inkey Nándor, a harmadik horvát főrendi képviselő magyar báróként már szeptemberben meghívásra került), Balogh Imre (Jász-Nagykun-Szolnok) és Simon Gyula (Moson) főispánokat, valamint 46 további, pusztán a főnemesi címe alapján igazolt egyént.¹⁰

Mindezeket a tényezőket figyelembe véve az 1884–1887. évi országgyűlés első ülésszakának berekesztése idején, 1885. május 20-án 836 tagja volt a főrendiháznak. Köztük 31 herceg, 452 gróf és 245 báró, vagyis összesen 728 főnemes személy (a teljes tagság 87%-a) foglalt helyet a padosorokban. Vörös elképzelése szerint a mérleg egyik serpenyőjébe ők helyezendők el, vagyis ehhez a létszámhoz viszonyítandó a kiesettek és a helyüket megtartók száma.

A reform végrehajtására való felkészülés, annak elfogadása után, rögtön megkezdődött. Az 1885. évi VII. törvénycikk szerint „Azon ülésszakkal, a melynek tartama alatt ezen törvény kihirdettetett, a főrendiház mostani alakjában befejezi működését és helyébe az ezen törvény értelmében szervezett főrendiház lép”. Az átalakulás

Tinti Károly (†1884.08.22.), gr. Tinti Viktor (†1884.09.07.), hg. Pálffy–Daun Lipót Károly (†1884.09.22.).

⁸ Ugron Lázár (†1884.10.26.), gr. Lónyay Menyhért (†1884.11.03.), gr. Festetics Leó (†1884.11.15.), gr. Vay László (†1884.11.25.), gr. Nyáry József (†1884.11. előtt), br. Duka Emil (†1885.01.10.), Kruesz Krizosztom (†1885.01.11.), br. Fiáth Ferenc (†1885.02.19.), gr. Forgách Antal (†1885.04.02.), gr. Berchtold László (†1885.04.12.), br. Jósika János (†1885.04.15.), gr. Hadik Béla (†1885.04.19.), Zeyk Károly (†1885.04.23.), gr. Pejácsevich János (†1885.04.27.), hg. Liechtenstein Frigyes (†1885.05.01.), gr. Forgách Gyula (†1885.05.01.).

⁹ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 238. 47. szám

¹⁰ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 173., 224–238., 254–255., 284–287., 342–343., 358., 438–440.; 2. kötet, 22–30., 93–96., 124., 282. A főnemesi rangjuk alapján meghívást igénylőkkel kapcsolatban a későbbiekben érdemes lenne megvizsgálni, hogy az 1869 és 1881 közötti országgyűléseken hogyan alakult az első ülésszak alatt utólagosan jelentkezők száma, illetve az eredetileg meghívottakhoz viszonyított aránya. A Budapesti Hírlap mindenesetre azt vélelmezte, hogy egy szokatlan jelenségnek lehetünk tanúi: „Minden oldalról a legfeszültebb várakozással néznek a felsőházi reform törvényjavaslat legközelebbi történő tárgyalása elé a főrendiházban ... Ez magyarázza meg azt is, hogy a főrendek eddig még sohasem tapasztalt nagy számban kérelmezik a királyi meghívót” (Budapesti Hírlap: 1885. március 11. 1.).

menetéről szólva a törvény előírta, hogy a főrendiház azonnal válasszon egy 21 tagú bizottságot, amely megállapítja az örökös jogú tagságot (elvieken) élvező főnemesi nemzetségek listáját, valamint külön jegyzéket készít ezek „mindazon nagykorú tagjairól, kik 24. évüket már betöltötték, vagy az 1885. évi július 1-ig be fogják tölteni és ... vagyoni képesítéssel bírnak”. Ezt követően a jegyzék nyilvánosságra hozandó, „azon felszólítással, hogy azok, kik a jogosultak közül netalán kimaradtak volna, a felszólítástól számított három hó alatt ... adják be jogosultságukat igazoló okmányaikat”. A törvény előírása szerint az új ülőszakra már ezen felszólalások figyelembevételével kellett intézkednie a belügyminiszternek az örökös jogú tagok meghívásáról. A reform utáni főrendiházba meginvitáltak 1885. szeptember 25-én keltezett listáján 382 név szerepel: az uralkodóház 20 főhercege, 31 katolikus és 9 görögkeleti egyháznagy, 13 protestáns egyházi méltóság, 10 zászlósúr, a pozsonyi gróf és a 2 koronaőr, a 3 horvát főrendi képviselő, a fiumei kormányzó, a Királyi Kúria elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi ítélőtábla elnöke, az örökös jogon meghívott 9 herceg, 163 gróf és 38 báró, az uralkodó által élethossziglan kinevezett 29 személy és a főrendiház által a kimaradó tagok közül megválasztott 50 fő.¹¹ A téves meghívásokat¹² is figyelembe véve az örökös jogú hercegek száma 8-ra, a grófoké 158-ra, míg a protestáns egyházi méltóságoké pedig 10-re módosítandó. 1885 kora őszen tehát 373 meghívottal, mögöttük – az egyes kategóriák közötti átfedések miatt – 361 személlyel számolhatunk; ebből 204-en (56,5%) örökös jogú tagok (is) voltak,¹³ a főnemesek száma pedig összesen 259 főt (71,7%) tett ki.

Vörös Károly terminológiájával élve azokat a főrendeket tekinthetjük tehát „megmaradtaknak”, akik 1885. május 20-án tagjai voltak az országgyűlés főrendiházának, és a szeptember 26-ra összehívott második ülőszakra a census alapján ismételten meg-

¹¹ Főrendiházi irományok 1884–1887. 3. kötet 2–13. 170. szám

¹² A meghívottak közül hg. Metternich Richárd, gr. Chotek Ottó, gr. Lamberg Ferenc, gr. Mitrowszky Wladimir és gr. Waldstein Ernő az osztrák urak házában tagja volt, így őket végül nem igazolták. (Az igazoló bizottság által hasonló kontextusban említett gr. Trauttmansdorff Nándor neve nem szerepel a meghívottak listáján.) Gr. Bethlen Béla jelezte, hogy az előírtnál kevesebb földadót fizet, Tisza Kálmán és br. Kemény Gábor református, valamint Péchy Tamás evangélikus főfelügyelők pedig képviselői megbízatásuk miatt lemondtak a főrendiházi tagságról (Főrendiházi irományok 1884–1887. 3. kötet 92–94. 178. szám).

¹³ Itt és a továbbiakban örökös jogú tagoknak tekintem azokat, akiket a főrendiház igazoló bizottsága ilyenként hivatalosan elismert, függetlenül attól, hogy az illető esetleg ténylegesen képviselőként működött. A főrendiházi tagság átmeneti szünetelése ugyanis nyilvánvalóan nem befolyásolja a vagyoni képesítés meglétét. Nem számítom viszont az örökös jogú tagok közé az uralkodóház főhercegeit, mert bár a törvény szerint azok voltak, de nekik nem kellett megfelelniük a censusnak.

hívást kaptak. Mivel az újjászervezett főrendiházba örökös jogon meghívott 204 főből 6-an csak az első ülészak berekesztése után jelentkeztek az igazoló bizottságnál (azaz tavasszal még nem voltak a ház tagjai), így ténylegesen 198 fő (27,2%) őrizte meg a tagsági jogát a cenzusos alapon, ellenben a korábbi 728 főnemesi meghívottból 530 személy (72,8%) már nem szerepel az örökös jogú tagok szeptemberi lajstromában.

A fenti arányokban nincsen semmiféle újdonság, nagyságrendileg megegyeznek a szakirodalomban közöltekkel. Csakhogy jelen esetben nem az adatok szorulnak magyarázatra, hanem a gondolatmenet. Vagyis a kérdés az, hogy a főrendiházi reform eredménye alapján valóban következtethetünk-e a magyar főnemesség földbirtokviszonyaira? Vörös ugyanis, ha jobban belegondolunk, valójában két *feltételezésre* építette a vizsgálatát:

1. Egyrészt a főrendiház reform előtti tagságát azonosította a teljes magyar főnemességgel, azon az alapon, hogy elvileg minden felnőtt főnemes férfi jogosult volt a személyes megjelenésre. Megemlíti ugyan, hogy az 1884 szeptemberében ténylegesen meghívottak körén kívül a Nemzeti Kaszinó tagjai között és a virilisták közel egykorú országos jegyzékében jelentős számban találhatók egyéb főnemes férfiak is, szerinte azonban ez „nem indokolja azt, hogy további vizsgálatunkba a ... kutatás nélkül csak bizonytalannak tűnő létszámot: 139 további személyt is bevonjuk, vagy éppenséggel újabb személyeket kutassunk fel”. (Az általa említett 698 főnemes taghoz képest ez önmagában is majdnem 20%-os többlet!) Ettől a ponttól kezdve a főrendiház reform előtti tagsága „elvben a csaknem teljes magyar főnemesség” névsorává válik a tanulmányban, s a különböző megállapítások már a főnemesség egészére vonatkozóan kerülnek megfogalmazásra. Számomra ezért kérdésesnek tűnik, hogy a régi főrendiház ténylegesen mennyiben reprezentálja a teljes magyar főnemességet.
2. Másrészt pedig azon a ki nem mondott feltételezésen nyugszik a vizsgálat, hogy a reform után minden olyan főnemes helyet foglalt a főrendiházban, aki erre az általa fizetett földadó alapján egyébként jogosult lett volna. Ebben azonban szintén nem lehetünk biztosak. Számításba kell ugyanis venni annak a lehetőségét is, hogy a cenzusnak látszólag megfelelni nem tudó, vagy esetleg eleve képbé sem került főnemesek egy része egészen más, nem vagyoni természetű okból hiányzott az újjászervezett főrendiházból.

Könnyen belátható, hogy ha az említett kételyek közül csak az egyik is helytálló-nak bizonyulna, akkor az erősen kérdésessé tenné a főrendiházi reform eredménye és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai között egyenes összefüggést kimutató

koncepciót. Minthogy jelen esetben az összehasonlítási alapok hiteléről van szó. Jelen tanulmányban az első esetet vizsgálom meg tüzetesebben.

A magyar főnemesség személyi állománya a reform idején

A reformot megelőzően a főrendiházi tagságra elviekben jogosultak pontos számával a kortársak sem voltak tisztában. Azt azonban már akkoriban is tudni vélték, hogy a ténylegesen meghívottak köre nem fedti le a teljes magyar főnemességet. Idősebb Szögyény-Marich László, aki 1870-től kezdve aktívan részt vett a reform módozatainak való gondolkodásban, az 1882-ben megjelent Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről című röpiratában a reformkor végétől kezdve áttekintette az egyes országgyűlésekre meghívott főrendek számát, majd így folytatta: „ha ezekhez még hozzávételnek azok, kik feljelenteni vagy meghívatni elfelejtettek, vagy magukat a megjelenésre alkalmas helyzetben nem érezték, vagy a közügyek iránt mi érdekeltséggel sem viseltetvén, meghívatni nem is óhajtottak, valamint az összes erdélyi grófok és bárók; – a magyarországi főrendi házba való meghívásra jogosultak számát legalább 1000-re lehet tenni!”¹⁴ A reform képviselőházi vitájában Ugron Gábor az indigenák kapcsán vélekedett úgy, hogy „Azok száma, kik e jogot élvezhetnék, 1200-on felül rug”.¹⁵ Ugyanitt Tisza Kálmán egyik felszólalásában az olvashatjuk, hogy „ha mindazok, a kik a mai helyzetben joggal birnak, meghívják magukat, [a főrendiház létszáma] el fogja érni legalább az 1100-at”.¹⁶ A Budapesti Hírlap 1885 tavaszán szintén hangot adott e bizonytalanságnak: „Kétségbevonhatatlanul a főrendiháznak egy alig meghatározható nagy száma, még igényelheti a királyi meghívót; így egyedül a 250-et meghaladó indigena-családok tagjai, akiknek lakóhelyük sem ismeretes, az eddigi uzus értelmében minden fennakadás nélkül követelhetik meghívattatásukat a főrendiházba”.¹⁷ S ezen felül voltak még olyan honosított magyar főnemesek is, akik eleve nem lehettek jelen a főrendiházban. Itt azokra az indigenákra és leszármazottaikra gondolok, akiktől 1840-ben kifejezetten megtagadták a törvényhozásban való automatikus helyet és szavazatot.¹⁸ A fentiek

¹⁴ Szögyény 1882: 10.

¹⁵ Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 178. 1882. február 16.

¹⁶ Képviselőházi napló 1884–1887. 5. kötet 376. 1882. április 20.

¹⁷ Budapesti Hírlap: 1885. március 11. 1.

¹⁸ Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (1715: CXXX. tc., 1723: CXXIII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1729: XLVI. tc., 1840: XLVI. tc., 1840: XLVII. tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát. A gyakorlatban azonban azok is megjelenhettek, akiktől honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot.

értelmében tehát számos oka lehetett annak, ha valaki lemaradt a meghívottak listájáról. Noha a konkrét okokat az esetek döntő többségében homály fedi, arra azonban megvan a lehetőségünk, hogy a magyar főnemesség egészének tükrében vizsgáljuk a távol lévők kérdését. Hiszen személyi szinten immáron rendelkezésünkre áll mind a teljes főnemesség,¹⁹ mind pedig a főrendiház reform előtti tagságának pontos listája. Nézzük meg tehát, hogy az 1885. május 20-án életben lévő 3913 magyar főnemes személy hogyan viszonyul a főrendiház ekkor 728 főnemest számláló tagságához.

Az természetesen első ránézésre is látszik, hogy a magyar főnemesség létszáma jóval nagyobb volt, mint ahányan helyet elfoglaltak a főrendiházban. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, mivel jelen esetben a demográfiai szempontok is szerepet játszanak. Először is nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – az 1880-as évek Magyarországnak még csaknem magától értetődő módon – a nők semmiféle szinten nem vehettek részt a törvényhozás folyamatában.²⁰ Ebből adódóan a főrendiházban is hiába keresnénk őket. (Adott esetben a feleségek kezén lévő földingatlan azért jól jöhetett a census teljesítéséhez.) A nemi különbségek mellett életkori kritériumokkal is számolnunk kell. Tekintve, hogy sem az országgyűlés kéttáblás szervezeti rendjét rögzítő 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk, sem a főrendek üléséről szóló 1687. évi X. törvénycikk nem foglalkozik a meghívandó mágnások életkorának kérdésével, így ezt a szokásjognak kellett szabályoznia. Dobszay Tamás és Fónagy Zoltán (feltehetően Pálmány Béla nyomán) úgy tudja, hogy „1608 és 1885 között a király által személyüknek címzett meghívó levéllel a »teljes korú« – 21 éven felüli – mágnás férfiak” vehettek részt személyesen a rendi országgyűléseken.²¹ Rájuk hivatkozik Szijártó

A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő 21 tagú bizottság szerint „A mi a honfűsítotakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfűsítése az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történet. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfűsítotak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejlett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet” (MNL OL K 587 1. csomó – A. 1–2.). Velük szemben 1840-ben 17 személytől (14 nemzetségtől) *expressis verbis* megtagadták a személyes törvényhozói jogokat (1840: XLIX. tc., 1840: LI. tc., 1840: LIII. tc.).

¹⁹ A magyar főnemesség fogalmáról, létszámáról és a felhasznált forrásokról bővebben lásd „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányt ebben a kötetben!

²⁰ Kéri 2008: 68–78.

²¹ Dobszay–Fónagy 2003: 88. Az idézett szövegrész eredeti forrása (a tankönyv irodalomjegyzékéből hiányzó) Pálmány Béla lehetett: „az egyházi és világi főnemesség külön kiváltságát képezte 1608 és 1885 között, hogy a király által személyüknek címzett meghívó levéllel a »teljes korú« – 21 éven felüli – mágnás férfiak személyesen részt vehettek az országgyűlés felső

István a 18. századi diétákról írt monográfiájában, megemlítve, hogy saját kutatásai szerint „valójában fiatalabbak is feltűnhettek tapasztalatszerzési célból, s általában rövidebb időre”.²² Hasonlóan vélekedett Pálmány Béla is a reformkori országgyűlések történeti almanachjában, amikor Szijártó előbbi munkáját citálva szintén a 21. életév betöltésében határozta meg a meghívóra jogosultak körét.²³ (És ezzel visszaértünk az információ eredeti forrásához, azaz magához a szerzőhöz.) Ellenben ugyanő Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachjának előszavában „a 20 év feletti (ún. teljes korú) főnemesi rangú férfiak” meghívásáról szólt.²⁴ A főrendek itt szereplő életrajzai között azonban ennél fiatalabb mágnások is felbukkannak: Rudnyánszky István báró például 1831 decemberében, Ráday Pál gróf pedig 1830 júniusában született,²⁵ vagyis 1848 nyarán az előbbi csak 16 és fél, utóbbi pedig 18 éves volt. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az említett szerzők valamennyien tévesen közölték a „teljes kor” (nagykorúság) alsó határát: a rendi jogrendszer szerint a férfiak esetében ez nem a 20. vagy a 21., hanem a 24. életév betöltéséhez kötődött.²⁶ Ezt a szabályozást vette át később a nők teljeskorúságáról szóló 1874. évi XXIII., valamint általánosságban a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk, és nem mellesleg a főrendiházi reform során is a 24. életévüket betöltött nagykorú főnemes férfiaknak adatott meg a tagság elvi lehetősége.²⁷

Az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakájának főrendiháza esetében nemcsak a szakirodalom bizonytalanak tűnő megállapításaira hagyatkozhatunk, hanem az összegyűjtött adatok alapján lehetőség kínálkozik a meghívott főrendek tényleges életkorának vizsgálatára is. 1884. szeptember 25. és 1885. május 20. között összesen 854 személy fordult meg a főrendiház tagjainak sorában, akik közül 836 fő (97,9%) születési időpontja ismert (765 személyé napra pontosan, 71 fő esetében csak az év). Ezeket az igazolás dátumával összevetve kiszámítható tehát, hogy a főrendiház aktuális tagjai hány évesen kerültek meghívásra. Az alábbi diagram a reform előtti utolsó főrendiház korösszetételét ábrázolja 10 éves korcsoportokra tagolva:²⁸

táblájának ülésein” (Pálmány 1997. 49.).

²² Szijártó 2005: 49.

²³ Pálmány 2011: 23.

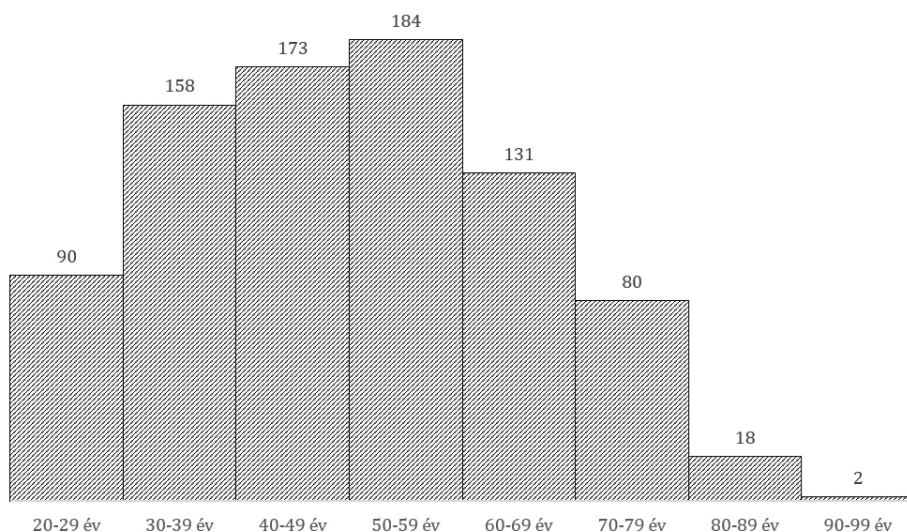
²⁴ Pálmány 2002: 16–17.

²⁵ Pálmány 2002: 1132. és 1118. Rudnyánszkynek csak a halálozási idejét közli Pálmány. A születési dátumára nézve lásd: Szluha 2005: Rekord sorszám: 18909.

²⁶ Béli 2000: 52–53.

²⁷ 1885: VII. tc. 2. § b)

²⁸ A pontos születési dátummal rendelkezőknél korévekkkel, vagyis az igazolás időpontjában betöltött életkorral számoltam, míg a többiekénél – jobb híján – a születés és az igazolás évének (1884 vagy 1885) különbségét vettem.

1. ábra

A reform előtti utolsó főrendiház tagjainak életkori megoszlása (1884–1885)

1884/1885-ben a 837 ismert születési időponttal rendelkező főrend átlagéletkora 49,6 év volt. A főrendiház két legidősebb tagja ekkor Nyáry István gróf és Bezerédy Miklós makáriai választott püspök, akik mindketten túl voltak már a 90. életévükön. Minket viszont elsősorban a másik véglet, a legfiatalabbak érdekelnek, hiszen a meghívásra jogosultak alsó korhatárát szeretnénk megtudni. A legifjabb főrend Ráday Pál gróf volt, aki 1861. május 8-án született,²⁹ vagyis 1884. szeptember 25-én még csak 23 betöltött életévvel rendelkezett. Az ő jelenléte azonban különleges esetnek tekinthető: már 1884 tavaszán, az előző országgyűlés vége felé meghívást kapott, miután az igazoló bizottság „a felmutatott okmányokból ... meggyőződött, hogy folyamodó nagykorúnak nyilvánított”.³⁰ Normális esetben viszont, úgy tűnik, ezzel az életkorral nem kerülhetett volna be a főrendiház tagjai közé. Az 1860. november 25-én született Miske Kálmán báró³¹ hiába szerepelt 1884. szeptember végén (mindössze két hónappal a 24. születésnapja előtt) a meghívottak listáján,³² az igazoló bizottság csak december 12-én kérte fel a főrendiház elnökét a királyi meghívólevelének kies-

²⁹ Gudenus 1990–1999: III. kötet 150.

³⁰ Főrendiházi irományok 1881–1884. 8. kötet 374. 628. szám

³¹ Gudenus 1990–1999: II. kötet 334.

³² Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 16. 2. szám

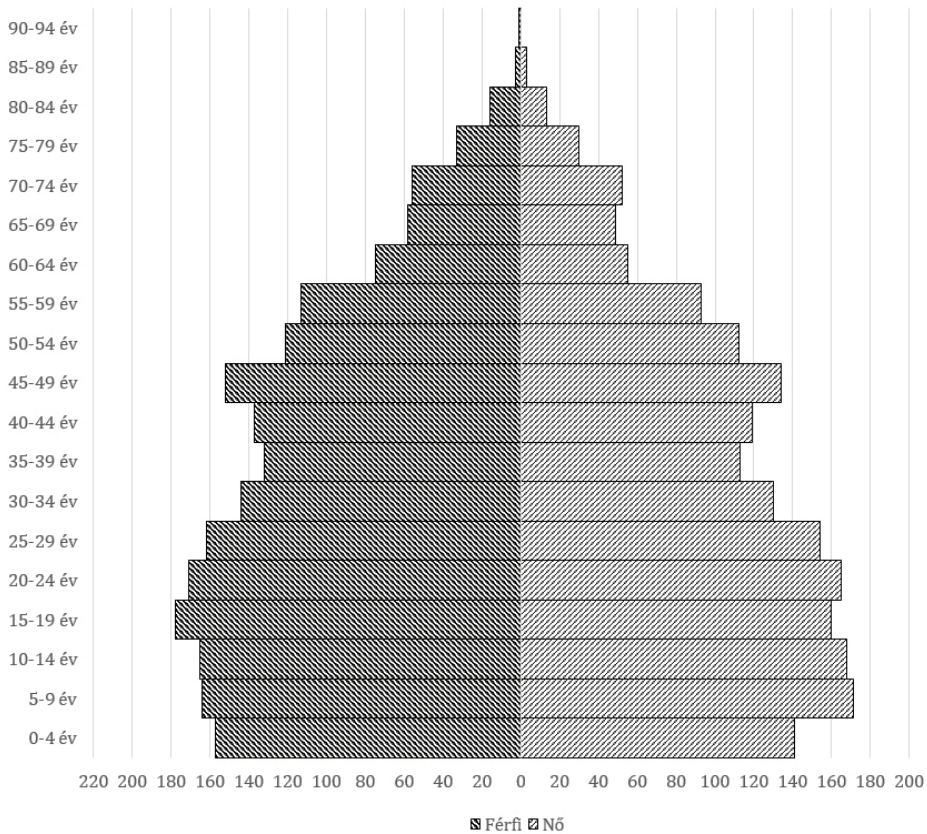
közlésére, amikor „a felmutatott keresztlevélből meggyőződött, hogy folyamodó a törvényes teljes kort folyó évi november 29-én már elérte”.³³ Ezt a gyakorlatot támasztja alá közvetett módon az is, hogy a nagykorúsított Ráday Pálon kívül a főrendiház valamennyi tagja betöltötte a 24. életévét, amikorra igazolásra került. A fenti diagram első oszlopa ebből következően csonka, hiányoznak belőle a 20–23. éves korosztályok. Összességében nézve az látszik, hogy a főrendiházi reformot közvetlenül megelőző időszakban a „törvényes teljes kort” elérő, vagyis a 24 éven felüli férfiak voltak jogosultak a „kegyelmes királyi meghívólevélre”. Ez alól csak az esetlegesen nagykorúsítottak jelenthettek ritka kivételt.

A magyar főnemesség 1885. május 20-án élő 3913 tagjából tehát az imént leírtaknak megfelelő demográfiai jellemzőkkel rendelkezőket kell kiválogatni ahhoz, hogy összehasonlíthassuk őket a főrendiház aktuális tagságával. A 3913 személyből 3900 fő (99,6%) születési időpontját ismerjük (3581 személyét napra pontosan, 319 fő esetében csak az évet).³⁴ Ennek alapján jelen esetben is kiszámolható a kérdéses személyek életkora.³⁵ Egy csoport nemi és életkori szempontok szerinti tagoltságának szemléltetésére az úgynevezett korfa a legmegfelelőbb diagramtípus, ahol a függőleges tengelyen feltüntetett életkori kohorszokhoz tartozó férfiak és nők számát egy-egy szalagdiagram hossza mutatja. Az alábbi diagramról leolvasható az ismert születési időponttal rendelkező magyar főnemesség száma, nem és életkori csoportok alapján tagolva, a régi főrendiház működésének utolsó napjára vonatkozóan.

³³ Főrendiházi irományok 1884–1887. 1. kötet 255. 55. szám

³⁴ A születési időpont ismeretének hiányában közvetett adatok alapján is lehetséges az illető életben léteire következtetni. Mindez természetesen azt már nem teszi lehetővé, hogy életkori vizsgálatokba is bevonjuk az adott személyt.

³⁵ Az eljárásra vonatkozóan lásd a 28. lábjegyzetet!

2. ábra
A magyar főnemesség korfája (1885. máj. 20.)

1885 májusának végén 2042 férfi (52,2%) és 1871 nő (47,8%) alkotta a magyar főnemességet, akiknek (pontosabban az ismert születési időponttal bírónak) az átlagéletkora 32 év volt. Mivel jelen esetben egy konkrét kérdésre – a reform előtti főrendiházban tagsági joggal rendelkező főnemesek arányára – keresem a választ, így nem szándékozom részletekbe menően jellemezni a főnemesség demográfiai viszonyait. Egy módszertani szempontból fontos problémára azonban mindenképpen fel kívánom hívni a figyelmet. Amint az közismert, a korfa az alakjával is fontos információkat közvetíthet. A létszámában gyarapodó társadalmak esetén a talapzat széles, a korfa alakja egy háromszöghöz hasonlít. (Oldalai annál meredekebbek, minél magasabb a várható átlagos élettartam.) Ezzel szemben a stagnáló társadalmakban a fiatalabb életkori csoportokba tartozók száma közel megegyezik a középkorúakéval, a fogyó népességű társadalmak esetében pedig a fiatalabb koh-

országok létszáma elmarad a középkorúakétól, azaz a korfa keskeny alapon állva felfelé egy kissé szélesedik. A magyar főnemességről készített fenti korfa egy fogyásnak indult, de jobb esetben is csak stagnáló létszámú csoport képét mutatja. (Erre egyébként más vizsgálatok is ráerősítenek.)³⁶ Maga a korfa azonban valamelyest biztosan eltúlozza ennek a mértékét. A probléma hátteréhez tudnunk kell, hogy a magyar hivatalos statisztika szerint az 1881–1890 közötti évek átlagában a szűkebb értelemben vett (Horvátország nélküli) Magyarországon minden 100 újszülöttből 37 nem élte meg az 5. születésnapját.³⁷ De nemcsak hazánkban, hanem a Monarchia másik felében is hasonló nagyságrendű problémát jelentett a gyermekhalálozás. Az osztrák statisztika a magyartól eltérő logikával nem az élveszületések, hanem a halálozások arányában mutatta ki ezt. Eszerint a Birodalmi Tanácsban képviselt tartományokban 100 halálozásból átlagosan 47 esett az 5 éven aluli gyermekekre 1885-ben.³⁸ A leírtaknak megfelelően azt kellene tehát tapasztalnunk, hogy például az 1885 tavaszán élő 54 főnemesi csecsemő – 1 éven aluli gyermek – egy jelentős része a következő években elhalálozik majd. Ehhez képest történetesen egyetlen olyan csecsemő sem szerepel a korfán, aki 5 éves kora előtt elhunyt volna. Bár a főnemesség egy (pillanatnyilag meg nem határozható) része a korabeli átlagembernél látványosan kedvezőbb körülmények között élt, azt bizonyára hiba lenne feltételeznünk, hogy a csecsemő- és gyermekhalálozás egyáltalán nem érintette őket. Véleményem szerint sokkal inkább a genealógiai kézükönyvekben kell keresni a hibát, vagyis abban, hogy az egészen fiatalon elhunytak többnyire kimaradtak ezekből a munkákból,³⁹ és ennek következtében az adatgyűjtésben sincsenek

³⁶ Lásd a 7. ábrát és annak szöveg környezetét ebben a kötetben, „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányban.

³⁷ Népszámlálás 1893: 1. rész 86–87.

³⁸ *Bewegung der Bevölkerung* 1888: IX.

³⁹ A korabeli genealógiai kézükönyvek szerzői az idővel egyre szaporodó szakmunkák és a saját kutatási eredményeik felhasználása mellett fokozottan számítottak az érintettek adatközléseire is – inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ez a törekvés Nagy Iván úttörő munkájának 1857-ben írt előszavában is felbukkan: „A legkimerítőbb adatokat tehát csak egyes családok mindenképpen elfogulatlan és hiteles közleményei nyújthatnák, ezt azonban egészen reményleni fajunk ismerete nem engedi” (Nagy 1857–1868: I. kötet IV.). Fél évszázaddal később Kempelen Béla már kifejezetten az üzleti haszon reményében jelentette meg az újabb és újabb családtörténeti műveit. E céltól vezérelve a remélt adatszolgáltatás egy új – az elkészült munka minőségét nem feltétlenül pozitív irányba befolyásoló – szemponttal is kiegészült. Egyik 1913-ban kelt levelében például az alábbi módon igazította el a hozzá forduló érdeklődőt: „Egyet azonban máris megjegyzek, hogy a családdal csak abban az esetben foglalkozhatom majd részletesebben, ha Uraságodat is munkánk előfizetői között tisztelhetjük”. Vagy egy év-

jelen. Azaz a korfa talapzata, a fiatalabb kohorszokba tartozók köre a valóságban szélesebb lehetett a fentebb látottaknál. Kérdésként merülhet fel ezek után, hogy mire használhatók, illetve mire nem használhatók a genealógiai munkákból nyert adatok. Először is számolnunk kell azzal, hogy ezek nem tartalmazzák a szóba jöhető személyek teljességét. Ebből adódóan a magyar főnemesség 1885. május 20-i létszámaként kimutatott 3913 fő egy minimális értéket jelent. Ennyien egészen biztosan voltak, viszont nem teljes az állomány: a pillanatnyilag még élő, ám csecsemőként vagy kisgyermekként néhány éven belül elhalálozó személyek hiányoznak a névsorból. Hozzá kell tenni, hogy ezt a következtetést egy konkrét időmetszetről tapasztaltak alapján vontam le. Nem azt állítom tehát, hogy általános érvénnyel kimaradnának a genealógiákból, de mindenesetre számításba kell venni a kisebb-nagyobb mértékű hiányuk eshetőségét. Bizonyos demográfiai kutatások – például a születés és a termékenység körébe tartozó vizsgálatok – elvégzésére így alkalmatlanok ezek az adatok. Jelen tanulmányban viszont elsődlegesen a 24 éven felüli, főrendiházi tagságra potenciálisan alkalmas főnemesek az érdekesek számunkra. Noha az adatgyűjtés a teljesség igényével történt, biztosak természetesen velük kapcsolatban sem lehetünk a teljes létszám meglétében. Ugyanakkor nincsen okunk a kisgyermekekhez hasonló, rendszerszintű hiányosságot vélelmezni.

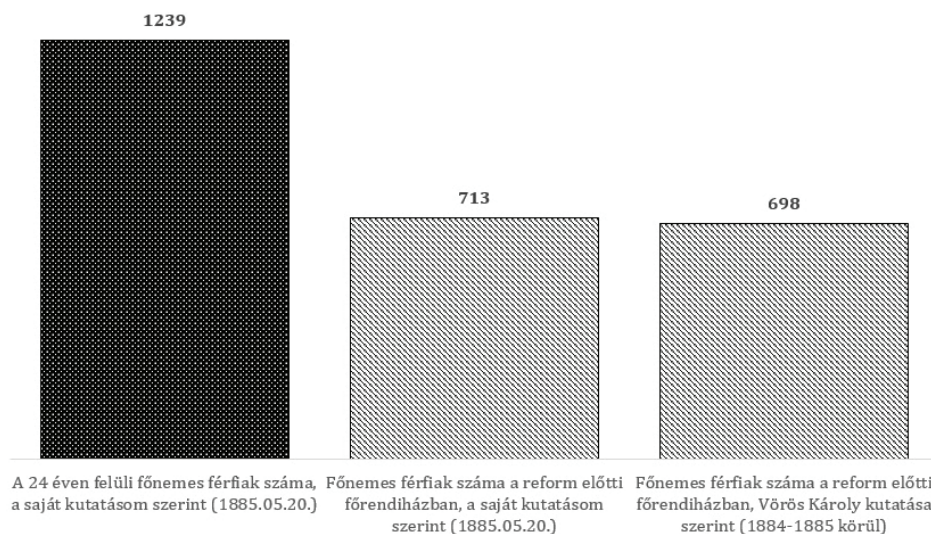
Mindezeket előre bocsátva, most már lehetőség kínálkozik a reform előtti főrendek, illetve a 24. életévüket betöltött magyar főnemes férfiak csoportjának összehasonlítására. Ehhez meg kell még említenem, hogy a 728 főnemesi címmel

vel később: „A küldött családtörténeti és leszármazási adatokat egész terjedelemben csak oly feltétel alatt közölhetem, ha ezt 30 koronával honorálni méltóztatik” (Az idézetek forrása: Török 2013: 147.). Többnyire azonban a Nagy Iván által megelőlegezett, az érdekeltek részéről valóban megmutatókozó közönyösség volt a hátráltató tényező. Kempelen az általa szerkesztett és 1931-ben kiadott Magyar főrangú családok címet viselő kötet előszavában megemlíti, hogy az eredetileg két vaskos kötetre tervezett munka „íránti érdeklődés sokkal mérsékeltebb volt, semhogy egy ilyen nagyszabású mű kiadásával járó jelentékeny kockázatot” magára vállalhatta volna. „A reá fordított rengeteg időnek tehát csak egy kis töredéke visszfénylik a jelen kötetben, melyben a legtöbb családot – érdeklődésük teljes hiányában – valóban csak »dióhéj«-ban tárgyalhattam, a kihalt családokat pedig éppen csak hogy felsorolhattam” (Kempelen 1931: 3.). Az említett munkákon kívül se szeri, se száma a különböző terjedelemben és színvonalon megírt, régebbi és újabb keletű genealógiai műveknek. Az adatbázisban esetlegesen előforduló hiányok pótlásához azonban szisztematikus levéltári és anyakönyvi kutatásokon alapuló munkákra lenne szükség, amelyek jelenleg csak elenyészően kevés nemzetség esetében állnak rendelkezésre (például: Merényi-Metzger 1997., Merényi-Metzger 1998a., Merényi-Metzger 1998b., Merényi-Metzger 2011a., Merényi-Metzger 2011b., Merényi-Metzger 2013., Merényi-Metzger 2016.). Be kell tehát érünk egy nem egészen teljes, de a lehetőségekhez képest azért arra törekvő adatbázissal.

bíró főrend közül nem mindegyik volt magyar főnemes. Itt 13 olyan személyről van szó, akik – az igazoló bizottság minden igyekezte ellenére – „per abusum” foglalták el a helyüket, azaz úgy éltek a magyar főnemességet megillető törvényhozói jogokkal, hogy leszármazásuknál fogva ez nem illette volna meg őket.⁴⁰ További 2 idegen főnemes pedig hivatalviselő tagok között volt jelen.⁴¹ Így összesen 15 főről van szó. Velük nem számolva, 1885. május 20-án 713 magyar főnemes foglalt helyet a főrendiházban.

⁴⁰ Br. Apfaltrern Rezső, gr. Berchtold Zsigmond, gr. Breuner Ágoston, gr. Buttler Sándor és Aladár, gr. Degenfeld-Schomburg Adolf, gr. Königsegg Fidél, hg. Lamberg Gusztáv, gr. Lamberg József és Károly, gr. Mittrowszky Wladimir, gr. Porcia Lajos, gr. Schaffgotsch Frigyes. Az elsőként említett kivételével az érintettek mindegyike olyan nemzetségből származott, amely rendelkezett Magyarországon honosított főnemesi ággal. Volt tehát mibe kapaszkodniuk: a főrendiházi tagságra jogosultak nyilvántartásának hiányosságai, valamint a sok generációval korábban élt indigenáktól való leszármazás ellenőrzésének nehézkessége lehetőséget kínált egyfajta fiktív rokonsági kötelék látszatának megteremtésére, függetlenül attól, hogy a jelentkező jó- vagy rosszhiszeműen járt-e el a királyi meghívólevél igénylésekor (Ballabás 2018: 75–77). Ugyanakkor az egyszer megszerzett jogot a továbbiakban nem vitatták el az illetőtől (és a leszármazottaitól) még akkor sem, ha ennek alapja utóbb valótlannak bizonyult. Az igazoló bizottság későbbi visszatekintése szerint ez az elv mutatkozott meg a reform során is, amikor „a jogosultság eredetét a törvény nem kívánta további vizsgálat tárgyává tenni, s nem kívánt kirekeszteni az új főrendiházból a régiben örökösjogon helyet foglalt olyan családokat, vagy azok egyes ágait, melyekre nézve a leszármazás már minden kétséget kizárólag nem állapítható meg. Nyilván mutatja a törvényhozásnak ezt az intencióját az a körülmény is, hogy a becikkelyező törvény a reform előtti utolsó (1884/7.) főrendi névjegyzékben szereplő összes családokat tartalmazza, azoknak kivételével, amelyek időközben fiágon való kihalta megállapítható volt” (Főrendiházi irományok 1910–1918. 23. kötet 513. 1428. szám).

⁴¹ Báró Hornig Károly scardonai címzetes püspökről, valamint báró Zsifkovics Jánosról, a horvát országgyűlés által delegált egyik követről van szó.

3. ábra

A főrendiház reform előtti tagsága és a 24 éven felüli magyar főnemes férfiak száma

Vörös Károly adatai alapján az 1884–1887. évi országgyűlés első ülészakának főrendiházába 698 (máshol 699) főnemes személy kapott meghívást,⁴² míg a saját kutatásom szerint 1885. május 20-án 713 magyar főnemes volt a főrendiház igazolt tagja. Az eltérés a két adat között viszonylag jelentéktelen, valószínűleg a forráskezelés különbözőségéből adódik.⁴³ Akár Vörösét, akár a saját adataimat nézzük, ezek jelentősen elmaradnak a 24 éven felüli magyar főnemes férfiak 1885. május 20-i létszámától: utóbbiak (minimálisan) 1239-en voltak, ezzel szemben a főrendiházban ugyanakkor mindössze 713 magyar főnemes rendelkezett a tagság jogával. Vagyis a teljes korú főnemes férfiaknak csak az 57,5%-a volt főrendi. Velük ellentétben 526-an (42,5%) nem szerepelnek az igazolt főrendek lajstromában.

⁴² Vörös 1987: 399., 401.

⁴³ Ahogy láttuk, a főrendiházba meghívottak 1884. szeptemberi listáját az elhunytak, hivatalukról leköszöntek, illetve a később igazoltak miatt alaposan korrigálni kell ahhoz, hogy megkapjuk az ülészak végére vonatkozó adatokat. Vörös tanulmánya sajnos nem tartalmaz lábjegyzeteket, s e tekintetben mindössze annyi derül ki belőle, hogy a Főrendiházi Irományok köteteire támaszkodott.

Megjegyzendő továbbá, hogy míg az említett 698 fő pusztán egy többé-kevésbé pontos szám, addig az általam feltárt adat háttérében 713 konkrétan beazonosított személy áll. Ez teszi lehetővé a további elemzéseket, a különböző csoportok egymással való összevetését.

Mindebből következően hibásnak minősíthető Vörös Károly azon eljárása, amely egyenlőségjelet tesz a főrendiház reform előtti tagsága és a magyar főnemesség létszáma közé – ez a megfeleltetés ugyanis, úgy tűnik, nem igazolható.⁴⁴ Ebből adódóan nem látszik értelme annak, hogy a főnemesség egészére vonatkoztatva messzemenő következtetéseket vonjunk le a főrendiházi reform eredményéből, a cenzusnak eleget tenni képes személyek és a kiesettek arányából. Megkockáztathatnánk persze egy olyan narratívát, amelyben a reform előtti főrendiházat félretéve, most már az 1239 felnőtt főnemes férfihoz viszonyítjuk a 198 „megmaradt” főrendet, ezzel 15,9%-ra csökkentve a főnemességen belül a vagyoni képesítésnek megfelelni tudók arányát. Ezt a megoldást azonban szintén el kell vetnünk. Hiszen a felhasznált források nem igazolhatják az ebben rejlő hallgatólagos prekonceptiót, amely szerint kizárólag azok a főnemesek adóztak volna minimum 3000 forinttal a földingatlanjaik után, akik meghívást kaptak a reform utáni főrendiházba.

Konklúzió

Vörös Károly elképzelése szerint a tanulmánya egyfajta kísérlet volt „a főnemesség 1880-as évekre jellemző teljes létszámának, ezen belül a hazai eredetű és az indigenátust nyert családok és tagjaik arányának számbeli megállapítására, a legnépesebb főrangú családok-nemzetségek kiemelésére, az így nyert kategóriák egy meghatározott vagyoni-jövedelmi választóvonal szerinti megoszlásának kimutatására, – és az ezek során megoldandóként jelentkező további problémák számba vételére.”⁴⁵ A fentiekben kiderült azonban, hogy a főrendiház reform előtti tagsága megközelítőleg sem azonos a korabeli magyar főnemesség teljes létszámával. Az e feltételezésen alapuló következtetések tehát nem adhatnak valós válaszokat a felvetett problémákra. A főrendiházi reform és a magyar főnemesség birtokviszonyainak esetleges összefüggései egyébként is sokkal komplexebb megközelítést igényelnek annál, mint ami egyetlen időmetszet alapján elmondható erről a témáról. A törvény ugyanis rugalmasan kezelte a cenzusnak való megfelelést: amennyiben az „érintett családok tagjainak valamelyike nem bír a megállapított vagyoni képesítéssel, vagy ha azt későbbben elveszti, azon időtől fogva rá nézve a jog szünetel, de feléled ismét, ha ezen képesítést

⁴⁴ A főrendi tábla tagságának és a magyar főnemesség létszámának feltételezett azonossága más-nál is felbukkan. Pálmány Béla így ír a főrendek névsoráról „Szerencsére van egy korabeli hiteles és hivatalos forrástípus, amely időközönként egyfajta népszámlálást készít a szűk főrendi hatalmi csoport egészéről, úgy, hogy egyúttal lehetővé teszi családjaik, rangjaik, címeik, tisztségeik azonosítását is” (Pálmány 1997: 49.).

⁴⁵ Vörös 1987: 397.

később megszerzi”.⁴⁶ Vagyis magából a reformból nem következik automatikusan az, hogy akik 1885-ben esetleg nem feleltek meg az örökös jogú tagság feltételeinek, azok a későbbiekben sem lesznek erre képesek. A kiesetteknek vagy azok leszármazottai számára volt visszaút a főrendiházba – ahogy az egyszer megállapított vagyoni képesítést el lehetett utólag is veszíteni. A magam részéről így nem érthetek egyet Vörös azon koncepciójával sem, amelyet úgy fogalmazott meg, hogy „a személyek szintjén végzendő kutatásokban a családokon belül következetesen szétválasztandónak tartjuk a főrendiházban bent maradt és onnan kihullott személyeket”.⁴⁷ Én úgy vélem, hogy a főrendiház 1885. évi reformja nem egy véglegesen eldöntött helyzetet eredményezett, amelynek nyomán egyszer s mindenkorra elkülöníthetők lennének egymástól a „deklasszálódott” és a „vagyonos” elemek. Maga a főnemesség vagyoni helyzete pedig ennél sokkal differenciáltabb megközelítést igényel. A reform hatását folyamatában lenne célszerű vizsgálni, miközben figyelmet kellene fordítani a vagyoni képesítés megszerzését befolyásoló tényezők árnyalt bemutatására is.

⁴⁶ 1885: VII. tc. 3. §

⁴⁷ Vörös 1987: 405.

A főrendiház örökös jogú tagsága az 1885. évi reform után¹

A reform következtében 1885 szeptemberének végén már új szabályok alapján, részben új összetétellel került egybehívásra a főrendiház. A korábbiakhoz képest immáron nem kaptak meghívót a vármegyék élén álló főispánok, valamint – a nádorfehérvári és a tinnini kivételével – a címzetes római katolikus püspökök. Ugyanakkor meghívást nyertek a protestáns egyházak eddig mellőzött képviselői, a Királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke. (1897. január 1-től csatlakozik majd hozzájuk a királyi közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke is.²) Mellettük a régi gyakorlat szerint, hivatali idejük alatt továbbra is a főrendiház tagjai közé számították a római- és görögkatolikus érsekeket, megyéspüspököket, a görögkeleti egyháznagyokat, a pannonhalmi főapátot, a jászói prépostot és a vránai perjelt. A világi főurak közül pedig az ország zászlóseit, a pozsonyi grófot és a két koronaőr, továbbá a fumei kormányzót.³ A horvát országgyűlés az eddigieknek megfelelően választott képviselőket küldött a főrendiházba.⁴ A felsoroltakon kívül személyre szólóan meghívást kapott az uralkodóház valamennyi teljeskorú főhercege,⁵ a király által élethossziglan kinevezett maximum ötven fő (ilyeneket a korábbi törvények szintén nem ismertek), és az örökletes főnemesség tagjai – amennyiben megfeleltek az előírt vagyoni censzusnak. Az 1885. évi VII. törvénycikk azonban nemcsak vagyoni képesítést írt elő az örökös jogú tagok számára, hanem kimond-

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² 1896: XXVI. tc. 3. §

³ 1885: VII. tc. 4. § A zászlósurak 1848 és 1918 közötti szerepére és archontológiájára nézve lásd: Ballabás 2016.

⁴ 1885: VII. tc. 1. § d)

⁵ Szabó Dániel szerint „Az 1885-ös reform előtt és után is tagjai voltak a főrendiháznak az uralkodó család nagykorú főhercegei” (Szabó 1999: 97). A valóságban azonban a reformot megelőzően csak azok kaptak közülük meghívást, akik a magyar Szent Korona országainak területén földingatlanlannal bírtak (Szerencs 1893: 1.).

ta azt is, hogy a későbbiekben főnemesi rangra emelkedő személyek csak abban az esetben lehetnek a főrendiház tagjai, ha ezzel az uralkodó – a minisztertanács javaslatára – kifejezetten megadományozza őket.⁶ A nem született magyar állampolgárokat, ugyancsak a minisztertanács ajánlatára, az országgyűlés ruházhatta fel ezzel a joggal.⁷ Az eddig említetteken kívül élethossziglan a főrendiház tagja maradhatott még egyszeri alkalommal megválasztott ötven, a reform végrehajtása következtében (bármilyen okból) kieső személy.⁸

Az örökös jogú tagok száma és különböző szempontok szerinti aránya

Az 1884–1887. évi országgyűlés második ülészakájának kezdetén, 1885. szeptember 26-án 373 meghívott, illetve a tagsági jogcímek közötti átfedések miatt ténylegesen 361 személy foglalhatott helyet a főrendiház padsoraiban. Közöttük 259-en főnemesek voltak, az örökös jogon meghívott tagok száma pedig (a Habsburg főhercegek nélkül, akikre nem vonatkozott a cenzus) 204 fő volt.⁹ Az így vázolt tagsági kör képezi tehát a kiindulópontot a folytatáshoz.

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk a következőképpen körvonalazta a tagság nyilvántartásának rendjét: „A főrendiház minden országgyűlés kezdetén, midőn az igazolási eljárás befejeztetett, összes jogosult tagjainak névsorát összeállíttatja és kinyomatja, s egyuttal intézkedik az iránt, hogy az országgyűlés tartama alatt jogosultságot nyert új tagok nevei is, igazoltatásuk után, ezen névsorba fölvétessenek; azoknak nevei pedig, kik a jogosultságot bármely okból állandóan vagy ideiglenesen elvesztették, az ok megjelölése mellett, a névsorból töröltessenek”.¹⁰ Az igazoló bizottság által az országgyűlések megnyitásának idejére összeállított lista, illetve

⁶ Az 1886. évi VIII. törvénycikk 4. §-a szerint az ilyen módon örökös tagsági jogot szerzőket minden országgyűlés utolsó ülészakájában törvénybe kellett iktatni, amelyre ténylegesen négy esetben került sor (1887: XXXIV. tc., 1896: XXXII. tc., 1901: XXII. tc., 1915: VII. tc.). Az 1916–1918-ban főrendiházi tagságot nyertek becikkelyezése már nem történt meg.

⁷ 1885: VII. tc. 2. § c). Erre mindössze négy személy esetében került sor: Wimpffen Szigfrid és Simon, Trauttenberg Frigyes (1904: XIII. tc.), valamint Woracziczky János (1914: XXVI. tc.).

⁸ 1885: VII. tc. 25. § Az 1885. május 15-én lezajlott főrendiházi választás eredményeképpen a tagsági jogát élete végéig megtartó 50 főrend között ott találjuk Kubicza Pál trencsényi és Szmrecsányi Dáriusz árvai főispánt, valamint Majer István stagnói és Rónay Jácint skutari címzetes püspököket is (Főrendiházi napló 1884–1887. 1. kötet 300.).

⁹ Lásd „A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma” című tanulmányt ebben a kötetben.

¹⁰ 1885: VII. tc. 21. §

ennek folytatólagos kiigazításai az eddigi gyakorlatnak megfelelően a továbbiakban is megjelentek az Irományok köteteiben. Az igazolási esetek alkalmankénti jegyzőkönyvezése és közzététele mellett a tagság naprakész igénnyel vezetett nyilvántartásáról a főrendiház 1886. január 30-án elfogadott házszabálya rendelkezett,¹¹ amely alapján az igazoló bizottság február 8-i ülésén határozott a végrehajtás mikéntjéről.¹² „A főrendiház tagjainak Nyilvántartó Könyve” címet viselő vaskos kötetbe minden országgyűlési ciklus elején, új fejezetet nyitva, bevezették a főrendiház tagjainak aktuális listáját, amiről később – a megfelelő magyarázó szöveg kíséretében – lehúzták az időközben kiesett tagokat, illetve a lajstrom végére folytatólagosan beiktatták az adott országgyűlés megnyitása után királyi levelet nyert személyeket. Ugyanebben a kötetben külön nyilvántartást vezettek – szintén országgyűlési ciklusonként – a tagsági jogok megszűnéséről, szüneteléséről és feléledéséről, valamint a halálozásokról.¹³ Ez a forrás fontos, de önmagában nem elégséges segédlet a főrendek adatbázisának összeállításához. A kisebb-nagyobb hiányok és következetlenségek mellett ki kell emelnem, hogy a jegyzéket az újjászervezett főrendiház működésének megkezdése után fél évvel kezdték csak vezetni, így a reformot követő első (csonka) ciklusra vonatkozóan kevésbé használható. 1913 elején pedig abbamaradt a nyilvántartás folyamatos kiegészítése. Egyedül az elhalálozott főrendek listáját aktualizálták utóbb 1915 nyaráig.¹⁴ Emiatt a Nyilvántartó Könyv mint alapvető forrás mellett bevontam a kutatásba a főrendiház igazoló bizottságának jegyzőkönyveit,¹⁵ valamint a ház Naplóit és Irományait is. Az említett források mellett számos egyéb, a nyilvánosság tájékoztatását szolgáló munkában is közzétételre került a főrendiház tagjainak éppen aktuális névsora.¹⁶ Ezek közös jellemzője azonban, hogy csak egy-egy, konkrét dátumhoz sokszor nem is köthető időmetszetben közlik az egyébként folyamatos változásban lévő tagságot.

¹¹ Szerencs 1893: 162–164.

¹² MNL OL K 3 – Főrendiház – Elnöki iratok – 85. csomó 133–134.

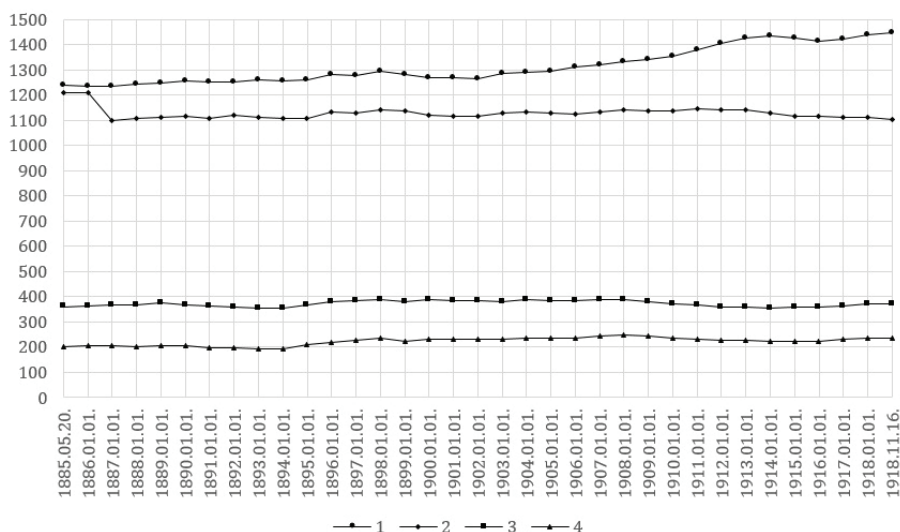
¹³ MNL OL K 4 – Főrendiház – Általános iratok – 84. kötet

¹⁴ MNL OL K 4 – Főrendiház – Általános iratok – 84. kötet 348., 646–650.

¹⁵ MNL OL K 3 – Elnöki iratok – 72–86. csomó. Az igazoló bizottság jegyzőkönyveit rendszerint megjelentették a Főrendiházi Irományok köteteiben is.

¹⁶ A főrendiház tagjainak rövid életrajzait tartalmazó első országgyűlési almanach 1887-ben látott napvilágot Halász Sándor szerkesztésében. Ezt a korszakunk folyamán országgyűlési ciklusonként követte egy-egy, eleinte Sturm Albert által szerkesztett, majd később az ő nevével fémjelzett kötet. Emellett 1906-ban és 1910-ben más vállalkozások is megjelentették a maguk almanachját. Rendszertelenül, de az almanachoknál általában sűrűbb időközönként jelent meg hivatalos kiadásban a főrendiház név- és lakjegyzéke, amely a főrendek felsorolása mellett azok állandó lakóhelyéről és budapesti tartózkodási helyéről is információkat közölt. A Magyarország Tiszti Cím- és Névtára évente megjelenő kötetei szintén tartalmazzák a főrendiházi tagok névsorát.

A fenti adatok birtokában nézzük meg tehát, hogy hány tagja volt a reform utáni főrendiháznak, ebből mennyien voltak örökös jogú tagok, illetve ezek az adatok hogyan viszonyulnak a korszakban élő nagykorú főnemesek létszámához. Első lépésként az adatbázisomban szereplő, 1885. május 20. és 1918. november 16. között élő 6877 magyar főnemes személyből kiválasztottam a 24 éven felüli férfiakat.¹⁷ Ehhez az életkor tekintetében viszonyítási alapnak a két említett időpontot, valamint a köztük lévő évek január 1-jét tekintettem. A 3684 férfi közül 3633 fő (98,6%) születési időpontja ismert számomra (3413 személyé napra pontosan, 220 fő esetében csak az év). A pontos születési dátummal bíró főnemeseknél korévvel, azaz a betöltött életkorral számoltam, a többiekénél pedig a születési és a tárgyévközti különbséget vettem. A 1. ábra 1. vonaldiagramján az ő létszámuk alakulása látható.

1. ábra

A nagykorú magyar főnemesek és a főrendiház tagjainak száma (1885–1918)

- (1) 24 éven felüli főnemes férfiak
- (2) A főrendiházi tagság elvi jogával rendelkező 24 éven felüli főnemes férfiak
- (3) A főrendiház tényleges tagsága
- (4) Örökös jogú magyar főnemes tagok

¹⁷ A magyar főnemesség fogalmáról, létszámáról és a felhasznált forrásokról bővebben lásd „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányt ebben a kötetben. A kutatás módszertanáról és az adatbázisról részletesen lásd: Ballabás 2018. 17–27.

A vizsgált időszakban élő nagykorú főnemes férfiak száma a kezdeti 1239 főről a korszak végére 1446 főre (116,7%) emelkedett. Csakhogy korántsem minden 24 éven felüli (a vagyoni cenzusnak egyébként megfelelő) főnemes férfi kaphatott királyi meghívólevelet. Az a folyamat, amelynek révén a főnemesi cím és a főrendiházi tagsági jog végleg elvált egymástól, három szakaszban zajlott le. Először 1840-ben fordult elő, hogy 17 frissen honosított személytől kifejezetten megtagadták a személyes törvényhozói jogokat.¹⁸ Ők és a leszármazottaik tehát – 1885 tavaszán 29 fő – eleve nem jöhettek szóba a főrendiház tagjaként. A második lépést a főrendiházi tagságra jogosult „családok” törvénybe iktatása jelentette 1886-ban. Pontosabban szólva most azok érdekeseke a számunkra, akik valamilyen oknál fogva kimaradtak az 1886. évi VIII. törvénycikkből. Ők ugyanis a továbbiakban már nem tartoztak a meghívóra jogosultak közé. Bár a tévedésből hiányzók előtt nyitva állt a jogorvoslat lehetősége, de ezzel az idők folyamán mindössze ketten éltek: az 1896. évi XXXI. törvénycikk alapján pótlólag beiktatást nyert a Thoroczkayak bárói ága és a muraniczi Horváth nemzetség, melyeket a törvény indoklása szerint annak idején a névjegyzék összeállítói kihaltak vélték.¹⁹ Az 1886. március 22-én szentesített törvényből hiányzó 31 nemzetség többsége azonban, úgy tűnik, már elviekben sem tartott igényt a főrendiházba való meghívásra.

Végül a harmadik, a hatását folyamatosan is éreztető stádiumot maga a főrendiház reformja jelentette. Az ekkor hozott szabályok szerint az új főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga is. Ezt külön (részben utólagosan) adományozta az uralkodó: az 1885 és 1918 közötti időszakra eső 232 rangemelés kedvezményezettjei közül 50 fő (21,6%) részesült ebben a kegyben, ellenben 182 személy (78,4%) nem kapott meghívást a törvényhozás második kamarájába.

¹⁸ Az országgyűlés általi honosítások három évszázados történetében mindössze 13 személynél említik a törvények (1715: CXXX. tc., 1723: CXXIII. tc., 1723: CXXIV. tc., 1729: XLVI. tc., 1840: XLVI. tc., 1840: XLVII. tc.) a diétákon való személyes részvétel jogát. A gyakorlatban azonban azok is megjelenhettek, akiktől honosításuk alkalmával nem tagadták meg ezt a jogot. A főrendiházi reform végrehajtását előkészítő 21 tagú bizottság szerint „A mi a honfűsítettakat illeti, törvény alapján csak azon családok tarthatnának igényt a jegyzékbe való felvételre, melyeknek honfűsítése az ülés és szavazati jog becikkelyezése mellett történt. Azonban királyi kegyelem folytán számosan nyertek meghívót az ülés és szavazati jog külön becikkelyezése nélkül honfűsítettak sorából is, sőt egyes családok meghívására rendszeres gyakorlat fejlett ki. A hazai jogfejlődésben pedig a szokás törvényerővel bírván, a rendszeres meghívások folytán ezen családok jogosultságát kétségbe vonni nem lehetet” (MNL OL K 587 1. csomó – A. 1–2.). Velük szemben 1840-ben 17 személytől (14 nemzetségtől) *expressis verbis* megtagadták a személyes törvényhozói jogokat (1840: XLIX. tc., 1840: LI. tc., 1840: LIII. tc.).

¹⁹ Képviselőházi Irományok 1892–1896. 36. kötet 142.

²⁰ A táblázatban közölt adatok mindig a tárgyév egészére vonatkoznak. Az egyetlen kivétel az

	Örökös főrendiházi tagsági jog adományozása			Főnemesi rangemelés	
év ²⁰	gyakoriság	kumulált gyakoriság	kumulált százalék	kumulált gyakoriság	kumulált százalék
1885	6	6	12	6	2,5
1886	2	8	16	8	3,4
1895	12	20	40	35	15
1896	5	25	50	43	18,5
1897	3	28	56	49	21,1
1899	2	30	60	51	21,9
1902	3	33	66	61	26,2
1904	2	35	70	76	32,7
1905	1	36	72	91	39,2
1907	2	38	76	98	42,2
1910	2	40	80	128	55,1
1911	2	42	84	140	60,3
1914	2	44	88	180	77,5
1916	5	49	98	196	84,4
1918	1	50	100	232	100

2. ábra

Az örökös főrendiházi tagsági jog és az új főnemesi rangemelések adományozásának időbeli megoszlása 1885 után

Az örökös főrendiházi tagsági jogok adományozása sem időben, sem a rangemelésekhez viszonyítva nem volt egyenletes. A 2. ábra alapján a főrendiházba szülő belépőt eleinte bőkezűbben adományozták: az 1885 és 1918 között eltelt 33 évnyi időszaknak már az első harmadában gazdára talált a tagsági jogok fele, az időszak felénél pedig a kétharmada. Ugyanebben az időpontban még minden második rangemelésben részesült személy elmondhatta magáról, hogy a főrendiházi jelenlétre is jogot kapott, míg 1918 őszén már csak minden negyedik-ötödik új főnemes büszkélkedhetett ezzel a kiváltsággal. Az 1. ábra 1. és 2. vonaldiagramját összevetve megállapítható, hogy a reform idején a nagykorú magyar főnemes férfiak 97,7%-a (1210 fő) lehetett volna jogosult a főrendiházi meghívóra. Ez az arány az említett 1886-os törvény hatására 89,1%-ra csökkent, ami a 20. század elejéig szinte változatlan maradt. (1902-ben 88,2% volt a jogosultak aránya.) Ettől kezdve viszont – a főnemesi rangemelések rohamosan növekvő száma, illetve ezzel párhuzamosan az örökös főrendiházi tagsági jog egyre ritkább adományozása miatt – látványosan eltávolodott egymástól a két görbe: 1918 őszén a nagykorú magyar főnemes férfiaknak már csak a 76,1%-a (1101 fő) bírt személyes törvényhozó jogokkal. Vagyis a korszakunk végén a megfelelő életkori csoportba tartozó főnemesek közel negyede akkor sem

1885. esztendő, amikor csak a reform utáni időszakot vettem figyelembe.

kaphatott meghívást a főrendiházba, ha esetleg rendelkezett a szükséges mennyiségű földbirtokkal.

A főnemesi cím és a főrendiházi tagság egymástól való elválása mellett elvileg korlátozó tényezőt jelenthetett még az a szabály, amely választás elé állította a más államok törvényhozásában is érdekeltet: ők csak abban az esetben lehettek az újjászervezett magyar főrendiház örökös jogú tagjai, ha 1885. július 1-ig, vagy a 24. életévük betöltése után hat hónapon belül „egyszer s mindenkorra” szólán kizárólagossági nyilatkozatot tesznek erre vonatkozóan.²¹ Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint 1885 tavaszán 21 olyan személy élt, aki a magyar főrendiház mellett az ausztriai törvényhozás valamelyik házában is érdekelt volt. Közülük egyedül herceg Windischgrätz Alfréd tett optálási nyilatkozatot, lemondva ezzel a főrendiházi tagságáról. Hat társát pedig (herceg Metternich Richárdot, gróf Chotek Ottót, gróf Lamberg Ferencet, gróf Mittrowszky Wladimirt, gróf Trauttmannsdorf Nándort és gróf Waldstein Ernőt) 1885 őszén az igazoló bizottság zárta ki a főrendek sorából. Ez a hét személy kellően nagy magyarországi földbirtokkal rendelkezett ahhoz, hogy meghívást nyerhessen a főrendiházba. A többieket viszont, akik eleve hiányoztak a cenzust teljesíteni képes főnemesek listájából, nem háborgatták ebben az ügyben. Velük szemben ekkor kifejezetten a magyar főrendiház mellett nyilatkozott herceg Lobkowitz Rudolf vezérőrnagy, valamint az olasz szenátus tagjaként is számon tartott herceg Odescalchi Líviusz. Az 1885 utáni teljes időszakot tekintve viszont mindössze egy esetet talált Tóth-Barbalics az optálásra: 1902-ben gróf Kinsky Ferenc lemondott a magyar főrendiházi tagság lehetőségéről. Végeredményében tehát megállapítható, hogy a reform ezen része nem került következetesen végrehajtásra. Életszerűtlen kíváncsi volt ugyanis, hogy a politikai pályájuk elején álló fiatal emberek olyan életkorban döntsének az egyik vagy másik állam törvényhozása mellett, vagyis zárják ki magukat örökre valamelyikből, amikor alkalmasint még egyiknek sem voltak a tagjai.²²

A főrendiházi tagként elvileg szóba jöhető személyek köre után nézzük meg azt is, hogy a vizsgált időszakban ténylegesen hány tagja volt az országgyűlés második kamarájának, s ezen belül hogyan alakult a vagyoni cenzusnak megfelelni képes örökös jogú tagok száma és aránya. Az 1. ábra 3. vonaldiagramja szerint az 1885. szeptember 26. és 1918. november 18. közötti korszakot tekintve a tagság teljes létszáma 353 (1894. és 1914. január 1.) és 390 (1898. január 1.) fő között mozgott. A vizsgált adatpontokat tekintve átlagosan 371,4 tagja volt a háznak. Ezen ingadozás mellett összességében nézve meglehetősen állandóságot mutatott az országgyűlés megreformált második kamarájának taglétszáma, amely a kezdeti 361-ről mindössze 370 főre

²¹ 1885: VII. tc. 2. § b)

²² Tóth-Barbalics 2017c: 195–205.

növekedett a vizsgált időszakban. A képet tovább árnyalhatja, ha a tagság kategóriánkénti összetételét és ezek változását is megnézzük.

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk öt különböző jogcímen adott lehetőséget a jelenlétre:

1. Örökös jogon kaptak meghívást az uralkodóház főhercegei és a vagyoni képesítéssel bíró főnemesei.
2. Méltóság vagy hivatal alapján foglaltak helyet a főrendiházban az ország zászlóssai (10 fő), a pozsonyi gróf, a két koronaőr, a fumei kormányzó, a Királyi Kúria elnöke és másodelnöke, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke. Az egyháziak közül pedig a latin és görög szertartású római katolikus érsekek és megyéspüspökök (29 fő), a nándorfehérvári és a tinnini címzetes püspök, a pannonthalmi főapát, a jászói prépost, a vránai perjel, a görögkeleti egyháznagyok (10 fő), az evangélikus, a református és az unitárius egyház képviselői (13 fő). Amennyiben minden pozíció be volt töltve, akkor ez maximálisan 74 személyt jelentett. Az imént felsoroltak mellett 1897-től a királyi közigazgatási bíróság elnöke és másodelnöke is helyet kapott a főrendiházban.²³
3. A tagság megszerzésének harmadik lehetőségét az uralkodó általi élethossziglani kinevezés jelentette. A törvény rendelkezésének megfelelően ezek száma kezdetben 30 fő lehetett, amely létszám fokozatosan, évenként 5 kinevezettel számolva legfeljebb 50 főre növekedhetett.
4. A horvát országgyűlés három főt küldhetett a főrendiházba.
5. Végül átmeneti intézkedésként szintén élethossziglan kapott meghívást a reform következtében a főrendiházat elhagyni kényszerülő tagok közül 50 fő.

A fentiek értelmében a méltóság vagy hivatal alapján jelenlévők, illetve a horvát képviselők száma lényegében adott volt, amit csak az esetlegesen üresedésben lévő állások befolyásoltak időlegesen. Ehhez képest a többi kategóriára tagsága az adott törvényi keretek között többé-kevésbé rugalmasan változhatott. Az uralkodó által élethossziglani kinevezésben részesített személyek az újjászervezett főrendiház megalakulásakor ténylegesen 29-en voltak, mivel az ugyancsak kinevezett Ordódy Pál volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter időközben elhunyt.²⁴ A törvényben rögzített maximumot 1894 folyamán érte el először a számuk. (Erre történetesen nagy szüksége is volt a kormánynak – de erre majd a későbbiekben még visszatérek.) Az évente kinevezhető tagok számának limitált volta miatt vi-

²³ 1896: XXVI. tc. 3. §

²⁴ Főrendiházi Irományok 1884–1887. 3. kötet 2. 170. szám

szont egyáltalán nem magától értetődő, hogy ezt a létszámot folyamatosan fenn lehet tartani. Először 1907-ben fordult elő, hogy a kinevezések szinte teljes elmaradása miatt érzékelhetően csökkent az állomány létszáma.²⁵ Ezt a következő esztendőben a kedvezően alakuló halálozási adatoknak köszönhetően még sikerült kompenzálni,²⁶ így az év végén 49 élő kinevezett tagja volt a főrendiháznak. 1909-ben azonban a végórát élő Wekerle-kormány már egyáltalán nem nevezetett ki új tagokat, ellenben az év folyamán elhunyt 5 fő, akiket 1910 nyaráig további 3 fő követett a sírba, egy személy pedig országgyűlési képviselővé választása miatt mondott le a tagsági jogáról. Hiába intézkedett tehát a Khuen-Héderváry-kormány az év októberében a maximálisan lehetséges öt személy kinevezéséről, ezzel még mindig öt fős elmaradásban volt a komplett létszámhoz képest, amit majd csak 1915 folyamán sikerül ledolgozni. Az élethossziglan kinevezett tagok számában megfigyelhető hullámvázhoz képest az élethossziglan választott tagok száma értelemszerűen folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott, hiszen ők nem rendelkeztek utánpótlással. Ugyanakkor az országgyűlési képviselőség, amelyre számos példa volt a körükben, az örökös tagokhoz hasonlóan náluk nem jelentett kizáró akadályt, hanem csak a főrendiházi tagsági jog gyakorlásának szünetelését eredményezte.²⁷ Az élethossziglan választott tagok közül így elhalálozással, esetleg lemondással lehetett kikerülni.²⁸ Az 1885. szeptember 26-án 50 főt kitevő csoportból még abban az évben elhunyt egy személy, majd az évtized végéig további 8 fő. Az 1890-es években 14, az új évszázad első évtizedében 7, az 1910-es években pedig 8 fő távozott a választott tagok sorából. 1918. november 16-án már csak tizenketten voltak életben.

Az élethossziglan kinevezettekkel szemben a főrendiház örökös jogú tagjainál elvileg nem volt felső korlátja a létszám növekedésének. E csoportot azonban érdemes kettéválasztanunk. Noha a törvény betűje szerint „a felsőges uralkodóház teljeskorú főhercegei” is ezen a jogcímen kerültek meghívásra, nekik nem kellett megfelelniük a census által támasztott vagyoni követelményeknek.²⁹ A korszak elejét és végét tekintve egyaránt 20-20 Habsburg főherceget találunk a törvényhozás második kamarájában, akiknek a létszáma a szélsőségeket tekintve 23 (1889. január

²⁵ 1907-ben 1 fő került kinevezésre, 6 fő elhalálozott

²⁶ 1908-ban 5 fő került kinevezésre, 1 fő elhalálozott

²⁷ 1885: VII. tc. 25. §

²⁸ Utóbbira mindössze egy példa volt az idők során: Esterházy Pál Antal herceg 1894 tavaszán a vagyoni képesítést megszerezve átsoroltatott az örökös jogú tagok közé.

²⁹ 1885: VII. tc. 2. § Emellett lényeges különbség még, hogy az uralkodóház főhercegei már a 18. életévük betöltésével teljeskorúak lettek (Szerencs 1893: 7).

1.) és 13 (1917. január 1.) fő között ingadozott. Mellettük az örökös jogú tagok döntő hányada a főnemességből került ki. A kormány már a reform előkészítése során megpróbálta megbecsülni annak várható hatását, illetve, amint az a Tisza Kálmán által 1884. október 20-án beterjesztett törvényjavaslat indoklásában olvasható, egyenesen az ideálisnak tekintett létszámhoz igazították a census mértékét: „az adótétel azon szempontból állapított meg, hogy az örökösödés jogán tagok száma körülbelül 250-et tegyen, s az elhalálozás és nagykorúvá tétel, valamint a vagyoni helyzet változásához képest ezen számhoz álljon közel”.³⁰ Néhány hónappal később viszont, a javaslat országgyűlési vitája során, már árnyaltabban fogalmazott Tisza: „A 250-es szám – úgy van, azt hiszem az indoklásban is, úgy mondtam én is mindenütt – az, mely esetleg maximuma lehet az én contemplatióm szerint az örökös tagoknak. Az én adataim szerint az örökös tagok száma ma 220 körül lesz”.³¹ A vagyoni képesítéssel bíró nagykorú főnemes férfiak listájának összeállítása az 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint ugyanarra a 21 tagú bizottságra hárult, amely a tagságra elvileg jogosult „családok” névsorát is megállapította. Az 1885. május 3-án és 5-én lezajlott tanácskozás során a miniszterelnök által beterjesztett listából kiindulva, azt a vagyoni, életkori és a főrendiházi tagságra való jogosultság egyéb szempontjai szerint felülvizsgálva³² alakult ki az a 201 tételt tartalmazó névjegyzék, amelyet május 19-én hozott nyilvánosságra a hivatalos lap.³³ Az utólagos felszólamlásokat és a következő hónapok halálozási adatait is figyelembe véve, ahogy korábban láttuk, végül is 204 igazolt örökös jogú főnemes tagja volt szeptember 26-án a főrendiháznak. Bár ez utóbbi időpont vonatkozásában nem bizonyult helytállónak, a korszak egészét tekintve mégsem áll távol a valóságtól a Tisza által prognosztizált létszám. Az örökös jogú főnemes tagok maximuma ugyanis ténylegesen 248 fő volt (1908. január 1.),³⁴ míg átlagosan 223 személy tartozott ebbe a körbe. Végül a főrendiház üléseinek berekesztése idején 237 örökös joggal regisztrált főnemes tagja volt az országgyűlés második kamarájának. E főbb sarokpontok rögzítése mellett érdemes megvizsgálni a létszám alakulásában megfigyelhető tendenciákat és az ezek mögött sejtethető okokat is.

³⁰ Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 144. 9. szám

³¹ Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 109. 1882. február 12.

³² MNL OL K 587 1. csomó - A

³³ Budapesti Közlöny: 1885. május 19. 4–5.

³⁴ A legalacsonyabb létszámot, 196 főt, 1893. és 1894. január 1-jén rögzítettem.

Az örökös jogú tagság létszámát befolyásoló tényezők

A magyar főnemesség egy jelentős része, ahogy az 1. ábrán is láttuk, nem volt jelen a reform utáni főrendiházban. E kérdéssel kapcsolatban 1987-ben Vörös Károly publikált alapvető és azóta is sokat idézett tanulmányt.³⁵ Megállapítása szerint az ekkor törvénybe iktatott 3000 forintos vagyoni census³⁶ következtében láthatóvá vált, hogy „a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-[á]nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújt 3 ezer forinton felüli adónak megfelelő jövedelmet”.³⁷ Jelen esetben azonban nem az idézett (egyébként vitatható érvényű³⁸) arányok a lényegesek. A tanulmány fő mondanivalója ugyanis abban összegezhető, hogy a főrendiházi reform eredménye és a főnemesség földbirtokviszonyai szoros összefüggésben állnak egymással, mintegy átkonvertálhatók egymásra. Vörös és a nyomdokain járó szakirodalom logikája szerint a távol lévők azért hiányoznak a megreformált főrendiházból, mert nem rendelkeznek a törvényben megkívánt vagyoni képesítéssel.³⁹ E felfogás szerint az örökös jogú tagság létszámát alapvetően a földbirtokviszonyokban bekövetkezett változások és a demográfia folyamatok szabályozzák: egyesek elveszítik a birtokaikat, mások talán szerencsésen földingatlanhoz jutnak, az elhunytak helyébe pedig az örökösök generációjának képviselői lépnek, léphetnek. Vagyis egyfajta természetes cserélődés alakítaná a census alapján meghívott főrendek állományának személyi összetételét. Mindemellett a korszak hazai földbirtokviszonyaival foglalkozó szakirodalomból az is tudható, hogy a főnemesi nagybirtokosok helyzete sokat romlott ebben az időszakban. Bár e folya-

³⁵ Vörös 1987.

³⁶ A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint a továbbiakban csak azok a nagykorú magyar főnemes férfiak maradhattak, illetve lehetek a főrendiház tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és hasznélvezői, vagy életfogytiglan hasznélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataster alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 frtot tesz osztrák értékben” (1885: VII. tc. 2. §).

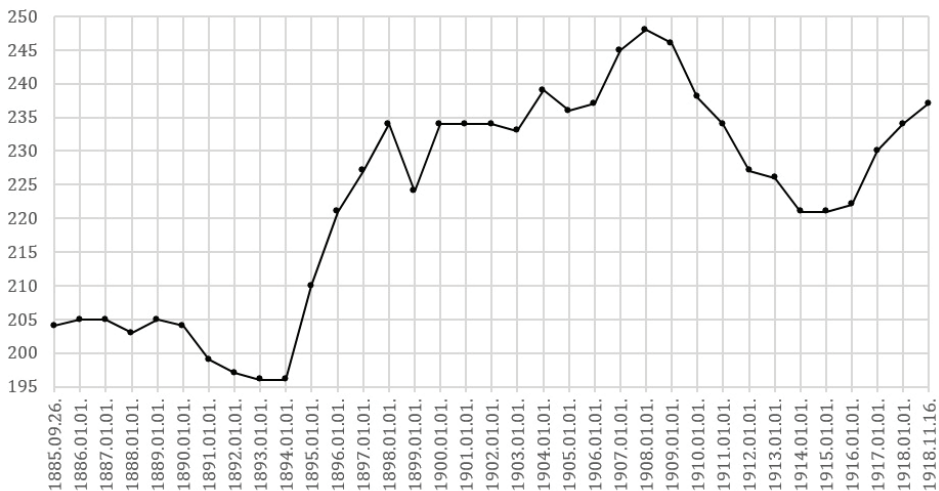
³⁷ Vörös 1987: 403.

³⁸ Lásd „A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma” című tanulmányt ebben a kötetben!

³⁹ Gyáni Gábor megfogalmazásában: „A főrendiház 1885-ös reformja (7. tc.) a vagyonosabb, a 3 ezer forint felett adózó főnemesek számára tette csupán lehetővé a testületi tagságot. A születési arisztokrácia (férfi tagjainak) így alig több mint a negyede (!) került be csupán a főrendiházba. Ami jelzi, az arisztokrácia egy része gazdasági értelemben ekkor már tönkrement, vagy legalábbis szerényebb anyagi pozícióba szorult vissza” (Gyáni 2011: 65.).

mat – melynek időzítetttsége még nem kellően tisztázott – természetesen korántsem érintett mindenkit egyformán kedvezőtlenül, a számos egyéni példa azonban mégis a hanyatlás, a főnemesi kézben lévő birtokállomány tendenciaszerű csökkenésének, felaprózódásának összbenyomását kelti.⁴⁰ A főrendiház örökös jogú tagságát vizsgálva tehát a fentiek szerint azt kellene tapasztalnunk, hogy az idő előrehaladtával egyre kevesebben lesznek a cenzusnak megfelelni képes főnemesek. A tényleges adatok viszont mást mutatnak.

A fentebb említett adatok szerint a reformot követően 1885. szeptember 26-ára összehívott főrendiháznak 204 örökös jogon igazolt tagja volt, míg a korszakunk végén, 1918. november 16-án 237 személyből állt az örökös jogú főrendek köre. Érdekes ugyanakkor folyamatában is megvizsgálni a létszámuk alakulását e két időmetszet között.

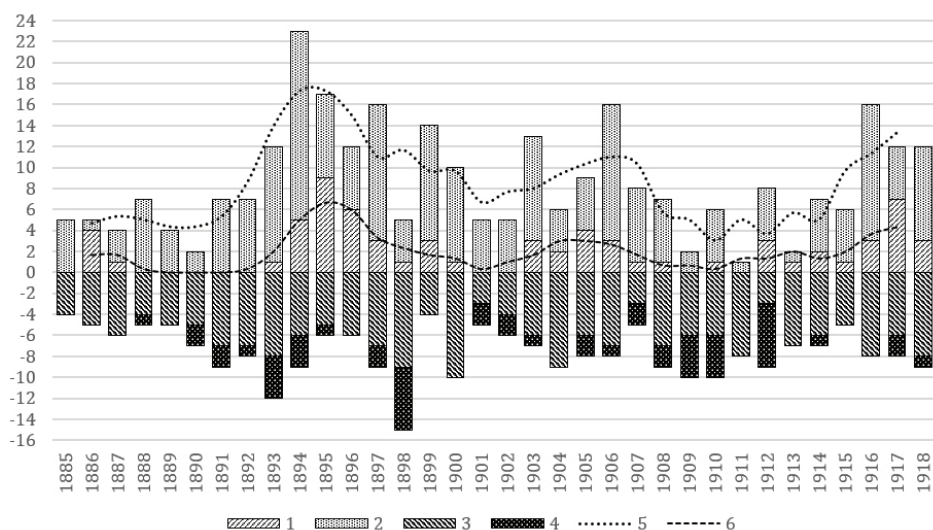

3. ábra

A főrendiház örökös jogú tagjainak száma (1885–1918)

⁴⁰ Kaposi 2014: 168–171.

A főrendiház örökös jogú tagsága az 1885. évi reform után

4. ábra

A főrendiházba érkező és az onnan távozó örökös jogú tagok száma (1885–1918)

- (1) Új örökös jogú tagok a reform után szerzett főnemesi címmel
- (2) Egyéb új örökös jogú tagok
- (3) Halálozás miatt távozó tagok
- (4) Vagyoni képesítés elvesztése, csőd, gondnokság miatt távozó tagok
- (5) 1. és 2. adatsor összegének 3 éves mozgóátlaga
- (6) 1. adatsor 3 éves mozgóátlaga

Az 3. ábrán az örökös jogú főrendek számának alakulása követhető nyomon a vizsgált időszakban. Az ezt kiegészítő 4. ábrán pedig az látható, hogy az egyes években hány új örökös tagot regisztráltak a főrendiházban, valamint különböző okokból kifolyólag mennyien távoztak onnan. Ezek egyenlege határozza meg az előbbi diagram vonalvezetését. A távozó örökös jogú főrendek oldalát nézve a következő distinkciókat tettem:

- A főrendiházi tagságnak 206 esetben az illető halála vetett véget (4. ábra 3. adatsor).

- Az 1885. évi VII. törvénycikk jókora eufemizmussal megfogalmazott szövege szerint „Nem szűnik meg a jog, de szünetel annak gyakorlata” azoknál, akik a politikai jogaik felfüggesztésére ítéltettek, csőd vagy gondnokság alatt állnak, valamint akik elveszítették a vagyoni képesítésüket.⁴¹ (Ez a „szünetelés” az esetek döntő többségében valójában életfogytig tartott, azaz csak kevesen kerültek vissza az érintettek közül örökös tagként a főrendiházba.) A politikai jogok felfüggesztésére nem találtam példát a kérdéses főrendek körében. Csőd alá az idők során kettő, gondnokság alá pedig öt személy került. Birto-kainak elvesztése miatt 45 főnek kellett távoznia a főrendiházból (4. ábra 4. adatsor).

A fenti ábrák adatsoraiban nem szerepel az országgyűlés két háza között megfigyelhető folyamatos jöves-menés. A törvény alapján ugyanis egy képviselővé választott örökös jogú főrendnek nem szünetel/szűnik meg a tagsági joga, hanem egyszerűen csak „nem gyakorolhatja” azt a képviselői megbízatása alatt.⁴² (Az igazoló bizottság megfogalmazása szerint az illetők a „mandatumok tartamára szabadságolandók”.⁴³ Vagy: „mandátumuk tartamára a főrendiház tanácskozásaiban való részvét kötelessége alól hivatalból felmentendők”.)⁴⁴ Az egyes országgyűlési ciklusok kezdetén az örökös jogú tagokról közzétett hivatalos névsorokban ott szerepelnek ezek a személyek is, feltüntetve a nevük mellett (esetleg külön jegyzékben közölve) a képviselőség tényét. Vagyis az érintett 87 fő (az összes örökös főrend 17,7%-a) a vagyoni cenzusnak megfelelt, ugyanakkor a politikai tevékenységét hosszabb-rövidebb ideig a képviselőházban fejtette ki. Ez jól rámutat a főrendiházi politizálásban rejlő, pontosabban az abból általában hiányzó perspektívákra,⁴⁵ az örökös tagok létszámának alakulását viszont nem befolyásolja.

Az örökös jogú főrendek száma tehát annak megfelelően növekszik vagy csökken a 3. ábra egymást követő adatpontjaiban, hogy a megelőző esztendőben az új tagok, illetőleg a főrendiházból távozók voltak-e többségben. Az újonnan számba

⁴¹ 1885: VII. tc. 11. §

⁴² 1885: VII. tc. 12. §

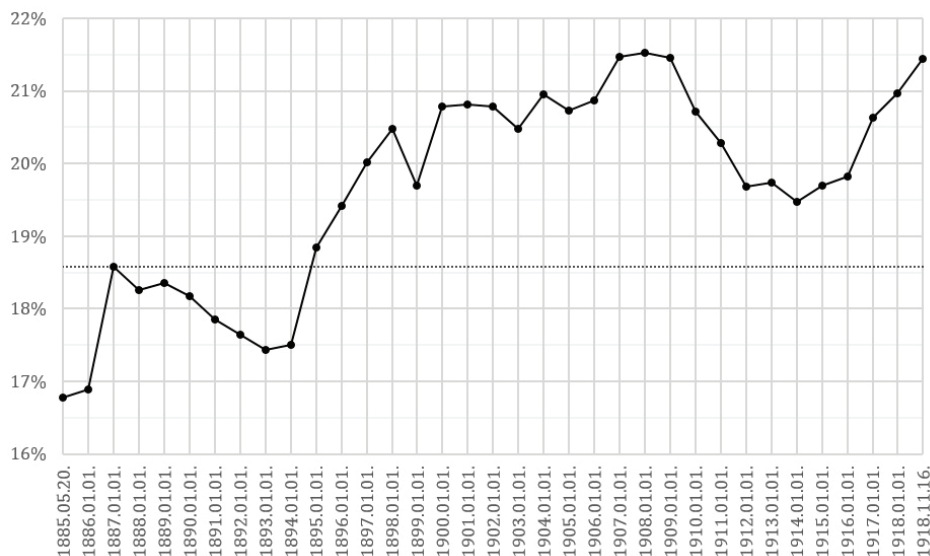
⁴³ Főrendiházi Irományok 1892–1896. 1. kötet 95. 30. szám

⁴⁴ Főrendiházi Irományok 1901–1906. 1. kötet 26. 7. szám

⁴⁵ Mellettük léteztek olyan országgyűlési képviselő főnemesek is, akik bár rendelkeztek a szükséges vagyoni képesítéssel, de a második kamara politikai súlytalansága miatt a főrendiházi tagságra már elvileg sem tartottak igényt (Pap 2014a: 71.). A képviselőházban tevékenkedő főrendekre, azok párthovatartozására és aktivitására újabban lásd: Tóth-Barbalics 2017b: 153–157.

vettek gyakoriságából egy 3 éves mozgóátlagot is számoltam,⁴⁶ amely az ingadozó adatokról a tendenciákra irányítja a figyelmet (4. ábra 5. adatsor). Ennek segítségével arról kaphatunk képet, hogy mely időszakokban nőtt meg az érdeklődés a potenciális örökös tagok részéről a főrendiház iránt, vagy ellenkezőleg, mikor mutatkoztak passzívabbnak ezen a téren. (A két adatsor évre pontosan nem állítható párba, hiszen az utóbbi a távozó főrendek hatását értelemszerűen nem veszi figyelembe. Emellett megemlíteném még, hogy az igazolási eljárások elhúzódása miatt számolnunk kell némi fáziskéséssel is.) A fentiek szerint 1885 és 1918 között három nagyobb felívelési hullámot figyelhetünk meg az örökös jogú tagság körében: az elsőt és egyben a legnagyobbat az 1890-es évek közepén, a másodikat nagyjából egy évtizeddel később, míg a harmadikat az első világháború éveiben.

Végül érdemes szemügyre venni az örökös jogú főrendiházi tagok magyar főnemességén belüli arányának alakulását is:

5. ábra

*A főrendiház örökös jogú tagjainak aránya
a magyar főnemesség erre feljogosított tagságán belül (1885–1918)*

⁴⁶ Azaz hozzárendeltem minden egyes évhez az aktuális, valamint az egyvel korábbi és az egyvel későbbi évek rangemeléseinek számtani átlagát.

A 5. ábrán az örökös jogú főrendek száma a magyar főnemesség azon nagykorú tagjaihoz viszonyítva került bemutatásra, akik elviekben jogosultak lehettek a királyi meghívólevélre. Ebben az esetben célszerűnek látszik, ha az 1887. év elejét tekintjük kiindulópontnak. Az előző esztendőben tapasztalható nagyobb ugrás ugyanis technikai jellegű, a főrendiházi tagságból az 1886. évi VIII. törvénycikk által indirekt módon kizárt főneméseknek köszönhető. Ekkor tehát a magyar főnemesség 18,6%-a volt a főrendiház örökös tagja. Ez az arány a korszak végére 21,4%-ra emelkedett, miközben itt is visszaköszön a korábban már megtapasztalt hullámzó tendencia. (Az 3. és 4. ábrákkal való összehasonlításnál természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az örökös tagok mellett jelen esetben a tagságra feljogosított nagykorú főnemések számának alakulása is befolyással van a diagram vonalvezetésére.) Mindezeket előrebojtva a továbbiakban arra kívánok rámutatni, hogy milyen okok húzódtak meg a fentiekben körvonalazott jelenség hátterében.

Az a folyamat, amelynek eredményeként a 18. század végére az országgyűlési politizálás fő színtere a rendi diéták alsótáblájára tevődött át,⁴⁷ 1848-ban érte el a végkifejletét. A népképviselési alapra helyezett, s utóbb nevében is ehhez alkalmazkodó országgyűlési kamara ettől kezdve politikailag egyértelműen és végérvényesen meghatározóbbá vált a felsőházzá, majd főrendiházzá átkeresztelt másik kamarával szemben.⁴⁸ Ebben a rendszerben a főrendek csak a képviselőház által előzetesen megvitatott és elfogadott törvényjavaslatokhoz szólhattak hozzá, elfogadva, módosítva vagy esetleg teljesen elvetve azokat.⁴⁹ Utóbbira, ami rendszerint komoly politikai feszültségeket szült, viszonylag ritkán került sor a dualizmus időszakában. Ez történt például akkor, amikor 1884 januárjában a főrendiház leszavazta az izraeliták és a keresztények közötti vegyes házasságot lehetővé tevő törvényjavaslatot.⁵⁰ A reform utáni időszak legnagyobb ilyen jellegű összecsapása pedig az 1890-es években az úgynevezett egyházpo-

⁴⁷ Szijártó 2005: 320–330.

⁴⁸ Szabó 1999: 95.

⁴⁹ Bérenger–Kecskeméti 2008: 345.

⁵⁰ Az 1880-as évek elejére Magyarországon is felerősödő politikai antiszemitizmus hatását hosszabb távon mérsékelni szándékozó céllal, illetve a zsidóság asszimilációjának elősegítése és emancipációjának kiteljesítése érdekében a kormány egy törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, amely által elhárult volna az akadály az izraeliták és a keresztények közötti vegyes házasságok megkötése elől. A javaslatot az országgyűlési képviselők 1883 májusában megszavazták, azonban a többségében konzervatív nézeteket valló világi főurakból és főpapokból álló főrendiház – a kortársak számára szokatlanul, addig soha nem tapasztalt aktivitást mutatva, a politizáló közvélemény szemében vörös posztónak számító indigenák szavazatait is felhasználva – 1884 januárjában megbuktatta az elképzelést (Szalai 2012: 1321–1323.).

litikai törvények elfogadásához köthető.⁵¹ Azon ritka alkalmak egyikéről van itt szó, amikor rövid időre a főrendiház tevékenysége került a hazai politikai élet fókuszpontjába. Mint ismeretes, 1893 folyamán Wekerle Sándor első kormánya öt törvényjavaslatot terjesztett be a képviselőház elé, amelyek az állam és az egyház szétválasztását, a vallásszabadság megteremtését tűzték ki célul. A vallás szabad gyakorlásáról, az állami anyakönyvezésről, a kötelező polgári házasságkötésről, a vegyes házasságból származó gyermekek vallásáról, valamint az izraelita vallás egyenjogúsításáról szóló javaslatokat a képviselőház rendre elfogadta. A főrendiház azonban heves ellenállást tanúsított. Az elsőként tárgyalás alá vett polgári házasságról szóló törvényt 1894. május 10-én elutasították a főrendek (139 nem, 118 igen), s június 21-én is csak minimális többséggel sikerült elfogadtatni a képviselőház által változtatás nélkül visszaküldött szöveget (128 igen, 124 nem). Október 6-án „határozott többséggel” elutasította a főrendiház a vallás szabad gyakorlatát lehetővé tevő, majd 8-án a recepció törvényjavaslatot (109 nem, 103 igen). Ezzel szemben 9-én név szerinti szavazás nélkül elfogadásra került a gyermekek vallásáról szóló törvény, 10-én pedig személyenként véleményt nyilvánítva az állami anyakönyvezésről szóló javaslat (102 igen, 96 nem). A két, még függőben lévő ügy ismételt megtárgyalására már Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt került sor. 1895. március 23-án végül hozzájárulásukat adták a főrendek a vallásszabadságról szóló törvényhez (127 igen, 112 nem). Az izraelita felekezetet bevett vallássá nyilvánító törvényt viszont csak május 16-án, harmadszori próbálkozásra, az elnök szavazatával sikerült keresztülvinni a főrendiházon (96 igen, 96 nem).⁵²

A főrendiház tagjai közül az egyházpolitikai törvények masszív ellenzői voltak a katolikus és a görögkeleti főpapok, míg a protestáns egyházak képviselői egyértelműen támogatták azok elfogadását.⁵³ Szintén a javaslatok támogatói közé tartoztak, mint a kormány lekötelezettjei, az uralkodó által élethossziglan kinevezett személyek.⁵⁴ A fentebb leírtakból látható azonban, hogy a név szerinti szavazásoknál sokszor minimális számú voks, mindössze néhány fős többség döntött egy-egy javaslat sorsáról. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy az egyházpolitikai vita során mindkét tábor igyekezett aktivizálni a saját szimpatizánsait annak érdekében, hogy végül a saját álláspontja felé billenjen el a mérleg nyelve. A támogató szavazatok növelésének legkézenfekvőbb terepe a főrendiház örökös jogú, a kérdésben megosztott tagsága volt. Mind a kormány, mind az egyházpolitikai reformok ellenzői megpróbálkoztak e csoport befolyásolásával.

⁵¹ Szabó 1999: 98.

⁵² Gergely 1996: 12–25.

⁵³ Gergely 1996: 12–20.

⁵⁴ Tóth-Barbalics 2011: 750.

A kormány részéről adott volt annak az elvi lehetősége, hogy új örökös főrendek kinevezése révén gyarapítsa a támogatóinak számát. Az 1885 és 1918 között örökös tagsági joggal megadományozott személyek körét a közelmúltban Tóth-Barbalics Veronika vizsgálta meg.⁵⁵ Véleménye szerint a tagsági jog elnyerésének hivatalos indokait tekintve Rudolf Kučerának a 19. századi közép-európai nemesítésekkel kapcsolatos meglátása jelenti az értelmezési keretet: a „hangsúlyozott érdemeket egyfajta kísérletnek tekinthetjük az állam részéről, amely egyrészt kijelöli a követendő társadalmi viselkedésformákat, illetve értékeket és megjutalmazza az azt követőket; másrészt már létező viselkedési mintákat helyez előtérbe, ezáltal egyfajta társadalmi normává avatja azokat”.⁵⁶ Ennek megfelelően a nyilvánosság számára is elérhető forrásokban (az uralkodói elhatározások szövegében, az új tagokat becikkelyező törvényekben, az országgyűlési almanachokban) fellelhető indokok többnyire az általánosságok szintjén mozognak: gyakran előfordul például a felmenők kiváló érdemeire történő hivatkozás, az uralkodóházhoz való feltétlen ragaszkodás, a „jó magyar hazafiság”, a „közügyek terén szerzett érdemek” hangoztatása.⁵⁷ Csakhogy mindez nem adhat magyarázatot az örökös jogon élvezett főrendiházi tagság elnyerésének valós indokára. Hiszen olyan sztereotíp érdemekről van itt szó, amelyek bár a külvilág felé példával szolgálhattak és legitimáló erővel bírtak, de általános jellegükből fakadóan a kedvezményezetteknel jóval tágabb kör ismerhetett magára ezek láttán. A királyi elhatározásokban felsorakoztatott magasztos erények mögött tehát a háttérben lennie kellett valami konkrétabb oknak is, ami miatt éppen az adott személy érdemesült a főnemesi rangemelésre és a főrendiházi tagságra.

Kecskeméti Károly megállapítása szerint „A kormány további szavazatokat biztosíthatott magának azzal, hogy öröklődő címet adományozott elegendő adót fizető és politikailag megbízható nagybirtokosoknak”.⁵⁸ Ezt a hatalomgyakorlási technikát a korabeli nyelvzetben „peer-schub”-nak nevezték, egyaránt értve alatta az örökös jogú és az élethossziglan kinevezett főrendek számának politikai okból történő szaporítását. Kendőzetlenül utalt erre a lehetőségre Tisza Kálmán a főrendház reformjára irányuló törvényjavaslátának szövegében: „azon esetre, ha a nehézség a felsőházból is jön, vagy ha éppen a felsőház az, mely ellentétes állást foglal el a képviselőházzal és az annak kebelében többséggel bíró –, a korona bizalmával is dicsekedhető kormánnyal, akkor – ha nem lehet a koronának új tagokat bevinni a felsőházba, nincs alkotmányos mód az összeütközés elhárítására. (...) Örökös

⁵⁵ Tóth-Barbalics 2010a.

⁵⁶ Kučera 2007: 34.

⁵⁷ Tóth-Barbalics 2010a: 73–76.

⁵⁸ Bérenger–Kecskeméti 2008: 368.

peereket kinevezni, ... oly intézkedés, mely sokkal nagyobb megfontolást igényel, mert a kinevezés több öltőre kihat, míg élethossziglan kinevezett, esetleg igen öreg urak megtehetik a tőlük várt szolgálatot a kívánt szavazat beadásával és azután igen rövid időn a természet rendje szerint eltűnnek a nyilvános élet teréről”.⁵⁹ Hozzá kell azonban tenni, hogy Tisza ekkor a főrendiház mindenkori tagságának egyharmadáig növelhető számú élethossziglani kinevezettben gondolkodott.⁶⁰ Az 1885. évi VII. törvénycikk viszont végül ötven főben maximalizálta ezek létszámát, és ezt a felső korlátot, ahogy már említettem, 1894 folyamán ténylegesen is elértek az életfogytiglan kinevezettek. Vagyis az egyházpolitikai csatározások leghevesebb szakaszában történetesen nem sok mozgásteret volt ezen a területen a kormánynak. Wekerle 1894 májusának végén, a házassági jogi törvényjavaslat leszavazását követően, Ferenc Józsefhez fordult azzal a kéréssel, hogy a király nevezze ki a törvény által engedélyezett számú élethossziglani tag közül a még hiányzó három főt, valamint növelje meg az örökös jogú tagok (törvényben nem limitált) számát.⁶¹ Az uralkodó ebből csak az első kérést volt hajlandó teljesíteni,⁶² az utóbbitól egyértelműen elzárkózott.⁶³ Ellenben ígéretet tett arra, hogy „befolyást fog gyakorolni a mánásokra, hogy tartózkodás által segítsék elő a törvény megszavaztatását”.⁶⁴ Új örökös tagok (báró Bohus István, László és Zsigmond, báró Solymosy László, gróf Vigyázó Sándor, báró Zeyk József) kinevezésére az egyházpolitikai törvények elfogadását követően először 1895. június 25-én került sor.⁶⁵ Nem számítva a félhivatalos könyomatos Budapesti Tudósítót, amely a főnemesi nemzetségek

⁵⁹ Képviselőházi Irományok 1881–1884. 1. kötet 143–144. 9. szám

⁶⁰ Képviselőházi Irományok 1881–1884. 1. kötet 135. 9. szám

⁶¹ Lakos 1999: 121.

⁶² Tóth-Barbalics 2011: 731. Élethossziglani tagok kinevezésére az egyházpolitikai törvények főrendiházi vitájának időtartama alatt több alkalommal is sor került. 1894. június 11-én gróf Esterházy Ferenc, báró Üchtritz Zsigmond és Zuber József került be ilyen módon a főrendiházba. Az időközben elhunyt Beniczky Gábor (†1894.07.03), Ormós Zsigmond (†1894.11.17) és báró Simonyi Lajos (†1894.12.12.) helyét 1895. február 9-én Ivánka Imre, Dóry Dénes és Latinovits János, míg Mihajlovits Miklósét (†1895.02.27.) április 17-én Tóth Lőrinc foglalta el (Budapesti Közlöny, 1894. június 12. 1., 1895. február 12. 1., április 23. 1.).

⁶³ Az 1894. május 30-án bárói rangra emelt Horváth Artúr és Kálmán nem kapott meghívást a főrendiházba (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 483.).

⁶⁴ Kállay Béni Khuen-Héderváry Károlyhoz írt levelét idézi: Tóth-Barbalics 2010b: 67.

⁶⁵ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 646. Ferenc József 1895. április 22-én, vagyis az utolsó egyházpolitikai törvény megszavazása előtt hatalmazta fel arra a kormányt, hogy javaslattal éljen „legfeljebb tíz grófi, illetőleg bárói cím és örökös főrendiházi tagsági jog adományozása iránt” (Idézi: Tóth-Barbalics 2010b: 72.).

számának az elmúlt évtizedekben tapasztalt (egyébként valós!⁶⁶) megfogatkozásával magyarázta az új főrendek kreálását, a vezető fővárosi napilapok a „szünidei mágnásszaporítás”-t egyértelműen „peer-schub”-ként, illetve a Bánffy-kormány egyházpolitikai törekvéseinek uralkodó általi megerősítéseként interpretálták.⁶⁷ 1895-ben még két alkalommal gyarapodott az örökös jogú főrendek száma: október 24-én Harkányi Frigyes és Károly, november 17-én Inkey József kapott bárói rangot, és egyúttal lehetőséget a főrendiházban való megjelenésre.⁶⁸ Utóbbi időpontban a korábban (1891) bárósított Baich Iván, Milán és Milos is örökös jogú főrend lett.⁶⁹ Ekkorra az egyházpolitikai küzdelmek viharai elcsendesedtek.⁷⁰ Inkey és a Baich bárók főrendiházi tagságát a Budapesti Hirlap tudósítója már a milleniumi év előestéjével hozta összefüggésbe.⁷¹

Az örökös jogú főrendiházi tagok kinevezése tehát, úgy tűnik, nem feltétlenül jelentett azonnali gyógyírt a politikai problémákra. Habár a „peer-schub” elvi lehetősége valóban adva volt, a megvizsgált konkrét esetben az uralkodó vonakodása miatt a kormány nem tudta időben kihasználni az ebben rejlő lehetőségeket. Pozitív hozadékot így lényegében csak hosszabb távon lehetett remélni egy-egy új főrend kinevezésétől. Talán ennek is köszönhető, hogy e rosszul sikerült főpróba után a későbbiekben viszonylag ritkán éltek ezzel az eszközzel a mindenkori kormányok. A 4. ábrán külön megjelöltem azt a 69 személyt, aki a reform után szerezte meg a főnemesi rangját (1. és 6. adatsor). A diagram alapján egyértelműen látszik, hogy ők szükség esetén mobilizálhatók voltak.⁷² A mozgósító erő azonban nem minden esetben a kormány iránti lojalitás kinyilvánításának szándéka volt. Az 1905–1906-os politikai válság idején például egyaránt megtalálhatók az új főnemesek között a Fejérváry-kormánnyal következetesen szembefordulók, a csak eleinte ellenzékiek, valamint a kormány mellett végig kitartó egyének is. Tóth-Barbalics Veronika egész korszakra érvényes megállapítása szerint „azon családok [politikai] magatartása,

⁶⁶ Lásd a 6. árat „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányban, ebben a kötetben.

⁶⁷ Fővárosi Lapok: 1895. június 29. 2042–2043., Budapesti Hirlap: 1895. június 29. 4., Pesti Napló: 1895. június 29. 3., Pesti Hirlap: 1895. június 29. 2.

⁶⁸ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 720–721., 749.

⁶⁹ MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 748.

⁷⁰ Ferenc József 1895. október 16-án szentesítette az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLII., és november 22-én a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvénycikket (Budapesti Közlöny: 1895. október 19. 1., november 27. 1.).

⁷¹ Budapesti Hirlap: 1895. december 12. 3.

⁷² A korszak során kreált 50 új örökös főrendből személyesen 45-en igazoltatták magukat, s többeknél a gyermekek, sőt az unokák generációja is megjelent a főrendiház tagjainak sorában.

amelyek a főrendiház reformja után nyertek örökös tagsági jogot, összességében nem különbözött a régi arisztokráciáétól”.⁷³

Az egyházpolitikai törvényeket ellenző világi főrendek – a születőben lévő politikai katolicizmus hangadó képviselőivel, Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móric grófokkal az élen – szintén igyekeztek minél több szavazatot felsorakoztatni, természetesen a törvényjavaslatok megbuktatása érdekében. Ez egyrészt újabb tagok bevonzását jelentette a főrendiházba. (Ők egyébként a hosszadalmas igazolási eljárás lezárulta után⁷⁴ sem feltétlenül szavazhattak azonnal.⁷⁵) Másrészt az események iránt élénk érdeklődést tanúsító sajtó azt is szóvá tette, hogy „a főrendiháznak több cenzusa-vesztett született tagja van, a ki nem tett eleget sem a törvény, sem a házszabályok parancsának s bent ül a főrendiházban”.⁷⁶ A vita tárgya ebben az esetben az volt, hogy a vagyoni képesítésüket ekkoriban elvesztő személyek (néhány nap múlva már nyilvánosan is ismert a nevük: báró Jósika Andor, gróf Esterházy Jenő és báró Révay Simon⁷⁷) meddig gyakorolhatják a szavazati jogukat. Az idézett újságcikk szerzője az 1885. évi VII. törvénycikk „azon időtől fogva” – vagyis a census elvesztésének pillanatától kezdve – kitételére alapozta a tagság szünetelésének vélelmezését. A törvény viszont néhány bekezdéssel lejjebb pontosítja ezt a szünetelés eseteinek taxatív történi felsorolásával. Itt már azt olvashatjuk, hogy „az örökös tagokra nézve azon ülésszak lejártával, melyben ... kimondatott, hogy vagyoni képesítésöket elvesztették”.⁷⁸ (A jelen esetben számunkra érdekes ülésszak 1894. február 8-tól 1895. március 30-ig tartott. Az utolsó kivételével valamennyi egyházpolitikai tárgyú szavazás ebben az időszakban zajlott le.) Miután szembesítették ezzel az ügyet megszellőztető Pesti Hírlapot, újabb vezércikkükben morális alapon igyekeztek nyomást gyakorolni az érintettekre.⁷⁹

⁷³ Tóth-Barbalics 2010b: 66.

⁷⁴ Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint az igazolási eljárás valamennyi lépcsőfokának végigjárása rendszerint minimum három hónapot igénybe vett (Tóth-Barbalics 2010a: 72.).

⁷⁵ Az 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint a jogosultság „feléledése” alapján igazolt, illetve az országgyűlési képviselőiséget letett személyek csak a következő ülésszaktól kezdve gyakorolhatták a tagsági jogait. Esterházy megpróbálkozott annak elérésével, hogy az előbbi esetben külön elbírálás alá essenek azok, akik a reform előtt egyszer már a főrendiház tagjai voltak. Az ügy egészen az általa elnökölt igazoló bíróságig jutott, ahol végül kisebbségben maradt a véleményével (Főrendiházi Irományok 1910–1918. 22. kötet 388–390. 1262. szám).

⁷⁶ Pesti Hírlap: 1894. május 2. 1–2.

⁷⁷ Pesti Hírlap: 1894. május 10. 8. Jósika esetében 1894. március 8-án, Esterházy és Révai ügyében pedig május 5-én mondta ki a főrendiház plénuma a vagyoni képesítés elvesztését (Főrendiházi napló 1892–1896. 3. kötet 97., 121.).

⁷⁸ 1885: VII. tc. 11. § d)

⁷⁹ Pesti Hírlap: 1894. május 5. 1–2., május 10. 8.

Ugyancsak a támogatók szaporításának lehetőségét rejtette magában az a tény, hogy a főrendiház örökös jogú tagjai messze nem azonos vagyoni potenciállal rendelkeztek. A törvényben előírt 3000 forintnyi földadó csak a bekerülési küszöb volt, ennél sokan jóval magasabb összeget fizettek. A tíz évvel korábban, 1885 tavaszán a sajtóban is nyilvánosságot látott adófizetői névjegyzék élén álló herceg Esterházy Miklós 334 ezer 600 forint földadóval terhelt birtokállománnyal rendelkezett. Ekkor 50 ezer forinton felül összesen 8, 10 ezer forinton felül 76, 6 ezer forinton felül pedig 123 főrend adózott a listán feltüntetett 200 személy közül.⁸⁰ A minimálisan megkívántnál többszörösen nagyobb földadót fizetők így megtehették azt, hogy adott esetben a birtokaik egy részét családtagjaiknak átengedve megtöbbszörözzék a főrendiházi jelenlétüket. (A Pesti Hírlap szarkasztikus megjegyzése szerint: „ha akarják, úgy szaporodhatnak a politikában, mint a földi giliszta.”)⁸¹ 1894 elején például több napilap is hírt adott Zichy József grófról, aki „ugy nyerte el a vagyoni cenzust, hogy atyja, Zichy Ferenc gróf, fia nevére íratta át diószegi birtokát”.⁸² Mindemellett az egyházpolitikai ellenzék is megpróbálkozott támogatókat találni az udvarnál, de legalábbis igyekezett azt a látszatot keltetni, hogy a kérdésben az uralkodó támogatását élvezi.⁸³

Az egyházpolitikai küzdelmek hevében tehát mind a két oldal lépéseket tett annak érdekében, hogy a lehetőségek adta kereteken belül, sőt azokat némileg rugalmasan kezelve biztosítsa a maga számára szükséges szavazattöbbséget. Bár a kormány az uralkodó ellenkezése miatt nem tudott élni az örökös tagsági jogok adományozásának lehetőségével, az élethossziglan kinevezett tagok között megüresedett helyeket viszont sikerült folyamatosan betöltenie. A Ferenc József által megígért informális támogatás távol tarthatott egyeseket az egyházpolitikai törvények elleni szavazástól, s bizonyára olyanok is akadtak, akik a kormány támogatása érdekében jelentkeztek a főrendiház igazoló bizottságánál. A törvényjavaslatok ellenzéke ugyancsak mindent megtett a saját támogatóinak maximalizálásáért. Az eszköztár ebben az esetben az újabb tagok leigazolásától kezdve a kiesés szélén állók szavaztatásán keresztül az adócenzussal való manipulációig terjedt. Megjegyzendő azonban, hogy az 1885. évi VII. törvénycikkbe beépített korlátok miatt az új tagok egy része nem tudta azonnal gyakorolni a tagsági jogát. Így a nagyszámú igazolási eset mellett sem emelkedett meg a név szerinti szavazásokon résztvevők száma.

⁸⁰ Budapesti Hírlap: 1885. május 15. 2–3.

⁸¹ Pesti Hírlap: 1894. május 5. 1.

⁸² Pesti Hírlap: 1894. február 23. 2.; Budapesti Hírlap: 1894. február 23. 3.

⁸³ Szabó 1977: 187.

Az 3. és 4. ábra szerint az 1890-es évek közepéhez hasonlóan, de az akkor tapasztaltakhoz képest csekélyebb intenzitással, még további két alkalommal aktivizálódtak az örökös jogú főrendiházi tagságra igényt tartó személyek. 1905–1906-ban a Szabadelvű Párt választási veresége, a győztes ellenzéki koalíció uralkodó általi mellőzése, majd a parlamenten kívüli Fejérváry-kabinet megalakulása szította fel az indulatokat a főrendek körében is. A király iránti hűség és a nemzeti követelések között őrlődő főrendiház azonban ezúttal nem tudott saját politikai arculatot felmutatni. Tényleges politikai szerepkört kölcsönözhetett volna a főrendeknek, ha 1905 szeptemberében, ahogy többen tervezték, a képviselőház valóban vád alá helyezi a kormány tagjait. Ebben az esetben ugyanis az 1848. évi III. törvénycikk szerint „A biráskodást a felső tábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett gyakorlandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg”.⁸⁴ A jogi eljárás megindítására azonban végül nem került sor. Korlátozott jogköréből fakadóan a második kamara a továbbiakban csak követője lehetett a képviselőházban (és azon kívül) zajló eseményeknek.⁸⁵ Ahogy az 1916-tól kezdve megélénkülő hazai belpolitikai életben sem tudott markáns, önálló politikát folytatni a főrendiház.⁸⁶ A tagság ekkoriban növekedésnek indult létszáma feltehetően annak volt köszönhető, hogy az általános képviselőválasztások elmaradása miatt a törvényhozás munkájába való bekapcsolódásra csak itt nyílt lehetősége a főnemességnek. Ugyanakkor a politizálási hajlamok kiélése mellett további vonzerőt jelenthetett, hogy az országgyűlés tagjai mint olyanok, mentesültek a frontszolgálat alól.⁸⁷

A fentiek alapján látható tehát, hogy egy-egy időszakban igen erőteljesen befolyásolta a politika az örökös jogú főrendiházi tagok állományának alakulását. Vagyis a vizsgált csoport esetében nem pusztán arról van szó, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező főrendek száma egyszerűen leképezné a magyar főnemesség földbirtokviszonyait, illetve az abban tapasztalható változásokat. Habár az utóbbi is fontos tényező lehet, de korántsem ez az egyetlen magyarázó szempont. Ugyanakkor az elmondottak arra is rámutatnak, hogy voltak még tartalékok a rendszerben. Azaz szükség esetén, ha a politikai racionalitás azt diktálta, a főrendiháztól addig távol maradt főnemések egy része hozzá tudott férni akkora földbirtokhoz, amely biztosította számára a törvényben előírt vagyoni cenzusnak való megfelelést. Az örökös jogú tagság pillanatnyi létszáma így egyfajta fikciónak tekinthető, amelynek alakulása nem annyira objektív tényeken nyugszik, mint inkább egyesek személyes választásán.

⁸⁴ 1848: III. tc. 32–36. §

⁸⁵ Tóth-Barbalics 2010b: 58–59., 70–73.

⁸⁶ Bihari 2008: 75.

⁸⁷ Tóth-Barbalics 2017b: 137.

Indigenák a főrendiházban¹

Bevezetés

A honfújíttott személyek, illetve lezármazottaik főrendiházi tagságon belüli arányát és aktivitását Vörös Károly 1987-ben megjelent tanulmányából kiindulva vizsgálom az 1865 és 1918 közötti időszakban. Vörös a főrendiházi reformot megelőző (1884. őszi) és végrehajtása utáni (1885. őszi) tagság összetételét hasonlított össze. Megállapította egyfelől az indigenák nagyarányú, a magyarországi eredetű főnemességét meghaladó mértékű kihullását, ugyanakkor rámutatott, hogy az 1885. évi főrendiházi reform azzal, hogy 3000 forintos földadó cenzushoz kötötte az örökös tagsági jogot, az indigenáknak a 18. század elején megkezdődött kiesési folyamata végére tett pontot. Utóbbi kijelentését arra alapozta, hogy míg az indigenák tették ki 1884 őszén a főrendiházba meghívott „családok”² negyedét, a személyeknek csak hetedét, „jeleként annak, hogy e családok érdekeik magyarországi képviseletét” az országgyűlésen „már csak kevésé igénylik”³.

Vörös Károlynak az 1884–1885. évre vonatkozó vizsgálatának megállapításait hosszabb időtávú és több szempontú vizsgálatok eredményeivel vetettem össze, mert a főrendiház dualizmus kori karaktere a maga teljességében csak így ragadható meg.⁴ Összeállítottam az 1865 és 1885 között a főrendiházba meghívott családok jegyzékét, és megnéztem, hogy ténylegesen melyek jelentek meg, illetve maradtak minden esetben távol. Az 1885. évi változásnál a földadó cenzusra összpontosító Vörössel szemben az optálási kényszer⁵ hatását is próbáltam felmérni. Megnéztem,

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta.

² Vörös nem határozta meg, hogy a család alatt mit ért. Valószínűsíthető, hogy egy-egy nemzetség eltérő rangfokozatú tagjait egy családnak tekintette, kivéve a Batthyány és Batthyány-Strattmann családot.

³ Vörös 1987: 400.

⁴ Újabban Ballabás Dániel hívta fel a figyelmet annak veszélyére, ha a főrendiház 1885. őszi összetételéből az egész, 1918-ig tartó időszakra következtetünk. Ballabás 2013 a: 258–259.

⁵ Annak 1885-ben bevezetett tilalma, hogy főrendiházi tagságra jogosult egyidejűleg külföldi törvényhozásnak is tagja legyen.

hogy az indigenák között mekkora volt az 1885-ben kieső, de a későbbiekben tagságát gyakorló örökös taggal újra rendelkező nemzetségek aránya, továbbá mennyi nemzetség hullott ki 1886 és 1918 között vagyoni okból, illetve a fiág kihalásának következtében, és azt is, hogy az 1885 után örökös tagságot nyert családok között voltak-e külföldi eredetűek. Megvizsgáltam, hogy az 1885-ben a régi főrendiház által választott ötven tag, továbbá az 1885 után az uralkodó által élethossziglan kinevezett tagok (1885-ben harminc fő, majd évente legfeljebb további öt fő az ötvenes határ elérésig) között voltak-e honfiúsítottak. Indigena alatt – a főrendiházban örökös tagsági joggal rendelkező családokat becikkelyező 1886. évi VIII. törvénycikkhez hasonlóan – alapvetően azokat a családokat értem, amelyek törvény által nyertek honfiúsítást.⁶ Az adatgyűjtéshez a főrendiház irományait és naplóit, az országgyűlési almanachokat, a tiszti címtár és az összm monarchiai *Staatshandbuch* köteteit, a levéltári anyagból a főrendiház elnöki és hivatali, valamint a miniszterelnökség és a belügyminisztérium elnöki iratait használtam. Kutatásaimhoz adatokat merítettem Pálmány Béla országgyűlési almanachjaiból⁷ és Ballabás Dánielnek a 19. századi hazai főnemességgel foglalkozó tanulmányaiból is.⁸

⁶ 1848-ban és 1867 után nem születtek honfiúsítási törvények. Az 1848. évi III. törvénycikk 8.§-a a főnemesi rangadományozást a rendi korszak terminológiáját alkalmazva nem „közöltt” (az uralkodó és az országgyűlés által közösen gyakorolt, iura communicata), hanem az uralkodónak fenntartott (iura reservata maiestatica) jognak minősítette. (Pontosabban áttelelesen „közöltt” volt e jog, az ellenjegyző miniszter országgyűlési felelőssége útján, de a rangadományozásban az 1885. évi VII. törvénycikk hatályba lépéséig a törvényhozás közvetlenül nem vett részt.) Két, 1867 után a Magyar Korona országaira kiterjedő főnemesi rangot nyert külföldi nemzetség, a Bombelles és a Thurn-Taxis esetében azonban az 1886. évi VIII. törvénycikk tartalmazta a magyar grófi méltóság elnyerését (1880), illetve a hercegi rang Magyarországra kiterjesztését (1885. [április]). Ezért a Bombelles és a Thurn-Taxis nemzetséget is az indigenákhoz soroltam. (A Bombelles-ek magyar főnemesi rangjára lásd: Főrendiházi Irományok 1878–1882. 5. kötet 309. 313. szám) A badeni születésű Edelsheim Gyulai Lipót (1826–1893) viszont nem tekintettem honfiúsítottnak, mert 1882-ben magyar állampolgárként nyerte el a bárói rangot. Ballabás Dániel 2017-ben megjelent tanulmányában vizsgálta meg azt, hogy a 19. században főnemességünk mely tagjai voltak indigenának, illetve külföldi származásúnak tekinthetők: Ballabás 2017a.

⁷ Pálmány (szerk.) 2002, Pálmány 2011.

⁸ Ballabás 2011, Ballabás 2012, Ballabás 2013a, Ballabás 2013b.

Az indigenák aránya az 1886. évi VIII. törvénycikkben felsorolt és az 1865 és 1885 között a főrendiházba meghívott, valamint az üléseken megjelent főnemesi nemzetségek és családok között

A magyar főrendiházban örökletes tagsági joggal rendelkező családok törvénybe foglalt névjegyzéke 273 (a törvény kifejezésével) „családot” sorolt fel (1886. évi VIII. törvénycikk 1. §). Ezek a „családok” valójában külön-külön főnemesi rangra emelt ágak voltak, amelyeket 247 család, azokat pedig 232 nemzetség foglalta magába.⁹ Ez a jegyzék azonban nem volt pontos.¹⁰ Tartalmazott 1886-ra fiágon már kihalt családokat, ágakat, volt olyan familia, amelyet kétszer is megemlített, ugyanakkor egyes meghívásra jogosult családok nem szerepeltek benne.¹¹ A törvényben felsorolt nemzetségek 36%-a volt indigena, ezzel szemben a fentiek szerint korrigált lista alapján a nemzetségek 29%-a (68 nemzetség), az összes család 28%-a (70 család) volt honfűsített. Figyelembe véve, hogy Vörös Károly számítása alapján 1884 őszén a főrendiházban a „családok” (szóhasználatom szerint nemzetségek) negyede volt indigena, megállapítható, hogy ekkor a tagságra jogosult honfűsített nemzetségeknek kb. 15%-ából (tíz nemzetségből) egyetlen családtag sem nyert meghívást.¹²

Megvizsgáltam azt is, hogy azon családok közül, amelyekből 1865 és 1885 között legalább egy alkalommal legalább egy valaki meghívást nyert a főrendiházba, mennyi volt indigena.¹³ E meghívottak között a honfűsített aránya csaknem megegyezik

⁹ A tanulmányban a nemzetség kifejezést az azonos őstől fiágon leszármazott, azonos vezetéknévvel viselő személyek összességének értelmében használom. Család alatt egy nemzetség azonos főnemesi rangfokozatú ágainak összességét értem, míg ág alatt a családon belüli, szűkebb leszármazási vonalat. A külön-külön főnemesi rangra emelt ág kifejezést egy családnak királyi adomány (indigenáknál: törvényhozási aktus) keretében főnemesi rangra emelt tagjaira használom. Tanulmányomban a Vörös Károly által közölt, illetve az ausztriai Urak Házára (*Herrenhaus*) vonatkozó adatokkal való összevethetőség érdekében egyes esetekben az indigena nemzetségekre, máshol a különböző rangfokozatok összehasonlíthatósága céljából a családokra vonatkozó számadatokat használok.

¹⁰ Ballabás 2011: 1220. (21. lábjegyzet)

¹¹ Saját, Ballabás Dániel adataival nem teljesen egyező számításom szerint 1885 végén főrendiházi meghívásra 234 nemzetség, 247 család, 252 külön-külön főnemesi rangra emelt ág (13 hercegi, 130 grófi, 109 bárói) volt jogosult.

¹² Még magasabb a meg nem hívott indigenák aránya, ha a külön-külön honfűsített ágakat tekintjük: ezek csaknem negyede nem nyert meghívást.

¹³ Az adatgyűjtés során figyelembe vettem a főrendiházi irományokban a meghívott, megjelent, igazoltan illetve igazolatlanul távol maradó tagoknak az országgyűlések kezdetén összeállított névsorait, továbbá azt, mely 1886. évi VIII. törvénycikkben említett családok tagjai kaptak pótlólag meghívást az országgyűlések alatt.

az 1886. évi VIII. törvénycikk korrigált listája alapján számítottal: 30% (254 családból 77 indigena). Az egyezés ellenére a törvényben (helyesen) szereplő és az 1865 és 1885 között meghívott családok nem voltak teljesen azonosak: hét család 1886-ra fiágon kihalt, ugyanennyi viszont – bár neve a törvénybe bekerült – 1865 és 1885 között sosem kapott meghívást.

1865 és 1885 között összesen 243 nemzetség 254 (14 hercegi, 129 grófi, 111 bárói) családjá kapott meghívást a főrendiházba. Ezek közül 46 családból egy leszármazottat sem találtam a főrendiház igazolt tagjai között.¹⁴ Az abszentista családok csaknem fele indigena volt.¹⁵ Másként megközelítve a problémát: míg az 1865 és 1885 között meghívott nem indigena családoknak csak 14%-a,¹⁶ a honfűsített családoknak már 28%-a maradt távol. A legnagyobb arányú az indigena hercegek és bárók, a legkisebb arányú a nem indigena grófok távolmaradása volt. 21 főnemes család képviseltette magát legalább egy leszármazottal minden olyan országgyűlésen, amelyre meghívást kapott. E családoknak kevesebb mint negyede volt indigena. Vizsgálataim megerősítik Vörös állítását, hogy az indigenák már 1885 előtt is kevésbé igényelték érdekeik magyarországi képviselését, mint a „nemzeti” családok.¹⁷

A „nemzeti” és indigena családok távolmaradási aránybeli különbségének az indigenák kisebb érdeklődése mellett további oka is lehetett: a honfűsítettak kevesebb tagot számláltak, mint az „ősi magyar” főnemesi családok.¹⁸ 1865 és 1885 között magszakadás következtében nagyjából azonos arányban, körülbelül tíz százalékkal csökkent a „nemzeti” és az indigena családok száma, ugyanakkor rangadományozással az indigena családok száma a „nemzeti” arisztokráciánál kisebb mértékben gyarapodott.¹⁹

¹⁴ Azt a főnemest tekintettem igazolt tagnak, aki igazolásra meghívólevelét bemutatta vagy elküldte, valamint azt, aki pótlólag meghívást kért, a főrendiház ülésein felszólalt, vagy részt vett valamely név szerinti szavazáson. Távol maradónak azt a családot számítottam, amelynél a meghívott családtagok a megjelenés alól felmentést kértek, igazolatlanul távol maradtak, vagy meghívólevelüket egyszer sem sikerült kézbesíteni.

¹⁵ Az 1865 és 1885 között meghívott 14 hercegi család közül 11-nek, a meghívott 129 grófi család közül 112-nek, a meghívott 111 bárói család közül 86-nak volt legalább egy igazolt jelenlévő családtagja. A tartósan távol maradó hercegi családok mindegyike, a 17 grófi családból 13, a 25 bárói családból 5 volt indigena.

¹⁶ A távol maradó nem indigena családok között is számos nem magyar eredetű (ám nem törvényhozásilag honfűsített és mindinkább magyarnak tekintett) familia volt.

¹⁷ A magyar(országi) eredetű főnemesek „nemzeti” jelzőjére lásd: Pálmány 2011: 49., Ballabás 2011: 1222.

¹⁸ Pálmány 1997: 49.

¹⁹ Ballabás 2011: 1232.; Ballabás Dániel dualizmus kori főrendiház tagjainak adatait feldolgozó relációs adatbázisa. Köszönöm, hogy adatait rendelkezésemre bocsátotta.

Az 1885-ben a főrendiházból kihulló indigena nemzetségek és családok aránya

Vörös Károly adatai alapján az 1884–1887. évi országgyűlésre meghívott 205 nemzetség közül 1885 májusában csak 88 teljesítette a cenzust.²⁰ Eszerint 1885-ben az előző évben a főrendiházba még meghívott főrangú nemzetségek 57%-a maradt ki onnan. Ha az 1865 és 1885 között legalább egyszer meghívott családok közül az 1885 őszen élő férfi leszármazottal rendelkezőket tekintjük, ennél is nagyobb, 62%-os a kimaradás. A 19. század derekán a magyar főnemesei családok több mint felének egyetlen teljes korú férfitagja sem teljesítette az előírt évi 3000 forintos adócenzust, vagy ha teljesítette is, nem kívánta vagy nem tudta²¹ tagsági jogát gyakorolni a főrendiházban. Vörös Károly megállapítását, hogy a főrendiházi reform a honfűsített családokat fokozottan sújtotta, az adatok igazolják: az 1884-ben meghívott családok 25-30%-a volt honfűsített, a reformmal a főrendiházból kimaradó családok között az indigenák aránya ennél magasabb, 40%-os volt.

1885 őszen a tagságra jogosult összes hercegi család 36%-a, a grófi családok 49%-a, a báróiak 81%-a(!) kimaradt az örökös tagok közül. A csökkenés mértéke az indigenák esetében is rangfokozatonként különbözött. Az 1865 és 1885 között a főrendiházba meghívott hét indigena hercegi családdal szemben később csak négy vehetett részt az országgyűlés munkájában, azonban a tagságukat gyakorló hercegek között így is többségben maradtak. 1885 őszen az előző húsz év során meghívást nyert csaknem félszáz honfűsített grófi család csaknem háromnegyede kiesett az örökös tagságból. A reform leginkább mégis az 1865 és 1885 között meghívott 17 indigena bárói családot sújtotta: a cenzust teljesítő főrendek 1885. májusi listáján egyetlen képviselőjük, br. Wenckheim Viktor szerepelt.²² A honfűsített családok leszármazottainak a meghívott örökös tagok közti aránya, mint láttuk, már 1884 őszen alatta maradt e családok arisztokrácián belüli számarányának. Ez most tovább

²⁰ Vörös 1987: 402. A Batthyány és a Batthyány-Strattman családot egy nemzetségnek tekintetem.

²¹ Például képviselőházi vagy külföldi törvényhozási tagság miatt.

²² Vörös adata alapján az 1884-ben meghívott 5 honfűsített bárói családból senki sem volt képes teljesíteni a cenzust (Vörös 1987: 400., 402.). Valójában azonban br. Wenckheim Viktor földadója meghaladta a 3000 forintot, és a főrendiházi reform után is az intézmény tagja volt. Az üléseken azonban adataink alapján nem vett részt. 1886 elején egészségi állapotára hivatkozva felmentését kérte a megjelenés alól. Később a házassági jogról szóló törvényjavaslat tárgyalásától, amelyen a főrendeket nagy számban vettek részt, szintén távol maradt. (Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 72. 1886. január 30., Főrendiházi Napló 1892–1896. 3. kötet 234. 1894. május 10.)

csökkent: az 1885. tavaszi 17%-ról (125 főnemes) 1885 őszére 13%-ra (27 főnemes). Az 1885-ben kimaradt 63 indigena család között tizenhét olyan volt, amelyből az előző húsz évben egy családtag sem mutatta be meghívólevelét vagy kért meghívást a főrendiházba. Tehát a kihulló honfiúsított családok negyede számára a főrendiházi reform annyiban nem jelentett jogfosztást, hogy jogukkal korábban sem éltek. Ez az adat szintén azt erősíti, hogy az indigenák 1885. évi kimaradása nem előzmény nélküli.

Ballabás Dániel a 19. század közepi indigena főnemesek honfiúsításának időpontját vizsgálva megállapította, hogy a dualizmus időszakának indigena főnemesi nemzetségeit „nem annyira I. Lipótnak vagy III. Károlynak, hanem I. Ferencnek és V. Ferdinándnak köszönhetette a magyar társadalom”.²³ Ezzel szemben az 1865 és 1885 között a főrendiházban tag indigena családok 41%-a még a 18. században honfiúsítást nyert, csak második helyen álltak a 19. században honfiúsítottak (32%), míg a legalacsonyabb a 16. században indigenátust nyertek aránya volt (5%). A főrendiházi reformot követően, 1885 őszén örökös taggal rendelkező indigena családoknak csaknem kétharmada a 18. században nyerte el a magyar főnemességet. Az 1885-ben kimaradt családok között szintén a 18. században honfiúsítottak voltak a legtöbben (37%), de szorosan követték őket a 19. században indigenátust nyertek (35%).

Bár a nagy létszámú, számos ágú főnemesi nemzetségek és családok politikai nézeteikre vonatkozóan nem tekinthetők homogén tömböknek, törvényhozáson belüli súlyukat növelhette, ha több családtaggal is jelen volt ott. Azon családok száma, amelyek 1885 májusában, illetve a későbbi országgyűlések elején legalább öt örökös taggal rendelkeztek, a reform nyomán ötödére-hatodára esett vissza. 1885 tavaszán legalább öt igazolt főrendiházi taggal 37 család rendelkezett, ezek között négy indigena volt (hg. Liechtenstein, gr. Pallavicini, gr. Wenckheim, br. Walterskirchen), a reform után viszont a ciklusonként öt-nyolc ilyen család sorában egyetlen honfiúsított szerepelt (a század végétől a gr. Wenckheimék).

Indigenák kiesése a magyar főrendiházból a külföldi törvényhozási tagság megtartása miatt

Az indigenátus (honfiúsítás) fogalma – érdekéért a rendi értelemben vett magyar nemzet sorába fogadás, nemesség adományozása – eredetileg pozitív jelentéstartalmat hordozott, ám az idők folyamán a magukat a nemzeti érdek képviselőinek vallók

²³ Ballabás 2012: 17.

körében negatív mellézköngét nyert.²⁴ Így a magyarországi liberálisok egy része is az uralkodó akaratát, illetve a konzervatív bécsi udvari körök működését feltételezte a mögött, hogy az izraelita–keresztény vegyesházassági törvényjavaslat tárgyalásakor, 1883 végén – 1884 elején több mint húsz, a főrendiházat addig nem látogató, zömmel Bécsben élő indigena főnemes kért meghívót, számosan közülük meg is jelentek a Házban, és a törvényjavaslat ellen szavaztak.²⁵ A törvényjavaslat kétszeri leszavazása és a horvátországi helyzet kormányválságot idézett elő: Tisza Kálmán miniszterelnök benyújtotta lemondását, amelyet azonban az uralkodó nem fogadott el. Az indigenáknak tulajdonított szerep magyarázza, hogy Tisza 1885-ben az uralkodó kérése ellenére sem volt hajlandó kiállni amellett, hogy az új reformtörvény tegye lehetővé a magyar főrendiházban és az ausztriai Urak Házában való együttes tagságot.²⁶ Az optálási kényszer bevezetése (a magyar nyelvtudás megkövetelésével együtt) a hazai közvélemény előtt a nemzeti érzésnek tett gesztus volt, egyszersmind azonban azt is megelőzte, hogy az ausztriai konzervatív arisztokraták vagy a király az indigenák mozgósításával a kormány által kontrollálhatatlan módon érvényesítse befolyását a főrendiházban. A képviselőházi ellenzék viszont nem látott az optálásban elég „erkölcsi, patrioticus garantiát” a magyar törvényhozást választó arisztokraták nemzettel való „összeforrottságára.”²⁷ Irányi Dániel függetlenségi ellenzéki politikus a főrendi reform vitája során ezért indítványozta, hogy a teljes körű indigenák csak abban az esetben lehessenek a főrendiház tagjai, ha „más államnak nem polgárai és az országban állandóan laknak”, de javaslata kisebbségben maradt.²⁸

Az 1885. évi reformtörvény előírta, hogy azon főrendiházi tagságra jogosult, a szükséges vagyoni képesítéssel rendelkező személyek, akik „egyszersmind a monar-

²⁴ Az indigenákról a 17. századtól kialakult egysíkú (és Ballabás Dániel kutatásai alapján az 1980-as évekig a történettudományban is uralkodó) felfogás, mely szerint „a Habsburg uralkodók kiszolgálói” és „a magyar nemzet érdekeivel kevésbé azonosuló személyek” (Ballabás 2012: 7.) voltak, az újabb kutatások alapján nem megalapozott. Így például Szijártó M. István cáfolja, hogy az indigenák a 18. században az országgyűlésen a kormányzat embereiként léptek volna fel, szavaztak volna (Szijártó M. I. 2005: 186–188.).

²⁵ Valójában a törvényjavaslat támogatói és ellenzői egyaránt felszólították az indigenákat szavazati joguk gyakorlására. *A külföld a főrendiházi szavazásról*. Pesti Napló 1884. január 16. (esti kiadás) 1.; Hamann 1990: 277.

²⁶ [*Cím nélkül*]. Pesti Napló 1885. március 27. (reggeli kiadás) 1. – Ferenc József arra hivatkozott, hogy az Urak Házában csak a családfelek bírnak öröklődő tagsági joggal, az ő számuk pedig csekély. Erről Tisza Kálmán válaszából tudunk. 1883. szept. 27. M. E. 1883-3131., lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

²⁷ Az ekkor mérsékelt ellenzéki Szilágyi Dezső hozzászólása. Képviselőházi napló 1884–1887. 4. kötet 365–366. 1885. február 23.

²⁸ Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. köt. 367. 1885. február 23.

chia más állama vagy bármely más állam törvényhozásában is bírhatnak üléssel és szavazattal”, tagsági jogukat csak akkor érvényesíthetik, ha előzetesen nyilatkoztak, hogy azt kizárólag a magyar főrendiházban gyakorolják. A törvény azoknak, akik az 1884. évi országgyűlés első ülészakájának berekesztésekor teljeskorúak voltak, a nyilatkozat határidejeként 1885. július 1-ét szabta meg. Azoknak, akik 1885 májusában 24. életévüket még nem töltötték be, az ennek elérését követő hat hónap folyamán kellett nyilatkozniuk. Az optálás egész életre szólt. Tisza miniszterelnök a képviselőházban ezt azzal indokolta, hogy előfordulhatna: a több országgyűlésben tagságra jogosultak „még célzatosan is szereznének [Magyarországon] [...] egy talán később ismét eladható birtokot azért, hogy oly ügyben szavazhassanak és dönthessenek itt Magyarország érdeke ellen, mely őket amott érdeklí”.²⁹

Az optálás elsősorban a honfiúsított arisztokratákat érintette,³⁰ és leginkább az ausztriai törvényhozás/magyar főrendiház viszonylatban merült fel. A szabályozás nem volt szimmetrikus, Ausztriában ugyanis nem tiltotta törvény, hogy valaki egyidejűleg más ország törvényhozásának is tagja legyen.

1885 tavaszán 21 személy volt egyidejűleg a főrendiháznak és az ausztriai Urak Házának vagy a Birodalmi Tanácsnak tagja. Közülük csak hg. Windischgraetz Alfréd (Alfred [III.] August Karl Fürst zu Windisch-Grätz, 1851–1927) tett 1885 nyarán optáló nyilatkozatot, amelyben lemondott magyar főrendiházi tagságáról.³¹ E herceg a hasonnevű 1848–49-es osztrák főparancsnok (1787–1862) legidősebb fiától származó unokája volt. 1875-től nyert a főrendiházba meghívást,³² de figyelem csak akkor irányult rá, amikor 1884. január 14-én másod-unokatestvérével, Róberttel (1831–1913) együtt az izraelita–keresztény vegyesházassági törvényjavaslat ellen szavazott. A főrendiházi reform tárgyalásakor Lamberg Ferenc mellett ő volt a másik főrend, akinek nevében (talán a két főrend elégtelen magyar nyelvtudása miatt) br. Walterskirchen Ernő a kettős tagság lehetőségének, mint a Magyarországot „Őfelsége többi országaikhoz” „kölcsonös érdekekben” csatoló „kapocs” „egyik történelmi kifejezésének” fenntartása mellett szólalt fel.³³ Lajtantúli politikai súlyát mutatja,

²⁹ Képviselőházi Napló 1884–1887. 362. 1885. február 23.

³⁰ Közülük is leginkább azokat, akik nem magyar főnemességgel is rendelkeztek. Nem volt kizárt, hogy magyar eredetű főnemesi család sarja nyerjen például Ausztriában örökös tagságot, vagy legyen az ottani képviselőház tagja, de 1885-ben csak az Urak Háza élethossziglan kinevezett tagjai között találunk magyar családból származó főnemest, br. Mecséry Károlyt (1804–1885).

³¹ Tisza miniszterelnök átirata a főrendiház elnökségének. Bp., 1885. szept. 25. B. M. 1885-51000-II., lelőhelye: MNL OL K 3 1885-236., 14. cs.

³² Főrendiházi Irományok 1875–1878. 1. kötet 279. 44. szám

³³ Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. köt., 214. 1885. március 26.

hogy az Urak Házának 1892-től egyik alelnöke, 1897-től az intézmény megszűnéséig elnöke volt. Közben miniszterelnökként is működött (1893–1895), de kettős, osztrák–német/cseh kötődése sem bizonyult elégségesnek a koalíción belüli nemzeti ellentétek elsimítására.³⁴ Hg. Lobkowitz Rezső (Rudolf Prinz von Lobkowitz, 1840–1908) viszont a magyar főrendiházba optált,³⁵ bár oda csak 1884 elején kért meghívólevelet.³⁶ Cseh eredetű családja szintén az örökletes tagsági jogú ausztriai famíliák közé tartozott, ám az Urak Házának ő maga nem, csak nagybátyja, Ferdinand Fürst von Lobkowitz (Ferdinand Josef, 8. kníze z Lobkowicz, 1797–1868), majd annak fia, Moritz (Mořic, 9. kníze z Lobkowicz, 1831–1903) volt tagja. Az 1885. évi VII. törvénycikk azok számára írta elő az optálást, akik más országban törvényhozási tagsági joggal „bírhathnak”. A feltételes mód alkalmazását az magyarázza, hogy az osztrák Urak Házában az örökletes tagsági jogú családokból örökletes tagként mindig csak a legidősebb, nagykorú férfi leszármazott („der grossjährlige Häupter”), illetve a majorátus ura foglalhatott helyet (ausztriai 1867. évi CXLI. törvénycikk 3. §). Lobkowitz nyilatkozatának okát így nem annyira a törvény betűjének pontos betartásában, inkább abban látjuk, hogy ragaszkodott a főrendiházi tagsághoz. Miután az 1870-es évek közepén Magyarországra vezényelték, megismerte az országot és lakóit. Bekapcsolódott a társas életbe, tagja lett a Nemzeti Casinónak.³⁷ A *Vasárnapi Újság* magyar szimpátiája bizonyítékként említette, hogy „[a]llig költözött le Erdélybe, megtanulta nyelvünket, háztartásához mindent magyar iparosoktól, magyar kereskedőktől szerzett be, s ami annak idején az egész országban kellemes meglepetést szerzett: beleegyezett 1889-ben abba is, hogy ezredének zenekara a március 15-diki ünnepélyen közreműködjék”.³⁸ A hetilap azonban arról hallgatott, hogy Lobkowitz budapesti hadtestparancsnokként 1894-ben megtiltotta, hogy a tartalékos tisztek Kossuth Lajos temetésén egyenruhában vegyenek részt.³⁹ Az 1892. évi országgyűlési almanach szerint a herceg a főrendiház ülésein „szorgalmasan vesz részt és a fővárosi társadalom egyik lényeges tényezője”.⁴⁰ Aktivitása azonban ki-

³⁴ Wakounig 2008: 240.

³⁵ MNL OL K 3. 72. cs. 1885–312.

³⁶ Főrendiházi Irományok 1881–1884. 7. kötet 385. 569. sz.

³⁷ A Pallas nagy lexikona szerint 1875 után Lobkowitz „megszerezte a honfűsítást, birtokot vásárolt Magyarországon”. Minthogy a család már 1659-ben magyar grófi rangot nyert, itt legfeljebb a magyar állampolgárság megszerzéséről lehet szó. 'Lobkowitz' szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XI. kötet 602.; 'Lobkowitz, Rudolf Prinz von' szócikk. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 5. Band. 262.

³⁸ *Főúri esküvő*. Vasárnapi Újság 1900. március 4. 135. (9. sz.) 135.

³⁹ Katona 1989: 20.

⁴⁰ Országgyűlési almanach 1892–1896: 71.

merült a részvételben, adataink szerint egyszer sem szólalt fel. Még egy arisztokrata volt, aki 1885-ben a magyar főrendiházba optált: hg. Odescalchi Livius László (Livio Ladislao Odescalchi, 1805–1885). Az olasz szenátusban is tag herceg ugyan családi okból a főrendiházban addig nem jelent meg,⁴¹ de magyar törvényhozásbeli tagságát meg kívánta tartani. Főrendiházi tagsági joga tényleges gyakorlására nem került sor, ugyanis 1885. november 11-én elhunyt.

A Windischgraetz Alfrédon kívüli további húsz arisztokrata közül, akik 1885 őszén a magyar és az ausztriai felsőháznak is tagjai voltak volt, a főrendiház hatot az optálás elmulasztása miatt tagságából kiesettnek nyilvánított.⁴² Ők – hg. Metternich Richárd és gr. Waldstein Ernő örökös, valamint gr. Chotek Ottó, gr. Lamberg Ferenc, gr. Mittrovsky Vladimir és gr. Trauttmannsdorff Nándor élethossziglan kinevezett *Herrenhaus*-tagok – tehát közvetve szintén az ausztriai törvényhozást részesítették előnyben. 1918-ig leszármazottaik közül sem került senki a magyar főrendiházba. Gr. Chotek Ottóval ellentétben öccse, Rezső (Rudolf, 1822–1903) élete végéig megőrizte főrendiházi tagságát.⁴³ „Magyar nagyapja”, gr. Brunszvik József (1788–1825) országbíró házában nevelkedett, iskoláit Magyarországon végezte, megyei aljegyzőséget vállalt, majd 1848-ban a pesti országgyűlés felsőtáblájának korjegyzője volt. 1848-tól futtaki birtokán gazdálkodott. Felesége a szintén cseh indigena családból származó Khevenhuller-Metsch Mária grófnő volt,⁴⁴ fia, ifj. gr. Chotek Rezső (1870–1921) viszont már magyar eredetű főnemesi családból választott: Ráday Irma grófnőt vette feleségül. 1897-ben sikeresen kérelmezte főrendiházi tagsága elismerését.⁴⁵ 1908-tól a közgazdasági és közlekedésügyi bizottság tagja volt.⁴⁶

Hg. Windischgraetz Alfréd családjának ifjabb, hg. Windischgraetz Lajostól (1830–1904) származó ága szintén Magyarország felé orientálódott.⁴⁷ Lajos hivatásos katonaként 1848–49-ben a császári seregben harcolt, apjánál Budán volt, amikor az megkapta a hadvezetés alóli felmentését. A méltánytalannak érzett eljárásen felháborodva el akarta hagyni a hadsereget és Ausztriát,⁴⁸ és (fia szerint) a bécsi udvartól egész

⁴¹ Erba–Odescalchi 1991: 2. köt. 275. 1865-ben felmentést kérve, később igazolatlanul maradt távol a főrendiházból.

⁴² Főrendiházi Irományok 1884–1887. 3. kötet 92–93. 178. szám; Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 16. 1885. október 8.

⁴³ Optálására itt sincs adat.

⁴⁴ Országgyűlési almanach 1901–1906: 83.

⁴⁵ Főrendiházi Irományok 1896–1901. 2. kötet 361. 103. szám

⁴⁶ Országgyűlési almanach 1910–1915: 86.

⁴⁷ Lajos hg. Windischgraetz (I.) Alfréd negyedik fia volt, de az 1880-as évekre az ő ágán kívül fiágon már csak a legidősebb fiú, (II.) Alfréd ága virágzott. Stekl–Wakounig 1992: 300–301.

⁴⁸ Windischgraetz 1908: 17.

életében tudatosan tartotta távol magát.⁴⁹ Későbbi magyarországi letelepedésében talán ez is szerepet játszott. 1869-ben saját kérésére rendelkezési állományba került. A következő évben feleségül vette gr. Dessewffy Valériát (gr. Dessewffy Emil [1814–1866] konzervatív politikus leányát).⁵⁰ 1875-ben anyai nagynénjétől (özv. hg. Brezenheim Ferdinándné szül. Schwarzenberg Karolintól) megörökölte a sárospataki uradalmat.⁵¹ Ezt követően a magyar főrendiházba kért meghívót,⁵² és annak haláláig tagja maradt. „Mikor 1885-ben a főrendiház szerveztetett és neki választania kellett az osztrák Urak Háza vagy a magyar főrendiház között, akkor ő az utóbbi mellett döntött, amivel a magyar állam és a magyar haza iránti ragaszkodását bizonyította” – mondta gr. Csáky Albin főrendiházi elnök Windischgraetz halálakor,⁵³ azonban a főrendiház iratanyagában nem találtuk nyomát, hogy optáló nyilatkozatot tett volna. A ház plenáris ülésein sosem szólalt fel, és megoszlanak a nézetek arról, hogy tudott-e egyáltalán magyarul.⁵⁴ Tény viszont, hogy kívánságára Lajos fia (1882–1968) magyar nevelést is kapott.⁵⁵ Ifj. Lajos 1907-től gyakorolta főrendi tagsági jogát.⁵⁶ Még ebben az évben házasságot kötött gr. Széchenyi Máriával. Míg atyja a „sovinisza tendenciák” felerősödésétől tartva ellenezte a magyar vezényleti nyelvet,⁵⁷ addig ő 1910-ben a véderőtörvény tárgyalásakor a nemzeti szellem hadseregbeli érvényre juttatásáért szállt síkra, „mert csak ennek útján tartható fenn és vihető keresztül a vasfegyelem”.⁵⁸ Az Alkotmánypárt kültagja,⁵⁹ 1916–1918-ban országgyűlési képviselő, 1918-ban közlelmzési miniszter, az 1920-as évek elején legitimista nemzetgyűlési képviselő volt, majd a fajvédőkkel is kereste a kapcsolatot. Az utókor elsősorban az 1925-ös frankhamisítási ügy szereplőjeként őrizte meg nevét.⁶⁰

A több mint tucatnyi főrendiházi és osztrák törvényhozási tagsággal is rendelkező indigena 1885 őszén anélkül maradt ki a főrendiházból, hogy a főrendiház elnöksége

⁴⁹ Windischgraetz 1965: 71.

⁵⁰ Országgyűlési almanach 1901–1906: 76–78.

⁵¹ Az uradalom kiterjedése az I. világháború előtt 12000 kataszteri hold volt.

⁵² Főrendiházi Napló 1875–1878. 1. kötet 22. 1875. november 8.

⁵³ Főrendiházi Napló 1901–1905. 1. köt., 125. 1904. március 26.

⁵⁴ Kiss 2002: 1.; Windischgraetz iratanyag leírása (MNL OL). A sárospataki levéltár anyaga 1956-ban súlyosan megsérült, nem kutatható. Ezzel kapcsolatban köszönöm Küstler Éva főlevéltáros szíves tájékoztatását.

⁵⁵ Windischgraetz iratanyag leírása (MNL OL)

⁵⁶ Főrendiházi Irományok 1906–1910. 7. kötet 4. 356. szám

⁵⁷ Wakounig 2008: 228.

⁵⁸ Főrendiházi Napló 1910–1918. 1. kötet 11–13. 1910. augusztus 4.

⁵⁹ Országgyűlési almanach 1910–1915: 79–80.

⁶⁰ Pályáját újabban ismerteti: Ablonczy 2008: 33–34.

regisztrálta volna a nyilatkozat elmaradását. Ennek oka az lehetett, hogy egyikük sem szerepelt a cenzust teljesítő tagok 1885. májusi listáján – pedig ez gr. Berchtold Zsigmond (Sigismund Graf von Berchtold, 1834–1900), gr. Harrach János (Johann Nepomuk Graf von Harrach, Jan Nepomuk z Harrachu, 1828–1909) és hg. Liechtenstein Alajos (Aloys Prinz von und zu Liechtenstein, 1846–1920) esetében valószínűleg indokolt lett volna.⁶¹ Hg. Liechtenstein János (Johann II., Fürst von und zu Liechtenstein, 1840–1929) szintén rendelkezett Magyarországon földbirtokkal, nagyságára nézve azonban ellentmondó adatokat találunk.⁶² Esetében akadályt jelentett a főrendiház újjászervezése óta érvényesülő közjogi felfogás is, mely szerint más államok uralkodó hercegei a főrendiháznak nem lehetnek tagjai.⁶³

Az indigenák 1885. évi döntését utódaik nem mindig követték. Hg. Odescalchi Livius a főrendiházat választotta, fia, Boldizsár (Baldassare Ladislao Odescalchi, 1844–1909) viszont az olasz politikai életben vett részt, és nem folyamodott főrendiházi tagsági jogért.⁶⁴ Somogyi Éva a morvaországi származású osztrák, Magyar-, Cseh- és Morvaországban egyaránt birtokkal rendelkező Berchtoldokat hozza példaként arra, hogy generációról generációra is változhatott az ausztriai vagy magyar törvényhozás előnyben részesítése. Id. Berchtold Zsigmond (1799–1869) születési jogon részt vett több reformkori diétán és az 1848–1849. évi országgyűlésen.⁶⁵ A forradalommal szimpatizáló grófot az 1850-es évek közepén felségárulás vádjával buchlovi várában letöltendő életfogytiglan házi őrizetre ítélték, az országgyűléseken ezt követően nem vehetett részt.⁶⁶ Fia, ifj. Zsigmond (1834–1900) az ausztriai törvényhozást

⁶¹ Lőrintei István (szerk.) 1893: 11., 14.; Gazdacímtár 1897: 56., 96., 112, 420. Harrach a csehországi és az ausztriai, Liechtenstein az ausztriai politikai életben szerepelt, mindketten *Reichsrat*-képviselők is voltak ('Harrach, Johann Nepomuk Gf. von' szócikk. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 2. Band. 190–191., 'Liechtenstein, Aloys Prinz von und zu' szócikk. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 5. Band. 203–204.).

⁶² Lőrintei István (szerk.) 1893: 12.; Gazdacímtár 1897: 88.; Gazdacímtár 1911: 507.

⁶³ Liechtenstein János 1858-tól Liechtenstein szuverén uralkodója volt. A tilalmat az 1885. évi VII. törvénycikk nem tartalmazta, de a gyakorlatban érvényesült (Széll Kálmán belügyminiszter átírata gr. Csáky Albin főrendiházi elnöknek. B. M. [E.] 1901-15252-I., lelőhelye: MNL OL K 3. 39. cs. 1901-129.

⁶⁴ Erba-Odescalchi 1991: 2. köt. 275.

⁶⁵ Pálmány Béla id. Berchtold Zsigmond életrajzában megemlíti a Berchtold család 1751. évi honfűsítését, ennek ellenére 2002-es almanachjában a „nemzeti” családok leszármazottai között szerepelteti. 1832–36. évi országgyűlési jelenlétét egyik almanach sem említi (Pálmány Béla (szerk.) 2002: 1083.; Pálmány Béla 2011: 294.; Deák E. 2005: 314.).

⁶⁶ Berchtold Zsigmond (1799–1869) magyar szimpátiájának szembevető bizonyítéka a buchlovi vár értékes, 6769 kötetes magyar könyvtára. Pražak–Deák 1993: 273.

választotta.⁶⁷ Aktívan politizált a morva tartománygyűlésben, a Taaffe-kormány idején *Reichsrat*-képviselőként a morva középpárt egyik megalapítója volt, egyébként pedig az Urak Házában gyakorolta örökös tagsági jogát. Felesége a diplomata Josef Graf Trauttmannsdorff-Weinsberg lánya volt.⁶⁸ Ifj. Berchtold Zsigmond a főrendiházba meghívólevelet csak 1883–1884 fordulóján, az izraelita–keresztény vegyesházassági törvényjavaslat tárgyalásakor kért.⁶⁹ A család azon ága, amelyből Zsigmond származott, a Királyi könyvek és az 1886. évi VIII. törvénycikk alapján nem volt jogosult a főrendiházi tagságra. Hogy 1884-ben mégis meghívót kapott, azon múlhatott, hogy a bizottság feltehetően csak azt vizsgálta: korábban magyar érzelmű atya is meghívást nyert-e. 1900-ban ifj. Zsigmond fia, Lipót (Leopold von Berchtold [1863–1942]) kérelmének elbírálásakor sem merült fel, hogy az 1886. évi VIII. törvénycikk szerint nem jogosult a meghívásra. Berchtold Lipót osztrák nevelést kapott, rosszul beszélt magyarul, élete nagy részét diplomáciai szolgálatban, Bécsben, illetve Buchlovicében töltötte, és csak 1918 után telepedett le Sopron megyei birtokán. 1900-ban, amikor atya halálát követően a *Herrenhaus* és a főrendiház közti választás elé került, mégis az utóbbiba kért meghívást. Választását biográfusa, Hugo Hantsch elsősorban azzal magyarázza, hogy felesége, Károlyi Ferdinanda grófnő révén kiterjedt magyarországi birtokokkal és rokoni kapcsolatokkal rendelkezett (Hantsch mellékesen megemlíti Berchtoldnak a dekoratív magyar díszruha iránti vonzalmát).⁷⁰ E döntése szerepet játszhatott abban, hogy amikor Ferenc József 1912-ben kinevezte külügyminiszterének, magyarnak tekintette. Maga Berchtold identitását – rokona, gr. Károlyi Mihály visszaemlékezése szerint – 1909-ben így határozta meg: bécsi, a császár oldalán álló és arisztokrata.⁷¹

Mind a Berchtold, mind az Odescalchi nemzetségnek volt olyan ága, amely tartósan jelen volt a főrendiházban. A Berchtoldok 1751-ben honfiúsított ágából származó Richárd (1837–1906) országgyűlési almanachbeli életrajza büszkén hirdette, hogy a család a honfiúsítás óta „teljesen megmagyarosodott”. Felesége gr. Bánffy Miklós főajtónállómester Erzsébet leánya volt. Nógrád megyei nagyorosi uradalma révén teljesítette 1885-ben az adócenzust.⁷² 1890-ben Füleken élő öccse, Artúr is sikerrel folyamodott örökös tagságért horvátországi nagybirtoka révén,⁷³ később azonban országgyűlési képviselősege, majd vagyoni képesítésének elvesztése miatt

⁶⁷ Somogyi 2006: 189–190., Hantsch 1963: 1. Bd. 7–8.

⁶⁸ Főrendiházi Irományok 1896–1901. 19. kötet 317–318. 823. szám, Hantsch 1963: 1. Bd. 7–8.

⁶⁹ Főrendiházi Irományok 1881–1884. 7. kötet 212. 471. szám

⁷⁰ Hantsch 1963: 1. Bd. 6–10.

⁷¹ Károlyi 2013: 9.

⁷² Országgyűlési almanach 1887–1892: 72.

⁷³ Főrendiházi Napló 1887–1892. 4. kötet 15. 1890. december 18., Főrendiházi Irományok 1887–1892. 10. kötet 50. 573. szám

tagsága szüneteltetésére kényszerült.⁷⁴ Az Odescalchiak közül a főrendiház reformja után Artúr (1836/1837–1925) választott tagként, fia, Jenő Zoárd (1876–1917), valamint bátyja, Gyula (1828–1895) és ennek fia, Géza (1858–1937) örökös jogon bírt tagsággal. Gyula, aki felesége, Degenfeld-Schomburg Anna grófnő révén Tisza Kálmán sógora volt, szabadelvű országgyűlési képviselőisége alatt, 1875 és 1887 között szüneteltette főrendi tagsági joga gyakorlását. Odescalchi Artúr 1878 és 1884 között, majd 1886–1887-ben – függetlenségi párti, majd pártonkívüli képviselőként – szintén a képviselőházban foglalt helyet. Az Odescalchiak közül egyedül ő szólalt fel a főrendiházban, ő is csak két mellékes kérdésben.⁷⁵ Artúr legidősebb fia, Livius (1863–1938) a közép-európai főnemesség többes identitásának, illetve identitás-változásának példája.⁷⁶ A magyar kultúrához hangsúlyozottan kötődő apja örökségével⁷⁷ szembefordulva 1923-ban a szlovákiai nemességet, annak szláv eredetét hangoztatva, arra szólította fel, hogy maradjon szülőföldjén, és támogassa a csehszlovák államot. Végigtekintve az Odescalchiakon, azt tapasztaljuk, hogy a (többnyire magyarországi eredetű főnemesi nemzetségekhez fűződő) házassági kapcsolataik tették lehetővé számukra, hogy 1885 után a hitbizomány urán (Artúron) kívül más Odescalchiak is gyakorolhassák a főrendiházban tagsági jogukat.

Az 1885 és 1918 közötti időszakból egyetlen optálást találtam. Gr. Kinsky Ferenc (František Josef Kinský, 1879–1975) chlumetzi (csehországi) lakos 1902-ben juttatta el Széll Kálmán belügyminiszterhez a főrendiházi tagság gyakorlásáról lemondó nyilatkozatot.⁷⁸ Az 1885. évi VII. törvénycikk optálást előíró rendelkezése tehát nem vált bevett gyakorlattá. Ebben az indigena nemzetségek ausztriai, illetve magyarországi ágainak elkülönülésén kívül szerepet játszott az is, hogy a miniszterelnökség és a főrendiház nem tudta nyomon követni: az érintett főnemesek tettek-e optáló nyilatkozatot. Ez a magyar (és ausztriai) arisztokrácia felnőtt férfi tagjairól olyan rendszeres nyilvántartás vezetését feltételezte volna, amire nem vállalkozhattak. A törvény előírása, mely a nyilatkozatot a 24. életév betöltése utáni fél éven belül írta elő, nem volt életszerű, hiszen a teljeskorúság elérése sem Ausztriában, sem Magyarországon nem adott automatikus lehetőséget a felsőházi tagság gyakorlására. Az optálás ráadásul túl nagy áldozatot kívánt: nemcsak minden más felsőházban, hanem a képviselőházakban való tagságról is életre szóló előzetes lemondást jelentett (volna) a pályájuk elején álló főnemeseknek.

⁷⁴ Főrendiházi Irományok 1901–1905. 4. kötet 22. 179. szám

⁷⁵ Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 199. 1884. március 26.; Főrendiházi Napló 1892–1896. 4. kötet 141. 1894. október 10.

⁷⁶ Ablonczy 2011: 59.

⁷⁷ Erba-Odescalchi 1991: 1. köt. 229.; Ablonczy 2011: 53–59.

⁷⁸ MNL OL K 3. 42. cs. 1902-902.

A személyek után nézzük a nemzetségeket is. Az 1885-ben a magyar főrendiházban és Ausztriában is örökletes tagsági joggal rendelkező 21 indigena nemzetség (az itthoni indigena nemzetségek harmada) közül 19 kapott legalább egy alkalommal meghívást a magyar főrendiházba 1865 és 1885 között.⁷⁹ Közülük 15 meg is jelent legalább egy országgyűlésen (hét először a vegyesházassági törvényjavaslat tárgyalásakor). A megjelenteknél is a főrendiház iránti érdeklődés korlátozottságát vagy magyar nyelvtudásuk elégtelenségét mutatja azonban, hogy csak a Chotek, Waldstein és Walterskirchen nemzetségekből szólalt fel egy-egy családtag. Közvetlenül a főrendiházi reformot követően, 1885 őszén a Berchtold, a Chotek, a Thurn-Taxis és a Windischgraetz nemzetségből találunk egy-egy leszármazottat az örökös tagságukat gyakorlók sorában. A főrendiház további fennállása alatt az 1885-ben az Urak Házában is örökös tag nemzetségek közül rajtuk kívül csak a gr. Hoyos gyakorolta főrendiházi tagsági jogát.

Az 1885 őszén a főrendiházból kihullott indigena nemzetségek kevesebb mint tizedének kimaradásában játszott szerepet az optálás bevezetése (a kimaradt 60 indigena nemzetség közül öt, a Metternich, a Lamberg, a Mittrowsky, a Trauttmansdorff és a Waldstein esetében).⁸⁰ A honfúsított nemzetségek döntően elégtelen nagyságú földadójuk miatt maradtak ki a főrendiházból. A kimaradás további oka lehetett az érdektelenség,⁸¹ továbbá a teljeskorú férfi leszármazott hiánya.⁸² Csak egy olyan indigena nemzetség volt 1885-ben, a Pallavicini, amelynek egyetlen, a cenzust teljesítő tagja országgyűlési képviselő volt (őgr. Pallavicini Sándor 1884-től 1887-ig szabadelvű párti mandátummal). A nemzetségnek azonban még így is maradt tagja a főrendek között a választott tag⁸³ őgr. Pallavicini Ede személyében.

⁷⁹ A Hoyos és a Paar nemzetség magyar főrendiházi örökös tagsági jogát az 1886. évi VIII. törvénycikk tartalmazta, azonban 1865 és 1885 között nem kapott senki regálist ezekből a családokból.

⁸⁰ Az optálás elmaradása miatt kieső gr. Chotek Ottó és az ausztriai törvényhozást választó hg. Windischgraetz Alfréd családjából 1885 őszén maradt egy-egy örökös tag a magyar főrendiházban.

⁸¹ Bár jogosult volt, nem reklamált, hogy nem került bele a cenzust teljesítők névjegyzékébe.

⁸² Így maradt ki 1885-ben átmenetileg a Hoyos nemzetség.

⁸³ A választott tagokról lásd alább.

Változások a főrendiházi indigenák körében 1885 és 1918 között

A főrendiház reformjakor kihullott nemzetségek visszakerülése kismértékű volt: az 1885 őszen az örökös tagok közül kimaradtak nem egészen 16%-a került csupán vissza. Köztük az indigenák aránya igen alacsony volt: 1918-ig mindössze négy – a gr. Bombelles, a gr. Hoyos, a br. Piret-Bihain és a gr. Stubenberg-nemzetség került vissza. Ezek egy-két leszármazottal foglaltak helyet az örökös tagok között, közülük csak egyetlenegy, gr. Hoyos Miksa (1874–1956) szólalt fel a főrendiházban.

1885 ősze és 1918 ősze között az örökös tagok közül vagyoni okból 46 személy, 10 nemzetség esett ki. Köztük egy indigena volt: a Thurn-Taxisok 1912-ben Miksa herceggel hullottak ki így. Az 1885-től 1918-ig fiágon kihalt 33 örökös jogú nemzetségből kilenc volt indigena. A fiágon kihaltak között a „nemzeti”/indigena arány megegyezett az örökös jogú főnemességen belülivel.

A 1885. szeptemberi és 1910. júniusi örökös tagság⁸⁴ összetételét összehasonlítva megállapítható, hogy a reform végrehajtásakor bekövetkezett aránybeli változások mennyire voltak tartósak. 1885 májusában (tehát a főrendiházi reform küszöbén) a 725 meghívott 17%-a, ez év őszen (a reform végrehajtása után) a 206 meghívott 13%-a, 1910 nyarán a 236 meghívott 12%-a volt indigena. Az indigena családok aránya a főrendiházi reform végrehajtásakor legkisebb mértékben (55 százalékponttal) a hercegi, legnagyobb mértékben (91 százalékponttal) a bárói családok között csökkent. A reformot követő évtizedekben, 1885 ősze és 1910 nyara között azonban a főnemesi családok mindhárom rangfokozatán belül már csak kis mértékben módosult a reform során kialakult arány.

Az 1885. évi VII. törvénycikk 2. § c.) pontja kimondta, hogy „a nem leszármazásuknál fogva magyar állampolgárok a főrendiház tagság jogával, a ministertanács előterjesztésére, csak a törvényhozás útján ruházhatók fel”. Így nyert örökíthető tagsági jogot 1904-ben br. Wimpffen Siegfried és Simon, illetve br. Trauttenberg Frigyes, 1914-ben pedig gr. Woracziczky János.⁸⁵ Az 1885 és 1918 között örökös tagsági jogban részesült negyven családnak tizede sem származott külföldi állampolgárságú apától. Még ez a három említett család is rokoni szálakkal kötődött már honfiúsított, illetve „nemzetinek” tekintett főnemesi családokhoz.⁸⁶

Az indigenák száma a választott és kinevezett tagok között is alacsony volt. Az 1885 tavaszán a főrendek által saját soraikból élethossziglani tagságra választott öt-

⁸⁴ Örökös tagság alatt az örökös joggal rendelkező családok főrendiházi tagságukat aktuálisan gyakorló tagjainak összességét értem.

⁸⁵ 1904. évi XIII. törvénycikk, 1914. évi XXVI. törvénycikk.

⁸⁶ Tóth-Barbalics 2010a: 76.

ven személy között mindössze öt indigenát találunk. A főrendiházban így őrizte meg részvételi jogát a cenzus teljesítésére képtelen indigenák közül hg. Odescalchi Artúr (1837–1925), gr. Dezasse Emil (1834–1908), őgr. Pallavicini Ede (1845–1914), br. Mesznil Viktor (1814–1893) és br. Ottenfels-Gschwind Zsigmond (1825–1898). Ők – Ottenfelst és Dezassét kivéve – a főrendiház plénumának vagy bizottságainak aktív tagjai voltak. Ottenfels feltehetően horvátországi birtokossága és politikai megbízhatósága (unionizmusa) miatt került be a választott tagok közé, Dezasse pedig talán azért, mert gr. Cziráky Jánosnak, a főrendiház néhai alelnökének sógora volt. Az 1885-ben Ferenc József által a kormány javaslatára élethossziglani taggá kinevezett harminc személy körében egyetlen indigena volt, gr. Bombelles Károly (1832–1889), akit főudvarmesterként az uralkodósaládnak tett szolgálataiért ért e kitüntetés.⁸⁷ Az 1886 és 1918 közötti további csaknem 130 kinevezett között már nem találunk indigenát.

Összegzés

Tanulmányom elején az 1885. évi főrendi reformnak az arisztokrácia politikai képviseletére gyakorolt hatását vizsgáló Vörös Károly-elemzést egészítettem ki. Vizsgálataim eredményei ezen korábban közölt adatokat nagyságrendileg nem módosították. Az adócenzus nem teljesítése miatt 1885-ben a főrendiházból kihulló honfiúsított nemzetségek további sorsát követve megállapítható, hogy visszakerülésük kismértékű volt. A reform utáni (1885. őszi) tagságban örökös taggal jelen levő indigena nemzetségek köre a későbbiekben kevésbé változott. 1885-ben az optálás elvileg a honfiúsított nemzetségek mintegy harmadát érintette volna, azonban kifejezetten emiatt az indigenáknak csak vékony, a főrendiházból részben már korábban is távol maradó rétege esett ki a tagok közül. Az indigena főnemesség identitásformáinak megismeréséhez segíthet hozzá annak feltárása, hogy ha sor került a választásra, a döntések milyen motivációból születtek. A Magyarországon birtokos indigena nemzetségek *Herrenhaus*-tagságra kevésbé esélyes tagjai választották a főrendiházat. Az itteni birtokokon kívül a neveltetésnek, a tanulmányoknak és a rokoni kapcsolatoknak lehetett leginkább szerepe a választásnál, emellett egyes esetekben (hg. Lobkowitz Rudolf, gr. Chotek Rezső) az országhoz való érzelmi kötődés is kimutatható.

⁸⁷ Bombelles altengernagy Miksa főherceg (később I. Miksa mexikói császár) bizalmasa és munkatársa, majd 1877-től Rudolf trónörökös főudvarmestere volt (Tisza Kálmán miniszterelnök felségelőterjesztése. Bp., 1885. jún. 14. M. E. 1885-1982., lelőhelye: MNL OL K 26. 220. cs. 1885–1206..

A főrendiház nyilvános ülésein felszólaló indigenák⁸⁸ családja gyakran már szüleik, nagyszüleik generációjában asszimilálódott. Tanulmányaik, lakóhelyük, közéleti tevékenységük és általában házasságuk is Magyarországhoz, a magyar nemzethez kapcsolta őket. 1861-ban és 1866-ban főrendiházi beszédekben magyarságtudatuknak közvetlenül hangot is adtak. A külföldi eredetű, de nem törvény által magyar főnemesi rangot nyert családok főrendiházi arányának és aktivitásának alakulásában a törvényhozásilag honfiúsított családokéval rokon vonások figyelhetők meg.

⁸⁸ Az 1861 és 1918 között a főrendiházban legalább egy alkalommal felszólalt mintegy négyszáz főrend között a honfiúsított arisztokraták száma rendkívül alacsony volt. Az 1861 és 1885 közötti időszakban mindössze kilenc, a főrendiház reformja utáni több mint három évtizedben pedig ennél is kevesebb, öt indigena főnemes szólalt fel a plénumon.

Az élethossziglan kinevezett tagok¹

Bevezetés

A magyar törvényhozás történetének jelentős mozzanata volt a főrendiház 1885. évi reformja. A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvény-cikk fontos változásokat eredményezett a második kamara létszámában és összetételében. A tagok közé kerültek az uralkodó által élethossziglani tagságban részesített személyek. Tanulmányom az élethossziglani kinevezést nyert tagok csoportjára vonatkozóan kíván adalékokat nyújtani. A csoport jelentős mértékben meghatározta a ház arculatát, és tágabb társadalomtörténeti nézőpontból is figyelmet érdemel. Ha elfogadjuk, hogy a felsőház társadalmi szempontból az elitek kommunikációjának színtere,² vizsgálat tárgyát képezheti, hogy kinevezés útján mennyiben kerültek be a második kamarákba a különböző foglalkozási ágak elitjei, továbbá, hogy az uralkodói kegy mennyiben segítette elő a rendi eredetű csoportok bennmaradását vagy a modern elitcsoportok bejutását.³ A továbbiakban bemutatom az élethossziglani tagság bevezetésének indítékát, a magyar kormányok kinevezési politikáját, vizsgálom a kinevezés feltételeit, az ilyen tagok foglalkozási megoszlását, a származás és rang, valamint a felekezeti hovatartozás szerinti összetételüket, és aktivitásukat. A vizsgálathoz a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára miniszterelnökségi levéltárában található iratokat, minisztertanácsi jegyzőkönyveket, továbbá az országgyűlési almanachokat és más adattárakat, valamint az 1885 és 1918 között kinevezést nyert 156 élethossziglani tagról ezek alapján készített adatgyűjteményt használtam fel.

Tisza Kálmán miniszterelnök a törvényjavaslat előszentesítését kérő felségelőterjesztésében azzal indokolta I. Ferenc Józsefnek az élethossziglani kinevezés bevezetését, hogy az „módot nyújt arra nézve, hogy a törvényhozás két háza között netán támadható ellentétek nagyobb rázkódtatások nélkül kiegyenlíthetők legyenek”.⁴ A képviselőház elé terjesztett indoklásban is rámutatott, hogy míg a képviselőház fel-

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta.

² Spenkuch 1999: 378.

³ Lásd Spenkuch vizsgálatát a porosz *Herrenhausra* vonatkozóan. Spenkuch 1999: 392–396.

⁴ M. E. 1883-3132., lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

osztható, a kormány pedig elbocsátható, addig „azon esetre, ha a nehézség a felsőházból is jön, vagy ha éppen a felsőház az, amely ellentétes állást foglal el a képviselőházzal és az annak kebelében többséggel bíró, a korona bizalmával is dicsekedhetőkormánnyal, akkor, ha nem lehet a kormánynak új tagokat bevinni a felsőházba, nincs alkotmányos mód az összeütközés elhárítására”. A miniszterelnök ehhez hozzatette, hogy a kinevezési jognak sokszor „maga létezése elég arra, hogy az állam érdekében szükséges cél eléressék”.⁵ A kormány ezen túl az arisztokrácia politikai és kormányzati ismereteinek hiányosságával és „a modern kor eszméit és törekvéseit” megtestesítő elemek behozatalának szándékával indokolta az újítást.⁶

A kinevezett tagság ellenzői a törvényhozási kamara függetlenségét, tekintélyét feltették, a nemzet támogatásának elvesztésétől tartottak. Negatív példaként hatott az egyeduralmat bevezető 1799. és az 1852. évi francia alkotmány szenátusa is. Annak érdekében, hogy a felsőház egyaránt „védpajzsa legyen a nemzetnek és koronának”,⁷ és ne kerülhessen sor a főrendiház többségi álláspontjának megváltoztatását eredményező nagyszámú kinevezésre, „Peerschubra”,⁸ az államfő jogát több államban is megszorították: szám- és időbeli korlátokat állítottak, és/vagy meghatározták azon foglalkozási kategóriákat, amelyekből a tagok kiválasztása történhetett.⁹ A korlátlan kinevezést maga Tisza sem pártolta, mert az „könnyen visszaélésekre vezethet”. Eredetileg azt javasolta, hogy egyharmadban maximálják az élethossziglan kinevezettek tagságon belüli arányát, anélkül hogy pontos számukat rögzítenék, utóbbi ugyanis az örökös tagok számának ingadozása mellett azt eredményezhetné, hogy „a korona éppen azon percben nem gyakorolhatná jogát, midőn annak gyakorlatára az ország belbékéjének megóvása érdekében a legnagyobb szükség lenne”.¹⁰ A Függetlenségi Párt – az idegen (osztrák) minta alkalmazása miatt is tiltakozva – a

⁵ Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 140. 25. szám

⁶ Láng Lajos bizottsági előadó beszéde. Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. kötet 55. 1885. február 10.

⁷ Hosszúfalusi Kálmán: A főrendiház reformjáról. I. Haladás 1872 április 10. 1.

⁸ A „Pairschub” formában is használt, a dualizmus korában időnként „peertoloncolásnak” fordított (angol-/francia-)német kifejezést örökletes és élethossziglani tagok tömeges kinevezésére egyaránt használták. A 19. század második felében utóbbira az osztrák és a porosz *Herrenhaus*nál és az olasz *Senato*nál is sor került. Temperley 1910: 117.

⁹ Vutkovich 1896: 300. – Spanyolországban és Portugáliában az alkotmány rögzítette a kinevezhető élethossziglani tagok számát. Ausztriában 1907-ig, továbbá Poroszországban, Szászországban, Bajorországban, Württembergben, Hessen-Darmstadtban és Olaszországban nem volt számbeli korlátozás. ’Olaszország’ szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XIII. kötet 398–402.; ’Portugália’ szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XIV. kötet 148–149.; ’Spanyolország’ szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XV. kötet 139–142.; Schvarz 1879: 207–273.

¹⁰ Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 141. 25. szám

kinevezett tagok teljes mellőzését indítványozta.¹¹ A kimaradó főispánok helyét a törvényhatóságok által választott tagokkal akarta betölteni. A Mérsékelt Ellenzék szintén a törvényhatóságok képviselőit és legfeljebb harminc kinevezett tagot kívánta.¹² Az ellenzéki pártok javaslatuk leszavazása után viszont már azért bírálták a kormányt, mert az a főrendek nyomására hajlandó volt a kinevezhető tagok számát leszállítani, ekkor már ugyanis a jelentős számú élethossziglani tagságban látták az ellensúlyt az „oly arisztokratikus szerkezetű főrendiházzal szemben, minőt a jelen törvényjavaslat teremtett”.¹³

Végül a törvény ötven főben állapította meg az élethossziglan kinevezhető maximumát, ami a tagságnak kb. egyhatedét tette ki. A kinevezett tagok létszámának növelése szűk kereteken belül történhetett. A törvény életbe lépésével egyidejűleg az uralkodó harminc főt nevezhetett ki a magyar minisztertanács előterjesztésére és a miniszterelnök ellenjegyzésével. Ezt követően évente legfeljebb öt személy kinevezésére volt lehetőség.

A kinevezett tagok létszáma, a kinevezési politika, a tagság elnyerésének feltételei

A kinevezések a minisztertanácsi jegyzőkönyvek, a miniszterelnöki felségelőterjesztések és az erre született legfelső elhatározások alapján rekonstruálhatóak. Ezen források hiányossága, hogy nem adnak képet az egyes személyek jelölése körüli kormányon belüli vagy a kormány és az uralkodó közötti esetleges nézeteltérésekről. A miniszterelnökségi levéltárban szórványosan megtalálható javaslatokból, a jelöltekről készített listákból, az ezekhez fűzött megjegyzésekből, valamint az élethossziglani tagok összetételének vizsgálatából azonban bizonyos ismeretekhez juthatunk a kinevezési politikának a hivatalos iratokban meg nem jelenő részéről is.

Az élethossziglani kinevezés útja technikailag megegyezett az örökletes tagsági jog adományozásával. A miniszterelnök a minisztertanács elé terjesztette a jelölt nevét, és ha a kormány tagjai támogatták a javaslatot, a kormányfő a kabinetiroda útján felségelőterjesztést intézett a királyhoz, aki a kérést legfelső elhatározás formájában teljesítette. A törvényes számbeli keret túllépésére nem találunk példát, ami- ben szerepet játszott Ferenc József elvi idegenkedése a peerschubtól.¹⁴ Kivételes

¹¹ Helfy Ignác beszéde. Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. kötet 115–116. 1885. február 12.

¹² Képviselőházi Napló 1884–1887. 5. kötet 72. 1885. február 10.

¹³ Irányi Dániel beszéde. Képviselőházi Napló 1884–1887. 5. kötet 317. 1885. április 16.

¹⁴ Az ausztriai *Herrenhaus* élethossziglani tagjainak kinevezésével kapcsolatban 1871-ben tett ilyen tartalmú megjegyzését idézi: Stourzh 1965: 95.

esetekben azonban a kormány eltért a lebonyolítás szokott útjától. 1894 júniusában a Wekerle-kormány számára az egyházpolitikai törvényjavaslatok főrendiházi keresztülviteléhez olyan sürgősek voltak a kinevezések, hogy az uralkodó (a miniszterelnöknek a minisztertanács tagjaival való informális konzultációját követő előterjesztése nyomán) már azt megelőzően kinevezte a kérdéses tagokat, hogy a javaslatok a minisztertanácsi jegyzőkönyvbe bekerültek volna. Hasonló módon, utólag került a minisztertanácsi jegyzőkönyvbe 1899-ben a miniszterelnöknek Bittó István főrendiházi tagságra vonatkozó javaslata. Néha pedig ezen aktus is elmaradt (1885-ben br. Nyáry Adolf, 1904-ben Molnár Viktor, Zeyk Dániel, Haller Károly és Schwartzert Ottó, 1906 végén Josipovich Imre, 1908-ban Rakodczay Sándor, Vajda Ödön és Gaal Jenő, 1912-ben Carl Wolff [Wolff Károly] esetében).

Szórványosan maradtak fenn az allokációs mechanizmusról források, például arra vonatkozó adatok, hogy a miniszterelnök kiknek a javaslataiból választotta ki a jelölteket. Az ajánlások széles körből érkeztek: a kormány többi tagjától, a volt minisztertől, a horvát bántól, a főrendiházi alelnökétől vagy más főrendektől, főispánoktól, kormánypárti képviselőktől, helyi egyházi személytől vagy felekezeti közösségtől, a budapesti egyetem rektorától, az utolsó időszakban a gazdasági vagy foglalkozási érdekképviselői szervezet vezetőjétől is (Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Budapesti Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete). Az is előfordult, hogy a jelölt saját maga fordult közvetlenül a kormányhoz. A jelöltek kiválasztásában a miniszterelnök meghatározó szerepére utal, hogy a felségelőterjesztés fogalmazványa sok esetben már azelőtt elkészült, hogy a javaslat a minisztertanács elé került volna. Egyetlen esetet ismerek, amikor a miniszterelnök kikérte a főrendiház elnökének véleményét az uralkodó elé terjesztendő jelöltekről. Ez 1909-ben, közvetlenül a Wekerle-kormány lemondása előtt történt, és végül nem követte a jelöltek kinevezése. Néhány esetben előfordult, hogy a miniszterelnöki felségelőterjesztés fogalmazványában még szereplő személy neve végül nem került bele a tiszttáratba, vagy visszavonták a felségelőterjesztést, még mielőtt az az uralkodó elé került volna.¹⁵ Mindössze egy-két alkalommal történt meg, hogy az uralkodó nem nevezte ki valamelyik felterjesztett jelöltet (ilyenkor a mellőzött személy neve egyszerűen kimaradt a legfelső elhatározás szövegéből). Ez történt 1911-ben a Fejérváry-kormány egykori horvát–szlavón–dalmát miniszterével, Kovácsévics Istvánnal (Stjepan Kovačević-csel), akinek kinevezését Tomassich Miklós (Nikola Tomašić) bán közbelépése hiúsította meg. 1917-ben pedig br. Herzog Mór Lipót nagykereskedő és híres műgyűjtő kinevezésére nem kerülhetett sor, mert ez abban az évben a hatodik kinevezés lett volna. Neve a következő évben nem került ismét felterjesztésre. Ebben szerepet

¹⁵ 1890-ben gr. Zichy József, 1909-ben az összes jelölt esetében.

játszhatott Herzognak a közszerepléssel szembeni ellenérzése,¹⁶ de a nagytőkés tagok viszonylag magas száma is a kinevezett főrendek között. 1918 elején ugyanis az ötven élethossziglani tagból hat tőkés nagypolgár volt. Köztük volt Herzog egyik sógora, Hatvany-Deutsch Béla is, másik sógora, br. Orosdy Fülöp nagykereskedő és földbirtokos viszont 1911-ben örökös tagságot nyert.¹⁷ Az elutasítások csekély száma utalhat a miniszterelnök és az uralkodó közötti előzetes informális konzultáció meglétére, de arra is, hogy Ferenc József, majd IV. Károly vagy alapvetően elégedett volt a magyar kormány javaslataival, vagy kevésbé ismerte az itteni jelöltek, illetve kevésbé érdeklődött irántuk, mint az ausztriai felsőház esetében. Az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvekben ugyanis többször találkozunk Ferenc Józsefnek az élethossziglani Urak Házabeli tagságra javasolt (arisztokrata) jelöltekkel szembeni kifogásaival,¹⁸ Magyarországon viszont a (jóval alacsonyabb számú) koronatanácsok jegyzőkönyveiben nincs ennek nyoma.

Élethossziglani tag lemondására, amelyhez szükséges volt az uralkodó beleegyezése, mindössze három ízben került sor: 1896-ban Lónyay János betegsége, 1895-ben Bohus Zsigmond és 1914-ben Szögyény-Marich László az örökös tagsági jog elnyerése miatt mondott le kinevezett tagságáról.¹⁹

Az időközben bekövetkezett elhalálozások miatt a kinevezettek száma a maximális ötven főt első ízben csupán 1894-ben érte el. A megreformált főrendiház fennállásának 33 éve alatt mindössze négy olyan évet találunk, amikor a kormány, illetve az uralkodó csak részlegesen használta ki a kinevezési kvótát, és csak két olyan év volt, amikor egyáltalán nem került sor élethossziglani tagok kinevezésére: ezt 1909-ben a koalíciós kormány bukása, 1916-ban pedig feltehetően Ferenc József halála akadályozta meg. A kormány a tagság összetételét még a rendelkezésére álló korlá-

¹⁶ Radnóti: 1929. 98.

¹⁷ Lehetséges, hogy 1889-ben Széchenyi Jenő nagyváradi kanonok kinevezése szintén ebben az utolsó fázisban hiúsult meg, az ő esetében azonban a miniszterelnöki iratok között csak a fel-ségelőterjesztés fogalmazványa lelhető fel.

¹⁸ Stourzh 1965: 75–76.

¹⁹ Szögyény-Marich 1910-ben a grófi ranggal együtt örökös tagsági jogot nyert, és még az év folyamán igazolták örökös tagként, a kinevezett tagságról azonban csak évekkel később mondott le. Itt jegyezzük meg, hogy az 1885 és 1918 közötti időszak folyamán további négy esetben nem maga az élethossziglan kinevezett főrendiházi tag, hanem családtagja részesült örökíthető tagsági jogban: 1895-ben (a csak később, 1904-ben a kinevezett tagok közé kerülő) Zeyk Dániel unokatestvére, Zeyk József bárói, 1896-ban Lónyay János és (az 1810-től kinevezett tag) Lónyay Sándor távolabbi rokonai, Lónyay Elemér és Gábor grófi (Elemér aztán 1917-ben hercegi), 1907-ben Semsey Andor unokatestvérének fia, Semsey László grófi, 1917-ben a már korábban elhunyt Ivánka Imre kinevezett tag unokaöccse, Ivánka László bárói rangadomány kíséretében kapott örökös főrendiházi tagságot.

tozott kereteken belül is sokkal inkább befolyásolta élethossziglani tagok kinevezésével, mint a kvótához nem kötött örökös tagsági jog adományozásával, amelyben 1885 és 1918 között összesen 32 család részesült. Kutatásaim azt bizonyítják, hogy míg az örökös tagsági jog adományozásakor Ferenc József tartózkodott aktuálpolitikai szempontok figyelembevételétől,²⁰ addig az élethossziglani tagok kinevezésekor túllépett ilyen irányú fenntartásain. Ismert példa az egyházpolitikai viták időszaka, amikor a Wekerle-, majd a Bánffy-kormány az egyházpolitikai törvényjavaslatok főrendiházi megszavazását (a törvényes kereten belül lehetséges) újabb és újabb élethossziglani tagok kinevezésével biztosította.²¹

Legtöbbször évente egy-két alkalommal került sor a rendelkezésre álló helyek betöltésére, eleinte többnyire az év végén, később változó időpontokban. Aktuális politikai események, ahogy 1894–1895-ben is történt, sürgethették a kinevezéseket. 1895 elején a Bánffy-kabinet egyik első intézkedése az volt, hogy kezdeményezte három élethossziglani tag kinevezését, amit újabb helyek megüresedésekor – az év folyamán még kétszeri alkalommal – további kinevezések követtek. Előmozdíthatta az üres helyek mielőbbi betöltését a kormánypárt helyi érdeke is. 1908-ban Meczner Bélának, a Függetlenségi Párt királyhalmeci országgyűlési képviselőjének kinevezése mellett a Zemplén megyei főispán azzal érvelt, hogy a megüresedő mandátumért folyó választási küzdelemben a függetlenségi jelölt esélyeit erősítené a kinevezés publikálása.²²

1890 decemberének legvégén ifj. Szögyény-Marich László főrendiházi taggá kinevezése azért nem tűrt halasztást, mert a miniszterelnök ezen az úton tudta biztosítani a király személye körüli miniszterré frissen kinevezett Szögyénynek a kormánytagoknál szokásos törvényhozásbeli tagságot.²³ Arra is találunk példát, hogy az új tagok mielőbbi kinevezését a miniszterelnök azzal indokolta, hogy ezáltal lenne biztosítható a főrendiház a tagság nagyarányú távolléte miatt veszélybe került munkaképessége,²⁴ illetve hogy a közvéleményre pozitív hatást gyakorolna, és „a

²⁰ Tóth-Barbalics 2010: 72. – Amikor 1895 áprilisában Bánffy Dezső miniszterelnök engedélyt kért az uralkodótól arra, hogy javaslatot tehessen örökös tagsági jog adományozására, hangsúlyozta, hogy azt ezt nem „a szőnyegen forgott konkrét törvényhozási kérdések eldöntésére való tekintetből, hanem általános elvi szempontból, állampolitikai tekintetéből” tartja fontosnak. „Még a látszatát is” el kívánta kerülni annak, hogy Ferenc József „pártpolitikai színezettel bíró intencióinak érvényesüléséért illetően kinevezések által legmagasabb személyében méltóztatnék állást foglalni”. M. E. 1895-1331., lelőhelye: MNL OL K 26. 338. cs. 1895-176.

²¹ Lakos (összeáll., bev.) 1999: 136.

²² M. E. 1908-2509., lelőhelye: MNL OL K 26. 594. cs. 1904-III-5488.

²³ M. E. 1890-4061., lelőhelye: MNL OL K 26. 275. cs. 1890-1557.

²⁴ M. E. 1893-3020., lelőhelye: MNL OL K 26. 314. cs. 1893-2985.; M. E. 1909-4991., lelőhelye:

főrendiház reformálása iránt szélesebb körökre kiterjedőleg megindult kívánalmakra mindenesetre csak mérséklőleg hathat”, ha „az érdemesültség alapján” betölthető valamennyi helyre kinevezés történne.²⁵

Egyes esetekben a már eldöntött kinevezés közzététele késett. 1899-ben Bittó István kinevezésének nyilvánosságra hozatalát a kormány Ferenc József születésnapjára halasztotta. 1905-ben Tarkovich József miniszterelnökségi államtitkári állásából felmentése a kormányváltás, majd a Fejérváry-kormány bizonytalan helyzete folytán késett, s ezért a főrendiházi kinevezés fogatosítására az uralkodó döntése után fél évvel került csak sor.²⁶

Az élethossziglani tagok kinevezésére vonatkozó felségelőterjesztések visszatérő eleme, és – hasonlóan az új örökös tagsági jog adományozásához – a kinevezés sine qua nonja volt, hogy a jelölt mind „hazafiság”, mind „a felséges uralkodóház iránti törhetlen hűség és lojalitás tekintetében minden kételyen felül áll”.²⁷ Az új örökös tagoknál ez, régi nemesi származással és megfelelő nagyságú földbirtokkal kiegészülve, időnként önmagában elégséges volt a királyi kegy elnyeréséhez, az élethossziglani kinevezéshez általában más érdemeket is fel kellett mutatni: jogi, közigazgatási, közgazdasági vagy katonai szakértelmet, közhivatali vagy törvényhozási tapasztalatot.

Az 1880-as évek második felében Mikszáth Kálmán némi szarkazmussal így írta le a 19. század második felében jellemző politikai karriert: „Jeles férfaink múltja meglehetősen egyforma ebben az emberöltőben. Nézzük csak, mi szokott velük történni. Valóságos sablon. Negyvennyolcban részt vesznek a forradalomban, negyvennyolc után tíz évi várfogságot szenvednek el Olmützben vagy Kufsteinben, hatvanegyben kiszabadulnak és azután megválasztják őket a parlamentbe ahol egy darabig hánykolódnak, opponálnak, míg végre fokról-fokra nekilágyulva eljutnak az excellenciás címig vagy legalább a főrendiházba, amely most valóságosan *a temető előszobája* [kiemelés az eredetiben]”.²⁸

Az 1885 és 1918 között a főrendiházba élethossziglani tagságra kinevezett 157 személy 23%-ánál találtam adatot az 1848–1849. évi forradalomban és szabadságharcban részvételre (minden esetben magyar oldalon). Az idő előre haladásával egyre csökkent a számuk az új tagok között, összhangban azzal, hogy folyamatosan szűkült

MNL OL K 26. 594. cs. 1904-III-5488. – Hasonló indoklással az élethossziglani tagságára jelölteknel az ausztriai *Herrenhaus*nál is találkozunk. Stourzh 1965: 87.

²⁵ M. E. 1893-3020., lelőhelye: MNL OL K 26. 314. cs., 1893-2985.

²⁶ M. E. 1899-10662., lelőhelye: MNL OL K 26. 471. cs. 1899-XXXI-193.; M. E. 1905-1432., lelőhelye: MNL OL K 26. 732. cs. 1908-IV-177.

²⁷ Első előfordulása: M. E. 1885-2053., lelőhelye: MNL OL K 26. 220. cs. 1885-1206.

²⁸ Mikszáth 1979 16–17. Idézi: Gerő 1993: 188.

a lehetséges merítési bázis. Az 1885-ben kinevezett harminc tag közül még csaknem minden másodiknak (nagyjából egyforma arányban találunk köztük olyanokat, akik az első népképviselői országgyűlésen képviselők voltak, és olyanokat, akik a szabadságharcban katonaként harcoltak), az 1886 és 1896 között kinevezett tagok harmadának, az 1896 és 1906 között kinevezettek csaknem ötödének, az 1906–1910. évi országgyűlés idején kinevezést nyertek egy tizedének volt 1848-as múltja. Az 1910 után kinevezett 37 személy között azonban már nem voltak 1848–1849-ben aktívak.

Az élethossziglan kinevezett tagok foglalkozási megoszlása 1885-ben és 1918-ban

A kormány 1885-ben az első harminc élethossziglani tag kiválasztásánál „figyelemmel volt arra, hogy [...] a különböző társadalmi osztályok és élethivatások lehetőleg képviselve legyenek”.²⁹ Az előterjesztés azonban származási, felekezeti és nemzetiségi szempontokat is érvényesített, amikor a jelölteket a következő csoportra bontotta: volt országgyűlési képviselők, nyugalmazott bírók, főispánok és Budapest főpolgármestere, olyan udvari tisztségviselők, akik vagyoni képesítéssel nem rendelkeznek, magas rangú katona a magyar honvédségből, a tudomány, az irodalom és a művészet, valamint a szellemi foglalkozások képviselői, az ipar, a kereskedelem és a pénzügy világ köréből kiválasztott személyek, Horvát–Szlavónországot, az erdélyi régi nemes, korábban regalistákat adó családokat, valamint az izraelita felekezetet képviselni hivatott személyek. A *Pesti Napló* arra hivatkozva, hogy „a kinevezettek közül mindenik képvisel valamit, minden fajtájából vétetett be”, Noé bárkájához hasonlította a kinevezett főrendek új csoportját.³⁰

A későbbi kormányok törekedtek arra, hogy az előterjesztésben említett foglalkozási csoportok többé-kevésbé képviselve legyenek a főrendiházban. A mindenkorai miniszterelnök választását számos esetben azzal indokolta, hogy „a közélet olyan

²⁹ Tisza Kálmán miniszterelnök felterjesztése I. Ferenc Józsefhez. Budapest, 1885. június 16. M. E. 1885-2053., lelőhelye: MNL OL K 26. 220. cs. 1885-1206.

A *Budapesti Hírlap* az első harminc kinevezett tag névsorához ezt a megjegyzést fűzte: „Képviselve van tehát: az *udvar* 3 főudvarmesterrel, a *hadsereg* egy altábornaggyal s egy királyi testőrrel, a *közigazgatás* 5 főispánnal s egy főpolgármesterrel, a *politikai pálya* négy volt miniszterrel, és 1 volt ellenzéki képviselővel, a *jogszolgáltatás* egy nyugalmazott hétszemélynővel, a *tudomány és irodalom* 2 íróval, 4 egyetemi tanárral s egy szemorvossal, a *művészet* 1 műépítővel, a *mezőgazdaság* 1 földbirtokossal, az *ipar* 1 malomigazgatóval, végre a *kereskedelem* 1 kamaraelnökkel, 2 bankigazgatóval s egy nagykereskedővel. [Kiemelések az eredetiben]” A új harminc mágnás. Budapesti Hírlap 1885. június 27. 1.

³⁰ Budapest, június 26. Pesti Napló 1885. június 27. 1.

ágazataiban sikerrel működött egyének jussanak a főrendiházba, kiknek képviselői az idők folyamán elhaltak”.³¹ Ugyanakkor nem ragaszkodtak mereven az 1885-ben kialakult arányokhoz.³² Br. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter már 1898-ban, Görgey Kornél nyugalmazott altábornagy halálát követően kérte, hogy a megürült helyet katonával töltsék be, mégis két évet kellett várnia, mire a miniszterelnök méltányolta kérését. A kiemelkedő érdemek jutalmazása (pl. szolgálati évfordulót ünneplő vagy nyugalomba vonuló tisztviselők esetében), az aktuális politikai események, a személyes kapcsolatok gyakran háttérbe szorították a foglalkozási arányok megőrzésének szándékát.³³

A személyes kapcsolat érvényesülése forrásainkban csak kivételes esetekben érhető tetten. Lukács László miniszterelnök Latinovits Frigyes földbirtokost élethossziglani tagságra javasló 1912. évi felségelőterjesztésének fogalmazványában a következő, később áthúzott sorok szerepelnek: „Megemlíteni bátorodom ezeken kívül, hogy Latinovits Frigyes mint apa is iparkodott nemes tulajdonságait fiaira átpótlítani, és épp hogy ez mennyire sikerült neki, mutatja azon körülmény, hogy Endre fia, kit még pénzügyminiszter koromban vettem magam mellé mint személyi titkárt, ezen teendőit jelenlegi teljes megelégedésemre végzi”.³⁴ Történt ez abban az évben, amikor (többek között) a Közmunkatanács vezetőségének Hauszmann Alajos, a híres építész tanár kinevezésére vonatkozó (1904 után immár második) javaslata került *ad acta*.

A reform utáni és az 1918 eleji tagságot tekintve az élethossziglan kinevezettek foglalkozási összetételében több hasonlóság tapasztalható. Kitűnik, hogy a csoport négy fő merítési bázisa – a volt minisztériumi főtisztviselők, főispánok és egyéb vezető tisztviselők; a volt képviselők; az intézményesült szellemi élet vezető alakjai és a szabadfoglalkozású értelmiség; végül a gazdasági élet kitűnőségei – közül az első két kategóriába tartozók élveztek elsőbbséget.³⁵ A kormányhivatalnokok (minisztériumi vezető tisztviselők, főispánok, volt bánok stb.) aránya az összes kinevezetten belül 1885-ben és 1918-ban egyaránt kétötöd volt. Közöttük Bittó István személyében egy volt miniszterelnököt is találunk. Gerő András megállapítása szerint „[a] század-

³¹ M. E. 1896-17177., lelőhelye: MNL OL K 26. 378. cs. 1896-17177. Hasonló törekvéssel találkozunk az 1887., 1895., 1899., 1904., 1910., 1914. és az 1917. évi iratanyagban.

³² Az arányok pontos megtartását amúgy is lehetetlenné tette, hogy egy-egy személy általában több foglalkozási csoportba is tartozott.

³³ M. E. 1899-4192., lelőhely: MNL OL K 26. 471. cs. 1899-XXXI-193.

³⁴ M. E. 1912-7338., lelőhely: MNL OL K 26. 1164. cs. 1918-III-455.

³⁵ A foglalkozási kategóriák megválasztásánál egyfelől igyekeztünk elkülöníteni az uralkodó döntéstől, illetve a kormány kinevezésétől függő és az attól független előmenetelű pályákat, másfelől az eltérő gazdasági tevékenységsektorokat megragadni.

fordulóra a volt miniszterelnököknek tulajdonképpen kijár[t] a főrendiházi tagság”.³⁶ A dualizmus időszakában a volt miniszterelnökök valóban valamennyien rendelkeztek főrendiházi tagsággal – az ellenzéki Alkotmánypárthoz csatlakozó Széll Kálmán és a bukása után a képviselőházi Munkapárt elnöki tisztét továbbra is betöltő Lukács László kivételével.³⁷ A tagságot azonban többnyire nem miniszterelnöki utódjaiknak köszönhatték. Örökös jogon lett tag gr. Andrássy Gyula, br. Wenckheim Béla, gr. Szapáry Gyula, gr. Khuen-Héderváry Károly, gr. Tisza István.³⁸ Református főgondnokként lett főrendi Tisza Kálmán.³⁹ Választás útján nyert tagságot koronaöröként Szlávay József és az 1885-ben választott ötven tag között helyet foglaló br. Fejérváry Géza. Kinevezés révén Bittón kívül csak br. Bánffy Dezső főudvarmester⁴⁰ és Wekerle Sándor, a Közigazgatási Bíróság elnöke lett tag. Bittó esete annyiban volt rendhagyó, hogy csak miniszterelnöksége után negyedszázaddal került a főrendek közé, aminek okát a kortársak abban látták, hogy lemondása után nem sokkal az ellenzékhez csatlakozott.⁴¹ A kinevezett főrendiházi tagok között valamennyi tárca képviselve volt aktív vagy már lemondott miniszter által, a honvédelmi kivételével. Utóbbiból is szerepelt azonban egy volt államtitkár, Hollán Ernő. Az államigazgatás köréből kinevezett tagok néhány kivételtől eltekintve legalább miniszteri osztálytanácsosok voltak, vagyis a VII. fizetési osztálytól felfelé helyezkedtek el a ranglétrán.

A főrendiház reformjának lényeges eleme volt a főispánok kimaradása. A kormány ezt azzal indokolta, hogy a főispánok adminisztratív feladatai nem teszik lehetővé a megyéből való hosszas távollétet.⁴² 1885-ben a 67-ből öt főispán élethossziglan kinevezett tagként mégis visszakerült a házba.⁴³ A miniszterelnök szavaival: „a miniszter-

³⁶ Gerő 1993: 215.

³⁷ Lukács később Horthy Miklós kormányzótól a felsőházban élethossziglani tagságot nyert.

³⁸ Gr. Esterházy Mór miniszterelnöksége alatt az addig képviselősége miatt szünetelő főrendiházi örökös tagsági jogosultságát gyakorolta.

³⁹ 1902. január 10-én a belügyminisztérium arról értesítette a főrendiház elnökét, gr. Csáky Albint, hogy Tisza Kálmán dunántúli református főgondnok részére a királyi meghívólevelet kieszközte és kézbesítette (Főrendiházi Irományok 1901–1906. 1. kötet 78. 41. szám). Tisza azonban sohasem gyakorolta tagsági jogát a főrendiházban. Széll Kálmán, valószínűleg a sajtóban megjelent gyanúsítást is cáfolandó, 1902 januárjában képviselői mandátumhoz segítette őt.

⁴⁰ Bánffy az erdélyrészi kerület református főgondnokaként és örökös jogon is tagságra jogosult volt. 1891-től az a gyakorlat volt érvényben, hogyha valaki több jogcímen is tagja volt a főrendiháznak, akkor az 1885. évi VII. törvénycikk felsorolásában előbb szereplő jogcímen kapjon királyi meghívót. MNL OL K 27. 1891. március 14. 24. pont

⁴¹ Eötvös 1904: 187–194.

⁴² Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 141. 25. szám

⁴³ 1885-ben további tizenegy főispán a földadó cenzust teljesítő örökös tagként, nyolc választott tagként, Dániel Gábor Udvarhely megyei főispán pedig az unitárius egyház főgondnokaként

tanács [...] nemcsak méltányosnak tartotta, hogy a főispánokra, kik eddig tisztüknél fogva tagjai voltak a főrendiháznak, az élethossziglani tagok kinevezésénél figyelem legyen, de szükségesnek is véli, hogy ily módon a közigazgatásban gyakorlati jártassággal bíró egyének jussanak a főrendiházba”.⁴⁴ A főispánok kinevezését főrendiházi taggá – szemben parlamenti képviselőségükkel⁴⁵ – nem tiltotta törvény. Ennek ellenére erre a későbbiekben ritkán került sor, 1905 után pedig már csak nyugalmazott főispánokat neveztek ki a főrendiházba.⁴⁶ Ennek eredményeképpen a minisztériumi kormányhivatalnokok és a főispánok közötti 1885. évi 1:2 arány 1918-ra megfordult. 1918-ban az élethossziglani tagoknak már csak hetede volt nyugalmazott főispán. A főrendiházba 1885 és 1918 között kinevezett 21 főispán és volt főispán mintegy fele korábban képviselő volt, minden hetedik pedig főispánsága előtt valamelyik minisztériumban viselt hivatalt. Bár néhány kivételtől eltekintve szolgálati helyükkel azonos vagy azzal szomszédos megyében születtek, és csaknem kétharmaduknál találtam utalást a főispánságot megelőző megyei közigazgatási tapasztalatra, a törvényhatósági karrier több, egymást követő állomását csak kevesen járták végig,⁴⁷ és csak egyhatedük került közvetlenül a megyei hivatalból (alispánságból) a főispáni székbe.

maradt tagja a főrendiháznak. Közvetlenül a főrendiházi reformját követően összességében a főispáni gárda több mint harmada rendelkezett továbbra is főrendiházi tagsággal. A mérsékelt ellenzéki *Pesti Napló* szavá is tette, hogy „minek volt kitenni a főispánokat, ha mint virilisták [értsd: a földadó cenzust teljesítő örökös tagok], mint beválasztottak és mint kinevezettek ismét tucatszámra bevitetnek?”. *Budapest, június 26.* *Pesti Napló* 1885. június 27. 1.

⁴⁴ M. E. 1885-2053., lelőhely: MNL OL K 26. 220. cs. 1885-1206.

A liberális polgárság napilapja, a *Pesti Hírlap* vezércikke így értékelte 1885-ben a főispánok főrendiházi taggá kinevezését: „Mind Ormós [Zsigmond temesi főispán], mind Hertelendy [József torontáli főispán] valóban oly érdemeket szereztek maguknak a közigazgatás körül és nehéz viszonyok között a déli megyékben oly tekintélyt szereztek a magyar állameszmének, hogy társaik közül méltán rájuk eshetett a választás. Ami Perczel Miklós baranyai főispánt illeti, ő, mint a főispáni kar Nestora, nem volt mellőzhető. Mikó [Bálint Csík megyei] és Molnár [István zempléni] főispánok különös érdemeiről azonban nincs tudomása az országnak. Akik szeretik kutatni az események szálait, talán következtetni fognak abból, hogy Mikó Bálint egy tekintélyes erdélyi családot reprezentál, mely sok szolgálatot tett a Királyhágon túl a közügynek, míg Molnár István egyéb érdemein kívül közel rokonságban van Móric[z] Pállal”. (B–r.) [=Borostyáni Nándor?]: *A főrendiház élethossziglani tagjai.* *Pesti Hírlap* 1885. június 27. 1.

Móricz Pál országgyűlési képviselő, Tisza Kálmán miniszterelnök bizalmasa, a Szabadelvű Párt végrehajtó-bizottságának tagja, országgyűlési pártkörének igazgatója volt.

⁴⁵ Lásd az 1875. évi I. törvénycikk 1. §-át.

⁴⁶ Egyedi eset az 1907-ben kinevezett volt főispán Hertelendy Ferencé, aki 1908 és 1910 között ismét főispán volt.

⁴⁷ Vesd össze: Balázs 1997: 247–254. 252.; Cieger 2004b: 302.

A helyi közigazgatás választott tisztségviselői nem kerültek az élethossziglani tagok közé – a sajátos helyzetű budapesti főpolgármestertől eltekintve, akit a fővárosi közgyűlés választott ugyan, de az uralkodó három jelöltje közül. 1884 végén a budapesti közgyűlés feliratban kérte a parlamentet, hogy a város első számú vezetője hivatalból lehessen a felsőház tagja,⁴⁸ erre azonban a kormány, amely a megyei törvényhatóságok főrendiházi képviselétől elzárkózott, nem volt hajlandó. Élethossziglan kinevezett tagként azonban – az 1906 és 1912 között a városvezetés élén álló Fülepp Kálmán, a „rejtőzködő főpolgármester”⁴⁹ kivételével – valamennyi főpolgármester elnyerte a tagsági jogot.

1885-ben kétötödös, 1918-ban egyharmados arányukkal szintén népes csoportot alkottak az egykori országgyűlési képviselők. A főrendiház volt képviselő tagjai túlnyomó többségben kormánypárti politikusok, néhányan pedig a Szabadelvű Pártból kilépett disszidensek, mérsékelt ellenzékiek voltak. Az egykori képviselők nagyobb része mandátumot már nem vállaló veterán politikus volt. Kisebb hányaduk hivatali vagy gazdasági inkompatibilitás miatt nem vállalhatott többé mandátumot, főrendiházi tagságot nyerve ellenben megőrizhette részvételi jogát a törvényhozásban. A hivatali összeférhetetlenséget példázza Heltai Ferenc esete, akit 1913-ban Lukács László miniszterelnök nemcsak mint jövődő főpolgármestert javasolt élethossziglani tagnak, hanem azért is, hogy a főváros első emberévé történő megválasztását követően országgyűlési képviselői mandátumáról majd lemondani kényszerülő politikus továbbra is részt vehessen a törvényhozásban. Chorin Ferenc és Matlekovics Sándor a képviselői összeférhetetlenségi törvény 1901. évi szigorításakor mint a kormánnyal üzleti kapcsolatban álló vállalatok vezetői kényszerültek megválni mandátumuktól.⁵⁰ Az uralkodó azonban 1902-ben, illetve 1905-ben élethossziglani főrendiházi taggá nevezte ki őket. A kinevezéssel politikai érdemeik mellett iparképviselési tevékenységük is elismerést nyert (Chorin a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke, Matlekovics az Országos Iparegyesület végrehajtó bizottságának elnöke, emellett az Országos Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács⁵¹ elnöke volt). Mind-

⁴⁸ MNL OL K 2. 47. cs. 1884–618.

⁴⁹ Feitl István (szerk.) 2008: 47.

⁵⁰ Chorin a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. elnöke, Matlekovics az Adria Tengerhajózási Rt. igazgatóságának másodelnöke volt.

⁵¹ Az 1900-ban létrehozott Ipari és Kereskedelmi Oktatási Tanács feladata az volt, hogy az illetékes miniszternek szakszerű elbírálást igénylő ipari és kereskedelmi oktatási ügyekben és kérdésekben véleményt adjon és javaslatokat tegyen. Elnökét a kereskedelemügyi miniszternek a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértésével történő előterjesztésére az uralkodó nevezte ki hat évre. A tanács működését a kereskedelemügyi miniszter 1900. évi 59.721. számú rendelete szabályozta.

ketten tagjai lettek a főrendiház közgazdasági és közlekedésügyi, valamint pénzügyi bizottságának. Chorin a plenáris üléseken nem volt aktív, Matlekovics viszont több esetben hangoztatta merkantilista nézeteit a főrendiház agrárius tagjaival folytatott viták során.

A személyi átfedéseket figyelembe véve⁵² mind 1885-ben, mind 1895-ben az élethossziglan tagok több mint fele a volt minisztériumi tisztviselők, főispánok vagy képviselők közül került ki, vagyis kifejezetten a kormány, illetve a kormánypárt embere volt. 1894–1895-ben, az egyházpolitikai viták idején, amikor a kormány számára központi jelentőségűvé vált az élethossziglan tagok állásfoglalása, mind a nyolc kinevezésre kerülő személy korábbi kormányhivatalnokok, illetve szabadelvű párti képviselők közül került ki.⁵³

Az élethossziglan tagság az esetek túlnyomó többségében az államigazgatási vagy politikai pálya betetőzéséhez kapcsolódott, és valóban élethossziglaninak bizonyult. A kinevezett tagok közül kevesen, mindössze öten vállaltak képviselői mandátumot, ami az élethossziglan főrendiházi tagság elvesztésével járt. Ritkán és csak az utolsó években kerültek főrendiházi kinevezett tagok miniszteri bársonyszékbe: Burián István 1913-ban nem sokkal az élethossziglan tagság elnyerése után lett király személye körüli miniszter,⁵⁴ az őt 1915-ben a tárca élén váltó Roszner Ervin és az 1918 februárja és októbere között a pénzügyminisztérium élén álló Popovics Sándor 1912-től volt főrendiházi tag. Az államtitkárok és az osztálytanácsosok egy-egy kivételtől eltekintve szintén nem álltak már minisztériumi alkalmazásban főrendiházi taggá kinevezésük után.

Mindez összefüggött azzal, hogy az élethossziglan tagok többsége már élete delelője után került kinevezésre. A főrendiházon való élcelődésnek visszatérő motívuma volt a tagság magas átlagéletkorának felemlgetése.⁵⁵ A parlamenti képviselők

⁵² 1885-ben csaknem minden harmadik, 1918-ban minden tizedik élethossziglan tag volt korábban képviselő és egyszersmind minisztériumi főtisztviselő, főispán vagy a kormány egyéb hivatalnoka.

⁵³ Egy volt miniszter, két volt főispán és hat volt szabadelvű párti képviselő. 1894-ben a felmerült Giovanni de Ciotta fiumei polgármester, korábbi Deák-párti országgyűlési képviselő neve is a jelöltek között, de helyette végül Zuber József nyugalmazott főispán került kinevezésre. Ciotta jelöltségére lásd: Kállay Béni levele Khuen-Héderváry Károlynak. Bécs, 1894. május 27. OSzK Kézirattár. Levelestár.

⁵⁴ Naplója alapján főrendiházi kinevezésekor még nem volt szó miniszterségről. Burián naplók 1999: 45., 56.

⁵⁵ Például: „Hát igen, ma kezdődött a főrendiházban a polgári házasság tárgyalása, s a »trotlik« terme, amelynek közönségesen az a hivatása, ami a falusi méheseké, hogy igen jól lehet benne szundikálni, ma megtelt a herék zsongás-bongásával”. Mikszáth 1988: 116.

1884 és 1910 közötti 45,1–47,8 éves átlagéletkorával szemben az élethossziglani tagok átlagéletkora 1885-ben 61,8 év, 1918-ban 67,4 év volt.

A kinevezett tagok sorában egyetlen aktív, szolgálatát töltő diplomatát találunk, br. Hengelmüller László, az Osztrák–Magyar Monarchia washingtoni nagykövete 1910-ben lett főrendiházi tag. Ifj. Szögyény-Marich László 1890-ben, király személye körüli miniszterré kinevezését követően nyert a főrendiházba kinevezést. Diplomáciai karrierje csak a tárcáról való leköszönése után, 1892-ben kezdődött. Gr. Szécsen Miklós viszont már külügyminisztériumi, illetve vatikáni, párizsi nagyköveti szolgálata után, magyar főudvarnagyként lett 1917-ben a főrendiház élethossziglan kinevezett tagja.

Míg az örökös tagsági jog elnyerésénél feltételként szerepelt a jelentős nagyságú földbirtok, az élethossziglani tagoknál nem volt ilyen megkötés. Ennek ellenére a kinevezett tagoknak 1885-ben ötöde, 1918-ban negyede földbirtokosként szerepel a felségelőterjesztésekben, illetve az országgyűlési almanachokban. Több mint négyszázötödük nagybirtokos volt, és a többiek is legalább 400 kataszteri holddal rendelkeztek.⁵⁶ A kinevezett tagok birtokainak kataszteri tiszta jövedelme az 1000 hold alatti birtokok esetében csaknem mindenkinél évi 1000 és 5000 korona között volt, míg az ennél nagyobb birtokok esetében általában meghaladta az 5000 koronát.⁵⁷ Összehasonlításképpen: az 1893. évi IV. törvénycikk alapján az 1000 korona a szolgabírók, a megyei alügyészek, a gimnáziumi tanárok, az 5000 korona pedig a miniszteri tanácsosok, a kúriai bírók és a főügyészek fizetésének felelt meg.⁵⁸ 1885-ben és 1918-ban is nagyon kevesen voltak pusztán földbirtokosok. A birtokosok nagyjából fele korábban országgyűlési képviselő volt, ami jelzi a nagybirtokosoknak a politikai eliten belüli súlyát, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a főrendiházban a nagybirtokos érdekek képviselőiként jelen voltak az örökös tagok is.

Az 1885. évi egyharmadhoz képest 1918-ban alacsonyabb, egyötöd volt az értelmiségi foglalkozásúak aránya. Miközben a kinevezett tagok között minden hatodik továbbra is egyetemi tanár volt, csökkent a szabad értelmiségi pályáról érkezők aránya. Míg korábban orvost, ügyvédet, építészt és írókat találunk körükben, 1918-ban az egy festőművész, Benczúr Gyula kivételével mindhárman újságírók voltak. Az első kinevezett tagok között még nem találunk publicistát, amit az 48-as ellenzéki *Egyetértés* szóvá is tett.⁵⁹ Az első újságíró a 19. század végén került be a főrendek

⁵⁶ Forrás: Lőrintei (szerk.) 1893; Gazdacímtár 1911.

⁵⁷ 1893. IV. törvénycikk B. melléklet

⁵⁸ A 38 földbirtokos kinevezett tag közül 27-re vonatkozóan rendelkezünk a kataszteri jövedelemre vonatkozó adattal, az arányok erre a csoportra vonatkoznak.

⁵⁹ Az újság emellett kifogásolta, hogy „az ügyvédi karból nincs senki. A birtokos középosztályt,

közé, Bródy Zsigmond személyében. 1902-ben a *Budapesti Szemle* főszerkesztője, az íróként is elismert Rákosi Jenő nyert élethossziglani kinevezést, aki Apponyi Albert híveként a magyar nemzeti érzés propagálója, majd Tisza István támogatójaként az általános választójog ellenzője volt. 1912-ben a *Pester Lloyd* szerkesztőjeként dolgozó Singer Zsigmond lett tag. 1915-ben kapott főrendiházi tagságot Gajári Ödön, aki 1889–99-ben a kormánypárt félhivatalos lapját, a *Nemzetet* szerkesztette, majd 1903-tól *Az Újságban* Tisza Istvánnak tett fontos szolgálatokat. A főrendiház négy újságíró tagjának közös vonása, hogy frissen asszimilált értelmiségiként voltak a magyar nacionalizmus hívei és hirdetői. Ennek a ténynek üzenetértékét az egyik érintett, Rákosi Jenő így fogalmazta meg: „nekem nem hiúság kérdése volt, hanem lelki felemelkedés, amikor magyar főrenddé avatott a király [...], mert dicsőbb dolgot magamra nézve gondolni sem tudtam annál, hogy tagjává lettem a történeti magyar nemzetnek”.⁶⁰

Egyetlen példát találtam papi személy főrenddé kinevezésére. Vajda Ödön zirci cisztercita apát áldozópappá szentelésének ötvenedik évfordulóján, 1908-ban nyert élethossziglani tagságot. Kinevezése talán részben a Katolikus Néppárt kormánykoalícióban részvételére vezethető vissza.

A hatalmi ágak szétválasztásának 1869-ben érvényesített elve⁶¹ helyett a főrendiházi reform során az a szemlélet érvényesült, hogy „azok, akik egy fontos társadalmi hivatással bíró testületnek élén állanak, amelynek érdeke az állam érdekéhez úgy viszonylik, mint két egymást kölcsönösen átmetsző kör, hogy egyik a másiknak egyúttal részét is képezi, tekintetbe vétessenek” – ennek megfelelően 1885-ben a Királyi Kúria elnöke, másodelnöke és a budapesti ítélőtábla elnöke hivatalának betöltése idejére tagsági jogot kapott a főrendiházban.⁶² Élethossziglani taggá való kinevezésre azonban csak már nem aktív (nyugalmazott vagy a pályát elhagyott) bírák esetében került sor. A nyugalomba vonuló kúriai, budapesti ítélőtáblai, közigazgatási bírósági főbírák egy része (egyes menesztett bánokhoz hasonlóan) hivatallal járó főrendiházi

a nemzetnek e nagy, öntudatos és hazafias rétegét is, csak egyetlenegy ismeretlen név képviseli a kinevezettek közt. [...] Kodifikátoraink, közigazgatási tisztviselőink egyáltalán nincsenek, az erdélyiek pedig igen rosszul vannak képviselve”. A kinevezettek. Egyetértés 1885. június 27. 1.

⁶⁰ Rákosi 1926: 136.

⁶¹ Az 1869. évi IV. törvénycikk (a bírói hatalom gyakorlásáról) az igazságszolgáltatást csak a közigazgatástól különítette el (1. §), ugyanakkor kimondta, hogy a bíró nem lehet egyszersmind országgyűlési képviselő (8. § a.). A bírói függetlenséget biztosítani kívánta a törvény, de a közjogi ellenzék vádja szerint egyszersmind veszélyeztette is a bírók kinevezésének általánosságátételével (3. §).

⁶² Brennerberg Mór főispán felszólalása. Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 229. 1885. március 26.

tagsága helyébe kinevezéssel élethossziglani tagságot nyert. Kiemelkedik az 1886 és 1896 közötti időszak, amikor csaknem minden negyedik új élethossziglani tag egykori bíró volt. Nagy számukat az magyarázhatja, hogy a bírósági reformot követően, az 1860-as és 1870-es évek fordulóján kinevezett szakembergárda jelentős része ezekben az években érte el a törvényben előírt nyugdíjkorhatárt.

Az ipari, a kereskedelmi és a pénzügyi nagyvállalkozók, valamint a menedzser értelmiség (rt.- és bankigazgatók) együttes aránya 1885-ben és 1918-ban egyformán egyötöd volt. A köztes időszakban a kinevezések számán belül a kezdeti arányokat csak a legutolsó időszakban érte el, haladta meg a kormány. Ez annak lenyomata lehetett, hogy a tízes években Lukács László miniszterelnöksége idején, majd Tisza István második kormánya megalakulásától a politikai vezetőréteg és a finánciókés gazdasági elit szövetsége tovább erősödött. A főrendiház reformjakor az akkori öt legjelentősebb hazai bank⁶³ vezetői közül a Magyar Általános Hitelbank (továbbiakban Hitelbank) két igazgatósági tagja (Kochmeister Frigyes és Lukács Antal, aki kinevezésekor már a Magyar Földhitelintézetnek is igazgatója volt), valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgató választmányának elnöke, Várady Károly nyert főrendiházi tagságot. Kautz Gyula személyében az Osztrák–Magyar Bank magyar alkormányzója – a Monarchia jegybankja budapesti igazgatóságának vezetőjeként a bankigazgatás egyik fő döntéshozatali tényezője – szintén tagságot nyert 1885-ben.⁶⁴ A későbbiek folyamán az Osztrák–Magyar Banknak és a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak további két, a Hitelbanknak három vezető tisztviselője kapott élethossziglani tagságot. 1905-ben a Kereskedelmi Bank vezérigazgatója is főrend lett. A Hitelbank a 19. század derekától az államkölcson üzletek lebonyolításának monopóliumát birtokolta, a Kereskedelmi Bank az 1890-es évektől szintén jelentős állami megbízásokhoz jutott a helyi érdekű vasutak finanszírozásának elnyerése révén. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár elnökeinek főrendiházi tagságában szerepet játszhatott, hogy a pénzintézet (konkurenseivel ellentétben) jelentős részben magyar tőkével dolgozott.⁶⁵ Emellett nagy szerepe volt az állami hitelügyletek lebonyolításában, a világháború kitörését követően pedig a hadikölcson jegyzések irányításában.⁶⁶

Több bankár személyes kapcsolatban is állt a mindenkori kormánypárttal. Lévy Henriknek a kormánnyal való üzleti kapcsolatairól az 1870-es években (soha be nem bizonyított) feltevések kaptak lábra, Ormody Vilmos 1868-ban kulcsszerepet

⁶³ Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Magyar Általános Hitelbank, Leszámítoló Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Magyar Jelzáloghitelbank. Berend T.–Szuha 1978: 48.

⁶⁴ Kautz később (1892 és 1900 között) a Bank kormányzója volt. Kövér 1993: 260.

⁶⁵ Kövér 1993: 260.

⁶⁶ M. E. 1917-2077., lelőhelye: MNL OL K 26. 1164. cs. 1918-I-455.

játszott a vasúti államkölcson megszerzésében. A kormánypárt országgyűlési képviselője volt hosszú éveken át Kautz Gyula, valamint Lánczy Leó, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1905-ben főrenddé kinevezett vezérigazgatója. Hajós Józseffel, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár elnökével kapcsolatban a felségelőterjesztés kiemelte, hogy mindenkor a hatvanhetes politika tántoríthatatlan híve volt a függetlenségi párti többségű Pest megyében. Arról azonban hallgatott, hogy Hajós még a szabadelvű párti kormányzás idején képviselőként a kormánypártból kilépve a Nemzeti Párthoz csatlakozott.⁶⁷ Horváth Elemérnek, a Hitelbank egyik, 1915-ben főrendiházi tagságot nyert igazgatójának a kormányzattal hosszú múltra visszatekintő kapcsolata volt. Miniszteri tanácsosi rangban került a pénzügyminisztériumból az állami támogatást élvező és a kereskedelemügyi miniszter felügyelete alatt álló Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság élére. Emellett az Osztrák–Magyar Bankban alkormányzó-helyettesi posztot töltött be, mielőtt 1904-ben a Hitelbank négytagú igazgatóságába bekerült volna. A kormányokon átívelő szakmai előrehaladás elismerését példázta Popovics Sándor kinevezése 1912-ben. Popovics 1884-ben lépett pénzügyminisztériumi szolgálatba, 1903-ban államtitkár, 1909-től az Osztrák–Magyar Bank kormányzója lett – közben, 1906 és 1909 között, az Alkormánypárt országgyűlési képviselője volt. Később, a harmadik Wekerle-kormányban a pénzügyminiszteri tárcát töltötte be, és az első világháború után is vezető állami pénzügyi szakember maradt.

Egyes főrendiházi tag bankárok gazdasági szakmai szervezetek elnöki pozícióját is betöltötték.⁶⁸ Kochmeister Frigyes és Lánczy Leó a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara elnöke volt.⁶⁹ A főrendiház tagja volt a Budapesti Áru- és Értéktőzsde mindenkori elnöke is (Kochmeister, Kornfeld Zsigmond,⁷⁰ majd Horváth Elemér). A főrendiházi almanach Lánczy kamarai és Kornfeld tőzsdeelnöki működése kapcsán kiemelte előbbi erőfeszítéseit a „magyar nemzeti irány” nemzetközi forgalomban való érvényesítése érdekében, utóbbi kimagasló szerepét abban, hogy a „budapesti piac felszabadult a külföld befolyása alól”.⁷¹ Érdemes megjegyezni, hogy Lánczy és

⁶⁷ M. E. 1913-1032., lelőhelye: MNL OL K 26. 1164. cs. 1918-I-455.

⁶⁸ A szakmai szervezetek vezetőségének kormányközelségét erősíti meg, hogy a 20. század elején az ilyen tisztséget betöltő képviselők szinte kivétel nélkül az aktuális vezető politikai erőhöz tartoztak. Pap 2007: 29.

⁶⁹ A kereskedelmi és iparkamarákra lásd: Strausz–Zachar 2008: 38–44.

⁷⁰ Az Általános Hitelbank vezérigazgatója, számos rt. elnöke. 1901-ben nyert élethossziglani főrendiházi tagságot.

⁷¹ Országgyűlési almanach 1905–1910: 165.; Országgyűlési almanach 1906–1910: 151. – Kornfeld nevéhez köthető, noha maga csak 1885-ben kezdett el magyarul tanulni, a magyar kereskedelmi nyelv bevezetése a pesti tőzsdén az addigi német helyett. Halmos 2004: 158.

Kornfeld a zsidó asszimiláció eltérő útját képviselték: Lánczy áttért, de nem szerzett nemesi címet, Kornfeld megmaradt ősei hitén, de bárói rangra emelkedett. Kornfeld Zsigmond és a római katolikus hitre áttért Chorin Ferenc leszármazottainak esete is példa arra, hogy a zsidó származású nagytőkések, még ha rokoni szálakkal kapcsolódtak is egymáshoz, nem feltétlenül képviseltek, örökítettek egységes szemléletet. Kornfeld Zsigmond fia, Kornfeld Móric, habár Weiss Manfréd Marietta lányával kötött házassága révén két óriási banki-ipari érdekcsoport kapcsolódott össze (Kornfeld tagja lett a Weiss művek igazgatóságának), mégis gazdasági tevékenysége súlypontját Iregen vásárolt hatalmas birtokára helyezte, mintagazdaságot rendezett be ott, önmagát földbirtokosként határozta meg. Horthy Miklós kormányzó 1927-ben a felsőház tagjává nevezte ki. 1930-as évek közepén tért át a római katolikus hitre.⁷² Chorin Ferenc azonos nevű fia viszont a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vezérigazgatója, majd apja 1925-ben bekövetkezett halálát követően elnöke lett. Közben feleségül vette Weiss Manfréd Daisy nevű lányát, és miután 1922-ben meghalt Weiss Manfréd, Chorin fokozatosan átvette a konszern feletti irányítást. 1927-ben a kereskedelmi és iparkamarák a felsőház tagjává választották.⁷³

A főrendiház reformjakor és 1918-ban is minden tizedik kinevezett tag gyáros vagy kereskedő volt, vagy kereskedő. A hazai iparszerkezet sajátosságainak tükröződéseként fogható fel, hogy a főrendiház gyáros tagjai zömmel a legdinamikusabban fejlődő, vezető iparágak területén, az élelmiszeripar, valamint a nehézipar területén tevékenykedtek. Az élethossziglani tagok között nem tulajdonos, hanem menedzser gyárigazgató csak néhány volt, és ők sem ezen tevékenységükért nyertek tagságot. Az 1885 és 1918 között tagsággal jutalmazott kereskedők száma mintegy harmada volt a gyárosokénak. Agrártermék- és építőanyag-kereskedőt egyaránt találunk közöttük.⁷⁴ A koalíciós kormány időszakában nem került sor nagyvállalkozó kinevezésére, az 1906 és 1910 közötti időszakban történt kinevezések alacsony száma (mindössze tíz) azonban óvatosságra int a tekintetben, hogy ebben valamiféle tendenciát lássunk.

Érdemes rögzíteni: a hazai nagypolgárság elitjét képező 100-150 nagyiparos, nagykereskedő és bankár család⁷⁵ mintegy tizedéből származott legalább egy élethossziglani főrendiházi tag.⁷⁶ Kérdés, hogy a főrendiházi tagság a nagytőkések szá-

⁷² Szalai 2008: 806–815.

⁷³ Országgyűlési almanach 1927–1931: 477–478.

⁷⁴ Kochmeister Frigyes terménykereskedő, Herzog Péter gyapjú- és dohánykereskedő, Luczenbacher Pál fakereskedő volt.

⁷⁵ Hanák 1988: 446.

⁷⁶ A *Budapesti Hírlap* cikkírója személyeskedéstől sem visszariadva kérdezte vezércikkében: „miért emeli a kormány közjogi jelentőségre Burghardt [helyesen: Burchard] Konrád úr személyében a pesti hengeralmot? Aztán mit keres a magyar felsőházban Kochmeister Frigyes,

mára dekórum volt-e csupán, vagy aktívan részt is vettek a főrendiház munkájában. Hanák Péter a főrendiházi tagság adományozásában, a nemesi, bárói rangra emeléshez hasonlóan, a tőkés nagypolgárság objektív státusza és relatív pozíciója közötti feszültség csökkentésére, a „pozicionális arányeltolódások” kiegyenlítésére szolgáló eszközt látott.⁷⁷ Hanák álláspontját látszik alátámasztani, hogy a főrendiház nagytőkés tagjai Ullmann Adolf kivételével nem vagy nagyon ritkán szóltak hozzá a plenáris üléseken zajló vitákhoz. Másfelől viszont szinte valamennyien tagjai voltak a főrendiház állandó bizottságainak (leggyakrabban a közigazgatásinak és a közlekedésügyinek, valamint a pénzügyinek), bár elnöki vagy jegyzői tisztet csak elvétve töltötték be. A bizottsági tagság mindenesetre a társadalmi pozíció mellé gazdaság-politikai szerepet kölcsönözhetett viselőjének.⁷⁸

A Hatvany-Deutsch család kapcsán érdemes megemlíteni azt a jelenséget, amikor egy családon belül több személy is élethossziglani tagsági jogot nyert. Ez más családoknál is előfordult,⁷⁹ de olyan eset, hogy egy évtized alatt egy család három tagja nyerjen kinevezést, csak náluk tapasztalható. 1903-ban Hatvany-Deutsch Sándor, 1910-ben unokatestvére, Hatvany-Deutsch József, majd előbbiek 1913-ban bekövetkezett halálát követően József öccse, Béla nyert kinevezést. Talán az örökös tagság adományozását pótolta ez az eljárás.

A főrendiházban, a képviselőházzal ellentétben, 1901 után is volt lehetőség a politikai és gazdasági elit nyílt összefonódására. Az üzletemberek többségénél is a mindenkorai kormánypárttal közvetlen, személyes politikai kapcsolat mutatható ki. Az 1911-ben élethossziglani tagságot nyert Herzog Péter nagykereskedő családjá döntő szerepet játszott a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-ben, amely az 1905. és az 1910. évi képviselőválasztáskor jelentős anyagi támogatást biztosított a Szabadelvű

ki magyarul se tartá érdemesnek megtanulni?” (*Az új harminc mágnás*. Budapesti Hírlap 1885. június 27. 1.). A soproni német polgárcsaládból származó Kochmeister magyar nyelvtudásának hiányára lásd még: *Egyetértés* 1885. június 26. 1; *Kochmeister Frigyes báró meghalt*. Budapesti Hírlap 1907. szeptember 12. 8.

⁷⁷ Hanák 1988: 447.

⁷⁸ Burchard Konrád kapcsán vizsgálja ezt Klement 2005: 77.

A *Népszava* mint a Magyarországi Általános Munkáspárt Közlönye a munkások érdekképviseletének reményével tekintett Burchard főrendiházi taggá kinevezésére: „Mi, kik Burchart urat ismerjük, s tudjuk, hogy a munkásoknak őszinte barátja és jóakarja, ki a vezetése alatt álló malom munkásainak mindig csak javát kereste, és cselekményeiben ezt mindig tényekkel is igazolta, őszintén kívánunk neki szerencsét eme kitüntetés alkalmából, és reméljük, hogy törvényhozói állásában is pártfogója lesz az általa eddig tisztelt munkásosztálynak”. *Kinevezett főrendek*. *Népszava* 1885. július 5. 3.

⁷⁹ 12 olyan családot találtam, amelynek élethossziglan kinevezett tagjaival kapcsolatban valószínűsíthető ez. Közülük háromnál apa és fia került kinevezésre.

Pártnak, illetve a Nemzeti Munkapártnak. Az 1913-ban kinevezett Zsolnay Miklós a Nemzeti Munkapárt elnöke volt Pécsen. A következő években élethossziglani taggá kinevezett Hatvany-Deutsch Béla családja akkor már két évtizede gazdasági és politikai kapcsolata állt Tisza Istvánnal,⁸⁰ ahogy Weiss Manfréd is, aki emellett az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének egyik legnagyobb hadianyag-szállítója volt, amely érdemeért három évvel a főrendiházi tagság elnyerése után bárói rangot kapott.⁸¹

A katonatisztek aránya az élethossziglan kinevezett tagok sorában 1885-ben egyötöd részt tett ki. A későbbiek folyamán, a tiszti presztízis fénykorának tekintett években tagságot nyerő személyek között azonban általában az egytizedet sem érte el a hivatásos katonák aránya. Ugyanakkor még ekkor is mindig ült egy-két (többnyire nyugállományú és a honvédség soraiból érkező) hosszú életű hadfi a kinevezett főrendek között. Az utolsó időszakban, a világháború éveiben szokatlan módon aktív katona is tagságot nyert Arz Artúr tábornok személyében.

Az uralkodócsalád tagjának udvartartásában vezető pozíciót betöltő személy 1885-ben három, 1918-ban mindössze egy volt az élethossziglani tagok között. Ez egyfelől mutatja az uralkodóval szemben megnyilvánuló tiszteletadást, ugyanakkor azt is, hogy a tagok kiválasztásáról érdemben nem az uralkodó, hanem a miniszterelnök döntött, de összefügghet az ott tisztségeket viselő (és nem örökös tag) magyar férfiak alacsony számával is.⁸²

⁸⁰ McCagg 1972: 126.

⁸¹ 1910-ben Lukács László pénzügyminiszter állami üzletek után mintegy 4,5 millió koronát vett fel a Magyar Banktól, amit az 1910. évi képviselőválasztások költségeinek fedezésére befizetett a Nemzeti Munkapárt kasszájába. Amikor 1912 szeptemberében Désy Zoltán függetlenségi párti képviselő felrótta neki, Lukács (ekkor már miniszterelnök) rágalmazási pert indított el-lene. A per során megfogalmazott gyanú szerint a Magyar Bank alelnök-vezérigazgatója, Elek Pál a támogatásért cserébe a bank állami szerződéseinek meghosszabbítását és főrendiházi tagságot kért Lukáctól. Sokat elmond Lukácsnak a kinevezett főrendiházi tagság adományozásával kapcsolatos felfogásáról, hogy minisztertársának, gr. Zichy Jánosnak vallomása szerint miután 1913 februárjában Lukácsnál rákérdezett Désy vádjának igazságtartalmára, ő az állami szerződésekre vonatkozó ügyletet tagadta, és azt állította, hogy Elek „csupán” főrendiházi tagságot akart. *Úton az igazság.* Népszava 1913. május 31. 7–8.; *Zichy bárdja.* Pesti Hírlap 1913. május 31. 1–2.

⁸² A Magyarország tiszti név- és címtárának 1886., 1896. és 1914. évi kötete alapján egy tized körüli volt a magyar férfiak aránya az udvartartások felsőbb pozícióiban.

Származás és rang, kitüntetések

A főrendiház reformját megelőzően több szabadelvű párti politikus a kinevezett tagok rendszerétől azt remélte, hogy „általa a felsőház felfrissül, és kivetkőzik oligarchikus jellegéből, [...] hajlandóbb lesz engedni a közvélemény befolyásának, anélkül hogy elvesztené vele és a koronával szembeni függetlenségét”.⁸³ A kinevezettek között azonban az 1910 és 1918 közötti időszakig a nemesi származásúak voltak többségben. Az élethossziglani tagság bevezetése presztízsnövekedést biztosított a nemesség (köznemesség) egy kisebb szegmensének, amely a politikai és a kormányzati elitbe addigra nagyrészt már egyébként is bekerült. Ez utóbbit jelzi, hogy a nemesi származású főrendek között nagy számban találunk képviselőket,⁸⁴ és a főispánok aránya is viszonylag magas. Mindemellett a magyar főrendiház egészének mindössze tizede volt nemes, szemben a főnemések háromnegyedet meghaladó arányával.⁸⁵

A kinevezettek között a nem nemes (túlnyomó többségében polgári) származású tagok, vagyis a nemesi címmel nem rendelkezők és az új (1867 után rangot nyert) nemések együttes aránya 1885-ben egyharmad volt, 1918-ban viszont megközelítette az 50%-ot. A nemesi címmel nem rendelkezők több mint fele egyetemi tanár vagy szabadfoglalkozású értelmiségi volt. A kategórián belül a második legnépesebb csoport a volt országgyűlési képviselők. Itt találjuk Budapest főpolgármestereit és a gyártulajdonosok felét is. A polgári származású elem növekedése az újnemesek nagyobb számú kinevezésének következménye volt. Ők a kezdeti egytizenötöd résszel szemben 1918-ban már a kinevezett tagoknak egyötödét tették ki. Az új elitcsoportok növekvő aránya szembeállítható az örökös jogú tagság adományozásánál megfigyelhető tendenciával, miszerint régi, nagy hagyományú magyar köznemesi családok nyerték el a főnemesi rang mellett az örökletes jogot is.⁸⁶

A főrendiház újnemes kinevezett tagjainak fele a nagyvállalkozók közül került ki, őket az értelmiségiek (nagyrészt orvosok és újságírók) követték. A tagok között az utolsó években mind számosabban megjelenő új főnemések (bárók) között többsé-

⁸³ Zichy 1885: 31. Gr. Zichy Jenő ekkor szabadelvű párti országgyűlési képviselő volt. – Hasonlóan nyilatkozott Beksics Gusztáv: „ez új kontingens [...] hivatása lesz, hogy a demokráciát, a tudományt, az érdemeket s a fáradságon szerzett vagyont vigye az eddigi kasztszerű érdekek közé”. Beksics Gusztáv: *Az új felsőház*. Székely Nemzet 1884. november 1. 1.

⁸⁴ A köznemesi származású kinevezett tagok több mint fele képviselő volt.

⁸⁵ Lakatos Ernő 1901-re vonatkozó adatai (Lakatos 1942: 34.) saját, 1885-re és 1910-re vonatkozó számolásunkkal ellenőrizve és kiegészítve.

⁸⁶ Ugyanakkor a jelölt régi nemesi származását az élethossziglani tagságra történő felségelölterjesztések is mindvégig hangsúlyozták.

gükben nagyvállalkozókat, kisebb részben magas rangú katonákat, illetve egy volt (és leendő) minisztert találunk.

A hosszú 19. században elterjedt államtudományi nézet volt, hogy a második kamara egyik feladata – az elvben a többségi népakaratot képviselő alsóházzal szemben – bizonyos kisebbségi érdekek képviselete.⁸⁷ E feladat teljesítésének egyik típusa lehetett a politikai elitből lassanként kikopó rendi eredetű csoportok érdekeinek megjelenítése. Az 1885-ben kinevezett tagok töredéke, kb. egyheted része került ki a cenzus teljesítésére képtelen főnemesek közül. Emellett sor került két nem főnemes, de erdélyi regalista apától származó személy kinevezésére is. Az 1848. évi VII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítéséről kimondta, hogy „az erdélyi múlt országgyűlésre meghívva volt kir[ályi] hivatalosok a magyarországi főrendi táblán üléssel és szavazattal ruháztatnak fel, ide nem értvén a királyi kormányzék, kir. ítélőtábla tagjait, és katonai egyéneket”. Ezek a királyi hivatalosok az 1868. évi IV. törvénycikk értelmében a kiegyezés után is részt vehettek a főrendiház ülésein. A főrendiházi irományok tanúsága szerint egy és tíz fő között változott a meghívottak száma. Az 1885. évi VII. törvénycikk viszont a nem főnemes erdélyi regalistákat nem sorolta a főrendiház tagjai közé. A főrendiházi reformtörvény a kormány szándéka szerint „a történelmi alapnak lehető kímélését követ[te] elvül”, ami megmagyarázza ezen csoportok felkarolását.⁸⁸ A törvényjavaslat első változatában szerepelt, hogy „a felsőház első alakulásakor figyelem fordítandó azokra, kik a főrendiházban bírt jogukat jelen törvény által elvesztik, ha az utolsó három év alatt a főrendiház üléseiben rendszeren részt vettek”.⁸⁹ Ez a mondat végül nem került be a törvény szövegébe, viszont sor került ötven tag megválasztására a tagság gyakorlásától eső személyek közül. A későbbi élethossziglani kinevezést nyerők között a cenzust nem teljesítő örökös jogú főnemesek aránya nem érte el a 10%-ot.⁹⁰ Több olyan esetről tudunk, amikor tekin-

⁸⁷ Mendelssohn Bartholdy 1914: 428.

⁸⁸ Tisza Kálmán miniszterelnöknek a főrendiház szervezetének módosításáról szóló törvényjavaslat szentesítését kérő felségelőterjesztésének fogalmazványa. M. E. 1885-1360., lelőhelye: MNL OL K 26. 218. cs. 1885-II-392.

⁸⁹ M. E. 1883-3132., lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

⁹⁰ A főrendiház 1885-ben kinevezett tagjai közül az 1886. évi VIII. törvénycikkben felsorolt örökletes főrendiházi tagságra jogosult családból származott br. Bombelles Károly, br. Nopcsa Ferenc, br. Nyáry Adolf és br. Simonyi Lajos, a későbbi években kinevezettek közül br. Dóry József, id. gr. Esterházy Ferenc, gr. Keglevich István, br. Roszner Ervin, gr. Széchenyi Pál, gr. Szécsen Antal és Miklós, gr. Teleki Sándor, gr. Thoroczkay Miklós.

Az Esterházy, a Keglevich, a Széchenyi és a Teleki családból az örökös tagok között is helyet foglalt leszármazott a kinevezés idején, a Bombelles és a Nopcsa családból pedig későbbiek folyamán került be a főrendiházba a földadó cenzust teljesítő családtag.

télyes főnemesi családok leszármazottai főispáni támogatással éveken át hasztalan próbálták elnyerni az élethossziglani tagságot.⁹¹ Erdélyi regalisták leszármazottainak a tagok közé kerülésére 1885 után szintén alig találunk példát.⁹²

Az 1885 és 1918 között élethossziglani tagságot elnyerők jelentős része kinevezésekor rendelkezett a Monarchia valamilyen magas állami kitüntetésével. Szent István-renddel és Lipót-renddel a tagságot elnyerők egyötöde, a Ferenc József-renddel egytized része bírt. A kinevezésre kerülők közül csak egyetlen személy rendelkezett Aranygyapjas-renddel: gr. Szécsen Antal konzervatív politikus, császári és királyi főudvarnagy, aki miután az örökös tagsági jog gyakorlásához szükséges cenzust már nem tudta teljesíteni, 1891-ben élethossziglani kinevezést nyert. Az egyébként kevésbé exkluzív Vaskorona rend esetében, amely a gyárosok és kereskedők jellegzetes kitüntetése is volt, a kezdeti egyhatod arány az 1910 és 1918 közötti években 38%-ra emelkedett. Az új tagok a kitüntetéseknek többnyire alsó fokozatát (lovagkeresztjét, 3. osztályát) mondhatták magukénak, kivéve a Ferenc József-rendet. Ennek a polgári foglalkozású személyek, ezen belül gyakran tisztviselők jutalmazására szolgáló kitüntetésnek általában a középkereszt, a középkereszt csillaggal vagy a nagykereszt fokozata díszítette a főrendiház kinevezett tagjai közé kerülő, az államigazgatási karrierútvonalat már végigjáró vezető hivatalnok, majd az utolsó években egyes gyártulajdonosok mellét. Valóságos belső titkos tanácsosi címmel a tagságot elnyerőknek szintén általában ötöde, az utolsó időszakban negyede rendelkezett. A „Művészetért és tudományért” díszjelvényt, a Monarchia a maga nemében legmagasabb elismerését birtokolta kinevezésekor az egyetemi tanárok és művészek harmada.

A kitüntetések sajátos csoportját képezi a tudományos tevékenységért vagy annak előmozdításáért kiérdemelt tudományos akadémiai tagság. Adatgyűjtésünk alapján a magyar országgyűlés két házának 1848 és 1918 közötti teljes tagságában 5% körüli, az 1885-ben élethossziglani tagságra megválasztott ötven főrendiházi tag között 8%, a főrendiház 1885 és 1918 között kinevezett tagjai között azonban ezeknél magasabb, 17% volt a tudományos akadémiai tagsággal rendelkezők aránya.

⁹¹ Br. Apor Istvánt 1902 és 1904 között, gr. Zichy Károlyt 1910 és 1913 között.

⁹² Ezek közé tartozott Barcsay Domokos, akinek atyja, Barcsay László 1878-ban királyi hivatalosként kapott meghívót a főrendiházba.

Felekezeti összetétel

Az élethossziglani kinevezettek felekezeti megoszlásának meghatározásához a főrendiházi almanachokon és a felségelőterjesztéseken kívül egyéb források, mindenképp az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentés-gyűjteményének bevonására volt szükség.⁹³

Az izraelita vallású személyek főrendiházi tagságának a kormányzat kiemelt figyelmet szentelt, és a kérdés a zsidóemancipáció nézőpontjából is vizsgálatra érdemes. A főrendiház reformjakor a kormány javaslatában szerepelt, hogy a katolikus, az ortodox és a protestáns felekezetek egyházi vezetői mellett tag legyen „egy izraelita hitközségi egyházi vagy világi előljáró, kit ő Felsége a király, a minisztertanács felterjesztésére, nevez ki”.⁹⁴ A főrendiház többségének (az izraelita vallásfelekezet országos szintű egyházi szervezetének hiányával, valamint a zsidóság nyelvi és mentalitásbeli, úgymond idegenségével érvelő) ellenkezése folytán azonban ez a bekezdés kimaradt a törvényből.⁹⁵ A vita során Tisza Kálmán miniszterelnök rámutatott, hogy „itt nem lehet és nem szabad sem ellenszenvről, sem rokonszenvről szólni; itt szerintem a politikai szempontok mérlegelendőek [...] hazánk izraelita lakosai – tessék ez valakinek vagy sem – bírnak annyi súllyal a közéletben, melynél fogva az, hogy egy kinevezett tag által itt képviseltessenek, politikai szempontból tökéletesen igazolt”, és kijelentette, hogy a főrendek elutasító határozata „nem prejudikál” arra nézve, hogy „a korona kinevezése útján más alapon bejöhet-e” az izraelita felekezetet képviselő személy.⁹⁶

Miközben az 1885 és 1918 között örökös főrendiházi tagsági jogot nyert főnemesi családok között nem volt izraelita vallású, vagy rövid idővel a jogosultság elérése előtt keresztény hitre áttért família,⁹⁷ addig 1885-ben a Tisza által megfogalmazott kormányzati álláspont szellemében két zsidó személy került a harminc élethossziglan kinevezett tag közé, majd további kinevezésekre is sor került. 1885-ben Hirschler

⁹³ Pap József az adathiány okát az almanachok esetében a szabadelvű állam- és politika-felfogásban látja. Pap 2007: 9.

⁹⁴ Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 232. 1885. március 26.

⁹⁵ Ifj. gr. Festetics Pál és gr. Károlyi István felszólalása Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 187. 1885. március 24., 232. 1885. március 26.

⁹⁶ Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 232–233. 1885. március 24.

⁹⁷ Tóth-Barbalics 2010: 82. – 1895–1896-ban, amikor a legnagyobb számban került sor örökös tagsági jog adományozására, a kormány részéről szempontként jelentkezett, hogy csak keresztény családok részesüljenek az adományban. Lásd Bánffy Dezső miniszterelnök felterjesztésének fogalmazványát, amelyben engedélyt kér az uralkodótól a javaslatételre. M. E. 1895-628, lelőhelye: MNL OL K 26. 338. cs. 1895-176.

Ignác szemészprofesszor, az 1868-ban összehívott izraelita hitfelekezeti egyetemes közgyűlés elnöke, az emancipáció egyik vezéralakja, a pesti neológ hitközség egykori elnöke⁹⁸ és Sváb Károly földbirtokos, volt országgyűlési képviselő, a következő évben Lévy Henrik, az Első Magyar Általános Biztosítótársaság vezérigazgatója, majd 1896 őszén Bródy Zsigmond hírlapíró nyert kinevezést.⁹⁹

Az izraelita felekezet képviselője hivatalból azonban a vallás 1895. évi recepcióját követően sem kapott helyet a főrendiházban. 1906 nyarán Tolna megye közgyűlése feliratban kérte az országgyűléstől, a kormánytól és a kultuszminisztertől az izraelita vallásfelekezet főrendiházi képviselőjét, ugyanakkor az izraelita felekezet autonómiája mielőbbi rendezését sürgette.¹⁰⁰ A képviselőházi vita során a kérvényi bizottság azzal a már ismert indokkal javasolta a kérdés napirendről levételét, hogy „az izraelita vallásnak mai szervezete mellett a kérés ez időleg nem teljesíthető”, mivel „nincs országos szervezete”, „nincsenek főpapjai, sem világi méltóságai”. Egy néppárti felszólaló a kérdés napirendre tűzése ellen azzal érvelt, hogy adatai szerint az izraelita egyház nem tesz eleget a recepció törvény előírásának, amennyiben papjai jelentős része nem magyar állampolgár.

A mindenkori kormány a gyakorlatban továbbra is gondoskodott az izraeliták főrendiházi képviselőtéről. Bródy halála után 1906-ban Ormody Vilmos élethossziglani tagságára vonatkozó javaslatát Fejérváry miniszterelnök a zsidó hitfelekezetet képviselő tagok időközben megcsappant számával is indokolta.¹⁰¹ A századfordulót követően, majd az 1910-es években azonban több olyan, elsősorban nagytőkéseket érintő kinevezés történt,¹⁰² melyeknél mellékes, a felségelöterjesztésben meg sem említett tény volt a jelölt izraelita vallása, még ha, mint Kornfeld Zsigmond a Pesti

⁹⁸ A hitközség hivatalban levő elnöke, Wahrmann Mór országgyűlési képviselő volt.

⁹⁹ M. E. 1896-17316., lelőhelye: MNL OL K 26. 378. cs. 1896-17177.

Halász Sándor újságíró, jogász, közgazdasági szakíró a *Magyar Zsidó Szemlé*ben így méltatta a tudós Hirschler és a földbirtokos Sváb főrendiházi taggá kinevezését: „Nem a vallási elfogultság jelképezője – aminőnek a rabbit szokták teljesen alaptalanul tekinteni – sem a kozmopolita szellemű és rideg egoizmustól áthatott üzletember – aminőnek eddig túlnyomóan a zsidót tartották – ül ott a törvényhozó testületben, hanem az egész ország két nagy érdekét képviselő két zsidó tag, akiknek jelenléte minden okadatnál hathatósabban cáfolja meg azt a balhitet, hogy a zsidóság nem alkalmazkodott a viszonyokhoz, hogy a szabadság föltételeivel élni nem tudott vagy nem akart s hogy megmaradt egyoldalúságában”. Halász 1885: 464.

¹⁰⁰ M. E. 1906-415., lelőhelye: MNL OL K 26. 724. cs. 1907-XLI-1895.

¹⁰¹ M. E. 1906-503., lelőhelye: MNL OL K 26. 594. cs. 1904-III-5488.

¹⁰² Kornfeld Zsigmond 1901-ben, Hatvany-Deutsch Sándor 1903-ban, Hatvany-Deutsch József és Ullmann Adolf 1910-ben, Herzog Péter 1911-ben, Hatvany-Deutsch Béla 1914-ben, Weiss Manfréd 1915-ben. Izraelita vallású volt rajtuk kívül Singer Zsigmond hírlapíró, és Heltai Ferenc jövőendő főpolgármester, akik 1912-ben, illetve 1913-ban nyertek kinevezést.

Izraelita Hitközségben, jelentős pozíciót töltött is be a felekezet világi vezetésében.¹⁰³ Ezek a kinevezések részben a zsidóság érintett csoportja előrehaladott asszimilációjának, részben a Munkapárt nagytőkés kapcsolatainak voltak köszönhetőek.¹⁰⁴

Az izraeliták aránya magas volt az új tagok között (az 1885 és 1896 közötti időszakot kivéve), az összes kinevezett tag között pedig meghaladta a 8%-ot, amely némileg felülmúlta a felekezet magyar nemzetiségen belüli arányát (1910-ben 7%), az országos arányt (1890-ben 4,7%, 1910-ben 5%) pedig több mint három százalékponttal meghaladta.

Más, a főrendiházban egyházi vezetőik által amúgy is képviselt felekezeteknél csak esetleges próbálkozásokat találunk arra, hogy „az egyes hitfelekezetek is méltányos számban legyenek a törvényhozás e házában is képviselve”.¹⁰⁵ Mégis megfigyelhetők bizonyos tendenciák. A római katolikus vallásúak aránya mindvégig a legmagasabb volt. 1885-ben a kinevezett tagok kétharmada tartozott ehhez a felekezethez, és az új tagok között az utolsó időszakot kivéve mindvégig a római katolikusok voltak abszolút többségben. Az 1885 és 1918 között kinevezett összes főrend között a római katolikusok aránya (59,5%) jelentősen meghaladta a felekezet országos arányát (1890-ben 48%, 1910-ben 49,3%), illetve kis mértékben a magyarságon belüli arányát (1910-ben 58,7%) is. A képviselőházban, amely a kinevezett tagok egyik fő utánpótlási bázisa volt,¹⁰⁶ a korszakban a római katolikus honatyák voltak túlsúlyban: a képviselők mintegy 70%-ának felekezeti hovatartozása ismert, ezeknek 58,7%-a volt római katolikus.¹⁰⁷ Az 1885 és 1918 között főrendiházi taggá kinevezett volt képviselők között még ennél is magasabb arány (64,3%) tapasztalható. Ez az arány azonban a vizsgált időszakon belül nem volt állandó. Az 1885-ben élethossziglani tagságban részesült volt képviselőknek több mint kilenctizede római

¹⁰³ A képviselőtestület tagja, majd elöljáró, később elnökhelyettese volt.

¹⁰⁴ Vessd össze az 1910 és 1918 közötti nemesítések magas számával. McCagg 1972: 121.

¹⁰⁵ M. E. 1896-17316., lelőhelye: MNL OL K 26. 378. cs. 1896-1717.

¹⁰⁶ Az 1885 és 1918 között kinevezett főrendek több mint harmada töltött be korábban képviselői mandátumot.

¹⁰⁷ A dualizmus kori képviselőházak felekezeti összetételének átfogó vizsgálatát Pap József végezte el, elsőként 2016-ban megjelent tanulmányában. Cáfolta azt a korábbi szakirodalomban (pl. Schönbaum–Schwarcz 2005: 117., Ilonszki 2009: 55–58.) szereplő nézetet, hogy a honatyák között a római katolikusok alul-, a protestánsok felülreprezentáltak voltak. Kutatási eredményei ugyancsak cáfolják azt (a tanulmányunk korábbi változatában magunk által is hivatkozott) megállapítást, hogy a parlamenti képviselők többsége protestáns vallású volt (Katus 2012: 493.). Jelen tanulmányunkban a képviselőház felekezeti összetételére vonatkozó adatok Pap Józsefnek az ismert felekezetű képviselők vallási megoszlására vonatkozó adatsorából származnak.

katolikus vallású volt. A következő évtizedekben a főrendiházi taggá kinevezett egykori honatyák körében a felekezethez tartozók aránya ennél jóval alacsonyabb volt (73,3% és 41,7% közötti). 1918 elején a volt képviselő kinevezett tagok 58,8%-a volt római katolikus.

Református volt 1885-ben a harminc kinevezett tag közül négy, ami csekély mértékben alatta maradt a reformátusok 1890. évi 14,6%-os országos arányának. Feltetelezésünk szerint a református Tisza 1885-ben, amikor a kinevezésekre fokozott figyelem irányult, óvakodhatott attól, hogy előnyben részesítse a protestánsokat. Különösen, hogy a miniszterelnök a törvényjavaslat benyújtása előtt Ferenc József észrevételére kénytelen volt leszállítani a református felekezetek tisztségüknél fogva képviselő főrendek számát.¹⁰⁸ A később kinevezett élethossziglani tagok között a reformátusoknak a kezdetinél mindig magasabb volt az aránya, aminek eredményeképpen 1918-ban már a kinevezett tagok több mint ötöde volt református. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a vezető állami tisztségeket (bár pontos számadatokkal nem rendelkezünk) az összlakossághoz viszonyított számarányukat meghaladó mértékben töltötték be protestánsok.¹⁰⁹ A főrendiházban örökös tagsággal rendelkező családok között csak kevés reformátust találunk, így az új kinevezett tagok között a reformátusoknak az országos átlagot meghaladó aránya akár ezzel, illetve a főrendiház tagságának vallási megoszlásával is indokolható volt, vagy lett volna. Az 1885 és 1918 között élethossziglani főrendiházi taggá kinevezett személyek közül azoknak, akik korábban országgyűlési képviselők voltak, negyede református volt. Ez az arány magasabb volt a felekezet lakosságon belüli arányánál (1890-ben 14,6%, 1910-ben 14,3%), de nagyjából megegyezett a reformátusok magyarságon belüli arányával (1910-ben 25,8%), és néhány százalékponttal meghaladta a reformátusok arányát az országgyűlési képviselők körében (1848 és 1918 között 21,8%). A református felekezetű volt képviselők aránya a kinevezett főrendek között nem volt állandó. 1885-ben közöttük még egyetlen református vallású sem volt, és az 1886 és 1896 között tagságot nyert 15 volt képviselő között is mindössze egy. A következő évtizedekben azonban arányuk az élethossziglani kinevezést nyert volt képviselők között elérte vagy meghaladta a 40%-ot. 1918 elején a kinevezett tagok sorában helyet foglaló volt honatyák több mint harmada református volt.

Az evangélikusok aránya az újonnan kinevezettek között – az 1896 és 1906 közötti időszakot kivéve – minden egyes korszakban magasabb volt, mint országos szinten. Különösen a főrenddé kinevezett katonák körében voltak erőteljesen reprezentálva (az 1885 és 1918 között kinevezett 14 személyből öt), de az egyetemi

¹⁰⁸ M. E. 1883-3131., lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

¹⁰⁹ Bucsay 1985: 210.

tanárok és a bankárok körében is jelentős súlyt képviseltek. Arányuk a főrendiházi tagságot nyert volt képviselők körében (5,4%) viszont alatta maradt a felekezet képviselőházi reprezentáltságának (1848 és 1918 között 11,3%). Az ortodox és a görögkatolikus vallásúak az országos 10%-ot meghaladó részesedésével szemben a főrendiház élethossziglani kinevezést nyerő tagjai között 1-2%-ot tettek csupán ki, ami összefüggött a kormányzat főrendiházzal kapcsolatos nemzetiségi politikájával.

Nemzetiségi összetétel

Ahogy az első kamarában a kormánypárti képviselők sorában alacsony volt a nemzetiségi származású képviselők száma,¹¹⁰ úgy a mindenkori magyar kormány csak kevésbé jutalmazott nemzetiségi vezetőket magyarhűségükért élethossziglani főrendiházi tagsággal. A kormány egyedül a horvátországi horvátok képviselőjére fordított némi figyelmet. Ismeretes, hogy a horvátok a főrendiházi tagság terén egyébként is előnyt élveztek a többi nemzetiségekkel szemben, a szábor által delegált három képviselő révén. 1885-ben az élethossziglan kinevezett tagok sorában egy horvát, a turmezei nemesi eredetű Mixich Kálmán kapott helyet. Amikor 1892-ben Kluen-Héderváry Károly bár Ferenc József koronázásának 25. évfordulója alkalmával javaslatot tett két horvátországi személy (közülük az egyik, Cseh Ervin erdélyi származású magyar) élethossziglani főrenddétörténő kinevezésére, gr. Szapáry Gyula miniszterelnök a bár kérését a kinevezhető csekély számára hivatkozva elutasította.¹¹¹ 1895 elején viszont br. Bánffy Dezső miniszterelnök volt az, aki (feltehetően az uralkodó bizalmának megnyerésére irányuló taktikája részeként) felajánlotta a bárnak, hogy tegyen javaslatot a három megüresedett főrendiházi helyre. Mivel a bár a megszabott szűkös határidő lejártáig nem tudott a Bánffy által támasztott

¹¹⁰ Pontos adatok erre vonatkozóan nem állnak rendelkezésünkre. Egyfelől arról olvashatunk, hogy „a kormánypárt soraiban [...] mindig találkozunk egy tucat román és szerb földbirtokossal, volt megyei vagy állami tisztviselővel, pappal vagy ügyvéddel” (Katus 1978: 1015.), valamint hogy a szászok részéről folyamatosan 13-14, a kormánypárttal együttműködő képviselő ült a képviselőházban (Egry 2003: 121–122.). Másfelől a téma egy másik kutatója az 1901 és 1910 közötti országgyűlési almanachok életrajzainak vizsgálatából azt szűrte le, hogy „több tucat” nemzetiségi képviselő volt a nem nemzetiségi pártok (jórészt a kormánypárt) soraiban (Schönbaum 2005: 82.).

Bármelyik adatot tekintjük is: a nemzetiségi képviselők aránya alacsony volt a 250-300 fős kormánypárti frakción belül, akár a nemzetiségi lakosság arányához viszonyítjuk, akár ahhoz, hogy a Szabadelvű Párt a bázisának számító etnikailag kevert választókerületek közül mintegy száz nemzetiségi többségű volt.

¹¹¹ M. E. 1892-1195., lelőhely: MNL OL K 26. 299. cs. 1892-1195.

szempontoknak megfelelő horvátországi jelölteket előterjeszteni, az ügy lekerült a napirendről.¹¹² Csak Mixich halála után, 1906 végén került Josipovich Imre (Imbro Josipović) személyében horvát az élethossziglan kinevezettek közé. Josipovich korábban „határozott unionista szellemben” politizáló országgyűlési képviselő,¹¹³ majd horvát–szlavón miniszter volt, 1905-ben együttműködött az ellenzéki koalícióval, amikor az kapcsolatot keresett a horvát ellenzékkal, fia, Josipovich Géza pedig a koalíciós kormány horvát–szlavón minisztere volt.¹¹⁴ 1908-ban a báni tisztség alól frissen felmentett Rakodczay Sándor, aki egyébként soproni születésű magyar volt, majd már Josipovich halála után, 1914-ben Tomassich Miklós (Nikola Tomašić) jogtudós, volt képviselő, bán és miniszter került be az élethossziglani tagok közé. A horvátországi horvátok megkülönböztetett kezelése speciális helyzetükkel magyarázható. Ez volt a Magyar Korona országainak egyetlen idegen ajkú népcsoportja, amelyet a magyar kormányzat politikai nemzetként elismert, és amelynek még ellenzéki mozgalmai is többnyire az 1867–1868-as rendezés alapjául szolgáló történeti és közjogi elvek mentén politizáltak.

A szerb és a román nemzetiség esetében a kormányzat többnyire elégségesnek tartotta az ortodox és a görögkeleti egyházi vezetők, esetleg néhány örökös tag által történő főrendiházi képviseltetésüket. Legfeljebb egy-egy, természetesen a fennálló közjogi viszonyokkal szemben lojális személy kinevezésére került sor. A szász nemzetiségű Carl Wolff kinevezéséről dolgozatom más pontján foglalkoztam.

Élethossziglan kinevezett tagok a főrendiház tisztségviselői között

Az 1885. évi VII. törvénycikk 15. §-a értelmében a főrendiház elnökét és két alelnökét a miniszterelnök előterjesztésére az uralkodó nevezte ki, jegyzőket és háznagyot saját tagjaiból titkos szavazással maga a ház választott. A ház 1885 és 1918 közötti tíz elnökének többsége örökös tag volt, csak egy élethossziglan kinevezett tagot találunk köztünk. Tóth Vilmos, aki 1871–73-ban belügyminiszter, majd másfél évtizeden keresztül a közös legfőbb számvevőszék vezetője volt, 1896 és 1898 között állt a főrendiház élén. A husz alelnök közül is csupán kettő került ki az élethossziglani tagok közül: Daruváry Alajos, a királyi kúria nyugalmazott másodelnöke és Ernuszt Kelemen, egykori országgyűlési képviselő. A ház jegyzőinek feladatköre az idők folyamán a

¹¹² M. E. 1895-180., lelőhelye: MNL OL K 26. 338. cs. 1895-180.) – Köszönöm ifj. Bertényi Iván segítségét az esemény háttérének tisztázásához.

¹¹³ M. E. 1906-5197., lelőhelye: MNL OL K 26. 594. cs. 1904-III-5488.

¹¹⁴ Dolmányos 1976: 187.

háznagyi hivatal kialakulásával párhuzamosan szűkült. Korszakunkban a főrendek ülészakonként nyolc-nyolc jegyzőt választottak, akik két fős váltásokban a jegyzőkönyv szerkesztésén és hitelesítésén kívül az ülések lebonyolításában működtek közre (iratok felolvasása, szólásra jelentkezők regisztrálása és felszólítása, szavazatok összeszámlálása). 1884 és 1918 között a jegyzői kar nyolcada volt élethossziglani tag. A főrendiház működése szempontjából fontos, rendszeres elfoglaltsággal járó, és fizetéssel honorált háznagyi tisztelet az örökös jogon tag gr. Szapáry István, később választott tagok, br. Nyáry Jenő, majd br. Rudnyánszky Antal látták el.

A főrendiház bizottságai és az élethossziglan kinevezett tagok

Az országgyűlés kamarák több száz fős plenáris ülései nem voltak képesek a törvényhozási folyamat minden részének önálló intézésére. Az érdekek egyeztetése, a szakmai vonatkozások részletes megtárgyalása, a parlament elé kerülő ügyek előkészítése kisebb szervezeti egységekben hatékonyabban történhetett. Ezek egyik formája a szakbizottsági rendszer volt.¹¹⁵ Egyes ismétlődő adminisztratív háttér munkák szintén nem voltak a plenáris ülések keretében elvégezhetőek. Már a felsőház 1848. évi ideiglenes rendszabályai lehetőséget adtak arra, hogy a ház saját kebeléből bizottmányokat alakítson „titkos szavazás útján, oly számban, minőben a tárgyakhoz képest szükségesnek véli”. A házszabályok ekkor még név szerint csak az igazolóbizottságot említették.¹¹⁶ 1848–1849-ben ezen, valamint a felirati bizottságon kívül ad hoc, egy-egy törvényjavaslat előzetes tárgyalására kiküldött bizottságok működtek, illetve egyes bizottságok több eltérő szakterülethez tartozó törvényjavaslat megvitatására is megbízást kaptak. A főrendiházban, a képviselőházhoz hasonlóan, az állandó szakbizottságok 1867–1868-ban jelentek meg.¹¹⁷ A főrendiházban ekkor három szakbizottság (pénzügyi, közjogi és törvénykezési, kereskedelmi és közlekedésügyi) létezett. Ezek gyakorlati működése azonban a tagok érdektelensége miatt akadozott.¹¹⁸ A főrendiházban a reform után is megmaradt a jogosultsága a bizottsági rendszernek. Az 1886-ban elfogadott házszabályok¹¹⁹ a trónbeszédre adandó válaszfelirat szerkesztésére kiküldött bizottság¹²⁰ mellett hét állandó bizottságot említenek:

¹¹⁵ Szente 1994: 292.

¹¹⁶ Főrendiházi házszabályok, 1848: 6. 2. §

¹¹⁷ A képviselőházi házszabályban azonban csak 1874-től szerepeltek a bizottságok az osztályok alternatívájaként. Pesti 2002: 199–203.

¹¹⁸ Lásd Lipthay Béla felszólalását: Főrendiházi Napló 1881–1884. 1. kötet 36. 1881. november 30.

¹¹⁹ Főrendiházi házszabályok, 1886.

¹²⁰ Már a főrendiház 1848. évi házszabályának 58. §-a kimondta, hogy a két ház külön válaszfel-

az igazoló, a mentelmi, a gazdasági, a naplőhitelesítő bizottságot, valamint a három szakbizottságot. A gazdasági és a mentelmi bizottságot az egész országgyűlés tartamára, a többi bizottságot egy-egy ülőszakra választották. A mentelmi bizottság általános, a többi viszonylagos szavazattöbbséggel jött létre. A tagok számát a főrendiház esetről esetre határozta meg. A szakbizottságok létszáma az évek folyamán megkétszereződött, és 1916-ban már meghaladta a 40 főt. Az élethossziglan kinevezett tagok a vizsgált években a bizottsági helyek negyedét töltötték be, ez csaknem kétszerese volt a tagságon belüli arányuknak. A kinevezett tagok kétharmada volt tagja valamely bizottságnak, minden harmadik-negyedik élethossziglani tag egyidejűleg több bizottságban is részt vett.¹²¹ Megfigyelhető, hogy a bizottsági választáskor a ház figyelembe vette a tagok foglalkozását: az írók többnyire a választfelirati, a bírók, jogtudósok az igazoló, a mentelmi, valamint a közjogi és törvénykezési bizottságba kerültek, az üzletemberek (kereskedők és bankárok), valamint a közgazdászok a közgazdasági és a pénzügyi bizottságba. Jelentős volt az élethossziglani tagok aránya a szakbizottságok, valamint a gazdasági és a naplőbíráló bizottság tagjai között. Utóbbi feltehetően összefüggött azzal, hogy a főrendiház üléseit az örökös tagokét meghaladó mértékben látogatták.

A főrendiházi bizottságok elnökeit és jegyzőit – a gazdasági bizottság, melynek elnöke a házelnök volt, kivételével – maguk a bizottságok választották. Gyakori volt az ismételt megválasztás. 1885 és 1918 között a bizottsági elnökök körében valamivel magasabb volt az élethossziglani tagok aránya, mint az összes tag között. A felirati, a mentelmi, a közgazdasági, a pénzügyi bizottság elnökei között azonban egyetlen élethossziglan kinevezett tagot sem találunk, ezek élén általában arisztokrata vagy római katolikus főpap állt. Gaál Jenő élethossziglani tag, több bizottság jegyzője visszaemlékezése szerint azonban a főurak nagy része helyett az elnöki iroda készítette el a bizottsági jelentéseket.¹²² A bizottsági jegyzők között magas, 40% volt az élethossziglani tagok aránya.

íratot készít a trónbeszédre. Főrendiházi házszabályok, 1848: 16.

¹²¹ Vizsgált időpontok: 1886, 1896, 1906, 1907 és 1916 eleje, a felirati bizottságnál: 1887, 1896, 1901, 1906, 1910.

¹²² Gaál 1932: 185.

Aktivitás a főrendiházban

A főrendiház ülésein történt név szerinti szavazások vizsgálata segít annak megítélésben, hogy a kormány által hangoztatott módon valóban az élethossziglan kinevezett tagok voltak-e a főrendiház legaktívabb tagjai,¹²³ valamint annak eldöntésében, hogy alapvetően a kormány érdekeit képviselték-e. A főrendiház házszabályai szerint név szerinti szavazást tíz tag kérelmére volt köteles elrendelni a házelnök. 1885 és 1918 között 36 olyan esetet találunk, amikor ismerjük a név szerinti szavazáson leadott voksokat. Az élethossziglan kinevezett tagok aktivitása ingadozott, de mindvégig magasabb volt a többi tagokénál. Különösen aktívak voltak az egyházpolitikai viták idején – egyébként a 36 vizsgált szavazás közül 22 erre az időszakra esett –, amikor is a kinevezett tagoknak legalább háromötöde részt vett a név szerinti voksolásokon. A kinevezett tagok egy-két esettől eltekintve tömegesen a kormány érdekében szavaztak. A szavazások ötödénél az élethossziglani tagok jelentették a mérleg nyelvét, szavazataik nélkül a kormány álláspontja kisebbségbe került volna.

A törvényhozási munka szakmaisága

Gerald Stourzh az osztrák *Herrenhaus* intézményének jelentőségét az ott folyó munka szakmai tárgyyszerűségében látja, amit elsősorban élethossziglani tagjai érdemének tekint.¹²⁴

Vajon a magyar főrendiházban is betöltötték a kinevezett tagok ilyen, az intézmény karakterét meghatározó szerepet? A bizottságokban elnökként, jegyzőként betöltött szerepükről már volt szó. A szakszerű javaslatok a politikai megfontolással szemben azonban alul maradhattak a bizottsági munkában és a plénumon is. Ezt példázza Ghyczy Kálmán esete 1887-ben. Ghyczy Kálmán, aki a főrendiházi tagságot 1880-ban visszautasította, mert nem remélte, hogy a főrendiházat, „ezen holttestet” életre „galvanizálhatja”,¹²⁵ 1885-ben elfogadta élethossziglani kinevezést. A főrendiházban többször felszólalt a pénzügyek hibás kezelését bírálva, 1887-ben a képviselőválasztási küzdelem egyik fő témájává vált ez. Ghyczy Kálmán 1886–1887

¹²³ MNL OL K 26. 314. cs. 1893-2985.; M. E. 1909-4991., lelőhelye: MNL OL K 26. 594. cs. 1904-III-5488.

¹²⁴ „Was dem Herrenhaus an politischen Gewicht fehlte, gewann es – häufig – durch die Autorität der Sachlichkeit, der fachlichen Kompetenz. Diese Kompetenz gewann es aber in erster Linie durch Berufungen auf Lebenszeit.” Stourzh 1965: 101.

¹²⁵ Ghyczy emlékiratát idézi: Szigeti 2012: 323. Tisza Kálmán miniszterelnök feltehetően a koronaöri méltóságot ajánlotta fel Ghyczynek.

telén az állami zárszámadás korszerűsítésére terjedelmes javaslatot készített, amit azonban a főrendiház pénzügyi bizottsága nem fogadott el, ezért Ghyczy különvéleményként terjesztette a főrendiház elé. A főrendiházi plenáris tárgyaláson Tisza Kálmán miniszterelnök Ghyczy határozati javaslatának elfogadása ellen szólalt fel, mert az szerinte elítélte a Számvevőszék eljárását. Ghyczy tervezetének mindössze annyi eredménye lett, hogy a miniszterelnök megígérte, hogy tanácskozást hív össze a zárszámadás szerkezetének felülvizsgálatára. Tisza azonban Ghyczy azon javaslatára, hogy össze kellene állítani az államadósságok részletes és hiteles jegyzékét, nem reflektált. Ghyczy javaslata a főrendiház plénumon nem képezte eszmecsere tárgyát. A vitában mindössze egyetlen főrend, gr. Zichy Nándor örökös tag szólalt fel, aki azt javasolta, hogy a főrendiház fogadja el a zárszámadást, ugyanakkor határozatban utasítsa a kormányt, hogy mielőbb hívja össze az említett szakmai tanácskozást. A főrendiház elfogadta a zárszámadást, azonban utasítás helyett beírta a miniszterelnök ígéretével.¹²⁶ Tisza a zárszámadás ügyében 1887 őszére valóban szakmai ankétot szervezett,¹²⁷ az állami számvitel szabályainak törvénybe foglalása azonban még tíz évig váratott magára.¹²⁸

Ezt a példát egyedi jelenségnek is tarthatnánk, azonban figyelemre méltó, hogy a főrendiházi törvényhozási munka szakszerűségét kiemelő értékeléseket nem olvashatunk sem a kortársak, sem a későbbi értékelők tollából.

Összegzés

A kinevezett főrendek számának, összetételének és a név szerinti szavazások vizsgálatából egyaránt az derül ki, hogy a kormányok kihasználták a főrendiház befolyásolására az élethossziglani tagságban rejlő lehetőséget. A magyar országgyűlés második kamarája ebben a vonatkozásban távol állt attól, amit gr. Apponyi Albert a főrendiházi reform tárgyalása során kíváncsian megfogalmazott: legyen a főrendiház a „pártabszolutizmus”, „többségi önkénnyel” szembeni korrektívum.¹²⁹ 1885-ben a kabinet a kinevezéseket a főrendiházi reform hatásának enyhítésére is felhasználta, a cenzust nem teljesítő főnemesek, az erdélyi regalisták leszármazottai, valamint

¹²⁶ Szigeti 2012: 324–325. Ghyczy 1887. április 30-i keltezésű különvéleménye: Főrendiházi Irományok 1884–1887. 7. kötet 255–267. 461. szám, Tisza Kálmán miniszterelnök és gr. Zichy Nándor hozzászólása: Főrendiházi Napló 1884–1887. 3. kötet 109–120. 1887. május 16.

¹²⁷ Az ankétról Ghyczy Kálmán betegsége miatt távol maradt, de előzetes észrevételeit írásban eljuttatta Tiszához. Szigeti 2012: 330.

¹²⁸ 1897. évi XX. törvénycikk (az állami számvitelről).

¹²⁹ Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. kötet 134. 1885. február 13.

a főispánok vonatkozásában. A kormány a megvalósult reformot egy másik ponton, az izraelita felekezet főrendiházi képviselőjének elmaradását tekintve, szintén az élethossziglani kinevezés segítségével korrigálta. A magyar kormányok nemzetiségi politikájának szimbolikus kifejeződéseként is felfogható, hogy a nemzetiségek közül egyedül a horvátok voltak folyamatosan, ámbár csekély számban képviselve a kinevezett tagok között.

Az élethossziglani kinevezésre kiválasztásnál számos szempont érvényesült: felekezeti szempont (különösen az izraelita felekezet esetében), politikai vagy szociális tevékenység (jótékonykodás) jutalmazása, kormányzati általános vagy ágazati szakmai tapasztalat, törvényhozási tapasztalat és konkrét politikai szolgálat „díjazása” (választáskor a kormánypárt anyagi támogatása), reprezentációs szempontok (főrendiházi tagság mint kitüntető cím nagykövet vagy udvari méltóság részére). Bár a kinevezések során a kormányok sokáig a nemesi származású személyeket részesítették előnyben, polgári származású jelölteknek is volt lehetőségük, hogy ezen az úton a főrendiházba kerüljenek. Ez a tendencia 1910 után erősödött fel, ami összefüggésbe hozható a munkapárti kormány és a tőkés gazdasági elit közötti politikai szövetséggel, valamint a háborús konjunktúrával. Az élethossziglani főrendiházi tagság a zsidó eredetű nagypolgárság egy része számára elvben lehetővé tette az átjárást az üzleti életből a közzolgálat és a politikai élet területére.¹³⁰

¹³⁰ A nem áttért zsidó nagyvállalkozók átjárási lehetőségének hiányát hangsúlyozza: Silber 2005: 91.

Az élethossziglan választott tagok¹

Bevezetés

A főrendiházban a választott tagság intézményét az 1885. évi VII. törvénycikk hozta létre. A főrendiház szervezetét módosító törvény 25. §-a kimondta, hogy „élethossziglan tagjai lesznek a főrendiháznak azok, kiket a mostani [ti. a reform végrehajtása előtti] főrendiház igazolt tagjai, azon igazolt tagok közül, kik az eddig gyakorolt személyes tagsági jogot jelen törvény életbelépte után nem fogják többé gyakorolhatni, ilyenekül megválasztanak. E tagok száma az ötvenet meg nem haladhatja”. Az idézett paragrafus a törvény „Átmeneti intézkedések” fejezetében szerepelt, ugyanis a választásra egyszeri alkalommal került sor. Az 1885 májusában megválasztott félszáz személy ennél fogva fokozatosan csökkenő létszámú csoportot alkotott a tagságon belül.

A választott főrendek csoportja több szempontból is vizsgálatra érdemes. A választás bevezetése ellentmondásos jelenség volt. A reformtörvény a második kamara korszerűsítését szolgálta,² az újítás célja azonban ebben a konkrét esetben a tagság korábbi összetételének konzerválása volt. A választott tagokra vonatkozó rész a törvényjavaslatban eredetileg nem szerepelt, az országgyűlési tárgyalás során került a kiegészítés a szövegbe, Tisza Kálmán miniszterelnök többek között ezzel biztosította a törvény főrendiházi megszavazását. A választott tagokra vonatkozó korábbi elképzelések és a törvényjavaslat módosulásának folyamata mellett azt is vizsgálatra érdemesnek tartom, hogy az ötven tag kiválasztására milyen politikai, szakmai, személyes vagy egyéb szempontok mentén került sor. Kapcsolódó kérdés, hogy a tagok ezen csoportja milyen tevékenységet fejtett ki a főrendiházban. A főrendiház átalakítására vonatkozó értekezések, röpiratok, korabeli hírlapok tudósításai, a főrendiház nyomtatott irományai, valamint a főrendiházi, miniszterelnökségi és kabinetirodai levéltári források segítségével igyekszem választ adni a fenti kérdésekre. A választott

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” című pályázata támogatta.

² „Nem szorul magyarázatra az, hogy ezen ősi intézmény ezen alakjában a megváltozott viszonyok között állandóan meg nem maradhat, s hogy annak is módosulnia kell.” – olvasható Tisza Kálmán miniszterelnöknek a főrendiház reformját célzó törvényjavaslat országgyűlési benyújtását kísérő indoklásában. Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 140. 25. szám

főrendek törvényhozói és politikai magatartásának, aktivitásának megismeréséhez a főrendiház iratai mellett a dualizmus kori országgyűlési almanachokra és közelmúltban megjelent, tudományos igényű életrajzgyűjteményekre támaszkodom, egyes személyeknél a korabeli publicisztikát (Mikszáth Kálmán és Ady Endre cikkei) vagy magánjellegű feljegyzést (Justh Zsigmond naplója) is segítségül hívva.

A főrendiházi reformtörvény és a választott tagok kérdése

Tisza Kálmán miniszterelnök és belügyminiszter 1883-ban készült, *a főrendiháznak mint felsőháznak szervezéséről* című törvényjavaslatában az örökletes jog alapján tag főnemesek képezték a tagság legnépesebb csoportját, és tagsági joguk gyakorlását a földadó-cenzus korlátozta. A javaslat szerint felsőházi tag lett volna a római katolikus, görögkatolikus, görögkeleti érsekek és megyéspüspökök, a pannónhalmi, a jászói főapát és az aurániai perjel mellett az izraelita felekezet egy – az egységes egyházszervezet hiánya miatt az uralkodó által kinevezett – képviselője, valamennyi református, evangélikus és unitárius püspök, a szűkebb értelemben vett Magyarország valamennyi, az erdélyi egyházkerület hivatalban legidősebb református főgondnoka, az evangélikus egyetemes felügyelő és egyházkerületi főfelügyelők, továbbá az unitárius főgondnok. Az uralkodó kifogása nyomán a javaslatot Tisza úgy módosította, hogy csak a hivatalban legidősebb egyházi, illetve világi előjárók nyerjenek tagsági jogot, összességében a református és az evangélikus felekezet vezetői közül hat-hat, az unitáriusoké közül egy fő.³ Tisza a főispánok hivatalból eredő tagságát meg kívánta szüntetni, szemben a zászlósurak, a koronaörök, a fumei kormányzó és a horvát szábor három küldöttének tagságával. Felsőházi tagságot szánt a Királyi Kúria elnökének és másodelnökének, valamint a Budapesti Ítéltábla elnökének. A törvényjavaslatban további újítás volt az élethossziglan kinevezett tagság bevezetése. Tisza 1883 elején még elvetette a kinevezhető tagok arányának rögzítését, a minisztertanács által augusztusban tárgyalt törvényjavaslatban azonban már szerepelt korlátozás: eszerint a reformot követően legfeljebb a tagság negyedrésze, a későbbiekben pedig harmada lehetett volna kinevezett tag. Tisza kezdetben elzárkózott a választott tagság minden formájától a horvát szábor addig is meglevő küldöttein kívül. A miniszterelnök 1883 augusztusában, a törvényjavaslatot

³ Iktatószám nélkül, lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

Az észrevételekről közvetve, Tisza válaszából tudunk. Tisza Kálmán miniszterelnök felterjesztése I. Ferenc Józsefhez. [Budapest], 1883. szeptember 27. M. E. 1883-3131., lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

Az uralkodó legfontosabb kifogásait ismerteti (a közölt levéltári alapszám alapján feltételezhetően szintén Tisza válasza alapján): Püski 1992: 71.

Ferenc József elé előszentesítésre felterjesztő felségfolyamodványában annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „általjában minden felsőháznak gyengesége rejlik abban, ha választásra alapíttatik”, és hosszabban taglalta, hogy a tagok választásának egyes módozatai miért nem alkalmasak a bevezetésre.⁴ Az angol felsőházba választott író és skót peer mintáját nem tekintette adaptálhatónak, mert egy „választótestület megalkotása, beosztása sok nehézséggel járna”. Azt az eljárást, hogy a második kamara tagjait a vagyonos állampolgárok közül a nagyobb kerületekben ugyanazon választók válasszák, mint akik a kisebb választókerületekben a képviselőket, szintén elutasította. Indoklása a következő volt: „oly nagy tömege a választóknak kellene, hogy egy egyénre szavazzon, s oly nagy területről kellene hogy ezen szavazatok jöjjenek, hogy eltekintve is attól, hogy ily módon a felsőház nagyon könnyen elveszíthetné magyar állami jellegét, maga a célszerűség sem engedi meg ezen módozat elfogadását, mely mellett a választók legnagyobb része nem is lenne azon helyzetben, hogy a jelöltekről csak ismerettel is bírjon”. A választás azon formájáról, amelynél a felsőházi választójogot a képviselőválasztásnál alkalmazott cenzusnál magasabb cenzushoz kötnék (mint a korabeli belga törvényhozás esetében), azt tartotta, hogy „a szegények és a vagyonosok közti ellentét, ellenséges indulat élesztésére vezetne”. Ha a képviselőház választana bizonyos számú tagot saját kebeléből (mint Norvégiában), akkor „a képviselőházi többség meggyengítené magát”, a felsőház pedig csak „visszhangja lehetne a képviselőháznak”, vagy a választást a képviselőházi többség az ellenzék súlyának csökkentésére használná fel, ami szintén további zavarokat okozna a parlament működésében. Ha a képviselőház nem a saját soraiból választaná meg a felsőházi tagokat, akkor „valószínűség szerint elsősorban a többséghez tartozó bukott képviselőkkel népesítené be a felsőházat”. Tízsza a felsőházi mandátum hosszának kérdését is problematikusnak tartotta: az időhöz kötött választás mellett elveszne a felsőházi tagok függetlensége, „a közvélemény szélsőjeitől” függnének, ha viszont a választás élethossziglani lenne, akkor „a választók időszerinti hajlamából eredt képviselőház” évtizedekre befolyásolná a felsőház irányát. A törvényhatóságok általi választást azért ellenezte, mert a megyéket nem politikai tényezőkné, hanem közigazgatási egységekné tekintette. Ezen kívül úgy tartotta, hogy „aki a magyar állam fennállását akarja [...] [az] azt, hogy Magyarországon az államélet legfőbb nyilvánulásában, a törvényhozásban bármi legyen, mi rejtetten vagy nyíltan az egységes állam helyett az egyes részek szövetségét, a foederatiót jelzi, soha semmi szín alatt meg nem engedheti”. Különösen elítélte, hogy (mint azt Kossuth Lajos már 1868-tól szorgalmazta) a törvényhatóságok népességük arányában válasszanak tagokat a felsőházba, mert az „a törvényhatóság magyar fogalmával – mely szerint mind egyenlő

⁴ M. E. 1883-2554. (Fogalmazvány) és M. E. 1883-2554., érk. M. E. 1883-3132. (Tíztáza). Le-
lőhelyük: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

joggal bír – teljesen ellenkeznék”. Foglalkozott azzal az elképzeléssel is, hogy a felsőház törvényhatóságok általi választása élénkítően hatna a megyei politikai életre. Tisza elismerte, hogy ha rövid időre szólna a mandátum, és kötelező utasítással járna, akkor „bizonyos fokig felpozícionálna a politikai élet a megyékben”. Ennek azonban az lenne a hatása, hogy „elvonná a megyét attól, ami igazi feladata, a közigazgatás és társadalmi élet igényeinek teljesítésétől”. Az utasítást egyébként sem tartotta összeegyeztethetőnek a felsőházi tagoktól elvárt függetlenséggel és a parlamenti rendszerrel sem. Tisza szerint a törvényhatóságok által választott második kamara azt eredményezhetné, hogy felsőház tagjai leszavazzák azt a kormányt, mely pedig a választókerületek választottai többségének (a képviselőházi kormánypártnak) bizalmát bírja, vagy megfordítva, és „mindenik esetben lesz összeütközés, elkeseredés politikai okokból a megye választó népessége és a megye között, mely azután az administratio és a közélet minden terén összeütközésre, rendellenességre” vezetne.⁵ Tisza a törvényjavaslat országgyűlés elé terjesztett indoklásában a választás elutasításáról nem írt, de azt ott is kijelentette, hogy „a demokratikus elvek logikai keresztülvitelével feladatának megfelelni képes felsőházat szervezni [...] nálunk [...] megkísérteni sem szabad, mert ez annyit tenne, mint a magyar államnak, mint ilyennek egy biztosítékát elvetni és ellentétbe jönni a történelmi fejlemények és szerzett jogok iránti tisztelettel”.⁶

A főrendiház reformjára vonatkozó törvényjavaslatot a képviselőház plénuma első ízben 1885. február 10. és március 4. között tárgyalta, a javaslat főrendiházi nyilvános tárgyalására március 23-tól 27-ig, majd a módosítások képviselőházi vitájára április 16-tól 23-ig került sor. A javaslat első képviselőházi tárgyalása során valamennyi ellenzéki pártalakulat a részben választott tagokból álló felsőház érdekében lépett fel. A Függetlenségi Párt (belső viták után) azt indítványozta, hogy a törvényhatóságok, a protestáns vallásfelekezetek és az örökös tagok főrendiházi képvisellete is választás útján valósuljon meg. Ez utóbbi követelésnek, amely szerint a hercegek, grófok és bárók vagyoni cenzus nélkül „szabadon és titkos szavazással” meghatározott számú képviselőt választottak volna a felsőházba, a törvényjavaslattal elégedetlen főrendek együttműködésének megnyerése lehetett a célja.⁷ Az Antiszemita Párt soraiból felszólaló képviselők, így például br. Andreánszky Gábor ugyancsak a törvényhatóságok általi választás és az örökös jogon tag főnemesi nemzetségek választás útján megvalósuló képvisellete mellett foglaltak állást.⁸ A Mérsékelt Ellenzék az általános vitában benyújtott határozati

⁵ M. E. 1883-2554., érk. M. E. 1883-3132. (Tisztázat). Lelőhelye: MNL OL K 26. 195. cs. 1883-1004.

⁶ Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 140. 25. szám

⁷ Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. kötet 80–87. 1885. február 11.

⁸ Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. kötet 196–197. 1885. február 17.

javaslatban az élethossziglan kinevezett tagok számának radikális leszállítása mellett a felsőház törvényhatósági bizottságok által választott tagokkal való kiegészítését indítványozta.⁹ A törvényhatósági bizottságok általi választás ellentmondott a közigazgatás államosítására vonatkozó elképzelésnek, amit a párt több vezető tagja, például maga a határozati javaslatot beterjesztő Szilágyi Dezső is vallott. Szilágyi 1885-ben a választott tagok feladatának azt tekintette, hogy a felsőházat a nemzettel „közvetlen összeköttetésbe” hozzák, gr. Apponyi Albert viszont (valószínűleg a főrendek megnyerése végett) azt hangsúlyozta, hogy a választás folytán bekerülő tagok többsége politikai hagyományát tekintve az örökös tagokkal lenne rokonságban. Apponyi a választott tagokat választóik képviselőjének tekintette, ezzel szemben kormánypárti felszólalók (pl. Hegedüs Sándor) hangsúlyozták, hogy a felsőházak nem képviseleti, hanem meritokratikus jellegű intézmények. Apponyi úgy vélte, hogy a megyei választások csak akkor vezetnének partikularizmushoz, ha követutasítási és visszahívási joga lenne a törvényhatósági bizottságoknak. Egyes kormánypárti képviselők ezzel szemben kifogásolták, hogy választás esetén a felsőház összetétele (amennyiben nem tükrözné a nemzet többségének akaratát) nem lenne korrigálható a választott tagok mandátumának lejárta előtt. A képviselőházi vita során a Szabadelvű Pártnak a választott tagok ellen és a főnemesség születési joggal alapuló tagsága mellett leggyakrabban hangoztatott érve a nemzeti érdek védelme volt.

A főrendiházban gr. Andrássy Gyula, aki az intézmény egyik legbefolyásosabb politikusa volt, a törvényhatóságok által választott tagok bevezetése mellett és a nagy számú élethossziglani tag kinevezése ellen foglalt állást. A más kérdésekben általában a szabadelvű párti kormányálláspontot támogató Andrássy azt követően is a törvényhatóságok által választott tagok behozatalát szorgalmazta, hogy ismertté vált a Tisza-kormány ezzel ellentétes reformterve. Hegedüs Lóránt szerint azért, hogy az általános választójog esetleges bevezetésének hatását a törvényhozásra a megyék képviselői és az érdekképviselőt ellensúlyozza.¹⁰ Ez távlati megfontolás lehetett, mert ekkor sem a kormány, sem az ellenzék nem tervezte a választójog kiterjesztését. Mindenesetre tükrözte azt a liberális (elitista) felfogást, hogy a politikai döntéshozatal ne függjön a gyorsan változó közvélekedéstől, illetve ne legyen kiszolgáltatva a „többség zsarnokságának”.¹¹

⁹ Képviselőházi Napló 1884–1887. 4. kötet 72. 1885. február 10.

¹⁰ Hegedüs 1941: 195.

¹¹ A hatalomgyakorlás ezen liberális (elitista) felfogásra lásd Cieger 2010: 144.

Andrássynak a főrendiházi reformra vonatkozó nézetei hasonlóságot mutattak a Mérsékelt Ellenzéknek az 1885-ban a képviselőházi tárgyalás során elfoglalt álláspontjával, bár a gróf – a *Pesti Napló* értesülése szerint – a képviselőházi ellenzékkel ellentétben a választást nem a megyei bizottságokra kívánta bízni, hanem erre a célra alakított választókerületekben, közvetett választással akarta végrehajtani.¹² A politikus elzárkózott attól, hogy együttműködjön a Mérsékelt Ellenzékkel, illetve főrendiházi elvbarátaikkal. A törvényjavaslat főrendiházi bizottsági tárgyalása idején Tiszával folytatott megbeszélést, majd a bizottságban a kormány és a főrendiházi ellenzék álláspontja között közvetítő javaslatot terjesztett elő. Elállt a törvényhatóságok által választott tagokra vonatkozó követelésétől, de indítványozta a kinevezhető tagok számának leszállítását a tagok harmadáról (110-150 főről) ötven főre, valamint az évente kinevezhető tagok számának korlátozását.¹³ Andrássyt a megegyezés előmozdítására sarkallhatta, hogy ha a törvényjavaslatot a főrendiház leszavazza, az a képviselőházi ellenzéknek alapot ad arra, hogy a kormányt még erősebben támadja, ami pedig akár Tisza bukását is eredményezheti, sőt járulékos hatása lehet a konzervatív erők politikai súlyának növekedésére is (hiszen a főrendiházi ellenzékiek jelentős része konzervatív főnemes volt). Tisza valószínűleg osztotta Andrássy Gyula aggodalmát, ezért fogadta el a törvényjavaslat bizottsági tárgyalása során az általa javasolt módosításokat. A miniszterelnöknek sikerült elérnie, hogy a módosított törvényjavaslatot Samassa József egri érsek és gr. Zichy Nándor is elfogadja. Zichy támogatása különösen fontos volt, mert addig a törvényjavaslattal szembeni ellenállás szervezésében kulcsszerepet játszott. Zichyt és társait az attól való félelem ösztönözhette kompromisszumra, hogy a kormány, ha javaslatát leszavazzák, a főrendiház radikális átalakítását viszi majd keresztül. A főrendiházi bizottsági vitában a főrendek által saját tagjaik közül választott tagok gondolata került az előtérbe, ugyanis Zichyék támogatásának feltétele az volt, hogy a kimaradók közül egyszeri alkalommal ötven fő választására kerüljön sor.¹⁴ Az intranzigens ellenzéki főrendek azt követelték, hogy a földadó cenzusnál az erdélyi főnemesekre külön szabályokat alkalmazzanak, a census miatt kiesőknek legyen állandó létszámú, folyamatosan kiegészített, választott képvisellete a tagok között, és felleptek a törvényhatóságok által választott tagok

¹² *Pesti Napló* 1885. február 17. (reggeli kiadás) 1.

¹³ Br. Orczy Béla király személye körüli miniszter levelei Pápay Istvánnak, az uralkodó kabinettitkárnak. Budapest, 1885. március 11., március 12., március 13. MNL OL I 34. 2. d.

¹⁴ Emellett elérték, hogy az izraelita felekezet hivatalos képvisellete törlésre kerüljön a törvényjavaslat szövegéből, a címzetes püspökök közül a két felszentelt episzópusz (a nándorfehérvári és a tinnini) megőrizhesse tagságát, valamint a főrendiház jogköre tekintetében a status quo fenntartását.

mellett is. Utóbbi követelés jelezte a főrendiházi és a képviselőházi ellenzék kapcsolatát. Miután azonban a törvényhatóságok által választott tagok bevezetését a képviselőházi többség már előzőleg leszavazta, és valószínűleg azért is, mert a követelést a főrendek többsége sem támogatta, fő követeléssé nem ez, hanem a kimaradásra ítélt főnemesek sérelemének enyhítése vált. A tagok választásának állandósítását azonban nem sikerült elérniük, be kellett érniük a kiesésre ítélt tagok közül ötven tag egyszeri választásával.¹⁵ A főrendiházi bizottsági tárgyaláson részt vevő főispánok megosztottak voltak ezen választás kérdésében. Br. Majthényi László Hont megyei és Graeff József Szabolcs megyei főispán több társa nevében kijelentette, hogy a választásban nem akar részt venni. Gr. Degenfeld-Schonburg Lajos viszont tiltakozott a presszió ellen, és kijelentette, hogy amíg tagja a főrendiháznak, a tagoknak minden jogával élni fog. A nógrádi főispán egyébként gr. Desseffy Aurél veje volt, örökös jogon a főrendiház tagja maradt a reform után is, azonban 1886-ban szabadelvű párti programmal országgyűlési képviselővé választották. Amikor a törvényjavaslatot tárgyaló hármass bizottságban szavazásra került sor, a főispánok gr. Cziráky Béla Fejér megyei főispán kivételével végül mind arra szavaztak, hogy minden addigi tag legyen választó és választható.¹⁶ A bizottsági tárgyalás későbbi szakaszában, a részletes vita során a főispánok fellépése szerepet játszott abban, hogy nem került sor a választott tagok kérdésének (a kormány érdekében ellentétes) újratárgyalására.¹⁷

Tiszának a Szabadelvű Párt a törvényjavaslat főrendiházi módosításaival elégedetlen tagjainak többségét sikerült leszerelnie azzal, hogy a javaslat meg nem szavazása esetére kilátásba helyezte lemondását. A módosítások képviselőházi tárgyalása előtt tartott pártértekezleten a több mint 230 képviselőből csak egy mintegy harminc fős liberális töredék tartott ki a módosítások elvetése mellett.¹⁸ A képviselőházi nyilvános vitában ezek többsége is néma maradt. Az ötven tag egyszeri választása ellen pedig még az ellenzék soraiból sem szólalt fel képviselő. Tisza a módosított törvényjavaslat elfogadását kérő felszólalásában ismét kitért a választott tagok kérdésére, a korábbi érvek mellett most azzal is indokolta a rendszeres választás elutasítását, hogy nem akarja, hogy a felsőház a képviselőházat túlszárnyaló befolyást nyerjen.¹⁹

¹⁵ A törvényjavaslat főrendiház által módosított szövegét közli: 1884–1887. 5. kötet 366–370. 170. sz.

¹⁶ Br. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak. Budapest, 1885. március 15. MNL OL I 34. 2. d.

¹⁷ Br. Orczy Béla levele Pápay Istvánnak. Budapest, 1885. március 14. MNL OL I 34. 2. d.

¹⁸ *Egyetértés* 1885. március 26. 1.; *A kormánypartból*. Pesti Napló 1885. április 15. (esti kiadás) 1.; *A Szabadelvű Párt értekezlete*. Nemzet 1885. április 15. (reggeli kiadás) 1.

¹⁹ Képviselőházi Napló 1884–1887. 7. kötet 17. 1885. április 22.

Az 1885. évi VII. törvénycikk (a főrendiház szervezetének módosításáról) eredményeképpen a magyar országgyűlés második kamarája megőrizte arisztokratikus alapvonásait. A törvény az örökletes főrendiházi joggal rendelkező főnemes családok tagjai számára a tagsági jog gyakorlását 3000 forint földadó cenzus teljesítéséhez, továbbá a más állam törvényhozásában is tagságra jogosultak esetében egész életre szóló optáláshoz kötötte, ennek ellenére továbbra is az örökös jogon tagok képzették a tagság legnépesebb csoportját. Az Erdélyben annak Magyarországgal történt egyesítése előtt a magyar királytól grófi vagy bárói címet nyert családok (és kimondatlanul a horvátországi, illetve csak Horvát-Szlavón- és Dalmátországban birtokos főnemesek) a szűkebb magyarországi arisztokratákkal megegyező feltételek mellett és jogkörrel gyakorolhatták tagsági jogukat. A törvény a jövőre nézve az új örökös tagok esetében a jog elnyeréséhez a vagyoni cenzus teljesítésén kívül a magyar állampolgárságot is előírta. Ha az új örökös tagok nem leszármazásuknál fogva voltak magyar állampolgárok, akkor a főrendiház tagság jogával felruházás a törvényhozás útján történhetett. Az örökös tagok közül az uralkodóház teljeskorú főhercegeire a fenti megszorítások nem vonatkoztak. Megszűnt a főispánok és a pápa által felszentelt két püspök kivételével a római katolikus címzetes püspökök tagsága. Képviselőket kaptak a protestáns felekezetek (a református felekezet három hivatalát legrégebb óta betöltő püspöke, főgondnoka és legidősebb két gondnoka, az evangélikus felekezet három hivatalban legidősebb püspöke, illetve főgondnoka, továbbá az unitárius egyház rangidős előjárója). Az izraelita felekezet vezető tagjának ex officio tagsága azonban (Tisza miniszterelnök és a főrendek között a törvényjavaslat egyéb pontjainak megszavazását biztosítani hivatott megállapodás következtében) kimaradt a törvényből. A tagok közé kerültek a legfelső bírói fórumok vezetői (a Királyi Kúria elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi ítéltábla elnöke),²⁰ valamint az uralkodó által élethossziglani tagságban részesített személyek, akik közül 1885-ben harminc, a továbbiakban az ötven tag elérésig évente legfeljebb öt személy kerülhetett kinevezésre. A tagsági joguk gyakorlásától eső tagok közül a főrendiház által egyszeri alkalommal, a reform életbe lépése előtt választott ötven fő részvételi és szavazati jogát élete végéig megőrizhette.

²⁰ Az 1896. évi XXVI. törvénycikk értelmében a főrendiház tagja lett a közigazgatási bíróság a kormány előterjesztésére a király által kinevezett elnöke és másodelnöke is.

A tagságát élethossziglan megőrző ötven főrend megválasztása

Az 1885. évi VII. törvénycikk 25. §-a kimondta, hogy az ötven tagra megválasztása „egy a főrendiház által eleve kitűzendő napon és az általa megállapítandó mód szerint egyszer s mindenkorra fog eszközöltetni”. A főrendiház reformjával kapcsolatos intézkedések előkészítésére és végrehajtására a tagok közül választott, ún. 21-es bizottság 1885 májusának elején „beható vita után kimondotta, hogy ezen választást titkos szavazás útján viszonylagos többséggel véleményezi megejtendőnek”.²¹ A választásra a főrendiház május 15-i ülésén került sor. A választás előtt br. Prónay Dezső felvetette a kérdést, hogy ha a megválasztottak valamelyike nem fogadná el a reá eső választást, a kiegészítés új választással fog-e történni, vagy a választást elutasító helyébe a következő legtöbb szavazatot nyert tag lép. A főrendiház br. Sennyey Pál elnök állásfoglalását támogatva az utóbbi eljárás mellett határozott, majd megválasztotta az ötven tagot.²²

A választásnál alapvető szerepet játszott a politikai szimpátia. A sajtó beszámolt arról, hogy a választást a kormány és főrendek közötti, illetve a főrendiházi tagok egymással való egyeztetése előzte meg. A közjogi ellenzéki *Egyetértés* a választás napján arról adott hírt, hogy két nappal korábban a főrendek „bizalmas értekezleten” tanácskoztak, és egy, a főrendiház „több vezérlő egyéniségét” magába foglaló „albizottság” megállapított egy névsort, amit másnap a főrendek értekezlete elé terjesztettek. A főrendek fontos témák plenáris ülésen való tárgyalása vagy bizottsági választások előtt máskor is tartottak előzetes értekezleteket a különböző álláspontok, vélemények megismerésére és összehangolására. Az előzetes értekezletekről azok nem hivatalos és időnként bizalmas jellege miatt (a főrendek nézeteltéréseiket nem szívesen tárták a nyilvánosság elé) kevés és általában csak közvetett ismeret áll rendelkezésünkre. Az *Egyetértés* híradása alapján tudjuk, hogy a május 14-i értekezleten a főrendek „nagy számban” jelentek meg, továbbá hogy a tanácskozáson Sennyey főrendiházi elnök elnökölt (a sajtó azonban nem közölte egyetlen más jelenlévő főrend nevét sem). Az értekezlet elé terjesztett névsor, mint a kormánypárti *Nemzet* a választásról beszámoló egyik cikkéből kiderül, nem pusztán az albizottság munkája, hanem „a főrendiház vezető tényezői” és a kormány közötti egyeztetés eredménye volt.²³ Az *Egyetértés* beszámolója szerint a névsort összeállító azzal a kommentárral nyújtották be, hogy nem voltak tekintettel a pártkülönbségre, azon voltak, hogy

²¹ A főrendiház által kiküldött 21 tagú bizottság jegyzőkönyve. [Budapest], 1885. május 3., május 5. MNL OL K 587. A., 1. cs.

²² Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 299–300. 1885. május 15.

²³ *A főrendiház mai üléséhez. Bp., máj. 15.* Nemzet 1885. május 16. (reggeli kiadás) 1.

a különben kimaradó családok lehetőleg képviselve legyenek, és hogy az erdélyi arisztokrácia minél több tagját vigyék be a főrendiházba. Az értekezleten élénk vita alakult ki az erdélyi mágnások „képviseletére” nézve. Egyes erdélyi mágnások azt hangoztatták, hogy a „kormánypárt kizárólag pártszempontból indult ki az erdélyi mágnások kijelölése körül”. Felzúdulást okozott, hogy az erdélyi tagok közül jelöltek között három főispán (ti. három erdélyi főnemes főispán), két főispánságra kizemelt személy, továbbá két állami hivatalnok és néhány olyan mágnás is volt, aki addig „nemigen vett részt a főrendiház munkájában”. Azt is kifogásolták, hogy a választásra kizemelték között vannak olyanok, „akik inkább a kinevezésre tartanak igényt, de a kormány azokat a helyeket olyanoknak tartja fenn, akiket szeretne bejuttatni, de nincs reménye rá, hogy ez a választás útján történjen”. Felvetődött, hogy több erdélyi családra nem voltak tekintettel, így a Lázár családból egy személyt sem javasoltak.²⁴ A címzetes püspököknek a listán való szerepeltetését az a kifogás érte, hogy a törvény szerint két címzetes püspök úgyis tag marad. Miután a főrendek mintegy egy órán át tartó értekezleten nem jutottak megállapodásra, „az elnök kijelentette, hogy a névsor nem kötelező, s a holnapi választásnál ki-ki tetszése szerint változtathat rajta”.²⁵ A tagságukat élethossziglan megőrző főrendek megválasztása tehát a főrendiházban máskor, például a bizottságok esetében is alkalmazott módon, úgy történt, hogy a nyilvános ülésen előre összeállított névsoron jelölték be a főrendek, hogy támogatják-e vagy sem az adott jelöltet (illetve a jegyzéket egyéni jelöltjeikkel kiegészíthették). A mostani választás annyiban tért el a szokásostól, hogy végül nem egy, hanem két eltérő névjegyzék került szavazás alá, továbbá, hogy rendkívül sok volt az „egyéni jelölt”.

A *Nemzet* már a választás napján megjelent esti számában tudósított a főrendiházi ülésről, bár eredményt még nem közölhetett: a 11 órakor elkezdődő ülés csak délután negyed négykor fejeződött be.²⁶ Talán ezt a tényt is igyekezett ellensúlyozni az élénk stílusú leírással: „Megtelt a nagyterem majdnem egészen, de távolról sem voltak annyian, mint a legutóbbi két »nagy« szavazás alkalmával [...] Ma a főpapok sem voltak olyan nagy számmal, mint akkor. [...] A főrendek mindinkább szaporodó tömege pedig járt föl és alá, nyüzsgött, suttogott, beszélgetett, tárgyalt a kézzől kézre járó jelöltek névsorán, de távolról sem azzal a zajjal, erőlködéssel, mint a múltkori

²⁴ A Lázár főnemesi nemzetség tagjai 1885-ig nem kaptak meghívást a főrendiházba. 1885 februárjában gr. Lázár Imre és Jenő eredménytelenül folyamodott regálisért. A főrendiházban örökletes tagsági jogosultsággal rendelkező családokat becikkelyező 1886. évi VIII. törvénycikk a gr. Lázár családot is felsorolta, de 1918-ig egy családtagot sem találtam a főrendiház tagjai között.

²⁵ *Egyetértés* 1885. május 15. 1.

²⁶ Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 299–300. 1885. május 15.

szavazásoknál. Ma bizonyos búskomorság uralkodott a főrendeken, mintha elsiratnák azokat titokban, akik ebben a teremben utoljára hozzák a törvényt”. A szavazatok összeszámolását a jegyzők fél 12-kor kezdték és háromnegyed 3-kor még nem voltak készen vele. „A közönség időközben mind egy szálig elpárolgott, a terem lassankin[t] átfülledt, a kívülről jövő füst lila színűvé tette a levegőt, s a megválasztásukat reménylők közül is mind többen kezdtek lemondani az egész dicsőségről, hogy azonnal tudhassák meg az eredményt.”²⁷ Az *Egyetértés* másnapi száma szerint a „választási aktus nem volt valami nagyon mozgalmas, sokkal csendesebben ment végbe, mint várni lehetett. A főrendek feltűnően nagy számmal gyűltek össze, s az ülés megkezdése előtt az előcsarnokban meg a teremben alakult csoportok élénk társalgás közben folytatták a kapacitálás nehéz munkáját. Hanem aztán vége volt minden mozgalomnak”. Az újság megjegyezte, hogy a szavazásnál, ami „alig pár percig” tartott, két névsor szerepelt. A „többségé” került elfogadásra egy változtatással, ugyanis ifj. gr. Esterházy Mihály helyett hg. Odescalchi Artúrt választották meg. A *Nemzet* tudni vélte, hogy Esterházy „nemsokára várhatóan census alapján tag lesz”, ezért választották meg helyébe Odescalchit.²⁸ Az újság azt írta, hogy „a főrendiház vezető tényezői és a kormány közt eleve megállapított névsor” került elfogadásra.

A *Nemzet* értesülése szerint a szavazásra bocsátott másik névsorból, amely még harminc szavazatot sem kapott, hiányoztak a főispánok, a címzetes püspökök és „összességében 21 név volt másikkal helyettesítve”.²⁹ Az *Egyetértés* közzétette a „kisebbség” által támogatott névjegyzéket, ezen a listán azonban nem 21, hanem csak 19 olyan főrendet találunk,³⁰ akinek a neve a többség által támogatott névjegyzékről hiányzik. Ráadásul tartalmaz egy-egy főispánt (gr. Bethlen Gábor) és címzetes püspököt (Rónay Jácint) is.³¹ Akár a *Nemzet*, akár az *Egyetértés* értesülése volt pontos,

²⁷ A választó főrendiház. *Nemzet* 1885. május 15. (esti kiadás) 3.

Az előző két főrendiházi tárgy, amelyben „nagy szavazás” volt az izraelita–keresztény polgári házassági törvényjavaslat 1883 végén és 1884 elején történt kétszeri leszavazása és a főrendiházi reformtörvény-javaslat általános tárgyalására során, az ellenzéki indítvány elvetésével záruló szavazás volt. Az előbbi két szavazáson 214, majd 255, az utóbbin 315 főrend vett részt, miközben az igazolt tagok létszáma ekkor meghaladta a hétszázat. Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 84–85. 1883. december 11.; 117–119. 1884. január 10.; Főrendiházi Napló, 1884–1887. 1. kötet 194–196. 1885. március 24.

²⁸ Esterházy 1885 decemberétől gyakorolta örökös tagsági jogát a főrendiházban. Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 23. 1885. december 1.

²⁹ A főrendiház mai üléséhez. Bp., máj. 15. *Nemzet* 1885. május 16. (reggeli kiadás) 1.

³⁰ Odescalchival együtt.

³¹ Hg. Odescalchi Artúr, gr. Berchtold Artúr, gr. Czebríán László, gr. Keglevich Gábor, gr. Szapáry Péter, gr. Teleki Domokos, gr. Teleki Ede, gr. Török József, br. Apor Gábor, br. Balassa István, br. Bornemisza Tivadar, br. Fiáth Pál, br. Jósika Andor, br. Liphay Béla, br. Orczy Elek, br.

biztos, hogy az elfogadott és az elvetett névsor között jelentős volt az átfedés. A leszavazott névsor mellett, hogy mintegy harminc személy esetében megegyezett a másik listával, további néhány esetben ugyanazon főnemesi nemzetségből más családtagot ajánlott megválasztásra, mint a többséget nyert lista. Ez utóbbi famíliák közül az Apor és a Fiáth bárói családból 1885-ben a 3000 forint földadó cenzust egy családtag sem, a gr. Vay családból egy, a br. Jósika családból kettő leszármazott is teljesítette.³² Mindkét névjegyzéken szerepelt néhány indigena (törvényhozás útján honosított külföldi eredetű családból származó) főnemes is (br. Berchtold Artúr, gr. Czebríán László, hg. Odescalchi Artúr). A többséget nem nyert névsorban szereplők közül négy személyt 1885 őszén az örökös tagok sorában találjuk (br. Balassa István, br. Czebríán László, br. Jósika Andor, gr. Keglevich Gábor), ők tehát végül mégis teljesíteni tudták a cenzust. Br. Simonyi Lajos pedig kinevezett tagként maradt bent a főrendiházban.³³ A többség támogatását el nem nyert listán voltak ellenzéki politikusok (pl. br. Lipthay Béla), de szabadelvű pártiak is (pl. gr. Keglevich Gábor, gr. Teleki Domokos, br. Perényi Péter, br. Podmaniczky Frigyes). Utóbbiak felvétele a jelöltek közé a kormányt támogató főrendek megnyerését szolgálhatta, miközben a Szabadelvű Párt főrendiházi támogatóinak száma megválasztásukkal ténylegesen (egyelőre) nem nőtt volna, hiszen aktuálisan Perényi, Podmaniczky és Teleki is képviselő volt.

Az *Egyetértés* beszámolója szerint a szavazatok összeszámlálása azért vett csaknem két órát igénybe, mert „a névsorokon igen sok változtatást tettek”.³⁴ A *Nemzet* is megemlítette, hogy sok volt „az egyes elágazó szavazat”, és volt olyan szavazat is, amelyen egyik névsorból sem szerepelt egy név sem. Összességében mintegy kétszáz (!) névre adtak be szavazatot,³⁵ vagyis a reform végrehajtása során kiesésre ítélt több mint négyszáz személy csaknem fele kapott legalább egy voksot. A szavazáson több mint 144 főrend vett részt.³⁶ A megválasztottak közül a legkevesebb, 72 szavazatot Odescalchi kapta, aminek oka lehetett az, hogy pótlólag került fel a neve arra a listára, amelyet a többség támogatott (a kisebbségben maradt névjegyzéken már eleve szerepelt), de szerepet játszhattak ellenzéki politikai nézetei és excentrikus személyi-

Perényi Péter, br. Podmaniczky Frigyes, br. Simonyi Lajos, br. Vay Dénes. *Egyetértés* 1885. május 16. 1.

³² A gr. Vayok bárói rangú rokonai közül azonban kettő földadója elérte a 3000 forintot.

³³ Főrendiházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 93. 178. szám

³⁴ *Egyetértés* 1885. május 16. 1.

³⁵ *A főrendiház mai üléséhez. Bp., máj. 15.* Nemzet 1885. május 16. (reggeli kiadás) 1.

³⁶ A legtöbb, 144 szavazatot gr. Mikes Miklós és br. Mesznil Viktor kapta, de a szavazók ennél biztosan többen voltak, mert volt olyan, aki az előzetesen összeállított listákon szereplő egyetlen főrendre sem, így Mikesre és Mesznilre sem voksolt.

sége is. Az ötven élethossziglani tagságra megválasztott személy közül negyvenheten több mint száz szavazatot kaptak (közülük 27-re 130–144 társa szavazott).³⁷

Az *Egyetértés* névtelenségbe burkolózó munkatársa a választást úgy kommentálta, hogy „egyik névsor sem volt jobb a másiknál”, és (némi arisztokráciaellenes éllel) a választás csekély jelentőségét hangsúlyozta: „Egyébiránt, hogy mit jelent, mennyit ér, a közügyek folyamatában minő súllyal bír a választás, mely tegnap végbement: ezt semmi se magyarázza meg jobban, mint az a tökéletes közönség [közönyösség] és fel nem vevés, mellyel a nagyközönség és a sajtó e választás elé nézett. A kormányt, a kaszinót s néhány főúri családot kivéve nem volt ez országban társaskör vagy lapszerkesztőség vagy társas összejövetel, mely egy percig is törődött volna azzal, hogy kikre esik s kikre nem esik a választás. Egy lófuttatás, egy távgyaloglási verseny, egy balatoni regatta, egy premier az operában nagyobb országos figyelmet költ, mint az, hogy főrendek körében kimből áll az az ötven férfiú, akikkel a törvényhozók száma megszaporodott”. A cikk szerint a közönynek oka volt a kormány és a főrendek eljárása is, hogy „az egész ügyet elvonták a nyilvánosság elől. Egyetlen formszerű, de zártkörű értekezlet előzte meg az egészet. Elvégezték, kicsinálták, megállapították suttyombba, cigarett mellett, néhány szép és előkelő delnőnek is közbeszólásával”.³⁸

A megválasztottak alapvetően a születési jogon tagok közül kerültek ki (a félszázból 46-an születési jogon vagy születési jogon is tagok voltak), de több hivatalban levő főispán is volt köztük, így a főispáni kar nesztorai, Kubicza Pál (1816–1893)³⁹ és Szmrecsányi Dárus (1816–1888), valamint a születési jogon is tag hg. Esterházy Pál (1843–1898), gr. Batthyány Lajos (1860–1951), br. Bánffy Dezső (1843–1911), gr. Bethlen András (1847–1898), gr. Bethlen Gábor (1832–1897) főispánok, valamint két címzetes püspök is megtalálható volt sorukban: Majer István (1813–1893) stagni és Rónay Jácint (1814–1889) skodari püspök. Megállapítható tehát, hogy a főrendiház 1885 májusában (ha csak jelképes számban is) valamennyi, az átalakításkor kieső tagsági csoportból részesített élethossziglan tagsági jogban személyeket.

A választásnál a kormány által (támogatói szavazata útján) érvényesített egyik szempont az volt, hogy a főrendiházban korábban aktív, de a reform során kieső személyek ne kényszerüljenek a ház elhagyására (függetlenül attól, hogy a családból mások teljesítették-e a cenzust). Tisza Kálmán miniszterelnöknek a reformtörvény-javaslat végső, az országgyűlés által elfogadott szövegét az uralkodóhoz szentesítésre

³⁷ A megválasztottak névsorát a szavazatok számával együtt közölte a főrendiházi napló. Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 300. 1885. május 15.

³⁸ *A főrendi választás*. Egyetértés 1885. május 17. 1.

³⁹ Kubicza 1867-től 1885-ig Trencsén megye főispánjaként volt főrendiházi tag. Az életpályáját ismertető életrajz tévesen a főrendiház örökös tagjaként említi. Pálmány (szerk.) 2002: 485.

felterjesztő felségfolyamodványában azzal indokolta a választott tagokra vonatkozó szakasz elfogadását, hogy „[e]zen § intézkedése némileg ellenkezik ugyan azon alapelvekkel, melyekre a kormány a főrendiházi reformot fektette, s melyek a választásra alapított tagságot egészen kizárni kívánták; minthogy azonban a tárgyban levő intézkedés csak átmeneti, s ily módon a főrendiháznak kiegészítése csakis egyetlenegy-szer fog történni; minthogy továbbá ezen úton úgyis csak azon elemek [!] fognak a főrendiházba bejutni, melyekre a kormány is javaslatának eredeti, most már egészen elejtett 24. §-ában súlyt helyezett: a kormány a reform foganatosíthatása érdekében ezen módosításhoz is hozzájárult s azt maga részéről elfogadta”.⁴⁰ A Tisza által említett 24. § így hangzott: „Az élethossziglani tagságra való kinevezéseknél a felsőház első alakulásakor figyelem fordítandó azokra, kik a főrendiházban bírt jogukat jelen törvény által elveszítik, ha az utolsó három év alatt a főrendiház üléseiben rendszeren részt vettek”.⁴¹ Tisza állításával ellentétben a választásnál ez csak az egyik szempont volt. A választott tagoknak mindössze ötöde szólalt fel a főrendiház nyilvános ülésén 1885 májusáig.⁴² Az alacsony számban szerepet játszott, hogy a kormánynak ezen a téren feltehetően szűk merítési bázis állt rendelkezésére.⁴³

Nagy számban voltak a választott tagok között erdélyi főnemesek. Az ötven tag több mint negyede körükből került ki. Erdélyi származású arisztokrata volt br. Apor Károly (1815–1885), br. Bánffy Dezső (1843–1911), gr. Béldi Ákos (1846–1932), gr. Bethlen András (1847–1898) és Gábor (1837–1897), id. br. Bornemisza Károly (1840–1911), ifj. br. Huszár Károly (1859–1912), br. Jósika Samu (1848–1923), gr. Kálnoky Dénes (1811–1888), br. Kemény Kálmán (1838–1918), gr. Kuun Géza (1838–1905), gr. Mikes Miklós (1814–1893), br. Szentkereszty Ferenc (1846–1891) és gr. Wass Albert (1819–1911). Az erdélyi választott tagok nagy számának okát abban látjuk, hogy a választás során átlagosan alacsonyabb jövedelmű birtokaik miatt az erdélyi birtokosok közül arányaiban kevesebben tudták teljesíteni a földadócen-zust, mint szűkebb magyarországi társaik közül.

⁴⁰ Tisza Kálmán miniszterelnök felterjesztése I. Ferenc Józsefhez. [Budapest], 1885. április 24. (Fogalmazvány) M. E. 1885-1360., lelőhelye: MNL OL K 26. 218. cs. 1885-II-392.

⁴¹ Képviselőházi Irományok 1884–1887. 1. kötet 139. 25. szám

⁴² Az 1865. december és 1885. szeptember közötti főrendiházi ülések naplóköteteinek névmutatói alapján.

⁴³ Az „50 tag megválasztása nem lesz valami könnyű, ha azokat akarják, akik eddig mindig tevékeny részt vettek a főrendiház tanácskozásaiban, mert a cenzust meg nem üő főrendi tagok közt alig akad 25, kik az utóbbi évek üléseiben élénk részt vettek.” – írta a választás előtt a *Vasárnapi Újság* melléklapjaként megjelenő *Politikai Újdonságok* hetilap. *Politikai Újdonságok* 1885. május 12. 258.

Szintén jelképes kompenzáció lehetett néhány indigena eredetű nemzetség le-
származottjának megválasztása. Az 1885. évi VII. törvénycikk 2. §-ának azon ti-
lalma, hogy a magyar főrendiházban tagságra jogosult családok tagjai egyidejűleg
más állam törvényhozásának is tagjai legyenek, leginkább a honosított főnemességet
érintette. A választott tagok közül gr. Dezasse Emil (1834–1903), br. Mesznil Viktor
(1814–1893), hg. Odescalchi Artúr (1836–1925), br. Ottenfels-Gschwind Zsigmond
(1825–1898), őrg. Pallavicini Ede (1845–1914) származott honosított főnemesi
családból. Valószínűleg közjogi megfontolásból, a magyarországi és a horvátországi
főnemesség egységes voltának kifejezéseként került a választott tagok közé három
horvátországi, illetve ott birtokos arisztokrata, ifj. gr. Erdődy István (1848–1922), gr.
Pejacsevich Márk (1818–1890) és br. Ottenfels-Gschwind Zsigmond. Voltak olya-
nok, akiket feltehetően főrendiházon kívüli közéleti, politikai vagy tudományos te-
vékenységük elismeréseként választottak taggá, pl. Rónay Jácint, br. Fejérváry Géza
(1833–1914), br. Eötvös Loránd (1848–1919). Szerepet játszhattak a felmenők ér-
demei is. A választott tagok között találjuk gr. Batthyány Lajos miniszterelnök fiát,
Batthyány Elemért (1847–1932) és unokáját, Batthyány Lajost (utóbbi ugyanakkor
id. gr. Andrássy Gyula veje is volt), br. Eötvös József író, vallás- és közoktatásügyi
miniszter Loránd fiát, valamint br. Vay Miklós koronaőr, főrendiházi alelnök Mik-
lós (1828–1886) fiát. Természetesen a fenti (feltételezett) kategóriák keresztezték is
egymást, például br. Mesznil Viktor nemcsak indigena főnemes, hanem 1885 előtt
a főrendiházban aktív tag is volt; br. Bánffy Dezső, gr. Bethlen András, gr. Bethlen
Gábor nemcsak a census teljesítésére nem képes erdélyi főurak, hanem főispánok is;
gr. Batthyány Lajos nemcsak az azonos nevű miniszterelnök leszármazottja, hanem
főispán; br. Eötvös Loránd nemcsak a nagynevű író és politikus tudósként elismert
fia volt, hanem 1885 után a vásárosnaményi Eötvös főnemesi nemzetség egyetlen
leszármazottja a tagok között. A többféle szempont egyidejű érvényesülésével és
egyes nemzetségek (pl. a Zichy) kiterjedt voltával magyarázzuk, hogy voltak olyan
főnemesi nemzetségek, amelyekből több családtag is bekerült a választott tagok közé
(gr. Batthyány, gr. Bethlen, gr. és br. Nyáry, br. Vay, gr. Zichy: két-két családtag, gr. és
br. Pongrácz: három családtag).

A választásnál további szempont lehetett, hogy tekintélyes főnemesi családok
fiatalabb, már teljeskorú, de a 3000 forint földadó census teljesítésére (még) nem
képes leszármazottainak lehetősége legyen a főrendiházi tagságra. Ifj. gr. Erdődy
István, hg. Esterházy Pál (1843–1898), ifj. gr. Huszár Károly (1859–1912), ifj. gr.
Széchényi Imre (1858–1905), gr. Zichy Antal (1859–1921) sorolható a fiatalabb vá-
lasztott tagoknak a csoportjába. A fiatal(abb) mágnások számának növelése nemcsak

a főrendiháztól elvárt politikai nevelési funkció,⁴⁴ hanem az intézmény tagjainak a korábbiánál várhatóan magasabb átlagéletkora miatt is jelentőséggel bírhatott.⁴⁵ Ám ha érvényesült is a fiatalítási szempont, nem volt alapvetően meghatározó: az ötven választott tag között csak tizenöt volt negyven év alatti. Közülük mindössze négyen voltak harminc év alattiak, igaz, ez utóbbi korosztálynál a teljeskorúság 24 éves korhatárából következően, az 1884–1885. évi fokozott mértékű meghívókérés ellenére is szűkebb volt a bázis, mint a többi életkori dekádnál. Tizenegy főrend megválasztásakor életének a harmincas, 15 főrend a negyvenes, hat az ötvenes, hét a hatvanas, nyolc pedig a hetvenes éveiben járt. A választott tagok derékhada tehát a főrendiház reformja során középkorú vagy annál idősebb nemzedékből került ki. A megválasztásukkor még negyven év alatti tagok fele már átvette a szülői örökséget, de az nem volt elég a censzus teljesítéséhez, a többiek többnyire örökös tagsági jogukat a reform után is gyakorló apák egyetlen vagy legidősebb fiai voltak. Kivételt ez alól csak ifj. br. Huszár Károly (1859–1912) és gr. Festetics Vilmos (1848–1931) képezett. Huszár Károly azonos nevű apja (1825–1895) 1884 őszén a főrendiház meghívott tagja volt, de a Szabadelvű Párt képviselője lévén nem jelent meg, a reform során bevezetett földadócenzust pedig nem tudta teljesíteni. Festetics az örökös tagsági jogát 1885 őszén is gyakorló gr. Festetics Dénes (1813–1891; 1885-ben a dégi ág seniora) fiatalabb fia volt. Apja elhunytát követően bátyja, Festetics Kálmán (1847–1928) gyakorolta a családból az örökös tagsági jogot (1895-től). A választott tagság élethosszigan szólt, míg az örökletes jog gyakorlásában birtokcsökkenés esetén a censzus nem teljesítése következtében szünetelés következett be. Ennek ellenére hg. Esterházy Pál apja, hg. Esterházy Miklós elhunytát követően 1894-ben az évente több mint 300.000 forint föld- és házadót adózó hitbizomány birtokosaként örökös tagsági joga elismerését kérte, ami meg is történt.⁴⁶ A többes tagsági jogosultság egyébként ritka volt a választott tagok között. Br. Bánffy Dezső, miután 1899-ben visszatért

⁴⁴ Vesd össze: Pesti 2002: 59.

⁴⁵ Lásd például a *Pesti Napló* azon fejtegetését, hogy a választott tagok halála után „csupa vén ember fog a padokban ülni”, ugyanis 3000 forint földadót rendszerint „csak az öreg urak fizetnek”. *Pesti Napló* 1885. március 25. (reggeli kiadás) 1. (vezércikk)

Az előrejelzés helyességét mutatja, hogy a főrendiházra Mikszáth Kálmán 1887-ben „a temető előszobája”, Ady Endre 1902-ben a „múmiák háza” metaforát használta. Mikszáth 1979: 16–18.; Ady 1999: 883.

⁴⁶ Lásd hg. Esterházy Pál levelét a főrendiház elnökségének (1894. márc. 9.) és Szerencs János irodaigazgató válaszát (1894. márc. 12.). (Fogalmazvány). MNL OL K 5. 3. cs. 1894-33.; Főrendiházi Irományok 1892–1896. 8. kötet 444. 411. szám

Esterházy fiatalon elhunyt második felesége, Eugenia von Croÿ-Dülmen (1854–1889) révén Frigyes főherceg sógora volt. Országgyűlési almanach 1897–1901: 68.

a képviselőházból, mint református főgondnok és mint főudvarmester is tagsági joggal rendelkezett, gr. Batthyány Lajost 1892 és 1896 között fumei kormányzóként is hely illette a főrendiházban, br. Kemény Kálmán pedig 1912-től ugyancsak református főgondnokként is tag volt. A fiatal választott tagokhoz visszatérve megállapítható, hogy többen közülük már 1885-re saját jogon kiérdemelték a főrendiházi tagsággal „jutalmazást”. Br. Batthyány Lajos 1883-tól Győr megyei és városi főispánként nagy buzgalommal végezte a helyi (elsősorban a városi) „hanyagságok és visszaélések kiirtását”. „Erélye, tapintatos viselkedése, buzgalma” „magára vonta a kormány figyelmét”, és hozzájárult kilenc évvel későbbi fumei kormányzóvá kinevezéséhez.⁴⁷ A Tisza-kormány gr. Bethlen Andrásnak 1882-től Brassó megyében végzett főispáni tevékenységével való elégedettségét jelezte, hogy 1886-ban Szeged megye főispánságát is rá bízták.⁴⁸ Bethlen a Szapáry-kormány alatt még magasabbra emelkedett, földművelésügyi miniszter lett. Br. Eötvös Loránd 1871-ben (23 évesen) egyetemi magántanár, a következő évtől rendes tanár, majd 1878-tól a kísérleti fizika tanszékének vezetője volt. 1873-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1883-ban rendes tagjává választották. Közéleti pályafutása azonban 1885 után érte el csúcspontját, 1889-ben az Akadémia elnökévé választották, 1894 júniusa és 1895 januárja között vallás- és közoktatásügyi miniszterként képviselte a kormányt az egyházpolitikai törvényjavaslatok vitájában.

Voltak olyan negyven év alatti arisztokraták is, akik főrendiházi tevékenységükkel érdemelték ki a választott tagok közé kerülést, illetve akiknek a főrendiház nem akarta nélkülözni a jövőben sem a munkáját. Br. Rudnyánszky József (1855–1933) 1876-tól volt a főrendiház tagja, két évvel később a ház egyik jegyzőjévé választották, és ezt a tisztséget majdnem harminc éven át, 1907-os háznaggyá választásig folyamatosan ellátta.⁴⁹ Jogi (ügyvédi) végzettséggel rendelkezett, és a kultuszminisztériumban titkárként, a Magyar Királyi Államvasutaknál felügyelőként dolgozott, majd 1888-ban a vallási és tanulmányi alapokat felügyelő és ellenőrző bizottság előadójává nevezte ki az uralkodó.⁵⁰ Rudnyánszky (egyéb bizottsági tagságai mellett) hosszú ideig (1887–1910) a főrendiház pénzügyi bizottságának jegyzője volt, és két országgyűlés alatt (1892–1896, 1906–1910) a gazdasági bizottságának jegyzőségét is ellátta. 1883-tól a közösügyi bizottságban is jegyzőként működött. A főrendiházi szakbizottságokat egyesítő hármas bizottságnak, továbbá az igazoló és a mentelmi bizottságnak

⁴⁷ Sziklay–Borovszky (szerk.) 1898: 593.

⁴⁸ Pál 2009 a: 68.

⁴⁹ Főrendiházi Napló 1906–1910. 2. kötet 1–2. 1907. október 12.

⁵⁰ Országgyűlési almanach 1910–1915: 162–163.

egyaránt aktív tagja volt.⁵¹ Ögr. Pallavicini Ede – Mailáth György országbíró, 1865-től 1883-ig főrendiházi elnök veje – 1872-től 1881-ig főrendiházi jegyző volt. 1869 és 1880 között a pénzügyminisztérium tisztviselőjeként, majd több pénzügyintézet és iparvállalat igazgatósági tagjaként szerzett pénzügyi hozzáértésének a főrendiház is hasznát látta: Pallavicini a gazdasági bizottság számvizsgáló albizottságának tagjaként hosszabb időn át végezte a főrendiház számadásainak felülvizsgálatát.⁵² Emellett az igazoló bizottságnak is tagja volt.⁵³ A későbbiekben több alkalommal a delegációban a tengerészeti albizottság elnöke volt.⁵⁴ 1907-től ő töltötte be a főrendiház közigazgatási és közlekedésügyi bizottsága elnöki tisztségét.⁵⁵

A választott tagok egy évtizeddel idősebb generációjából gr. Nyáry Jenő (1836–1914) töltött be hosszú időn át jegyzői tisztséget: 1878-tól 1901-ig, háznaggyá választásig. Nyáryt régészeti kutatásai elismeréseként a Tudományos Akadémia 1883-ban levelező tagjává választotta, több archeológiai és történelmi egyesület vezető tagja volt.⁵⁶ A választott tagok közül az 1885 előtti időszakban volt jegyző ifj. br. Vay Miklós 1865 és 1868 között, Kubicza Pál 1869 és 1872 között, br. Bánffy Dezső 1875 és 1885 között és br. Pongrácz Emil 1881 és 1885 között. Már választott tag korában, 1885-ben választották be a jegyzői karba gr. Zichy Antalt (1887-ig volt jegyző) és ifj. gr. Széchényi Imrét (1897-ig volt jegyző, amikor is nem fogadta el újabb megválasztását).⁵⁷ Br. Fiáth Miklóst (1848–1901) 1887-ben választották meg a ház egyik jegyzőjének, 1892-ig töltötte be ezt a tisztségét. Fiáth – a főrendiházon kívül a kormányzati munkában is komoly szerepet vállaló br. Fiáth Ferenc (1815–1885) Veszprém megyei főispán idősebb fia – 1884-től 1891-ig a Földművelésügyi Minisztérium magyar mezőgazdasági statisztikai ügyosztályát vezette, minisztériumi szakértőként közreműködött számos közigazgatási rendelet és törvényjavaslat létrejöttében. Az 1890-es évek elején a vám- és kereskedelmi kiegyezést célzó tárgyalások egyik referense volt. 1891-től öt éven át állt Fejér megye élén főispánként, ezt követően a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselőjévé választották.⁵⁸

⁵¹ Országgyűlési almanach 1887–1892: 147.

⁵² Pallavicini pénzügyminisztériumi szolgálat után 1880-tól a Magyar Hitelbank vezérigazgatója, majd 1900-tól elnöke, az 1910-es években a Ganz gyár és számos más vállalat elnöke, továbbá az OMGE alelnöke volt. Országgyűlési almanach 1910–1915: 161–162.

⁵³ Országgyűlési almanach 1887–1892: 146.

⁵⁴ Főrendiházi Napló 1910–1918. 3. kötet 101. 1914. február 26.

⁵⁵ Országgyűlési almanach 1910–1915: 161–162.; FN 1906–1910. I. 1906. jún. 8. (5. ülés) 31.

⁵⁶ Országgyűlési almanach 1910–1915: 159–160.; Főrendiházi Napló 1901–1905. 1. kötet 9. 1901. október 29.

⁵⁷ Főrendiházi Napló 1896–1901. 1. kötet 41. 1897. január 18.

⁵⁸ Erdős–Kelemen–Vitek 2002: 85–91.

A választott tagok közül a legmagasabb főrendiházi tisztséget br. Jósika Samu (1848–1923) töltötte be: 1912 szeptemberétől 1917 júniusáig a főrendiház elnöke volt.⁵⁹ Jósika ekkor már szabadelvű párti politikusként befutott karriert tudott maga mögött (1885 nyarától 1888-ig Kolozs megyei főispán, 1892 és 1894 között szabadelvű párti képviselő, 1893-tól 1894-ig belügyi államtitkár, 1895 elejétől 1898 elejéig király személye körüli miniszter volt). 1911-től a főrendiház egyik alelnöke volt, innen került – gr. Csáky Albin betegség miatti lemondását követően – az elnöki székbe.⁶⁰ Jósika a főrendiházi alelnöki posztra br. Kemény Kálmán lemondását követően nyert kinevezést. Kemény Jósikához hasonlóan választott főrendiházi tag volt, erdélyi, és egykori szabadelvű párti képviselő (1875-től 1885-ig), valamint főispán (1885-től 1895-ig Alsó-Fehér megyében). A katolikus Jósikával szemben azonban református vallású volt.⁶¹ Az uralkodó a főrendiház alelnökévé Ernuszt Kelemen élethossziglan kinevezett taggal együtt – br. Vay Bélának és Daruváry Alajosnak az alelnökségről lemondása után – 1900 októberében nevezte ki.⁶² A következő négy országgyűlés elején is kinevezést nyert,⁶³ 1910-ben azonban más irányú elfoglaltságára és egészségi állapotára hivatkozva lemondott az alelnöki tisztségről.⁶⁴ 1918 júliusában, az utolsó két főrendiházi alelnök egyikeként került kinevezetésre gr. Béli Ákos választott tag. Béli az elnökség azon kevés számú tagjai közé tartozott, aki korábban nem volt országgyűlési képviselő. A korábbi, szabadelvű párti kormányokhoz azonban ő is kötődött, 1888-tól 1905-ig Kolozs megye főispánja volt. A főrendiházban jelentősebb aktivitást nem fejtett ki, az üléseken nem szólalt fel. A főrendiház operatív működését irányító háznagy hivatal betöltői között, mint már szó volt róla, két választott tagot találunk: br. Nyáry Jenő 1901 és 1907 között viselte ezt a tisztséget, majd 1907-ben br. Rudnyánszky Józsefet választották meg helyébe,⁶⁵ ő volt a főrendiház utolsó háznagya.

⁵⁹ Jósika a „politikai helyzet változására” tekintettel mondott le, gr. Esterházy Móric kormányának kinevezését követően. Gr. Esterházy Móric miniszterelnök levele br. Jósika Samunak. Budapest, 1917. június 20. MNL OL K 3. 66. cs. 1. t. 1917-221.

⁶⁰ Országgyűlési almanach 1910–1915: 158–159.

⁶¹ Országgyűlési almanach 1910–1915: 159.

⁶² Főrendiházi Napló 1896–1901. 5. kötet 35. 1900. október 13.

⁶³ Ernuszt lemondását követően 1905 végétől alelnöktársa gr. Széchényi Sándor örökös tag volt. Főrendiházi Napló 1905–1906. 1. kötet 75. 1905. december 19.

⁶⁴ Főrendiházi Napló 1910–1918. 1. kötet 75. 1911. június 30.

⁶⁵ Rudnyánszky 24: 22 szavazatarányban győzött Nyáryval szemben (több jelölt nem volt). Főrendiházi Napló 1906–1910. 2. kötet 1–2. 1907. október 12.). A szavazás érvényessége megkérdőjelezhető, mert a hatályos házszabályok szerint a háznagy választásakor viszonylagos többség döntött ugyan, ám annak érvényességéhez legalább ötven tag jelenléte volt szükséges. Főrendiházi házszabályok, 1886: 3–4. 4. §, 25. 37. §

Miközben a választott tagok a tagságon belüli legfeljebb egyhetednyi arányukhoz képest a jegyzők és a háznagyok között felülreprezentáltak voltak (az 1885 és 1918 közötti időszak 31 jegyzőjéből hat, három háznagyából kettő volt választott tag),⁶⁶ vagyis az intézmény funkcionális működéséhez más tagsági csoportoknál aktívabban járultak hozzá, addig a főrendiház nyilvános ülésein kevesen szólaltak fel közülük. A plenáris üléseken kifejtett aktivitást a későbbiekben tárgyaljuk, annyit azonban szükségesnek tartunk itt megjegyezni, hogy a felszólalók csekély számában szerepet játszhatott az, hogy az 1885-ben megválasztott ötven tag alig több mint fele érte meg a századfordulót, 1918-ban pedig már csak tizenkettő volt életben közülük,⁶⁷ továbbá számosan országgyűlési képviselőként a törvényhozás másik kamarájában foglaltak helyet. Az 1885. évi VII. törvénycikk 25. §-a úgy rendelkezett, hogy a képviselői mandátumot vállaló főrendiházi választott tag főrendiházi tagsági jogát addig, amíg képviselői megbízatása tart, nem gyakorolhatja, és ha leteszi képviselői megbízatását, főrendiházi tagsági joga csak a következő ülésszakban éled fel. Ez a szabályozás megegyezett az örökös tagok képviselőségére vonatkozó törvényi előírással (12. §). Br. Kemény Kálmán főrendiházi élethossziglani taggá megválasztásakor is honatya, 1872-től a tordai, majd a szászrégeni választókerület kormánypárti képviselője volt. Főrendiházi megválasztása után nem sokkal azonban lemondott a képviselőségről, miután 1885. május 16-án Alsó-Fehér megye főispánjává nevezték ki (1895-ig volt főispán).⁶⁸ A választott tagok közül további 11 a későbbiek folyamán szerzett képviselői mandátumot. Egyes választott tagok 1885-ben nem voltak képviselők, de korábban és később igen. Ezek közé tartozott hg. Odescalchi Artúr, aki 1878 és 1884 között között függetlenségi párti, 1886–1887-ben pártonkívüli mérsékelt ellenzéki honatya volt.⁶⁹ Gr. Bethlen Gábor első ízben 1866-tól 1868-ig a Balközép Párt színeiben volt képviselő, majd miután 1890-ben gr. Szapáry Gyula miniszterelnök az erdélyi szászokkal kötött kompromisszum nyomán felmentette Nagy- és Kisküküllő megye főispánsága alól,⁷⁰ a következő évben időközi választáson ismét képviselői mandátumot szerzett. A parlamentben a Mérsékelt Ellenzékhez, majd ennek utódjához, a Nemzeti Párthoz csatlakozott.⁷¹ Csak 1885 után vállalt mandátumot gr. Pongrácz Károly (1832/1833–1897), aki a választott tagok közé kerülését és való-

⁶⁶ Ezzel szemben az 1885 és 1918 közötti tíz főrendiházi elnökből csak egy, 17 alelnökből kettő volt választott tag.

⁶⁷ Felsőházi Irományok 1927–1931. 1. kötet 73. 3. szám

⁶⁸ Tóth 1973: 268.

⁶⁹ Mikszáth Odescalchi Artúrt „vörös hercegként”, majd pártonkívüli képviselősége idején „rózsaszín hercegként” aposztrofálta. Mikszáth 1969: 70.; Mikszáth 1978: 241.

⁷⁰ Pál 2009 a: 55.

⁷¹ Országgyűlési almanach 1897–1901: 131–132.

színi politikai karrierjét is a főrendiházi reformjavaslat tárgyalása során mondott beszédének köszönhetette (korábban kevéssé volt aktív a főrendiházban).⁷² Pongrácz 1887-ben mérsékelt pártonkívüli, 1892-ben szabadelvű párti programmal lett képviselő, az egyházpolitikai törvények miatt azonban elhagyta a kormánypártot, az 1896. évi képviselőválasztáson nemzeti párti programmal indult, de alulmaradt a kormánypárti jelölttel szemben.⁷³ Id. br. Bornemisza Károly 1887-től szabadelvű párti képviselő volt 1890-ig, amikor Szolnok-Doboka megye élére került (1902-ig volt a megye főispánja).⁷⁴ Gr. Batthyány Lajos a fumei kormányzói állásról való lemondása után folytatta politikai pályáját a képviselőházban. 1896-tól a korszak végéig képviselő volt, először szabadelvű párti, 1904–1905-ben pártonkívüli 67-es (disszidens), 1905-től 1910-ig alkotmánypárti, majd ismét pártonkívüli programmal.⁷⁵ Br. Fiáth Miklós, a főispánságáról leköszönése után, 1896-ben került be a képviselőházba szabadelvű párti programmal. A ciklust kitöltötte, de még a következő választások előtt elhunyt.⁷⁶ A választott tagok között olyanok is voltak, akik korábban képviselők voltak, de 1885 után már nem vállaltak mandátumot. Kubicza Pál 1848-ban a liberális „centrumhoz”, 1865 és 1867 között a Deák-párthoz tartozott, hasonlóan későbbi főispántársához, Szmracsányi Dáriushoz. Rónay Jácint 1867-től 1871-ig (amikor Rudolf trónörökös történelemtanára lett),⁷⁷ valamint hg. Esterházy Pál főispánná kinevezése előtt, 1869-től 1871-ig ugyancsak Deák-párti honatya volt. Gr. Berényi Ferenc (1818–1888) 1861-ben a Felirati Párt, 1865-től 1878-ig a Deák-párt, majd a Szabadelvű Párt képviselője volt.⁷⁸ Gr. Pongrácz Ágoston (1841–1899) 1875 és 1878 közötti képviselői működése során a Jobboldali Ellenzék, majd az Egyesült Ellenzék

⁷² Gr. Pongrácz Károly hozzászólásában az eredeti törvényjavaslatról és a főrendek többsége által a bizottságban elfogadott kompromisszumról egyaránt elítélően nyilatkozott. Az ötven tag egyszeri választásáról úgy vélekedett, hogy az „gúnynak igen, de kárpótlásnak nem nevezhető”. A gazdag mágnásokat a szegényebb főnemeselek cserbenhagyásával vádolta. Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 167–170. 1885. márc. 24.; *Országgyűlés*. Pesti Napló 1885. március 24. (esti kiadás) 1.

⁷³ Országgyűlési almanach 1887–1892: 285–286.; Országgyűlési almanach 1897–1901: 139.; Mikszáth 1987: 135–137.; Toth 1973: 301.

Szalai Miklós gr. Pongrácz Károlyt a Beszterce ostroma „főhősének” nevezi (Szalai 2012: 1335.). Valójában a főhős modelljeként Károly egyik rokona, gr. Pongrácz István szolgált. Mikszáth 1957: 7–8.

⁷⁴ Pál 2009 b: 71–72.

⁷⁵ Országgyűlési almanach 1910–1915: 228.

⁷⁶ Országgyűlési almanach 1897–1901: 238.

⁷⁷ Országgyűlési almanach 1887–1892: 155.

⁷⁸ Toth 1973: 226.

soraiban foglalt helyet.⁷⁹ Megállapítható, hogy a főrendiházi tagságuk előtt vagy alatt képviselői mandátummal rendelkező választott tagok túlnyomó többségben kormánypártiak voltak (a 18 képviselő közül csak kettő volt 1885 előtt konzervatív vagy függetlenségi ellenzéki). Ez és a főispánok magas száma (az ötven választott tagból 12 korábbi vagy 1885 és 1905 között hivatalban levő főispán volt) azt bizonyítja, hogy a választás során erőteljesen érvényesült a kormányzat érdeke.

A választott tagok közül többen nemcsak képviselők, hanem – mint már érintettük – kormánytagok is voltak. A kormánypárti képviselői mandátum és a miniszterség gyakran együtt járt, ám egybeesésük nem volt törvényszerű. Előfordult, hogy a politikus a kormánytagság elnyerésekor főrendiházi tag volt, és hivatali ideje alatt csak később – vagy esetleg egyáltalán nem – szerzett képviselői mandátumot. Gr. Bethlen András 1890-től 1894-ig volt földművelésügyi miniszter: miniszteri kinevezése után csaknem öt hónappal szerzett képviselői mandátumot.⁸⁰ Képviselői mandátumát a miniszterségről történt lemondása után is megtartotta, majd 1896-ban újra szabadelvű párti képviselőnek választották.⁸¹ Bethlen korábban, főispánságát megelőzően is volt már képviselő: 1873-tól 1878-ig Deák-, majd szabadelvű párti, azután a kormánypártból kilépve disszidens, egyesült ellenzéki, 1881-től 1882-ig (főispánná kinevezéséig) ismét kormánypárti képviselő volt.⁸² Az 1894. júniusban kultuszminiszterré kinevezett Eötvös Loránd 1894 októberében szerzett képviselői mandátumot, majd a tárcáról 1895 januárjában történt lemondása után tizenegy hónappal a képviselőségtől is megvált.⁸³ Volt azonban példa kormánytagság előtti országgyűlési képviselőségre is. Br. Bánffy Dezső 1892-től 1899-ig volt szabadelvű párti képviselő, emellett először a képviselőház elnöke, majd 1895-től miniszterelnök. 1899-ben nemcsak a miniszterelnökségről, hanem a szabadelvű párti mandátumáról is lemondott. 1904-ben az Új Párt programjával választották meg újra képviselőnek, 1905-től 1911-ben bekövetkezett haláláig pártonkívüli képviselő volt. Br. Fejérváry Géza viszont nem vállalt miniszterré kinevezése után azonnal mandátumot. 1884-től 1903-ig a honvédelmi tárca, majd 1905–1906-ban a kormány élén állt, de képviselői mandátummal csak 1886-tól 1892-ig, majd 1896-tól 1903-ig rendelkezett.⁸⁴ Br. Jósika Samu pedig minisztersége idején

⁷⁹ Toth 1973: 301.

⁸⁰ Képviselőházi Napló 1887–1892. 19. kötet 4. 1890. október 1.

⁸¹ Országgyűlési almanach 1897–1901: 207.

⁸² Toth 1973: 226.

⁸³ Képviselőházi Napló 1892–1896. 20. kötet 152. 1894. november 12., Képviselőházi Napló 1892–1896. 27. kötet 500. 1895. december 16.; Főrendiházi Napló 1892–1896. 6. kötet 52. 1896. március 26.

⁸⁴ Miniszterelnöksége idején tehát (akárcsak Lányi Bertalan kivételével kormánya többi tagja) nem volt képviselő.

egyáltalán nem volt képviselő. 1892-től országgyűlési képviselő volt, de amikor 1893 elején a belügyminisztérium adminisztratív államtitkára lett, lemondott a képviselőségről.⁸⁵ 1894-től a főrendiházban gyakorolta választott tagi jogát, képviselői mandátumot 1895 januárját követően, amikor a Bánffy-kormányban elnyerte a király személye körüli miniszter posztját, nem szerzett.

A fentiekben felsoroltakon kívül valószínűleg egyéb, ma már nehezen rekonstruálható szempontok is érvényesülhettek, még ha nem is feltétlenül azok, amelyeket Mikszáth Kálmán a választás eredményének értékelésekor ironikusan felsorolt: „A főrendiházat szépen nyélbeütötték. Meg van választva az ötven örökös tag. S valóban kellő tekintettel voltak öméltóságaik minden irányban. Az ötven közül bejött: *két akadémikus* (báró Nyáry Jenő és báró Eötvös Lóránd [! Loránd]); *két sportsman* (gróf Batthyány Elemér és gr. Sztáray János); *két pap* (Rónai [! Rónay] Jácint és Mayer István); *két tót* (Szmrecsányi Dárius és Kubicza Pál); *két Pulszkyt* is beválasztottak volna még bizonyára – de azt már nem volt honnan. Egyszóval, hogy a Csanády [Sándor, függetlenségi politikus] egyik mai szavát idézzem, a Ház »elegendő« sokat végzett a lefolyt évben, megérdemli a pihenést. [Kiemelések az eredetiben.]”⁸⁶

A választott tagok aktivitása a főrendiház ülésein

A továbbiakban a választott tagoknak a név szerinti szavazásokon való részvétele és a plenáris üléseken tett felszólalásai alapján mutatjuk be főrendiház ülésein kifejtett aktivitásukat. A főrendiház házszabályai szerint név szerinti szavazásra akkor került sor, ha a szavazattöbbség nem volt egyértelműen megállapítható vagy ha legalább tíz tag kérelmezte a házelnöknél.⁸⁷ Emellett az 1848. évi házszabályok minden „egész törvényjavaslat elfogadása” feletti szavazásnál (vagyis a végszavazásnál) is előírták

⁸⁵ Képviselőházi Napló 1892–1896. 7. kötet 323. 1893. január 13.

⁸⁶ Mikszáth 1977: 212.

Mikszáth művei kritikai kiadásának a cikkekre vonatkozó jegyzete a választott tagokat összekeveri az uralkodó által 1885-ben kinevezett harminc taggal, amikor ezt írja: „Mikszáth Kálmán a névsor közlésével vagy a szíllongó híreknek adott helyet, vagy egy tréfa eredménye a nevek felsorolása. A P[esti] H[írlap] 1885. jún. 27-i számában közölte az élethossziglan kinevezett főrendek nevét, de a Mikszáth Kálmán által itt említettek közül egyik sem került a hivatalos listára.” Mikszáth 1977: 423–424.

⁸⁷ Főrendiházi házszabályok, 1848: 12. 37. §, Főrendiházi házszabályok, 1872: 15. 37. §, Főrendiházi házszabályok, 1886: 35. 59. §

A képviselőházban eleinte húsz tag kérésére kerülhetett sor név szerinti szavazásra (Képviselőházi házszabályok, 1848: 5. 63. §), az 1913. évi házszabály-revíziót követően azonban legalább ötven tagnak kellett kérnie (Képviselőházi házszabályok, 1913: 167–168. 221. §).

a név szerinti szavazást.⁸⁸ Ez a rendelkezés 1865 után is hatályban maradt. 1867 folyamán tizenhét alkalommal került sor ilyen módon név szerinti szavazásra.⁸⁹ A főrendiház 1867 decemberének végén a „ház igen sok tagjának kívánata” nyomán azonban úgy döntött, hogy mivel a főrendiház elé az „alkotmányos élet” „új korszakában” kerülő nagy mennyiségű törvényjavaslat feletti szavazás „szerfelett sok időt vesz igénybe”, a továbbiakban a név szerinti szavazást a törvényjavaslatok feletti végszavazáskor nem automatikusan, hanem csak akkor alkalmazza, mint más tárgyaknál, vagyis ha nem állapítható meg a többség, vagy ha legalább tíz tag kéri.⁹⁰ Adataink szerint a két utóbb említett módon 1865-től a főrendiház reformjáig 14, 1885 és 1918 között 38 esetben került sor név szerinti szavazásra.⁹¹ Az alábbiakban ezeket a szavazásokat vizsgáljuk.⁹²

A választott tagok közül a főrendiház reformját követő évtized név szerinti szavazásain csak kevesen vettek részt. 1889-ben a tiszti vizsga nyelvéről szóló szavazáson az életben levő és tagságát gyakorló 38 választott tagból 16 szavazott (ketten a magyar vagy horvát nyelvű tiszti vizsga lehetőségének törvénybe foglalására, tizen-négyen ellene).⁹³ 1893-ban a kormány egyházpolitikájával szembeni bizalmatlansági indítvány szavazásán a 33 választott tagból tíz (hat mellette, négy ellene) szavazott. Egyetlen olyan választott tag volt, aki mind a két alkalommal az ellenzéki javaslatra szavazott, gr. Pongrácz Ágoston. Pongrácz, mint már említettük, korábban mérsékelt ellenzéki országgyűlési képviselő volt.⁹⁴ A későbbiekben is következetesen a szabadelvű párti kormányok javaslatai ellen szavazott a főrendiházban. Az 1885 utáni név szerinti szavazások több mint felére 1894 májusa és 1895 decemberének vége között, az egyházpolitikai törvényjavaslatokhoz kapcsolódóan került sor. Ekkor a választott tagok aktivitása megnőtt, egy-egy szavazáson kezdetben ál-

⁸⁸ Névsor szerinti felszólítás mellett, fennszóval. Főrendiházi házszabályok, 1848: 12. 37. §

⁸⁹ A magyar ezredek kiegészítésére szükségelt újoncok megajánlásáról szóló javaslatról (a későbbi 1867. évi IX. törvénycikkről) a főrendiház mint képviselőházi határozatról felállással, nem pedig név szerinti szavazással döntött. Főrendiházi Napló 1865–1868. 1. kötet 220. 1867. április 4.

⁹⁰ Főrendiházi Irományok 1865–1868. 1. kötet 234. 106. szám; Főrendiházi Napló 1865–1868. 1. kötet 316. 1867. december 29.

⁹¹ Az 1885 és 1918 közötti 38 név szerinti szavazás közül 37 esetében került a főrendiházi naplóban feljegyzésre a szavazatok száma és megoszlása.

⁹² A vizsgálatba tehát nem vontuk be az 1867 folyamán a törvényjavaslatok végszavazásáról a házszabály előírása folytán történt, valamint a képviselőházzal közös a koronaőr választó együttes üléseken lezajlott név szerinti szavazásokat.

⁹³ Ez volt a reform után a második név szerinti szavazás, és az első olyan, amely esetében a főrendiházi napló megőrizte a voksolók nevét.

⁹⁴ Toth 1973: 301.

talában több mint kétharmaduk,⁹⁵ később is legalább felük részt vett.⁹⁶ A törvényjavaslatok leghűségesebb támogatója a választott tagok közül gr. Beldi Ákos Kolozs megyei főispán, br. Bornemisza Károly Szolnok-Doboka megyei főispán, gr. Csáky Zénó (1840–1905), gr. Csáky Albin kultuszminiszter fivére, 1895-től Szepes megye főispánja, br. Fejérváry Géza honvédelmi miniszter, br. Fiáth Miklós Fejér megyei főispán, br. Kemény Kálmán, aki 1895-ig volt Alsó-Fehér megye főispánja, valamint gr. Wass Albert volt, aki a többiekkel ellentétben nem töltött be 1867 után kormányzati pozíciót.⁹⁷ Az említett hét választott tag valamennyi név szerinti szavazáson részt vett, és a kormány egyházpolitikai törekvéseinek védelmezőjeként szavazott. 1894–1895-ben számos szavazáson részt vett, és szintén mindig a kormány érdekében szavazott még br. Jósika Samu. Az Országgyűlési almanachban szereplő életrajza szerint államtitkári állásáról azért mondott le 1894 májusában, hogy a főrendiházban az egyházpolitikai reformjavaslatokat megszavazhassa.⁹⁸ Jósikát, aki az erdélyi katolikus státus igazgató tanácsának alelnöke volt, egyháza részéről bírálatok érték szavazatai miatt.⁹⁹ Még javában tartott az egyházpolitikai reformok országgyűlési vitája, amikor 1895 elején a Bánffy-kormányban király személye körüli miniszter lett.¹⁰⁰ Ezt követően is támogatta a főrendiházi szavazásokon az egyházpolitikai javaslatokat. Hasonlóan tett br. Eötvös Loránd, aki 1894 folyamán, vallás- és közoktatásügyi minisztersége előtt és alatt szintén részt vett a szavazásokon, és természetesen a kormány által

⁹⁵ Az 1894–1895-ben életben levő és főrendiházi tagságát gyakorló 28, majd 29 választott tag közül.

⁹⁶ 1894–1895-ben 35 választott tag volt életben, azonban négy (br. Bánffy Dezső, gr. Bethlen András, gr. Bethlen Gábor és gr. Pongrácz Károly) országgyűlési képviselő volt, gr. Batthyány Lajos pedig fumei kormányzóként szavazott (rendszeresen a kormány javaslatai mellett). Az ekkori harminc tagként szavazásra jogosult főrend közül 1894-ben 18–26, 1895-ben 15–22 fő voksolt, és csak gr. Nyáry Kálmán (1838–1914) nyugalmazott járásbíró és br. Ottenfels-Gschwind Zsigmond (1825–1898) horvátországi földbirtokos nem vett részt egy név szerinti szavazáson sem.

⁹⁷ A reformkorban az erdélyi udvari kancellárián, illetve főkormányshéknél titkár volt, azt követően földbirtokán gazdálkodott.

⁹⁸ Országgyűlési almanach 1897–1901: 134.

Jósika az államtitkárrá kinevezését követően, 1893 elején mondott le országgyűlési képviselői mandátumáról (Jónás–Villám 2002: 238.), főrendiházi tagsági joga gyakorlásának feléledését azonban csak később, 1893 végén vagy 1894 elején kezdeményezte. Tagsági jogát az országgyűlés 1894 februárjában kezdődő harmadik ülésszakától gyakorolhatta (Főrendiházi Napló 1892–1896. 3. kötet 61. 1894. január 6.; Főrendiházi Irományok 1892–1896. 7. kötet 137. 369. szám).

⁹⁹ *Báró Jósika Samu, Őfelsége személye körüli miniszter*. Vasárnapi Újság 1895. január 27. 50.

¹⁰⁰ 1898-ban lemondott a miniszerségtől, visszavonult a politikai élettől, és csak 1910-ben reaktiválódott a főrendiház alelnöki posztjára kinevezést nyervén.

szorgalmazott egyházpolitikai rendezésre voksolt. Gr. Zichy Antal apjával, az örökös jogon tag gr. Zichy Pál Ferencsel ellentétben szintén a törvényjavaslatok mellett szavazott.¹⁰¹ A törvényjavaslatok elfogadása mellett szavazó választott tagok közé tartozott még br. Huszár Károly (1859–1912) erdélyi földbirtokos, az azonos nevű kormánypárti képviselő fia, aki 1895-ben minden név szerinti szavazáson részt vett.

A választott tagok közül az egyházpolitikai reformok legkitartóbb ellenzője gr. Dezasse Emil (1834–1903) Nyitra megyei, gr. Pálffy Béla (1858–1924) Pozsony megyei földbirtokos, br. Vécsey Miklós (1835–1903) Szatmár megyei birtokos, a főrendiházban számos esetben felszólaló, interpellációt benyújtó gr. Vécsey József konzervatív, örökös tagsági jogát gyakorló főrend fivére, gr. Zichy Gábor (1827–1899) nyugalmazott őrnagy és gr. Pongrácz Ágoston volt. Gr. Sztáray Nepomuk János (1840–1900), az ismert versenystálló-tulajdonos 1895 márciusáig vett részt név szerinti szavazásokon, és addig minden alkalommal a javaslatok ellenzékével szavazott.¹⁰² Az említett választott tagok tevékenysége a szavazásra korlátozódott, a vitákhoz nem szóltak hozzá. Őrgr. Pallavicini Ede, aki 1894–1895-ben a név szerinti szavazások valamivel kevesebb mint felén vett részt következetesen az egyházpolitikai javaslatok ellen szavazva, viszont ezen az időszakon kívül is aktív volt szavazóként és felszólalóként is.

Voltak olyan választott tagok, akik csak kezdetben vettek részt a szavazásokon. Gr. Festetics Vilmos (1848–1931) alapvetően nem politikai téren, hanem földbirtokosként tevékenykedett (híres volt ügetőló-istállója és simmenthali tehenészete). Ő 1894 májusában a polgári házassági törvényjavaslatról tartott szavazáson a javaslat ellen szavazott, a későbbiek folyamán azonban távol maradt. Festetics más alkalmakkor, amikor részt vett a név szerinti szavazásokon (1893-ban és 1912-től), minden esetben a szabadelvű, illetve munkapárti kormány érdekében szavazott. Hg. Esterházy Pál, aki 1869-től 1871-ig Deák-párti képviselő, majd az 1870-es évek elején Moson, majd Sopron megye főispánja volt, de ezt követően inkább a lótenyésztésnek és -versenyzésnek szentelte idejét,¹⁰³ 1895 májusáig vett részt az egyházpolitikai viták név szerinti szavazásain, ez idő alatt mindig az ellenzékkel szavazott.

Más választott tagok hol a kormány, hol az ellenzék javaslatát támogatták. Gr. Batthyány Elemér (aki inkább szintén a lóversenysportban, és nem a politikai életben jeleskedett), hg. Odescalchi Artúr és ifj. gr. Széchenyi Imre (a Katolikus Központi Kongruabizottság tagja, agrárius politikus) a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatra igennel szavazott, miután a szöveget a főrendiház úgy módosította, hogy kimaradtak a felekezeten kívüliség lehetőségét kimondó szakaszok (később a

¹⁰¹ Országgyűlési almanach 1897–1901: 114., 141.

¹⁰² Országgyűlési almanach 1897–1901: 141.

¹⁰³ Országgyűlési almanach 1897–1901: 68.; Toth 1973: 243.

képviselőház azonban visszahelyezte ezeket a törvényjavaslat szövegébe, és a javaslat újabb főrendiházi tárgyalás során elfogadásra kerültek). Széchenyi, aki egyébként a főrendiház egyik jegyzője volt, az állami anyakönyvezés bevezetését is megszavazta, de a további, több mint egy tucatnyi szavazáson a kormányzati egyházpolitikát ellenző álláspontot támogatta. Batthyány és Odescalchi csak néhány további szavazáson vett részt, de akkor ők is az ellenzékkel szavaztak, így Batthyány két alkalommal is az izraelita vallás recepciója ellen voksolt. Míg Batthyány, Odescalchi és Széchenyi az egyházpolitikai reformok többségét ellenezte, csaknem minden esetben a kormány érdekében szavazott ifj. gr. Erdődy István és gr. Kuun Géza (1838–1935). A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat felekezeten kívüliséget lehetővé tevő szakaszokat azonban mindketten elutasították. Br. Nyáry Jenő (1836–1914) a viták elején kétszer is a házassági törvényjavaslat elfogadása ellen szavazott, 1894 őszétől viszont valamennyi szavazáson igennel voksolt, támogatta az izraelita vallás recepcióját, az állami anyakönyvezés bevezetését és a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó javaslatot is. Br. Rudnyánszky József (1855–1938) 1894-ben a házassági, a vallásgyakorlatra, az izraelita vallás recepciójára és az anyakönyvezésre vonatkozó törvényjavaslatokra nemmel szavazott, ezzel szemben, amikor 1895-ben a vallásgyakorlatra vonatkozó javaslat másod- és harmadízben is a főrendiház elé került, már támogatta annak elfogadását. Nyáry és Rudnyánszky, az egyházpolitikai tárgyalások idején a főrendiház jegyzői voltak, később háznagyként a ház fizetett tisztségviselői lettek. Az 1895 utáni név szerinti szavazásokon általában a mindenkori kormány érdekében szavaztak, kivételt ez alól Nyáry esetében 1903-ban a Horvátországban kiállított útlevelék nyelvének kérdése, Rudnyánszky esetében a Fejérváry-kormánnyal szembeni 1905. évi indítványok képeztek csak.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a választott tagok közül 1894-ben és eleinte 1895-ben is többnyire néhányval többen szavaztak az egyházpolitikai törvényjavaslatok mellett, mint ellene, de néhány esetben a szavazáson részt vevő választott tagok többsége a kormány érdekében szemben foglalt állást (a házassági jogi törvényjavaslat első szavazásán és két a felekezeten kívüliségre vonatkozó szavazáson). 1895 májusától megnőtt a szavazatok közötti különbség a kormány javaslatai mellett szavazó választott tagok javára. A választott tagok szavazatai 1894–1895-ben többször képezték a mérleg nyelvét, tíz alkalommal a kormánynak, egyszer viszont (az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényjavaslat első szavazásán) az ellenzéknek kedvezett szavazati részvételük.

1895 után erősen ingadozott a választott tagok szavazási részvétele. A legmagasabb arányban, 1899. január 20-án az ex lex állapot miatt az uralkodóhoz intézendő feliratról szóló név szerinti szavazáson vettek részt. Az indítványt gr. Széchenyi Imre választott

tag nyújtotta be, és rajta kívül további nyolc választott tag mellette, és ugyancsak nyolc ellene szavazott.¹⁰⁴ A legalacsonyabb a választott tagok részvétele az 1905. évi név szerinti szavazásokon volt: júniusban a Fejérváry-kormányval szembeni bizalmatlansági szavazáson a húszból mindössze négy választott tag jelent meg,¹⁰⁵ ugyanazon év októberében pedig, amikor a kormány törvénytelen cselekedeteivel (köztük az országgyűlés sorozatos elnapolásával) szembeni tiltakozásról szavaztak, öt választott tag szavazott.¹⁰⁶ A következő név szerinti szavazáson, 1910 decemberében, amikor a főrendek a polgári perrendtartás tárgyalásakor arról döntöttek, hogy a tanú adatainak felvételekor vallására is rákérdezzen-e a bíró, a 19 választott tag közül négy szavazott.¹⁰⁷ A még életben levő 16 választott tagból 1912 júniusában 10, majd 9 vett részt a gr. Hadik János, illetve gr. Dessewffy Aurél ellenzéki főrendek által arról kezdeményezett szavazáson, hogy a főrendiház a napirenden szereplő törvényjavaslatot a képviselőháznak küldje vissza, hogy ott a jogszabályi előírásoknak megfelelő módon kerüljenek megtárgyalásra.¹⁰⁸ 1912 decemberében a képviselőházi őrség felállítására vonatkozó törvényjavaslat általánosságban való elfogadásáról történő szavazáson szintén 9 választott tag vett részt.¹⁰⁹ 1913 tavaszán, amikor két alkalommal is arról szavazott a főrendiház, hogy tudomásul veszi-e Lukács László miniszterelnök a vele szembeni korrupciós vádakát firtató interpellációkra adott választ, 6, majd 7 választott tag szavazott.¹¹⁰ Az utolsó három név szerinti szavazáson, 1914 februárjában (gr. Tisza István miniszterelnöknek gr. Károlyi Gyula által a román kérdésben, majd gr. Hadik János által a parlamenti őrségnek a delegációbeli alkalmazása tárgyában hozzá intézett interpellációjára adott válaszáról) a 13 választott tagból 7, 1918 áprilisában (gr. Mailáth Józsefnek a választójogi kérdésben a Wekerle-kormány és a Nemzeti Munkapárt alkotta képviselőházi többség között a magyar szupremáciát biztosító megegyezést sürgető határozati indítványáról) a 12 választott tagból szintén 7 szavazott.¹¹¹ Megfigyelhető, hogy 1912-től a szavazá-

¹⁰⁴ Főrendiházi Napló 1896–1901. 3. kötet 28. 1899. január 20.

¹⁰⁵ Az indítvány ellen szavazott br. Nyáry Jenőn kívül br. Kemény Kálmán, mellette br. Rudnyánszky Józsefen kívül őgr. Pallavicini Ede választott tag. Br. Fejérváry Géza maga is választott tagja volt a főrendiháznak (1885–1886-ban, 1892 és 1896 között és 1903-tól gyakorolta is tagsági jogát), de az 1905. évi szavazásokon nem szavazott.

¹⁰⁶ Ekkor gr. Pálffy Béla is az indítvány ellen szavazott.

¹⁰⁷ Gr. Pálffy Béla és őgr. Pallavicini Ede igennel, br. Fejérváry Géza és br. Rudnyánszky József nemmel szavazott gr. Dessewffy Aurél indítványára, amely nem nyert többséget. FN 1910–1918. I. 1910. dec. 20. (6. ülés) 40.

¹⁰⁸ Főrendiházi Napló 1910–1918. 1. kötet 219–221. 1912. június 15.

¹⁰⁹ Főrendiházi Napló 1910–1918. 2. kötet 49. 1912. december 14.

¹¹⁰ Főrendiházi Napló 1910–1918. 2. kötet 95. 1913. március 14., 106. március 15.

¹¹¹ A főrendiház az interpellációkra adott válaszokat tudomásul vette, Mailáth indítványát megsza-

son részt vevő választott tagok túlnyomó többsége a nemzeti munkapárti kormányok érdekével összhangban voksolt, az ellenzéki javaslatokra csak gr. Batthyány Lajos és őgr. Pallavicini Ede szavazott.¹¹² Mindkettőjüket rokoni szálak fűzték ifj. gr. Andrássy Gyula alkotmánypárti politikushoz: Batthyány felesége Andrássy Ilona nevű nővére volt, Pallavicini György nevű fia 1911-től Andrássy Borbála nevű mostohalányának férje volt. Batthyány, mint említettük 1904-ben a kormánypártból kilépő, Andrássy-féle disszidens csoporthoz, majd az apósa által vezetett Országos Alkotmánypárthoz csatlakozott. Az Alkotmánypárt és az egykori szabadelvű pártiak által alapított Nemzeti Társaskör fúziójában, a Nemzeti Munkapárt létrehozásában azonban nem vett részt. 1910-ben pártonkívüli képviselőként politizált, majd 1911-ben, mandátumáról lemondva ismét elfoglalta helyét a főrendiház választott tagjai sorában.¹¹³

A választott tagok általában hűek maradtak az 1894–1895-ben elfoglalt ellenzéki vagy kormánypárti alapállásukhoz. Néhány kivétel azért akadt: az egyházpolitikai javaslatok ellenzékéhez tartozó és egyébként következetesen ellenzéki őgr. Pallavicini Ede 1903-ban a nemmel szavazott gr. Esterházy János indítványára, hogy a Horvátországban kiállításra kerülő útlevelek nyomtatványa ne horvát és francia nyelvű legyen, mint ahogy az a törvényjavaslatban szerepelt, hanem magyar, horvát és francia nyelvű.¹¹⁴ Gr. Pálffy Béla 1905 októberében a Fejérváry-kormányval szembeni határozati javaslat ellen, majd 1912 júniusában a Lukács-kormány és Tisza István házelnök képviselőházi ellenzékkel szembeni fellépését kárhóztató indítvány ellen szavazott. A korábban a név szerinti szavazásokról távol maradt br. Nyáry Kálmán 1899-ben támogatta az ex lex miatt az uralkodóhoz intézendő feliratot, ami a Bánffy-kormány menesztését mozdította volna elő, 1913-ban és 1914-ben viszont a Lukács-, illetve a Tisza-kormány érdekében szavazott.

vazta. Főrendiházi Napló 1910–1918. 3. kötet 115., 135. 1914. február 26.; Főrendiházi Napló, 1910–1918. 5. kötet 144. 1918. április 29.

¹¹² A választott tagok közül 1912 júniusában csak Pallavicini, majd senki, 1912 decemberében és az 1913. márciusi első szavazáson Pallavicini és Batthyány, a második szavazáson egyetlen választott tag sem foglalt el ellenzéki alapállást. 1918-ban a Nemzeti Munkapárt politikai pozícióját erősítő indítvány ellen csak Batthyány szavazott (Pallavicini 1914-ben meghalt).

¹¹³ Országgyűlési almanach 1910–1915: 82–83.; Főrendiházi Napló 1910–1918. 1. kötet 56. 1911. január 20.

¹¹⁴ A nyomtatott formula kitöltésének nyelvét nem kívánta a törvényben meghatározni. Főrendiházi Irományok 1901–1905. 4. kötet 376. 234. szám; Főrendiházi Napló 1901–1905. 1. kötet 63. 1903. január 27.

Az 1885-ben tagsága megőrzésére kiválasztott ötven tag között egy tucat személy szólalt fel 1885 előtt legalább egy ízben a plenáris üléseken.¹¹⁵ Közülük nyolcan – hét főnemes és Kubicza Pál – az üléseken 1885 előtt aktívak voltak, de választott tag korukban már nem szólaltak fel. Ezek többsége a főrendiház reformját követő években elhunyt (gr. Berényi Ferenc, Kubicza Pál, Mesznil Viktor, gr. Pejacevich Márk, valamint a jegyzőként is működő br. Pongrácz Emil). Mások a képviselőházba tették át működésüket (gr. Bethlen Gábor, gr. Pongrácz Károly). Br. Nyáry Jenő pedig, bár a plénumon már nem szólalt fel, jegyzőként, majd háznagyként továbbra is részt vett a főrendiház munkájában. Sajátos br. Fejérváry Géza esete, aki a főrendiház reformja utáni időszakban is felszólalt a főrendiházban, de akkor már csak honvédelmi miniszteri minőségében, nem mint főrendiházi tag. Fejérváry 1875-ben a honvédség szervezése körüli érdemeiért nyerte el a magyar bárói rangot és azzal a főrendiházi tagsági jogot. 1872-től a honvédelmi minisztérium államtitkára, majd 1884-től 1903-ig honvédelmi miniszter volt. Amikor a főrendiházban 1885 előtt nem államtitkári vagy miniszteri minőségében szólott hozzá, akkor is csaknem mindig katonai jellegű kérdésekben foglalt állást. 1876 elején ifj. Lónyay Menyhért (Lónyay Menyhért volt miniszterelnök második fia) mentelmi ügyében szólalt fel. A budapesti törvényszék azért kérte Lónyay mentelmi jogának felfüggesztését, mert ellene újoncozás elől való szökés gyanúja merült fel. Fejérváry javasolta, hogy a főrendiház tekintse hatósági zaklatásnak az ügyet, és ne függesse fel Lónyay mentelmi jogát. Lónyay mentelmi joga (más okból) végül nem került felfüggesztésre.¹¹⁶ Fejérváry 1878-ban a büntetőtörvénykönyv-javaslat tárgyalása során indítványozott a véderőtörvény (az 1868. évi XL. törvénycikk) szakaszaira hivatkozó betoldásokat. Ezeket az igazságügy-miniszter nem ellenezte, a főrendiház megszavazta a szakaszok felvételét.¹¹⁷ Fejérváry az 1880. évi újoncjutalék tárgyalásakor br. Prónay Dezső felszólalására reflektált (a kormányt a vitában Szende Béla honvédelmi miniszter képviselte). Tagadta, hogy a közös hadsereg germanizálna és hogy szervezete aggasztó lenne. A német nyelv (mint lingua franca) használatát a soknemzetiségű hadseregben elkerülhetetlennek tartotta. Saját előmenetelének példájával cáfolta azt, hogy a magyarokat üldöznék a hadseregben, továbbá rámutatott, hogy a honvédségnél is tiszthiány mutatkozik.¹¹⁸

Összesen negyvennégy olyan főrendiházi tagot találtam, aki az intézmény reformja előtti és utáni időszakban egyaránt felszólalt annak ülésein. Ezeknek a tagok-

¹¹⁵ Az adatgyűjtés forrásául (pontossága előzetes ellenőrzését követően) a főrendiházi naplókötetek névmutatója szolgált.

¹¹⁶ Főrendiházi Napló 1875–1878. 1. kötet 154–156. 1876. február 5.

¹¹⁷ Főrendiházi Napló 1875–1878. 1. kötet 411. 1878. február 23.

¹¹⁸ Főrendiházi Napló 1878–1881. 1. kötet 328–329. 1879. december 2.

nak a háromnegyede rendelkezett örökös tagsági joggal, azonban közülük mindössze hét olyan személy volt, aki mindvégig kizárólag örökös tagsági jogosultsága révén vett részt az üléseken. Három főnemes kinevezett, négy választott tagként gyakorolt a főrendiházban tagsági jogot 1885 után. Ez utóbbi csoportot hg. Odescalchi Artúr, őgrgr. Pallavicini Ede, gr. Kálnoky Dénes és br. Rudnyánszky József alkotta. Odescalchi Artúr még országgyűlési képviselősege idején, 1883-ban egyik vezetője volt a bukovinai székelyeknek az al-dunai Pancsova környékére (kellően elő nem készített) „hazatelepítésének”. Szerémi álnéven történeti műveket publikált. Justh Zsigmond múltban élő személyiségként, egy oligarcha és Don Quijote keverékeként örökítette meg naplójegyzeteiben.¹¹⁹ Annak érdekében, hogy házasságot köthessen gr. Zichy Júliával (aki harmadik felesége lett), a családból elsőként a katolikus vallásról áttért az unitárius hitre.¹²⁰ Artúr a főrendiházban két mellékes kérdésben szólalt fel.¹²¹ Odescalchival szemben Pallavicini Ede felszólalásait tekintve is jelentékeny működést fejtett ki a főrendiházban. Jegyzősege idején, a hetvenes években volt a legaktívabb, különösen 1874-ben a földadóról szóló törvényjavaslat tárgyalása során, amihez több szövegezési módosítást is benyújtott. Választott tagként (1905-ben és 1906-ban) a házszabályok betartása érdekében, illetve a gazda és cseléd közötti viszony szabályozásáról szóló törvényjavaslat szövegezéséhez szólt hozzá. Gr. Kálnoky Dénes 1839-től 1847-ig háromszéki királybíró, 1847-ban Fehér megye főispánja volt, amely pozíciójából azonban a következő évben mint konzervatívot felmentették.¹²² 1865 és 1875 között Háromszék főkirálybírójaként jelent meg a főrendiházban, ezt követően születési joga révén gyakorolta tagságát. 1865 és 1867 között, majd 1872-től haláláig tevékenyen részt vett a főrendiház tanácskozásaiban. Az 1878–1881. évi országgyűlés alatt különösen aktív volt, érdeklődése előterében közigazgatási és nagy horderejű közjogi témák álltak, de több más törvényjavaslatról is véleményt nyilvánított. Az 1880-as évek első felében az állami költségvetési tárgyalásokon is felszólalt, továbbá 1877-ben szűkebb pátriáját, Erdélyt érintő közbiztonsági (határőrizeti) kérdésben in-

¹¹⁹ „Arthur nagyon is egyszerű. Valaki, aki hercegségét komolyan veszi, azt hiszi, lovagkorban él még [...] el van ragadtatva afelett, hogy úgy hiszi, akképpen él, mint az akkori lovagok, feudális nagyurak éltek. Tanulmányoz, de nem úgy, mint ahogy »mi« szoktuk, de olyan genre-ban, mint Faust és Kopernikus tették. [...] Naív, gyermekkedélyű ember” – írta róla Justh Zsigmond 1889-ben. Justh 1977: 452.

¹²⁰ Erba–Odescalchi 1991: I. 228.

¹²¹ Mindkét javaslata leszavazásra került.

Főrendiházi Napló 1884–1887. 1. kötet 199. 1884. március 26.; Főrendiházi Napló 1892–1896. 4. kötet 141. 1894. október 10.

¹²² Országgyűlési almanach 1887–1892: 75.

terpellációt intézett a miniszterelnök-belügyminiszterhez.¹²³ Kálnoky 1885-ben részt vett a főrendiház reformjáról szóló vitában, majd br. Nyáry Jenő választott taggal együtt a főrendiházi reform végrehajtásával kapcsolatos intézkedések kidolgozására kiküldött 21 fős főrendiházi bizottságnak is tagja volt. A főrendiház reformját követően 1886-ban először az országgyűlések időtartamának háromról öt évre emelését célzó törvényjavaslat mellett szólalt fel,¹²⁴ majd a törvényhatósági törvény részletes tárgyalása során nyújtott be egy kis horderejű módosítványt (a főispánok ellenőrző körútjai tárgyában), amit azonban a főrendiház többsége elutasított.¹²⁵ Kritikai észrevételeket is megfogalmazott, de a törvényjavaslatokat minden alkalommal elfogadta. Így volt ez utolsó főrendi felszólalásánál is, amelyet a népfelkelési törvényjavaslat vitájában tett. Kifogásolta a törvényjavaslat címét, figyelmeztetett a néptömegek felfegyverzésében rejlő veszélyre, rámutatott a kötelezettség alóli kibúvás lehetőségére, és hiányolta az alkalmatlanok pótlóját, ugyanakkor „nélkülözhetetlennek” tartotta a törvény megszületését.¹²⁶

A választott tagok közül egyedül br. Rudnyánszky József volt 1885 előtt és után egyaránt tartósan aktív, az üléseken hozzászóló főrend. Az 1870-es évek második felétől szinte minden ciklusban felszólalt. Kivételt csak a főrendiház reformja körüli évek és az 1905–1906-os évek képezett, de jegyzőként ekkor is részt vett az üléseken. Főrendiházi felszólalásai a témák széles skáláját felölelik, de úgy tűnik, hogy legélénkebben pénzügyi- és adókérdések tárgyalásában vett részt.

Az ötven választott tag közül nyolc olyan főnemes volt, aki korábban a plénumon nem volt aktív, de választott tag korában immár felszólalt az üléseken: br. Bánffy Dezső volt miniszterelnök, gr. Bethlen András későbbi földművelésügyi miniszter, br. Fiáth Miklós későbbi Veszprém megyei főispán, br. Kemény Kálmán (1900-tól 1911-ig) főrendiházi alelnök, gr. Kuun Géza, ifj. gr. Széchenyi Imre (1885-től főrendiházi jegyző), br. Szentkereszty Ferenc, gr. Zichy Antal (1885-től jegyző). Közülük azonban csak ifj. Széchenyi Imre fejtett ki lényegesebb aktivitást felszólalóként, a többieknek csak egy-két hozzászólását örökítette meg a főrendiházi napló. Ifj. gr. Széchenyi Imre a főrendiházban a legaktívabb az 1892 és 1900 közötti időszakban volt, több alkalommal felszólalt az egyházpolitikai és a költségvetési viták során.

¹²³ Főrendiházi napló 1875–1878. 2. kötet 222–223. 1877. június 30.

¹²⁴ Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 55–56. 1886. január 16.

¹²⁵ Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 183., 187. 1886. május 19.

¹²⁶ Főrendiházi Napló 1884–1887. 2. kötet 214–215. 1886. május 22.

Összefoglalás

A főrendiház szervezetét módosító 1885. évi törvény a kormány és a főrendiházi többség közötti kompromisszum eredményeként a régi tagság számára lehetőséget adott arra, hogy a reform következtében kiesésre ítélt főrendek közül egyszeri alkalommal ötven tagot válasszon. A kormány ezt az eredeti szándékával ellentétes választást képes volt saját érdekeinek megfelelően alakítani, a választott tagok túlnyomó részben a kormány politikáját támogató, gyakran ahhoz pályájuk során képviselőként vagy főispánként is kötődő személyek voltak. A választás ennél fogva legalábbis részben ellensúlyozta a kormány számára a kinevezhető tagok létszámának a törvényjavaslat főrendiházi elfogadtatása érdekében végrehajtott csökkentését. A választott tagok kiválasztásában azonban nemcsak politikai szempontok érvényesültek, a választás lehetőséget kínált arra is, hogy a főrendiház munkaképessége szempontjából fontos, vagy családjuk, vagy saját tevékenységük miatt elismerésre méltó főrendek megőrizték tagságukat. A választott tagok a főrendiházi alelnökök, a jegyzők, és háznagyok körében, a tagságon belüli létszámukhoz képest felülreprezentáltak voltak, sőt még egy főrendiházi elnök is kikerült körükből. A választott tagoknak a név szerinti szavazásokon való részvételét vizsgálva kiderült, hogy az egyházpolitikai reformjavaslatok országgyűlési tárgyalásakor mutattak arányaiban a legnagyobb részvételt. A választott tagok rekrutációjára vonatkozó vizsgálatunk eredménye ismeretében nem meglepő, hogy a szavazásokon részt vevő választott tagok között általában többségben voltak a kormányjavaslatok támogatói. A választott tagok több mint fele sem 1885 előtt, sem azután nem szólalt fel a nyilvános üléseken. A tagok ezen csoportjának aktivitása azonban még így is meghaladta az örökös tagsági jogukat gyakorló főnemeseiket.

Az 1885 májusában élethossziglani tagságra megválasztott ötven személy közül öt (gr. Batthyány Elemér és Lajos, gr. Béldi Ákos, gr. Festetics Vilmos, br. Rudnyánszky József) volt életben 1927-ben az új felsőház megalakulásakor. Az új felsőháznak Batthyány Lajos és Festetics az örökös jogú főnemesi családok képviselői által, Batthyány Elemér Horthy Miklós kormányzó kinevezésével lett tagja. Batthyány Lajos tizenöt főnemes társával együtt a felsőház ülésezésének kezdetén írásos nyilatkozatban kijelentette, hogy hazafias kötelességérzetből részt vesz az intézmény munkájában, de ezzel nem prejudikálnak „a jogfolytonosság alapján fennálló alkotmányos tényezők, különösen pedig a törvényes király jogainak és az egész magyar nemzet élévülhetetlen igényei” felett.¹²⁷ A két Batthyányt több felsőházi bizottságba is beválasztották, a nyilvános üléseken azonban sem ők, sem Festetics nem szólalt fel 1926 után.

¹²⁷ Felsőházi Napló 1927–1931. 1. kötet 9. 1927. január 31.

A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában. Szakirodalmi áttekintés és az 1911. évi gazdacímtár adatai¹

A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk megfogalmazása szerint a születés jogán azok a nagykorú magyar főnemes férfiak lehetnek a törvényhozás második kamarájának tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskoru gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataster alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 frtot tesz osztrák értékben”.² Míg tehát a reform előtt a bárói, grófi és hercegi cím önmagában is megnyitotta a főrendiház kapuját, addig 1885 után már egy tekintélyesebb földbirtokhoz, pontosabban szólva az azután fizetett földadóhoz kötötték az örökös jogon élvezett főrendiházi tagságot. Indokolt tehát számba venni, hogy tulajdonképpen mit is tudunk a korszak magyar főnemességének földbirtokviszonyairól. Az alábbiakban először a rendelkezésre álló statisztikai adatforrásokat és a szakirodalmat tekintem át, majd ezt követően az 1911. évi gazdacímtárból kibontakozó képet mutatom be. A választásom azért esett erre a gazdacímtárra, mert a korszakban megjelent hasonló munkák közül kizárólag ez közli a főrendiházi cenzushoz szükséges földadó alapját képező kataszteri tiszta jövedelmi értékeket is. Ugyanakkor ez utóbbival egy másik tanulmányomban már részletesen is foglalkoztam,³ ezért jelen esetben a földbirtokviszonyok makrostruktúrájának bemutatására fogok szorítkozni.

¹ A tanulmány elkészítését az NKFIH 112429 „*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*” című pályázata támogatta. Ugyancsak köszönöm az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” címet viselő pályázat támogatását.

² 1885: VII. tc. 2. § b)

³ Ballabás 2020.

A statisztikai adatforrások áttekintése

Az ősiség eltörlése és a jobbágyszabadítás alaposan megváltoztatta a hazai földbirtokviszonyokat. Ennek társadalmi hatását azonban a hivatalos osztrák, majd magyar statisztika hosszú ideig nem tudta számszerűsíteni. Galgóczi Károly 1855-ben a Magyarország-, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statiszticája címet viselő munkájában így jellemezte a saját lehetőségeit: „Hogy azonban voltaképpen miképp oszlik meg a birtok, a nagyobb birtokosok iránt ... adtam némi tájékozást. De valamint ezeknek pontosabb osztályozására, úgy a kisebb birtokosokra nézve még kevésbé ismerek országot, hol azok birtoknagyság szerint osztályzatokba sorolva, a földbirtoknak ekképen különböző kezek közti megoszlása szabatosabb számokkal meghatározva lett volna ... Így az ebbéli adatok nálunk is tökéletesen hiányzanak; úgy hogy még csak tájékoztatólag is meghatározni azt, hogy a kitett számú birtokosok közül mennyien vannak 10–20–30–40 sat. holdas birtokosok, erőmet teljesen meghaladja és pedig különösen a régibb nemesi és szabados osztályt illetőleg”.⁴ Elsőként Keleti Károly állt elő 1871-ben olyan adatokkal, amelyek nagyság és egyéb szempontok szerint differenciáltan jelenítették meg a magyarországi földbirtokokat.⁵ Egyéb-iránt az 1870-től kezdve évtizedenként végrehajtott népszámlálások eleinte csak a birtokosok és haszonbérlok számáról gyűjtöttek és közöltek adatokat, attól tartván, hogy ha „a birtokviszonyokra vonatkozó adatok is tudakoltatnak, a köznép gyanúja és előítélete, hogy az egész művelet adókiivetés céljából történik, bő táplálékot fog nyerni s talán az egész munkálat sikere veszélyeztetik általa”.⁶ Az 1900. és 1910. évi népszámlálásban viszont már részletes adatokat kértek a megszámlált egyén tulajdonában, haszonélvezetében lévő, általa bérlet, illetve bérbe adott földingatlan kiterjedéséről.⁷ Az 1890-es évektől kezdve egyéb forrásokból is számottevően gyarapodott

⁴ Galgóczi 1855: 102.

⁵ Keleti 1871: 136–148.

⁶ Népszámlálás 1893: 1. rész 15*. Az 1857. évi népszámlálás adatgyűjtésének szempontjait taglaló emlékiratban nagyon hasonló érvelést találhatunk: „A lakosság ... birtokairól is gyűjthettünk volna adatokat. (...) Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen adatok utáni érdeklődés eleve hamis, mégpedig fiskális szándékokat gyaníttatnak a lakossággal és nagyon kell tartanunk attól, hogy éppen ez a gyanakvás az egész munkában ... buktatókat szül.” (Népszámlálás 1993: 138.) Ugyanakkor még 1900-ban is megjegyzésre került, hogy „Felületes és — ugyancsak az adóemeléstől való félelem miatt ... — hiányos maradt sok helyütt a földbirtokra vonatkozó adatok bejegyzése is. Ahhoz az eredeti célhoz azonban, hogy a földbirtokososztály társadalmi tagozódása ez adatok révén kiderüljön, az anyag így is megfelelő volt”. (Népszámlálás 1902–1909: 10. kötet 23*)

⁷ Népszámlálás 1902–1909: 10. kötet 8–9., Népszámlálás 1912–1920: 6. kötet 5. A 10 holdon aluli kategóriát a 24 éven felüli férfínépességre vonatkozóan részletesebben kibontva közli az

a hazai agrárstatisztika. Az 1889-ben önállóvá vált Földművelésügyi Minisztérium összeállításában és kiadásában jelent meg 1893–1895. között az a három füzetből álló – fentebb már általam is hivatkozott – munka, amely a magyarországi korlátolt forgalmú birtokok részletes statisztikai számbavételére vállalkozott (a hitbizományok kivételével az 1885 körüli állapotnak megfelelően).⁸ Emellett szintén a minisztérium kezdeményezte azt a nagyszabású, utóbb a törvényhozás által is felkarolt és 1895-ben foganatosított országos mezőgazdasági összeírást, amely „a községek általános gazdasági viszonyainak, az egyes gazdaságok területének, mívelési ágának, azok mívelési módjának és egész felszerelésének följegyzésére, valamint a hasznos házi állatok számbavételére” volt hivatott.⁹ Végül 1900-ban a korlátolt forgalmú birtokokról,¹⁰ 1904-ben a 20 éven felül, őstermeléssel foglalkozó férfinépesség birtokviszonyairól,¹¹ 1913-ban pedig a 100 kataszteri holdnál nagyobb földingatlanokról készültek újabb összesítések.¹² Megemlíteném még, hogy az 1895. évi felvétel alkalmával nemcsak az aggregált adatok kerültek közzétételre, hanem a Központi Statisztikai Hivatal összeállításában egy „Gazdacímár” is napvilágot látott, amely „a Magyarbirodalom valamennyi gazdaságát, összes jellemzőbb adataival együtt, egyénileg jegyezte föl”.¹³ Többé-kevésbé hasonló elvek alapján szerkesztett, de a gazdaságok helyett a tulajdonosokat kimutató és azokat név szerint felsoroló, nem hivatalos gazdacímárak korszakunkban 1893-ban, 1903-ban és 1911-ben jelentek meg.¹⁴

A történész nagyjából a fenti munkákra támaszkodhat, amennyiben átfogó jelleggel és országos érvénnyel kívánja bemutatni a magyar főnemesség dualizmus kori földbirtokviszonyait. Ezeket esetileg számos család- és uradalomtörténeti munka, valamint levéltári forrás egészítheti ki. Az alábbiakban azt kívánom röviden bemutatni, hogy a szakirodalomból milyen kép bontakozik ki a korszak magyar főnemességé-

1913. és az 1917. évi választójogi törvényjavaslat indoklásának melléklete. (Képviselőházi irományok 1910–1918, 23. kötet 252–253. 727. szám és 58. kötet 376. 1413. szám)

⁸ A korlátolt forgalmú 1893.; A hitbizományi 1894.; A kincstári 1895.

⁹ 1895: VIII. tc. 2. § Az összeírás eredményét lásd: A magyar korona 1897–1900.

¹⁰ A magyar korona 1897–1900: 4. kötet 36–53. Bár ez a statisztika az 1895. évi összeírás eredményeit összegző kötetben jelent meg, a bevezető szövegből egyértelműen kiderül, hogy a kérdéses adatfelvételt 1900 tavaszán megismételték.

¹¹ Képviselőházi irományok 1906–1911. 28. kötet 298–313. 926. szám. A 10 kataszteri holdon aluli kategóriát tekintve különösen részletes kimutatás a gróf Andrássy Gyula belügyminiszter által 1908. november 11-én benyújtott választójogi törvénytervezet indoklásának mellékleteként maradt fenn.

¹² MSÉ 1893–1918: 1913. év 76.

¹³ Gazdacímár 1897.

¹⁴ Gazdacímár 1893., Gazdacímár 1903., Gazdacímár 1911.

nek földbirtokviszonyairól. Mindehhez előjáróban annyit tennék még hozzá, hogy a főnemesség („arisztokrácia”) természetesen nem képezett önálló statisztikai kategóriát, így a fentebb felsorolt, összegző jellegű kimutatásokban semmiféle formában nem jelenik meg. Ennek következtében sok múlik azon, hogy az egyes szerzők mit értenek ezen a társadalmi csoporton, valamint hogyan vélekednek a nagybirtokhoz való viszonyáról. Ahogy Püski Levente az 1945 utáni években Magyarországon is zászlót bontó marxista történetírás társadalomképének alapjait lerakó Andics Erzsébet kapcsán megjegyezte: „abból kiindulva, hogy a társadalomszerkezet a tulajdonviszonyokból vezethető le, következetesen többnyire nagybirtokról beszélt. Ugyanakkor sem a nagybirtokos, sem az arisztokrácia fogalmát nem határozta meg világosan, jöllehet számos utalás alapján úgy tűnik, a kettőt egyfajta szinonim – egymást adott esetben helyettesítő – kifejezésként értelmezte”.¹⁵ S bár a kezdeti ideológiai szigor idővel jelentősen enyhült, a jól megszokott marxista frazeológia azonban (jelen esetben leginkább a „nagybirtokos arisztokrácia” emlegetése) egyeseknél egészen az 1990-es évekig kitartott, kissé talányossá téve ezzel az érintett munkákat.

A szakirodalomból kibontakozó kép

A magyar főnemesség dualizmus kori földbirtokviszonyait is alapvetően befolyásoló jobbágyfelszabadítás tényleges végrehajtása, valamint a volt földesurak kártalanítása, mint ismert, a szabadságharc leverése utáni időszakra maradt. Ezek részletes (újra) szabályozása Magyarországon, Horvát-Szlavónországban, valamint a Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság területén az 1853. március 2-án kibocsájtott császári nyílt parancsokkal történt. (Az Erdélyre vonatkozó pátens 1854. június 21-én kelt.) Ekkor alapvetésként kimondatott, hogy „Az urbéri kapcsolat megszüntetése következtében a’ volt jobbágyok a’ kezükön levő urbéri földbirtokban (urbéri jobbágy- és urbéri zsellértelkek) teljes tulajdoni ’s szabad rendelkezési joggal ruháztatnak föl (...) Ezenkívül az urbéri telekkel a’ volt jobbágyok tulajdonává válnak a’ már törvényesen elkülönözött, vagy jövőben törvényes uton elkülönözendő legelők, nemkülönben azon erdők ’s nádasak is, mellyek az urbéri faizás és nádlás végett a’ volt jobbágyoknak átengedettek, vagy jövőben átengedtetnének”. A vitatott jogállású földek tekintetében a pusztán álló telkek a földesurak tulajdonává váltak, a maradványföldek a volt jobbágyok önmegváltásával szabadulhattak, az irtásföldek hasonlóan, de bizonyos feltételekkel visszaválthatta azokat a földesúr. A szőlődézmánál, továbbá az allodiális földdel rendelkező majorsági zselléreknél pedig csak abban az esetben tet-

¹⁵ Püski 2013: 434–435.

ték lehetővé az önmegváltást, ha a földesúrral kötött bérleti szerződés „örök időkre” szólt. A földesurat illető korcsmálási, malom- és halászati jog érintetlenül maradt.¹⁶ A fentiek gyakorlati foganatosítása, vagyis a volt jobbágy és a földesúr birtokainak végleges és teljes körű elválasztása az úrbéri törvényszékek feladata lett, amelyek 1856 elején kezdték meg a működésüket. Egy 1865-ös kimutatás szerint az ország 9068 érintett településéből 3940-ben (43,4%) ekkorra már befejeződött, 4311-ben (47,5%) folyamatban volt, 817-ben (9,1%) viszont el sem kezdődött az eljárás. A még rendezetlen ügyekben aztán a kiegyezést követően újabb törvények születtek, s csak fél évszázad elteltével, az 1890-es évek közepére sikerült véglegesíteni a jobbágyfelszabadítás jogi kereteit.¹⁷

A téma igen gazdag, de többnyire a rendszerváltás előtt keletkezett, illetve az akkor iskolázott szerzők tollából származó szakirodalma egyoldalúan a jobbágyok szemszögéből közelíti meg a kérdést, sérelemként, jelentős visszalépésként értékelve például az úrbéri pátens nem egy intézkedését. A mi főnemeseink azonban a földesurak között foglaltak helyet, így magától értetődően egészen más szempontok határozták meg a jobbágyfelszabadítás ügyéhez való viszonyukat. 1848. március 18-ának éjjelén a pozsonyi diéta felsőtáblája csak vonakodva – a terjengő rémhírek szerint a Pest mellett táborozó, mindenre elszánt jobbágyoktól való félelmében – járult hozzá az alsótábla nagy horderejű javaslatához, s a visszaemlékezők tanúsága szerint a következő napokban számos főnemes is hangot adott az elkeseredésének, félelmének, tehetetlen dühének. Varga János összegző jellegű megállapítása szerint „A többség a nemzet becsületét mindenestre csak sovány fedezetnek tekintette, és nem nagyon hitt a kármentesítés közeli realizálhatóságában”.¹⁸ Ebben végül igazuk is lett. Az úrbéri kárpótlás és földtehermentesítés tényleges foganatosítása tárgyában 1853. március 2-án került kibocsátásra az a császári nyílt parancs, amely állami kártérítést helyezett kilátásba a volt földesurak számára. A pátens nyolc osztályba sorolta a vármegyéket, melyeken belül három-három (egy esetben csak kettő) alosztályt alakítottak ki. Ennek figyelembevételével egy egész jobbágytelek után 300 és 700 forint közötti kárpótlási összeg, házas zsellérenként pedig egységesen 50 forint járt. Pillanatnyilag azonban csak előleget ígértek a jogosultaknak, a kárpótlás végrehajtásának meghatározását későbbre halasztva.¹⁹ Az 1854. január 16-án kelt császári

¹⁶ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap: 1853. 213–218.

¹⁷ Orosz 1998: 120–136.

¹⁸ Varga 1971: 160–175.

¹⁹ Az egyes vármegyék a következő kategóriákba soroltattak: I. Fejér, Sopron, Moson, Pozsony, Tolna, Vas (700–650–600 forint); II. Békés, Csanád, Esztergom, Győr, Nyitra, Pest (650–600–550 forint); III. Baranya, Borsod, Csongrád, Komárom, Somogy, Veszprém (600–550–

pátens egy földtehermentesítési pénzalap létrehozásáról rendelkezett, amelynek fe-
dezetét egy – a közteherviselés elvei szerint immáron mindenki, azaz a felszabadított
jobbágyság, a volt földesurak, valamint a mindebben alkalmasint nem érintett föld-
birtokosok által egyaránt fizetendő – adópótlék („földtehermentesítési járulék”) volt
hivatott biztosítani. Az alap terhére öt százalékkal kamatozó földtehermentesítési
kötvényeket bocsájtottak ki a volt földesurak számára.²⁰ Végül 1857. június 7-én egy
újabb nyílt parancs állapította meg a kötvények törlesztésének módját. Eszerint a
magánföldesurak kezében lévő kötelezvényeket névértéken, évenkénti kétszeri sor-
solással, negyven év alatt, 1897. október 31-ig kellett visszaváltani.²¹ Erdélyben, a
magyarországitól némileg eltérő szabályok alapján, a kármentesítés folyósítását csak
1866-ban kezdték meg, és 1916. június 30-át jelölték meg a kötvények visszaváltási
határidejének.²² Az eredetileg kitűzött céldátumokat azonban nem sikerült betartani.
Végül a földesurak kárpótlásának kérdését 1923-ban zárta le egy törvény.²³

A volt földesurak tehát gyakorlatilag már 1848-ban elveszítették az úrbéres jel-
legű földjeiket és a jobbágyság által teljesített szolgáltatásokat, járadékokat. Ettől
kezdvé birtokaik működtetését minden szempontból a piaci viszonyokhoz alkalmaz-
kodva kellett biztosítaniuk. A jobbágyság felszabadítás során elszenvedett veszteségek
után ugyan kárpótlásban részesültek, de ténylegesen csupán némi előleghez, majd
félévenkénti rendszerességgel a kamatokhoz juthattak hozzá. A kármentesítési tőke
kifizetése, mint láttuk, hosszú távú, több évtizedig tartó folyamatnak ígérkezett. So-
kan nem tudván ennyit várni, megpróbálkoztak a kötvényeik pénzzé tételével. Ezt
viszont a túlkínálat, az általános tőkehiány, a visszaváltás bizonytalan időpontja és

500 forint); IV. Abaúj, Arad, Bars, Bihar, Heves, Nógrád, Zala, Torna (550–500–450 forint);
V. Gömör, Hont, Szabolcs, Szatmár, Zemplén, Zólyom (500–450–400 forint); VI. Sáros, Sze-
pes, Ung, Trencsén (450–400–350 forint); VII. Bereg, Ugocsa, Liptó (400–350–300 forint);
VIII. Árva, Máramaros, Turóc (350–300 forint). (Magyarországot illető országos törvény- és
kormánylap: 1853. 226–228.) Az igen alacsony, telkenként mindössze 15–30 forintban meg-
állapított előleget a kamatok terhére lehetett igényelni, vagyis nem a kármentesítési tőke egy
részének megelőlegezéséről volt szó. Az bürokratikus eljárás során a kérelmező 1848/1849-es
tevékenysége is vizsgálat alá került (Fónagy 1993: 12.).

²⁰ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap: 1854. 51–54.

²¹ Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap: 1857. 329.

²² Kovács 1971: 81.

²³ 1923: XXXII. tc. 4. § „Az államnak földtehermentesítés, örökváltság, szőlődézsma váltság,
maradvány- és irtványföldváltság és majorsági zsellérföldváltság címén keletkezett tartozásai
és követelései, ha eddig jogerősen megállapítva nincsenek, a jelen törvény életbeléptével meg-
szűnnek és az e címen befolyt és még fel nem használt összegek az államkincstárt illetik. A
jogerősen megállapított követelések egyenértéke gyanánt fennálló kötvénytartozásokon felül
az említett címen jelentkező követelések és tartozások állami nyilvántartása megszűnik.”

a kötvényekért szavatoló birodalom kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt csak jóval névértéken alul lehetett megtenni. Kovács Edit számításai szerint 1856 és 1867 között a magyarországi kötvények 18–34%-os, az erdélyiek 18–39%-os veszteséggel voltak értékesíthetők a bécsi, illetve az 1864 januárjában megnyílt pesti tőzsdén, amire rátevődött még a közvetítői jutalék is.²⁴ Az úrbériséggel rendelkező földesurak adóssággal terhelt birtokaira nézve az 1848-as áprilisi törvények moratóriumot rendeltek el, megakadályozva ezzel a kérdéses hitelek felmondását.²⁵ Ezt végül (kétszeri hosszabbítás után) 1856-ban oldották fel, ami behajthatóvá tette a régebbi és az újabb időkben felhalmozott tartozásokat. Igaz, a hitelezők viszont kötelesek voltak névértéken elfogadni a földtehermentesítési kötvényeket – amelyek nem feltétlenül fedezték a földbirtokos összes adósságát. A nehézségeket mindemellett tetézte a nemesi adómentesség megszüntetése, amit természetesen a császári kormányzat is fenntartott. Ebben a situációban csak azok tudtak több-kevesebb veszteség árán fennmaradni, akik likvid tartalékokkal rendelkeztek, vagy kedvező kamatozású hitelekhez juthattak, s nem mellesleg képesek voltak a gyökeresen megváltozott világ követelményeire idomulni.²⁶

Nagyjából ezek azok a keretek, amelyek meghatározták a nemesi földbirtokosok mozgásterét és további lehetőségeit a jobbágyfelszabadítást követő időszakban. Hogyan alkalmazkodott mindehhez a magyar főnemesség? Erről valójában nagyon keveset tudunk. Kaposi Zoltán A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában címet viselő, a közelmúltban megjelent tanulmányában úgy összegezte a korszakban lezajlott változásokat, hogy „a 19. század második felében a magyarországi arisztokrácia anyagi helyzete bár sokat változott, ám mégis az ország leggazdagabb rétege maradt. A korábban megszerzett földvagyon jövedelmeztetése már nem tudott minden problémát megoldani, szükség volt a birtokgazdálkodás modernizálására, újabb jövedelemforrások felkutatására. Megérintette az arisztokráciát az iparosodás is, hiszen egyrészt alulról egyre többen jutottak be a főnemesség zárt világába, másrészt pedig a jövedelmek megszerzése miatt is alkalmazkodni kellett az ipar és a kereskedelem gyors fejlődéséhez”.²⁷ Noha a tanulmány a gazdasági folyamatokba, a konjunkturális viszonyokba ágyazva, számos egyéni példával szí-

²⁴ Kovács 1971: 84.

²⁵ 1848.IX. tc. 5. § „Oly földbirtokos ellen, kinek birtokához e törvény kihirdetése előtt úrbériség volt kapcsolva, a kereskedési viszonyokból eredő váltók kivételével, egyéb adóssági követelések, a törvény további rendeleteig fel nem mondhatók, és csupán a törvényes kamatok nem fizetése iránti követelések hajthatnak be ellene bírói eljárás útján.”

²⁶ Fónagy 1993: 12. A középbirtokos nemesség reformkori eladósodását, majd a neoabszolutizmus kori kiútkeresési stratégiáit Tolna megye példáján keresztül bemutatja: Gaál 2009.

²⁷ Kaposi 2014: 177.

nezve tárgyalja a kérdést, végül is csak annyi derül ki belőle, hogy egyesek képesek voltak lépést tartani a változó viszonyokkal, míg mások alulmaradtak ebben a küzdelemben. A főnemesség vagyoni differenciálódásának mértékére, a sikeresen alkalmazkodó és a deklasszáldott elemek hozzávetőleges megoszlására nem kapunk választ.²⁸ Mindez lényegében igaz a témában íródott régebbi összefoglalásokra is.²⁹ Hiányoznak ugyanis az olyan alapkutatások, amelyek ennek bemutatását lehetővé tennék. Ilyen igénnyel ez idáig egyedül Vörös Károly jelentkezett. Ő az 1885-ös főrendiházi reform során előírt cenzusnak megfelelni képes személyek arányából próbált következtetéseket levonni a főnemesség földbirtokkal mérhető vagyoni helyzetére.³⁰ Egyébként az uradalomtörténet-írás kétségkívül gazdag eredményei³¹ önmagukban nem pótolhatják a főnemesi birtokosok jobbágyfelszabadítás utáni helyzetének átfogó feltárására irányuló, pillanatnyilag hiányzó kutatásokat.

A magyar főnemesség földbirtokviszonyait tekintve az eddigieknél konkrétabb kép kialakításának lehetőségét hordozzák magukban az 1890-es évektől kezdve rendszertelen időközönként megjelenő gazdacímtárak. Ezek nem ismeretlenek a gazdaság- és társadalomtörténet-írás számára sem, elsősorban Kolossa Tibor, Puskás Julianna és Scott M. Eddie munkássága révén. A gazdacímtárak történészek általi hasznosítása már az 1950-es évek végén megkezdődött,³² komolyabb kiaknázásukra azonban csak később, a számítógépes feldolgozások segítségével nyílt remény. Az 1970-es évek második felében megkezdett újabb kutatások a módszertani és forráskritikai szempontok igen akkurátus kifejtésén kívül³³ végül vajmi kevésbé használták ki a gazdacímtárakból összegyűjtött adatokat, amiben bizonyára szerepet játszott a korabeli technikai viszonyok kezdetlegessége is.³⁴ Korszakunkra vonatkozóan elsősorban különböző szempontok (például tulajdonostípus, művelési ág, kataszteri tiszta jövedelem, bérleti viszony) kombinálásával összeállított földbirtokmegoszlási táblázatok készültek, nagy vonalakban feltárva ezek által a birtokviszonyokban végbement változásokat is. Eszerint az 1885

²⁸ Kaposi 2014: 167–178.

²⁹ Például: Hanák 1978: 435–441., Szabad 1979: 581–584., Gunst 1996. 169–174.

³⁰ Vörös 1987. 397–405. Az erre való reflexióimat lásd „A főrendiház 1885. évi reformja és a magyar főnemesség létszáma” című tanulmányomban, ebben a kötetben.

³¹ Korszakunkra vonatkozóan lásd például: Szabad 1957., Für 1969., Hőgye 2001., Kaposi 2001., Kaposi 2003., Hegedűs 2012., Kaposi 2012a., Kaposi 2012b., Kaposi 2013b., Kaposi 2014., Kaposi 2015.

³² Puskás 1959.; Puskás 1960.

³³ Puskás–Eddie–Lánc 1977: 315–322., Kolossa–Puskás 1978: 444–461., Eddie–Hutterer–Székely 1990: 301–327.

³⁴ Az 1911-es gazdacímtár adatait például, nagy nehézségek árán, még lyukkártyára rögzítették (Puskás–Eddie–Lánc 1977: 321.).

és 1916 közötti időszakot átfogó, több időmetszeten nyugvó vizsgálatok „a birtokmozgások következő fő tendenciáit jelzik: végigvonul a 100 holdon aluli egyéni birtokok területének fokozatos növekedése és ezzel párhuzamosan a fizikai személyek 100 holdon felüli birtokterületének fokozatos csökkenése. E folyamatokban két periódus különböztethető meg: 1900-ig a 100 holdon aluli birtokosok területi gyarapodása nagyobb részben a községi és közbirtokossági földek felosztásából származott és kisebb részben a 100 holdon felüli birtokok lassú morzsolódásából. 1900 után a 100 kat. holdon felüli fizikai birtokok területének fogyása felgyorsult. (...) Ezúttal azonban a 100 holdon aluli birtokosok területe nagyobb részben a 100 holdon felüli birtokokból gyarapodott”.³⁵ Itt vissza kell kanyarodnunk arra a korábban már említett problémára, hogy a nagybirtok vajon mennyiben azonosítható a főnemességgel. Kolossa és Puskás a fenti eredmények mellett a „nagybirtokos osztály társadalmi összetételének, vagyoni viszonyainak részletes és pontos analíziséhez” éppen csak hozzákezdett az 1911. évi gazdacímár alapján. Számításaik szerint ekkor nagyjából 750 „arisztokrata”³⁶ tulajdonában volt a 100 kataszteri holdon felüli birtokterület 24,3%-a, ami a természetes személyek által tulajdonolt terület megközelítőleg felét jelentette.³⁷ Igen jelentősen felülreprezentáltak voltak tehát a nagy- és középbirtokosok csoportjában, utóbbiak viszont korántsem csak a főnemesség soraiból kerültek ki. Mindazonáltal, ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a nagyobb birtokokat általában érintő problémák, folyamatok alól a főnemesség *birtokos része* sem tudta kivonni magát,³⁸ ezzel sajnos még mindig nem tudunk meg semmit azokról a főnemesekről, akik egyelőre ismeretlen számban és arányban, már vagy még, de nem rendelkeztek 100 kataszteri holdat elérő méretű földbirtokkal.

³⁵ Kolossa–Puskás 1978: 459., 461–478.

³⁶ A tanulmány a főnemesi címek birtokosain kívül ebbe a kategóriába sorolta az uralkodóház tagjait is. (Kolossa–Puskás 1978: 448.)

³⁷ Kolossa–Puskás 1978: 460.

³⁸ Scott M. Eddie az 1893. és 1935. évi gazdacímár adatait hasonlította össze, igaz, kizárólag a trianoni Magyarország területét figyelembe véve. A főnemességre vonatkozó megállapítása szerint „Nagybirtokosi pozícióik, amelyek főleg a Dunántúlra összpontosultak, romlottak a vizsgált időszakban. Nincs bizonyítéka annak, hogy e csoport jobban viselte volna a korszak gazdasági viharait, mint a nem–arisztokrata birtokosok csoportjai, akiknek pozíciója körülbelül ugyanolyan arányban romlott” (Eddie–Hutterer–Székely 1990: 346.). A régebbi szakirodalom éppen ennek az ellenkezőjét, a nagybirtokosok 1848 után is kedvezőnek vélt helyzetének változatlanóságát hangoztatta. Lásd „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányom historiográfiai bevezetőjét ebben a kötetben.

A főnemesi földbirtokviszonyok makrostruktúrája 1911-ben

Kutatásomhoz, ahogy korábban már említettem, a korszakunkból rendelkezésre álló gazdacímterek közül az 1911. évi kiadást választottam. Ezt egyrészt a Kolossa Tibor és Puskás Julianna tanulmányához való kapcsolódás lehetősége indokolja. Leginkább azonban abból a megfontolásból tettem, mivel a hasonló jellegű források közül egyedül ez tartalmazza a kataszteri tiszta jövedelemre vonatkozó adatokat is. „A Magyarországi gazdacímter. Magyarország, Horvát- és Szlavonorságok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával” címet viselő vaskos kiadványt az Országos Magyar Gazdasági Egyesület jelentette meg. Magukat az adatokat hivatalos szervek, a pénzügyigazgatóságok szolgáltatták, vagyis a gazdacímter az adókataszteren alapszik. A szerkesztő, Rubinek Gyula megjegyzése szerint a munkában szereplő személyek „hiteles kataszteri birtokíkvonatainak” tekinthetők a megjelentetett adatok. (Másképpen megfogalmazva: a gazdacímter az adott földbirtok után adózni köteles, ilyenként nyilvántartott személyeket tünteti fel. Ezek elvileg megegyeztek a birtok telekkönyvi tulajdonosával, de bizonyára akadhattak eltérések. Ennek lehetőségére, persze szigorúan csak a régebbi, meghaladni szándékozott gazdacímterekre vonatkoztatva, utalt is a munka előszava.) A gazdacímter összeállításánál – terjedelmi okokból – azokat a birtokosokat vették figyelembe, akik egy községben legalább 100 kataszteri hold kiterjedésű földingatlanal rendelkeztek. A kötet betűrendben tartalmazza Magyarországot, majd Horvát-Szlavonország vármegyéit, ezeken belül pedig ugyancsak betűrendben a községeket. A címter rovatai: község neve, a tulajdonos és bérlő neve, lakhely, utolsó posta, a birtok területe művelési ágak (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, használatlan) szerinti részletezésben és összesítve, kataszteri tiszta jövedelem, jegyzetek. A területi adatok kataszteri holdban, egész értékre kerekítve, a kataszteri tiszta jövedelem szintén egész számban, koronában került megadásra. Mindezt egy bevezetés, megyei monográfiák és névmutató egészíti ki.³⁹ Kolossa és Puskás alapos forráskritikai vizsgálata szerint a természetes személyek kategóriájában legfeljebb 4,3%-ra becsülhető a gazdacímterből kimaradt földbirtokok összterületének aránya. Ténylegesen azonban nem lehet megmondani, hogy mennyi birtokot kellene tartalmaznia a munkának. Ebben az esetben ugyanis hiányzik a hivatalos statisztikai felvételeknél egyébként szokásos eszmei időpont. Valószínű, hogy ilyen precizításra nem törekedtek a gazdacímter összeállítói. Az ekkoriban zajló nagyarányú parcelálások például, több hónapig elhúzódó adatgyűjtést feltételezve, önmagukban is

³⁹ Gazdacímter 1911. A gazdacímter adattartalmát a folyamatban lévő kataszteri kiigazítással összefüggésben lásd: Ballabás 2020.

érzékelhető különbséget okozhattak a számba vett birtokállományban.⁴⁰ Mindemellett az 1911. évi gazdacímár messzemenően alkalmasnak látszik arra, hogy alapjául szolgáljon a főrendiházi tagsággal kapcsolatban elvégezni tervezett vizsgálatoknak.

Adatbázisomban rögzítettem a gazdacímárban szereplő, magyar főnemesi címmel és indigenátussal rendelkező birtokosokat, valamint ezek – előbbiek közé nem sorolható – házastársainak földbirtokait.⁴¹ Mivel az elérni kívánt cél az egyazon tulajdonos kezén lévő, de különböző vármegyék és községek között szétszórta fekvő birtokok (virtuális) összevonása, ezért a látóterembe került neveket be kellett azonosítanom. E munkát némileg megkönnyítette, hogy ehhez ekkor már rendelkezésemre állt az 1885. május 20. és 1918. november 16. között élő magyar főnemések és családtagjaik adatbázisa, vagyis egy zárt körből válogathattam. Szerencsés esetben eleve csak egyetlen személy jöhetett szóba. Nem volt kétséges az illető kiléte, ha a korban közzismert figura volt. Ellenben számos alkalommal több alternatíva is felmerült. Emellett a birtokosok beazonosítását nehezítette a személy-, kereszt- és asszonynevek sokszor következtelen megadása, írásmódja. Ebben a helyzetben egyéb források bevonásával igyekeztem megállapítani a birtokos kilétét.⁴² A gazdacímárban néha előfordul, hogy egy földbirtokos meg nem nevezett örökösei vannak feltüntetve. Ekkor a már elhunyt örökhagyó neve alatt rögzítettem a birtokot. Így jártam el akkor is, ha a forrás nem jelezte, de ténylegesen halottnak bizonyult a kérdéses személy. Több résztulajdonos esetén, jobb híján, arányos megosztást alkalmaztam. Ismeretlen számú birtokostársnál (mindössze tizenöt birtoktestnél) kettővel osztottam. Arra természetesen nem volt lehetőségem, hogy ellenőrizsem a gazdacímár adatait. Így azokat fogadtam el birtokosként, akiket a forrás megnevezett.

A földbirtokosok személye mellett szükségesnek mutatkozott a települések

⁴⁰ Kolossa–Puskás 1978: 450–457.

⁴¹ A magyar főnemesség fogalmáról, létszámáról és a felhasznált forrásokról bővebben lásd „A magyar főnemesség társadalomtörténete a dualizmus korában. Szakirodalmi előzmények és az elmúlt évek új kutatási eredményei” című tanulmányomat ebben a kötetben. A kutatás módszertanáról és az adatbázisról részletesen lásd: Ballabás 2018: 17–27.

⁴² A birtokosok beazonosításában nagy segítségemre voltak a különböző vármegyei monográfiák, mégpedig nemcsak a Borovszky Samu által fémjelzett, többé-kevésbé egykorú sorozat darabjai, hanem az Arcanum Digitális Tudománytár oldalán fellelhető és teljes szövegében kereshető több tucatnyi egyéb kötet is. De az ugyanitt megtalálható családtörténeti munkák és hírlapok ugyancsak hasznos információkat tartalmaztak (<https://adtplus.arcanum.hu>). Emellett sokszor célravezető eljárásnak, a további keresgetéshez orientációs pontnak bizonyult, ha a korábbi (1893., 1895. és 1903. évi) gazdacímárakban az adott birtoknál olyan személyt találtam, akit rokoni (szülői, nagyszülői) kapcsolatba tudtam hozni az 1911-es forrásban szereplő név valamelyik konkrét viselőjével. A gazdacímárban feltüntetett lakóhely viszont, bár ez is rögzítésre került, lényegében hasznavehetetlen támpontnak bizonyult.

beazonosítása, az állomány egységesítése is. A gazdacímtárban esetlegesen előforduló pusztákat, majorokat, telepeket, egyéb külterületi lakóhelyeket minden esetben az 1910. évi népszámlálás köteteiben szereplő községekhez (és ezeken keresztül a vármegyékhez) rögzítettem. Ez lehetővé teszi azt is, hogy a népszámlálásból kinyert bizonyos községsoros adatokat (terület, jelenlévő népesség, nemzetiségi viszonyok) a későbbi kutatások során hozzákapcsoljunk majd a birtoktestekhez.⁴³ Egy-egy személy által birtokolt földterület az illető neve alatt rögzített, alkalmasint különböző községek határában fekvő birtoktestekből áll össze.

A gazdacímtár alapján 837 magyar főnemes személyt, valamint 91 főnemesi házastársat, összesen 928 földbirtokost rögzítettem. Ez a létszám jelentősen eltér attól, amit Kolossa és Puskás az 1911. évi gazdacímtárban talált („mintegy 750 arisztokrata birtokos”). A különbség magyarázata valószínűleg a forrásban feltüntetett nevek beazonosításában, vagy annak módszerében keresendő. Ez a folyamat az 1977-ben és 1978-ban megjelent publikációknál még korántsem zárult le.⁴⁴ Megemlítendő továbbá, hogy az általuk feltárt személyek között ott vannak a részemről egyébként nem kutatott, közjogilag idegennek számító – a főrendiházi tagság szempontjából irreleváns – főnemesek, valamint az uralkodóház tagjai is. Mindebből következően a kétféle személyi kör birtokainak összterülete sem lehet azonos. A nálam lévő 928 főnemesi birtokos ekkor 5 943 494 kataszteri holddal rendelkezett, míg az említett tanulmány 6 521 000 kataszteri holdat tüntet fel az „arisztokraták” birtokaként.⁴⁵ A több mint félmillió holdas különbözetből Frigyes és József főhercegek önmagukban 267 101 kataszteri holdat birtokoltak.⁴⁶ A maradék terület az idegen főnemesek kezén lehetett. Mindazonáltal az én célom nem a korábbi munkák pontosítása, hanem a számomra releváns főnemesek birtokában lévő konkrét földingatlanok számbavétele.

⁴³ Népszámlálás 1912–1920. Az az elv már az 1871-es községi törvényben kimondatott, hogy „Minden területnek valamely községhez kell tartoznia” (1871. XVIII. tc. 20. §). A községek nevének egységes és hivatalos megállapításáról az 1898. évi IV. törvénycikk rendelkezett. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság által koordinált munkálatokat 1912-ig, vagyis az 1910-es népszámlálás első kötetének közreadásáig gyakorlatilag befejezték. Ekkorra már csak négy vármegye (Árva, Liptó, Hunyad, Fogaras) névanyagának rendezése volt függőben (Kígyósi 2000: 50.). A gazdacímtárban szereplő névalakok beazonosításában Gyalay Mihály Magyar igazgatástörténeti helységnév lexikonja volt a segítségemre (Gyalay 2006.).

⁴⁴ Puskás–Eddie–Lánc 1977: 323–325., Kolossa–Puskás 1978: 445–446., 448., 461. A korábbi írás mintha utalna rá, hogy a szerzők szükségesnek érezték a férjek és feleségek birtokainak összevonását, együtt kezelését is.

⁴⁵ Kolossa–Puskás 1978: 462.

⁴⁶ Puskás–Eddie–Lánc 1977: 325.

A birtokok és birtokosok nagyság szerinti kategóriákba való besorolása, ezek határainak megállapítása, az egyes kategóriák értelmezésének, összehasonlításának lehetősége a kortárs agrárstatisztikai munkák – és nyomukban a publicisztika és a szakirodalom – rendszeresen visszatérő problémája. Keleti Károly az 1871-ben megjelent *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából* című munkájában elsőként adott viszonylag részletes képet a jobbágyfelszabadítás utáni Magyarország földbirtokviszonyairól. Elmondása szerint az általa alkalmazott birtokkategóriák meghatározása „önkéntesen történt ugyan s nem felel meg egészen az úrbéri birtoknál eddig szokásos alosztályozásnak, (...) [de] ha egészen meg sem is állják helyöket, mint első kísérlet ... talán elfogadhatóknak fognak bizonyulni”. Keleti osztályozásában a 30 kataszteri holdig terjed a kis- (vagy paraszt-) birtok, 30-tól 200-ig a kis középbirtok, 200-tól 1000-ig a valódi középbirtok. 1000 kataszteri holdnál a nagy vagy uradalmi birtok kezdődik, míg a 10 000 holdon felüli birtokokat latifundiumnak lehet nevezni „régii és viszonyaink által jogosult címe szerint”.⁴⁷ Az 1895-ös mezőgazdasági üzemstatisztika eredményeinek kiértékelése során, az összehasonlítást lehetővé tevő előzmények hiányában (Keleti munkája ehhez nem látszott alkalmasnak), lényegében szabadon lehetett dönteni az összeírt gazdaságok célszerűnek vélt csoportosításáról. Így „Megállapítottatott tizenegy fokozat, s ebből kiki tetszése szerint konstruálhatja az általa helyesnek ítélt osztályozást”. Ezek közül az 5 holdon aluliakat törpegazdaságnak nevezték, az 5 és 100 hold közöttieket kisgazdaságnak, a középgazdaság felső határa 1000 kataszteri hold volt, ezen túl pedig a nagy gazdaságok helyezkedtek el.⁴⁸ A jelenlévő népesség földbirtokviszonyairól elsőként az 1900. évi népszámlálás során készült kimutatás. Ekkor az 50 kataszteri holdon aluli saját birtokkal rendelkezőket a kisbirtokos-napszámos elnevezéssel illetett kategóriába sorolták. 50 és 100 kataszteri hold között a kisbirtokosok, 100 és 200, valamint 200 és 1000 hold között a középbirtokosok, 1000 kataszteri holdon felül a nagybirtokosok helyezkedtek el.⁴⁹ Ezt 1910-ben úgy finomították, hogy ekkor az 1 kataszteri holdon aluli, továbbá az 1–5 és 5–10 holddal rendelkezők kerültek a kisbirtokos-napszámosok közé, a 10–20, 20–50 és 50–100 holdasok pedig a kisbirtokosok csoportját alkották.⁵⁰ Végezetül a 100 kataszteri holdon felüli közép- és nagybirtokok 1913. évi összeírásánál a 100–200, 200–300, 300–500, 500–1000, 1000–2000, 2000–5000, 5000–10 000, 10 000–20 000, valamint a 20 000 holdnál

⁴⁷ Keleti 1871: 142–143.

⁴⁸ A magyar korona 1897–1900: 3. kötet 4*–5*

⁴⁹ Népszámlálás 1902–1909. 10. kötet 144*

⁵⁰ Népszámlálás 1912–1920. 6. kötet 114*

nagyobb birtokokat különböztették meg egymástól.⁵¹ Az idő előrehaladtával tehát az összeírások egyre árnyaltabb módon jelenítették meg a hazai földbirtokviszonyokat. Emellett bizonyos alapvonások állandósultak, így a középbirtok alsó határa 100, míg a nagybirtoké 1000 kataszteri holdban rögzült. Megjegyzendő még, hogy a fentebb említett hivatalos összeírások alapja nem volt egyforma: 1895-ben a mezőgazdasági üzemeket, 1900-ban és 1910-ben az egyéni birtokosokat, 1913-ban pedig a birtokosokat írták össze. Ennek következtében ezek a statisztikák nem állíthatók párhuzamba egymással. Az 1911. évi gazdacímtárban személy szerint felsorolt magyar főnemesek földbirtokviszonyaival való összevetés céljára egyedül a népszámlálások, s ezen belül praktikusán az 1910. évi census jöhet szóba.⁵² De mivel ez a 100 kataszteri holdon felüli kategóriában kevésbé részletes, ezért a saját kimutatásomban, pusztán csak a kategóriákat kölcsön véve, figyelembe veszem az 1913-ban alkalmazott csoportosítást is. Az 1. ábrán ennek eredménye tekinthető meg.

A hivatalos statisztika által az egyes birtokkategóriák között meghúzott határok a valóságban aligha voltak ilyen merevek. Viszonyítási alapként azonban megfelelőnek látszik ez a csoportosítás. Eszerint a 100 kataszteri holdnál többet birtokló 913 főnemesi személy a magyar földbirtokos társadalom azon szerencsés 0,75%-ába tartozott, akiket a relatíve legnagyobb birtokkategóriák tulajdonosai között vettek számba az 1910-es népszámlálás során. Hozzá kell persze tenni, hogy az alacsonyabb birtokkategóriákban esetlegesen előforduló főnemesekről, a megfelelő források hiányában, nincsenek átfogó ismereteink. De a gazdacímtárban szereplők mindenestre ennek a nagyon szűk társadalmi szegmensnek a részét képezték. Ők összesen 5 942 699 kataszteri holddal rendelkeztek.

Ha az 1910-es census során összeírt 1 909 102 egyéni birtokos esetében is kíváncsiak vagyunk az egyes birtokkategóriákhoz tartozó földterület nagyságára, akkor ezt hiába keressük a népszámlálások köteteiben. Ilyen adatokat ott nem közölnek, mert „az egész kérdéscsoportnak nem az lehetett a célja, hogy birtokstatisztikához segítsen, hanem csak az, hogy egyéni bevallások alapján a lakosság társadalmi s vagyoni tagozódásáról nyújtson képet. Ehhez képest nem is kellett a bevallásokat az adókönyvek vagy kataszteri birtokívek alapján ellenőrizni”.⁵³ E tekintetben sajnos nem segíthet a 100 holdon felüli közép- és nagybirtokok 1913. évi számba vétele sem, mivel a népszámlálásoktól eltérő elvek alapján készült az összeírás: míg a census során

⁵¹ MSÉ 1893–1918: 1913. év 76.

⁵² Népszámlálás 1912–1920: 6. kötet 119* A népszámlálási kimutatásban csak azok a birtokosok szerepelnek, akik az összeírás idején jelen voltak az országban, és a főfoglalkozás rovatba a birtokost írták be a számlálólapon.

⁵³ Népszámlálás 1902–1909: 10. kötet 8*, 16*; Népszámlálás 1912–1920: 6. kötet 114*

A magyar főnemesség földbirtokviszonyai a dualizmus korában.

az „ugyanazon tulajdonosnak ... számlálólapján ki kellett tüntetni összes – esetleg más községek határában lévő – birtokának ... területét is”,⁵⁴ addig 1913-ban „az egy és ugyanazon birtokosnak több vármegyében fekvő s egyenkint száz kat. holdnál nagyobb birtokai vármegyénként külön-külön birtoknak vétettek”. S ez alkalommal nem a birtokos személyek, hanem maguk a birtokok kerültek csoportosításra.⁵⁵

	Birtoknagyság-kategória (kat. hold)	Egyéni birtokosok száma és az 1910. évi népszámlálás alapján	A 100 holdon felüli főnemesi birtokosok száma és birtokaik összterülete az 1911. évi gazdacímtárban		
Nagybirtokos	20 000 és több	1608 fő	629 fő	60 fő	2 908 735 kat. hold
	10 000–20 000			72 fő	1 044 442 kat. hold
	5000–10 000			129 fő	926 044 kat. hold
	2000–5000			220 fő	708 711 kat. hold
	1000–2000			147 fő	217 991 kat. hold
Középbirtokos	500–1000	5151 fő	229 fő	124 fő	93 005 kat. hold
	300–500			63 fő	24 930 kat. hold
	200–300			42 fő	10 412 kat. hold
	100–200	7585 fő	56 fő		8432 kat. hold
	<i>Összesen</i>	<i>14 344 fő</i>	<i>913 fő</i> ⁵⁶		<i>5 942 699 kat. hold</i>
Kisbirtokos	50–100	26 768 fő	n.a.		n.a.
	20–50	178 798 fő	n.a.		n.a.
	10–20	394 649 fő	n.a.		n.a.
Kisbirtokos-napszámos	5–10	538 287 fő	n.a.		n.a.
	1–5	688 238 fő	n.a.		n.a.
	1 és kevesebb	68 018 fő	n.a.		n.a.
	<i>Mindösszesen</i>	<i>1 909 102 fő</i>	<i>n.a.</i>		<i>n.a.</i>

1. ábra

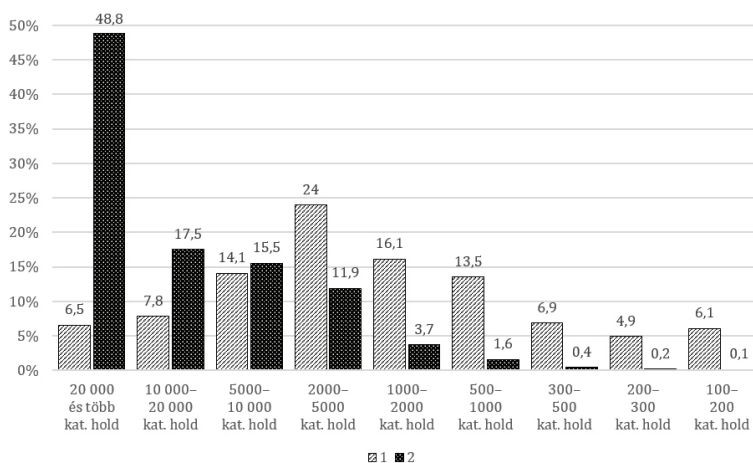
Az összes egyéni és a 100 kat. holdon felüli főnemesi birtokosok száma, valamint az utóbbiak által birtokolt terület nagysága birtokkategóriák szerinti csoportosításban (1910/1911)

⁵⁴ Népszámlálás 1902–1909: 10. kötet 8*; Népszámlálás 1912–1920: 6. kötet 114*

⁵⁵ MSÉ 1893–1918: 1913. év 76.

⁵⁶ Az 5 943 494 kataszteri holddal rendelkező 928 főnemesi birtokoshoz képest mutatkozó (egyéb-ként elhanyagolható) különbség annak köszönhető, hogy 15 személy csak a társtulajdonosainak birtokhányadával együtt érte el a középbirtok alsó határát.

Közvetett módon azonban lehetőség kínálkozik arra, hogy a főnemesi birtokosok helyzetét némileg tágabb kontextusban is láttassuk. A Magyar Statisztikai Évkönyv szerint 1911-ben a mezőgazdasági művelés alá vont terület összesen 32 496 701 kataszteri holdat tett ki a „Magyarbirodalomban”.⁵⁷ Ebből Kolossa Tibor és Puskás Julianna becslése szerint 26 820 000 holdjuk volt a 100 kataszteri holdon felüli birtokosoknak, s ezen belül 13 650 000 hold volt a természetes személyek kezén.⁵⁸ Azt pedig már tudjuk, hogy az egy évvel korábbi népszámlálás 14 344 főt sorolt a közép- és nagybirtokosokhoz. Vagyis az összes egyéni birtokos 0,75%-a az ország termőterületének 42%-át tartotta a kezében. Bár a 913 főnemesi személy mindössze 6,4%-kal képviseltette magát ebben a csoportban, de övék volt a kategóriára eső birtokterület 43,6%-a. Ezzel Magyarország összes mezőgazdaságilag hasznosított területéből 18,3%-ot érezhettek a magukénak. A magyar főnemesek kezén lévő 78 hitbizomány összterülete 2 112 100 kataszteri holdat tett ki az 1913-as minisztériumi kimutatásban, ami így a 100 holdon felüli főnemesi birtokállománynak hozzávetőlegesen a 35%-át jelentette. Ezt a területet haszonélvezőként birtokolták, bizonyos megszorítások mellett.⁵⁹

2. ábra

A 100 kat. holdon felüli főnemesi birtokosok és az általuk birtokolt terület megoszlása az egyes birtokkategóriák között (1911)

(1) A birtokosok aránya (összesen: 100%)

(2) A birtokolt terület aránya (összesen: 100%)

⁵⁷ MSÉ 1893–1918: 1911. év 91.

⁵⁸ Kolossa–Puskás 1978: 457.

⁵⁹ Az 1911. évi gazdacímtárban sajnos teljesen esetlegesen módon tüntették fel egy-egy birtok hitbizományi minősítését, így ebből a forrásból nem szűrhetők le ezek az adatok.

Egy ilyen nagyléptékű áttekintést nézve, össztársadalmi szinten, méltán tűnhet irigylésre méltónak a főnemesi birtokosok helyzete. A 1. és 2. ábra tanúsága szerint azonban jelentős különbségek voltak e csoport egyes tagjainak földbirtokviszonyai között. 20 ezer kataszteri holdnál nagyobb ingatlannal 60 személy rendelkezett, akik összesen 2 908 735 holdat birtokoltak. Vagyis ez a 6,5% tartotta kézben a főnemesi birtokok területének majdnem felét, 48,8%-át, és az ország termőterületének 8,9%-át. Magyarország leggazdagabb földbirtokosa ekkor herceg Esterházy Miklós volt, aki önmagában 394 017 kataszteri holdat birtokolt. Ez a 100 holdon felüli főnemesi birtokosok között 6,6%-os, országos viszonylatban 1,2%-os területi arányt jelentett. Esterházy mellett 100 ezer kataszteri holdnál nagyobb földingatlana volt még Schönborn Frigyes Károlynak (223 781 hold), Szász-Coburg-Koháry Fülöpnek (186 895 hold) és Festetics Taszilónak (118 591 hold) is. A 10 és 20 ezer hold közötti kategóriában 72 személy, arányait tekintve 7,8% birtokolt, együttvéve 1 044 443 kataszteri holdat. Ők a főnemesi birtokok területéből 17,5%-kal, az ország mezőgazdaságilag hasznosított területéből 3,2%-kal részesedtek. Ez a 132 latifundiumtulajdonos vagy -haszonélvező, noha a birtokosoknak csak a 14,3%-áról van szó, a 100 kataszteri holdon felüli főnemesi földbirtokok területéből 66,3%-kal részesedett. Ennek következtében a 10 ezer holdon alul birtokló 785 személynek, a vizsgált csoport 85,7%-ának, meg kellett elégednie a nagy- és középbirtokok területének 33,7%-ával. Ahogy a 2. ábrán látható, az 5 és 10 ezer kataszteri holdas birtokkategóriában lévők még számarányuknak megfelelő, sőt annál némileg több földterülettel rendelkeztek. Az 5 ezer holdon aluli főnemesi birtokosok viszont egyre erőteljesebben alulreprezentáltak voltak ebben a tekintetben. A sor végén álló, 100 kataszteri holdnál egyenként alig valamivel többet birtokló 56 személy a főnemesi birtokosok 6,1%-át tette ki, ellenben a rájuk eső, összességében 8431 holdnyi terület 0,1%-os részesedésnek felelt meg.

A fentiek nyomán kibontakozó, számszerűen is érzékelhetővé tett kép a főnemesi birtokosok erőteljes vagyoni differenciálódásáról vall. Mindez azonban csak egy felületes, áttekintő képet ad a magyar főnemesség pillanatnyi földbirtokviszonyairól. A probléma ennél sokkalta bonyolultabb, amelynek során a korabeli magyar főnemesség egészéhez viszonyítva, a rokoni kapcsolatokba ágyazva, a generációs és életkori szempontok figyelembevételével célszerű szemlélni a főnemesi birtokviszonyok kérdését. Így sokkal árnyaltabb képhez juthatunk annál, mint ami önmagában egy gazdacímtevéből kibontakozhat. Ennek áttekintése csak az első lépcsőfokot jelentette egy komplexebb vizsgálat elvégzése felé.⁶⁰

⁶⁰ Ballabás 2018: 203–280.

Források

Levéltári források:

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1303.j. Pest város tanácsának iratai. Választási iratok, 1848–1873.

IV.1403.a. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei, 1873–1929.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii

I 34. Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok. Kabinettsarchiv. Geheimakten. Nachlass Pápay

K 2. Országgyűlési Levéltár. Képviselőház. Elnöki és általános iratok

K 3. Országgyűlési Levéltár. Főrendiház. Elnöki iratok

K 4. Főrendiház .Általános iratok

K 5. Országgyűlési Levéltár. Főrendiház. Hivatali iratok

K 19. Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára. Királyi könyvek, 1867–1918.

K 26. Miniszterelnökségi Levéltár. Központilag iktatott és irattározott iratok

K 27. Miniszterelnökségi Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek.

K 150. Belügyminisztérium. Általános iratok, 1877–1884.

K 587. Főrendiház által kiküldött bizottságok jegyzőkönyvei.

S 75. Nyomtatott térképek

P 416 /Károlyi Gyula iratai

R 64 9. tétel C. [A főrendek családkönyve]

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK)

Kézirattár. Levelestár

FM8/35797 [Gyászjelentések] <https://ds.oszk.hu/xmlui/handle/123456789/111768>

Nyomtatott források, névtárak, adattárak:

- 'Harrach, Johann Nepomuk Gf. von' szócikk. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 2. Band. Wien, 1958. 190–191.
- 'Liechtenstein, Aloys Prinz von und zu' szócikk. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 5. Band. Wien, 1971. 203–204.
- 'Lobkowitz, Rudolf Prinz von' szócikk. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 5. Band. Wien, 1971. 262.
- 'Lobkowitz' szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XI. kötet. Budapest, 1895. 601–603.
- 'Olaszország' szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XIII. kötet. Budapest, 1896. 380–402.
- 'Portugália' szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XIV. kötet. Budapest, 1897. 141–149.
- 'Spanyolország' szócikk. In: A Pallas nagy lexikona. XV. kötet Budapest 1897. 126–143.
- ADB 1875–1912: Allgemeine Deutsche Biographie. 1–56. Leipzig.
- A hitbizományi 1894: A hitbizományi valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása. Budapest.
- A kincstári 1895: A kincstári, közalapítványi továbbá az egyházi és szerzetesi nagyobb birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása. Budapest.
- A korlátolt forgalmú 1893: A korlátolt forgalmú birtokok kimutatása és Magyarország területének művelési ágak szerinti megoszlása. Budapest.
- A Magyar Korona 1897–1900: A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 1–4. kötet. Budapest.
- A törvénycikkek az Ezer év törvényei (www.1000ev.hu) oldal alapján hivatkoztunk.
- Ady Endre 1999: Csaholó hazafiság. In: Ady Endre összes prózai műve. 2., Újságcikkek, tanulmányok. Budapest, 881–883. (A cikk eredeti megjelenése: Nagyvárad Napló 1902. május 11.)
- Bewegung der Bevölkerung 1888: Bewegung der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1886. Wien.
- Burián naplók 1999: Báró Burián István naplói 1907–1922; Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915. Sajtó alá rend. Pölöskei Ferenc. (A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának forráskiadvány sorozata 1.) Budapest.

- Eötvös Károly 1904: Bittó István a főrendiházban. In: Eötvös Károly: Magyar alakok. Budapest.
- Erba-Odescalchi Sándor 1991: Testamentum. I–II. Életem regénye. Budapest
- Erdős Ferenc – Kelemen Krisztián – Vitek Gábor 2002: Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén. Szerk. Erdős Ferenc. (Fejér Megyei Levéltár közleményei 28.) Székesfehérvár.
- Feitl István (szerk.) 2008: Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950. Bev. Sipos András. Budapest.
- Felsőházi irományok 1927–1944.
- Felsőházi napló 1927–1944.
- Főrendiházi házszabályok, 1848: A felsőház rendszabályai. Pest, 1848.
- Főrendiházi házszabályok, 1872: A főrendiház házszabályai [1872]. Budapest, 1885.
- Főrendiházi házszabályok, 1886: A főrendiház házszabályai [1886]. [A főrendiház 1886. január 30-i ülésén elfogadott szöveg]. In: A főrendiház szervezete megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által. Kiad. Szerencs János. Budapest, 1893.
- Főrendiházi irományok 1861–1918.
- Főrendiházi napló 1861–1918.
- Gaal Jenő 1932: A főrendiházi reform. In: Gaal Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányok újabb rendszeres gyűjteménye. Második kötet. Budapest.
- Gazdacímtár 1893: Baross Károly (szerk.): Magyarország Földbirtokosai. Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora, a tulajdonukban levő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével. Budapest.
- Gazdacímtár 1897: A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 2. kötet, Gazdacímtár. Kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- Gazdacímtár 1903: Rédei Ferenc – Elek Emil (szerk.): A magyar földbirtok 1903. Magyarország 100 holdon felüli földbirtokosainak, és haszonbérllőinek címtára a mezőgazdasági ingatlan becsértékének és a munkásviszonyok ismertetésével. Budapest.

- Gazdacímtár 1911: Rubinek Gyula (szerk.): Magyarországi gazdacímtár. Magyarország, Horvát- és Szlavónországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával. Budapest.
- Halász Sándor 1885: Az új főrendiház és a zsidó felekezet. Magyar-Zsidó Szemle (2.) 7.
- Helységnévtár 1913: A Magyar Szent Korona Országainak helységnévtára. Budapest.
- Jónás Károly – Villám Judit 2002: A magyar országgyűlés elnökei 1848–2002. Almanach. Budapest
- Justh Zsigmond 1977: Justh Zsigmond naplója és levelei. Vál., jegyz., sajtó alá rend., utószó Kozocsa Sándor. (Justh Zsigmond műhelyében) Budapest.
- Károlyi Mihály 2013: Hit, illúziók nélkül. Ford. Litván György, jegyz. Károlyi Mihály, Litván György. (Emlékezések) Budapest.
- Képviselőházi házszabályok, 1848.: A képviselőház rendszabályai [1848]. In: Képviselőházi irományok 1848–1849. 1. szám
- Képviselőházi házszabályok, 1913: A képviselőház házszabályai [1913]. Budapest, 1913.
- Képviselőházi irományok 1861–1918.
- Képviselőházi napló 1861–1918.
- Kőrösi József 1882: Budapest fővárosa az 1881-ik évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. Második füzet. (Budapest főváros statisztikai hivatalának közleményei 15/2.) Ráth Mór, Budapest.
- Lakos János (összeáll., bev.) 1999: A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13. 1. kötet (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 33.) Budapest.
- Lőrintei István (szerk.) 1893: Magyarország nagybirtokosai. Szatmár.
- Magyar Országgyűlés 1910–1915: Vásárhelyi Ferenc (szerk.): Magyar Országgyűlés 1910–15. Budapest, 1910.
- Megválasztott törvényhatósági bizottsági tagok adattára (é. n.): https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1873/?pg=121
- Mendelssohn Bartholdy, Albrecht 1914: Ein- oder Zweikammersystem? In: Paul Laband et al. (Hrsg.): Handbuch der Politik. 1. Bd., Grundlagen der Politik. Berlin und Leipzig, 425–431.

- Mikszáth Kálmán 1957: Beszterce ostroma. Egy külön ember története. In: Mikszáth Kálmán: Regények és nagyobb elbeszélések. 6. kötet, 1894. Sajtó alá rend. Bisztray Gyula. (Mikszáth Kálmán összes művei 6.) Budapest, 5–180.
- Mikszáth Kálmán 1969: A T. Házból. [1883. jan. 17.]. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 15. kötet, 1882–1883. Sajtó alá rend. Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 65.) Budapest, 69–74.
- Mikszáth Kálmán 1977: A T. Házból. [1885. máj. 17.]. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 20. kötet, 1885. január–június. Sajtó alá rend. R. Hutás Magdolna, Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 70.) Budapest, 212–216.
- Mikszáth Kálmán 1978: Fabiny napja. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 22. kötet, 1886. január–június. Sajtó alá rend. Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 72.) Budapest, 241–243.
- Mikszáth Kálmán 1979: A Podmaniczky könyve. [1887.]. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 24. kötet, 1887. január–június. Sajtó alá rend. Sz. Garai Judit, Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 74.) Budapest, 16–18.
- Mikszáth Kálmán 1987: Országgyűlés. [1890. máj. 29.]. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 29. kötet, 1890. január – 1890. december. Sajtó alá rend. Kroó András, Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 79.) Budapest, 135–138.
- Mikszáth Kálmán 1988: A főrendiházból. In: Mikszáth Kálmán: Cikkek és karcolatok. 23. kötet, 1894. január – 1894. december. Sajtó alá rend. S. Fürth Éva, Rejtő István. (Mikszáth Kálmán összes művei 83.) Budapest, 115–118.
- MSE 1893–1918: Magyar statisztikai évkönyv. Új folyam. 1–26. kötet. Budapest.
- MTCN 1874–1918: Magyarország tiszti cím- és névtára. 1–37. évfolyam. Budapest.
- Naptár 1847: Naptár 1847-dik közévre a' róm. catholika egyház használatára, új és ó időszámítás szerint. Buda.
- Népszámlálás 1893: A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. 1–3. rész. Budapest.
- Népszámlálás 1902–1909: A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. 1–10. kötet. Budapest.
- Népszámlálás 1912–1920: A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1–6. kötet. Budapest.
- Népszámlálás 1993: Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. Budapest.

- Országgyűlési almanach, 1887: Halász Sándor (szerk.): Országgyűlési almanach 1887. Főrendiház. Budapest, 1887.
- Országgyűlési almanach, 1887–1892: Sturm Albert (szerk.): Új országgyűlési almanach 1887–1892. Rövid életrajzok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest [1888.]
- Országgyűlési almanach, 1892–1896: Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach, 1892–1897. Rövid életrajzok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest.
- Országgyűlési almanach, 1897–1901: Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1897–1901. Rövid életrajzok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest, 1897.
- Országgyűlési almanach, 1901–1905: Sturm Albert (szerk.): Országgyűlési almanach 1901–1906. Rövid életrajzok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Budapest.
- Országgyűlési almanach, 1905–1910: Fabo Henrik – Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1905.
- Országgyűlési almanach, 1906–1910: A magyar országgyűlés. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai. Kiadja a „Magyar Tudósító” szerkesztősége. Budapest, 1906.
- Országgyűlési almanach, 1910–1915: Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Budapest, 1910.
- Országgyűlési almanach, 1927–1931: Kun Andor – Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. Budapest 1932.
- Pálmány Béla (szerk.) 2002: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Budapest.
- Pálmány Béla 2011: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. 1–2. kötet. Budapest.
- Radnóti József 1929: Pesti pénzoligarchák. Budapest.
- Rákosi Jenő 1926: Emlékezések. 3. (Rákosi Jenő művei) Budapest.
- Sz. L.[=Szögyény-Marich László] 1882: Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről. Székesfehérvár.

- Toth, Adalbert 1973: Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn. 1848–1892. (Südosteuropäische Arbeiten 70.) München.
- Trefort Ágoston 1991: Trefort Ágoston önéletrajza. (Kazinczy Könyvtár.) Kazinczy Ferenc Társaság, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely.
- Vutkovich Sándor, ifj. 1896: A felsőházak szervezete a főbb államokban. Politikai tanulmány. Pozsony–Budapest.
- Windischgraetz iratanyag leírása (MNL OL): A Windischgraetz család Magyar Országos Levéltárban található iratanyagának (P 703 Windischgrätz család, 1828–1943) leírása. (<https://lnyr.eleveltar.hu/mnlquery/detail.aspx?ID=4717> – Letöltés 2019. július 3.)
- Windischgraetz, Ludwig 1908: Ludwig Windisch-Graetz's Kindheit und Jugendzeit 1839–1850. Wien.
- Windischgraetz, Ludwig 1965: Helden und Halunken. Selbsterlebte Weltgeschichte 1899–1964. Wien–München–Zürich.
- Zichy Jenő 1885: A felsőházi törvényjavaslat. Budapest.

A Hon 1881.

Budapesti Hírlap 1885., 1894., 1895., 1907.

Budapesti Közlöny 1875., 1885., 1894., 1895., 1918.

Egyetértés 1881., 1885.

Ellenőr 1878.

Fővárosi Lapok 1895.

Haladás 1872.

Jelenkor 1848.

Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap 1853., 1854., 1857.

Nemzet 1884., 1885.

Népszava 1913.

Pesti Hírlap 1894., 1895., 1913.

Pesti Napló 1884., 1885., 1895.

Politikai Újdonságok 1885.

Székely Nemzet 1884.

Vasárnapi Újság 1878., 1895., 1900.

Hivatkozott szakirodalom:

A budapesti társaság 1886: A budapesti társaság. Budapest.

Ablonczy Balázs 2005: Teleki Pál. Budapest.

Ablonczy Balázs 2008: A frankhamisítás. Hálók, személyek, döntések. Múltunk (53.) 1.

Ablonczy Balázs 2011: Őrzők: a többes identitás stratégiái. In: Uő: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Kisebbség- és művelődéstörténeti tanulmányok. Pozsony.

Agstner, Rudolf 2003: 130 Jahre Österreichische Botschaft Berlin. H.n.

Andics Erzsébet 1948: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949 március 27-i közgyűlésén. Századok (82.) 1–4.

- Andics Erzsébet 1952–1981: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. I–III. kötet. Budapest.
- Antal Tamás 2011: Város és népképviselő. Az 1848. év: XXIII. tc. és intézményei Debrecenben (1848–1872). Szeged.
- Bácskai Vera 1989: A vállalkozók előfutárai. Budapest.
- Baji Etelka – Csorba László 2006: Kastélyok és mágnások. Az Arisztokrácia világa a Monarchia Magyarországon. Budapest.
- Balázs Magdolna 1997: A középszintű közigazgatási apparátus személyi állományának vizsgálata a dualizmus időszakában. In: Hanák Péter (főszerk.): Híd századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Pécs.
- Ballabás Dániel 2011: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. Századok (145.) 5.
- Ballabás Dániel 2012: Indigena főnemesi nemzetségek a 19. század közepének Magyarországon. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae (49.)
- Ballabás Dániel 2013a: A főrendiházi census a gyakorlatban – a Széchényiek példáján keresztül megvilágítva. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae (61.)
- Ballabás Dániel 2013b: A főrendiházi reform és a főrendek generációi. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Debrecen.
- Ballabás Dániel 2016: A magyar zászlósurak archontológiája 1848–1918. In: Balogh Judit – Pap József (szerk.): Nemesi és polgári szerepek, reprezentáció és interpretáció. Eger.
- Ballabás Dániel 2017a: Idegen és magyar főnemesek a dualizmus kori Magyarországon. In: Szijártó M. István (szerk.): Az indigenák. Budapest.
- Ballabás Dániel 2017b: Széchenyi István két világháború közötti kultusza és a Széchényi nemzetség. In: Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae (44.)
- Ballabás Dániel 2018: A főrendiházi reform és a magyar főnemesség földbirtokviszonyai. (PhD-disszertáció) Eszterházy Károly Egyetem, Eger.
- Ballabás Dániel 2020: „De kérdem ... vajjon oly könnyű-e akkora vagyont szerezni, a mely után — a földbirtokot érte — háromezer forint adót kell fizetni?” A főrendiházi censushoz szükséges földingatlan nagysága. In: Dobszay Tamás – H. Németh István – Pap József – Szijártó M. István (szerk.): Rendi országgyűlés

- polgári parlament. Érdekképviselés és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig. Budapest – Eger.
- Bartos-Elekes Zsombor 2016: A hatalom névrajza – a névrajz hatalma. Földrajzi Közlemények (140.) 2.
- Béli Gábor 2000: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest–Pécs.
- Benda Gyula 2003: A társadalomtörténet-írás helyzete és perspektívái. In: Sasfi Csaba (szerk.): A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. – Ipar és társadalom a 18–20. században. Rendi társadalom – polgári társadalom 10. Salgótarján–Budapest.
- Berecz Anita 2016: Az egri képviselőtestület választott tagjainak összetétele 1872–1911 között. In: Fábíán Máté (szerk.): Konferenciák és műhelybeszélgetések XII. Eger.
- Berend T. Iván – Szuhay Miklós 1978: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest.
- Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly 2008: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Budapest.
- Bertényi Iván, ifj 2008: 'Képviselői import' Erdélyben, avagy az unió egyik velejárója? In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): Tradíció és modernizáció a XVIII–XIX. században. Debrecen.
- Bertényi Iván, ifj. 2013: Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében. Budapest.
- Bessenyei József 2005: A Nádasdyak. Budapest.
- Bihari Péter 2008: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Budapest.
- Bogdanor, Vernon (szerk.) 2001: Politikatudományi enciklopédia. Budapest.
- Bona Gábor 2005: Tábornokok és törzstisztek, hadnagys és főhadnagys az 1848/49. évi szabadságharcban. CD-ROM. Budapest.
- Boros Zsuzsa – Szabó Dániel 1975: A politikai pártok kutatásának néhány kérdése a XX. századi polgári irodalomban. Történelmi Szemle (18.) 2–3.
- Boros Zsuzsa – Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1918. Budapest.

- Borovszky Samu (szerk.) 1912: Torontál vármegye. Budapest.
- Bőjthe Ödön 1891: Húnyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra. Budapest.
- Bölöny József – Hubai László 2004: Magyarország kormányai 1848–2004. Budapest.
- Bucsay Mihály 1985: A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945. Ford. Auer Kálmán, Ádámné Révész Gabriella. Budapest.
- Buda Attila 1997: Gróf Károlyi István élete. Újpest.
- Cieger András (szerk.) 2007: Stevens, Mary Elizabeth: Levelek az Andrássy-házból (1864–1869). Egy angol nevelőnő levelei. Budapest.
- Cieger András 2003: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall* (13.)
- Cieger András 2004a: Társasági élet „hivatalból”. A politika szereplői által rendezett társaséleti események Budapesten a dualizmus korában. *Budapesti Negyed* (12.) tél
- Cieger András 2004b: A dualizmus-kori helyi politikai elit kutatása regionális szinten. In: *Mi végre a tudomány?* (Fiatal kutatók fóruma 1. – 2003.) Budapest.
- Cieger András 2008: Lónyay Menyhért 1822–1884. Budapest.
- Cieger András 2010: A politikus mint hivatás a 19. századi Magyarországon. *Korall* (11.) 42.
- Cotta, Maurizio – Best, Heinrich 2000: Between Professionalization and Democratization: A Synoptic View on the Making of the European Representative. In: Heinrich Best – Maurizio Cotta (eds.): *Parliamentary Representatives in Europe 1848–2000. Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries.* Oxford–New York.
- Czeininger Tamás 2001: Gróf Benyovszky Móric főispán. *Abaliget*.
- Czoch Gábor 1998: Kassa polgársága a 19. század első felében. *Limes* (11.) 2–3.
- Czoch Gábor 2009: A reformkori urbanizáció és a polgárság megítélésének kérdései. In: Uő (szerk.): „A városok szíverek” *Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról.* Pozsony.
- Czoch Gábor 2015: Városi tisztújítás Kassán. *Századok* (149.)
- Csekonic Erzsébet 1929: A magyar arisztokrácia válsága. *Magyar Szemle* (5.) 2.

- Csíki Tamás – Halmos Károly – Tóth Árpád 2003: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Budapest.
- Csizmadia Andor 1963: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviselési választások.) Budapest.
- Deák Eszter 2005: A morvaországi gróf Sigmund Berchtold magyar kapcsolatai. A buchlovi könyvtár hungarika gyűjteménye. Magyar Könyvszemle (121.) 3.
- Demeter Gábor – Németh Gábor – Nagy Mariann et al. (szerk.) 2017: Atlasz a dualizmus kori Magyarország regionális társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozásához. Budapest.
- Demeter Gábor – Szulovszky János – Frisnyák Zsuzsa et al. (szerk.) 2017: A történeti Magyarország település, járás és megye szintű adatbázisa a társadalmi, gazdasági és demográfiai folyamatok tanulmányozásához 1869–1914. Budapest.
- Demeter Gábor – Szulovszky János. (szerk.) 2018: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon: Módszerek és megközelítések. Budapest–Debrecen.
- Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán 2003: Magyarország társadalma a 19. század második felében. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Budapest.
- Dolmányos István 1976: A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején. Budapest.
- Donatello, Claude 2007: A muraszombati, szécsiszigeti és szapári Szapáry család története. Debrecen.
- Dósa Elek 1861: Erdélyhoni jogtudomány, az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-ik év óta törvényszerűen költ s az 1849. évig érvényességgel birt törvények és szokások szerint szerkesztve. Kolozsvár.
- Draveczy Balázs 1998: A „Sasok” és Kamermayer Károly. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 27. Budapest.
- Eddie M. Scott – Hutterer Ingrid – Székely Iván 1990: Fél évszázad birtokviszonyai. Változások a trianoni Magyarország területén, 1893–1935. Történelmi Szemle (32.) 3–4.
- Egey Tibor 2001: Dr. Lakatos Ernő 1916–2001. Levéltári Szemle (51.) 3.

- Egry Gábor 2003: Tradíció és alkalmazkodás: az erdélyi szászok politikai kultúrája a dualizmus idején. *Múltunk* (48.) 2.
- Egry Gábor 2015: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918-1944. Budapest.
- Egyed Ákos 2001: Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése. Marosvásárhely.
- Egyed Ákos 2005: Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyije. Debrecen.
- Erdi Ferenc 1976a: A magyar társadalom a két háború között (I). *Valóság* (19.) 4.
- Erdi Ferenc 1976b: A magyar társadalom a két háború között (II). *Valóság* (19.) 5.
- Faludi Ildikó (szerk.) 2012: Titkok, bálók, utazások. Erzsébet királyné és magyar udvarhölgyei. Gödöllő.
- Falus Iván – Ollé János 2008: Az empirikus kutatások gyakorlata. Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés. Budapest.
- Fejérpataky László (szerk.) 1888: Magyar nemzeti zsebkönyv. Első rész: főrangú családok. Budapest.
- Felhő Ibolya 1954: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Összeállította és szerkesztette Andics Erzsébet. II. kötet. Iratok 1848. márc. 15. – 1849. márc. 4. Bp. Akadémiai Kiadó, 1952. 559 l. *Levéltári Közlemények* (25.)
- Fényes Elek 1842: Magyarország statisztikája. I. Pest.
- Fényes Elek 1847: Magyarország leírása. Pest.
- Fleisz János 1996: Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad a dualizmus korában. Nagyvárad.
- Fónagy Zoltán 1993: Kárpótlás a közbecsület védpajza alatt. *História* (15.) 7.
- Frank-Döfering, Peter (szerk.) 1989: *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien.
- Fügedi Erik 1999: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. Budapest.
- Für Lajos 1969: A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870–1914. Budapest.
- Gaál Zsuzsanna 2009: A dzsentri születése. A Tolna megyei reformkori középirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd.
- GA-F 1848–1942: *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser*. Gotha.

- GA-G 1825–1941: Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. Gotha.
- Galgóczi Károly 1855: Magyarország-, a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisticája. Pest.
- Gazsó Ferenc – Stumpf István 1999: A választói magatartás és a pártok társadalmi beágyazottsága. In: A. Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán (szerk.): A politikatudomány arcai. Budapest.
- Gergely András 2005: Általános választójog 1848-ban? A megyei törvény vitája az utolsó rendi országgyűlésen. Századok (139.) 3.
- Gergely Jenő 1996: Az egyházpolitikai törvények a főrendiházban (1894–95). Protestáns Szemle (58.) 1.
- Gerhard Péter 2019: Deszkafalak és potyavacsorák. Választói magatartás Pesten a Tisza Kálmán-korszakban. Budapest.
- Gerő András 1988: Az elsőpró kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországn. Budapest.
- Gerő András 1993: Mamelukok és Zoltánok. Népképviselők a Monarchia Magyarországn. In: Uő (szerk.): Magyar polgárosodás. Budapest.
- Gerő András 2017: Az elsőpró kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországn. Budapest.
- Gerő József 1938: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937. Budapest.
- GHdA 1951–2015: Genealogisches Handbuch des Adels. Limburg an der Lahn.
- Gócsáné Móró Csilla 2012: A Blaskovichok világa. Egy köznemesi család története és életmódja a 18. század elejétől a 20. század közepéig. Doktori értekezés. Debrecen.
- Grofman, Bernard 2003: Politikai gazdaságtan: a downsi perspektíva. In: Goodin, Robert E. – Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): A politikatudomány új kézikönyve. Budapest.
- GTdaHÖ 1905–1913: Genealogisches Taschenbuch der adeligen Häuser Österreichs. Wien.
- Gudenus János – Szentirmay László 1989: Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások. Budapest.

- Gudenus János József 1990–1999: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I–V. kötet. Budapest.
- Gudenus János József 2010: Örmény eredetű magyar nemesi családok genealógiája. Budapest.
- Gunst Péter 1998: A magyar agrártársadalom 1850–1914. között. In: Uő (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Budapest.
- Gyalay Mihály 2006: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Budapest.
- Gyáni Gábor 2001: Érvék a kettős struktúra elmélete ellen. Korall (2.) tavasz–nyár
- Gyáni Gábor 2004: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest.
- Gyáni Gábor 2011: Huszadik századi magyar társadalmak. In: Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Kolozsvár.
- H. Németh István 2006: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. In: URBS. Magyar várostörténeti évkönyv 1. Budapest.
- Hajdu Tibor 1978: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Budapest.
- Hajdú Zoltán 2006: A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. Múltunk (51.) 1.
- Halmos Károly 2004: Kornfeld Zsigmond. Az emancipált „állambankár”. In: Sebők Marcell (szerk.): Sokszínű kapitalizmus. Pályaképek a magyar tőkés fejlődés aranykorából. Budapest.
- Halmos Károly 2005: Rangemelések a Habsburg Monarchiában. In: Á. Varga László (szerk.): Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Debrecen.
- Hamann, Brigitte 1990: Rudolf. A trónörökös és a lázadó. Ford. R. Szilágyi Éva, szakmailag ellenőrizte és a képeket vál. Katona Tamás. Budapest.
- Hanák Péter 1962: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle (5.) 2.
- Hanák Péter 1964: A társadalom szerkezete. In: Molnár Erik (főszerk.) Magyarország története. I–II. kötet. Budapest.

- Hanák Péter 1972: A társadalmi struktúra. In: Erényi Tibor – Hanák Péter – Szabad György (szerk.): Magyarország története 1848–1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. Budapest.
- Hanák Péter 1978: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Uő (főszerk.): Magyarország története 1890–1918. Budapest.
- Hantsch, Hugo 1963: Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann. 1–2. Band. Graz [etc.]
- Hanusz István 1886: Az ausztriai és magyarországi képviselő-választó-kerületek térképe. Földrajzi Közlemények (14.)
- Haraszti György – Antall Péter – Gedai Csaba 2004: Zsidó síremlékek Budapesten. Budapest.
- Hegedűs István 2012: Az Andrássy család monoki ágának birtokviszonyairól. Agrártörténeti Szemle (54.) 1–4.
- Hegedűs Lóránt 1941: Két Andrássy és két Tisza. Budapest
- Hellebronth Kálmán 1939: A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918. Budapest.
- Herzig Miksa (kiad.) 1899: A királyi Könyve. Lipcse–Budapest–Bécs.
- Hitchins, Keith 1988: The idea of nation. The Romanians in Transylvania 1691–1849. Bucharest.
- Hitchins, Keith 1999: A Nation Affirmed: the Romanian National Movement in Transylvania 1860/1914. Bucharest.
- Hilbocsányi Norbert 2012: A Kohner család vállalkozásai. In: Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): Tanulmányok Buda-pest múltjából XXXVII. Budapest.
- Holec, Roman – Pál Judit 2006: Aristokrat v službách státu. Gróf Emanuel Péchy. Bratislava.
- Horánszky Nándor 2000: A Schwartzter-család a magyar tudományos életben. Bibliográfia. Budapest.
- Hőgye István 2001: Az Andrássy család hitbizományi birtokai és gazdálkodása 1867, 1874–1944. Agrártörténeti Szemle (43.) 3–4.
- Illéssy János – Pettkó Béla 1895: A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czim, czimer, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867. Budapest.

- Ilonszki Gabriella (szerk.) 2011: Szakértők és pártemberek. Kormányzati elit Magyarországon 1848–2010. Budapest.
- Ilonszki Gabriella 2009: Képviselők és képviselőlet Magyarországon a 19. és 20. században. Budapest.
- Irinyi Károly 2002: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debrecen.
- Kadich, Heinrich – Blažek, Conrad 1899: Der mährische Adel. Nürnberg.
- Kajtár István 1992: Magyar városi önkormányzatok (1848–1918). Budapest
- Kaposi Zoltán 2001: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945). In: Récsi Balázs (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 32. Kaposvár.
- Kaposi Zoltán 2003: A herceg Esterházy család magyarországi földbirtoklása. Limes (16.) 4.
- Kaposi Zoltán 2012a: A hitbizományi működés nehézségei a piacosodás korában. In: Szirácsik Éva (szerk.): Birtokosok és birtokok. Salgótarján.
- Kaposi Zoltán 2012b: A herceg Batthyány-Strattmann hitbizomány gazdasági változásai a 20. század első felében. Közép-Európai Közlemények (5.) 3–4.
- Kaposi Zoltán 2013a: A nagybirtok mint bűnbak. Az uradalmak és az agrárszegénység kapcsolata Magyarországon. In: Gyarmati György et al. (szerk.): Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben. Pécs–Budapest.
- Kaposi Zoltán 2013b: A herceg Batthyány-Strattmann hitbizományi uradalmak területi és gazdasági változásai (1746-1945). In: Borsy Judit Borbála (szerk.): Uradalmak térben és időben. Pécs.
- Kaposi Zoltán 2014: A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában. In: Buhály Attila – Reszler Gábor – Szoboszlai György (szerk.): Falak és választóvonalak a történelemben. Nyíregyháza.
- Kaposi Zoltán 2015: A Somssich család uradalmi a 19–20. század fordulóján Somogy vármegyében. In: Maye László – Tilcsik György (szerk.): Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére. Budapest.
- Károlyi Mihály 1982: Hit, illúziók nélkül. 3. kiad. Budapest.
- Károlyi Mihályné 1978: Együtt a forradalomban. Budapest.
- Katona Tamás 1989: Kossuth temetése. História (11.) 3.

- Katus László 1978: A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Hanák Péter (főszerk.): Magyarország története 1890–1918. Budapest.
- Katus László 1996: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In: Hanák Péter: Die nationale Frage in der Österreichisch–Ungarischen Monarchie, 1900–1918. Budapest.
- Katus László 2012: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs.
- Keleti Károly 1871: Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából. Pest.
- Kempelen Béla 1907: A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben. Budapest.
- Kempelen Béla 1911–1932: Magyar nemes családok. I–XI. kötet. Budapest.
- Kempelen Béla 1931: Magyar főrangú családok. Budapest.
- Kempelen Béla 1937–1939: Magyar zsidó családok. I–III. kötet. Budapest.
- Kerepeszki Róbert 2014: Berettyóújfalui és Bihar vármegyei választások a két világháború között. Új Nézőpont, (1.) 1.
- Kéri Katalin 2008: Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pécs.
- Kígyósi Attila 2000: Helységnévtárakról a népszámlálás kapcsán. In: Kepecs József (szerk.): Népszámlálás az ezredfordulón 3. Budapest.
- Kiss Endre József (bev.) 2002: Egy főúri könyvtár Sárospatakon. Kiállítás a Sárospataki Református Nagykönyvtárban 2002. A kiállítást rend. Pocsainé dr. Eperjesi Eszter, a kiadványt szerk. Asztalos József. [Sárospatak]
- Kisteleki Károly 2009: Az állampolgárság fogalmának és jogi szabályozásának történeti fejlődése – koncepciók és alapmodellek Európában s Magyarországon. Doktori értekezés. Budapest.
- Klement Judit 2005: Apák és fiúk gazdasági stratégiái: egy magyar család a 19. és 20. században. Aetas (20.) 1–2.
- KLÖM XI. 1951: Kossuth Lajos összes munkái XI. Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. Barta István (s. alá rendezte). Budapest

- Kneschke, Ernst Heinrich 1859–1870: Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon. Band 1–9. Leipzig.
- Kolossa Tibor – Puskás Júlia 1978: A 100. kat. holdon felüli birtokterület tulajdoni és birtokkezelési struktúrája Magyarországon 1911-ben. *Agrártörténeti Szemle* (20.) 3–4.
- Kolossa Tibor 1962: Adatok az agrárnépesség összetételéhez az Osztrák–Magyar Monarchiában (1900 körül). I. rész. *Történelmi Szemle* (5.) 1–2.
- Konrád Miklós 2014: Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. Budapest.
- Kónyi Manó (szerk.) 1882: Deák Ferencz beszédei. I. kötet 1829–1847. Budapest.
- Kósa László 1990: Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest.
- Kovács Edit 1971: Az úrbéri kármentesítési kötvények árfolyamának alakulása, 1856–1867. *Agrártörténeti Szemle* (13.) 1–2.
- Kovács Ferencz 1894: 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Budapest.
- Kozári Mónika 2018: *Andrássy Gyula*. Budapest.
- Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor 2003: *A magyar politikai rendszer*. Budapest.
- Kővári László 1854: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár.
- Kövér György 1993: Az Osztrák–Magyar Bank, 1878–1914. In: Balogh Sándor et al. (szerk. biz.): *A Magyar Nemzeti Bank története. 1., Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest.
- Kövér György 2002a: A Schosberger-klán. In: Uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Kövér György 2002b: M. L. Herzog & Comp. Három nemzedék öröksége. In: Uő: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Kövér György 2004: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest.

- Kövér György 2014: Bekeresztelkedők. Társadalomtörténeti adalékok arról, hányféle asszimiláció lehetséges egy családban. In: Uő: Biográfia és társadalom-történet. Budapest.
- Kučera, Rudolf 2007: Állam, nemesség és civil társadalom. Nemesei címadoányozások Csehországban és Sziléziában, 1806–1871. Korall (8.) 28–29.
- Kurtán Sándor 2005: Az elit elitje: a hosszan szolgáló parlamenti képviselők a Monarchia időszakában. In: Ilonszki Gabriella. (szerk.): Képviselők Magyarországon I. Budapest.
- Lakatos Ernő 1942: A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Budapest.
- Lakos János (szerk.) 1999: A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsai jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13. Budapest.
- Langer, Carl Edmund 1862: Die Ahnen- und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestätigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich. Wien.
- Lendvai Miklós 1896–1905: Temes vármegye nemes családjai I–III. Budapest.
- Madaras Éva 1993: Az „első és a második társaság” Bécsben a századfordulón. Műhely. Polgárosodás és modernizáció külöyszám.
- Magyari-Sáska Zsolt 2007: A székelyföldi vármegyék az Osztrák-Magyar Monarchia vármegye-térképei alapján készült georeferált online térinformatikai adatbázisa. Modern Geográfia (11.) 3.
- Vida István (főszerk.) 2011: Magyarországi politikai pártok lexikona, 1846–2010. Budapest.
- Marcziányi György 1886: Nemesség. Kézi könyv nemesi ügyekben. Budapest.
- Markó László 2000: A magyar állam főméltóságai. Budapest.
- McCagg, William O., Jr. 1972: Jewish nobles and geniuses in modern Hungary. (East European monographs 3.) Boulder.
- MÉL 1967–1994: Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Budapest.
- Meraviglia-Crivelli, Rudolf Johann 1886: Der böhmische Adel. Nürnberg.
- Merényi-Metzger Gábor 1997: A vitézvári báró Simonyi család története. In: Nagy Ferenc (szerk.): Levéltári Évkönyv. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat levéltárának kiadványai. Nyíregyháza.

- Merényi-Metzger Gábor 1998a: Eötvös József fiatalon elhunyt gyermekének anyakönyvi adatai. *Irodalomtörténeti Közlemények* (102.) 3–4.
- Merényi-Metzger Gábor 1998b: A Beleznay család pilisi sírboltja és az ott eltemetettek anyakönyvi adatai. *Turul* (71.) 1–2.
- Merényi-Metzger Gábor 2011a: Eötvös József életének anyakönyvi forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* (115.) 4.
- Merényi-Metzger Gábor 2011b: Wesselényi Miklós életének anyakönyvi forrásai. *Erdélyi Múzeum* (73.) 3–4.
- Merényi-Metzger Gábor 2013: A gróf Beleznay család tagjai. *Fons* (20.) 2.
- Merényi-Metzger Gábor 2016: Wesselényi Miklós törvénytelen gyermekei. *Valóság* (59) 9.
- Mező András 1982: A magyar hivatalos helynévadás. Budapest.
- MKL 1993–2010: Diós István (főszerk.): Magyar katolikus lexikon. I–XV. kötet. Budapest.
- Mód Aladár 1954: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Budapest.
- MZSL 1929: Újvári Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Budapest.
- Nagy Iván 1857–1868: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. kötet és pótlék. Pest.
- Nagy Mariann 2008: Nemzetiségi régiók, agrárrégiók a 19/20. század fordulóján. *Közép-Európai Közlemények* (1.)
- NDB 1953–2010: Neue Deutsche Biographie. I–XXIV. (Aachen-Stader) Berlin.
- Orosz István 1998: A jobbágyszabadítás és végrehajtása. In: Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyszabadításától napjainkig. Budapest.
- ÖBL 1993–2015: Österreichisches Biographisches Lexikon. I–XIV. (Abafi–Tuma) Wien.
- Ölyvedi Vad Imre 1910: Nemességi könyv. Szeged.
- Pál Judit 2003: Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914. Csíkszereda.
- Pál Judit 2009a: Erdélyi főispánok a Tisza-korszak végén (1890–1891). 1. Korunk (20.) 3.

- Pál Judit 2009b: Erdélyi főispánok a Tisza-korszak végén (1890–1891). 2. Korunk (20.) 4.
- Pál Judit 2010: „mind jobban kezd divatba hozatni Erdélybe a Király-hágón túli képviselőjelölti bécsempészség”. Magyarországi képviselők Erdélyben a kiegyezés után. Történelmi Szemle (LII.) 4.
- Pál Judit 2011a: Polgárok vagy politikusok? Az erdélyi városok országgyűlési képviselete a kiegyezés után. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Budapest.
- Pál Judit 2011b: Armenian Image – Armenian Identity – Assimilation of the Transylvanian Armenians in the 18th and 19th Centuries. In: Agnieszka Barszczewska – Lehel Peti (eds.): Integrating Minorities: Traditional Communities and Modernization. Cluj-Napoca.
- Pál Judit 2013: The Representation of Transylvanian Towns in Parliament in the Period 1878–1910. Transylvanian Review /Revue de Transylvanie. (23.) 4.
- Pál Judit 2014a: Az erdélyi városok képviseletének alakulása a kiegyezés után – a képviselők helyi kötődése. In: Őri Péter (szerk.): Szám- (és betű)vetés. Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére. Budapest.
- Pál Judit 2014b: Representation of the Transylvanian Towns in the Hungarian Parliament and Town MPs after the Austro-Hungarian Compromise (1866–1875) In: Judit Pál and Vlad Popovici (ed.): Elites and Politics in Central and Eastern Europe (1848–1918) Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien.
- Pál Judit 2014c: Electoral Corruption in Austro-Hungarian Transylvania at the Beginning of the Dualist Period (1867–1872). In: Frédéric Monier – Olivier Dard – Jens Ivo Engels (eds.): Patronage et corruption politiques dans l'Europe contemporaine. 2. Les coulisses du politique à l'époque contemporaine XIXe-XXe siècles. Paris.
- Pál Judit 2016a: Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában. Az erdélyi választójog sajátosságai és a választókerületek átalakulása. Aetas (31.) 1.
- Pál Judit 2016b: A Székelyföld metamorfozisa. In: Bárdi Nándor – Pál Judit (szerk.): Székelyföld története III. 1867–1990. Székelyudvarhely.

- Pál Judit 2018: Parliament and the Political System in Hungary during the Dualist Period. In: Judit Pál et alii (eds.): Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918). Berlin etc.
- Pálffy Géza 2009: Utak az arisztokráciába – Bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Debrecen.
- Pálffy Géza 2010: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest.
- Pálffy Géza 2012: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor (szerk.): „...éltünk mi sokáig két hazában...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Debrecen.
- Pálmány Béla 1999: Az első népképviselői országgyűlési választások Magyarországon. Baranya. Történelmi Közlemények, XI–XII.
- Pálmány Béla (szerk.) 2002: Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Budapest.
- Pálmány Béla 1997: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686-1815). In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter (szerk.): Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9. Debrecen.
- Pálmány Béla 2011: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I–II. kötet. Budapest.
- Pálmány Béla 2017: A honfiúsítások alkonya a reformkori országgyűléseken. In: Szijártó M. István (szerk.) Az indigenák. Budapest.
- Pálmay József 1900: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székelyudvarhely.
- Pálmay József 1901: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepsiszentgyörgy.
- Pálmay József 1904: Marostorda vármegye nemes családjai. Marosvásárhely.
- Pandula Attila 2001: Genealógia. In: Bertényi Iván (szerk.): A történelem segédtudományai. Budapest.
- Pap József 2007: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. AETAS (22.) 1.
- Pap József 2010b: A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1877). Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae. (37.)

- Pap József 2010a: Kísérlet a magyarországi választókerületek 20. század eleji etnikai karakterének meghatározására. Közép-Európai Közlemények (3.)
- Pap József 2011a: „Úrrá ... tenni a nemzetet a tömeg felett.” A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése. In: Gebei Sándor – ifj. Bertényi Iván – Rainer M. János (szerk.): Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger.
- Pap József 2011b: A városi választókerületek lakossága és választói a dualizmus időszakában. In: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád (szerk.): Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére. Budapest, 389–403.
- Pap József 2012: Az 1901-es országgyűlési képviselők származásának kérdéséről. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae, (39.)
- Pap József 2014a: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest.
- Pap József 2014b: Kísérlet a magyarországi választókerületek huszadik század eleji etnikai karakterének meghatározására. In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest.
- Pap József 2014c: Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata. In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest.
- Pap József 2014d: A választójog és a választókerületi beosztás problematikája Erdélyben (1848–1877). In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest.
- Pap József 2014e: „Úrrá tenni a nemzetet a tömeg felett.” A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése. In: Uő: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Budapest–Eger.
- Pap József 2016a: Eger választópolgárai a 19. század közepén. Eger az én cikkem Történelmi Szemle (58.) 1.
- Pap József 2016b: Az első népképviselők és a népképviselőlet kezdetei Magyarországon. Aetas (31.) 1.
- Pap József 2017: Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848–1918). Frankfurt am Main etc.
- Pesti Sándor 2002: Az újkori magyar parlament. Budapest.

- Péter Katalin 2010: Az asszony neve. Arisztokrata névhasználat a 16–17. századi Magyarországon. *Történelmi Szemle* (52.) 2.
- Péter Katalin et al. 2006–2008: A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Az OTKA által támogatott kutatás (TO47001), 2006–2008. Kutatók: Péter Katalin, Benda Borbála, Horn Ildikó, Koltai András. <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/>
- Popovici, Vlad – Pál Judit – Fehér Andrea – Iudean, Ovidiu Emil 2018: Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918). Wien.
- Pozsonyi József 2002: A semsei Semsey család története. Debrecen.
- Pražák, Richard – Deák Eszter 1993: Berchtold Zsigmond és a magyarok. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. I. Budapest–Szeged.
- Puskás Júlia – Eddie Scott – Lánc Margit 1977: Adatbázis az 1911.évi Gazdacímtár adataiból a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások számára. (A számítógépes adatfeldolgozás tapasztalataiból.) *Történelmi Szemle* (20.) 2.
- Puskás Júlia 1960: A magyarországi mezőgazdaság tőkés fejlődésének vizsgálata az 1895. évi üzemstatistika adatai alapján. *Történelmi Szemle* (3.) 4.
- Puskás Julianna 1959: A tőkés nagybérlet a XIX. század végi Magyarországon. (Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika adatai alapján.) *Történelmi Szemle* (2.) 1–2.
- Puskás Julianna 1992: Zsidó haszonbérlok a magyarországi mezőgazdaság fejlődési folyamatában. (Az 1850-es évektől 1935-ig.) *Századok* (126.) 1.
- Püski Levente 1992: A liberális alkotmányosság és az 1885. évi főrendiházi reform. In: *Történeti tanulmányok* (1.) Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica.
- Püski Levente 2000: A magyar felsőház története. 1927–1945. Budapest.
- Püski Levente 2008a: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (I.) *Korunk* (19.) 9.
- Püski Levente 2008b: Arisztokrácia a 20. századi Magyarországon (II.) *Korunk* (19.) 10.
- Püski Levente 2013: Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokrácia-képe 1945 után. In: Gyarmati György et al. (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Pécs–Budapest.

- Püski Levente 2016: A Horthy-korszak szürke eminenciása Károlyi Gyula (1871–1947). Pécs–Budapest.
- Retegan, Simion 2004: Reconstruc ia politic a a Transilvaniei  n anii 1861–1863. Cluj-Napoca.
- Reden, Alexander Sixtus von 1989: Az Osztrák-Magyar Monarchia. Történelmi dokumentumok a századfordulótól 1914-ig. Budapest–Salzburg.
- Romsics Ignác 1999: Bethlen István. 2.  td. kiad. Budapest.
- Romsics Ignác 2005: Magyarország története a XX. században. Budapest.
- Romsics Ignác 2007: A „katasztrófa” okai avagy „a Moh csok  s Trianonok története” valóban „olyan logikus, hogy nemzedék hanyatl k nemzedék után”? Szek   Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Korunk (18.) 7.
- Romsics Ignác 2011: Clio b v let ben. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest.
- Rózsa Sándor 2007: A Jász-Nagykun-Szolnok megyei levéltár 18–19. századi kéziratos térképeinek elemzése Kunhegyes környékének t j talakul sa szempontjából. Historia Nostra (2) 1.
- Rudai Rezső 1936a: A politikai ideológia és pártszerkezet szerepe a magyar k rm nyp rtok életében (1861–1935). In: U : A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar k pvisel h z és a pártok életében (1861–1935). Budapest.
- Rudai Rezső 1936b: A hivatás és az életkor szerepe a magyar k pvisel h z életében (1887–1931). In: U : A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar k pvisel h z és a pártok életében (1861–1935). Budapest.
- Ruszoly József 1996: Az országgy  l si népképviselőt bevezetése Magyarors z gon (Az 1848:V. tc. létrejötte). In: Fazekas Csaba (szerk.): Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc. (Studia Miskolcinsensia 2)
- Ruszoly József 1999: Orsz ggy  l si képviselő-választások Magyarors z gon 1861–1868. Az 1848.  vi pozsonyi V.  s kolozsvári II. törvénycikk gyakorlata k rm nyhat s gi és hazai helyhatósági levéltári források alapján. Budapest.
- Ruszoly József 2002: Az országgy  l si n pk pvisel eti választójog sajátosságai Erdélyben. Az 1848:II. (kolozsvári) tc. létrejötte. In: U :  jabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949. Válogatott tanulmányok. Budapest.

- Sajtos László – Mitev Ariel 2007: SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv. Budapest.
- Sarnyai Csaba Máté 2002: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómiatörekvések megjelenése. Budapest.
- Schmidt-Brentano, Antonio 2007: Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918. Wien.
- Schönbaum Attila – Schwarcz András 2005: Paradox rendszerváltás: az 1910–1922 közötti parlamentek képviselői. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): Képviselők Magyarországon. I. Budapest.
- Schönbaum Attila 2005: Pária elit? Nemzetiségi képviselők a Magyar Országgyűlésben (1900–1918). In: Ilonszki Gabriella (szerk.): Képviselők Magyarországon. I. Budapest.
- Schönbaum Attila–Schwarcz András 2005: Paradox rendszerváltás: az 1910–1922 közötti parlament képviselői. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): Képviselők Magyarországon I. Budapest.
- Schönherr Gyula (szerk.) 1905: Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész: nemes családok. Budapest.
- Schwarz Gyula 1879: Államintézményeink és a kor igényei. Budapest.
- Schwarcz András 2008: A képviselet megkésett modernizációja. A magyar parlamenti képviselők összetétele és a politikai modernizáció, 1884–2006. PhD-értekezés. Budapest.
- Silber, Michael K. 2005: Zsidó kisebbség egy elmaradott gazdaságban. Ford. F. Nagy Piroska. In: Varga László (szerk.): Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság. Budapest.
- Sisa József 2007: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora. Budapest.
- Somogyi Éva 2001: A király személye körüli minisztérium, 1867–1914. Levéltári Közlemények (72.) 1–2.
- Somogyi Éva 2006: A magyar honos diplomaták nemzeti háttere. In: Somogyi Éva: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. Budapest.
- Somogyi Éva 2006: Egy magyar hivatalnok a bécsi külügyminisztérium szolgálatában. Bárány Dóczy Lajos. In: Uő: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. Budapest.

- Somogyi, Gréta 2012: Dósa Elek: Marosszék. Hadtörténelmi Közlemények (125) 1.
- Spenkuch, Hartwin 1999: Herrenhaus und Rittergut. Die Erste Kammer des Landtags und der preußische Adel von 1854 bis 1918 aus sozialgeschichtlicher Sicht. Geschichte und Gesellschaft (25.) 3.
- Spira György 1978: A forradalmi ország szíve 1848–1849. In: Vörös Károly (szerk.): Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest.
- Stekl, Hannes – Wakounig, Marija 1992: Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert. Wien–Köln–Weimar.
- Stipta István 1995: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Budapest.
- Stourzh, Gerald 1965: Die Mitgliedschaft auf Lebensdauer im österreichischen Herrenhause, 1862–1918. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, LXXIII. Bd. Graz–Köln.
- Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián 2008: Gazdasági és szakmai kamarák Magyarországon és az Európai Unióban. Budapest.
- Sz. L. [Szögyény-Marich László] 1882: Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről. Székesfehérvár.
- Szabad György 1957: A tatái és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Budapest.
- Szabad György 1964: A gazdasági-társadalmi viszonyok és a közhangulat az elnyomott Magyarországon. In: Molnár Erik (főszerk.): Magyarország története. I–II. kötet. Budapest.
- Szabad György 1972: A társadalmi átrétegződés folyamatának előrehaladása. In: Erényi Tibor – Hanák Péter – Szabad György (szerk.): Magyarország története 1848–1918. Az abszolutizmus és a dualizmus kora. Budapest.
- Szabad György 1979: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Kovács Endre (főszerk.): Magyarország története 1848–1890. Budapest.
- Szabad György et al. (szerk.) 1998: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Budapest.
- Szabó Dániel 1977: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle (20.) 2.
- Szabó Dániel 1978: A Néppárt az 1896-os választásokon. Századok (112.) 4.

- Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon. I. rész (1867–1918). In: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944). Budapest.
- Szabó Dániel 2003: A politikai társadalomtörténet – A politikai társadalomtörténete. In. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Budapest.
- Szabó Pál Csaba 2002: Országgyűlési választókerületek a dualizmus kori Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* (114.)
- Szalai Júlia 2008: „Elnéző olvasónak írtam volna meg...”. Kornfeld Móric: Trianontól Trianonig. Tanulmányok, dokumentumok. Közreadja Széchenyi Ágnes. Budapest Corvina 2006. [Recenzió]. *Holmi* (20.) 6.
- Szalai Miklós 2012: Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben. *Századok* (146.) 6.
- Szász Zoltán 1987: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában. In: Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története három kötetben. III. Budapest. 1624–1700.
- Szekfű Gyula 1920: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Budapest.
- Szekfű Gyula 1928: A tizenkilencedik és huszadik század. In: Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet. Budapest.
- Szekfű Gyula 1936: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. *Magyar Szemle* (26.) 4.
- Szemethy Tamás 2013: Rangemelésben részesült új főrendek a 18. században. In: ifj. Bertényi Iván et al. (szerk.): Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Budapest.
- Szemethy Tamás 2017: Honosított főnemesek a 18. századi Magyarországon. In: Szijártó M. István (szerk.): Az indigenák. Budapest.
- Szendrei Ákos 2006: A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége, 1905–1910. *Múltunk* (51.) 2.
- Szendrei Ákos 2014: Nagyvárad országgyűlési képvisellete a dualizmus korában (1867–1918). *Új Nézőpont*, 2014. (1.) 2.
- Szendrei Ákos 2015: Országgyűlési képviselők párthovatartozása a dualizmus kori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzeteikben. Történeti tanulmányok (23.) *Acta Universitatis Debreceniensis, Series Historica*.

- Szendrei Ákos 2016: Országgyűlési képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmuskori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzáskörzeteikben. *Aetas* (31.) 1.
- Szente Zoltán 1994: Az állandó (vagy szak-)bizottságok a magyar közjogban a kezdetektől 1990-ig. In: Soltész István (szerk.): *A bizottsági munka. 2. rész.* (Parlamenti dolgozatok 2.) Budapest.
- Szerencs János 1885: *Magyarország és társországainak főrendei.* Budapest.
- Szerencs János 1893: *A főrendiház szervezete. Megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által.* Budapest.
- Szerencs János 1900–1907: *A főrendiház évkönyve. I–III. évfolyam.* Budapest.
- Szigeti István 2012: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”. Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888). Budapest.
- Szijártó M. István 2005: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Budapest.
- Szijártó M. István 2010: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Keszthely.
- Szijártó M. István 2016: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése.* Budapest.
- Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.) 1898: *Vasvármegye.* Budapest.
- Szilágyi Adrienn 2018: *Az uradalom elvesztése.* Budapest.
- Szilágyi Farkas 1898: *Alsófehér vármegye történelme. Alsófehér vármegye 1848–49-ben. (Alsófehér vármegye monográfiája III.)* Nagyenyed.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái. 1–14. kötet.* Budapest.
- Szirmay Gábor 2005: *A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története.* Debrecen.
- Szivák Imre 1901: *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai biráskodás codexe.* Budapest.
- Szluha Márton 2005: *Bács-Bodrog, Csanád, Liptó, Nyitra, Udvarhely és Vas vármegyék nemes családjai. CD-ROM.* Budapest.
- Szluha Márton 2007: *Felvidéki nemes családok I–II. Árva, Trencsén, Zólyom – Sáros, Turóc. CD-ROM.* Budapest.

- Szócs Sebestyén 1977: Budapest székesfőváros részvétele az 1905–1906. évi nemzeti ellenállásban. (Várostörténeti tanulmányok 1.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Temperley, Harold W. V. 1910: *Senates and upper chambers*. London.
- Tóth Árpád 2006: Polgárfelvételi stratégiák és a polgári cím vonzereje Pozsonyban a 19. század első felében. In: URBS. Magyar várostörténeti évkönyv 1. Budapest.
- Toth, Adalbert 1973: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn, 1848–1892*. München.
- Tóth-Barbalics Veronika 2010a: Vigyázó, Harkányi, Zeleníski és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: Gergely Jenő (főszerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből*. Tanulmányok. Budapest.
- Tóth-Barbalics Veronika 2010b: Az 1905–06. évi politikai válság és a magyar főrendiház. *Első Század* (9.) Különszám.
- Tóth-Barbalics Veronika 2011: A „korona védpajzsa” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. *Századok* (155.) 3.
- Tóth-Barbalics Veronika 2015: A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben. (PhD-disszertáció) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017a: A magyar főrendiház választott tagjai. *Századok* (151.) 2.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017b: „Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? *Korall* (18.) 70.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017c: Indigenák a főrendiházban a dualizmus időszakában. In: Szijártó M. István (szerk.): *Az indigenák*. Budapest.
- Tóth-Barbalics Veronika 2018: A főrendiház 1885. évi átalakítása és a földadócenzus. *Agrártörténeti Szemle* (59.) 1–4.
- Török Róbert 2013: Kempelen Béla a családtörténeti vállalkozó. *Turul* (86.) 4.
- ÚMÉL 2001–2007: Markó László (szerk.): *Új magyar életrajzi lexikon*. 1–6. kötet. Budapest.
- Urbán Aladár 1986: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest.
- Varga János 1971: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Budapest.

- Varga Lajos 1994: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Földes György – Hubai László (szerk.) Parlamenti képviselőválasztások 1920–1990. Budapest.
- Varga Lajos 2010: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Földes György – Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Budapest.
- Varga Norbert 2007: A közigazgatási reform és a helyi politikai elit viszonya Debrecenben és Szegeden (1870–1872). Debreceni Szemle (15.) 4.
- Vásárhelyi Miklós – Szluha Márton 2005–2013: Magyar császári és királyi kamarások ős-fái 1740–1918. I–III. kötet. Budapest.
- Vaszary Kolos 1885: Az 1830-iki országgyűlés történetéhez. Győr.
- Vér Eszter Virág 2009: Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867–1916). Az udvari bálók és fogadások. In: Gergely Jenő (szerk.): Fejezetek a tegnap világából. Budapest.
- Vermes Gábor 2001: Tisza István. Budapest.
- Vörös Boldizsár 1996: Vörös Károly (1926-1996) életművének bibliográfiája. Történelmi Szemle (38.) 4.
- Vörös Károly – Orbán Sándor – Sándor Pál 1976: Az új- és legújabbkori társadalomtörténeti kutatásokhoz (Tervezet). Történelmi Szemle (19.) 4.
- Vörös Károly 1978a: A fővárostól a székesfővárosig 1873–1896. In: Uő (szerk.): Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest.
- Vörös Károly 1978b: A világváros útján 1896–1918. In: Uő (szerk.): Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. Budapest.
- Vörös Károly 1979: Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917. Budapest.
- Vörös Károly 1980: A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Mérei Gyula (főszerk.): Magyarország története 1790–1848. Budapest.
- Vörös Károly 1987: A főrendiház 1885. évi reformja. (Egy kutatás tervei és első eredményei). Rendi társadalom – polgári társadalom 1. Salgótarján–Budapest.

- Wakounig, Marija 2008: Die Haltung der Adeligen zur Nation und zum Nationalismus. In: Ročenka textů zahraničních profesorů – The Annual of Texts by Foreign Guest Professors. (2.) Praha.
- Weber, Max 1987: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan. Budapest.
- Weis István 1929: Az arisztokrácia. Magyar Szemle (6.) 5.
- Weis István 1930: A mai magyar társadalom. Budapest.
- Welker Árpád 2006: Wahrmann a magyar Országgyűlésben. In: Frank Tibor (szerk.): Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór 1831–1892. Budapest.
- Wesselényi Miklós és társai 1942: Az arisztokrácia válsága és jövője. Ankét. Budapest.
- Wurzbach, Constant 1856–1891: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. I–LX. Wien.
- Zsoldos Ildikó 2015: Hatalom és pártstruktúra Szatmár vármegyében az 1905–06-os politikai krízis idején. Habilitációs értekezés. Debrecen.

A korábban megjelent tanulmányok eredeti megjelenési helye

- Pap József: A dualizmus kori parlamentarizmus térbelisége. In: Gál, Máté; Péterffy, Gergely (szerk.): 1918: vég és kezdet. Eger, 2019. 163–189.
- Pap József: A városi képviselet, városi képviselők a dualizmus időszakában. In: Kónya Péter; H. Németh István (szerk.): Mestá na sneme Városok a diétán : Ochra-na mestských záujmov v období stravovského a obcianskeho; Városi érdekvédelem a rendi és polgári parlamentarizmus időszakában. Presov, 2016. 224–258.
- Pap József: Vallás és politikum a dualizmus korában: A felekezeti kérdés és a népképviselet az Osztrák Magyar Monarchia Magyarországon. In: Kónya Péter (szerk.): Rekatalizáció és a magyar társadalom a XVII-XVIII. században (Rekatalizácia a Uhorská spoločnosť a 17. - 18. storočí). Presov, 2016. 337–359.
- Szendrei Ákos: Partiumi városok (Arad, Debrecen, Nagyvárád és Szatmárnémeti) parlamenti képviselete a 19. század második felében: Adatok, kutatási lehetőségek és módszerek. In: H., Németh István; Dobszay Tamás; Szijártó M. István; Pap József (szerk.): Rendi országgyűlés, polgári parlament: Érdekképviselet és törvényhozás Magyarországon a 15. századtól 1918-ig. Budapest–Eger, 2020. 527–540.
- Tóth-Barbalics Veronika: A magyar főrendiház választott tagjai. Századok 2017. (151.) 2. 311–354.
- Tóth-Barbalics Veronika: Indigenák a főrendiházban a dualizmus időszakában. In: Szijártó M. István (szerk.): Az indigenák. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017. 189–213.
- Tóth-Barbalics, Veronika: A „korona védpajza” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethossziglan kinevezett tagjai. Századok 2011. (145.) 3. 723–752.

